

სიბონ ხუნდაძე

ღიმილში ყოფიანი

ტფილისი

n. *[Signature]*
1936. 20/4/36

ა. 260

სიგონ სუნდაძე

[სიგონ სუნდაძე - მონოგრაფია]

ბ ი მ ი ტ რ ი ყ ი ჳ ი ა ნ ი

მონოგრაფია

4430

სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ტფილისი—1936

სომ. - განათობა

სიმონ ხუნდაძე — „დემიტრი ყიფიანი“. სახელმწიფო უნი-
ვერსიტეტის გამომც. ტფილისი, 1936 წ. გვ. 270.

სიმონ ხუნდაძე, როგორც ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსი და ნიჭიერი მკვლევარი, ქართველ საზოგადოებაში საკმარისად ცნობილი ფიგურაა.

სამწუხაროდ, ახალგაზრდა მეცნიერმა მაჯისცემა ისე სწრაფად შეწყდა, რომ მან ვერ განახორციელა ის დიდი გეგმა, რისთვისაც ასე თავგამოდებით იბრძოდა. ეტად მწიფე ნეოლოგის უამრავი მასალა, დაუმთავრებელი და დამთავრებული შრომები დარჩა განსვენებულს.

ერთერთ ასეთ შრომას წარმოადგენს ახლად გამოცემული წიგნი „დემიტრი ყიფიანი“. ეს მონოგრაფია საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც ნათელ შუქს აჰყვანს და ამხელურებს მეცხრამეტე საუკუნის ისეთი დიდი ქართველის ცხოვრებასა და მრავალფეროვან მოღვაწეობას, როგორც დემიტრი ყიფიანი იყო.

საესეებით დამაჯერებლად აღნიშნავს პატრივტიკული მკვლევარი, რომ „დემიტრი ყიფიანის“ ცხოვრება, მისი მოღვაწეობის ხასიათი და პოლიტიკური მსოფლმხედველობა სრულიად უცნობი იყო არამარტო დართო საზოგადოებისათვის, არამედ ცნობილ ინტელიგენტურ წრეებისათვისაც.

დემიტრი ყიფიანის შესწავლის უდიდესი საქმე — ნიჭიერი მკვლევარის მიერ ბოლომდე მიყვანილი; აღნიშნულ მონოგრაფიაში.

ყიფიანი მეცნიერული სიღინჯით დაუჩქარებელი თანამიმდევრობით უამრავი დოკუმენტალური მასალით გამოქვეყნებულია დემიტრი ყიფიანის ეპოქა, მისი პიროვნება და სოციალ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობა, აგრეთვე 1832 წლის შეთქმულება და დემიტრი ყიფიანის მონაწილეობა და როლი მასში, დემ. ყიფიანი საზოგადოებრივ და სახელმწიფო სამსახურში, ბატონყმობის საკითხი და დემ. ყიფიანი, დემ. ყიფიანის საბანკო პოლიტიკა, დემ. ყიფიანის ლიტერატურული მოღვაწეობა და,

ბოლოს, 80-იანი წლები და დემიტრი ყიფიანი.

რეცენზიის ვიწრო ყალობი, რომ არ გვხლუდავდეს, ამ საინტერესო წიგნიდან ფრიალ საგულისხმო ამონაწერების მოყვანა შეიძლებოდა, — თუნდაც მარტო გრ. ორბელიანისა და დ. ყიფიანის პიროვნებათა, მოღვაწეობის დახასიათებთა და მსოფლმხედველობათა შორის გავლებული პარალელების შესახებ. დაინტერესებულნი მკითხველი საკუთარი თვლით დაინახავს, თუ რა მდიდარ მასალებთან და ბრწყინვალედ დამუშავებულ საყურადღებო შრომასთან გვაქვს საქმე.

მაგრამ შეუძლებელია ორიოდე სიტყვა არ ითქვას წიგნის გამოცემლობაზე, რომელიც უპასუხისმგებლოდ მოპიდებია ასეთ სერიოზულ შრომას, განსაკუთრებით აღსანიშნავია რედაქტორის დაუდევრობა, რომლის საუკეთესო დემონსტრაცია ის საშარცხვინო 25 სტრიქონიანი წინათქმა, წიგნს რომ აქვს დართული გამოცემლობის სახელით. — ეს წინათქმა დატვირთულია 50-მდე სტილისტურ — ორთოგრაფიული შეცდომით.

რედაქციისა და კორექტურის დაუდევრად შესრულების ნიმუში იძლევა წიგნის ბოლოს დართული შეცდომათა გასწორებაშივე დამუშავებული შეცდომებიც.

მეტი რომ არ ვთქვათ, სარეცენზიო წიგნი ნიმუშია იმისა, თუ როგორ არ უნდა გამოიცეს არა თუ ასეთი სერიოზული შრომა, უბრალო ბროშურაც კი.

ყველაზე უფრო საკვირველია ის გარემოება, რომ აღნიშნული წიგნი გამოცემულია სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობის მიერ, რომელსაც ყველა პირობა გააჩნია წიგნის კულტურულად გაკეთებისათვის.

ტირაჟი 2000 ძლიერ ცოტაა, ფასი კი 10 მან. ძალზე ძვირია, მაშინ, როცა წიგნი გაფორმების მხრივ არც ისე მდიდარია. ს. ც.

პ/მგ. რედაქტორი: ლ. ციხისთავი.
კორექტორი: შ. ბერიძე.
მთავლიტის რწმ. № ე—33.

ქალაქი 62×94
ბეჭდვითი ფორმა 16¹/₂
ტირაჟი 2000
შეკვეთა № 347.

გ ა მ ო მ ც ე მ ლ ო ბ ი ს გ ა ნ

განსვენებულ პროფ. ს. ხუნდაძეს, რომელმაც თავისი ხანმოკლე მოღვაწეობა მეტად პროდუქტიულად დაასრულა, აუარებელი ნაშრომები დარჩა დაუმთავრებელი და შავად დაწერილი, ან შენიშვნებით და უბის წიგნში აღნიშნული. მისი საინტერესო მუშაობა, რომელიც მიმართული იყო საქართველოს მე-XIX საუკუნის ცხოვრებისკენ, მაშინდელ მოღვაწეთა და მწერალთა ცხოვრებისა და შემოქმედების შესწავლისკენ, მხოლოდ დასაწყისი იყო იმ დიდი გეგმის შესრულებისა, რომელიც განსვენებულს ჰქონდა დასახული.

წინამდებარე წიგნი, მონოგრაფია დიმიტრი ყიფიანის შესახებ, წარმოადგენს ერთ-ერთ იმ ნაშრომთაგანს, რომელიც მრავალთა შორის დაუმთავრებელი დარჩა პროფ. ს. ხუნდაძეს, იგი მრავალმხრივად უღვება ერთ-ერთი ქართველი მოღვაწის, დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებას და მრავალმხრივად იხილავს მის შემოქმედებასაქმიანობას. ასეთ საინტერესო წიგნს აუცილებლად ეტყობა უავტორობა.—მრავალი შენიშვნა უბის წიგნაკში რედაქტორს საშუალებას მანიც არ მისცემდა ძირეულად გაეშუქებია პროფ. ს. ხუნდაძის ჯერ კიდევ დაუმთავრებელი აზრები. წიგნი მეტად დატვირთულია კორექტურული და ტექნიკური შეცდომებით, რაც აუცილებლად წიგნის რედაქტორ-კორექტორის უყურადღებობით აიხსნება. ამის გამო სტამბას ბევრი მუშაობა მოუხდა შეცდომიანი გვერდების ხელახლად დასაბეჭდად და ჩასაკრავად. შეცდომების გასწორებაში ამოწერილია ისეთი ხასიათის შეცდომები, რომელნიც აზრს ასე თუ ისე ცვლიან, ამისათვის, წიგნის წაკითხვამდე, შეცდომები უნდა გასწორდნენ.

ყველა ამთ გამო წიგნმა მეტად დაიგვიანა.

თავი პირველი

ლიბიტრი ჟიფიანის ეპოქა

ლიბიტრი ყიფიანს მცხრამეტე საუკუნის ქართველ მოღვაწეთა შორის ღვაწლსაჲნი ადგილი უჭირავს. განსაკუთრებით მისმა თავდადებულმა ბრძოლამ 80 იან წლებში ადგილობრივი ხელისუფლების პოლიტიკის წინააღმდეგ და ტრადიციულად დაღუპვამ სტავროპოლში „შარავანდღედით“ შემოსა და ყიფიანის პიროვნება და მოუპოვა წას სპატიო ადგილი სხვა ღირსშესანიშნავ ქართველ მწერალთა და მოღვაწეთა გვერდით.

მაგრამ ჩვენ რომ ვიკითხოთ, თუ არსებითად როგორი პოლიტიკური შინაარსისა იყო მისი ბრძოლა 80-იან წლებში, და რით მოიპოვა მან ასეთი სახელი და რით ხასიათდებოდა მისი მოღვაწეობა მთელი ორმოცდაათი წლის მანძილზე, — ამაზე ჩვენ გარკვეულ პასუხს ვერავინ მოგვცემს. შეიძლება ვადაჭრიოთ ითქვას, რომ ლიბიტრი ყიფიანის ცხოვრება, მისი მოღვაწეობის ხასიათი და პოლიტიკური მსოფლმხედველობა სრულიად უცნობია არა მარტო ფართო საზოგადოებისათვის, არამედ ცნობილ ინტელიგენტურ წრეებისათვისაც კი. უფრო მეტი: ქართული საზოგადოების აზროვნების მკვლევართათვისაც კი დ. ყიფიანის მოღვაწეობის ხასიათი და პოლიტიკურ-სოციალური შეხედულებანი სადავოდ არის გამზდარი: ზოგიერთათვის იგი კონსერვატიულად მოაზროვნე პიროვნებაა, მაგრამ ეროვნულ საქმისათვის თავდადებული რაინდია (არ. ჯორჯაძე), ზოგნი მასში ლიბერალსა და რადიკალს ხედავენ; მხოლოდ დანარჩენნი არ ერიდებიან — „თავდაუზოგველ ეროვნულ რევოლუციონერთა“ გაღერებაში მოაქციონ.¹ რასაკვირველია,

¹ ამ მხრივ აღსანიშნავია ამხ. რ. კალაძე, რომელიც ერთ თავის წიგნში სწერს: „განსაკუთრებით დიდ ძალას წარმოადგენდა დ. ყიფიანი, რომელიც შეიძლება „თერგდაღელულთა“ მამამთავრად ჩაითვალოს. დ. ყიფიანი თავისი ეროვნულ-რევოლუციონური შეუპოვრობით და მიდრეკილებით „თერგდაღელულთა“ შორის ერთად ერთი იყო. ის უკანასკნელი გაელეგება იყო იმ ქართულ-რევოლუციონური ძალის, რომელიც 30-იან წლებში ისე ბრწყინვალედ და ელვარებით გამოჩნდა სოლომონ დოდაშვილის სახით. ანტონმა (ფურცელაძემ) იცნო და იგონა დ. ყიფიანში დიდი აღმანი, თავდაუზოგველი ეროვნული რევოლუციონერი“ (იხ. რ. კალაძე: „ანტონ ფურცელაძე“ გვ. 16). უნდა მოვახსენოთ პატივდემულ ავტორს, რომ იგი სრულიად შეუგნებლად ხმარობს სიტყვა „რევოლუციონერს“ ნორე მხრივ, დ. ყიფიანში არავითარი ეროვნულ-რევოლუციონური არ იყო: ვინც ზერეღელეთ მიიწვ გაცნობდა დ. ყიფიანის ჩასაღებს, მას ამაში იოტის ოდენა ეჭვიც არ დაებამება; მესამე — „თერგდაღელულთა“ და ღიმი. ყიფიანს შორის ძირითადი განსხვავება იყო ქართული აზროვნების ისტორია ასე არ უნდა იწერებოდეს!

ასეთი აზრთა არეგ-დარეგა და სხვადასხვაობა აიხსნება იმ გარემოებითაც, რომ დ. ყიფიანის პიროვნება და მისი აზროვნების ხასიათი ბევრს არა აქვს სათანადოთ შესწავლილი მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ კიდევ 1913 წ. არ. ჯორჯაძემ გამოაქვეყნა ვრცელი მონოგრაფია მის შესახებ.¹

საერთოდ, უმთავრესი და ძირითადი მიზეზი დ. ყიფიანის ასეთი გაღი-ღებისა იმ კლასიურ-ნაციონალისტურ თვალსაზრისში უნდა ვეძიოთ, რომელმაც გაბატონებული მდგომარეობა მოიპოვა წინათ ჩვენი საზოგადოებ-რები აზროვნების ისტორიის შესწავლის საქმეში. როგორც სხვა სფეროშიაც, აქაც კლასიურმა მიდგომამ და კლასიურმა თვალსაზრისმა თავისი გაიტანა. დ. ყიფიანის მოღვაწეობასა და აზროვნებას აფასებდა ნაციონალისტურად განწყობილი თავად-აზნაურული ინტელიგენტი და ბუნებრივია, რომ იგი ამ შეფასების დროს ვერ გასცილდა თავისი კლასის თვალსაზრისს.

დიმიტრი ყიფიანის მოღვაწეობის ხასიათსა და მისი პოლიტიკური მსოფლმხედველობის შინაარსს ჩვენ ვერ გამოვარკვევთ ვერც მისი თავგამო-ღებული ბრძოლით მ.ო-იან წლებში კავკასიის მართველობის რეაქციონურ რუსიფიკატორულ პოლიტიკის წინააღმდეგ და ვერც ამ ბრძოლის გამო სტავროპოლში მისი გადასახლებით და იქ ტრაგიკულად დაღუპვით, თუ შესაფერისად არ გამოვარკვევთ ის ობიექტური საზოგადოებრივი პირობე-ბი, რომელშიაც დ. ყიფიანს უხდებოდა მოღვაწეობა და ის სოციალ-კლასიუ-რი და წოდებრივი საფუძვლები, რომელიც სარჩულად დაედვა მის სოციალ-პოლიტიკურ აზროვნებას. დ. ყიფიანი თავისი ეპოქისა და თავისი წოდე-ბის ღვიძლი შვილი იყო. თუ გვინდა გავიგოთ, თუ როგორ ასახა ამ მტკი-ცე ნებისა და გარკვეული მსოფლმხედველობის მატარებელმა პიროვნებამ თავისი ეპოქის სული და თავისი წოდების მიდრეკილება, ჩვენ უწინარეს ყოვლისა ამ ეპოქის ხასიათი, მისი სოციალ-ეკონომიური სტრუქტურა და ტენდენციები უნდა შევისწავლოთ. — დაკავშირებით ამ მომენტთან გამო-

¹ მაგრამ, ერთი მხრივ, დ. ყიფიანი თუ „ეროვნულ რევოლუციონერად“ გამოაცხადეს, მეორე მხრივ, ჩვენი საზოგადოების ნაციონალისტურად განწყობილმა ნაწილმა იგი ეროლ-ნულ გმირად (გაიხსენეთ აკაკის ლექსი) და ეროვნულ წმინდანად გამოაცხადა. ამ მხრივ აღსანიშნავია ივ. გომართლის წინასწარმეტყველება. „დიმიტრი ყიფიანი საქართველოში მშენებელი, სიამაყე და სიწმინდე, — სწერდა ი. გომართელი 1914 წ. — მან თავისი თავი მსხვერპლად შესწირა თავის ერს. ქართველმა ერმა დიმიტრა ყიფიანში აცნო თავისი თავი, ხმაშალა, გამოაცხადა თავისი მეობა და არასოდეს აღარ დაივიწყებს მას. დადგება ისეთი დრო, როცა ქართველი ერი დიმიტრი ყიფიანს წმინდანად გამოაცხადებს“ (იხ. ი. გომართელი: „ი. დ. ყიფიანი“ გვ. 11, 1914 წ.).

წინააღმდეგ ავტორის წინასწარმეტყველებისა, დადგა ისეთი დრო, როდესაც საერ-თოდ ყველა „წმინდანები“ ჩამოიყვანეს თავიანთ „სიმაღლეებიდან“ და როდესაც ყოველი გმირისა და „წმინდანის“ მოღვაწეობა განხილულ იქმნა შეფარდებით თავისი ეპოქისა და კლასის ინტერესების მიხედვით. დ. ყიფიანი პროლეტარულ საქართველოს არ უცნია და არც შეეძლო ეცნო „ეროვნულ რევოლუციონერად“ და „ეროვნულ წმინდანად“. ასეთად იგი ნაციონალისტებად განწყობილმა თავად-აზნაურულმა და ბურჟუაზიულმა ინტელი-გენციამ გამოაცხადა.

ვარკვიოთ წოდებათა ურთიერთობა, მათი როლი და მიდრეკილებანი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ცნობილია, რომ იმდენად, რამდენადაც იცვლება ძველი სამეურნეო ცხოვრების სტრუქტურა, ისახება ახალი ეკონომიური ფორმები, იმდენადვე ცვლილება ხდება სოციალურ წყობილებაშიც და ირღვევა ძველი ფორმები წოდებრივ ურთიერთობისა; ამ შემთხვევაში ძველი გაბატონებული ფენა სოციალური წოდებისა, ადგილს უთმობს ახალ ფენას, რომლის ინტერესი და საქმიანობა სავსებით ეგუება ეპოქის მოთხოვნილებას და მისწრაფებებს. ამრიგად ხდება გადაჯგუფება სოციალურ ურთიერთობასა და წოდებათა დამოკიდებულებაში, რაც თავის მხრივ იწვევს შესაფერის ცვლილებებს იდეოლოგიასა და აზროვნებაში, ასე ვთქვათ, სწარმოებს მძაფრი პროცესი აზროვნების დიფერენციაციისა შეფარდებით საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომხდარ ცვლილებებთან.

ეპოქა, როდესაც პირველად გამოვიდა სამოღვაწეო ასპარეზზე დ. ყიფიანი და ჩამოყალიბდა მისი პოლიტიკურ-სოციალური მსოფლმხედველობა საყურადღებო საზოგადოებრივი მომენტებით ხასიათდება საქართველოს ისტორიაში. ეს ეპოქა არის 20—30-იანი წლები. ამ ხანებში გამოდის სამოღვაწეოდ საუკეთესო ნაწილი ჩვენი ინტელიგენციისა: სოლომონ დოდაშვილი, სოლომონ რაზმაძე, გრიგოლ, ვახტანგ და ალექსანდრე ორბელიანიები, გიორგი ერისთავი, პლატონ იოსელიანი, დ. ჩუბინაშვილი, კონსტანტინე და იოსებ მამაცაშვილები; ამავე ეპოქის ღვიძლი შვილი იყო თავისი მსოფლ-გაკებით ნ. ბარათაშვილი. ამ მოღვაწეთა პლეიადას ეკუთვნოდა დ. ყიფიანი; მაგრამ მას მაინც განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს აღნიშნულ ინტელიგენტთა შორის.

რა ახასიათებდა აღნიშნულ ეპოქას? რომ ნათელი შეიქნეს ამ ეპოქის შინაარსი, საჭიროა ყურადღება მივაქციოთ შემდეგ ისტორიულ ფაქტს. 1801 წლით ახალი ხანა დაიწყო საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. რუსეთის მართველობის დამკვიდრებით ამიერ-კავკასიასა და საქართველოში არსებითად შეიცვალა უკანასკნელის პოლიტიკური ვითარება. რუსეთი შემოიჭრა საქართველოში გარკვეული კოლონიალური პროგრამით. ალექსანდრე პირველის „შეერთების მანიფესტი“ შეგნებულად მალავდა რუსეთის იმპერიალისტურ განზრახვას. „აიო აღორძინებისათვის ძალთა, — სწერდა თავის მანიფესტში ალექსანდრე, — არა ნივთთვისა, არა გავრცელებისათვის საზღვართა და ესრეთცა უკვე ვრცელისა ქვეყანასა ზედა იმპერიისა შინა, მივიღებთ ჩვენთვის ზედა ტვირთსა საქართველოს სამეფოს მართველობისასა. მხოლოდ პატივი და კაცობრიობა სდებენ ჩვენზედა საღმრთოსა ვალსა მსმენმანებულთა ვედრებისა განსანდევნებლად შეჭირვებით მათთა დავაწესო საქართველოსა შინა მმართველობა, რომელსაცა ეძღოსცა დამყარება მართლ-მსაჯულებისა, ნივთისა და საქონლისა უშიშრო-

ებისა, და მიცემად თვითეულისა დაცვა ჰსჯული. ¹ ყველასათვის თავიდან-
ფე ნათელი იყო, რომ ეს „საღმთო ვალი“ სხვა არაფერი არ იყო, თუ
არა რუსეთის გარკვეული პოლიტიკა ახლო აღმოსავლეთისა და ამიერ-კავ-
კასიის დაპყრობისა. ამ შემთხვევაში რუსეთის დიდ-ტანიან ბიუროკრატიულ-
აპარატს სავაჭრო კაპიტალის ინტერესები ამოძრავებდა. მაგრამ რუსეთის
მართველობის დამკვიდრებას საქართველოში არ შეეძლო ღრმა მნიშვნე-
ლობის პოლიტიკური და ეკონომიურ-სოციალური ხასიათის ცვლილებები
არ გამოეწვია საქართველოს ცხოვრებაში. მართალია, იგივე ალექსანდრე
პირველი თავის „მანიფესტში“ უმილღეს დაპირებას იძლეოდა: „თვითეული
დარგების უპირატესობათა თანა-მდგომარეობისა თვისისათა, თავისუფლად.
და შეუხებლად სარწმუნოებისა და საკუთრისა თვისისა თან“; ² მაგრამ ეს
შხოლოდ სიტყვიერი დაპირება იყო; არსებითად კი რუსეთის დამკვიდრებით
საქართველოში დაიწყო ახალი ხანა უკანასკნელის ცხოვრებაში.

რუსეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება აბსოლუტუზმის სისტემაზედ
ყოფილი აგებული; ეს სისტემა არ ითმენდა არაერთარ კარჩაკეტილობასა და
დამოუკიდებლობას სახელმწიფოებრივ მართველობის საქმეში, ძველი ფეო-
დალური წესი მართველობისა მისთვის მიუღებელი და დაუშვებელი იყო.
როგორც ვიცით, საქართველოს პოლიტიკური ცხოვრება ძველი ფეოდალურ-
ი ურთიერთობის საფუძვლებზედ იყო აგებული; საქართველოს ცენტრა-
ლურმა ხელისუფლებამ ვერ შესძლო ფეოდალური კარჩაკეტილობის აღმო-
ფხვრა და ერთი ცენტრალური მმართველობის განმტკიცება. წინააღმდეგ,
მე-18 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ქართლ-კახეთის ფეოდალიზაციის
პროცესი უფრო ჩქარის ტემპით განვითარდა: ნაცვლად ცენტრალიზაციისა
დეცენტრალიზაცია-ფეოდალიზაციის პროცესი საქართველოს სახელმწიფო-
ებრივ წყობილების დამახასიათებელ მომენტად გადაიქცა აღნიშნულ პე-
რიოდში. და სწორედ ამ პროცესის ისტორიულ შედეგს წარმოადგენდა ის-
ტრაგედია, რომელიც 1795 წელს განიცადა ქართლ-კახეთმა ალამაჰმად-
ხანის შემოსევით. ³ მაგრამ ის, რაც საქართველოს შინაგანმა ისტორიულმა
განვითარებამ ვერ გადასწყვიტა გარკვეულ ობიექტურ პირობების გამო,
უნდა გადაეწყვიტა გარედან მოსულ ისტორიულ ძალას — რუსეთის აპო-
ლოგურ ბიუროკრატიულ მართველობას. ბუნებრივია, რომ რუსეთის შე-
მოსვლის დღიდანვე უნდა მომხდარიყო შეტაკება აბსოლუტურ სისტემასა-
და ფეოდალურ წყობილების შორის. ამ ბრძოლაში რუსეთის თვითმპყრო-
ბილების ძირითად ამოცანას შემდეგი შეადგენს: 1) მას სურდა ძირიან-
ფესვიანად აღმოეფხვრა ძველი ფეოდალური წყობილების ნაშთები საქარ-
თველოში და გადაექცია იგი თვითმპყრობელობის ბიუროკრატიული აპარა-

¹ პლ. იოსელიანი: „ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა“, გვ. 293, 1895 წ.

² იქვე, გვ. 295.

³ შვად. ს. კაკაბაძე: „საქართველო ერეკლე მეორეს დროს“, ჟურნ. „შვიდი მნათობი“,
1912 წ.

ტის უბრალო გეოგრაფიულ-ადმინისტრაციულ რგოლად. ამ შემთხვევაში მის მთავარ ამოცანას შეადგენდა ბრძოლა ფეოდალიზმისა და ფეოდალური არისტოკრატის წინააღმდეგ. აქ გადამჭრელი ბრძოლა უნდა გაეპართად. რუსეთისათვის „დიდ-დიდ თავადებსა“ და ბატონიშვილებს, რადგან ახალი სისტემის განმტკიცებით ისპობოდა მათი პრივილეგიური მდგომარეობა და მთელი მათი ფეოდალური აპარატი. 2) პარალელურად ძველი ფეოდალური წყობილების აღმოფხვრისა და ფეოდალური არისტოკრატის ლიკვიდაციისა, რუსეთის თვითმპყრობელობა ცდილობდა ამიერ-კავკასიისა და საქართველოში მსახური არისტოკრატის განმტკიცებას. რუსეთის ხელისუფლებას აქ არ შეეძლო გამაგრება, თუ იგი ადგილობრივ სოციალურ ფენებში არ მოსძებნიდა თავის დასაყრდენ ძალას. ასეთ ძალას კი რუსეთის თვითმპყრობელობისათვის იგივე არისტოკრატია წარმოადგენდა, მხოლოდ სხვა შინაარსისა და სხვა პოლიტიკური მიზნებით ამოძრავებულნი. რუსეთის ადგილობრივი ხელისუფლება მთელი თავისი ძალდონით ცდილობდა საქართველოს ძველი ფეოდალური არისტოკრატიიდან წარმოეშვა და განემტკიცებოდა ახალი მსახური არისტოკრატია. ფეოდალური არისტოკრატის მსახური არისტოკრატიად გადაქცევის პროცესი დიდ დროსა და სისტემატურ მუშაობას მოითხოვდა. მთელი 30—50 წლის განმავლობაში ენერგიულად იბრძოდა რუსეთის ადგილობრივი ხელისუფლება ამ ფრონტზე და ბოლოს მან თავის შესაფერის შედეგებს მიადწია. ამ ბრძოლაში მან გამოიყენა ყოველგვარი ხელმისაწვდომი საშუალება: მოყიდვა, ჩინ-მენდლების დარიცხვა, სამხედრო და სამოქალაქო სამსახორში გაწესება, ძალდატანება და სხვა. ამავდ მიზნებს ემსახურებოდა 1802 წ. ტფილისში დაარსებული კეთილ-შობილთა სასწავლებელი, რომელიც 1830 წ. ტფილისის გიმნაზიად გადაკეთდა. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ მე-19 საუკუნეში რუსეთის სამსახურში დაწინაურდნენ თავად-აზნაურთა ახალი ფენები და გვარები, ვინც ეს იყო ძველად, ქართველ მეფეების დროს. ამრიგად რუსეთის დამკვიდრებამ საქართველოში ღრმა ცვლილება გამოიწვია საზოგადოებრივ ურთიერთობაში.

მაგრამ ჩვენ ძლიერ შევცდებით, თუ ვიფიქრებთ, რომ ეს ღრმა ცვლილებები გამოწვეული იყო მხოლოდ და მარტო რუსეთის პოლიტიკით. რასაკვირველია, ძველი ფეოდალური სტრუქტურის ლიკვიდაციის პროცესი საქართველოში უმთავრესად დააჩქარა იმ ეკონომიურმა ცვლილებებმა, რომელიც თან მოყვა სავაჭრო კაპიტალის განვითარებას საქართველოში: რუსეთის სახით საქართველოში შეიქმნა არა მარტო ბიუროკრატულ-პოლიტიკური აპარატი, არამედ დიდი ეკონომიური ფაქტორიც. საქართველო და მთელი ამიერ-კავკასია რუსეთის აღორძინების გზაზე მდგარი კაპიტალიზმის კოლონიად გადაიქცა. სავაჭრო და სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარებამ ამიერ-კავკასიაში გამოიწვია ნატურალური მეურნეობის რღვევის პროცესები და თავად-აზნაურობის ეკონომიური დაცემა, მათი სამეურნეო ცხოვ-

რების კრიზისი, ბატონყმური ურთიერთობის კრიზისი და თავად-აზნაურობის გავლენისა და მნიშვნელობის შემცირება. უნდა აღინიშნოს რომ სავაჭრო კაპიტალის საგრძნობი განვითარება საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში 20—30-იან წლებიდან დაიწყო, და 50-იან წლებში იგი მეტად მნიშვნელოვან ფაქტორად გადაიქცა, სამრეწველო კაპიტალიზმისათვის კი ფართოდ გაიხსნა გზა ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ ე. ი. 1864 წლის შემდეგ პერიოდში.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს უახლოესი ისტორიის შესწავლა და გათვალისწინება გარეშე რუსეთის საერთო ცხოვრების ვითარებისა შეუძლებელია. მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან საქართველო და მთელი ამიერ-კავკასია რუსეთის სავაჭრო და სამრეწველო კაპიტალის კოლონიას წარმოადგენდა. ეს ქვეყნები მოყვა რუსეთის პოლიტიკისა და ეკონომიკის საერთო რკალში; ის პროცესები და ცვლილებები, რომელსაც განიცდიდა რუსეთის საერთო ცხოვრება ძალაუფლებურად თავის შესაფერის გავლენას ახდენდა ამიერ-კავკასიის ცხოვრების ვითარებაზედაც. არა მარტო პოლიტიკურ-ადმინისტრატიულად და ეკონომიურად დამოკიდებულია რუსეთის გავლენას — კავკასიის აქეთა მხარე, არამედ კულტურულადაც იგი რუსეთის ჩარჩოებში მოყვა და ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნებაც სავსებით მოყვარუსეთის აზროვნების ვითარების გავლენის ქვეშ.

აქედან ცხადია, რომ ის დიდი მნიშვნელობის ეკონომიური და ნაციონალური ცვლილებები, რომელსაც განიცდიდა ძველი რუსეთი კაპიტალიზმის გავლენით, თავის თავად იწვევდნენ მსგავსავე პროცესს ამიერ-კავკასიისა და საქართველოში. ეს ცვლილება კი, როგორც აღვნიშნეთ, უკვე მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში გამოიხატა: 1) ეკონომიურად — ნატურალური მეურნეობის კრიზისში, მისი ძველი ფორმების რღვევასა და სავაჭრო და სამრეწველო კაპიტალის განვითარებაში; 2) პოლიტიკურად ფეოდალური წყობილების ლიკვიდაციაში და მთელი საქართველოს ადმინისტრატიულ-გეოგრაფიულ ერთეულად გადაქცევაში; 3) სოციალურად მსხვილი ფეოდალური არისტოკრატის განადგურებაში¹ და ახალი მსახური არისტოკრატის განპოტუცებაში. არისტოკრატის რომელიც თავისი საზოგადოებრივი ფუნქციით დიდი ბიუროკრატული აპარატის უბრალო „ვინტს“ წარმოადგენდა და არა დამოუკიდებელ ერთეულს, როგორც ფეოდალურ სის-

¹ სწორედ ეს მიზეზი იყო, რომ ასე აკენესებდა გრ. ორბელიანს. ერთ თავის წერილში იგი სწერდა: „ჩვენ ყაფლანიანი ვიღუპებით, მაგრამ არცა სხვანი ბედნიერობენ; მოგვდევნენ დიდად გაჩქარებული სოლაღიანი, ბარათაანი, ერისთავნი, აბაშიძიანი, თარხნიანი, ჭავჭავაძიანი, ვაჩნაძიანი და სხვანიცა და დიდად ცდილობენ, რომელი მათგანი უფრო ადრე დაიღუპება... ჩვენს ქუჩაში, ჩემის ბიძაშვილების მაგიერ ჩამოფედრდნენ პოლისოფები, აბოვიანცები; ფიცარეთი, ჩვენის მამაპაპების სასაფლაო უფალს თარიღის გაუზღდია ცხოვრების ფარებად. (იხ. ი. შეუნარგია: „ცხოვრება და ღვაწლი გრ. ორბელიანისა“, გვ. 115, 1905 წ.).“

ტემის დროს. უკვე უნდა აღინიშნოს ბურჟუაზიული ელემენტების კონსოლიდაციის პროცესიც.

საერთოდ ამ ნიადაგზედ აღმოცენდა ბატონყმური ურთიერთობის კრიზისი და გლახთა ან მემამულეთა შორის ურთიერთობის უალრესად გამწვავება. ამ ნიადაგზედ აღმოცენებული ვლახთა აჯანყებანი, არსებითად მთელი მაშინდელი წყობილების ღრმა კრიზისის გამოხატავდა.

მაგრამ ჩვენთვის უფრო დაწვრილებით საჭიროა გამოვარკვიოთ, თუ როგორ შეხვდნენ ამ დიდ ცვლილებებს საქართველოს სხვადასხვა სოციალური წრეები, უკეთ რომ ვთქვათ წოდებანი.

საქართველოს სოციალური სტრუქტურა მე-18 საუკუნის გასულს და მე-19 საუკუნის დასაწყისში სავსებით შეესაბამებოდა იმ ეკონომიურ წყობილებას, რომელიც განმტკიცებული იყო აღნიშნულ პერიოდში საქართველოში. ამ სოციალური შენობის უმთავრეს კლასს (წოდებას) წარმოადგენდა თავად-აზნაურება, რომელიც თავისი როლით სამეურნეო და პოლიტიკურ ცხოვრებაში რამოდენიმე საზოგადოებრივ ფენად გაიყოფებოდა, და მრავალ რიცხვიანი გლახობა, რომელიც თავის მხრივ სხვადასხვა კატეგორიად იყოფებოდა. ცხადია, საზოგადოებრივი ცხოვრების ვითარებაში ამ ორი წოდების ურთიერთობას შეეძლო ეთაპაშა გადამჭრელი როლი, როგორც ვიცით ე. წ. შესამე წოდება, ჩვენი ეკონომიური პირობების გამო არ მოუცია წარსულს საუკუნეებს. მხოლოდ მე-19 საუკუნის 20—30-იან წლებიდან იწყებს ეს წოდება რამდენადმე საგრძნობ ზრდას. 1835 წ. ვავეკი სწერდა: „Образован средний класс граждан; а вместе с ним возникла народная промышленность“¹. რასაკვირველია, ეს ახლად ფენადგმული მოქალაქის წოდება არავითარ საგრძნობ პოლიტიკურ ძალას არ წარმოადგენდა. ასევე უნდა ითქვას გლახობის შესახებაც: ბატონყმურ უფლით შებორკილი, უკულტურო და ჩამორჩენილ გლახობას არ შეეძლო დამოუკიდებლად გამოსვლა და თავისი გარკვეული პოლიტიკური პროგრამის წამოყენება. მაგრამ გლახობა განიცდიდა მძიმე ეკონომიურ ჩაგვრას და სტიქიურად ახდენდა აჯანყებებს არსებულ წყობილების წინააღმდეგ: იგი ებრძოდა, როგორც ხელისუფლებას, ისე თავად-აზნაურობას, იგი გამოდიოდა თავისი წოდებრივი ინტერესებიდან და ებრძოდა ყველას, ვინც ხელს უწყობდა მის ეკონომიურ ჩაგვრასა და დამონებას. მაგრამ ეს იყო სტიქიური მოძრაობა უსისტემოდ წარმოშობილი მძიმე ეკონომიური პირობების ნიადაგზე.

სხვაგვარი იყო საქართველოს მაღალი წოდების მდგომარეობა. ეს წოდება თავისი როლითა და მნიშვნელობით საქართველოს საზოგადოებრივ სამეურნეო ცხოვრებაში რამოდენიმე კატეგორიად იყოფოდა: „პირველ რიგში იღვა პრივილეგიებით მოსილი უმაღლესი ფეოდალური არისტოკრატია“.

¹ О. Евелий: „Статистическое описание Закавказского края“, 83 244, 1835 წ.

ტოკრატია, რომელიც შეზრდილი იყო ფეოდალური წყობილების სისტემასთან და რომელიც თავისი ეკონომიური პირობების მიხედვით გადაშკრულ მონაწილეობას ლებულობდა საქ. სახელმწიფოებრივ მართველობის საქმეში. ესენი იყვნენ დიდებულები, რომელთაც ეყარათ დიდი სამფლობელოები და მეთაურობდნენ თავიანთ გვარს. მე-18 საუკუნეში ამ უმაღლესი მართველი თავადების გვარს ეკუთვნოდნენ: არაგვის ერისთავი, ქსნის ერისთავი, სარდალი ამილახვარი, სარდალი ორბელიანი, სარდალი ციციშვილი და სომხეთის მელიქი. ამ ექვსი გვარის ყველა დანარჩენი წევრები წარმოადგენდნენ მეორე კლასის თავადობას, ხოლო მესამე კლასს წარმოადგენდა ყველა დანარჩენი თავადობა, რომელიც მოკლებული იყო პირველი ორის უფლებებსა და პრივილეგიებს. თავად-აზნაურთა წოდების ქვედა საფეხურზედ იდგა მრავალრიცხოვანი აზნაურობა, რომელიც არ წარმოადგენდა თავისუფალ წოდებას; აზნაურები იყვნენ ნაწილობრივ მეფის ვასალები, ნაწილობრივ, თავადებისა და ნაწილობრივ, კათალიკოსისა და ეკლესიის. ასეთი ვასალი აზნაურები განსაკუთრებულ ძალასა და მნიშვნელობას ანიჭებდა თავადის გვარს. მაგ. ციციშვილებს ყავდათ 34 აზნაური ვასალი; ორბელიანებს—28, აბაშიძეებს—19 და სხვ.¹

ამრიგად ჩვენ ვხედავთ, რომ თვით ე. წ. მაღალ წოდებაში—თავად-აზნაურობაში არ იყო ერთსახეობა და თავიანთი ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობის მიხედვით ეს წოდება რამოდენიმე ნაწილად იყოფოდა, რომლის ქვედა საფეხურზედ იდგა ვასალურ მდგომარეობაში მყოფი აზნაური, ხოლო მისი უმაღლესი მწვერვალი ეჭირა—დიდებულს, გვარის მეთაურსა და ხელმძღვანელს.

თავისთავად ცხადია, რომ თავად-აზნაურობის წოდების ზემოდაღნიშნული კატეგორიები თავისებური წოდებრივი სახომით შეხედავდნენ იმ ცვლილებებს, რომელიც რუსეთის დამკვიდრდებამ და პოლიტიკამ გამოიწვია საქართველოში.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ მე-18 საუკუნის დასასრულს და მე-19 საუკუნის დასაწყისში საქ. თავად-აზნაურთა შორის გარკვევით ჩამოყალიბდა თავისი პოლიტიკური შინაარსით სამი მიმდინარეობა:

პირველი—რუსოფილთა მიმდინარეობა, რომელიც მოითხოვდა რუსეთის მართველობის სავსებით შემოღებას და საქართველოს დამოუკიდებელი პოლიტიკური ცხოვრების გაუქმებას. ეს ჯგუფი აღარ იცავდა ვერც მეფის 1783 წ. ტრაქტატის პირობებს, მისი აზრით საჭირო იყო რუსეთის მართველობის მთლიანად შემოღება საქართველოში. „მგონია დამშვიდებისათვის ქვეყნისა და ჩვენისა საკუთარისა პატევისა დასაცვლად—ამბობენ ამ მიმდინარეობის წარმომდგენელნი—ვისურვოთ დაშთეს

¹ В. Иваненко: „Гражданское управление Закавказьем“, გვ. 5—6, 1901, წ. С. Авалиани: „Крестьянский вопрос в Закавказьи“, ტ. I, გვ. 54—59, 1912 წ. „Акты“, ტ. VI, 5. I, 3. 166.

რუსეთის მეფობა, ნურღა გვინდა მეფედ დავითი“¹ (ბატონიშვილი, ქე გიორგი 13-სა). ამრიგად ამ მიმდინარეობის ინტერესები მოითხოვდა საქართველოს მეფობის გაუქმებასა და რუსეთის მართველობის მთლიანად განმტკიცებას საქართველოში; უკეთ რომ ვსთქვათ, საქართველოს რუსეთის გუბერნიათ გადაქცევას. უღავოდ უნდა იქნეს მიჩნეული, რომ ამ მიმდინარეობას მხარს უჭერდა უპირველესად ის ნაწილი თავად-აზნაურობისა, რომელიც საქართველოს მეფობის და ძველი პოლიტიკის წყობილების გაუქმებით არაფერს კარგავდა, წინააღმდეგ მას თართო გზა ეხსენებოდა სამოღვაწეოდ. ამ მიმდინარეობას ემხრობოდა უმთავრესად პრივილეგიურ უფლებებს მოკლებული თავად-აზნაურობა.

მეორე მიმდინარეობას შეიძლება ეწოდოს ტრაქტატის მომხრეები — ეს მიმდინარეობა ურყევით იცავდა ერთკლე მეორეს და ეკატერინე II შორის 1783 წ. დადებულ ტრაქტატის პირობებს, ე. ი. მათ სურდათ ხელუხლებლად დაეცვათ ძველი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი წყობილების ფორმები, დაეცვათ ამ ფორმების საშუალებით თავიანთი პრივილეგიები; მეორე მხრით, მათი მიზანი იყო საქართველო მოექციათ რუსეთის მფარველობის ქვეშ. პირველ ხანებში ამ მიმდინარეობის წარმომადგენელი სოლომონ ლეონიძე ამბობდა: „ლექსი „მეფე“ დადუმდა აქა?.. რათა უნდა შეექმნათ მტერი ქვეყანასა? ნამუსიანად უნდა ვიყვნეთ ქვეყნისათვის და მეფობისათვის. დასაწყნარებლად საქმეთა და შინა აღრეულობათა კმარა რუსნი და ტრაქტატი მეფისა გიორგისა“². ასეთსავე პოლიტიკურ ხაზს ვამოხატავდა 1802 წ. რუსეთის მეფისადმი გაგზავნილი კახელთა „ადრესი“: „როცა ჩვენ ვიფიცავდით ერთგულებაზე, მაშინ გამოგვიცხადდა უმაღლესი მონიფესტი, რომელშიც ნახსენებია, ვითომც ჩვენ თქვენს უმაღლეს კარს მოვხსენეთ, რომ მეფე აღარა გვსურს, და ვითომ უმეფოდ გვსურს მ. ი. უდ. მფარველობის ქვეშ ყოფნა. ეს ჩვენი მხრივ ფრანგული ხასიათის რესპუბლიკანობა იქნებოდა... მეფეებს ჩვენ არ უარგყოფთ, ეს მატყუარებმა მოგვიტანეს. ჩვენი სურვილი და თხოვნა ერთადერთი ის არის, რომ დატული იყოს ანდერძი მეფე ერეკლესი... მოგვეცეს მეფე, რომელთანაც ერთად თქვენი დიდებულების ქვეშევრდომად დავრჩეთ“. ასეთი იყო ამ მეორე მიმდინარეობის პოლიტიკური კრედო. მათ შორის განსხვავება იყო იმის მიხედვით, თუ ვის რომელი ბატონიშვილი უნდოდა მეფეთ. მაგრამ ეს არსებითად არ ცვლის ამ მიმდინარეობის პოლიტიკურ პროგრამის ძირითად საფუძველს. რასაკვირველია, მათ სურდათ საქართველოს ძველი პოლიტიკური წყობილება, ფეოდალიზმის ფორმები დაეცვათ რუსეთის აბსოლუტურ მონარქიის ფარგლებში, რაც ისტორიულად შეუძლებელი აღმოჩნდა.

¹ პლ. იოსელიანის წიგნი.

² იქვე.

მესამე მიმდინარეობა — ეს უკვე გამოხატავდა საქ. უმაღლესი წოდების იმ ფრთას, რომელიც ვერ ურიგდებოდა რუსეთის თვითმპყრობელობის დამკვიდრებას საქართველოში. ისინი გრძობდნენ, რომ რუსეთის გაბატონებით ძირიანად დაირღვეოდა საქ. ძველი პოლიტიკური წყობილება და მასთან ერთად მათი პრივილეგიური მდგომარეობაც. აქედან მათი პოლიტიკური ხაზიც ნათელი იყო: ისინი ებრძოდნენ რუსეთის მართველობას და ცდილობდნენ დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას. ამ პოლიტიკის საუკეთესო გამოხატველი იყო **ალექსანდრე ბატონიშვილი**, რომელიც თავიდანვე ირანში გაიქცა და თავგამოდებით ებრძოდა რუსეთის ხელისუფლებას ამიერ-კავკასიაში.

ამ ორი უკანასკნელი მიმდინარეობის კლასიური წოდებრივი საფუძვლები აშკარაა: აქ მეტყველებდა უმაღლესი ფეოდალური არისტოკრატის ინტერესები, რომელიც მოითხოვდა მართველობის ძველი სისტემის დაცვას, მაგრამ როდესაც ეს შეუძლებელი შეიქმნა და რუსეთის ბიუროკრატია მათლად გამოაშკარავა თავისი აგრესიული გეგმები და შეტაკება მოსულ ბიუროკრატულ აპარატსა და დამხდურ ფეოდალურ ძალებს შორის აუცილებელი გახდა. მართლაც, მე-19 საუკუნის პირველი მეოთხედი დაუსრულებელ პარტიზანულ ბრძოლებს წარმოადგენს ამ ორ ძალათა შორის (ჩვენ აქ არ ვებნებთ გლახთა აჯანყებას, რომელიც სულ სხვა წყაროდან მომდინარეობდა და რომელსაც სხვაგვარი სოციალ-ეკონომიური მიზეზები ედვა-სარჩულად). პირველ ხანებში თუ ჯერ კიდევ იმედი ჰქონდათ დაცული იქნებოდა 1783 წლის ტრაქტატი, შემდეგმა ვითარებამ ნათელყო, რომ ეს ტრაქტატი მხოლოდ უმნიშვნელო ქალაქის ნაგლეჯს წარმოადგენდა, ხოლო რეალურ სინამდვილეში რუსეთის ბიუროკრატულ აპარატის ძალდატანებით იმსხვრეოდა საქ. ძველი სახელმწიფოებრივი წყობილების ფეოდალური შენობა. შეტაკება აუცილებელი გახდა. **ალ. ორბელიანი** თავის მემუარებში სწერს: „რაც რუსები მოვიდნენ საქართველოში, იქიდან 1812 წლამდისინ ექვსი შეთქმა გაუკეთეს რუსებს, საწინააღმდეგოდ იმათი და ამათი გარეკვისათვის საქართველოდან“.¹ 1803 წ. გენ. მაიორი **ლაზარევი** სწერდა ციციანოვს: „...„Памя кроется под пеплом и хотя неопасно, но неприятным быть может; волнение умов приметно... мысль всех сих князей есть та, чтоб восстановить по прежнему царя и царство“² უფრო ადრე 1802 წ. საქართველოში ადგილი ჰქონდა დიდ არეულობას. ამ არეულობას ამწერი **ალ. სოკოლოვი** სწერდა: „В самом Тифлисе овнаменовалось явное неудовольствие на нынешнее правление. В Кахетии не хотели повиноваться судам, и многие князья на-

¹ **ალ. ორბელიანი**: „რაც რუსები შემოსულან საქ-ში იქედგან აქამდის ქართველებს შეთქმა წინააღმდეგ რუსეთისა“, სახ. უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმი №1656/ბ

² „**Акты**“, ტ. II, გვ. 302—3.

чали удаляться в Эривань к царевичу Александру. Из Карталинии те же получены известия“.¹

ამ ბრძოლის უკანასკნელი გამოძახილი იყო 1832 წ. შეთქმულება, რომელიც ბატონიშვილებმა მოაწყვეს ქართველი ინტელიგენციის დახმარებით და რომელიც, როგორც ვიცით მიზნად ისახავდა შეიარაღებული აჯანყებით რუსეთის მართველობის მოსპობას საქართველოში. ეს შეთქმულება სასტიკად დამარცხდა, მაგრამ უკმაყოფილების შეგნება ჯერ კიდევ არ იყო აღმოფხვრილი. ამის კერძო გამოძახილებს ჩვენ ვორონცოვის ეპოქაშიც ვხედავთ. ვორონცოვის ერთი თანამედროვე სწერდა: „... Раздраженная и оскорбленная угнетением и грубостями предшествовавшего управления, аристократия эта стала мечтать о самостоятельности под управлением своего отдельного царя, о чем те из Грузин, которые были поумнее, стали сильно поговаривать в своих кружках“.² ვორონცოვმა თავისი მოქნილი პოლიტიკით ძირშივე აღმოფხვრა რა ფეოდალური არისტოკრატის ეს უსიცოცხლო ოცნება, უკანასკნელი გარდატეხა მოახდინა უმღლესი წოდების პოლიტიკურ აზროვნებაში. მაგრამ ამ გარდატეხის პროცესი დიდი ხნიდან იყო უკვე დაწყებული. ეს პროცესი შორეულად გააღრმავა 1832 წლის შეთქმულების დამარცხებამ; ვორონცოვს დასჭირდა მხოლოდ უკანასკნელი ნაშთების განადგურება.

შეიძლება ითქვას, რომ აღნიშნულ ეპოქიდან ქართველ თავად-აზნაურობის პოლიტიკური სოფლმხედველობა სამი ძირითადი ხაზით განვითარდა: ერთი ნაწილი სავსებით შეეხორცა რუსეთის ვითარებას და სავსებით შეითვისა მან რუსული პოლიტიკა. ამ ნაწილისათვის დაცვა „ეროვნებისა“ აღარ წარმოადგენდა რაიმე სარგებლიანობას, მისი პოლიტიკიდან ამოშლილი იქნა ყოველგვარი „ეროვნული“ და საერთო რუსულმა დაიჭირა მისი ადგილი. ამ მიმდინარეობის საუკეთესო იდეოლოგიად უნდა ჩაითვალოს სენატორი გიორგი ბაგრატიონ-მუხრანსკი, რომელმაც 1872 წ. საინტერესო წიგნაკი გამოსცა შემდეგი სახელწოდებით: „О существе национальной индивидуальности и ее образовательном значении крупных единиц“. ამ წიგნაკში ავტორი ამტკიცებდა, რომ კაცობრიობის ყოველმხრივი ბედნიერებისა და წარმატებისათვის აუცილებლად საჭიროა პატარა ერებში დაკარგონ თავიანთი საკუთარი ხალხოსნობა, თავისი ენა, ჩვეულება და განსაკუთრებული ცხოვრება და დიდ ერებს შეუერთდენ.³ ამ პოლიტიკის მიმდევარნი უსიტყვოდ ასრულებდენ რუსეთის თვითმართველობის პროგრამას ამიერ-კავკასიაში.

¹ А. Соколов: „Путешествие мое в Имеретию“... გვ. 142—43, 1874 წ. ამავე საკითხის შესახებ იხ. „აჯანყება საქართველოში 1802 წ.“ გაზ. „დროება“ № 16, 26, 42, 25, 201, 202, 212, 1882 წ.

² Вл. Толстой „М. С. Воронцов“, იხ. „Русский архив“ № 11, გვ. 301, 1877 წ.

³ იხ. ს. მესხის წერილი მუხრანსკის წიგნზე (ს. მესხის ნაწერებზე, გვ. 96—101) აგრეთვე გ. პეტრიძის (ბ. უმიკაშვილის) წერილი 1872 წ. „კრებულში“.

მეორე ნაწილი ქართველ თავად-აზნაურებისა შემდეგი ლოზუნგით გამოდის: „ერთგულება რუსეთის ტახტისადმი და სიყვარული სამშობლოსადმი“. რასაკვირველია ამ ლოზუნგრიდან სავსებით ამოშლილი არის საქ. დამოუკიდებლობის აღდგენა და 1783 წლის ტრაქტატის მუხლები. ამ მიმდინარეობას სურდა დაეცვა ქართველი „ერის ინტერესები“ იმდენად, რამდენადაც მას უკარანახებდა თავისი წოდებრივი ინტერესები. **რუსეთის ტახტის ერთგულებას მისი წოდებრივი ინტერესები მოითხოვდა, სამშობლოს სიყვარულს ისტორიული ტრადიცია და მისი ობიექტიური მდგომარეობა.** ის ვერ ამჩნევდა კოლიზიას „ტახტსა“ და „სამშობლოს“ ინტერესებს შორის, სადაც ეს აშკარა დასანახი ხდებოდა, იგი პასიური ხდება და ქედს იხრიდა „ტახტის ცენტრის“ წინაშე.

მაგრამ იყო მესამე მიმდინარეობა, რომელიც იმავე „ტახტის ერთგულებისა და სამშობლოს სიყვარულის“ ლოზუნგით გამოდიოდა, მაგრამ საყურადღებო აქტივობას იჩენდა თავის ეროვნულ ინტერესების დაცვის საქმეში, არსებითად კი ამ „ეროვნულ ინტერესების“ დაცვით იგი თავის საკუთარ წოდებრივ ინტერესებს იცავდა. იგი ნათლად ხედავდა, რომ მომხიბლავი პრინციპი „ტახტისა და სამშობლოს“ ინტერესების იგივეობა რეალურ სინამდვილეში ასე ადვილად ვერ ხორციელდებოდა, რომ ძლიერ ხშირად „ადგილობრივი ინტერესი“ და მასთანადამე ინტერესი მისი წოდებისა უაზროთ მსხვერპლად ეწირებოდა „ცენტრის ინტერესებს“. მესამე მიმდინარეობის წარმომადგენელნი დარაჯად უდგენ ზემოდ აღნიშნულ თავიანთ პრინციპს და სადაც და როდესაც კი გაწყდებოდა შემაკავშირებელი ძაფი „ტახტის და სამშობლოს“ შორის, ენერგიულად ცდილობდნენ იგი გაემართლებიათ, დაეცვათ „ადგილობრივი ინტერესები“ და მოეგონებიათ ხელისუფლებისათვის ამ ინტერესის დაცვის აუცილებლობა. ეს იყო აქტიური ნაწილი ქართველ თავად-აზნაურობისა, უმთავრესად წვრილი თავად-აზნაურობა, მსახური წოდება, ახლად განთავისუფლებული ფეოდალური სისტემის აპეკისაგან, იგი ახლად იპყრობდა ჩვენი ცხოვრების სარბიელს და ხშირად შეხლა-შემოხლაც უხდებოდა მსხვილ არისტოკრატისთან. ამ წრის საუკეთესო იდეოლოგი და ხელმძღვანელი იყო დიმიტრი ყიფიანი, შთამომავლობით წვრილი აზნაური, შეუდრეკელი ნებისყოფის მქონე და გარკვეული პოლიტიკის მატარებელი. ამას ჩვენ უფრო დაწვრილებით გავიცნობთ შემდეგი თავებიდან.

აქ საინტერესო არის გამოვარკვიოთ, თუ რამ გამოიწვია თავად აზნაურობის და თავად-აზნაურული ინტელიგენციის პოლიტიკური მისწრაფების ასეთი ცვლილებები? ამ საკითხის გამორკვევისათვის არსებითი ყურადღება უნდა მიექცეს შემდეგ ოთხ პომენტს.

1. 30 და 50-იან წლებში რუსეთის თვითმპყრობელობამ პოლიტიკურ აღმინისტრაციულად საკმაოდ მოიმარაგა ფეხი ამიერ-კავკასიაში. ამიერ-კავკასიის **შეზობელი სახელმწიფოები** (განსაკუთრებით ირანი, თურქეთი)

უძლური გამოდგენ რუსეთის წინააღმდეგ ბძოლაში. ამ სახელმწიფოებზე სამხედრო გამარჯვებამ პოლიტიკური სიმტკიცე მოუპოვა რუსეთის მართველობას ამიერ-კავკასიაში. მეორე მხრივ რუსეთმა შესძლო ა/კავკასიის დამოუკიდებელი სახანოების განადგურება და თითქმის მთელი საქართველოს დამორჩილება: 1810 წელს მან დაიპყრო იმერეთი, 1829 წ. საბოლოოდ შემოიერთა გურია, ხოლო სამეგრელო, აფხაზეთი და სვანეთის სამთავროები დააყენა თავისი გავლენის ქვეშ. ამით რუსეთის თვითმპყრობელობამ საფუძვლები გამოაცალა ძველ ფეოდალურ წყობილებას ამიერ-კავკასიისა და საქართველოში და ერთი ადმინისტრატული მმართველობის ქვეშ მოაქცია თითქმის მთელი ამიერ-კავკასია. რუსეთის თვითმპყრობელობის ასეთი პოლიტიკური და სამხედრო გამარჯვება საფუძვლიანად აკლიდა ნიადაგს საქართველოს ძველი მეფობის აღდგენის ილუზიებს.

2. მაგრამ აქ გადამჭრელი მნიშვნელობა თავად-აზნაურობის სოციალ-ეკონომიურ დაცემას ჰქონდა. უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს ის დიდი გარემოება, რომ საქართველოში სავაჭრო კაპიტალის განვითარებითა და სხვა ისტორიული ფაქტების ზაგავლენით უკვე მე-19 საუკუნის დასაწყისიდანვე საგრძნობლად დაეცა ეკონომიურად თავად-აზნაურობა, ხოლო მართალია, იგი ჯერ კიდევ გაბატონებული წოდება იყო, მაგრამ მისი ეკონომიური პირობები ღრმა შევიწროვებას განიცდიდა ახალი სამეურნეო ფაქტორების ზეგავლენით. ნატურალური მეურნეობის კრიზისმა და ფულის გაბატონებამ მას გამანადგურებელი ლახვარი ჩასცა: ხოლო ბატონყმობის მოსპობის (1864 წ.) შემდეგ სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარების პერიოდში ეს წოდება თავშეუკავებელი დაექანა დაცემისაკენ. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ მე-19 საუკუნის პირველ ნახევრის რუსულ და ქართულ გაზეთებში არა ერთი და ორი განცხადება მოთავსებულა ყმების და მამულის „ტორგში“ გაყიდვის შესახებ: ფულის ბატონობა თავად-აზნაურობას ხელიდან აკლიდა ყმასა და მიწას. ცხადია ეკონომიურად და პოლიტიკურად დაცემული თავად-აზნაურობა ვერ შესძლებდა ძველი სახელმწიფოებრივი წყობილების აღდგენისათვის ბრძოლას. მისი ინტერესი უკვე მოითხოვდა ახალ პირობებთან შეგუებასა და თვითმპყრობელობასთან თანამშრომლობას.

3. თავად-აზნაურობის პოლიტიკური ორიენტაციის ცვლილებაზე დიდი გავლენა მოახდინა მე-19 საუკუნის დასაწყისიდანვე დაწყებულმა გლეხთა მოძრაობამ, რომელიც არსებითად მიმართული იყო ბატონყმურ ურთიერთობისა და ბიუროკრატიულ ჰინოენიკური მართველობისა და აპარატის წინააღმდეგ. საქმე ის არის, რომ იმავე სავაჭრო ურთიერთობის განვითარებამ და თავად-აზნაურობის ეკონომიურმა დაცემამ მეტად გაამწვავა დამოკიდებულება მეზატონეებსა და ყმებს შორის, რადგან პირველნი გაორკეცბული ხარჯების დაფარვას ყმების გაორკეცბული ექსპლოატაციით ფიქრობდნენ. ისტორიული კანონია, იქ სადაც ვითარდება ბატონყმურ ურთიერ

თოპის დროს საეკერო კაპიტალი, იგი აუცილებლად იწვევს მებატონესა და ყმებს შორის მდგომარეობის გამწვავებას. მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში (1804 — 1864 წ.) საქართველოში გლახთა გრანდიოზულ მოძრაობებს ჰქონდა ადგილი. პირველ ხანებში (1804 წ. და 1812 წ. აჯანყებები) ფეოდალური არისტოკრატია ცდილობდა გლახთა მოძრაობის თავისი ინტერესებისათვის გამოყენებას, მაგრამ შემდეგ პერიოდში გლახთა მოძრაობამ გარკვევით მიიღო მემამულეთა საწინააღმდეგო ხასიათი. ამ გრანდიოზული მოძრაობის წინაღმდეგ მეზრძოლ ძალათ მემამულეებმა რუსეთის ადგილობრივი ხელისუფლება დაინახეს. ამ წოდებრივმა ბრძოლამ ქართველი თავად-აზნაურობა ბუნებრივად დაუკავშირა რუსეთის თვითმპყრობელობას, რომელიც იცავდა მას ყოველგვარ სოციალურ მოძრაობისაგან, სამაგიეროდ ქართველი თავად-აზნაურობაც რუსეთის თვითმპყრობელობის პოლიტიკის გამტარებლად გადაიქცა საქართველოში.¹

მაგრამ არა მარტო ადგილობრივ მოძრაობისაგან დამცველ ძალას ხედავდა იგი თვითმპყრობელობაში, არამედ ევროპის რევოლუციონური ქარტეხილების განმანადგურებელი ძალა ამავე თვითმპყრობელობაში დაინახა. 1848 წლის რევოლუციით დამფრთხალი ქართველი თავად-აზნაურობა ფიცს სდებდა ნიკოლოზის წინაშე „თუ ეს ქარტეხილი რუსეთის საზღვრებს მიადგება, ჩვენ როგორც ერთი კაცი ავდგებით ჩვენი დიდი სახელმწიფოს დასაცავად“.² 1861 წ. ჟურნ. „ციცკონი“ ფურცელზე ერთი მემამულე სწერდა:

„არიან დასავლეთის ევროპიაში, რომელნიც ასწავლებენ ხალხთა სიცრუის ჭეშმარიტებასა, რათამცა მით მოსპონ გულთა შინა მსმენელთათა სარწმუნოება, კეთილმოქმედება და პატივი და ჩვენ ვიხილეთ, როგორ მოსპო საზოგადოება უკუაშურებამ და აქედამ დაიბადა მუწ აღრეულება და განხეთქილება ჩასანთქმელად მთელის საზოგადოებისა. — იგინი (შემგინებელნი) ემსგავსებოდენ ცეცხლის სინათლესა, რომელსაც ალაგზნებენ მზაკვარნი სიმაღლესა კლდისასა, რათა მით მეზომალდენი დაღუპონ. — ჩვენ ვსცხოვრობთ ესრეთს ჟამსა შინა, ოდეს ქრისტიანენი საერთოდ და განურჩევლად უნდა შეაერთდნენ თვისა ძალასა და წინა უღვანენ ურწმუნეობასა, აღრეულობასა, უზნაობასა... მიუჭღვნათ დიდი მადლობა ღმერთსა ჩვენდამი მოწყალებითათვის, რომელ ჟამსა დასავლეთის ევროპიას საზოგადოთ აღმფოთებისასა,

¹ სენ. მეჩნიკოვი 30-იან წლების დასაწყისში სწერდა: „საქართველოს მებატონეები საუკეთესო და საიმედო პოლიტიკას წარმოადგენენ და მასთანვე ბევრად უფრო მრავალრიცხოვანს, ვიდრე შეუძლია მთავრობას გამოვხავენს აქ; რომ ქართველ მებატონეთა ყმებს არ უნდა მიეცეთ თავისუფლება, ან თუ ეს აუცილებელი იქნება დაშვებული უნდა იქნეს უკიდურეს საჭიროების პირობებში“ (ი). Шиссерман „Объяснение материалов для описания гифинских губерний“ ტ. I, ნაკ. I, გვ. 253, 1870 წ.)

² „Актъ“ X გვ. 26. ივანენკოს დასახელებული წიგნი გვ. 350.

ჩვენ ვცხოვრობთ სამფლობელოსა შინა, სადაცა უფლებს მშვიდობა და შყუდროება“.¹

ზემოდმოყვანილი წერილი ნათლად ამტკიცებს, თუ თავად-აზნაურობა როგორი იმედით შესცქეროდა რუსეთის თვითმპყრობელობას; ეს იმედი და შორჩილება ბოლომდე შერჩა ქართველ თავად-აზნაურობას.

4. მაგრამ არა მარტო ობიექტიური პირობები, არამედ მთავრობის გარკვეული პოლიტიკაც მიმართული იყო იქითკენ, რომ თავად-აზნაურობა მიემხრო და თავის დამხმარე ძალად და აგენტად გადაექცია ამიერ-კავკასიაში. ამ საკითხის შესახებ ჩვენ ზევით ვისაუბრეთ და იქ დავინახეთ თუ როგორი შედეგები გამოიღო ამ პოლიტიკამ. როგორც დავინახეთ რუსეთის თვითმპყრობელობამ ამიერ-კავკასიაში, თუ ერთი მხრივ, გაანადგურა ძველი პოლიტიკურ ფეოდალური წყობილება და აღმოფხვრა ამ სისტემაზე აღმოცენებული ფეოდალური არისტოკრატია, მეორეს მხრივ, თვით მპყრობელობა ხელს უწყობდა ამ არისტოკრატის კონსოლიდაციასა და ორგანიზაციას ახალ საფუძვლებზე; იგი ცდილობდა საქართველოს თავად-აზნაურობაზედაც გავერცხლებია ის კანონები, რომელიც რუსეთში ცოცხალი იყო მე-18 საუკუნეში გამოცემული თავად-აზნაურთა შესახებ. ამის მიხედვით იგი ჩამოყალიბდა ახალ გარკვეულ წოდების ფორმებში, კანონმა მას სრულყოფილება მიანიჭა მიწასა და გლეხობაზე და ამით უზრუნველყო მისი ეკონომიური და სოციალური ბატონობა, მეორე მხრივ, თავად-აზნაურთა საკრებულოს დაარსებით, თვითმპყრობელობამ ეს წოდება ორგანიზაციულად შეაერთა და პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული უფლებებიც მიანიჭა. თავად-აზნაურობისათვის ასეთი წოდებრივი პრივილეგიების მინიჭება შესაძლებელია გაგებული იქნეს მხოლოდ გლეხთა მოძრაობასთან დაკავშირებით. ამ პოლიტიკას ისეთივე მიზანი ჰქონდა, როგორც 1775 წლის ცნობილ „გუბერნიების მართველობის დაწესებას“, რომელიც პუგაჩოვის მოძრაობასთან დაკავშირებით შემუშავდა. ამით რუსეთის ხელისუფლებას უნდოდა საქ. თავად-აზნაურობა გადაექცია თავის დასაყრდენ ძალად ა/კავკასიაში, პროვინციებში განემტკიცებია თავად-აზნაურთა დიქტატურა და ამით ადგილობრივი ელასტიური ორგანიზაციული ძალა დავებრისპირებია ყოველგვარ მოძრაობასა და მათსადამე უმთავრესად გლეხთა რევოლუციონურ მოძრაობისათვის (იხ. ზევით მეჩინიკოვის მოსაზრება). მაგრამ ვინაიდან, თვით თ-აზნაურების ნაწილი მტრულად აყო განწყობილი რუსეთის თვითმპყრობელობის მიმართ, ამიტომ რუსეთის ადგილობრივ ხელისუფლებას დიდი სიფრთხილე და შრომა დასჭირდა ამ მიმართულებით მუშაობის დროს. საბოლოოდ მან თავის მიზანს მიაღწია ვორონცოვის პერიოდში და ქართველი თავად-აზნაურობა ა/კავკასიაში რუსეთის თვითმპყრობელობის

¹ ალექსანდრე სულხანოვი: „მეცხრამეტე საუკუნე“, „ცისკარი“, № 7, გვ. 259-60. 1861 წ.

ბატონობის უდიდეს დასაყრდენ ძალად გარდაეიქცა. მთელი ამ წოდებისა და თვითმპყრობელობის ინტერესები შეერთდა და ორივე ეს ძალა ურთიერთ დახმარების პრინციპით ხელმძღვანელობდა თავისი მოღვაწეობის დროს.

დ. ყიფიანის მოღვაწეობა, მისი პრაქტიკული სემიანობა და საზოგადოებრივი პოლიტიკური იდეალები ამ ახალი ეპოქის საფუძვლებზედ აღმოცენდა, იგი გამომხატველი იყო ახალი არისტოკრატის ინტერესებისა და მისწრაფებისა, იმ არისტოკრატის, რომლის კონსოლიდაცია ახალი ფაქტორებისა და რუსეთის თვითმპყრობელობის გარკვეული პოლიტიკის შემოქმედებით ხდებოდა.

თავი მორჩე

დიმიტრი ყიფიანის სოციალ-პოლიტიკური აზროვნება და მისი სოციალ-პოლიტიკური სოფლმხედველობა

დიმიტრი ყიფიანის სოციალ-პოლიტიკური აზროვნების შესწავლისათვის და მისი საზოგადოებრივ პოლიტიკური მოღვაწეობის ხასიათის სისწორით გაცნობისათვის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს მისი სოციალური შთამომავლობის გამორკვევა და ცხოვრების პირობების გაცნობა, ჩვენ რასაკვირველია, დიმიტრი ყიფიანის დაწვრილებითი ბიოგრაფიის დაწერას არ ვკისრულობთ, ბიოგრაფიულ ფაქტებს იმდენად შევუხებებით, რამდენადაც ეს მოგვცემს გასაღებს ჩვენი მთავარი თემის—ყიფიანის სოციალ-პოლიტიკური აზროვნების დახასიათებისათვის. ამ მხრივ საინტერესოა შემდეგი მომენტები დ. ყიფიანის ცხოვრებიდან. მაგრამ სანამ სწორ ბიოგრაფიულ ფაქტებს შევუხებოდეთ, საინტერესო არის გავიცნოთ პატარა გადმოცემა ყიფიანთა გვარის წარმოშობის შესახებ.

უძველეს დროს ყიფიანები ყოფილან სვანეთში. ბაგრატ მეფის დროს სვანეთის სოფელ წვირმასში სცხოვრობდა მორკინალი მემარტი გიორგი გოგიაძე, რომელსაც ჰყავდა ათასი კაცი მორკინალი (გლადიატორი).

ბაგრატ მეფეს ხონთქარმა მეტისნეტად გაუჭირა საწმე. ოსმალეთის ჯარი გადმოსხა შავი ზღვის ნაპირს და დღე-ღამე უნდა შემოსეოდა იმერეთს. ბაგრატ მეფემ მაშინვე აფრინა შიკრიკი გიორგი გოგიაძესთან სვანეთში: აბა, ჩემო გიორგი, როგორც იმედი მაქვს შენი, ახლავე შეიარაღდი შენი ათასი კაცით და ცხენისწყალს გადმოიღე მომეწველო. გიორგიმ მოისმინა შიკრიკის პირით მეფის ბრძანება და შიკრიკი უკანვე გადმოსტუმრა: მოახსენე იმერეთის მეფესა და ჩემს მბრძანებელს, რომ დაუყოვნებლივ გაიხლებითო.

გიორგი გაუდგა გზას თავისი მეომრებით და დაბინავდა სოფელს მურს ცხენისწყალის მარცხენა ნაპირს. აქედან მან გაუგზავნა ქუთაისში ბაგრატ მეფეს შიკრიკი და აცნობა: გაიხელი მეფეო.

მეფემ მოუსმინა შიკრიკს და ბრძანა: რას ვაქნევ და რაში მინდა შენი ბატონის მურში დაბინავება, მე ის აქ მჭირდებაო. შიკრიკმა მოკრძალებით მოახსენა მეფეს: ის სტუმარია მეფეო, შენ მესპიხელო, როგორც

მასპინძელი, იქ უნდა შეეგებო სტუმარსო. კარგიო, ბრძანა მეფემ:—წადი და მოახსენე შენს ბატონს, მოვდივართქო. შიკრიკი გაბრუნდა. მეფე თავისი ამალით ვაემგზავრა მურს გოგიაძის სანახავად.

მორიგეებმა მოახსენეს გიორგის: მეფე მობრძანდებაო. გიორგი მაშინათვე გამოვიდა თავის ფანჯატურიდან და შეეგება მეფეს.

ჰო, ჩემო გიორგი გოგიაძე, რა ყიფიანი (ყიფი—ამაყი) რამა ხარ. მიძახხა მეფემ და გადაეხვია გიორგის. მას აქეთ დაერქვა გიორგი გოგიაძეს ყიფიანი: გოგიაძე-ყიფიანი.

შემდეგ და შემდეგ გოგიაძე დაიკარგა და დარჩა ყიფიანი. გოგიაძის შთამომავლობა გამრავლდა და ზოგი ლეჩხუმს გადასახლდა, ზოგი რაჭას, ზოგიც შორაპნის მაზრაში.¹

ეს გადმოცემა რასაკვირველია, არ არის ისეთი შინაარსის, რომ იგი არ შეიცავდეს რაიმე ისტორიულ სინამდვილეს: ასეთი ფაქტი შეიძლება მომხდარიყრ ჩვენი ცხოვრების ისტორიულ წარსულში. მაგრამ ამქამად იმიგამორკვევა, თუ რა არის აქ ნამდვილი და რა არა, ერთობ ძნელია.

უდაოა მხოლოდ შემდეგი: დიმიტრის მამა-ქოჩო ყიფიანი და მისი ბიძაშვილი მიმისთვალი — გადმოსულან სვანეთიდან ქართლს და დამდგარან დიდ ივანე აბაშიძესთან მოურავად: ეს აბაშიძე ერთ-ერთი დიდი ფეოდალი და დიდი მკამულე იყო: მთელი სააბაშიო იწყებოდა ხაშურის ჰალის დან და ვადიოდა იმერეთის აბაშიძე. ეს ამოღენი ადგილ-მამული იყოფოდა ექვს ნაწილად აბაშიძიანთა დიდი ოჯახების მეთაურთ შორის. ერთი დოკუმენტი გვიჩვენებს, რომ მარტო შორაპნის მაზრის რამდენიმე სოფელში ივ. აბაშიძეს 452 კომლი გლეხი ყოლია ყმად.² ეს მხოლოდ ერთ მაზრაში და თუ ავიღებთ იმ ვრცელ ტერიტორიას, რომელიც მის სამფლობელოს წარმოადგენდა, მაშინ ყმათა რიცხვი რამდენიმე ათას კომლამდე მიაღწევდა. მაგრამ აბაშიძეები მარტო ყმა გლეხებზე კი არ ბატონობდენ, მათ განკარგულებაში იყო წვრილი აზნაურობაც: ამათ რიცხვს მიმატებია ქოჩო ყიფიანიც. ივანე აბაშიძე პოლიტიკურად ცნობილი ფიგურაა მე-19 საუკუნის საქართველოს ისტორიაში. იგი დედით შვილისშვილი იყო მეფის სოლომონ პირველისა. იგი იმ აბაშიძიანთა ოჯახს ეკუთვნოდა რომელიც თავგამოდებით იბრძოდა რუსეთის მმართველობის იმერეთში განტყვევების წინააღმდეგ. მამა მისი ქაიხოსრო და სამი ძმა როსტომ, გიორგი და სიმონი 1810 წ. იმერეთის აჯანყების დროს დაიღუპნენ. თვითონ ივანე მეთაურობდა იმ აჯანყებას, რომელიც 1819—20 წლებში მოხდა. იმერეთში,

¹ ეს გადმოცემა ჩაწერილი აქვს ივ. გომართელს დ. ყიფიანის შვილის არტისტ კოტე ყიფიანის ბიოგრაფიაში და ჩვენ აქედან მოგვყავს (იხ. გვ. 9—10).

² ჩვენ ხელთ არის დაბეჭდილი დოკუმენტი, რომელსაც ეწოდება: „Опись имении состоявшему у Шорпананском уезде, поступившему в ваяну за участие в бунте в 1820 году бунте князя Ивана Абашидзеа“ და რომელიც ვრცლად არის აწერილი ის გადასახადები, რომელსაც ყმა გლეხი აძლევდა. თავის ბატონ-აბაშიძეს.

არსებითად აბაშიძეები იბრძოდნენ თავიანთი ფეოდალური უფლებების შენარჩუნებისათვის, რადგან რუსული მფარველობის სისტემა ძირშივე სპობდა ახალი ორგანიზაციის არსებობას. დამარცხების შემდეგ ივანე აბაშიძე გაიქცა თურქეთში, აჯანყებაში მონაწილე თავადები სასტიკად დასაჯეს და გადაასახლეს შორეულ ციმბირში, აბაშიძის და დასჯილ თავადების ქონება და გლეხები გადარიცხული იქნა სახაზინოდ. იმერეთის ფეოდალური არისტოკრატის ეს მნიშვნელოვანი ბრძოლა რუსეთის მმართველობისა და მისი სისტემის წინააღმდეგ მოხდა იმ დროს, როდესაც დომიტრი ყიფიანი ჯერ კიდევ ექვსი-შვიდი წლის ბავშვი იყო. მაგრამ ამ ისტორიულ ფაქტებსა და საერთოდ ფეოდალური არისტოკრატის ბრძოლებს რუსეთის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ მე-19 საუკუნის დასაწყისში არ შეეძლო თავისი დიდი გავლენა არ მოეხდინა დომ. ყიფიანზე. როდესაც მისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზროვნების ჩამოყალიბება დაიწყო, ჯერ კიდევ ახალგაზრდა დომიტრის ცოცხალი მაგალითები ჰქონდა ფვალწინ და ნათელი ფერადებით ისახებოდა მისთვის, თუ რისთვის იბრძოდა მსხვილი ფეოდალური არისტოკრატია და როგორი შედეგებით თავდებოდა ეს ბრძოლა. როგორც ქვევით დავინახავთ დ. ყიფიანი წინაღმდეგი იყო ფეოდალურ-პოლიტიკური წყობილების და მომხრე აბსოლუტური მონარქიისა. ამ საოჯახე დეკლარაციის შექუშავებაჲდ აუკალკულად მიიყვანა დ. ყიფიანი იმ ისტორიულმა ფაქტებმა, რომლის შესახებაც ჩვენ ზემოთ ვსაუბრობდით.

თავისი სოციალური შთამომავლობით დ. ყიფიანი წერილი აზნაურის შვილი იყო. ნ. ყიფიანი, უფროსი შვილი დ. ყიფიანისა, თავისი მამის მშობლების შესახებ გადმოგვცემს: „ქვემო ქართლში ქ. გორის მახლობლად, სოფ. არბოსა და ტყვიავის გვერდით მდებარეობს პატარა სოფელი მერეთი, სადაც მოსახლეობს ფურცელაძეების გვარეულობა. ამ ოთხმოცი წლის წინააღ¹, ერთ ფურცელაძის ოჯახში იყო ერთი ჩასიძებული სააბაშიოდან გამოსული აზნაურიშვილი, ქოჩო ყიფიანი. ცოლად ჰყავდა ბარბაღე ფურცელაძის ქალი. ქოჩოს და ბარბაღეს ჰყავდათ სამი ვაჟი და ორი ქალი. 14 აპრილს 1814 წელსა დაებადათ უმცროსი შვილი, დომიტრი ყიფიანი“². სამწუხაროდ, ჩვენ არ მოგვეპოვება დაწვრილებითი ცნობები დომ. ყიფიანის მშობლების ეკონომიური მდგომარეობის შესახებ, მაგრამ ის ფაქტები, რომელსაც ნ. ყიფიანი იძლევა თავის წერილში, მაინც გვაძლევს შესაძლებლობას დაახლოვებით აღვადგინოთ დომიტრის ოჯახის პირობები. იგივე ავტორი გადმოგვცემს, „ქოჩო ყიფიანი იყო კარგი აზნაურიშვილი, წყნარი და მშვიდობიანი ხასიათისა, უსიამოვნებას, ჩხუბს და დავიდარებას ყოველთვის ერიდებოდა და ამიტომ დაანება თავი სააბაშიოს, სადაც აბაშიძეე-

¹ წერილი დაწერილია 1894 წელს.

² ნიკ. ყიფიანი, „დ. ყიფიანის ცხოვრება“; შურნ. „მოამბე“ № 4; გვ. 69, 1894 წ.

ბისაგან შევიწროვებული იყო — და ჩაესიდა მშვიდობიანს ფურცელადის ოჯახში მშვიდობიანსა და წყნარს მერეთში“.¹

ამრიგად როგორც თავისი მამის ხაზით, აგრეთვე დედის მხრივაც დ. ყიფიანი არ ეკუთვნოდა ჩვენი ბრწყინვალე წოდების უმაღლეს ფენას. როგორც ჩვენი წარსული სოციალურ ცხოვრების ისტორიიდან ვიცით, აზნაურობა, მართალია მაღალ წოდებაზედ იყო მიწერილი, მაგრამ თავისი სოციალ-ეკონომიური პირობებითა და იურიდიული უფლებებით საქართველოს უმაღლესი წოდების ხელკვეით წოდებას წარმოადგენდა: აზნაური რომელიმე თავადის, მსხვილი მემამულის „სვიტაში“ იყო ჩაწერილი და მის ხელკვეითად ცთვებოდა. ვახტანგ VI-ის კანონმა აზნაური გლენს ზევით დააყენა, მაგრამ ეკონომიურ-მატერიალურად და უფლებრივად სავსებით დაუმორჩილა მსხვილ მემამულე-არისტოკრატს. ამ მხრივ აზნაურობა საკმაოდ შევიწროვებას განიცდიდა თავის ფეოდალისაგან. ამის მაგალითს ჩვენ ქოჩო ყიფიანის ცხოვრებიდანაც ვტყობილობთ: როგორც თავად აბაშიძეების ხელკვეითი აზნაური, დიმიტრი ყიფიანის მშობლები დიდ შევიწროვებას განიცდიდნენ თავიანთ ბატონებისაგან. ეს წოდებრივი ბრძოლა მსხვილ თავადებსა და აზნაურებს შორის წითელი ზოლივით არის გავლილი საქართველოს ისტორიაში; და მან განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი მიიღო მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან, როდესაც საქართველოში დამკვიდრდა რუსეთის მმართველობა. ეს ბრძოლა, შეიძლება ითქვას, აზნაურების გამარჯვებით დაგვირგვინდა მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარშივე, როდესაც ერთი მხრივ აღმოფხვრის გზას დაადგა ძველი ფეოდალური წყობილება და მეორე მხრივ 30-იან წლებში საქართველოს აზნაურობამ რუსეთის მმართველობის განკარგულებით სრული დამოუკიდებლობა მოიპოვა, ე. ი. განთავისუფლდა მსხვილ მემამულეთა აპეკიდან და თავისუფალი წოდების სახელწოდება მოიხვეჭა. ამრიგად რუსეთის მმართველობის დამკვიდრებით საქართველოში აზნაურთა წოდებამ თავისი ძველი ბორკილები მოიხსნა და თავისუფალი სარბიელი მოიპოვა მოღვაწეობისათვის.

დიმიტრი ყიფიანი, როგორც დავინახეთ, ამ შევიწროვებული წოდების შვილი იყო. ახალმა საზოგადოებრივმა პირობებმა, რომელიც აუცილებელი შედეგი იყო რუსეთის მმართველობის დამკვიდრებისა, მას ფართო მოედანი გადაუხსნა სამოღვაწეოდ. აზნაურების ინტერესები შეეხსენებოდა ამ ახალ პირობებს და შესაფერისად გამოიყენა იგი თავისი კლასიურ-წოდებრივი ინტერესების დაცვისათვის. დ. ყიფიანმა უშიშრად განვლო ეს გზა თავისი წოდებისა და ერთ დროს უმაღლეს ხარისხამდეც მიადწია.

როგორც ავღნიშნეთ, დ. ყიფიანის მშობლები მატერიალურად არ იყვნენ მდიდრები. აზნაურის ოჯახი და ისიც აბაშიძეებისაგან გამოქცეულის, არ შეიძლება ყოფილიყო ეკონომიურად ძლიერი ოჯახი; მას არ ჰქონდა იმდენი შემოსავალი, რომ თავისი მამულით ერჩინა თავი და ქოჩო ყიფი-

¹ იქვე გვ. 70.

ნის უფროსი შვალიც—ქაიხოსრო, იძულებული გამხდარა სახელმწიფო სამსახურისთვის მიემართა: დიმიტრის ბავშვობის დროს იგი ყოფილა დ. სურამის „დამოყენის ნაწილის“ მოსამსახურე. ¹ პატარა დიმიტრი ამ „დამოყენის“ მოხელის ზედამხედველობითა და მისი დახმარებით გაიზარდა. იგივე ნ. ყიფიანი გადმოგვცემს: „ქაიხოსრომ გაუწია თავის პატარა ძმას, ობლად დარჩენილ შვიდი წლის დიმიტრის, მამობაცა და დედობაც და უკანასკნელ დღემდინ მათ შორის ერთგული ძმობა და ნამდვილი მეგობრობა არ დარღვეულა. ყმაწვილობაშივე შეეტყო დიმიტრის დიდი ნიჭიერება; წერა კითხვა ქართული, ლოცვები, ანგარიში, ვეფხვის ტყაოსანი და საღმრთო წერილიც კი პატარა დიმიტრის ისწავლა დედის კალთაში თავის თავად. ქაიხოსრო, როდესაც მამა მოუყვდა მსახურობდა დ. სურამში დამოყენის ნაწილში და დროს რომ ჩაიგდებდა ხელში, მივადოდა ხშირად მერეთში დედისა და პატარა ძმის სანახავად, როდესაც დედა მოკვდა და დამარბა ², პატარა დიმიტრის მოჰკიდა ხელი და თან წაიყვანა სურამში. ³

ამრიგად, პატარა დიმიტრი უფროსი ძმის მზრუნველობის ქვეშ მოყვა, მაგრამ ვინაიდან ქაიხოსრო სამსახურით იყო გართული, მას ან შეეძლო ძმის აღზრდისათვის შესაფერისი ყურადღება მიექცია და პატარა დიმიტრიც ხშირად მართოდ მართო რჩებოდა სახლში, მას არც გამოცდილება ჰქონდა ნიჭიერი ბავშვისათვის განათლებისაკენ გზა გაეხსნა და დროის შესაფერისი სწავლა მიეცა მისთვის. მაგრამ ქაიხოსროს ოჯახში, იმავე ნ. ყიფიანის გადმოცემით, მოხდა ერთი ფაქტი, რომელმაც ხელი შეუწყო დიმიტრის ცხოვრების ახალი გზით მიმართვას. ერთხელ ტფილისიდან სასახურის გამო სურამში მოვიდა რუსი მოხელე ფეოდოროვი, რომელიც ქაიხოსროს ოჯახში დაბინავდა, ფეოდოროვს ქართული ესმოდა და რამდენიმე დღის განმავლობაში პატარას რუსული კითხვა შეასწავლა, დიმიტრის იმდენად დიდი გავლენა მოახდინა თავისი ნიჭით, რომ უკანასკნელმა დაჟინებით ურჩია ქაიხოსროს ბავშვის სასწავლებელში მიბარება.

ეს პატარა ბავშვი იმისთანა ნიჭიერია, რომ უქველად უნდა მოიყვანო ტფილისში და მიბარო სასწავლებელშიო — უთხრა ფეოდოროვმა ქაიხოსროს.

ქაიხოსრო აღტაცებული შეიქმნა და, თუმცა არც ჯამაგირი ჰქონდა იმოდენი, არც შეძლება, რომ ადვილად გამგზავრებულიყო ტფილისისაკენ, — ერთ თვეს უკან შეჯდა ცხენზე, შემოისვა თავისი პატარა ძმა დიმიტრი და გასწია ქალაქისაკენ.

— ჩემო სინათლე დიმიტრი, ვინძლო კაცი გამოხვიდე, ვინძლო გაუხარო გული შენს ქაიხოსროსა...

¹ იხ. იქვე, გვ. 71.

² როგორც ერთი დოკუმენტიდან—დედის წერილიდან—მტკიცდება დიმიტრის არ დაბრუნებულა ბავშობაში.

³ იქვე, გვ. 71.

ბევრი დავიდარება გასწია, სანამ მოახერხა და მიაბარა ძმა სასული-
გრო სემენარიაში“. ¹

ფეოლოროვმა არა მარტო გზა უჩვენა დიმიტრის განათლებისაკენ,
არამედ მატერიალური დახმარებაც აღმოუჩინა მას; ბინა ჯერ კიდევ გა-
მოუცდელმა მოწაფემ ფეოლოროვის ოჯახში მოიპოვა.

სწავლის პერიოდიდან საინტერესო მომენტებს გადმოგვცემს თვით-
დიმიტრი თავის მემუარებში. აქ ჩვენ ნათელ ფერადებით გვეშლება თვალ-
წინ, თუ რას წარმოადგენდა მაშინდელი სასწავლებელი, როგორ მიზნებს
ისახავდა და როგორი იყო საერთოდ მაშინდელი პედაგოგიური სისტემა.
ამ სისტემის შესახებ დიმიტრი სწერს: „როგორც სასულიერო სასწავლებე-
ლში, აგრეთვე კეთილშობილთა სასწავლებელშიაც ერთ ადგენენ: ანიდან
ბანამდე უაზროთ გაზეპირებას და რაიმე დანაშაულისათვის ხელის გულზე
სახაზავით ცემას. ეს იყო და ეს მაშინდელი პედაგოგიური სიბრძნე“ ²
და ამ „სიბრძნის“ შედეგი სასწავლებელში შესვლის დღიდანვე იგემა პა-
ტარა დიმიტრიმ. აი პატარა ეპიზოდი მაშინდელი სასწავლო მეთოდისა:
პატარა დიმიტრი ახლად გადაყვანილია კეთილშობილთა სასწავლებელში.
მეორე დღესვე მას თავს ესხმის მეცადინეობის დროს სასწავლო აღმინი-
სტრაცია;

„შენ როგორ გაბეღე უბრძანებლად ხარის დარეკვა?“

— მრისხანეთ მეკითხება უფროსი.

მე ეს კითხვა არ მესმის და სულელივით შევესცქერი.

წამავლებენ ყურში ხელს და ხელახლა მეკითხებიან.

— მე არ დამირეკია — ვუპასუხებ.

— ნამდვილად ეს არის? — მიუბრუნდა ყრმას და ეკითხება შიპულინი.

— ეგ არის, ეგა — უმტკიცებს ის და მასთან მისი ამხანაგებიც.

— ო, ო. შენ უარზედაც ხარ. აბა ერთი სახაზავი. — და მომარტყეს
ხელის გულზე გააფთრებით ერთი ოცჯერ მაინც.

— რის გულისათვის. — ვეკითხები ჩემს თავს ქვითინით.

მეც ისეთი დამნაშავე ვიყავი ამ საქმეში, როგორც თქვენ, ჩემო მკი-
თხველო. ³

და ასეთი ეპიზოდები არა ერთი იყო დიმიტრის ცხოვრებაში კეთილ-
შობილთა სასწავლებელში სწავლის დროს. და ასეთმა უსამართლო დასჯამ,
ასეთმა სასტიკმა სასწავლო სისტემამ დიდი გავლენა მოახდინეს დიმიტრი
ყოფიანის აზროვნების ჩამოყალიბებაზე. დიმიტრიმ პატარობიდანვე შეიძულა
ძველი სასწავლო სისტემა და პედაგოგიკის სფეროში ბოლომდე დარჩა ლი-
ბერალური პოლიტიკის მატარებელი. უფრო მეტი, ამ ფაქტებს მეორე
შხრივადაც ჰქონდა გავლენა დიმიტრის სამოღვაწეო გეგმებზე: მან თავი-

¹ იქვე, გვ. 72.

² იხ. დ. ყოფიანის „მემუარები“ გვ. 3, 1930 წ.

³ იხ. იქვე, გვ. 4.

დანვე შეიძულა ბიუროკრატიულ ჩინოვნიკური მეთოდი და ბოლომდე ცდილობდა სალი გონიერება დაედვა სარჩულად ყოველგვარ საქმიანობისათვის. როგორც ქვევით დავინახავთ, დიმიტრი ერთი მხრივ ნათლად ხედავდა, თუ როგორი დიდი წარმატება იყო საქართველოსათვის რუსეთის მმართველობის დამკვიდრება, ხოლო მეორე მხრივ მისთვის არ იყო დამალული ბიუროკრატიულ აპარატის უარყოფითი შედეგები. ბრძოლა ამ აპარატის გაჯანსაღებისათვის დიმიტრი ყიფიანის მოღვაწეობის მთავარ მომენტად გადაიქცა, იგი ენერგიულად ებრძოდა ყოველივეს, სადაც მისი აზრით მახინჯდებოდა ცენტრალური ხელისუფლების პოლიტიკა. ბავშვობაში მიღებულია შთაბეჭდილებამ დ. ყიფიანს გარკვეული სოფლმხედველობა შეუმუშავა.

როგორც ავლინშნეთ, დიმიტრი პირველად მიაბარეს სასულიერო სემინარიაში, ხოლო შემდეგ გადაიყვანეს კეთილშობილთა სასწავლებელში. უნდა ავლინშნოთ, რომ ამ სასწავლებელს გარკვეული პროგრამა ჰქონდა დასახული. როგორც ვიცით, რუსეთის თვითმპყრობელობის დამკვიდრებით საქართველოში ძირიანად შეიცვალა უკანასკნელის პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი ცხოვრება: ძველი ფეოდალური კარჩაკეტილობა მოისპო, ახალი წესი მმართველობისა აღმოფხვრის გზას დაადგა — საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება რუსეთის წესწყობილების ჩარჩოებში მოყვა; ძალაუფლებიდან იგიც უნდა დამორჩილებოდა ცხოვრების იმ პროცესს, რომელსაც რუსეთის საზოგადოებრივობა განიცდიდა. მაგრამ უდავოა ისიც, რომ ახალი ცხოვრების წარმოებისათვის არ აღმოაჩნდა შესაფერისი პირობები და საჭირო ინტელექტუალური ძალები. უკეთ რომ ვთქვათ, ახალ საზოგადოებრივ ურთიერთობაში საქართველო შედიოდა რუსული ხიშტის ძალადატანებით, მაგრამ თავისი მხრივ მოსული ფეოდალურ-იმპერიალისტური ძალა ცდილობდა თავისთვის ადგილობრივ შესაფერისი პირობები შეექმნა. ერთ-ერთ ასეთ პირობას წარმოადგენდა შესაფერისი მოხელეობის მომზადება. კეთილშობილთა სასწავლებელი, რომელიც 1830 წ. გიმნაზიად გადაკეთდა, დაარსეს 1802-4 წლებში და მას გარკვეული პოლიტიკური ამოცანა ჰქონდა დასახული. მისი საშუალებით რუსეთის ადგილობრივ მთავრობას სურდა ერთი მხრივ — მოემზადებია კადრი გამოცდილი მოხელეებისა და ადგილობრივ თავდა-აზნაურებისაგან, რადგან რუსეთის მმართველობის განმტკიცებისათვის საჭირო იყო ადგილობრივი პირობების მცოდნე დიდძალი მოსამსახურენი. კეთილშობილთა სასწავლებელს უნდა დაეკმაყოფილებია სახელმწიფოს ეს მოთხოვნილება. თვით დ. ყიფიანი სწერს: „ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში მხოლოდ, თავდა-აზნაურთა შვილებს იღებდნენ და სამსახურისათვის ამზადებდნენ“. ციციანოვი თავის „უქვეშევრდომილეს“ მოხსენებაში 1803 წ. ხაზგასმით მიუთითებდა ამ გარემოებაზე.¹ მეორე მხრივ მთავრობის მიზანი იყო რუსული კულტურა

¹ „Акты“ т. II, гл. 196.

შეეტანა ადგილობრივ მცხოვრებლებში, გაემტკიცებია კავშირი ამ გზით თავად-აზნაურობასთან და ხელი შეეწყო ფეოდალური არისტოკრატიის მსახური არისტოკრატიად გადაქცევისათვის: რუსეთის თვითმპყრობელობას სურდა თავის დასაყრდენ ძალად ამიერ-კავკასიაში თავად აზნაურობა გადაექცია, ხოლო თავად-აზნაურობასთან დასაბალოვებელ ერთ-ერთ უდიდეს საშუალებას სკოლა წარმოადგენდა, რომელიც მხოლოდ თავად-აზნაურთა შვილებისათვის იყო გახსნილი. ციციანოვი სწერდა: „Шокошение (дворянских) вотроческих летях ныне пребывающес, вкусило блаженство, российским правительством для оног участвляемое.“¹

უნდა ითქვას, რომ ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში აღიზარდენ ჩვენი ცნობილი მწერლები და მოღვაწეები. მაგრამ აქვე გამოიზარდა, დაეკაცა და შემდეგ გამრავლდა ჩვენი ცხოვრების ახალი სოციალური ფენა ქართველი მოხელეთა უმთავრე ად წარმომადგენელი იმავე თავად-აზნაურულ წრეებიდან, მაგრამ დღეს სხვაგვარი ფუნქციების მატარებელი. ეს ახალი ფენა ორგანიულად შეეხორცა, შეეზარდა რუსეთის სახელმწიფოებრივ აპარატს და იგი გადაიქცა რუსეთის თვითმპყრობელობის პოლიტიკის გამტარებლად საქართველოში. ამ ფაქტით ღრმა ცვლილება მოხდა საქართველოს საზოგადოებრივ სოციალურ წყობაში ფეოდალური არისტოკრატიის (ბატონიშვილები, დიდი დამოუკიდებელი მთავარნი, დიდი მემკლუნნი და სხვ.) ლიკვიდაციის პროცესთან ერთად დაიწყო მეორე პროცესი. ახალი თავად-აზნაურული მოხელეთა წარმოშობისა, მაგრამ ამ ახალი ფენისათვის რუსეთის მმართველობის საკითხი არ იყო მხოლოდ ეროვნულ პოლიტიკური საკითხი, იგი მისი არსებობის საკითხიც იყო: იგი წარმოიშვა რუსეთის ბიუროკრატიული წყობილების დამკვიდრებით, შეეზარდა ამ ახალ ხისტემას, შეითვისა მისი პროგრამა და მეთოდი; ამიტომ მას ამ სისტემის გარეშე თავისი არსებობა ვერ წარმოედგინა და არც სურდა რაიმე ცვლილება მოეხდინა საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

ამ ახალი სოციალური ფენის სახელმწიფო მოსამსახურე არისტოკრატის საუკეთესო წარმომადგენელი იყო დ. ყიფიანი. მაგრამ არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ ეს ახალი სოციალური ფენა—მსახური არისტოკრატია—მოხელეთა წრე არ წარმოადგენდა ერთფეროვან მასას: აქაც თავს იყრიდა სხვადასხვა სოციალ წრეებიდან წარმომადგენელი ფენები და ცხადია მათ შორისაც იქნებოდა სხვადასხვა შინაარსის ბრძოლა. აზნაურთა წოდების დიდ მემამულეთა და თავადთა აპეკისაგან განთავისუფლებამ, ფართო გზა გაუხსნა პირველს სამოღვაწეო ასპარეზისაკენ, ხოლო ბიუროკრატიულმა რეჟიმმა იგი უფლებრივადაც გაათანავწორა მაღალ წოდებასთან. ბრძოლა მსხვილ არისტოკრატისა და წვრილ აზნაურობის შორის საგრძნობლად დაიწყო 30-იან წლებში და განსაკუთრებული სიძლიერით გამოემჟღავ-

¹ „АКТЫ“ ტ. II, გვ. 196.

ნდა 60-70 წლებში, როდესაც ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ დაისვა ბანკების დაარსების საკითხი.

დ. ყიფიანი, როგორც დავინახეთ, წვრილი აზნაურის შვილი იყო და როგორც ასეთი თან ატარებდა თავისი წოდების იდეოლოგიას; ყოველი მისი ნაბიჯი გადადგმული ეკონომიურსა და საზოგადოებრივ პოლიტიკურ სფეროში გამომდინარეობდა ამ წოდების ინტერესებიდან, მისი როლი და პროგრამა ახალი რეფორმის (1862-64 წ.) გატარების დროს, მისი საბანკო პოლიტიკა, მისი ეროვნულ-პოლიტიკური იდეალები, მისი ხაზი განათლების საკითხში პირდაპირ გამომდინარეობდა წვრილ თავად-აზნაურთა ინტერესებიდან.

მთელი თავისი ხანკრძლივი ცხოვრება დემიტრი ყიფიანმა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ სამსახურში გაატარა, როგორც ვიცით, სასწავლებელი, რომელშიაც იგი იზრდებოდა, პირდაპირ მოხელეთა კადრს ამზადებდა ადგილობრივ ხელისუფლებისათვის. 1830 წ. გიმნაზიის კურსის დამთავრების შემდეგ იგი პირველად ხდება თარჯიმანი, თავად-აზნაურთა დეპუტატთა საკრებულოში, ხოლო შემდეგ მასწავლებლის თანამდებობის ადგილიც მიიღო გიმნაზიაში.

1830-32 წლების შეთქმულების აღმოჩენამ, რომელშიაც დ. ყიფიანი ღებულობდა მონაწილეობას; დროებით შეაფერხა მისი სამსახურში დაწინაურება. მაგრამ ვოლოგდაში გადასახლებული პოლიტიკური მოღვაწე, აქ სახელმწიფო სამსახურში გაორკეცებულ ენერგიას იჩენს და „სამ წელიწადში ჯანჯვარიის კიბეზე საგუბერნიო მართველობის მდივნის საფეხურამდე ავიდა“. აქედან იწყება დემიტრი ყიფიანის კარიერა სახელმწიფო სამსახურში; მართალია მას მრავალი დებრკოლებანი ელოდებოდა წინ, მაგრამ უბრალო მოხელემ და მასწავლებელმა რამოდენიმე ათეული წლის განმავლობაში შესანიშნავად გამოასწორა თავისი 1832 წლის შეცდომა და იმ თანამდებობაზე მიაღწია, რომელიც სიზმარშიაც არ ელანდებოდათ მრავალი მაღალი-გვარის შთამომავალთ. დ. ყიფიანი მტკიცე და ენერგიული, მომუშავე იყო; იგი იყო პრინციპის კაცი; სახელმწიფო სამსახურს იგი უყურებდა არა, როგორც თავის გამოჩენის წყაროს, არამედ როგორც საზოგადოებრივ-ეროვნულ მოვალეობას, როგორც საზოგადოებრივ სამსა-

¹ შეთქმულთა შესახებ შედგენილ საგამომძიებლო ოქმში ვკითხულობთ: „დემიტრი ივანეს-ძე ყიფიანს ეჭირა მასწავლებლის თანამდებობა გიმნაზიის ბესამე კლასში, ითვლებოდა მეათე კლასის მოხელედ; ხანაწებით ოცი წლისაა, უცოლოა, მამული აქვს გორის მაზრაში განუყრელად ძმებთან ერთად; გარდა ამისა აქვს საკუთარი მიწა ტფილისში რომელზედაც მისი აღმზრდელების მიერ (ფეოფორიუხვა ლაპარაკი—ს. ხ.) შენებული არის ორი ქვის სახლი; ამ მამულიდან შემოსავალი აღწევს 300 მან. თვითონ ჯამაგირის სახით და კერძო ვაკეთილებით ღებულობდა 800 მან. წელიწადში, განათლება მიიღო ტფილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში პრაპორჩიკ ფეოდოროვისა და მისი ცოლის აზნაურ ყიფიანის ქალის წყალობით, რომელთაც იშვილეს ის (დემიტრი); აგრეთვე სწავლის საქმეში მას მზრუნველობას უწევდა თვით მთავრობა, რომელიც ყოველთვიურად აძლევდა მას. 5 მანეთს. (იხ ცენტრ-რეკიუზი: „По делу о грузинском заговоре“ ნაწ. IV 166, გვ. 215).

ხურს. ვორონცოვის დროს დ. ყიფიანი დაინიშნა მეფის მოადგილის საბჭოს კანცელარიის მმართველად; მურავიოვმა იგი კანცელარიის დირექტორობამდე აიყვანა, ხოლო ბარიათინსკიმ—მეფის მოადგილის საბჭოს წევრად დანიშნა. ერთი მისი ბიოგრაფი შემდეგნაირად ახასიათებს დ. ყიფიანის მოღვაწეობას,

„მთავარმართველის სამრჩევლოში (СОВЕТ) დიდეს ნაბიჯით მიდიოდა ყიფიანის სამსახურე სხვადასხვა ხარისხებამდინ. არ არის არც ერთი ადგილი და კუთხე საქართველოში, სადაც დიმიტრი ყიფიანი არ ყოფილიყო დანიშნული მთავრობისაგან, როგორც ჭკვიანი და ნიჭიერი კაცი, იმეფითი, სამეგრელო, გურია, ქართლი, კახეთი—ყველა იცნობდნენ დიმიტრი ყიფიანს. ამ ოცდა სამეტი (1830-63) წლის სამსახურის დროს დ. ყიფიანს არ მოუხვენია არც ერთი დღე, არც ერთი საათი, მაგარი და მტკიცე სულით იგი მხნეთ ასრულებდა თავის მოვალეობას, მაგრამ ისე კი არა, როგორც ჩინოვნიკი, არამედ როგორც პატიოსანი კაცი და დაუტყბომელი მოღვაწე“. ¹ 1864 წ. დ. ყიფიანმა საზოგადოებრივ სარბიელზედაც უდიდეს გამარჯვებას მიაღწია, უბრალო აზნაურისშვილი ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლად აირჩიეს და ამ თანამდებობაზე თითქმის შვიდოწელი (1864-70) გაატარა. ეს საგულისხმიერო ფაქტი იყო ჩვენი იმ დროინდელი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომხდარი და მან თავისი შესაფერისი წინააღმდეგობაც გამოიწვია მსხვილი არისტოკრატიის მხრიდან. შემდეგ, 1876-79 წ. დ. ყიფიანი ტფილისის ქალაქის თავი იყო. ხოლო 1885-86 წლ. ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი.

ასეთივე საფეხურები განვლო დიმიტრი ყიფიანმა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ სამსახურში. უბრალო მოხელე კავკასიის მეფის მოადგილის საბჭოს წევრი გახდა—ფაქტიურად ადგილობრივი მთავრობის წევრი, ღარიბი აზნაური—ქართლ-კახეთის და იმერეთის ბრწყინვალე წოდების მეთაური. მაგრამ ამ ხანგრძლივი მოღვაწეობის პერიოდში დიმიტრი ყიფიანი ერთ გარკვეულ იდეას ემსახურებოდა, ერთი გარკვეული პოლიტიკური პროგრამის მატარებელი იყო.

რაში გამოიხატებოდა მისი პროგრამის პოლიტიკური და სოციალური შინაარსი?

დ. ყიფიანი თავის ეპოქისათვის საკმაოდ განვითარებული პიროვნება იყო. ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა 16 წლის ყმაწვილი ოთხი საგნის: არითმეტიკის, გეოგრაფიის, ქართლისა და რუსულის მასწავლებლად იყო დანიშნული გომნაზიაში, მაგრამ როგორც სჩანს, იგი არ დაკმაყოფილებულა სასკოლო სწავლითა და „თავისი დაუღალავი შრომით და მეცადინეობით განვითარებულა სწავლასა და მეცნიერებაში“. დ. ყიფიანი საუკეთესო

¹ იხ. ხელმოუწერელი ბროშურა: „დიმიტრი ივანეს-ძე ყიფიანი“ გვ. 8-9, 1887 წ. ამ წიგნაკის ავტორი არის ცნობილი არტისტი ვალ. გუნი ა, როგორც ეს ცენტრარქივის მასალებითა და თვით გუნიას მოგონებებით მტკიცდება.

მკოდნე იყო დასავლეთ ევროპის ლიტერატურისა. იგი პირდაპირ ინგლისური და ფრანგულიდან სთარგმნიდა შექსპირს, მოლიერსა და სხვა მწერლებს. იგი სწერდა საქართველოს ისტორიიდან ნარკვევებს, ადგენდა გრამატიკას და სთარგმნიდა სამეცნიერო შრომებსა.

ეპოქამ დ. ყიფიანს თავისი დიდი დასავა: მან არა მარტო შეითვისა მეცნიერება, არამედ არ ზოგავდა თავს მისი გავრცელებისათვის. მას ყველაზე კარგად ესმოდა, თუ რა დიდი შედეგები მოყვებოდა სწავლისა და მეცნიერების გავრცელებას საქართველოში. ერთ თავის წერილში ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“ რედაქციისადმი იგი სწერდა: „თქვენი“ „მოამბის“ პროგრამა, რომ წავიკითხეთ, რასაკვირველია გვიამებობდა, რადგან იმედი მოგვეცა, რომ ჩვენი მწიგნობრობაც და ყოველივე შესამეცნებელი და გამოსადეგი ცოდნა ჩვენს ქვეყანას უფრო ადვილად მოეფინება.“¹ 1885 წ. სენაკის სააზნაურო სკოლაში დ. ყიფიანმა სიტყვა წარმოსთქვა, რომლის დედანი დაცულია მის არქივში. მოვიყვანოთ აქედან საინტერესო ვრცელი ადგილი.

„ადამიანი ისეა დაბადებული, რომ რაკი შვილი მიეცემა, სულ იმას ჰმიჯნობს და იმასა ზრუნავს, რა დაუტოვო, როგორ დაუმკვიდრო უზრუნველი ცხოვრებაო. ზოგი იმით იოხებს გულსა, რომ ფულებს უგროვებს, ზოგი იმითი, რომ ადგილ-მამულს უმზადებს, მაგრამ, წარმავალია ეს ყოველივე: ფული ადვილად დაიხარჯება; ადგილ-მამული შეიძლება სადავოდ ავახდეს და სასამართლოში წაგებული იქნას... მაგრამ—სად არის ეს ხერხი?

ქ არის, ამ სახლში, ამ სასწავლებელში. რა არის მერე ეს ხერხი? ეს ხერხი არის სწავლა, სწავლას დაყვება ცოდნა—და იპოვება ვინმე ჩვენში ისეთი, რომ აღრიცხვას შეიძლებდეს, გამოიანგარიშებდეს, რა და რასაქმეში გამოიყენებს კაცი თავის ცოდნას,—რა და რა გაჭირვებასა და განსაცდელს გადაიღებს თავიდან თავისი ცოდნით? სწავლას დაყვება მეცნიერება და მეცნიერება ის ხერხია, რომლის მოხმარებითაც შეიტყოვენ და შეგვატყობინებენ, ამა და ამ დროს, ამა და ამ ადგილს მზე და მთვარე ამა და ამ გვარად დაბნელებდა და ამდენსა და ამდენს წაშს შემდეგ ისევე განათდება; ის ხერხია მეცნიერება, რომლითაც კაცი განუზომელს ზომავს; განუვალს—განვლის; ზღვის ღელვა-ფურთხით არაფრად აკდებს; მზის სინათლეს იგდებს ხელში და თავის ნებიერად ამუშავებს; ზოგს ცეცხლით, ზოგს ელექტრონის ძალით, ესე იგი ხელოვნებით ელვა-ქექის გამოყენებით, და ზოგს ცალიერი ანგარიშით... ერთი სიტყვით, სწავლა აპატიოსნებს კაცსა, აფაქიზებს, აღონიერებს, ზე-ალავლენს და ღირსჰყოფს დაუსაბამოსთან მიახლოებისა. ეს დაყვება სწავლას და ამ სწავლისათვის არის ეს სკოლა გამართული“.²

ასეთი აღფრთოვანებული ენით მეცნიერების შესახებ და მის მნიშვნელობაზე ლაპარაკი შეეძლო მხოლოდ მას, ვინც განიცადა მეცნიერების

¹ „საქართველოს მოამბე“ № 2. გვ. 1, 1863 წ. დ. ყიფიანის წერილი.

² იხ. დ. ყიფიანის არქ. სახ. უნივერს. სიძველეთა მუზეუმში-№5332.

გავლენა და შეითვისა მისი მიღწევები. დ. ყიფიანი ერთი ამ პიროვნებათაგანი იყო, ვინც შეიგნო ეპოქის ვითარება და მეცნიერების გამოყენებას ფიქრობდა საზოგადოების წარმატებისათვის. ამ ენით არ შეეძლო ესაუბრა ფეოდალური არისტოკრატის წარმომადგენელს, —ეს მხოლოდ „ვანმანათლებელი“ ეპოქის შეილის ენა იყო და ამ მხრივ დ. ყიფიანმა ნათლად გამოსახა თავისი წრის წვრილ აზნაურობიდან გამოსულ ინტელიგენტ მოხელის სულის კვეთება: იგი ახალი ენით ლაპარაკობდა. თავის „სკოლა სულისა“-ში დ. ყიფიანი ამბობს: „სამოქალაქო სამსახურში მიღებული არ არის მკვახე ლაპარაკი. ჩვენ ხომ ცოტათ თუ ბევრად განათლებული ხალხი ვართ და განათლება კი... ყველას გვათანასწორებს“. ¹ ასეთ დებულებებს ჩვენ ვერასოდეს ვერ ვნახავთ გრ. ორბელიანის ნაწერებში იმიტომ, რომ გრ. ორბელიანი და დ. ყიფიანი ორი სხვადასხვა წესისა და მისწრაფების წარმომადგენელი იყო. გრ. ორბელიანმა ბოლომდე შეინარჩუნა თავისი ფეოდალური შეხედულება და წოდებრივი უპირატესობა; დ. ყიფიანი, როგორც ახალი ინტელიგენტი-მოხელე ახლად იკაფავდა გზას ცხოვრებაში და ირგვლივ შემოზღუდულ ფეოდალურ-წოდებრივ რკალის გარღვევა მას უხდებოდა თავისი ინტელექტის, თავის ცოდნის, ენერჯისა და შეძენილი მეცნიერების საშუალებით: ² ერთს უკვე მოპოვებული ჰქონდა უპირატესობა და მას იცავდა წოდებრივობის პრინციპით, გვაროვნობის საზრისით; მეორე ეძებდა ცხოვრების თავისუფალ სარბიელს და ამ ბრძოლაში მეცნიერების ემანსიპაციის პრინციპით გამოდიოდა; ისეთი ემანსიპაციის, რომელიც სრულიადაც არ შლიდა წოდებრივობის ზღუდეებს, მაგრამ მაინც თავისუფალ სარბიელს იძლეოდა მოქმედებისათვის.

ამ მხრივ დ. ყიფიანის და გრ. ორბელიანის შეტაკება 1864 წ. ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა საერთო კრებაზე, წმინდა კლასიურ შე-

¹ იხ. „მემუარები“.

² ერთ თავის მოთხრობაში დ. ყიფიანი თავის შესახებ სწერდა: „შენ კარგი მამულის პატრონი, სასოფლო მომპირნეობაში გართულხარ და წელიწადში ერთხელ ძლივს მომაწვდენ შენს ამბავსა; — მე, საწყალი აზნაურიშვილი ნებით თუ უნებლიეთ, ხან ერთ საქმეს წაწაწვდები სხვისას და ხან მეორეს. შენ, შენის კეთილ-მდგომარეობით ყოვლადღე დამშვიდებული, სხვა და სხვა სამეცნიერო წიგნების კითხვით შენს გონებას ამდიდრებ და შენს გრძნობას ასახიერებ; — მე, მართალია მოყვასთათვის, მაგრამ მაინც უცხოთათვის მამარალი, ვეღარცა რასა ვკითხულობ გონების მოჰასვენებელსა, ვეღარცა რასა ვაწერ გამოსადეგს ან შენთვის სამფსა. შენ ამ ორ წელიწადში შენი საოჯახო ეკანონის საქმეში ყოველივე, ისე კეთილად წარმართავს, რომ გულ დამშვიდებული მოელი შენს მომავალსა, — მე ტანჯული კაცი, რომ იტყვის, „წისქვილი არ დაბრუნებულა ჩემს თავსა, თორემ სხვა არა დამკლებია რაო“. მეც ისე ათასნაირს გაკირვებაში ვატრიალებდი და ახლაც იტუნეულობით შევჭყურებ აბრეზილს მომავალსა.“ ბაქარ. ქართლელი-„თურქმენული ცხენი“ „ეცისკარი“, № 1, გვ. 11, 1863 წ. ეს მოთხრობა მართლაც დამახასიათებელ ავტობიოგრაფიულ ცნობებს გვიძლის: აქ მწვავე ფორმებში გადმოცემული არის წვრილი აზნაური ინტელიგენტის ბრძოლის პირობები.

ტაკების მაღალ წოდების ორი სხვადასხვა ფენის შორის: ერთი იყო წარმომადგენელი წვრილი თავად-აზნაურობისა, მეორე სახელოვან ყაფლანიანთა გვარის შვილი, ძველი ფეოდალური არისტოკრატის შთამომავალი.

ამრიგად დ. ყიფიანი ახალი ეპოქის შვილია იმდენად, რამდენადაც მან შეიგნო სწავლა-განათლებისა და მეცნიერების მნიშვნელობა და როლი საზოგადოებრივ განვითარებაში, რამდენად ხელს უწყობდა ამ ფაქტორების გავრცელებას საქართველოში. მაგრამ აქედან სრულიად არ გამომდინარეობს ის, რომ დ. ყიფიანი მაშინდელი ეპოქის მეცნიერების სიმაღლეზე ავიდა და სავსებით შეითვისა მისი მიღწევები. იგი კვლავ დარჩა თეოლოგიისა და ლეთისმეტყველების ფარგლებში. მას სწამდა ევოლუცია, მეცნიერების წინსვლა, მაგრამ მის დასაწყისს მაინც ღვთაებაში, უკეთ რელიგიაში ეძებდა. მიტჩელის „ზეციერი მნათობის“ წინასიტყვაობაში იგი სწერდა: „ვინც კლ სარწმუნოებას შეურყეველად ადგია, ვისაც გონება ისე აქვს შეზავებული, რომ რამდენიც უნდა საკვირველება საკვირველებას დაჰყვეს, მაინც არ შეირყევა აღსარება იმისი, რომ ღმერთი არის ყოვლის შემძლებელი, ყოვლის დამყარებელი, ძლიერებით ყოვლად-გარეშე უწერელი, ყოველ ზომასა და განსაზღვრების გარეშე მყოფი“¹. ამრიგად დ. ყიფიანმა თავისი სოფლმხედველობა რელიგიის საფუძველზე ააგო; მეცნიერებაც და ცხოვრების წარმატების საქმეც რელიგიურ ცრუმორწმუნეობას დაუმორჩილა. ამ მხრივ მას არ ემჩნევა არავეითარი წინსვლა, არავეითარი წარმატება. იგი პირწმინდათ ღვას ანტონ კათალიკოსისა და სხვა თეოლოგთა სოფლმხედველობის ნიადაგზე.

როგორი არის დ. ყიფიანის ეროვნულ-პოლიტიკური კრედო, როგორია მისი პოლიტიკური სამოღვაწეო პროგრამის შინაარსი, აქ ჩვენ დავეკვირვება უფრო ხანგრძლივად მივიხედოთ მას არქივში და ცოტა უფრო ვრცლად გადავაგლოთ თვალი მის სოფლმხედველობასა და აზროვნების განვითარებას. დ. ყიფიანი შეურყეველი სიმტკიცით ღვას მონარქიული პრინციპის ნიადაგზე. მას ერთი წუთითაც კი არ მოუსურვებია ამ პრინციპისათვის ელაღატა, მონარქიზმი სავსებით შეზრდილი იყო მის აზროვნებასთან და მისი მოღვაწეობის ძირითად საფუძველს წარმოადგენდა. 1864 წ. როლესაც იგი აირჩიეს ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლად, დ. ყიფიანმა შემდეგი სიტყვით მიმართ თავის ამომრჩეველს: „ერთგულდება ჩვენი ხელმწიფე იმპერატორისა და მისი უმაღლესი ტახტისადმა აუცილებელია, ჩემი სინდისისა და ძალისა და ღონის მიხედვით ერთგული მსახური ვიქნები ამ გრძნობისა; პირდაპირ ვამბობ: მე არ მესმის არავეითარი ინტერესები გარეშე ამ წესისა, გარეში ასე ვთქვათ - ჩვენი მოვალეობისა და ღირსების ბუნებრივი შედეგისა: თავად-აზნაურთა ღირსებაჲ კი უძრახველი სამსახური შეადგენს ტახტისადმი.“²

¹ იხ. „საქართველოს მოამბე“ № 2, გვ. 3, 1863 წ.

² „მემუარები“, გვ. 101, კურსივი ჩვენი.

მაგრამ დ, ყიფიანის აზროვნებისა და მოღვაწეობის ერთი ნაკადი რუსეთის მონარქიზმისაკენ მიემართებოდა, მეორე ქართული ნაციონალიზმის გამომსახველი იყო. რუსული მონარქიზმი და ქართული ნაციონალიზმი განუყრელი რგოლებით იყო გადაჯაჭვული ერთმანეთზე დ. ყიფიანის აზროვნებასა და პრაქტიკულ საქმიანობაში. სამართლიანად სწერს მის შესახებ არ. ჯორჯაძე: „რუსეთის იმპერატორებისადმი ერთგულების გრძნობა ის ჟინი იყო, რომელზედაც აგებული იყო მისი (დ. ყიფიანის) აზროვნება და მოქმედება, როგორც ქართველი მოღვაწისა, საქართველოს შვილისა.“¹

ერთ თავის სიტყვაში 50-იან წლებში დ. ყიფიანი ამბობდა: „მე რუსი ვარ ჩემის სამსახურით, ლუკმა პურიით, რომელსაც ვჭამ და ჩემის აზრის მიმართულებით. მე ქართველი ვარ გვარტომით და მოძმეთა ენით, საჭიროა წაშლა იმ ლარისა, რომელიც ამ ორ სიტყვათა შორის არის გადებული, საჭიროა ორ სიტყვიდან — რუსი და ქართველი — ერთი სიტყვის შემუშავება, მათი მნიშვნელობის შედუღება ერთ მცნებაში, სიტყვითა და საქმით, საჭიროა აგრეთვე ამ შედუღებულ სიტყვის აღბეჭდვა, როგორც მთავრობის, ისე ჩვენი ხალხის შემეცნებაში.“² ჩვენ შევცდებით, თუ ვიფიქრებთ, რომ დ. ყიფიანი ქართველი ერის დენაციონალიზაციისა და რუსებში გათქვეფის მომხრე ყოფილიყოს, წინააღმდეგ ყიფიანის პოლიტიკა და აზროვნება არსებითად ეწინააღმდეგებოდა ამგვარ დასკვნებს. მისი მთავარი მიზანი იყო დაცვა ამ ორი პრინციპისა, დაცვა ქართული ეროვნული ინტერესებისა და ინდივიდუალობის რუსეთის მონარქიზმის ჩარჩოებში, მისი მფარველობის ქვეშ. ამიტომ იგი დარწმუნებული იყო, რომ ამ ორ ცნებათა შორის — ქართულ ნაციონალიზმისა და რუსულ მონარქიზმს შორის პრინციპიალურად შეუძლებელი იყო რაიმე წინააღმდეგობის არსებობა. რომ დიმიტრი ყიფიანი დენაციონალიზაციის მტერი იყო და პრინციპიალური მომხრე ქართული ნაციონალიზმისა ამას ამტკიცებს მთელი მისი ხანგრძლივი მოღვაწეობა და ბოლოს 80-იან წლებში შეტაკება ადგილობრივ ხელისუფლებასთან, რასაც მოყვა მისი ტრაგიკულად დაღუპვა. აქ საილუსტრაციოთ ჩვენ მოვიყვანთ ერთ მისი წერილიდან ციტატას. 1860 წ. იგი სწერდა, „რაც ამ ერთს კაცზედ ითქმის, ის მთელ ხალხზედაც ითქმის, მაგრამ ყოველივე უფრო საზარელი, უფრო გულის შემადრწუნებელი, უფრო სულის აღმაშფოთებელი, რომელიც ხალხი თავისს ენას გადაივიწყებს, იმას ხალხის სახელი აღარა ჰქვია რა, მნიშვნელობა და პატივი სრულიად აღარა აქვს რა და ქვეყნიერებაში ისე გამოწყდება, რომ იმისი სახსენებელიც.

¹ არ. ჯორჯაძე: „დიმიტრი ყიფიანი“ გაზ. „სახალხო გაზეთი“ № 797, 1913 წ.

² აქ იგივე აზრებია გამოთქმული, რომელიც ნიკოლოზ პირველის აგენტმა ჩეკინმა წარმოსთქვა 1832 წ. შეთქმულ. აღმოჩენის შემდეგ 1833 წ. მოწვეულ თავადაზნაურთა კრილობაზე, „ხელმწიფის ერთგული რუსი უნდა უთუოდ კეთილი ქართველიც იყოს გრძნობებით, როგორც ერთგული ქართველი უნდა იყოს კეთილი რუსი.“ „აქტები“ ტ. VIII. კ. აბაშიძე: „პოლიტიკური რომანტიზმი“, „მოამბე“ № 1 გვ. 9, 1905 წ.

ალარა დარჩეს რა, — და არა თუ მარტო თვითონ გამოწყდება ეს ხალხი, — თავის სასიქადულოს მამა-პაპათა ხსენებასაც ისე გააქრობს, რომ ქვეყანაზედ არავინ იცოდეს ალარც იმათი სარწმუნეობისათვის მოღვაწეობა, ალარც იმათი ხან მტერთაგან წაძება და ხან მტერზედ ძლევამოსილი გამარჯვება, ალარც იმათი კეთილი ზნეობა და სათნოება, სრულიად აღარაფერი, რაც რომ სულის გამწმენდელი და აღმამალღებელი არის კაცისათვის, გულის გამაპტიოსნებელი, ღვთის სარწმუნეობაზედ და ხელმძღვანის ერთგულებაზედ მუკიცედ დამაყენებელი“.¹ აქ უკვე მოცემული არის დ. ყიფიანის ეროვნული თეორიისა და ეროვნული პოლიტიკის მიზანარსი: ენისა და სამშობლოს დაცვა აუცილებელი პირობად არის საზოგადოების წარმატებისა და ტახტის ერთგულებისათვის. დ. ყიფიანის პრაქტიკული შილდაწეობის მთავარი შინაარსიც აქეთვე იყო მიმართული: იგი მთელი თავისი ენერჯით ცდილობდა მტკიცე კავშირი დაემყარებია რუსულ მონარქიზმსა და ქართულ ნაციონალიზმის შორის. თუ რამდენად შესაძლეული იყო ასეთი პოლიტიკის შესაფერისად გატარება ცხოვრებაში, — უკეთ, რომ ვთქვათ რუსული მონარქიზმის ინტერესებთან ქართულ ინტერესების შეუღლება — ეს მეორე საკითხია. ხოლო დ. ყიფიანის აზროვნებისა და მოღვაწეობის დასახასიათებლად ისიც საინტერესოა, რომ 30-იან წლებში მის მიერ შექმნილ პრინციპის ჭეშმარიტებაში მას ერთი წუთითაც კი არ დაბადებია ეჭვი, არც მაშინ, როდესაც იგი სტავროპოლის ტყვეობაში იმყოფებოდა.

ამრიგად დ. ყიფიანი უერთგულესი პატრიოტი იყო რუსეთის ტახტისა, მაგრამ იმავ დროს მისი საქართველოს პატრიოტიკაც უდაოა: მისი უადრესი სიყვარული სამშობლოსადმი დადასტურებულია მრავალგვარი დოკუმენტებით. ერთ თავის კერძო წერილში გრ. ორბელიანისადმი 1860 წ. 8 ოქტომბერის თარიღით დ. ყიფიანი პეტერბურგიდან სწერდა:

„სხვა იქნება ვერავინ მიჰაედეს, ბევრმა იქნება არ დაიჯეროს, მაგრამ თქვენ, მგონია ადვილად დამიჯეროთ, რომ ჩემის სამშობლო ქუეყნის მიწა-წყალი, ჩემი სიყრმითგან თანშეზრდილი მეგობრები და მცნობები; ჩუენი ჰაერი ორმოცდა ხუთს წელიწადს, რომ სიამოვნებით მიყლაპავს; ჩუენი ქუეყნის კიდევაც წრფელი და კიდევაც გულის გამამხიარულებელი ერთმანეთთან დამოკიდებულება, ჩუეულება, ზნეობა, ზრდილობა, — ათასნაირი სხვადასხვა თვისება, რომელსაც კაცი ვერსადა ჰპოებს თუ არ შინა; — ყოველივე ესე ისეთი ძვირფასი რამ არის, ვისაც კი ცოტაოდენი გრძნობა შეჭრჩენია, ნებით არას დროს არ დაჰკარგავს, თუ ძალათ არ დააკარგვიანს. — ღვთის გულისათვის, რას დამახარებენ აქ ისეთსა, რომ ამაში გამაცვლენინონ, ან ვინ რას დამახარებებს აქა; ვისა ცხელა ჩვენთვისა? — საქართველოს მოშორება ღმერთმა მაშოროს, ამას კი მოგახსენებთ, რომ თუ უსირ-

¹ „ცისკარი“ იანვარი, გვ. 4—5, 1860 წ. ბაქარ ქართლელის (დ. ყიფიანი) წერილი.

ცხვილოდ დაბრუნება გამიჭირდა იმავე საქსახურის ხარისხით, რომელშიაც ვარ, და იმავე პატიოსნების ვალით, რომელსაცა ვმსახურებ, ისევ გუთანს მოუღებები, ნაბადს მოვისხამ და ადვილად ჩემს ქვეყანას ვერ მოვსცილდები“. ასეთი პატრიოტული ენით ლაპარაკობდა დიმიტრი ყიფიანი. მისი ნაციონალური შეგნება საღრმად კლდესავით მტკიცე და შეურყეველი იყო, ეს პრინციპი ვერ გასტეხა ვერც ვორონცოვის ლმობიერმა პოლიტიკამ 40 – 50-ანი წლებში, ვერც დონდუკოვ-კორსაკოვის სუსხიანმა რეაქციამ 80-იან წლებში. ეროვნული პოლიტიკის საჯომით დ. ყიფიანმა მტკიცე თანამშრომლობა გააჩაღა ვორონცოვთან; იმავე პოლიტიკის საჯრისით დ. ყიფიანი თავდავიწყებით შეებრძოლა დონ. კორსაკოვის რუსიფიკატორულ პოლიტიკას და უნდა ვთქვათ გადაჭრით, რომ დ. ყიფიანისათვის პრინციპი უფრო მაღლა იდგა და მიუხიდეელი იყო, ვინემ ბედნიერება და კარიერა. ამ დებულებას ნათლად ამოწმებს დ. ყიფიანის ზემოღმოყვანილი წერილი გრ. ორბელიანისადმი.

მაგრამ აქ საჭირო არის დ. ყიფიანის პატრიოტიზმისა და ნაციონალიზმის სოციალური შინაარსი გამოვარკვიოთ. დ. ყიფიანი გარკვეული ეპოქისა და გარკვეული წოდების შვილი იყო; მისი სოციალური ფილოსოფია არასოდეს არ გასცილებია წოდებრივ ფარგლებს. თუ ერთი მხრივ, იგი ენერგიული მომხრე იყო მაღალი წოდების ემანსიპაციისა; ამ წოდების შიგნით არსებულ სოციალური გრადაციების მოსპობისა, მეორე მხრივ იგი არასოდეს არ მისულა საერთოდ წოდებათა გათანასწოების შეგნებამდე. მისი იდეოლოგია წოდებრივი შინაარსისა იყო; მისი სოციალური იდეალები ბატონყმურ საქართველოში გამოიხატებოდა. დ. ყიფიანი ღრმად იყო დარწმუნებული იმაში, რომ წოდებათა არსებობა აუცილებელი პირობა არის ერის წარმატებისათვის; რომ დაბალი წოდების — გლეხობის მოვალეობას შეადგენს შრომა და ეკონომიური დოვლათის შექმნა, ხოლო მაღალი წოდების ფუნქცია მართვასა, ხელმძღვანელობასა და კულტურის სამსახურში უნდა გამოიხატოს. ერთი — შრომობს, — მეორე — ხელმძღვანელობს, მართავს; ერთი მატერიალურ დოვლათს ჰქმნის, მეორე — კულტურულ დოვლათსა; დ. ყიფიანის აზრით, ასეთი სოციალური ურთიერთობის გასამტკიცებლად წოდებათა შორის საჭირო არის ისეთი საზოგადოებრივი ინსტიტუტი, როგორც არის ბატონყმობა, ამრიგად მისი სოციალური იდეალი — მაშინდელი პირობების მიხედვით შეკეთებული ბატონყმური საქართველო იყო. აი, ასეთი საქართველოს პატრიოტი იყო დ. ყიფიანი. მას საქართველო წოდებრიობის გარეშე არც წარმოედგინა და ვერც წარმოიდგენდა. მისი პატრიოტობა უაღრესად წოდებრივი შინაარსისა იყო. ასეთი სიყვარული საქართველოსადმი უშლიდა მას ტანტისადმი სიყვარულიც გამოემჟღავნებია, მაგრამ ჩვენ წინ ერთი საინტერესო პრობლემა არის წამოჭრილი: სად უნდა ვეძიოთ დ. ყიფიანის ასეთი აზროვნებისა და პოლიტიკური პროგრამის წყარო; როგორმა ობიექტურმა გარე-

მოებამ შეუწყვეს ხელი მის წარმოშობას? დ. ყიფიანი გარკვეული სოციალური წრის წარმომადგენელი იყო და ცხადია ამ მომენტს გადამჭრელი როლი უნდა ეთამაშნა მისი ეროვნულ პოლიტიკური სოფლმხედველობას შემუშავების დროს. მონარქიზმის პრინციპის აღიარებით დემიტრი ყიფიანი ქედს იხრიადა არსებითად მტკიცე ცენტრალური ხელისუფლების წინაშე, როპელმაც მოსპო პროვინციალური კარჩაკეტილობა, ძველი ფეოდალური სისტემა და გააერთიანა საქართველო, ხოლო გაერთიანებული საქართველო დ. ყიფიანის იდეალი იყო, როგორც ქვევით დავინახავთ დ. ყიფიანი პრინციპიალური მტერი იყო ძველი ფეოდალური წყობილებისა და ფეოდალური სისტემის. საქართველოს ისტორიულ წარსულში ბრძოლა ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ფეოდალურ კარჩაკეტილობის, დეცენტრალისტურ სისტემის შორის დიდი ხნის განმავლობაში, წარმოუბდა. უდავოა, რომ დიდ ფეოდალებსა და ცენტრალურ ხელისუფლებას შორის გამართულ ამ ცხარე ბრძოლაში თავისი სოციალ-პოლიტიკური პირობების გამო წვრილი თავად-აზნაურობა უკანასკნელის დამხმარეთ უნდა გამოსულიყო. მაგრამ ეს ბრძოლა დამთავრებული აღმოჩნდა მე-19 საუკუნის დასაწყისამდე; უკეთ, საქართველოში არ აღმოჩნდა შესაფერისი ობიექტურ-ეკონომიური პირობები და გარკვეული სოციალური კლასი მესამე წოდების სახით, რომ ისტორიულ ბრძოლას თავისი შესაფერისი დაბოლოება მისცემოდა ცენტრალური ხელისუფლების გამ-რჯებით; ეს ბრძოლა გარედან მოსულმა ძალამ — რუსეთის თვითმპყრობელობამ გადასწყვიტა და ამით საუუძღვლები მოესპო ძველ ფეოდალურ წყობილებას საქართველოში, პოლიტიკურ-კულტურულად გაერთიანდა იგი და შეიქმნა პირობები მისი თავისუფალი, უფრო ნორმალური განვითარებისა. მაგრამ თვითმპყრობელობის განმტკიცება ნიშნავდა არა მარტო ფეოდალური წყობილების მოსპობას, არამედ აზნაურთა წოდების ემანსიპაციასაც, მათ განთავისუფლებას ფეოდალური არისტოკრატის ბატონობისაგან. ამ წოდებრივი საზომათ წვრილი აზნაურის იდეოლოგი პირდაპირ მივიდა ფეოდალური სისტემის უარყოვამდე და ცენტრალური მონარქიული პრინციპის აღიარებამდე. და აღიანიშნავია სწორედ ის, რომ დ. ყიფიანმა ყველაზე უფრო გარკვევითა და ნათლად შეიგნო რუსეთის თვითმპყრობელობის საქართველოში შემოჭრის პროგრესიული მნიშვნელობა. მას მტკიცეთ სჯეროდა, რომ საქართველოს თავისი საკუთარი ძალით არ შეეძლო გამოსვლა იმ ანარქიულ მდგომარეობიდან, რომელშიაც ის იმყოფებოდა უკანასკნელი საუკუნოების განმავლობაში, რომ რუსეთის დამკვიდრებამ საქართველოში მოსპო ეს დამაბრკოლებელი პირობები და შექმნა თავისებური პირობები ნორმალურ განკითარებისათვის.¹ დამახასიათებელია აგრეთვე იმავე დ. ყიფიანის აზროვნებისათვის ის გა-

¹ ერთ თ ვის სიტყვაში დ. ყიფიანი 1878 წ. ამბობს: „ბუნების გამოძიებით ვიცი, რომ ქვეყნიერებაში უძრავი არა არის რა და არც ჩვენი ერთობა და სიმაგრე მდგარა

რემოებაც, რომ იგი არასოდეს არ დასტიროდა წარსულს, დაკარგულს ბედნიერებას, არასოდეს არ მოსთქვამდა დაკარგულ სამოთხეზე, როგორც ეს ნათლად მოსჩანს გრ. ორბელიანის, ვ. და ალ. ორბელიანების, ნ. ბარათაშვილის, ალ. ჭავჭავაძის და სხვათა პოეზიაში. დ. ყიფიანი ენერგიულად და იმედიანად უტყვეროდა აწმყოს: იგი არც იყო წარსულის იდეალიზაციის მომხრე: როგორც დადებითს, ისე უარყოფითის მომენტებს ბლომად ნახულობდა იგი საქართველოს წარსულში. მისი ინტერესი თანამედროვე საქართველოსკენ იყო მიმართული; აქ ცდილობდა იგი საერთო პირობების გაუმჯობესებას და თავისი წოდების ინტერესების დაცვას.

მაგრამ ეხლა მივმართოდ დ. ყიფიანის არქივს და თვით ავლაპარაკით თავისი პოლიტიკის შესახებ. იმ მრავალ დოკუმენტებს, საგაზეთო წერილებსა და სიტყვებს შორის, რომელიც ამჟამად ჩვენ ხელთ არის, აქ მოვიყვანთ მხოლოდ ერთი სიტყვის ნაწილს, რომელიც მან წარმოსთქვა 1848 წ. თავადაზნაურთა კრებაზე და რომელიც საფუძვლად დაედვა ნიკოლოზ 1-დმი გაგზავნილ თავადაზნაურთა მიმართვას. ყიფიანი ვრცელ სიტყვაში ამბობდა:

„ჩვენ, ქართველები, ძველ ქრისტიანულ ხალხთა მცირე ნაწილი, გარს შემორტყმული ჩვენს წინააღმდეგ მებრძოლ ერებით, დიდხანს, მრავალს საუკუნეთა განმავლობაში ვიბრძოდით მათთან ყველა ჩვენს სახლვრებზე და მხოლოდ ამ საუკუნის დასაწყისში მოვისყენეთ რუსეთის მართველობის ქვეშ. თუ ჩვენ მძიმე და ხანგრძლივი განსაცდელი ავიტანეთ და შევინარჩუნეთ სიმტკიცე სარწმუნოებისა, რომელიც გვიანდერძეს წინაპრებმა საქართველოს სამეფოს უკეთეს ხანის დროიდანვე თუ არ ვუღალატეთ ჩვენს მართლმადიდებლობას, რომ შევინარჩუნეთ ჩვენი კეთილშობილება და კარგი სახელი; ყველამ ვიცით, რომ ეს მოხდა რუსეთის თვითმპყრობელობის და ერთ მთავრობის წყალობით. რასაკვირველია, თვითმპყრობელობა და ერთმთავრობა, ერთად ერთი დასაწყისია, საიდანაც ყოველთვის წარმოიღვებოდა ჩვენი საერთოც და კერძოც კეთილდღეობა. ეხლა ჩვენ სრულიად მშვიდობიანათ ვიმყოფებით ჩვენს ქვეყანაში, დამშვიდებით ვასრულებთ ჩვენ შინაურ საქმეს. მტერს ჩვენ სახლში კი არ ვეომებით, არამედ მის სახლის სახლვრებში. შვილებს ვზრდით და შევხარით მათ მომავალს, ჩვენი მართლმადიდებლობა, ჩვენი საზოგადო ცხოვრება არავითარ საფრთხეს არ განიცდის. ვინ მოგვიყვანა ჩვენ ამ მდგომარეობამდე? თვითმპყრობელობამ და ერთმთავრობამ საქრისტიანო მსოფლიოს ერთად ერთი

უძრავად. დროთა ბრუნვაში სხვადასხვა შეტაკება მოხდარა და ერთი ისეთიც რომ დაურღვევია ჩვენი გვარტომობის კავშირი. ვინ იცის კიდევაც რამდენ ხანს ვიქნებოდით ამ მდგომარეობაში, ჩვენ რომ დიდებულის რუსთ ხელმწიფისათვის არ მიგკენდო თავი. იმის ღვთიურმა ხალხისათვის ზრუნვაჲ მოვკვადლა ეს შეერთება ამდენი ხნის დაშორებულებასა... მისი დიდებულების უქვეშევრდომილების მადლობას განუხრამელად ვზრდით ჩვენს გულში“... დ. ყიფიანის სიტყვა „დროება“ № — 238, 1878 წ.

მართლმადიდებელ და დიდ მონარქიამ... ჩვენც გვინდა, რომ მოხსენდეს ხელმწიფე იმპერატორს, თუ რა გრძნობებს განვიცდით იმ შინა მყუდროების გამო, რომლითაც ვსტკებებით მის, ზეცით ნაკურთხ თვითმპყრობელოვან მონარქის ფრთის ქვეშ... გვინდა, რომ მოხსენდეს მის იმპერატორობით დიდებულებას, ჩვენი საერთო ერთსულოვანი სურვილი, რომ აღნიშნულ გრძნობათა მიხედვით მოგვეთხოვოს სამსახური უცხოეთშიაც, თუნდა სახელმწიფოს საზღვრების გარედ... მოგვეთხოვოს სამსახური, თუ რომ დასავლეთ ევროპაში ამჟამად არსებული არეულობა (1848 წ. რევოლუციაზეა ლაპარაკი - ს. ხ.) შექარა განდება იმ სახელმწიფოსი რომლის საზღვარში ყოფნის პატივი აქვს საქართველოს, თანახმად ჩვენი ღვთით ნაკურთხ მეფეების გადაწყვეტილებებისა და თანახმად მის კეთილშობილ თითოეულ წევრის გრძნობა-სურვილისა“.

აქ მოცემული არის დ. ყიფიანის პოლიტიკურ-ეროვნული კრედოს ძირეული შინაარსი. ეს მისი სიტყვა არ იყო გამოწვეული ოფიციალური პირობებით, იგი გულწრფელ განცდათა და მრავალ წელთა მოფიქრების ნაყოფი იყო. როგორც ვხედავთ დ. ყიფიანისათვის რუსეთის თვითმპყრობელობა იყო აუცილებელი ეტაპი საქართველოს გაერთიანებისა და მისი წარმატებისათვის. ასე დააფასა ყიფიანმა თავისი კლასის საზომით რუსეთის თვითმპყრობელობის განმტკიცება საქართველოში.²

ეს არ იყო მხოლოდ ვორონცოვის პოლიტიკის ნაყოფი, როგორც ზოგიერთნი ფიქრობდნენ,³ ეს ისტორიული პირობების შედეგი იყო, გარკვეულ ობიექტურ გარემოებათა აუცილებელი რეზულტატი.

რომ დ. ყიფიანი პრინციპიალური მოწინააღმდეგე იყო ძველი ფეოდალური სისტემისა და მომხრე ერთმეფობის ცენტრალური მმართველობისა — ეს ნათლად მტკიცდება მისი პუბლიცისტური წერილებითაც. უნდა ავლნიშნოთ, რომ დ. ყიფიანი იყო პირველი, რომელმაც პრესაში ნათლად და გარკვევით უარყო საქართველოს ძველი წყობილების ფეოდალური სისტემა, რაიმე სარგებლიანობა ახალ სამოქალაქო პერიოდში და მოითხოვა ამ წყობილებიდან დარჩენილი ნაშთების აღმოფხვრა, ამ მხრივ აღსანიშნავია ორი მისი წერილი: ერთი 1848 წ. დაბეჭდილი — „О сестренки имени в Грузии“⁴ და მეორე 1853 წ. დაბეჭდილი — „О том о сем и между прочим о сословиях закавказских.“⁵ მაგრამ სანამ აღნი-

¹ იხ. „Акты“, ტ. X, გვ. 26,

² რუსეთის თვითმპყრობელობაც მოწყალე თვალთ შეხვდა თავის ერთგულ, საქართველოს თავად-აზნაურობას, აღნიშნულ სიტყვაზე წაკითხვის შემდეგ ნიკოლოზ I თავისი ხელით წაუწერია: „Душевно благодарить за благородное чувство“ „Акты“, ტ. X, გვ. 28.

³ იხ. В. Иваненко: Гражданское управление в Закавказьи“ გვ. 350, 1901 წ. აქვე მოყვანილია დ. ყიფიანის სიტყვების ნაწილიც.

⁴ იხ. „Кавказ“. № 2, 1848 წ.

⁵ იხ. „Кавказ“ № 79, 81, 83, 84, 1853 წ.

შნულ საკითხს შეეხებოდეთ, საჭიროა მკითხველის ყურადღება წინასწარ კიდევ ერთ შნიშენულოვან საკითხზე შევაჩეროთ. დ. ყიფიანი თითქოს გარკვევით ხედავდა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების აუცილებლობას, მის წინმსვლელობას და პროგრესს. 1876 წ. გაზ. „დროებისადმი“ მიმართულ წერილში იგი სწერდა: „ქვეყანა ისე არის დაფუძნებული, რომ ყოველივე, რაც რამ თვალთ სახილველია, ან გონიერებით გამოკვლეული, სულ წინ მიდის ყოველივე... რაც ამგვარს ნივთიერებათ მსვლელობას ერთხელვე უკან ჩამორჩება, უძრავად-ღა რჩება, ირღვევა, იხრწნება და გადადის იმავე გარეშე უწერელსა და ყოვლად განუზომელს არაარობაში, საიდანაც მრმავლობდა, რასაცა კანონს ნივთიერებითი — მსოფლიო ემყარება სწორედ იმგვარსავე კანონს ექვემდებარება ზნეობითი მსოფლიოცა. გულმოდგენით ჩვენი საზოგადო თუ სამოქალაქო დაწყობილება დღეს ისე იცვლება, ხვალ ისე: გავა რამდენიმე ხანი, ჩვენთვის მოკლე თუ გრძელი, მაგრამ ქვეყნიერების არსებობისათვის წუთწუდაც უზომოთ უმცირესი, — და რაც გუშინ იმ საუკუნეში მკვიდრი რამ დაწყობილება გვეგულებოდა, დღეს იქნება კვალაც აღარსადა სჩანდეს იმათი. ასე, გუშინდელი, შარშანდელი ან ცოტა კიდევ იმის უწინარესი ჩვენი დამოძღვრება ჩვენი დამრთველობა და სწავლა, უკან ჩამოგვრჩენ და რომ შეუფერხებლად წინ მივაღო, რაღას მოგვეწევიან, იმათ ფეხში სხვა რიგი არის ახლა ჩამდგარი, სხვა წესი; სხვა ძალა, — ეს მიგვიძღვის ეხლა წინა. ამას მივდევთ და ასე მიწვალნი თითქო ჩვენც უფრო თვალხილვით ემოძრაობთ, ჩვენს საკუთარს პირადს მსოფლიობასა ვგრძნობთ, უფრო გულდასმით ყურის-გულით გარშემო ვიყურებით და საზოგადო მოძრაობას მივდევთ, რა არის ახლა, ან ვინ არის ამ ახლანდელს ჩვენს წყობილებაში ჩვენი წინამორბედი, ჩვენი დამამღერებელი, ჩვენი მეგობარი და ჩვენი შეინახე? ეს არის სტამბა, ეს არის ბეჭდვა, უყურადალათ, უკაზეთოთ რიღას მაქნისი ვართ ახლა“.¹

ეს წერილი მით არის საინტერესო, რომ აქ დ. ყიფიანი თავის „პროგრესის ფილოსოფიასაც“ ააშკარავებდა, ავტორი ვადაჭრით ამბობს, რომ „საზოგადო და სამოქალაქო დაწყობილება“ იცვლება და რომ ვითარებაში და ძველის ნაცვლად ახალი წყობილება მყარდება და მტკიცდება თუ ამ წერილს სხვა მის ნაწერებიდან და აზროვნებიდან დამოუკიდებლად განვიხილავთ ჩვენს წინ პროგრესისტი, მთაზროვნე წარმოსდგება, რომელსაც ესმის საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების აუცილებლობა და მთელი თავისი ენერგიით მას ემსახურება. მაგრამ საქმე სწორედ ის არის, რომ ასეთს დასკვნამდე დ. ყიფიანი არასოდეს არ მისულა; საკმარისია ეს წერილი შეადაროთ სხვა მის ნაწერებსა და მის სოციალურ სოფელზედველობას, რომ თქვენს წინ ნათელი ფერატებით წარმოსდგეს მისი ნამდვილი შინაარსი და საერთოდ თქვენთვის ნათელი გახდეს დ. ყიფიანის მთე-

¹ წიგნი დ. ი. ყიფიანისა. გაზ. „დროება № 24, 1876 წ.

ლი „პროგრესის ფილოსოფია“. თავისი სოციალური აზროვნების მიხედვით, დ. ყიფიანი არასოდეს არ მისულა და ვერც მივიდოდა საერთოდ წოდებათა მოსპობის იდეაზე და კერძოდ თავად-აზნაურული წოდების მოსპობამდე, დ. ყიფიანისათვის წოდება საზოგადოებრივი წყობილების აუცილებელ ქვაკუთხედს წარმოადგენდა, ხოლო თავად-აზნაურობა ამ ცხოვრების ერთადერთ მეთაურსა და სულის ჩამდგმელს. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ დ. ყიფიანი არსებითად იცავდა ბატონყმობის ინსტიტუტს, ხოლო მომხრე იყო მისი თანამედროვე პირობებთან შეუარდების, როდესაც დ. ყიფიანი სწერს საზოგადოებრივ ცხოვრების წინმსვლელობაზე. იგი ამ შემთხვევაშიაც არ სცილდება ამ წოდებრივობას და მაღალი წოდების თვალსაზრისით იხილავს, თუ როგორ იცვლება ძველი ფორმები წოდებათა ურთიერთობისა და როგორ გადადის იგი უფრო უმარტივესსა და უკეთესს ფორმაში; უკეთ, რომ ესთქვათ როგორ ხდება გაუმჯობესება და გაჯანსაღება ძველი საზოგადოებრივი წყობილებისა მაგ. დ. ყიფიანი ძველი ფეოდალური ურთიერთობის წინააღმდეგია, მაგრამ შეკეთებული ბატონყმობა სასურველ ფორმად მიაჩნია: იგი ვაჭრობამრწველობის მომხრეც არის, მაგრამ ეს ფაქტორები სურსს დააწყნას ბატონყმურ წოდებრივ საფუძველზე; მას განათლება და სწავლა სურს. შეიტანოს საზოგადოებაში, მაგრამ ერთი წუთითაც არ დაარღვიოს თავისი წოდების ჰივილიეგები და ეკონომიურ უფლებრივი უპირატესობა. ამრიგად დ. ყიფიანის აზრით, შეიძლება საზოგადოებრივი წყობილების გარეგანი ფორმა შეიცვალოს, მაგრამ მისი არსებითი შინაარსი კი უცვლელი დარჩეს.

ფეოდალიზმის საკითხსაც დ. ყიფიანი თავისი წოდების წარმატების და მისი მდგომარეობის გაუმჯობესების თვალსაზრისით მიუდგა.

ფეოდალიზმის წარმოშობის საკითხი საქართველოში ერთ-ერთ საინტერესო პრობლემას წარმოადგენს ქართულ ისტორიულ ლიტერატურაში ამ პრობლემისადმი დ. ყიფიანის განსაკუთრებული ინტერესი გამოწვეული იყო არა მარტო ისტორიული მეცნიერების თვალსაზრისით, არამედ უმთავრესად წმინდა სოციალ-პოლიტიკური მოსაზრებითაც. დ. ყიფიანი პოლიტიკური მოღვაწე იყო, რომელიც აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ჩვენი ცხოვრების საზოგადოებრივ საკითხების მოწესრიგების საქმეში; მას ზედმიწევნით აინტერესებდა ჩვენი სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური ცხოვრების ვითარება, მისი ფორმებისა და წინმსვლელობის საქმე. დ. ყიფიანის წინაშე მკეტად დიდი პრობლემა იყო წამოჭრილი: როგორი ცვლილებები გამოიწვია რუსეთის მთავრობის დამკვიდრებამ საქართველოში და რამდენად შეესაბამებოდა ჩვენი ცხოვრების წარმატების საქმეს ძველი საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური წყობილება. პირველ საკითხზე დ. ყიფიანი გადაჭრით უპასუხებდა დადებითად: მისი გაგებით რუსეთის მართველობის განმტკიცება საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში უაღრესად პროგრესიული მოვლენა იყო. მაგრამ ამ დასკვნამდე მიიყვანა დ. ყიფიანი არა

რუსეთის დამკვიდრების შემდეგ შექმნილმა პოლიტიკურმა პირობებმა ამიერ-კავკასიაში, არამედ საქართველოს წარსული საზოგადოებრივი-პოლიტიკური ცხოვრების ანალიზმაც დ. ყიფიანის განმარტებით საქართველოს ძველი პოლიტიკური წყობილებისათვის ფეოდალური სისტემით აღარ შეესაბამებოდა ცხოვრების წინსვლელობის საქმეს, ხოლო ამ ფეოდალიზმის ნაშთები მაშინაც უშლის ხელს ცხოვრების ნორმალურ მსვლელობას. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ დ. ყიფიანი ასხვავებს ერთი მეორისაგან ძველ ფეოდალურ პოლიტიკური სისტემისა და ბატონყმურ დამოკიდებულებას. პირველი მე-14 საუკუნიდან დამკვიდრდა საქართველოში, როდესაც მან თავისი დრო მოჰპა დასავლეთ ევროპაში, ხოლო მეორე უკვე მე-10 საუკუნიდან არსებობდა, როგორც გარკვეული ხასიათის სოციალური ინსტიტუტი. პირველი გამოხატავდა დ. ყიფიანის განმარტებით პოლიტიკური წყობილების ფორმას, მეორე წოდებათა შორის ურთიერთობას. მაგრამ ავალაპარაკოთ თვით დ. ყიფიანი. თავის წერილში ამიერ-კავკასიის წოდებათა შესახებ იგი სწერს: „დავბრუნდეთ ჩქარა შინ და დავიწყოთ იმ საგნებიდან, რომელთაც ჩვენ ვხედავთ საკუთარი თვალებით; აი თუნდაც აზნაურობის, თავადების ირგვლივ ფუსფუსიდან, ან თავადების და აზნაურების ერთავესი ბატონიშვილების ირგვლივ ფუსფუსისაგან. დიდი ხანი არაა არც მას შემდეგ, რაც ხალხი ფუსფუსებდა თავისი ბატონის აზნაურის ირგვლივ; აზნაურები თავისი კაცებით თავის ბატონის თავადის ირგვლივ; თავადები თავიანთი აზნაურებით და კაცებით ბატონის ბატონისშვილის ირგვლივ; ბატონიშვილი კი, თავადებითა, აზნაურებით და დანარჩენი ხალხით თავისი ბატონის მეფის ირგვლივ.

ხომ მართალია, რომ ეს ცოცხლად მოგვავაგონებს წაკითხულს შორეულ წარსულის შესახებ, მე-10—15 საუკუნეების ეპოქას, ეკრთეწოდებულ ფეოდალურ ხანას.

შესაძლოა სწორედ ამიტომ ყველა ამ აზნაურებს და თავადებს, რომელთა სახელწოდებაში არ არის არავითარი ფეოდალური მითითება, ჩვენნი წარმოდგენა მაინც სვამს ფეოდალურ ჩარჩოებში, ამრიგად ჩვენ გადავდივართ ფეოდალიზმზე სავესებით ბუნებრივი და უმოკლესი ბილიკების გზით.

მაგრამ როგორ და როდის შემოიჭრა აქ ფეოდალიზმი? ის შემოვიდა უთუოდ დასავლეთიდან და მე-14 საუკუნის მიწურულიდან, როცა დასავლეთის საზოგადოებანი ვითარდებოდნენ და უმჯობესდებოდნენ თავიანთი მოქალაქეობრივ ცხოვრებაში და საბოლოოდ მოიშორეს თავიდან მისი უღეული და გადაისროლეს ალალ-ბედზე აღმოსავლეთისაკენ.

გახილა რა თვალები ფეოდალიზმმა ამიერ-კავკასიაში გადასწყვიტა აქ დარჩენილიყო. უკან დასახევი გზა მას საბოლოოდ გადაღობილი ჰქონდა სავესებით მისდამი მტრულად ჯანწყობილ პოლიტიკურ წყობილების გამო. წინ ნაბიჯის წადგმაც შეუძლებელი იყო: კავკასიის მთიულთა პირქუში თემები, იმდენათვე ურყევი თავიანთ ზნე-ჩვეულებებში, რამდენადაც უხსოვარ-

დროიდან დაქუცმაცებულნი პატარ-პატარა დამოუკიდებელ ერთეულებად სრულიადაც არ იყო მაჩვენებელი იმისა, რომ მიიღებდნენ და შეიწყნარებდნენ ასეთ სტუმარს. განზე იდგა თურქეთი, მეორე მხრით ირანი. მაგრამ ის მთელი იერარხია თავმოყრილი იყო ერთ პიროვნებაში ალლახის ჩრდილში და მთელი მცხოვრებლები შეფარებულნი იყვნენ ამ ჩრდილში. ფეოდალიზმმა მიმოიხედა ირგვლივ, დაინახა თავისი მდგომარეობის გამოუვალობა და შესაძლოა ევროპაში თავისი ოთხი საუკუნის, ბატონობას გამოეთხოვა მძიმე ამოოხვრით; — მაგრამ გადასწყვიტა დაკმაყოფილებულიყო მცირედით და შეეფარა ადვილად მიმდობ ქართველ საზოგადოებას.¹

ამრიგად მე-14 საუკუნეში ფეოდალური წყობილება დრო მოკმული იყო დასავლეთ ევროპის ცხოვრებისათვის, იქ ახალმა საზოგადოებრივმა ურთიერთობამ და მოქალაქობრივმა ცხოვრებამ ზედმეტ ბარგად გახადა ფეოდალიზმი და იგიც დაიშალა, დაუთმო რა გზა და სამოღვაწეო ასპარეზი ახალ პოლიტიკურ წესწყობილებას. მაგრამ იმ დებულებიდან, რომ ფეოდალიზმი დრო მოკმული იყო ევროპაში დ. ყიფიანს სრულიად არ გამოყავს ის დასკვნა, რომ იგი იმ პერიოდში უსარგებლო იყო საქართველოსათვის. ავტორი ისტორიულად იხილავს საკითხსა და იმ დასკვნაზე მიდის, რომ ფეოდალური წესწყობილება მაშინდელი ობიექტური პირობების გამო სასარგებლო გამოდგა საქართველოსათვის. მან შეიტანა წოდებათა ურთიერთობაში გარკვეული დამოკიდებულება და სახელმწიფო წესწყობილება გარკვეულ ფორმებში ჩამოაყალიბა.

დ. ყიფიანი განაგრძობდა:

„ხელი აიღო რა ბარონისა, გრაფისა და ჰერცოგის ტიტულებზე, ფეოდალიზმი შეეგუა ადგილობრივ პირობებს და მიაღებია აქაურ საზოგადოებას სხვა თავისი კუთვნილებანი, ქვემოთ დაეინახავთ, თუ როგორ ყალიბდებოდა ქართველ მცხოვრებლებში ცალკე ჯგუფები, როგორ განვითარდა თუ კი შეიძლება ვინმართ ასეთი გამოთქმა, შინაურ ცხოვრებაში (განკერძობა), როგორ გამრავლდა ციხე-კოშკები... — თუ როგორ გარდაიქმნა მსახურის წოდება შთამამავლობით წოდებათ; როგორ მოხდა მიწის მუშის განუშორებლად მიმაგრება მიწაზე და ბოლოს თუ როგორ აშკარად აღინიშნა წოდება თავადების, აზნაურების მსახურების და გლეხების. თვალდაუნახელი სარგებელი და დამსახურება რაც ფეოდალიზმმა მოგვიტანა, ანდა, მატის კოლოფი, რომელიც მან დაგვიტოვა, გამოიხატება იმაში, რომ ჩვენ პირველი შეხედვისთანავე ვარჩევთ (განსაკუთრებით ამიერ-კავკასიის, შავი ზღვის ნაპირების მიდამოებში) აზნაურს უბრალო ხალხისაგან და თავადს აზნაურისაგან“.²

შემდეგ ავტორი აღნიშნავს იმ ანარქიას, რომელიც საქართველოს სახელმწიფოებრივ წყობილებაში მეფობდა ფეოდალიზმის წინა პერიოდში და დაასკვნის.

¹ Д. Кипиани: „О чести, о семье и между прочим о сословиях закавказских“ стр. 23-4, 1853 წ.

² იქვე, გვ. 25.

„ძლიერ ხშირად ხდებოდა, როგორც ნათქვამია ერთ ოფიციალურ ქალაქში, რომ არა მარტო ერისთავები აღსდგებოდნენ ხოლმე მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ და მეფე იძულებული იყო შეიარაღებული ძალით დაესაჯა მემამოხეები და ხან დამარცხებულიც იხეოდა უკან; არამედ ერისთავებიც იბრძოდა ერისთავის წინააღმდეგ მეფის გაუგებრად და მისი სურვილის გარეშე; აზნაური იბრძოდა თავადის წინააღმდეგ, იბრძოდა აზნაურის წინააღმდეგ და უფრო ხშირად ერთი თავადისაგან გადადიოდა მეორე თავადისაკენ, ან ასეც ხდებოდა, რომ მეფის საუფლოსწულო დამოკიდებულებიდან გადაიოდა ერისთავის დამოკიდებულებაში, რომელიც განთქმული იყო თავისი ძლიერებით და ამით აზნაური არ ჰკარგავდნ თავის სამოქალაქო უფლებას არც ერთ შემთხვევაში.

სწორედ ამ გამკვებლობის სისუსტეს მოუხწრო ჩვენმა დასავლეთის კონტრაბანდამ—ფეოდალიზმმა.

მან ჩქარა და ადვილად დაამყარა აქ წესიერება, რომლის დროსაც *de jure* გლხნი უნდა ყოფილიყო აუცილებლად აზნაურისაგან დამოკიდებული და სავსებით მის მორჩილებაში მყოფი;—აზნაური ასეთსავე დამოკიდებულებაში თავადის მიმართ,—თავადი ერისთავის მიმართ,—ერისთავი მეფის მიმართ როგორც სახელმწიფოს მეთაურის მიმართ, რომელიც განსაზღვრული იყო მხოლოდ მატერიალური შეძლებით“.¹

ასეთმა პოლიტიკურმა წესწყობილებამ თავისებური ცვლილება გამოიწვია საზოგადოებრივ ურთიერთობაშიაც და წოდებათა დამოკიდებულების საქმეშიაც. მე-15 საუკუნიდან დამოკიდებულება ერთისა მეორესაგან გვევლნება ახალი სამოსელით, საკუთრების უფლების სამოსელით, განაგრძობს დ. ყიფიანი—ერთი პიროვნების მეორე პიროვნებისათვის მიკუთვნება პარალელურად მიმდინარეობს, მიწის მიკუთვნებასთან ერთად. გვარი გარკვეულ ორგანიზაციას წარმოადგენს, და მას მეთაურობს გვარის მეთაური. დანარჩენი წევრები გვარისა მის ქვეშევრდომობაში და მორჩილებაში იმყოფებიან; გვარის მეთაური არის პასუხისმგებელი ღმერთის და მეფის წინაშე, იგი ხელმძღვანელია გვარისა და ერთად-ერთი გამაწესრიგებელი გვარის საკუთრებისა. „მხოლოდ გვარის მეთაური მისი უფროსი იყო სახელმწიფოს წინაშე პასუხისმგებელი წევრი, ნამდვილი მოქალაქე, რომელთა ნამდვილი *Civis optimo jure*; დანარჩენი გვარის წევრები, ოფიციალური გაგებით პასუხის მგებლობას მოკლებულნი, როგორც მათ შორის ისე საზოგადოებაში იწოდებოდნ თავადის-შვილებად, აზნაურის-შვილებად“.²

მაგრამ დ. ყოფიანისათვის თუ ერთი მხრივ ნათელი იყო ფეოდალური წყობილების სარგებლიანობა გარკვეულ ისტორიულ პერიოდში, როდესაც ნამდვილი ანარქია მეფობდა საქართველოს სახელმწიფოებრივ წყობილებაში, მეორე მხრივ, მისთვის არა ნაკლებ ნათელი იყო, რომ ფეოდა-

¹ იქვე, გვ. 35.

² იქვე, გვ. 38.

ლური წყობილების ფორმები და მისი სოციალ-ეკონომიური საფუძვლები აღარ შეესაბამებოდა ცხოვრების წარმატებისა და წინსვლადობის საქმეს; ისე როგორც დასავლეთ ევროპაში, საქართველოშიც ფეოდალიზმს უნდა მოეტყამა თავისი დრო და ადგილი უნდა დაეთმო უფრო უმაღლესი სახელმწიფოებრივი წყობილებისათვის. რუსეთის მართველობის დამკვიდრებით აღმოიფხვრა ფეოდალიზმი და ერთმართველობა დამკვიდრდა. ძველი წოდებრივი ურთიერთობა დაიშალა და საქ. თავად-აზნაურობა გათანასწორდა უფლებებში რუსეთის თავადაზნაურობასთან. ამით საქართველოს ძველ იერარქიაში ძირითადი გარდატეხა უნდა მომხდარიყო და ეს მძიმე საქმე დაწყებული 1818 წლიდან დამთავრდა 1850 წელს სრულიად შეფარდებით ადგილობრივ პირობებთან; გარდაქმნა მოხდა ნამდვილი და მთავრობის ზომები საჭირო იყო იმისათვის, რომ ჩვენ მოვეცილებით ცხოვრების გარკვეულ სამხედრო წესს და გადავეყვანეთ სხვა წესზე. უფრო მშვიდობიანისა და სამოქალაქო წესზე¹. ასე მსჯელობს თავის წიგნაკში დ. ყოფიანი.

თავის მეორე წერილში დ. ყოფიანი იხილავს საქართველოში მიწის კერძო საკუთრების მდგომარეობას, დ. ყოფიანი ცდილობს გამოარკვიოს თუ როგორი იყო კერძო საკუთრების პირობები ფეოდალურ წყობილების პერიოდში და მე-19 საუკუნეში შექმნილ ურთიერთობის დროს. შესავალში იგი აღნიშნავს იმ დიდ ღვაწლს, რომელიც მოუტანა საქართველოს რუსეთის თვითმპყრობელობის დამკვიდრებამ გარეშე მტრების ალაგმით და შინაური ანარქიის აღმოფხვრით. დ. ყოფიანი ამბობს, რომ ახლა სრულიად ახალი პირობები შეიქმნა საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებისათვის და ჩვენი საზოგადოებრივი ურთიერთობაც ამ პირობებს უნდა ეგუებოდეს, სამწუხაროდ ჯერ ეს არ მომხდარა სავსებით და ფეოდალური წყობილების ნაშთები ხელს უშლიან ჩვენი ცხოვრების, — რასაკვირველია საქართველოს მაღალი წოდების თავად-აზნაურების ცხოვრების შესაფერისად განვითარებას, საჭიროა შესაფერისი ცვლილება მოხდეს მემამულეთა ეკონომიურ ცხოვრების პირობებში და ძველი იურიდიული ნორმებიც შეიცვალოს თანახმად ახალი ურთი-ერთობის. დ. ყოფიანი ამ მხრივ დაწვრილებით იხილავს მამულის მდგომარეობის საკითხს საქართველოში ძველად, ფეოდალურ სისტემის პერიოდში კანონი დაუშვებლად აღიარებდა მამულის დაყოფასა და დაქუცმაცებას: მიწა ერთიანად ეკუთვნოდა გვარს, რომელსაც მართავდა გვარის მეთაური; მამულის დანაწილება ნიშნავდა გვარის დაუძღურებას, მისი ეკონომიური და პოლიტიკური როლის დაცემას. ამიტომ ფეოდალური კანონი უარყოფდა ამ დანაწილებას და იცავდა, „გვაროვნული მამულის“ პრინციპს. ასეთივე იყო ვახტანგ VI-ის კანონი. „Вароны грузинские поддерживали, таким образом феодальные начала“ სწერდა დ. ყოფიანი; მაგრამ მისი აზრით ასეთი წყობილების ფორმები შეუწ-

¹ იქვე, 48—50.

ყოფდა ხელს სასოფლო სამეურნეო ცხოვრების წარმატებას და მამულის კულტურულად დამუშავების საქმეს, წინააღმდეგ ასეთი საზოგადოებრივი ურთიერთობა ხელის შემშლელი მოვლენა იყო ეკონომიური ცხოვრების შემაფერხებელ ფაქტორს წარმოადგენდა. საქართველოში მამულის მფლობელობის პატრიარქალურს პერიოდში არ იყო აზრდილიც ასეთი წარმატების პირობებისათვის — სწერდა დ. ყიფიანი, ხშირად მოხდებოდა ხოლმე, რომ გვარის მეთაურად ხდებოდა ისეთი პირი, რომელსაც სრულიად არ გააჩნია ის თვისებები, რომელიც აუცილებელია გონიერი პატივისცემა და მიუტკერძოებელი მართველისა, სახლის გამგისა და მოსამართლისათვის, აქედან წარმოშობილი ჩხუბი, თვითნებობა, ძალადობა, ცარცვა და მკვლელობა აღელვებდა უმაღლეს წოდებას და ძლიერი უფლება ყოველთვის იწარჯვებდა... აქედან ადვილად შეიძლება წარმოვიდგინოთ, თუ როგორ მდგომარეობაში ვარდებოდნენ ასეთს პირობებში გვარის სუსტი წევრები, როგორ უმჯობესდებოდა მამული და როგორ წახალისებას განიცდიდა გლეხის შრომა, რომელიც, როგორც პირადათ ისე თავისი ქონებით ეკუთვნოდა ბატონს. მამულის მფლობელობის ასეთს პირობებში უფრო ნათლად შევძლებთ წარმოვიდგინოთ მამულების მდგომარეობა თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ იმ ხანებში ქვეყანა აფორიაქებული იყო გარემე და შინაურ მტრებით“¹

დ. ყიფიანმა ფეოდალური სისტემის კრიტიკის დროს სრულიად სამართლიანად მიაქცია საზოგადოების ყურადღება ეკონომიურ მხარეზე და განსაკუთრებით მამულების მფლობელობის საკითხზე. ფეოდალური სისტემა აგებული იყო გარკვეულ ეკონომიურ საფუძველზე. მას სარჩულად ედგამსკილი მიწათმფლობელობა, რომელზედაც აშენებული იყო გარკვეული გვარის პოლიტიკური ბატონობაც; ვინც ებრძოდა ამ ფეოდალურ სისტემას, მას უპირველეს ყოვლისა მისი ეკონომიური საფუძვლების მამულის მფლობელობის წესის დარღვევისათვის უნდა მიექცია არსებითი ყურადღება. დ. ყიფიანის ეკონომიური კონცეპცია განსხვავდებოდა ფეოდალური სისტემის სოფლმხედველობისაგან. დ. ყიფიანი ფეოდალური უღლიდან განთავისუფლებულ მიწამულის თვალსაზრისით უყურებდა საკითხს: მისთვის ცალკე პიროვნების დამოკიდებულობა და კერძო საკუთრების პრინციპი ურყევ საფუძველს წარმოადგენდა ცხოვრების წარმატებისა და წინმსვლელობისათვის: ეს იყო ახალი გემამულის თვალსაზრისი, ფეოდალურ აპეკისაგან განთავისუფლებულ მოწინავე წოდების იდეოლოგია. მისთვის აღარ იყო საჭირო „მამულის განუყოფლობა“ ფეოდალური წყობილების მიწათმფლობელობის სისტემა. დ. ყიფიანი დამოუკიდებლად იკაფავდა გზას ცხოვრებაში, როგორც მოხელე, როგორც ბიუროკრატიულ ცენტრალისტურ სახელმწიფოს ერთ-ერთი მსახური. ეს ახალი სახელმწიფოებრივი წყობილება არა გვარის სიძლიერეს აქცევდა ყურადღებას, არამედ პიროგ-

¹ Д. Квициани „О состоянии имений Грузии“ „Кавказ“, № 2, 1848 г.

ნების ეკონომიურ სიძლიერეს და მის პირად თვისებებს, ენერჯიას, ცოდნას, სამსახურის უნარიანობას, დ. ყიფიანმა ნათლად შეიგნო ახალი ეპოქის ეს ახალი მოთხოვნილება და გარკვევით წამოაყენა კონცეპცია, რომლის ერთი პირი მიმართული იყო ფეოდალური წყობილების და მის საფუძველზე აღმოცენებულ იურიდიულ ფორმების წინააღმდეგ, ხოლო მეორე ეპოქის მოთხოვნილებებს ეგუებოდა: „ვახტანგის კანონებიდან გამომდინარე ცნებამ მამულების განუყოფელობის შენარჩუნების სარგებლიანობის შესახებ, ბუნებრივად დაუთმო ადგილი საქმის ახალ ვითარებაში შეხედულებას, რომ აუცილებელია ყოველმა პიროვნებამ იცოდეს თავის საკუთრება. აგრეთვე სოფლის მეურნეობაშიც წამოიჭრა მისწრაფება „დაყოფისაკენ“ — განაგრძობს დ. ყიფიანი.¹ მაგრამ ცხოვრებაში ეს შეხედულება ჯერ კიდევ არ არის გატარებული: „ახლა ბუნებრივ პირობების მიხედვით, მაღალი წოდების შეგნება და მისი მოთხოვნილებანი შეიცვალა და გაფართოვდა; მაგრამ მამულის მფლობელობის სისტემა და სოფლის მეურნეობის მდგომარეობა თითქმის იმ პირობებში დარჩა, რომელშიაც იმყოფებოდა ასეული წლების წინ“. დ. ყიფიანის განმარტებით ეს გარემოება ხელს უშლის ჩვენი ეკონომიური ცხოვრების წინ მსვლელობას, მემამულეები მხოლოდ დღიური ლუკმისათვის ზრუნავენ და არ არის შესაფერისად გამოყენებული ჩვენი ბუნებრივი სიმდიდრე. ავტორის განმარტებით, კერძო საკუთრების პრინციპის ცხოვრებაში ურყევად გატარება ხელს შეუწყობს სოფლის მეურნეობის წარმატებისა და მისი რაციონალურად გამოყენების საქმეს; მემამულის ინტერესი და შეგნება ვაფართოვდება; იგი კულტურულად დაამუშავებს თავის მამულს არა მარტო თავისი ოჯახის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, არამედ მაზრისათვისაც.

ასეთი არის დემ. ყიფიანის შეხედულება. თუ ერთი მხრივ, იგი სასატიკად ილაშქრებდა ფეოდალური წყობილების პოლიტიკური კარჩაკეტილობისა და დაქუცმაცების წინააღმდეგ და მოითხოვდა მტკიცე ცენტრალისტური ხელისუფლების დამკვიდრებას, მეორე მხრივ მისი ეკონომიური და სოციალური შეხედულებანიც ვერ თავსდებოდენ ძველი ფეოდალური სისტემის ფარგლებში და იგი ამ მიმართულებითაც ენერჯიულ ბრძოლას აწარმოებდა.

შეუძლებელია გვერდი აუაროთ დ. ყიფიანის აზროვნების ზოგიერთ მომენტებს 40-50 წლებში. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი ეკონომიური შეხედულებანი.

უნდა ითქვას, რომ მის აზროვნებაზე აუცილებლად დიდი გავლენა მოახდინა მაშინდელმა ეპოქამ. ხოლო შემდეგში ეკონომიურ-პრაქტიკულ ღონისძიებების საქმეში იგი ვორონცოვის პირდაპირი მოწაფე გახდა. დ. ყიფიანს ესმოდა მრეწველობისა და ვაჭრობის განვითარების მნიშვნელობა

¹ იქვე.

საზოგადოებაში, იგი აფასებდა ევროპის ტექნიკასა და კულტურულ მიღწევებს, იბრძოდა სას. მეურნეობის ახალ რაციონალურ საფუძვლებზე გადაყვანისათვის. როგორც ისტორიულად ცნობილია, ვორონცოვმა 40-50 წლ. არსებითი ყურადღება მიაქცია ამიერ-კავკასიის ეკონომიური წარმატების საქმეს, ჩვენში ვაჭრობის განვითარებისა და სასოფლო-მეურნეობის ევროპიულ სისტემაზე გადაყვანას. ¹ ამ მხრივ ვორონცოვს უმთავრესად აინტერესებდა რუსეთის კაპიტალისათვის შესაფერისი ბაზრის შექმნა ამიერ კავკასიაში და ნედლეულობის დამზადება რუსეთის ფაბრიკა-ქარხნებისათვის, ვორონცოვის პოლიტიკას დიდი გავლენა ჰქონდა ჩვენი ეკონომიური ცხოვრების წარმატების საქმეზე. დ. ყიფიანი საყვებით იზიარებდა იმ ეპოქისათვის ასეთს პროგრესიულ პროგრამას და იცავდა მას პრესაშიაც. იგი ვორონცოვის მიერ 1850 წ. დაარსებულ „კავკასიის სასოფლო-მეურნეობის“ საბჭოს წევრი იყო და თავისი მოღვაწეობით ხელს უწყობდა ჩვენი ცხოვრების ევროპიზაციას. 1856 წ. საზოგადოების წლიურ სხდომაზე მან ვრცელი მოხსენება გააკეთა თემაზე „О путях к достижению к цели общества“, რომელშიაც აღნიშნავდა ამ საზოგადოების და მაშასადამე თავის მიზნებსაც, რომ „გაღმოწენებათ კავკასიის მეურნეობის წარმოებაში ის მიღწევები, რომელიც განახორციელა თავისთვის ევროპის რაციონალურმა მეურნეობამ“. ²

დ. ყიფიანი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ „საზოგადოების მოღვაწეობამ ვერ გამოიღო შესაფერისი დიდი ნაყოფი; ამის ერთ-ერთ მიზეზად ისიც მიაჩნდა, რომ ჩვენ საერთოდ ჩამორჩენილი ვართ; ევროპის სოფლის მეურნეობაში ახალი მიღწევები და ახალი იარაღები ადვილად იჭრება, ჩვენში კი ვერა, იმიტომ რომ იქ ახალი გაუმჯობესებანი არა მარტო სოფლის მეურნეობაში ხდება, არამედ მთელ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში იჭრება თავისი შეუკავებელი ტემპით“. ³

ჩვენში ისტორიის მიერ შექმნილი ობიექტიური პირობები ჯერ კიდევ სხვაგვარია. ქართველი მემამულე, ისტორიულ გარემოების გამო, მელმარი იყო, — განაგრძობს დ. ყიფიანი, — ხოლო მეომრისაგან შეგიძლიათ მოითხოვოთ ყოველივე, მაკრამ არა სამეურნეო ცხოვრების რაციონალურად მოწესრიგება; იარაღისა და ცხენისადმი მხურვალე გრძნობამ, ქარხნულ მემამულეს დაუკარგა მეურნეობისადმი მიდრეკილება. ქართველი მემამულეების ასეთი ყოფიდან გადასვლა ახალ პირობებში დიდი ხანი არ არის რაც დაიწყო. მიუხედავად ამისა საზოგადოებამ შესძლო სასარგებლო საქმეების

¹ იხ. X. Каладсь „Обзор действий Наместника Кавказского для развития сельского хозяйства“ 1851 წ.

² И. Иоселани „Обзор деятельности императорского Кавказского о-ва сельского хозяйства за пятьдесят лет“ გვ. 7, 1901 წ.

³ Д. Кипиани „О путях к достижению цели общества“ იხ. „Записки Кавк. общества сельского хозяйства“ გვ. 49, 1857 წ.

გაკეთება აბრეშუმის, პურის მოყვანის, ბალოსნობის, ბოსტნეულობისა და ლენის დაყენების სამეურნეო დარგებში. დ. ყიფიანი აღნიშნავს, რომ „საზოგადოებამ“ მაინც მოახდინა გავლენა ჩვენს მეურნეობებზე, და იგი ჩამოთვლის მთელ რიგ მებატონეებს, რომელნიც შეუდგენ თავიანთ მეურნეობაში გაუმჯობესების შეტანას და ახალ რაციონალურს საფუძველზე მოწყობას.¹

დ. ყიფიანს ახარებდა ამ ახალი ხანის დასაწყისი ჩვენს სასოფლო მეურნეობაში და აღფრთოვანებით ეგებებოდა ყოველ ახალ წამოწყებებს ამ დარგში.

ცხადია დ. ყიფიანს ესმოდა, რომ საჭირო არის ჩვენი ცხოვრების განახლება და გზის გაწმენდა ახალი ეკონომიური წყობილებისათვის. მაგრამ ამ საკითხის დაძმის დროს მან ვერ მოახერხა რადიკალური ნაბიჯის გადადგმა, ძველი შეხედულებისაგან განთავისუფლება და შუა გზაზე შეჩერდა. ნახევრად ლიბერალურ პოლიტიკას დაადგა. მას სურდა ევროპის ეკონომიური და ტექნიკური მიღწევები დაეშენა ბატონქმურ ურთიერთობის ნიადაგზე. ერთი ბნირი იგი ევროპის კულტურითა და ტექნიკით არის გატაცებული, მეორე მხრივ, ცდილობს დაიცვას ბატონყმური სოციალური ინსტიტუტი.

1848 წ. იგი სწერდა: „მთავრობა ზომებს ღებულობს გააღვიძოს მრეწველობა ხალხში. ავრცელებს ჩვენში კულტურულ მცენარეთა თესლებს, ხსნის პროდუქტების გასაღების საშუალებებს, გააყავს სავაჭრო გზები. მოსკოვის დეპომ აღგვითქვა თავისი შუამავლობა რუსეთში აღვიღობრივ ნაწარმოების გასაღების საქმეში... რასაკვირველია, რომ შემოღებულ იქნეს მრეწველობის ახალი დარგი ან გაუმჯობესდეს ძველი, ამისათვის უწინარეს ყოვლისა საჭიროა საკუთრების საზღვრების განსაზღვრა, შემდეგ შესაფერისი საშუალებანი და ბოლოს საქმის ცოდნა... თუ ისინი (მეწამულენი) თვითონ არ მიაქცევენ ყურადღებას მას, რომ გააუმჯობესონ მეურნეობა, განაახლონ მიწის დასამუშავებელი იარაღები, და შემოიღონ სისტემა თავიანთი ხარჯების შეფარდებისა მიწის ნაყოფის დამუშავების საშუალებებთან—მარტო მთავრობა ვერ შესძლებს ააციდინოს მათ მათი მეურნეობის განადგურების ყველა ცუდი შედეგები. დიდი ხანი არ არის მას შემდეგ რაც რუსეთის თავიდაუნაურობა ხიზლით უცქეროდა მრეწველობას, მაგრამ იმავე დროის მოთხოვნილებამ აიძულა უკუეგდოთ ეს ცუდი ცრუმორწმუნეოზანი და რამდენი არის ამ ფამად უწარჩინებულეს თავად აზნაურთა მდიდარი ფაბრიკანტები და მრეწველები, რომელთა მაგალითი შეიძლება გადაიქცეს საუკეთესო წასაბამ მაგალითად ქართველ თავდააზნაურობისათვის.“²

მკითხველმა არ უნდა დაივიწყოს, რომ ეს იწერებოდა 40-იან წლებში როდესაც ჩვენი ჯერ კიდევ ბატონყმური მეურნეობა არსებობდა და რო-

¹ იქვე.

² „Кавказ“ — № 2, 1878. წ. (ხაზი ჩვენია—ს. ხ.)

დესაც ფაბრიკა-ქარხნები ჩვენში თითზედაც ჩამოსათვლელიც არ იყო. დ. ყიფიანი ამ მხრივ ეპოქის სიმაღლეზე დადგა. მან ნათლად შეივსო ევროპის ეკონომიურა ვითარების შინაარსი, მისი ტექნიკური და საწარმოო მიღწევათა მნიშვნელობა და ჩვენს თავად-აზნაურობას ურჩევდა მიებაძათ ამ ახალი ვითარებისათვის. როგორც მოყვანილ ცნობებიდან და მისი „კავკასიის სასოჟლო-სამეურნეო საზოგადოებაში“ მოღვაწეობისაგან სჩანს, დ. ყიფიანის არსებითი ყურადღება მიქცეული იყო ჩვენი სოფლის ეკონომიკის რაციონალურ საფუძვლებზე გარდაქმნისაკენ. ჩვენი ხსნა ევროპის ტექნიკისა და განათლების გავრცელებაში მდგომარეობს — ამბობდა დ. ყიფიანი და ამიტომ იგი პრაქტიკულადაც ცდილობდა ხელი შეეწყო ამ ახალი წამოწყების გავრცელებისათვის. 1860 წ. ერთი თავისი თარგმანის შენიშვნაში იგი ამბობდა: „ჩვენც გვიახლოვდება ისეთი დრო, რომ ურიგო არ იქნება ვიცოდეთ ფერმერობა რას ნიშნავს“. ¹ ცხადია დ. ყიფიანი ევროპის ფერმერული სამეურნეო კულტურის გავრცელება ჩვენში სასარგებლოდ მიაჩნდა. მეორე მხრივ იგი ფაბრიკებისა და წარმოება — აღებმციემობის გავრცელების მომხრეც იყო; და, რაც აღსანიშნავია, იგი ურჩევდა ქართველ თავად-აზნაურობას ხელი მოეკიდათ ამ საქმისათვის. აქ ნათლად სჩანს მისი თავად-აზნაურული ლიბერალური ეკონომიური პოლიტიკა, რომლის მიზანი იყო საქართველოს ბრწყინვალე წოდების ინტერესებისათვის გამოეყენებია ახალი ეკონომიური მოძრაობა; უკეთ, ახალი სამეურნეო ცხოვრების მეთაურად იგივე თავად-აზნაურობა გადაექცია, ასეთი იყო დ. ყიფიანის სამეურნეო პროგრამა.

ახლა დ. ყიფიანის საერთო აზროვნება, მისი სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური სოფლმხედველობა რომ შევაფასოთ ისტორიულ-სოციალური თვალსაზრისით უნდა ვთქვათ, რომ მის აზროვნებაში თავმოყრილია კონსერვატიული და ლიბერალური შეხედულებათა ელემენტები. მაგრამ ასე განყენებულად მსჯელობა მაინც შეუძლებელია. მარქსისტული სოციოლოგიის თვალთახედვით ყოველი აზროვნება და სამოღვაწეო პროგრამა განხილული უნდა იქნეს გარკვეულ ისტორიულ-ობიექტიურ ფარგლების მიხედვით. დ. ყიფიანს ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდებში მოუხდა ცხოვრება და მოღვაწეობა; და ფართო მასშტაბით რომ ავიღოთ ეს იქნება პერიოდი ბატონყმური ეპოქისა და პერიოდი რეფორმის დასაწყისის და მისი შემდეგი ხანისა. თუ ამ პერიოდების მიხედვით განვიხილავთ დ. ყიფიანის აზროვნებასა და სამოღვაწეო პროგრამას დავინახავთ, რომ პირველ პერიოდში დ. ყიფიანი არ არის მოკლებული ლიბერალურ აზროვნების ელემენტებს. იმდენად, რამდენადაც იგი ებრძვის ფეოდალურ წყობილების სისტემასა და მის ნაშთებს, რამდენადაც იგი

¹ იხ. „ცისკარი“, მარტი, გვ. 143. 1860 წ. ბაქარ ქართლელის (დომ. ყიფიანის) თარგმანი.

შოთხოვს ევროპის ტექნიკისა და მიღწევების გამოყენებას ჩვენი მეურნეობის საქმეში, რამდენადაც იგი ცდილობს ევროპული ცხოვრება დაამყნას ჩვენი ცხოვრების მაშინდელ საზოგადოებრივ ურთიერთობაზე, რამდენადაც იგი ცდილობს განათლება და ცოდნა გაავრცელოს საზოგადოებაში, — იმდენად მასში ლიბერალური მოაზროვნე მეტყველებს. მაგრამ ამ პერიოდშივე დ. ყიფიანის ლიბერალიზმი შექსოვილი არის კონსერვატიულ სოფელმხედველობასთან; რამდენადაც იგი ცდილობს ახალი ევროპული პროგრამა დაამყნას ბატონყმურ ურთიერთობას სოციალურ საფუძველზე. დ. ყიფიანი ამ მხრივ თითქოს გაორებული არის. ერთი მხრივ იგი ევროპისაკენ მიიწევს — ამით იგი პროგრესისტ-ლიბერალია; მეორე მხრივ — ძველი წყობილების სოციალურ საფუძველებს იცავს, — თუმცა შეკეთებულ სახით, — ამით იგი კონსერვატორულ აზროვნების მატარებელია; ასე ქანაობს დ. ყიფიანი თავისი ზოღვაწეობის პირველ პერიოდში ლიბერალურ და კონსერვატიულ მიმართულებების შორის.

მაგრამ მეორე პერიოდში; როდესაც უკვე გამოაშკარავდა ბატონყმურ მეურნეობის შეუსაბამობა და ცხოვრებამ ახალი კალაპოტით იწყო დენა დ. ყიფიანის ლიბერალიზმიც საეჭვო გახდა. იგი ვერ მიყვა ბოლომდე ცხოვრების ისტორიულ ვითარებას და დიდი მანძილით ჩამორჩა მას, მისი პოლიტიკა და პროგრამა რეფორმის პერიოდში (1852-64 წ.) უაღრესად წოდებრავე ხასიათისა იყო და გამოხატავდა ჩვენი თავად-აზნაურობის კონსერვატიულ ნაწილის სულსკვეთებას.

ასეთი არძს დ. ყიფიანის აზროვნება შეფასებული ისტორიულ სოციალოგიური თვალსაზრისით. ეს აზროვნება თავისი სოციალური საფუძველებით გამოხატავდა ახალი სოციალური ფენის — მოხელე აზნაურის სულისკვეთებას და მისწრაფებებს. ეს ახალი სოციალური ფენა მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან ჩამოყალიბდა: მისი იდეოლოგია თან ატარებდა ამ ახალი ეპოქის პოლიტიკურ-ობიექტურ პირობებისა და ბატონყმურ ურთიერთობის გავლენას. ეს იყო მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის წოდებრივ და გარკვეულ სოციალურ ურთიერთობაში აღზრდილი მოხელის თვალსაზრისი და იდეოლოგია.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ჩვენი ახალი ობიექტიური პირობები შეიქმნა, ახალი ამოცანები მომწიფდა და ახალი მოხელეები წარმოიშვა, აღზრდილი სულ სხვა პირობებში. მისი იდეოლოგია უკვე სხვა იყო. დ. ყიფიანიც ისტორიულ ცხოვრების გამო იძულებული შეიქმნა მათთვის დაეთმო ადგილი.

დიმ. ყიფიანის აზროვნება და სოფელმხედველობა მაშინდელი ეპოქის ნაყოფი იყო, საერთოდ იგი გამოხატავდა მომავლდავი კლასის ინტერესებს, მის მისწრაფებებსა და სულის კვეთებას. თავისი დიდი ნიჭი, ცხოველი ტემპერამენტი და ფართო ცოდნა ისტორიისგან განწირულ ამ მომავლდავ წოდების ინტერესებას დაცვას შეაღია დ. ყიფიანმა; მისი მთავარი მიზანი

იყო გადაერჩინა ეს წოდება განადგურებას და შეენარჩუნებია მისთვის ძველი ეკონომიური უპირატესობა და საზოგადოებრივა პრივილეგიები. მაგრამ ისტორიული ცხოვრების შეურყეველი მიმდინარეობის შეჩერება არ შეეძლო ისეთ დიდ პიროვნებას, როგორიც დ. ყიფიანი იყო და ასეთ მოხდენილ პროექტებასაც, რომელსაც ეს ფართო ერუდიციის ნქონე პიროვნება თხზავდა.

1832 წლის შეთქმულება და დიმიტრი შიშინი

დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრებიდან ორი დიდი ფაქტი იპყრება ჩვენს ყურადღებას, რომლის ობიექტიური აწონა და ისტორიული საზომით გაშუქება აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს ვისაც სურს დ. ყიფიანის აზროვნება და მოღვაწეობა სისწორით დაახასიათოს. თავისი მოღვაწეობის დასაწყისში, სახელდობრ 30-იან წლებში, ჯერ კიდევ ახალგაზრდა 16—18 წლის დ. ყიფიანი ადგილობრივ ხელისუფლებას ოპოზიციაში უდგება და ისტორიაში უკვე ცნობილი 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე ხდება, — იმ შეთქმულების, რომელსაც სურდა იარაღით ხელში დაემხო რუსეთის ბატონობა საქართველოში და აღედგინა მისი დამოუკიდებლობა. ამ შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის ახალგაზრდა დ. ყიფიანი დაახლოებით ორი წლით ციხეში ჯდომით დასაჯეს და შემდეგ ვოლოგდაში გადაასახლეს რამოდენიმე წლით საცხოვრებლად. მსგავსევე ბედი ეწვია მის თანამოაზრეებს — ჩვენი მაშინდელი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლებს. დ. ყიფიანმა შემდეგში გამოიყიდა თავისი ენერჯიული მოღვაწეობით სახელმწიფო სამსახურში ეს თავისი პირველი „დანაშაული“ და დიდი ყურადღებაც დაიმსახურა მთავრობის მხრივ. 80-იან წლებში შეხვდა დ. ყიფიანისა და ადგილობრივი ხელისუფლების საჭოღვაწეო გეგმები ერთი მეორეს და ეს სწორედ არის მეორე შესანიშნავი ფაქტი დ. ყიფიანის მოღვაწეობაში. 80-იან წლებში ბრძოლა დ. ყიფიანისა და ადგილობრივ მთავრობის შორის, რამოდენიმე წელიწადი გასტანა და ამ უსწორ-მასწორ ბრძოლის პროცესს გულისფანცქალით შესცქეროდა ქართველი საზოგადოება. ეს ბრძოლა დ. ყიფიანის ტრადიკული დაღუპვით დამთავრდა სტავროპოლში; რეაქციონურმა მთავრობამ ფიხიკურად გაანადგურა თავისი მოწინააღმდეგე ძალა — დიდი ენერჯიის მქონე ჭაღარით მოსილი 73 წლის მოხუცი.

როგორც ჭაბუკი ყიფიანის ბრძოლა 30-იან წლებში და მისი მონაწილეობა შეთქმულებაში ისე მოხუცი, მაგრამ მტკიცე ნებისყოფის მქონე მოღვაწის ბრძოლა 80-იან წლებში არ წარმოადგენენ შემთხვევით მომენტებს მის მოღვაწეობაში; ამ ფაქტების აუცილებლობა პირდაპირ გამომდინარეობდა დ. ყიფიანის პოლიტიკური სოფლმხედველობიდან და ეროვნული ტაქტიკიდან.

80-იანი წლების. მისი ბრძოლის თავდადასავალი გაშუქებული იქნება ცალკე თავში, ხოლო ამ თავში ჩვენ გვიჩვენა შევეხოთ დიმიტრი ყიფიანის მონაწილეობას 1830-32 წლის შეთქმულებაში.

ვინც სწავლობს ქართველ თავად-აზნაურთა აზროვნების განვითარებას, მე-19 საუკუნეში, იგი გვერდს ვერ აუხვევს 1830-32 წლის შეთქმულების ფაქტს. ამ შეთქმულების გამორკვევას დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების შესწავლის საქმეში. თავისი კლასიურ-სოციალური შინაარსით ეს უკანასკნელი ისტორიული ცდა იყო ქართველ თავად-აზნაურთა წოდების რუსეთის მართველობის წინააღმდეგ შებრძოლებისა; ამ შეთქმულების დამარცხებამ და შედეგებმა უკანასკნელი მნიშვნელოვანი გარდატეხა მოახდინა ქართველ თავად-აზნაურთა პოლიტიკურ აზროვნებასა და მისწრაფებებში; ამ შეთქმულების საგრძნობ კონტინგენტს მაშინდელი ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო ნაწილი წარმოადგენდა: გრიგოლ, ალექსანდრე, ვახტანგ და დიმიტრი ორბელიანები, გიორგი ელიზბარ და სხვა ერისთავები, სოლომონ დოდაშვილი, სოლომონ ოაზმაძე, დ. ყიფიანი, გ. ავთანდილოვი, ი. მამაცაშვილი—აი ვინ შეადგენდენ უმთავრესად ინტელიგენციიდან ამ შეთქმულებას, ისინი იყვნენ ის ახალი ინტელექტუალური ძალები, რომელთაც განათლება ტფილისისა და რუსეთის სასწავლებლებსა და სამხედრო კორპუსებში ჰქონდათ მიღებული. იმითაც არის ეს შეთქმულება საინტერესო, რომ აქ ისტორიულად ქართველი თავად-აზნაურული ინტელიგენცია პირველად გამოვიდა, როგორც შეთქმულების ხელმძღვანელი და ორგანიზატორი.

მაგრამ ნუთუ ამ შეთქმულებაში არ ჰქონდა ადგილი ერთგვარ წოდებრივ სოციალურ დაყოფასაც და მაშინდელი ქართველი ინტელიგენცია ერთ მთლიან სოციალურ წრეს წარმოადგენდა? ამ კითხვაზე სწორი პასუხის მიცემა მაშინ არის შესაძლებელი, როდესაც ერთი მხრივ გავითვალისწინებთ შეთქმულების განვითარების ისტორიას, მეორე მხრივ გამოვარკვევთ სხვადასხვა წრეებისა და ჯგუფების მისწრაფებებს, — კერძოდ გავიგებთ რა მოტივები ამოძრავებდა იმ ხანებში დ. ყიფიანსა და როგორ როლს თამაშობდა იგი ამ შეთქმულებაში, ეს უკანასკნელი საკითხი ჩვენი მთავარი თემის უშუალო ამოცანას შეადგენს და ჩვენი აკლევის სასწორიციქითკენ იქნება გადახრილი. ¹

¹ ერთობ სამწუხარო ფაქტად უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ ამ შეთქმულების მასალები ჯერაც არ არის დამუშავებული და მის შესახებ არ არსებობს სპეციალური გამოკვლევა. დანტერესებულ მკითხველს ჩვენ აქ მივუთითებთ იმ ნაშრომებს კრონოლოგიური წესით, რომელიც ეხება აღნიშნულ შეთქმულებას. 1. ი. მ. ე. უ. ა. რ. გ. ი. ა. გ. დ. ერისთავის ბიოგრაფია. მ. ერისთავის თხზულებანი, 1884 წ. გამოცემაში, გვ. 19—34; 2. კ. დ. ყიფიანი: „Из давно минувшего Грузии“; ჟურნ. „Кавказский Вестник“ № 11, გვ. 95—116, 1900 წ. 3. В. И в а н е н к о: „Дражданское управление Закавказьем“ გვ. 192—4, 1935 წ. 4. კ ი ტ ა ა ბ ა შ ი ძ ე: „პოლიტიკური რომანტიზმი“, „მოამბე“ № 1. გვ. 1—48, 1905 წ.; 5. Х а х а н о в: „История грузинской словес-

პირველი საკითხი, რომელიც ჩვენს წინ ისახება—ეს არის იმის გამოკვევა, თუ როდის დაიწყო ეს შეთქმულება, როგორ მიზნებს ისახავს იგი და როგორი მომენტები განიცადა მან თავისი განვითარების პროცესში.

დოკუმენტალურად შეიძლება დამტკიცებული იქნეს, რომ ამ შეთქმულების მტკიცე ორგანიზაციას პირველად საფუძველი ჩაეყარა 1830 წ., როდესაც ტფილისს ეწვია ბატონიშვილი ოქროპირი, შვილი გიორგი მეფისა. ამ შეთქმულების ორგანიზაციის იდეა რუსეთში დასახლებულ ბატონიშვილებიდან გამომდინარეობდა; რასაკვირველია ის იდეები, რომელსაც ისახავდნენ შეთქმულების მონაწილენი, — ესე იგი იდეა საქართველოს განთავისუფლებისა რუსეთის ბატონობისაგან, თავიდანვე მომდინარეობდა ქართველ წარჩინებულ თავადთა ნაწილში და ამ იდეების რეალური გამოხატულება იყო ირანში ემიგრანტად გაჭრილი ალექსანდრე ბატონიშვილი, დაუცხრომელი მეზრძოლი ბაგრატიონთა ტახტის აღდგენისათვის და რუსეთის მოსისხლე მტერი. სწორედ სამართლიანად სწერდა იმის შესახებ საგანგებოდ შედგენილი საგამომძიებლო კომისია: „Коего имя неразлучно с каждым доселе возмутительным покушением в Грузию“.¹

აღნიშნულმა ოქროპირ იულონის ძე და დიმიტრი ბატონიშვილებმა ფაქტიურად საფუძველი ჩაუყარეს 30-იანი წლების შეთქმულების ორგანიზაციას. „საგამომძიებლო კომისიის“ დასკვნებში აღნიშნულია: „კომისიის მიერ წარმოდებული საერთო სიებიდან ნათელი ხდება, რომ აღმოჩენილი შეთქმულება წარმოიშვა საქართველოს ყოფილ სამეფო ოჯახის ზოგიერთ წევრების გავლენისა და შთაგონებისაგან“.² იგივე კომისია დიმიტრი ბატონიშვილის მოღვაწეობას შემდეგნაირად ახასიათებს თანახმად შეკრებილ ცნობებისა და დაკითხვებისა: „თავ. დიმიტრი პეტერბურგში ცხოვრობდა, სადაც მთავრობის მზრუნველობით იზრდებოდა მრავალი ახალგაზრდა ქართველი, რომელნიც წარმოადგენდნენ ამ ქვეყნის ახალთაობას, ასე ვთქვათ: ყუავილს და რომელიც ხშირად მიმართავდნენ ბატონიშვილების მფარველობას; ამ ახალგაზრდათა ნაწილს ისინი ნათესავად ხვდებოდნენ... თავ. დიმიტრის ამ სახათ შემთხვევა ჰქონდა ხშირად შეხვედროდა ამ ახალგაზრდებს და შთაგონებია მათთვის თავისუფალი აზრები, ხოლო ზოგიერთებისათვის აღსაშფოთებელი მოსაზრებანი, ამრიგად გა-

ности“ ტ. IV. გვ. 28—34, 1905 წ. 6. И. Джавахов: „Политическое и социальное движение в Грузии в XIX веке“ 1906 წ. 7. არ. ჯორჯაძე, ტ. II, გვ. 150—57, 1911 წ., 8. პროფ. მ. პოლიექტოვი: „საარქივო მასალები 1832 წ. შეთქმულების ისტორიისათვის საქართველოში“ ჟურნ. „საქართველოს არქივი“ წ. II, გვ. 110—23, 1927 წ.; 9. 3. ინგოროყვა: „გვ. ორბელიანის ახლად აღმოჩენილი ლექსები“ „ქართული მწერლობა“ № 6—7 1928 წ.; 10. უმთავრეს დაბეჭდილ საარქივო მასალას წარმოადგენს „Акты“.. ტ. VII; „Дело о грузинском заговоре“—ცენტრ. არქივში მოთავსებული 36 ტომი მასალა: ლენინგრადის ფონდი და ტფილისის ფონდი. გვ. 331—423 და 11.

¹ „Акты“ ტ. VII, გვ. 408.

² იქვე, გვ. 397.

მოუცდელ ახალგაზრდებს თანდათან უბნელებდა გონებას, ზოგიერთ მათგანს ბოროტოქმედებისათვის აგულიანებდა და აქეზებდა, რათა საქართველოში რუსეთის ბატონობის მოსპობისათვის ემოქმედათ... ამრიგად საქართველოში აღმოჩენილი ბოროტგამზრახვის პირველს დასაწყისს წარმოადგენდა თავისუფალი და აღმშფოთებელი საუბრები თავ. დიმიტრის პეტერბურგში.¹ ცხადია ეს მოხდებოდა 1830 წლის ბევრად უფრო ადრე. შეთქმულებისათვის დაპატიმრებულმა გულანდით აღიარეს დიმიტრის მონაწილეობა და გავლენა ამ შეთქმულებისათვის პროპაგანდის წარმოებაში. „განსაკუთრებით ბრალს დებდენ მას ორი ერისთავი—ელიზბარი და დიმიტრი — იმაში, რომ მან (ბატონშვილმა) ბავშვობიდანვე მოამზადა ისინი ამ დაღუპვისათვის და ჩააგდო ამ მდგომარეობაში თავისი წასისიანებით.“
 „Я едва вступил в общество, не знал еще ни света, ни людей и уже был преступником“—ასე ლაპარაკობდა ელიზბარი, ტფილისის შეთქმულთა უმთავრესი ხელმძღვანელი, რომელმაც თავისი დანაშაული გულანდით აღიარა. ორივე ამ ერისთავის თავ. დიმიტრიმ ხელახლა განუმეორა თავისი მოსაზრებანი, როდესაც ისინი პეტერბურგიდან მიემგზავრებოდნენ საქართველოში და მისცა თითოეულს ცალცალკე ფურცელი ამოკრილი ნიშნებით, მასთან საიდუმლო მიწერ-მოწერისათვის.²

ამასვე გადმოგვცემენ შეთქმულების სხვა მონაწილენიც. დიმიტრისთავი დიმიტრი ბატონიშვილის პროპაგანდისა და მისი ქართველ ახალგაზრდა ინტელიგენტ-თავადებთან დამოკიდებულების შესახებ ამბობს:

„1825 წელს მე პეტერბურგში ჩავედი, „ევხოვროზი ფარნაოზ ბატონიშვილთან და ხშირად ვვხვდებოდი დიმიტრი ბატონიშვილს, რომელთანაც ხშირად იყვნენ თავადები: გიორგი და ელიზბარ ერისთავები. ბატონიშვილი გვიამბობდა ჩვენ ისტორიიდან ამბებს თავისუფლების შესახებ, რითაც ჩვენ ასე ვსთქვამთ მოგვამზადა; და დიმიტრი და ვახტანგ ორბელიანების ჩ. მოსვლის შემდეგ, ჩავვინერგა რა ჩვენ აზრები თავისუფლებაზე, დაიწყა მათი მომზადებაც. მასთან ხშირად თავს ვუყრიდით: ალექსანდრე ჩოლოყაშვილი, დიმიტრი ორბელიანი, ელიზბარ და გიორგი ერისთავები და მე. დიმიტრი ბატონიშვილი ყოველთვის იწყებდა საუბარს საქართველოზე და ამბობდა, რომ ქართველები ველურები და გაუნათლებელი ხალხი, უმეფოდ არიან დ სხვა. ამით უნდოდა შეურაცხეყო ჩვენი თავმოყვარეობა და თავის განზრახვას კიდევ მიაღწია, რადგან ვის არ უყვარს თავის სამშობლო და ვინ არ გამოიდებს მისთვის თავს? მან ისარგებლა ჩვენი სიტყვის შებრუნებით უკვე ამკარად და გვიწყა საქართველოზე ლაპარაკი. პირველ საშუალებად იგი ახალგაზრდობისაგან საზოგადოების შედგენას და განათლებას და საზოგადოების გაერცვლებას აღიარებდა. ჩემი პეტერბურგიდან წამოსვლის წინ ე. ი. 1832 წ. მან განმიცხადა საი-

¹ იქვე, გვ. 398—9.

² იქვე, გვ. 399.

დუმლო მიმოწერის საშუალება, რომლითაც შეიძლება საკუთარი აზრის გადაცემა, ისე რომ მიმღებს ის წ. ეკიი.ხა როგორც უბრალო წერილი. ამგვარი საიდუმლო მიმოწერა სწარმოებდა ამოჭრილი საფოსტო ქაღალდის ნახევარი ფურცელის საშუალებით.¹

ასეთი აყო ბატონიშვილი დიმიტრის იდეური გავლენა ამ შეთქმულების წარმოების საქმეში. მაშასადამე, პროზაგანდა შეთქმულთა წრის დასაარსებლად, მათი მისწრაფების გამოსარკვევად და სამოღვაწეო გეგმების შესამუშავებლად ბევრად უფრო ადრე წარმოებდა, ვინემ ორგანიზაცია ჩამოყალიბდებოდა. მაგრამ ეს იყო მხოლოდ ნიადაგის მზადება შეთქმულთა ორგანიზაციის მოსაწყობად.

მეორე წყარო მომდინარეობდა ოქროპირ ბატონიშვილის საქმიანობიდან და პროზაგანდიდან: 1829 წ. მან აიღო ნებართვა მოსკოვის სამხედრო გუბერნატორისაგან კავკასიის წყლებზე გამგზავრებისათვის საექიპოდ; წყლების მიღების შემდეგ მოულოდნელად გაემგზავრა (1830 წ.) საქართველოში. ტფილისში იგი გაეცნო სხვადასხვა პირებს, მათ შორის ალ. ორბელიანს და ელიზბარ ერისთავს და ყოველ მათგანს აგონებდა შეედგინა „ბოროტგამზრახველთა საზოგადოება“ რუსების წინააღმდეგ. ოქროპირის მიერ ტფილისში გაწეული პროზაგანდის შესახებ „შეთქმულების“ მასალებში მრავალი ცნობა მოიპოება. ს. დოდაშვილის ცნობებიდან ვტყობილობთ: „ტფილისში ყოფნის დროს ოქროპირმა ერთხელ უთხრა მას (დოდაშვილს) თავისი იმედის შესახებ, რომ საქართველო როდესმე გადაიქცევა თავისუფალ და დამოუკიდებელ სამეფოდ; ამგვარი სიტყვებიდან მან, დოდაშვილმა დაასკვნა, რომ ოქროპირს ჰქონდა სურვილი ოდესმე შეფუძე გახდომისა. შემდეგ ბატონიშვილმა დაავალა მას გადაეცა ცნობები ახალგაზრდა ყმაწვილებისათვის ბაგრატიონთა შესახებ, რათა მათ სკოლნოდათ ისინი და აღძროდათ სურვილი მათი მეფობის აღდგენისა; მოთხოვნა მღვდლებისათვის, რათა მათ ელოცათ ბაგრატიონთა შესახებ, ხოლო მოწაფეთათვის შთაეგონებია სამშობლოსადმი. სიყვარული. ასეთი დარიგებანი ბატონიშვილმა მისცა მას განსაკუთრებით მისი წასვლის დროს უკან, რუსეთში და როდესაც მან, დოდაშვილმა გააცილა ეს მცხეთამდე მასთან მართოდ რომ იჯდა ეკიპაჟში. ბატონიშვილ ოქროპირის სიტყვებმან, დაასკვნის დოდაშვილი, ჩემზე გავლენა იქონიეს. მან მე შთამინერგა დამღუპველი აზრი მთავრობის წინააღმდეგო. მანამდე მე წარმოდგენაც არ მქონდა საქართველოს განთავისუფლებასზე რუსეთისაგან... როდესაც ეს ბატონიშვილი აქ იმყოფებოდა, ხშირად დადიოდა ჩემთან ბინაზე, მეფერებოდა, თავის მეგობრობას მიმტკიცებდა, მაგონებდა სამშობლოზე და რომ მეც მეფიქრა მის შესახებ. მან და თავადებმა დამღუპეს მე“²).

¹ იხ. რვეული XX. გვ. 3861.

² იხ. ცენტრარქივში: 1832 წ. შეთქმულთა შესახებ—ლენინგრადის ფონდი, რვეული 25, გვ. 4958.

ვლ. ერისთავი გადმოგვცემს იმავე ს. დოდაშვილის სიტყვებს, რომ ბატონი-შვილი არიგებდა მას, რომ შთაეგონებია დოდაშვილს ახალგაზრდა მოწაფეებისათვის თავისუფალი აზრები მთავრობის წინააღმდეგ და ამ სახით ესწავლებია მოწაფეებისათვის მეცნიერება*.¹

ს. დოდაშვილის მსგავს ცნობებს იძლევიან ე. ერისთავი და ალ. ორბელიანი თავიანთ ჩვენებებში. ისინიც აღნიშნავენ, რომ ბატონიშვილმა დააყენა ისინი აჯანყებისა და რუსეთის საწინააღმდეგო მოქმედების გზაზე. ალ. ორბელიანი ამბობს: „როდესაც ბატონიშვილი ოქროპირი ჩამოვიდოდა ტფილისში ის ეწვია მას; ბატონიშვილი ძლიერ მოეფერა მას, როგორც ნათესავს და ისიც ხშირ-ხშირად დაიარებოდა მასთან. ბატონიშვილი საუბრობდა მასთან საქართველოს შესახებ, მის წარსულ დიდებაზე, სამშობლოს სიყვარულზე; მოყავდა აღმართოვანებელი მაგალითები საბერძნეთის ისტორიიდან. ყვებოდა ბაგრატიონთა შესახებ, თუ როგორ ბრძანებლობდნენ ისინი 1200 წლის განმავლობაში საქართველოში; ხოლო რუსეთთანაცვლად ნათხოვი ზფარველობისა ყველაფერი წაართვა მათ (ბაგრატიონებს) და გადასახლა თვით ბატონიშვილები... ამგვარი შთაგონებებით ბატონიშვილმა სავსებით დაიმონა იგი და შემდეგ თანდათან დაუწყო მას საუბრობა საქართველოს განთავისუფლების შესახებ რუსეთის ბატონობიდან. ერთხელ ჩამოართვა რა მას ფიცი, რომ მისი სახელი არავისთან არ ეხსენებია, წინადადება მოჰცა შემედგინა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღსადგენად შეთქმულება, რისთვისაც მიმითითა მიმეშართა როგორც საიმედო თანამოზიარისათვის: გენერალმაიორ ჭავჭავაძისათვის, ელიზბარ ერისთავისათვის, მასწავლებელ დოდაშვილისათვის და აგრეთვე ქართველთავადის ქალის თამარ იფლონის ასულისათვის. მასთანვე ბატონიშვილი მათერთხილებდა, რომ ამ საქმის შესახებ არასოდეს არ მელაპარაკა ორ პირთან ერთად, თუგინდ საკუთარ ძმებთანაც კი; მხოლოდ ცალკ-ცალკე მქონოდა საუბარი. ბატონიშვილმა ოქროპირმა მე ისე მომატყუილა თავისი საუბრებით და გამომიყვანა ჭკუისაგან, რომ მე, ჩემდა საუბედუროდ, თანხმობა მივეცი მის წინადადებებზე და აღუთქვი შემოქმედნა მისი აზრების მიხედვით... შემდეგ ბატონიშვილი ოქროპირი მალე წავიდა უკანვე რუსეთში, მან (ორბელიანმა) გააცილა იგი კუკიამდე, და იქ ბატონიშვილი გამოძვირებების დროს გადაეხვია მას და უთხრა: „ახლა შენ ყველაფერი იცი, შენზედ არის დამოკიდებული, ეცადე. მე განუმეორე ჩემი დაპირება და შემდეგ ჩვენ ერთმანეთს დავცილდით...“²

¹) იქვე გვ. 4919.

²) იქვე, გვ. 4926. შემდეგში ალ. ორბელიანმა უარყო თავისი დამოკიდებულება ოქროპირთან (იხ. იქვე გვ. 4976). მაგრამ ეს მხოლოდ უბრალო მანერვი იყო მისი მხრივ. ბოლო დაკითხვებში კვლავ თავის პირველ ჩვენებას დაადგა. (შეადარეთ აგრეთვე მისივე ჩვენება ტ. VIII, გვ. 136—50)

ამრიგად 1829-30 წლებში ბატონიშვილმა ოქროპირმა ტფილისში ყოფნის დროს ერთი მხრივ ენერგიული პროპაგანდა აწარმოვა თავისი მიზნების გასავრცელებლად, მეორე მხრივ საფუძვლებიც ჩაუყარა შეთქმულთა ორგანიზაციას. ამ მხრივ სწორედ აღსანიშნავია მისი კონსპირატული მუშაობა. კომისიის დასკვნით ოქროპირის პროგრამა და ტაქტიკა შემდეგში გამოიხატებოდა, უკეთ რომ ვსთქვათ, მან შემდეგი სახის დარიგებანი მისცა თავის თანამოაზრე პირებს: „შთააგონონ ახალგაზრდობას სამშობლოსა და ბაგრატიონთა სიყვარული, მღვდლებს სთხოვონ ილოცონ ბაგრატიონებზე (ე. ი. იმის შესახებ, რომ ბაგრატიონები დაუბრუნდენ საქართველოს. სამეფო ტახტს); მოაგონონ ქართველებს მათი ძველი ყოფა-ცხოვრება, რა ადვილათ შეეძლოთ მეფესთან მისულიყვენ და როგორი სისწრაფით ტარდებოდა მართლ-მსაჯულება; ურჩიოს მათ ნუ გამოცვლიან ზნიჩეულებას, რათა ამით უფრო ადვილად განასხვავეთ ისინი რუსებისაგან; თავიანთი საიდუმლო აზრის შესახებ ორ კაცს ერთად არ უთხრან რა, თუგინდ საკუთარი ძმები იყენენ ისინი; ეძიონ მოკავშირეები იმ ახალგაზრდათა შორის, რომელთაც აქეთ ნიჭი და მოხერხება შეთქმულებისა, ასეთ ყმაწვილკაცებს ჯერ უნდა გაეცნონ, მერე დაუმეგობრდენ, გამოცადონ შეუძლიათ თუ არა საიდუმლოს შენახვა, შეიტყონ მათი აზრი მთავრობის შესახებ და მხოლოდ შემდეგ გაუხელანონ საიდუმლო შეთქმულების მიზანი მაგრამ ისე, რომ ერთის მეტი არავინ იყვეს მოწმედ; პირველად სიტყვით გაავრცელონ შეთქმულების აზრი საიდუმლო ახალგაზრდათა შორის იმ ანგარიშით, რომ საქმეს შეუდგება თვით ოქროპირი, როდესაც იგი დაბრუნდება საქართველოში. ამ მოქმედებისათვის უნდა მოხდეს საერთო აჯანყება, უნდა თავს დაესხნენ და დაიჭირონ უმთავრესი ადგილები ქალაქში, შეჰკრან კავკასიის ხეობის გზა, მოაწყონ რევულიარული ჯარი, დანიშნონ მასში (ჯარში) უფროსები არჩევის წესით, და ამ საქმის პირველი განწყობისთანავე განაგრძონ ბრძოლა რუსების წინააღმდეგ არა მისიურად, (ე. ი. პოზიციურად), არამედ პარტიზანულად“. ¹ (დეღანში სწერია.—шайкам).

ასეთი იყო ის იდეები და სამოქმედო გეგმები, რომელიც შთააგონა ამ შეთქმულების სულის ჩამდგმელმა და მეთაურმა, ოქროპირ ბატონიშვილმა ტფილისის ქართველ თავად-აზნაურულ ინტელიგენციის საუკეთესო ნაწილს. შეთქმულების მეთაურის მიზანი იყო რუსეთის მართველობის მოსპობა საქართველოში და დამოუკიდებლობის აღდგენა. ეს იყო ფეოდალური არისტოკრატის მისწრაფება, რომელიც ვერ ურიგდებოდა ახალი წესწყობილების ფორმებს და ცდილობდა თავისი დაკარგული წოდებრივი ბატონობა იარაღით ხელში აღედგინა. როგორც ქვევით დავინახავთ, უკმაყოფილების შეგნება და გრძნობა მაშინდელ ქართველ ინტელიგენციის ნაწილში სხვა პოლიტიკურ-საზოგადოებრივ წყაროდანაც მომდინარეობდა:

¹ „ДЕТЯ“ ტ. VIII, გვ. 400; კიკია აბაშიძე: „პოლიტიკური რომანტიზმი“ უფრ, „მოამბე“ № 1, გვ. 20—21, 1905 წ.

ეს იყო ლიბერალურად განწყობილ ინტელიგენციის უკმაყოფილება საქართველოს მდგომარეობითა და ადგილობრივი ხელისუფლების პოლიტიკით. ამრიგად ისტორიულ პირობების გამო ამ შეთქმულებაში ინტელიგენციის ნაწილის პროგრესიულ-ლიბერალური მისწრაფებანი შეხვდა ფეოდალურ არისტოკრატის მისწრაფებებს; მაგრამ ამ შეხვედრასთან ერთად არ შეიძლება არ მომხდარიყო მათი დიფერენციის ხელახალი პროცესიც; ეს ნათლად გამოჩნდა შეთქმულთა ორგანიზაციის მოღვაწეობის დროს. ჩვენც შეთქმულთა ორგანიზაციის მუშაობას უნდა მივაქციოთ მოკლედ ჩვენი ყურადღება.

შეთქმულთა საქმიანობა და მოღვაწეობა 1830-32 წლების განმავლობაში არ მიმდინარეობდა ერთნაირად: იყო მომენტები, როდესაც შეთქმულთა პროპაგანდა და მხადება გაცხოველებით მიმდინარეობდა, მეორე შემთხვევაში კი—ცხრებოდა და ნელის ტემპით ვითარდებოდა. ამ მხრივ შეიძლება შემდეგი პერიოდები დასახელდეს მათ მოღვაწეობაში: 1830 წლის ბოლო თვეებში და 31 წლის განმავლობაში პოლონეთის აჯანყების ჩაქრობამდე შეთქმულთა საქმიანობა და პროპაგანდა გაცხოველებული იყო. უმთავრესად ეს გამოწვეული იყო პოლონეთის აჯანყების ზეგავლენით; ამ აჯანყების დამარცხების შემდეგ შეთქმულთა აღფრთოვანებას წყალი გადაესხა და 31 წლის ბოლო თვეებში 32 წლის აგვისტოს თვემდე შეთქმულთა მოქმედება შენედა და რამოდენამდე მიიღო ლიტერატურული სახე; შემდეგ იწყება ახალი პერიოდი, როდესაც აჯანყების მოხდენის სურვილმა მეტი ენერგიით იფეთქა, ამ აღფრთოვანების ერთ-ერთ მიზეზად უნდა აღინიშნოს დალესტანის მოძრაობის გავლენა; შეთქმულები უკვე დროს ნიშნავენ და დაწვრილებით გეგმებს ადგენენ აჯანყებისათვის. მაგრამ კვლავ კრიზისი იწყება მათ მოქმედებაში და ამას უსწრებს 1832 წლის 9 დეკემბრის ი. ფალავანდიშვილის დაბეზობაც.

ოქროპირ ბატონიშვილის 1830 წ. ივნისში რუსეთში გამგზავრების შემდეგ მის ნიერ მომზადებული პირები ელიზბარ ერისთავი, ალექ. ორბელიანი და სოლომონ დოდაშვილი ჩუმაღ იყვნენ.¹ მაგრამ 1830 წლის დამლევისათვის, როდესაც პოლონეთის აჯანყების შესახებ ხმა გავრცელდა, შეთქმულნი ამოძრავდნ და ოქროპირის დარიგებების მსგავსად დაიწყეს მოქმედება. ვ. ორბელიანი თავის ჩვენებაში ამბობს: „პოლონეთის აჯანყების დროს, მე შევნიშნე, რომ ჩემი ძმა ალექსანდრე, ელიზბარ ერისთავი და დოდაშვილი ხშირად ჩაიკეტებოდნ ოთახში და დიდი ხნობით იქიდან არ გამოდიოდნ; მე ვთხოვე ძმასა და ელიზბარ ერისთავს ეთქვათ ჩემთვის რაზე ლაპარაკობდნ. მათ მე მითხრეს, რომ ისინი შეთქმულებას აწყობენ. ცოტა ხნის შემდეგ მე ეს გავეუხილე ავთანდილოვს; ჩემი ძმა ალექსანდრე, ელიზბარ ერისთავი და დოდაშვილი ცდილობდნ საზოგადოების გავრცე-

¹ „АЕТН“ ტ. VIII. 83. 400.

ლებას: მე შევამჩნიე, რომ ჩემთან და ავთანდილოვთან ისინი სავსებით არ იყვნენ გულახდილნი იმიტომ, რომ ჩვენ იშვიათად ვიყავით მათთან, როდესაც ისინი იკრიფებოდნენ“.¹ კომისიის დასკვნა გადმოგვცემს, რომ მხოლოდ პოლონეთის აჯანყების დასაწყისში დაუახლოვდნენ ერთმანეთს ორბელიანი, დოდაშვილი და ერისთავი და შეუდგნენ საქმეს.² მაგრამ ეს ცნობა არ არის სწორი. ალ. ორბელიანის „მემუარებიდან“ უკვე სჩანს, რომ მინაშდეც ქონიათ შეთქმულებს მოლაპარაკება. ალექსანდრე ორბელიანი 1835 წ. დაწერილ თავის მოგონებაში სწერს:

„რუსეთიდან მოსული ყმაწვილი კაცები და მე, ამ საქმისათვის რომ ჯავერთდით, რჩევა მოვახდინეთ: და პირველად შე მკითხეს—როგორ დავიწყეთ. — აი ჩემი პასუხი: ეს საქმე ჩვენს მეტმა არავინ არ უნდა შეიტყოს. ამისათვის, რომ მინამ გარემოება თავის-თავად არ მოიტანს საქმეს არასგზით არ შეიძლება აღსრულებაში მოვიყვანოთ ეხლანდელს ქართველებში ეს განზრახვა. მაშ ისევ სჯობია ჩვენ ვიცოდეთ და გარემოებას უცადოთ; ვინ იცის იქნება ღმერთმა მოიტანოს რამე გარემოება მეთქი; ამაში ზოგიერთნიც დამყვნენ, მაგრამ სხვებმა ეს ჩემი რჩევა ქალაქუნობაში ჩამომართვეს. ამაში გავიდა დღეები, გავიდა კვირები, გავიდა თვეები და ამაში პოლშა აიშალა, ზედ დატანებით კიდევ რუსეთიდან მოვიდა (აღბად მოწერილობა ბატონიშვილებისაგან არგულობის მოხდენის შესახებ—ს.ხ.)—არ იქნა ვერაპ გზით ვერ დავითანხმე მე ისინი და ამის გამო მე იმათ უკუ ველარ უდექ და შეუდექით საქმეს დიდის გულმოდგინებით, ისე რომ მშობლის მამულის მეტის სიყვარულით, ავად ვსაქმობდით თუ კარგად, ველარა გაუიგეთ რა, ისე რომ მე ჩემი თავი აღარ მოვასვენე იმ საქმეში და ისინიც კი, ჩემი ამხანაგნი, დიდი მცდელნი იყვნენ იმ საქმისა, ნამეტნავად თ-დი ელიზბარ შანშეს-ძე ქსნის ერისთავისშვილი, რომელიც ყველას ჩვენზედ უპირველესი მცდელი ის შეიქნა“. ამის გარდა ალექსანდრე ორბელიანს თავის „მემუარში“ წაუშლია შემდეგი ადგილი, რომელიც აუცილებლად აქ უნდა აღინიშნოს: „... მაგრამ ეს კი უნდა ვთქვა, რომ ამასობაში ორი კარგი გარემოება შეკვეთხვა. მოგვცა ღმერთმა, ერთი პოლშისა გადადგომა რუსეთიდან, მაგრამ თუ ჩქარა არ დაერთგუნა რუსეთს პოლშა ჩვენი საქართველოც გადადგებოდა. მეორე დაღისტანში ... აზის მთიელთა გამოსვლა მაგრამ ესეც³ (შემდეგ ვერ ამოვიკითხეთ — ს. ხ.) მეორე შემთხვევაში ალექსანდრე ორბელიანს მხედველობაში უნდა ჰქონდეს 1832 წლის დაღესტანის ლეკების მოძრაობა კასი-მულას და შემდეგ ჰამიზად-ბეგის მეთაურობით. როგორც ალექსანდრე ორბელიანის მემუარებიდან და შეთქმულთა ჩვენებებიდან სჩანს, ჩვენი მეამბოხენი თავიანთი მიზნების განხორციელებას და

¹ ლენინგრადის ფონდი შეთქმულთა შესახებ, რვეული I, ვ. ორბელიანის ჩვენება. გვ. 131.

² „აქტები“ გვ. 400.

³ ალ. ორბელიანი „სიყმაწვილე, ცოლის შერთვა და შეთქმულებისათვის შეპყრობა“, ტფ. სახ. უნივერსიტეტის ხელნაწერთა მუზეუმი № 16591) ა.

სამოქმედო გეგმების სისრულეში მოყვანას გარკვევით უკავშირებდნენ რუსეთის კრიტიკულ მდგომარეობას: პოლონეთის აჯანყებას, მთიელთა გამოსვლას, სპარსეთის შემოსევას და სხვ.

შეთქმულთა ორგანიზაციამ 1830 წლის მიწურულებსა და 1831 წელში გააცხოველა თავისი მუშაობა და პროპაგანდა; ამ ხნისათვის მისი შემადგენლობა საგრძნობლად გაიზარდა. გარდა მაშინდელი მოწინავე ინტელიგენტებისა (ი. მამაცაშვილი, ზ. ავთანდილოვი, დ. ყიფიანი, ვ. ორბელიანი, გ. ერისთავი და სხვ.) ორგანიზაციის წევრები გახდნენ ქ. ტფილისის, გორის, სიღნაღის და თელავის მახრების ზოგიერთი თავადები. მაგრამ პროპაგანდის პერიოდმა თითქმის განვლო და ახლა აჯანყების საკითხი მორიგ ამოცანად დაისვა, განსაკუთრებით პოლონეთის აჯანყების განვითარებით. ელიზბარ ერისთავი ყველაზე უფრო ფიცხელი და ბრძოლით განწყობილი აშკარად ქადაგებდა, რომ „ქართველებიც პოლონელებსავით უნდა აჯანყდნენ, მათ შემავიწროებელ მთავრობის წინააღმდეგ“.¹ ალ. ორბელიანი მას ყოველმხრივ დახმარებას უწყევდა ამ საქმეში,² ხოლო ს. დოდაშვილი კი უფრო ინტელექტუალურ-ლიტერატურული მუშაობით ეხმარებოდა ორგანიზაციას;³ იგი უმთავრესად არა წევრების გამოძებნაში ეხმარებოდა, არამედ სხვადასხვა რჩევებითა და კრებებზე მსჯელობით; მანვე იკისრა საქართველოში გაზეთის⁴ გამოცემა აზრის ასაღლელებლად, მთავრად ხალხის ამაღლებელი პროკლამაცია და „საერთოდ არჩევდა ისეთი წესით მოქმედებას, რომელიც მის სამეცნიერო სახელწოდებას უფრო შეეფერებოდა“.⁵

პოლონეთის აჯანყების განვითარებასთან პარალელურად იზრდებოდა ადგილობრივად შეთქმულთა საზოგადოება. ელიზბარმა შეიძინა ახალი წევრი თავგამოდებული მონაწილე გ. დ. ერისთავი (პოეტი — დრამატურგი), რომელსაც ტფილისში ბატონიშვილი ოქროპირიც ენახა. მათ შეატყობიეს თავიანთი აზრი მამუკა ორბელიანს, რომელიც გულთით და სულით მიემხრო აჯანყებულთ. ამის შემდეგ დაიწყეს აჯანყებაზე ლაპარაკი. მამუკა და ელიზბარი ურჩევდნენ აჯანყება მოეხდინათ შემოდგომაზე, რთველის გათავების შემდეგ, დაევალებიათ შეთქმულებაში მონაწილე თავადებისათვის მოემზადებით შეიარაღებულ გლეხების საჭირო რიცხვი, მოეყვანათ თათრები დისტანციიდან და, ბოლოს, როდესაც მზად იქნებოდნენ, გაემართათ ბალი, რომელზედაც უნდა მოეპატივნათ რუსის უმაღლესი მოხელეები, გაეწყვი-

¹ „აქტი“ გვ. 400; ² იხ. ალ. ორბელიანის ჩვენება (ლენინგრადის ფონდი რეველი გ. გვერდი 135-50);

³ იხ. ხ. ჯ. „სოლომონ დოდაშვილი“ 1832 წ. „დარბება“, № 54, 61, 1875 წ.

⁴ აქ ლაპარაკია „ტფილისის უწყებათა დამატებაზე, რომლის გამოცემა დაიწყეს 1832 წლიდან. ვახ. „ტფილისის უწყებანი“, გამოდიოდა 1828 წლიდან 1832 წლის დამატება უფრნალის სახით გამოვიდა მხოლოდ 5 წიგნაკი.

⁵ „აქტები“, გვ. 400.

ტათ ისინი და დაეწყით საერთო აჯანყება.¹ ეს რასაკვირველია, სისრულეში ვერ მოიყვანეს, მაგრამ აჯანყების იდეას მაინც ავრცელებდნენ. მათ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თათბირი მოაწევს 1831 წ. ალ. ორბელიანის ბალში, სადაც დაიწყეს სადღეგრძელოები საქართველოს განთავისუფლებაზე და აშკარად მსჯელობდნენ აჯანყების აუცილებლობასა და საშუალებებზე.

მაგრამ პოლონეთის აჯანყების დამარცხებამ უარყოფითად იმოქმედა შეთქმულთა განზრახვებზე. ვ. ორბელიანი ამბობს: „ვარშავის ალების შემდეგ ჯაუჭრუფდათ მათ იმედები, მაგრამ მაინც ამ წლის (1832) ბოლომდე ცდილობდნენ გაეგრცვლებიათ შეთქმულთა საზოგადოება“.² ამ ხნიდან რამოდენამდე შესუსტდა შეთქმულთა წრის მოღვაწეობა. შეთქმულება ერთგვარ ლიტერატურულ სახესაც ღებულობს; კომისია სწერს: „Действуя сим однако и самое общество принимает некоторый вид литературный и не сему, даже поступившие члены были более звания ученого“³

„ლიტერატორთა ჯგუფს“ ეკუთვნოდნენ: ავთანდილოვი, ყიფიანი, მაცაიშვილი, ს. რაზმაძე⁴ და ს. დოდაშვილი. ამ უკანასკნელის მიერ დარსებული ჟურნალი, ფ. კიკნაძის მიერ შედგენილი „აქტი გონიერი“, გრიგოლ ორბელიანის იმ პერიოდის ლექსები,⁵ ს. რაზმაძის პატრიოტული ლექსები — გამოხატავდა შეთქმულთა ჯგუფის მისწრაფებებს. ეს ლიტერატურული დოკუმენტები საუკეთესო მისალას წარმოადგენენ ჩვენი იმდროინდელი ინტელიგენციის აზროვნების დასახასიათებლად.

გრ. ორბელიანის ძახილი:

ვამ მას მხარეს, სად მხოლოდ ძალა რა მსაჯულოვნობდეს...

სად ჰსჯულზედ მჯდომი ხანჯალი კანონთა აღასრულებდეს,

გამოხატავდა იმ შეგნებას, რომელიც თავად-აზნაურულმა ინტელიგენციამ შეიმუშავა საქართველოს მდგომარეობის შესახებ. ხოლო მისივე მოწოდებაჲ ეამი არს მტერი მამულის მისკეო მახვილსა ლესულსა—

1830-32 წლების შეთქმულებაში ჩაბმულ წევრების ლოზუნგი იყო.

დ. ყიფიანის ჩვენებიდან უკვე ნათელი ხდება, რომ ს. დოდაშვილი შეგნებულად აპარებდა თავის ჟურნალში პატრიოტულ-აღმაფრთოვანებელ ლექსებს,⁶ რომელიც მიმართული იყო რუსეთის მართველობის წინააღმდეგ. ცნობილი არის თვით დოდაშვილის ლექსი — მოწოდება აჯანყებისაკენ.

¹ იქვე, გვ. 400 — 401.

² ვ. ორბელიანის ჩვენება (ლენინგრადის ფონდი, რვ. 1, გვ. 131),

³ „აქტები“, გვ. 402.

⁴ იხ. პ. კარბელაშვილი: „სოლომონ ივანეს-ძე რაზმაძე“ „დროება“ № 259, 1882.

⁵ ვ. პ. ინგოროყვა: „გრ. ორბელიანის ახლად აღმოჩენილი ნაწერები“ „ქართული მწერლობა“ № 6 — 7, 1928 წ.

⁶ დ. ყიფიანის ჩვენება, ლენინგრადის ფონდი, რვ. 1, 59, „მემუარები“ დამატებაში.

⁷ ალ. ხაზანაშვილი: „ქართული სიტყვიერების ისტორია“, გვ. 16, 1918 წ.

გ. ერისთავის პოემა „ოსური მოთხოვნა“ რომ გარკვეული საავტორო-ციო მიზნით იყო დაწერილი — ეს ნათლად მტკიცდება დოკუმენტებიდან და განსაკუთრებით დ. ყიფიანის ჩვენებიდან.¹ ეს პოემა პატრიოტული გრძნობის აღსადგენად იყო დაწერილი, მისი მოწოდება იარაღისაკენ იყო მიმართული. პოემის უკანასკნელ ნაწილში (იგი დამთავრებული არ არის, უნდა ვიფიქროთ, რომ ცენზურამ აღარ გაუშვა) ჩვენ ვკითხვლობთ:

„ნუ ჰკონებ მეფე შუშინდეთ, შენთა სიტყვათა.
სიყრმით ჩვენიდგან სიყვარული გვაქვს მამულისა,
და გარდავსწყვიტეთ შობებლთათვის დაღვრა სისხლისა.
ვით მოითმენდა გული ჩვენი ესთა საქმეთა.
ვხედავდით ცოლ-შვილთ საბრალოთა გყვანდათ თქვენ ტყვეთა.
გსურდათ აღზოცა სრულებითა ჩვენისა სჯულის,
ივერსა შინაარღა გეგონათ ძენი მამულის.
მ.შა თუ ვითარ გვიწოდებენ მხნეთა ივერთა
თუ ვერ გავდევნით ჩვენის საზღვარით მამულის მტერთა

მშვიდობით ივერთ მაშვენებლნო,
მამულისათვის თავშემწირველნო

[ცენზურის მიერ არის გამოტოვებული]

თუ მიებაძთ ჩვენთა ივერთა.
ვით ვერ განწყვიდენ თვისგან თათართა.²

ასეთივე პატრიოტულ-მოწოდებითი შინაარსისაა ლ. ლ. სენ. თავადი გიორგი ერისთავის ლექსი: „მოწოდება ივერთა მამულის დაცვისათვის,³ და გიმნაზიის მოწოდების დ. მაჩაბლის ლექსი: „თოვლი“.⁴

არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ ს. დოდაშვილის პუბლიცისტურ წერილებში თუ ერთი მხრივ გატარებულია ნაციონალური, აზრი, მეორეს მხრივ ხაზგასმულია რუსეთის ტახტისადმი ერთგულების გრძნობა.⁵ ამჟამად ჩვენი წერილის საგანს არ შეადგენს ს. დოდაშვილის ორ ფრონტზე დგომის საკითხის გამოკვეთვა. მოყვანილი ფაქტი მხოლოდ საილუსტრაციოდ გამოდგება მაშინდელი აზნაურ ინტელიგენციის აზროვნებას დასახასიათებლად მაგრამ განვადგომოთ.

ამ პერიოდიდან აღსანიშნავი არის აგრეთვე ფ. კიკნაძის მიერ შედგენილი „სული გონიერისა აქტისანი“, რომელიც შეთქმულთა წესდებისათვის

¹ დ. ყიფიანი „მემუარები“.

² იხ. სალიტერატურო ნაწილი ტფილისის უწყებათა № 4, გვ. 93—4—5, 1832 წ. „ოსური პოემა“.

³ იხ. იქვე № 3. გვ. 58—64, 1832.

⁴ იქვე № 4, გვ. 89—90, ეს დ. მაჩაბელი შემდეგ „ვისკარში ბეჭდავდა“ ლექსებს.

⁵ იქვე 1873 წ. ყაჩაღებს (იხ. „დოება“ № 7, 1873. წ)

იყო დაწერილი.¹ იგი დაწერილი არის მისტიური ენით, მაგრამ მანაც თვალსაჩინო ხდება მისი არსებითი შინაარსი. საცენტრესო არის კომისიის აზრი ამ „აქტის“ შესახებ. „ეს მისტიური ნაწარმოები როგორც სჩანს მასონებისა და სხვა რომელიღაც საიდუმლო საზოგადოებათა წესდებიდან არის აღებული... აქტით განზრახული არის პირდაპირ საიდუმლო, მტკიცე კავშირის შედგენა... არსებითად მეტად მავნე განზრახვისაა და თვისებითაც თავის დროზე დიდი ვნების მოტანა შეუძლია...“² 1832 წ. გაზაფხულზე ეს „აქტი გონიერი“ კახეთიდან ჩამოიტანა ტფილისში პოეტმა გ. დ. ერისთავმა და გაავრცელა საზოგადოებაში, რასაც წერილობით აცნობებს ერისთავი კიკნაძეს.³ ამრიგად შეთქმულთა ჯგუფში ჩამოყალიბდა მიმდინარეობა, რომელიც ლიტერატურულ ოპოზიციონურ ბრძოლის გზას დაადგა. ამ მიმდინარეობის ზოგიერთი წევრები აშკარად უარყოფდნენ შეიარაღებულ აჯანყებას, დ. ყიფიანიც ამ მიმდინარეობას ეკუთნოდა.

მაგრამ აჯანყების სურვილი მანაც არ ჩამქალა უმეტესობის შეგნებაში, და 1832 წლის ზაფხულის თვეებში კვლავ დაიწყო აჯანყებაზე ოცნება. შეთქმულებმა ს. რაზმაძე გააგზავნეს ირანში ალექსანდრე ბატონიშვილთან მოსალაპარაკებლად. აგვისტოს თვეში უკვე ვარკვევით დაიწყო აჯანყებაზე ლაპარაკი. ამ შემთხვევაში ხელი შეუწყო დაღესტანში კახიმულასა და შემდეგ ჰამზად-ბეგის მოძრაობამ რუსეთის წინააღმდეგ. გახშირდა კრებები, რომელზედაც გამოიტანეს დადგენილება აჯანყების მოხდენის და დროც დანიშნეს 20 ნოემბერი, როდესაც უნდა მომხდარიყო ტფილისში თავდა-აზნაურთა ყრილობა. გამომოხეხებმა შეიმუშავეს „პირველი ღამის აჯანყების განკარგულება“ და მომავალი მთავრობის პროექტიც შეიმუშავეს.⁴ აღსანიშნავი არის ამ პროექტის შინაარსი, — აქ სჩანს კონსტიტუციონალური მონარქიის სისტემისადმი მიდრეკილება. ეს პროექტი შეუდგენია პრაპორჩიკ გიორგი ერისთავს. მისი შინაარსი შექმდევია — „პირველი ღამის აჯანყების მეორე დღეს, როგორც კი შეიკრიბება საზოგადოება, მაშინ იმათ უნდა წაეკითხოს ეს (პროექტი) და უნდა დავამშვიდოთ ისინი მით, რომ ამის შემდეგ გახსნილი იქნება ზედა და ქვედა მართველობა: ზედა მართველობაში თავიჯდომარე იქნება თვით მეფე, სამხედრო მინისტრი იქნება თ. ჭავჭავაძე, ფინანსთა მინისტრი — თავ. ფალავანდოვი, შინაგანი მინისტრი — თ. მუხრანსკი, სასახლო განათლების მინისტრი — კილაშვილი; ქვედა მართველობაში იქნებიან დეპუტატები ყოველ მაზრიდან თითო-თითო წარმომადგენელი, სასულიერო მართველობა მიენდობა საქართველოს მიტროპოლიტს. მაზრებში იქნებიან მდივნები, ყველა ამათში წარადგენილი იქნება თითო-თითო თავადი, აზნაური, მოქალაქე და ერთიც

¹ გ. გობალიშვილი: „1832 წლის შეთქმულების მასალებიდან“ ჟურნ. „საქართველოს არქივი“ წ. II, 1927. წ.

² „აქტი“, ტ. VIII, გვ. 404.

³ ცენტრარქივი: 1832 წ. აჯანყების საქმე: Письма и сочинения Ф. Кикнадзе № 670

⁴ ი. ფალავანდოვის დასწენა (ღენ. ფილი, რვ. I გვ. 3-1

სასულიერო წოდებიდან“. ¹ ეს „აქტი“ საგულისხმოა მაშინდელი ჩვენი ინტელიგენციის ზოგიერთი წრეების პოლიტიკური იდეალების დასახასიათებლად.

შეიარაღებული აჯანყების გეგმებმა და ტაქტიკამ ძლიერ დააშინა შეთქმულთა საზოგადოების ზოგიერთი წევრები, სწორედ ისინი, ვინც არ იზიარებენ უმეტესობის საერთო ხაზს და ლიტერატურულ-ოპოზიციური გზის მომხრენი იყვნენ. კომისია ამის შესახებ სწერს: „ზოგიერთნი შეთქმულებიდან, განსაკუთრებით მასწავლებლები ყიფიანი, ავთანდილოვი და თარჯიშანი მაპნაცაშვილი, ნაწილობრივ დოდაევიც, დაფრთხენ რა აქ განზრახულის სისასტიკის გამო, ჯერ კიდევ დაჭერამდე ეწინააღმდეგებოდნენ მათ და ბოლოს თვით ჩამოშორდნენ საზოგადოებასაც“². თვით დ. ყიფიანი თავის ერთ კერძო წერილში ამ ფაქტის შესახებ სწერს: „1832 წლის შეთქმულების მიზანი, როგორადაც იგი გამოირკვა თ. იესე ფალავანდოვის კრებაზე, საქართველოს რუსეთის მართველობისაგან განთავისუფლება იყო. ამ აზრის განხორციელებისათვის, ფალავანდოვის რჩევით, მთავარმართებელთან გამართულ მეჯლისზე უნდა დაეხოცათ რუსები. ამავდროს ქალაქის შავი ხალხი უნდა აეჯანყებიათ და ჩაეგდოთ ხელში არსენალი და ხაზინა. ამ ბედკრულ სადამომდე მე და ავთანდილოვს კიდევ გვეჯეროდა, რომ ჩვენს კრებებს უნდა მისცემოდა სალიტერატურო ხასიათი, ხოლო ამ სადამოს შემდეგ არც ერთ კრებაზე აღარ დავსწრებივართ“.³

როგორც ვიცით, ეს შეთქმულება სრული დამარცხებით დამთავრდა: 1832 წ. 9 დეკემბერს, შეთქმულების ერთ-ერთმა მეთაურმა იესე ფალავანდოვმა დააბეზლა შეთქმულთა ორგანიზაცია და რამოდენიმე დღეში ყველანი დაიჭირეს, რასაც ბოლოს მათი დასჯა და გადასახლება მოყვა რუსეთის სხვადასხვა გუბერნიაში. ასე დამთავრდა 30-იანი წლების შეთქმულება, რომელიც პოლიტიკური რომანტიზმის სახელწოდებით არის მონათლული.

2

როგორი იყო დ. ყიფიანის ჯგუფის როლი ამ შეთქმულებაში და როგორი პოლიტიკური მოტივები ახელძღვანელებდა მათ. უნდა ვსთქვათ, რომ თვით დ. ყიფიანი ამ შეთქმულებაში პასიურ როლს თამაშობს: იგი თითქოს იძულებული სტუმარი იყო ამ ორგანიზაციაში, რომელსაც სურდა სისხლიანი აჯანყებით განდევნა რუსები საქართველიდან. ჩვენ ხელთ არსებული ყველა დოკუმენტები ავთანდილოვის, ვ. ორბელიანის, ერისთავებისა და სხვათა ჩვენებები, თვით დ. ყიფიანის გულწრფელი აღსარება ერთნაირად აშუქებენ დ. ყიფიანის როლსა და პოლიტიკას ამ ორგანიზაციაში. თვით გამოძიებელთა დასკვნაც იმას ამტკიცებს, რომ დ. ყიფიანი არ უთანაგრძნობდა შეთქმულთა მთავარ იდეას.

ფიქრობენ, რომ „აღარავითარი ეჭვი არ არის, რომ დიმიტრი ყიფი-

¹ ი. ფალავანდოვის ჩვენება (ლენ. ფონდი, რე. I; გვ. 3—12).

² „აქტი“ ტ. VIII გვ. 406.

³ დ. ყიფიანის წერილი სემესკისადმი. 1885 წ. (დ. ყიფიანის არქივში № 5332)

ნი სრულიად უდანაშაულოდ იყო გარეულთ იმ შეთქმულთა სიაში, რომელთაც თავისუფლების მოპოვება იარაღით ხელში უნდოდათ.¹ აქ ერთი უნდა იყოს ჩვენთვის გარკვეული: დ. ყიფიანი „უდანაშაულო“ იყო შეიარაღებულ იდეის გავრცელებაში, ხოლო იგი შემთხვევით არ მომხდარა ამ წრეში. დ. ყიფიანიც უქმაყოფილო იყო მაშინდელი არსებული მართველობით, საქართველოს პოლიტიკური პირობებით; იგიც ეძებდა გამოსავალს, მაგრამ არა არსებულ სისტემის მოსპობაში, არამედ მის შეკეთებაში.

რუსეთის პოლიტიკა ამიერ-კავკასიაში და ის მდგომარეობა, რომელიც შეიქმნა ახალი სისტემის პროცესში, რასაკვირველია, დ. ყიფიანს ვერ დააკმაყოფილებდა. მაგრამ ამაში დამნაშავედ მას მიაჩნდა არა რუსეთის თვითმპყრობელობა, არამედ ადგილობრივი ხელისუფლება. ასე ფიქრობდა დ. ყიფიანი ახალგაზრდობაში, ასევე ფიქრობდა იგი მთელი თავისი ხანგრძლივი მოღვაწეობის მანძილზე. ამ უქმაყოფილებამ იგი ბუნებრივად მიიყვანა უქმაყოფილოთა ბანაკში; მაგრამ მისი გეგმა და პოლიტიკა მაინც სხვა იყო.

უნდა ვსთქვათ, რომ 20-იანი წლების დასასრული და 30-იანი წლები საინტერესო ეპოქას წარმოადგენს ჩვენი ინტელიგენციის ისტორიაში. აქ პირველად გამოვიდა სამოღვაწეო ასპარეზზე რუსეთის სასწავლებლებში აღზრდილი ახალთაობის ინტელიგენცია. „ეს ის დრო იყო, — სწერს ი. მეუნარგია, — როცა საქართველოში დაბრუნდნენ რუსეთიდან ჩვენებური ახალგაზრდა ყმაწვილი კაცნი... ამ ყმაწვილ კაცებს ზედ დაერთო ის თაობაც, რომელიც გამოიზარდა კეთილშობილთა სკოლაში და ცოტა-ცოტათი ტფილისში დაარსდა ქართულის მწერლობის მოყვარეთა წრე, რომელშიაც დაიბადა შემდეგში ქართულ ჟურნალის გამოცემის ჰაზრი“.² ამ ახალთაობის რიგებში იყო აზნაურთა წრეებიდან გამოსული ინტელიგენციაც. როგორც თავის შემუარებში აღნიშნავს დ. ყიფიანი ამ ახალგაზრდობის ინტელიგენციას ბლომად ჰქონდა უქმაყოფილების მიზეზები: ამ მხრივ მაშინდელი ობიექტიური პირობები დიდ მასალას იძლეოდა.³ მეორე მხრივ, შეუძლებელია არ დაუშვათ ის გარემოებაც, რომ მათზე გავლენას ახდენდა ეგროპისა და რუსეთის მოძრაობანი და მოარული აზრები, მაგრამ ამ გავლენას თავისებური სახე უნდა მიეღო ჩვენს სინამდვილეში, თავისებური გარდატეხა უნდა მოეხდინა საქართველოს ნიადაგზე. რასაკვირველია ეს ინ-

¹ არ. ჯორჯაძე: „დიმიტრი ყიფიანი“, „სახ. გაზეთი“ № 794, 1913 წ.

² ი. მეუნარგია: „გ. დ. ერისთავის ბიოგრაფია“. იბ. გ. დ. ერისთავის თხზულებანი 83: 20, 1884 წ.

³ ამ მხრივ აღსანიშნავია ს. დოდაშვილის წერილობით განცხადება გამოძიებულ კომისიის მიმართ რომელსაც იგი ჩაზგასმით აღნიშნავს ინტელიგენციისა და ქართველი საზოგადოების უქმაყოფილების მიზეზებს გამოწვეული ადგილობრივი ხელისუფლების პოლიტიკით. ეს წერილი, დაწერილი უკვე ავღანის ყაზარმაში, საინტერესო ისტორიულ დოკუმენტს წარმოადგენს იმის გამოსარკვევად თუ როგორი ობიექტური მიზეზებით იყო უქმაყოფილო ინტელიგენციის ნაწილი და კერძოდ დ. ყიფიანის ჯგუფი. (იხ. ლენ. ფონდი: რვა.)

ტელიგენცია იცნობდა ევროპის მაშინდელ პირობებს. შეთქმულთა ჩვენებიდან ჩვენ უკვე ვაცით, თუ როგორ აღიწინებდნენ ისინი თვალყურს პოლონეთის აჯანყებას, საფრანგეთის რევოლუციის და სხვ. გაზ. „ტფილისის უწყებანი“ ში განყოფილებაც იყო გახსნილი: სამძღვარს გარეთნის ახალნი აშავენ-ს სახელწოდებით. ამ გაზეთის № 2 — 12-ში მოყენილია შემავიხე-ხელოსანთა გასამართლების ამბავი, იქვე აწერილია ქუჩები, თუ როგორ აღგენდენ კოროლისა, მინისტრებისა და დეპუტატთა გასამასხარავებელ წარმოდგენებს და შემდეგ როგორ მოკვა ამას „ამბო ხებანი“. ¹ გარდა ამისა „ფაქტია უკვე, რომ ქართულად გრ. ორბელიანის მიერ გადმოთარგმნილი იყო დეკაბრისტ რილევის არალეგალური ლექსი: „ნალივიკას აღსარება“ ² ცნობილია რომ საქართველოში გადმოსახლებული იყო მთელი რიგი დეკაბრისტებისა: ³ საფიქრებელია, რომ ამხრევაც მიეფინებოდა ახალი შუქი ჩვენს მაშინდელ ინტელიგენციას. რასაკვირველია ამ გარემოებებმა ხელი შეუწყვეს ჩვენი მაშინდელი ინტელიგენციის გამოფხიზლებას, მათი გონებრივი მუშაობის გაცხოველებას. მაგრამ ისიც უდავოა, რომ ეს ინტელიგენცია ვერ მივიდოდა და არც მისულა დასავლეთ ევროპის რადიკალობამდე და რესპუბლიკანობამდე. ამის საბუთს ჩვენ არ გვძლევს არც ერთი ისტორიული დოკუმენტი. ჩვენი აზრით აღნიშნული მოვლენები ხელს უწყობდნენ ჩვენი ახალთაობის ინტელიგენციის გამოფხიზლებას, მათში ლიბერალურ განმანათლებელ იდეების ჩასახვას. აღსანიშნავია ს. დოდაშვილის ერთი წერილი, რომელიც საუცხოვო გამომხატველია 20 — 30-იანი წლების ახალთაობის მოაზროვნე-ინტელიგენტის დაუცხრო მელი მისწრაფებისა განათლებისა და მისი გავრცელებისაკენ. პეტერბურგიდან მოწერილ წერილზე ს. დოდაშვილი შემდეგ პასუხს სწერს:

„უკმდგომ დიდის მისა მშვიდობის დამტკიცებისა ჭაგრძნობლად ჰსჩანს განცისკროვნება სხივთა ქეშმარიტებისა განათლებისათა მამულსა შინა ჩვენსა.“

გარდა ამისა, რომელ ტფილისსა შინა არს ღიმნაზია და სემინარია, ყოველთა სხუათა ამიერკავკასიის მხარეს ქალაქთა შინა დაწესებულ არიან საერონი და სასულიერნიცა სასწავლებელნი. მოწაფენი, რომელნიცა ან იზრდებიან ხსენებულთა სასწავლებელთა შინა აღვევითქმენ ფრიად მრავალსა სარგებლობისათვის მამულისა. შესაძლებელ არს, რომელ მზისა მაგის ნაპერწკალი, მცირე მცირედ განვრცელდეს და ოდესმე აღვდეს მალალსა ხარისხსა ზედა სრულებისასა. მე აწინდელისა მდგომარეობისათვის

¹ იხ. „დროება“ № 50, 1875 წ. აქ გადმობეჭდილია „ტფილისის უწყებანი“-ს ერთი ნომერი (2 — 12).

² იხ. პ. ინგოროვას დასახელებული წერილი.

³ ამის შესახებ იხ. А. Розен: Декабристы на Кавказе—Русская старина № 2, 1884 წ. და А. С. Гамгеблов: Как я попал в декабристы и что за тем последовало — Русский архив“ т. 6, 1886 წ.

მამულისა ჩვენისა ესრეთ მოხარული ვარ, რომელ მომატებული შეუძლებელი არს, გული ჩემი მარად დღე ტრფიალგებს, ვინაითგან მრავალთა ახალგაზრდათა კაცთა იწყეს თხზუა მძევნიერთა სტიხთა და აღწერა პროზად სხვა და სხუათა საგანთა, რომელთაცა იხილავ ქართულსა გაზეთსა შინა.

ყოველმან მემამულემან ჩვენმან ჰსცნა, რომელ განათლება არს უუმტკიცესი და უსაიმედოვესი საფუძველი კეთილმდგომარეობისა ყოველისა საზოგადოებისა, ყოველმან უწყის, რომელ საზოგადოება შემდგარი კეთილ-აღზრდილთა წევრთაჲან. შეიქმნების განწმენდის წყაროდ საეროთა კეთილმოქმედებითა, დიდებისა და შემძლებობისა, მას შინა ჰსცნობს წმინდა ეკლესია ჭეშპარიტთა ძეთა, მოქალაქეობა მამულის მოყვარეთა, ხოლო მშობელნი თვისსა ნუგეშსა. ერთი სიტყვით გითბრა: აწინდელსა განსვენებულსა მდგომარეობასა შინა მამულისა ჩვენისასა ყოველმა კაცმან მიაქცია ყურადღება განათლებასა ზედა, მაშასადამე ყოველი წოდება, ყოველი მდგომარეობა, უნდა მიელოდეს, რომელ მათ ეყოლებათ კაცთ მოყვარენი, სარწმუნონი და ერთგულნი თანამეზრომენი, შემწენი და მფარველნი“. ¹

მეორე წერილში ს. დოდაშვილი აღნიშნავს, რომ გაზეთი დაარსეს „უმეტეს ამისათვის, რათამცა მისცემოდა ეს გუარსა სასარგებლოსა გამოცემასა მტკიცე საფუძველი შესაწევნელად განათლებისა, გავრცელებისათვის ბუნებითისა ენისა ჩვენისა და მოახლოებისათვის განგრძნობილთა მცხოვრებთა ევროპისათა“. ²

ვიმეორებთ, ს. დოდაშვილი აქ ჩვენ წინ მეტყველებს როგორც განმანათლებელი ლიბერალი, რომელმაც შეიგნო განათლებისა და მეცნიერების მნიშვნელობა საზოგადოების წარმატების საქმეში და სურს იგი საფუძველად დაუდვას ცხოვრებას, „ყოველი წოდებისათვის“ მისაწვდომი ვახადოს. ეს არ იყო მართლ ს. დოდაშვილის თვალსაზრისი: იგი გამოხატავდა ახალთაობის ინტელიგენციის ნაწილის სოფლმხედველობას და როგორც დავინახეთ მათ შორის დიმიტრი ყიფიანიც ამ თვალსაზრისის მატარებელი იყო.

1830 — 32 წლების „შეთქმულთა წრის“ მნიშვნელობა აუცილებლად საინტერესო და მნიშვნელოვანია ქართული აზროვნების განვითარების ისტორიაში. მაგრამ ამ „შეთქმულთა წრეში“ მოქცეულ პირებისა და ჯგუფების ერთნაირად შეფასება შეუძლებელია. პროფ. ალ. ხახანაშვილი მის შესახებ სწერდა: „Роль их в историческом развитии Грузии тождественна с значением декабристов в России“). ეს აუცილებლად გადაჭარბებული შეფასებაა ამ შეთქმულებისა. უდავოა, რომ მასში „დეკაბრის-

¹ ს. (ს. დოდაშვილი): „ზასუხი ტფილისიდან „ქურნ.“ სალიტერატურო ნაწილი ტფილისის უწყებათა“ № 2, გვ. 44 — 7, 1832 წ.

² იქვე № 5, გვ. 119, 1832 წ.

³ А. Хаханов: „История груз. словесности“, ტ. IV, გვ. 29, 1906 წ.

5 ს. ხუნდაძე.

ტული“ ტენდენციებიც იყო, მაგრამ მან ვერ შეუწყო და არ შეეძლო შეეწყო ხელი ჩვენში რადიკალურ მიმდინარეობის გავრცელებას, როგორც ეს რუსეთში მოყვა დეკაბრისტების მოძრაობას. 1830 — 32 წლის შეთქმულების ხელმძღვანელები ჩვენში მაინც ფეოდალური არისტოკრატია იყო. პროგრესიული ინტელიგენციის როლი მასში ერთობ უმნიშვნელო იყო.

ერთი ფაქტი უდაოა, რომ 1830 — 32 წლების „შეთქმულთა წრეში“ რამოდენიმე საზოგადოებრივ-სოციალური ელემენტები მოყვნენ, რომელთა პოლიტიკური მისწრაფება და სოფლმხედველობა განსხვავდებოდა ერთი მეორისაგან. შეიძლება ითქვას, რომ აქ რამდენიმე ჯგუფი იყო, რომელიც მექანიკურად გაერთიანდა, ამ მომენტზე თვით დ. ყიფიანიც გვითითებს თავის „1832 წლის ყაზარმობაში“. ავჯორი სწერს: „ერთი სიტყვით, 1832 წლისათვის საკმარისად მოიყარეს თავი ისეთმა პირებმა, რომელთაც ასე თუ ისე შეეძლოთ სჯა სხვადასხვა საქმეებზე და გავლენაც ჰქონდათ იმ წრეში, რომელსაც ისინი ეკუთვნოდნენ. ამათ ემატებოდა პეტერბურგიდან ჩამოსული ყმაწვილ-კაცობა, გვარდიისა და არმიის ქართველი ოფიცრები. კავშირი ამ პირთა შორის უფრო ადვილი ხდებოდა მით, რომ ეს განათლებული ყმაწვილ-კაცობა შედარებით ნაკლები იყო და ასე ვსთქვათ, უფრო მეტი მოთაკილე კლასს ეკუთვნოდა. აი ამ ახალი ელემენტებიდან გამოეყო რამოდენიმე ჯგუფი, ფითოეული მათგანი აზრით, საკუთარი უკმაყოფილების მიზეზით და საკუთარი საწადელით. შეხედენ თუ არა ერთმანეთს ეს ჯგუფები და გაუზიარეს ერთმანეთს გულისნადები, იწყო დუღილი იმათმა ტუჩებმა და ამნაირად შესდგა წრე შეთქმულებისა. ამ წრის შემადგენლობის სხვადასხვაობა და მიმართულება ვერ შეუწყობდა ხელს იმას, რომ რაიმე საერთო მოქმედების გეგმა გამოემუშავებია, მათ არც საერთო ხელმძღვანელი არ ჰყავდათ, ამ ჯგუფებს საერთო მოლაპარაკებაც კი ერთხელაც არ ჰქონიათ. ცალ-ცალკე ჯგუფებათ შეიკრიბებოდნენ ხოლმე და გამოსთქვამდნენ მას, რაც გულში ჰქონდათ“.¹ ეს ცნობა ნათელყოფს იმ დებულებას, რომ 1830 — 32 წლების შეთქმულებაში რამოდენიმე ჯგუფა და რამოდენიმე მიმდინარეობა, არსებობა.

როგორი არის ამ მიმდინარეობათა სოციალ-კლასიური საფუძვლები? ჩვენი აზრით 1830 — 32 წლის შეთქმულებაში სამე საზოგადოებრივ-სოციალური ფენების ინტერესი შეხვდა ერთიმეორეს და აქედან სამგვარი მიმდინარეობა ჩამოყალიბდა მასში. დაახლოებით ჩვენ უკვე ვიცით ამ ფენების რაობა და მისი იდეალები: ერთი მხრივ, აქ არის ძველი ფეოდალური საქართველოს წარმომადგენელი — ბატონიშვილების სახით, რომელთაც სურთ აღადგინონ ძველი პოლიტიკურ-სოციალური წყობილება და ბაგრატიონთა დინასტია. ამ შეთქმულების დამწყები ბატონიშვილებია, რომელთაც სურდათ უკმაყოფილო ძალებზე დაყრდნობა და რუსეთის ბატონობის

¹ დ. ყიფიანი: „Казарменное дело 1932 года“ „მემუარები“ გვ. 127 — 8 (დ. ყიფიანის არქივი № 5732).

მოსპობა საქართველოში: მეორე მხრივ მაღალი წოდების ახლად აღორძინებული ინტელიგენცია, რომლის ეროვნული რადიკალიზმი აღმოცენებული არის თავისი წოდების შევიწროვებული მდგომარეობითა და ბატონიშვილების შთაგონებით; ისიც რუსული სისტემის მოსპობის და საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის მომხრეა, მაგრამ საქართველოს ისტორიულმა გამოცდილებამ და ცოდნამ, მეცნიერებამ მას დაანახა, რომ ძველი სისტემის და წესის აღდგენა მთლიანად საზარალოა,—აქედან წარმოსდგა ამ მიმდინარეობის საქართველოს კონსტიტუციონალური მონარქიის პროექტიც. ამით ბრწყინვალე წოდების ახალთაობის ინტელიგენციას სურდა აქტიური მონაწილეობა მიეღო საქ. სახელმწიფოებრივ ცხოვრებას მშენებლობაში. ეს ინტელიგენცია უკვე გრძნობდა რომ კარჩაკეტილმა ფეოდალურმა წყობილებამ და გაუნათლებლობამ დაამხო საქართველოს პოლიტიკური დამოუკიდებლობა. განთავისუფლებული საქართველო ინტელიგენციის დახმარებით უნდა აშენდეს; რასაკვირლია, ეს მიმდინარეობა ვერ სცილდებოდა თავისი კლასის უმაღლესი წოდების ინტერესებს, მაგრამ მან მაინც ახალი სიტყვა სთქვა. მესამე მხრივ სდგას — ახლად აღორძინებული აზნაურული ინტელიგენცია, წარმომადგენელი მაღალი წოდების ყველაზე უფრო დაბალი ფენისა, რომელიც ძველ საქართველოს წყობილების დროს დამორჩილებული ყავდა ფეოდალურ არისტოკრატის და რომელიც ახლახან განთავისუფლდა ამ აპეკისაგან. რუსეთის მართველობის წყალობით ამ აზნაურულ ინტელიგენციას (დ. ყიფიანი, ზ. ფალავანდოვი, ი. მამაცაშვილი, ს. რაზმაძე, ს. დოდაშვილი, ფ. კიქნაძე) გზა ეხსნებოდა მოხელეობისა და პედაგოგიკის სარბიელზე, მაგრამ მის უკმაყოფილებას მაინც საკმაოდ ჰქონდა ნიადაგი.

ალსანიშნავია, რომ 20 — 30-იანი წლები არა მარტო „ინტელექტუალური ამოძრავების“ ეპოქას წარმოადგენს მე-19 საუკუნის პირველ ნახევრის ისტორიაში, იგი ქართული სოციალური კლასების დიფერენციაციისა და მოძრაობის მაჩვენებელიც არის; ერთი მხრივ, გლახთა მოძრაობამ ზემოქმედება წინააღმდეგ გრანდიოზული ხასიათი მიიღო აღნიშნულ პერიოდში,¹ მეორე მხრივ, დიდი უკმაყოფილება დაიბადა ორი მაღალი წრის თავადთა და აზნაურთა წოდების შორის; თვით დიმიტრი ყიფიანი თავის მოგონებაში სწერს: „ბატონისა და ყმის შორის უწინდელი სიამტკიბილობა სიმძულვარედ გადაექცათ, ისე რომ ბატონის მოკვლაც ხშირი-გაზდა, ხანდახან მთელი ოჯახობითაც... ერთი სიტყვით, ოჯახური მდგომარეობა გლეხისაც და მისი ბატონისაც... მთლად მოისპო, დაერღვათ და დაექცათ ამ ახალი მფარველი ტიტულიარნი სოცეტნიკების მოწყალებით.“² მეორე მო-

¹ И. Джавахов: „Политическое и социальное движение в Грузии“, გვ. 23—30, 1906 წ.

² დ. ყიფიანი: „Каварменное дело“ 1832 г. (დ. ყიფიანის არქივი — უნივერსიტეტის მუზეუმი № 5232) „მემუარები“ გვ. 125.

ენტის შესახებ იგივე ყიფიანი სწერს: „თავადებსა და მათ ხელქვევით აზნაურებს შორის ისეთი დიდი განხეთქილება ჩამოვარდა, რომ იმათ დაშოშმინებას ერთმანეთში რამოდენიმე ათეული წელიწადი მოუწდა.“¹

ამ კლასიურ წოდებრივმა წინააღმდეგობამ თავისებურათ „შეთქმულე-ბაშიაც“ იზინა თავი. ჩვენთვის უდაოა, რომ პირველი ორი მიმდინარეობის მასაზრდოებელი წყარო მაშინდელი სოციალ-პოლიტიკური პირობები იყო: როგორც აღნიშნული ჰქონდა, მსავილი თავადობა ვერ შეურიგდა პოლიტიკური უფლებების დაკარგვასა და კაპიტან-ისპრავნიკების სისტემას. ამის დასამტკიცებელი საბუთები ბლომად მოიპოვება შეთქმულთა საქმეებში. აღორბელიანი თავის ჩვენებაში გადმოგვცემს ელიზბაო ერისთავის სიტყვას ერთ-ერთ კრებაზე:

„მოჰყვა ელიზბარი ამ რიგათ, ყველამ უნდა ვიცოდეთ რომ ჩვენ მემკვიდრენი 1000-ს წლისანი მეფენი გადაგვიკარგეს, და ეს უცხო თესლიანი ნაცვლად იმათი დაგვეპატრონენ, უკანასკნელ ლუქმას გვართმევენო, და რაც მამულები და ყმა გყვავს გვართმევენო, ჩენი მზრუნველი თვინიერ ღვთისა კაცთაგანს ვერავის ვერა ვხედავთ: მას უკან ყველამა თქვეს არ ვიცით, ღმერთს ვფიცავთ, რა ვქნათო, ასე შეწუხებულნი იყვნენ ყველანი, ღმერთს ვფიცავთ, რომ ცრემლით ვმსებოდათ ცვალები. და ასე თქვეს ყველამ ერთ თანახმად ნეტავი ხელმწიფემ ერთიანათ წავგაბრთვას ყმა და მამულიო, რომ შევიტყოთ, რომ წართმეული არისო, — თუ არა ერთი იასაული მოდისო, ჩვენ გლვხ კაცთ ჩვენთან სცემთ, და ჭხს უკან მოგვიბრუნდებაო ჩვენც ბევრს გვაგინებსო რომ ხმას ვერ გავკვით ხოლმეო, და რასაც უნდა ჩვენს სოფელში იმას იმოქმედებს, და მას უკან კარგი ქიფით წავაო...“² ეს ციტატა ზემოთ თავის ადგილას მოყვანილ ჟაქტებთან ერთად ნათელ მასალებს გვაძლევს დიდ მემამულეთა შეთქმულების სოციალ-პოლიტიკურ მიზეზების შესახებ. ამრიგათ თავადების საგრძნობი ნაწილი უკმაყოფილო იყო ადგილობრივ ხელისუფლების პოლიტიკით, მაგრამ მათი დამოკიდებულება გლეხობასთან მაინც შეურიგებელი იყო. როდესაც 1829 წელს საქართველოში გლვხთა აჯანყებამ იფეთქა, შემდეგში შეთქმულების საუკეთესო ხელმძღვანელი ალ. ორბელიანი მთავრობის მხარეზე იდკა და „აოფულ ხალხს“ აწყენარებდა, მას ეშინოდა გლვხთა მოძრაობის და ყოველი ღონით ცდილობდა მის ჩაქრობას. 1865 წელს დაწერილ თავის მემუარში: „1829 წელსა არეულობა საქართველოში“ ალ. ორბელიანი სწერდა:

უქვე,

ალ. ორბელიანის ჩვენება — ქართულად (ლენინგრადის ფონდი, რეველი VIII, გვ. 135—50).

თვით ელიზბარ ერისთავი ერთ თავის ჩვენებაში ამბობს:

„მე ვამბობდი, რომ როდესაც გლვხები გარბიან ჩვენგან, მაშინ მათ იცავენ სპრიანოკები და პროკურორები და მათ ეს არაფერი არ უჯდებათ. ჩვენ კი ბლომად გვიჯდება (რეფ. III, გვ. 362).“

ამ ჩვენს ლაპარაკში, ერთი პირი დიდი ხალხი, მთის ბილიკის გზაზედ გადმოვიდნენ, მეორე უფრო დიდი ხალხი დევის ნაშხლის ვიწროებიდან გადმოვიდნენ და ქალაქისაჲნ მიეშურებოდნენ, მე და თეიმურაზმა კაცები გაუგზავნეთ ხალხსა: თეიმურაზ მუხრა[ნ] ბატონი და ქალაქის მარშალი აქ არიან, აქ ჩვენთან მოდით ვილაპარაკოთ. ის რამდენიმე ათასი კაცი მოვიდნენ და პირდაპირ დაგვიდგნენ ჩვენ, რომელთაჲც გაუგძელეო ლაპარაკი და ბოლო დროს ზოგიერთი ხალხი კიდევ დაბრუნდნენ, მაგრამ ერთი თეთრ წონიანი ყმაწვილი კაცი იდგა იმათში გაჩერებული, თოფი მალა აიღო და მალაის ხმით დაიძახა: სად მიხუალთ? — ამ ჩემს თოფსა ვკრავ ვინც რომ უკან დაბრუნდება, თავადებსა რათ უჯონებთ, სულ ეგები ღუპავენ გლებსა კაცს. ხალხი მაშინვე დატრიალდა და ქ. ტფილისისაკენ ვასწია. ჩე და თეიმურაზმა ვთქათ: თუ ამ თოფიარალიანმა ხალხმა ქალაქში შეგვასწრო, მთელს ქალაქს აშლიან, იმათთან მთელი საქართველო აიშლება, ზედ იმათ მთების ხალხი მოესხმის, მთელი თათრობაც იმათ მიჰყვება და ბოლოდროს კარგი არა იქნება რა“.¹

ეს დოკუმენტი ძვირფასია იმ მხრივ, რომ ნათლად ააშკარავებს თავადების პოლიტიკას; მათ უნდოდათ არა თავისუფალი საქართველო, არამედ საქართველო თავადების ხელში, უაღრესად წოდებრივი. ამიტომ გლებსა მოძრაობა თავდაზნაურობის წინააღმდეგ მიმართული მათთვის მიუღებელი და გამოუყენებელი იყო. მათ სურდათ გლებების გამოყვანაც 1832 წელს, მაგრამ თავიანთი ხელმძღვანელობით და თავიანთი მიზნებისათვის.

სულ სხვა წყაროდან და საზოგადოებრივ პირობებიდან გამომდინარეობდა მესამე ჯგუფის უკმაყოფილება. აზნაურთა წოდება არ შეიძლება კმაყოფილი არ ყოფილიყო მთავრობისა იმით, რომ მან ეს წოდება გაანთავისუფლა თავადების ხელქვეითობისაგან და დამოუკიდებელ წოდებად გადააქცია. ამ მხრივ ბრძოლა იყო გაჩაღებული მსხვილ მემამულე-თავადთა და აზნაურებს შორის. ამ გარემოებამ შეთქმულებდს შიგნითაც იჩინა თავი. აზნაურული ინტელიგენცია რამოდენადმე დონაშვილის გამონაკლისით, გარკვეულ პოლიტიკურ გზას ადგა და იგი არა ძველ საქართველოს აღდგენაზე ზრუნავდა, არამედ არსებულ პირობების გაუმჯობესებაზე, მის შესაფერისად გამოყენებაზე ქართველი საზოგადოების კულტურულ წარმართების საქმეში.

მაგრამ ეს იმას სრულიად არ ნიშნავს, რომ ეს ახალი თაობის ინტელიგენცია სავსებით კმაყოფილი იყო ადგილობრივი ხელისუფლების პოლიტიკითა და ვერ ხედავდა მისი მოღვაწეობის უარყოფით მხარეებს. რუსეთის თვითმპყრობელობამ საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში თავიდანვე უბნეში და მეტად ტლანქი საშუალებებით შეუდგა თავისი ბატონობის გამტკიცებას, ადგილობრივმა ხელისუფლებამ სრულიად ვერ გაიგო ხალხის

¹ ალ. ორბელიანი: „1829 წელსა არეულობა საქართველოში“ (უნჯ. მუზეუმი № 1656—ა).

ზნე-ჩვეულებანი, მისი მისწრაფებები და ცხოვრების პირობები; მან გექანი-კურად გადმოიღო რუსეთის თვითმპყრობელობის კანონები და გაავრცელა ჯერ კიდევ ნიადაგ მოუშაადებლად საქართველოში, ქართული ენა გამოი-დევნა სახელმწიფო დაწესებულებებიდან და სასამართლოდან, გაუნათლე-ბელი რუსი ჩინოვნიკები გამეფდა ხალხზე და მრავალი სხვა. ეს ისეთი ხა-სიათის მოვლენები იყო, რომ მისი არ დანახვა არ შეეძლო მაშინდელი სა-ზოგადოების საუკეთესო წარმომადგენლებს — ახალი თაობის ინტელიგენ-ციას. არ შეეძლო ამ უხეში პოლიტიკის წინააღმდეგ თავისი პროტესტი არ გამოეცხადებია. თვით დ. ყიფიანი თავის მოგონებაში 1832 წლის ყაზარ-შობის შესახებ ნათლად მოგვითხრობს იმ მიზეზებზე, რომელმაც ხელი შეუწყვეს ქართველ საზოგადოებასა და ახალთაობის ინტელიგენციის უსა-მართლობას: ეს იყო ადგილობრივი ხელისუფლების სრულიად ტლანქი და მოუხეშელი პოლიტიკა საქართველოს მართვა-განგეობის საქმეში. დ. ყი-ფიანი სწერს:

„მაშინვე საქმის წარმოება შემოიღეს ისე, როგორც შუა-გუბერნიებში იყო შემოღებული, ე. ი. რუსულ ენაზე, რომელიც აქაურ ხალხს სრულებით არ ესმოდა; რუსების მოსვლამდე რაც წეს-წყობილება და კანონები არსებობდა საქართველოში, არა თუ არ ისურვეს მათი გაცნობა, ხალხის ჩვეუ-ლებანი და ადათებიც კი არ მიიღეს მხედველობაში. ადგილობრივი ადმი-ნისტრაციის განზრახვანი და მცხოვრებთა ბედი ხელში ჩაუვარდათ ორიოდ-სამიოდ წერაკითხვის უცოდინარ თარჯიმანს. ყიზილბაშთა, ირანელებისა და ლეკების შემოსევა საქართველოში თითქმის რომ მოისპო და ამის გამო დრომდისინ მაინც შეიძლებოდა ატანა იმ დამოკიდებულებისა მმართველთა და ხალხს შორის, რომელიც საქართველოში სუფევდა. მაგრამ ეს მოთმენა ვერა შეელოდა იმას, რომ ყოველ-დღე მატულობდა გაუგებრობა იმათ შო-რის, სანამ მმართველობამა და ხალხმა ერთმანეთის ენა ვერ გაიგეს.“¹

შემდეგ ავტორი აღნიშნავს რა იმ გაუგებრობას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა საქართველოში 30 წლის განმავლობაში, სწერს: „ამისთანა წეს-წყო-ბილებაში გაუგებრობა თანდათან უფრო მატულობდა და ედებოდა მთელ საქართველოს... ამნაირად, ასეთ ყოფაში ყველა გრძნობდა რალაც დაჩაგ-ვრას, დამცირებას, რის გამოც გულში იხვევს ადამიანი უკმაყოფილებას, სანამ არ დადგება დრო მისი გულიდან ამოხეთქვისა, სანამ არ გადმოვა-ფიალა ადამიანის მოთმინებისა“. ავტორის განმარტებით 30—32 წლებისა-თვის უკვე მომწიფდა ნიადაგი უკმაყოფილების გამოსამქლავებლად. „სწო-რედ ამ დროს, განაგრძობს დ. ყიფიანი, — უკვე გამორკვეულნი იყვნენ ის ელემენტები, რომლებიც სხვადასხვანაირად უჩვენებდნენ საზოგადოე-ბას, როგორც საერთო ზნეობრივ მდგომარეობას, ისე ინდივიდუალურ მი-ზეზებს უკმაყოფილებისას და მითქმა-მოთქმისას“.² როგორც ვხედავთ, ადგი-

¹ დ. ყიფიანი: „მემუარები“, გვ. 120.

² იქვე, გვ. 123—26.

ლობრივი ხელისუფლების უხეში პოლიტიკა მართვა-გამგეობის საქმეში საგრძობ პროტესტსა და უკმაყოფილებას იწვევდა საზოგადოებასა და ახალთაობის ინტელიგენციაში. სოლომონ დოდაშვილმა ერთ-ერთ თავის ჩვენებაში გარკვევით მიუთითა გამოძიებელ კომისიას იმ უკმაყოფილება მიზეზებზე, რომელიც გამოიწვია ადგილობრივი ხელისუფლების საქმიანობამ ქართველებში.¹ მთელი უკმაყოფილება ქართველებისა, — სწერს დოდაშვილი ჩვენებაში, — გამოწვეულია სასამართლოსა და სხვა დაწესებულებათა ჩავრდიან. სასამართლო უსაშინელეს ტერორად გადაიქცა გრძნობიერი ხალხისათვის. სასამართლოსა და დაწესებულებაში შემოღობილი წესი დიდ უკმაყოფილებას იწვევს ხალხში და შეურაცყოფას აყენებს მათ; ისინი ხშირად ჩვიან ამის შესახებ. ხოლო ნაწილი კი სიღარიბისა, ენისა და კანონების უცოდინარეობის გამო სრულიად ხელს იღებენ თავიანთ უფლებებზე. ამ მდგომარეობის გამოსასწორებლად სხვათა შორის, ს. დოდაშვილი შემდეგ ზომებზე მიუთითებს: მართვის საქმეში არჩეული უნდა იქნეს იქეთი პირები, რომელნიც იცნობენ ხალხს და მიუდვომლნი და კეთილნი იქნებიან, გლეხობა უოითხოვს, რომ მათ მოუსმინონ და ამიტომ საჭირო არის სასამართლოს საქმეების გაუმჯობესება.

თუ გავითვალისწინებთ ყოველივე ამ მომენტებს, ჩვენთვის ნათელი გახდება, რომ ინტელიგენციას უკმაყოფილებისათვის დიდი ნიადაგი ჰქონდა იმ პერიოდში; რადგან ეს იყო პერიოდი, როდესაც ძველი ადამიკეულებანი და წესები ირღვეოდა და იმსხვრეოდა ახალი რუს-ევროპიული სახელმწიფო აპარატის შემოჭრით საქართველოში. მაგრამ ეს უკმაყოფილება ყველგან და ყოველთვის არ იყო მიმართული რუსეთის მართველობის წინააღმდეგ: მაშინ, როდესაც მსხვილი არისტოკრატიის წარმომადგენლნი მოითხოვდნენ რუსეთის მართველობის მოსპობას, ძველი მეფობის აღდგენას, ნაწილი ინტელიგენციისა მომხრეა რუსეთის მართველობის და მხოლოდ ადგილობრივი ხელისუფლების სამოღვაწეო კურსის შეცვლას მოითხოვდა; იგი მომხრე იყო სასამართლოს გაჯანსაღების და ხალხთან მიახლოების, ქართული ენის დაცვის, ადგილობრივ ზნე-ჩვეულებისა და წესის პატივისცემის, პასუხისმგებელ მოხელეების დანიშვნას და სახელმწიფო აპარატის გაჯანსაღებას; ამრიგად მათი მიზანი იყო რუსეთის მართველობის დროს შეექმნათ პირობები ქართველი ხალხის ნორმალური და მშვიდობიანი განვითარებისა და კულტურული წარმატებისათვის. სწორედ ამაში გამოიხატებოდა ამ მიმდინარეობის განსხვავება ზემოდ ნაჩვენებ ჯგუფებისაგან.

მეორე მხრივ, ეს მიმდინარეობა ოპოზიციონური-ლიტერატურულ ტაქტიკას ადგა და ძირიანად უარყოფდა სისხლიან აჯანყებას. ეს ინტელიგენცია იბრძოდა სწავლა-განათლების ფრონტზე — პედაგოგიურ მუშაობას ეწეოდა და ამ საქმეშიაც ლიტერატურულ განმანათლებელი მეთოდი უნდო-

¹ იხ. სოლომონ დოდაშვილის ჩვენება (ლენინგ. ფონდი — რვეული V, გვ. 809—810).

და გამოეყენებია მხოლოდ მათ წრიდან შეიძლებოდა თქმულიყო, რომ „რუსეთის მთავრობა ნაკლებ ყურადღებას აქცევს საქართველოს, ცოტა არის სასწავლო დაწესებულებანი, არ თესავენ ჩვენში განათლებას“. ¹ მათვე შეეძლოთ დაესვათ საკითხი სწავლა-განათლების დაწესებულებათა გამრავლების და გაფართოების შესახებ საქართველოში, აღვიძნათ რომ „არ არის საქარისად სასწავლო დაწესებულებანი საქართველოში, და ქართველი ახალგაზრდობის სწრაფი და შესატყვისა განათლებისათვის მთავრობამ უნდა დააწესოს ტფილისში, გარდა გიმნაზიისა, უნივერსიტუტი, სამხედრო კორპუსი და სხვა სასწავლო დაწესებულებანი“. ² ასეთი მშვიდობიანი ლიტერატურულ-პედაგოგიური პოლიტიკა ვერ შეეგუებოდა იმ გეგმებს, რომელსაც მსხვილ მემამულეთა წარმომადგენლები ისახავდენ მიზნად.

მაგრამ მიმდინარეობათა მასის წინააღმდეგობა აღმოჩნდა არა მარტო გეგმებსა და ტაქტიკის საკითხში, არამედ სხვა მომენტებშიაც; წოდებრივი დამოკიდებულების სიძველემ შეთქმულებაშიაც იჩინა თავი; თავადებს პირდაპირ ტერორ ქვეშ ყავდათ დაყენებულნი წვრილ აზნაურთა წარმომადგენელნი; მათ ეშინოდათ ნათლად და გარკვევით გამოეთქვათ თავიანთი აზრი. ³ უფრო მეტი, ეს აზნაურთა ინტელიგენცია ნათლად ხედავდა, რომ აუ მსხვილ მემამულეთა გეგმები განხორციელდება, მათ წოდებას, წვრილ აზნაურებს, კვლავ არ აცდებოდა ჩავერა და შევიწროება. ი. მამაცაშვილი, — რომლის შესახებაც გ. ერისთავი, ფ. კიკნაძეს სწერდა „რომ ეს არის განათლებული აზნაური რუსულისა და ქართულის მკოდნი, ამას თითქმის არავეინა სჯობსო“. ⁴ თვის ჩვენებაში ამბობს: „შთამომავლობით ქართველი აზნაური ვარ და არავითარი მიზეზი არა მქონია ვყოფილიყავ უკმაყოფილო დღევანდელი მთავრობით; რადგან დღეს ჩვენ მონიჭებული გვაქვს აქაურ თავადებთან თითქმის ერთნაირი უფლებები, მხოლოდ ახლა ვართ ჩვენ დაცული მათი ბატონობისაგან; წინააღმდეგ, ქართული მთავრობის დროს მე აუცილებლად ვიქნებოდი რომელიმე ძლიერი თავადის მონა; მსგავსივე ხალხიდან მე ვიცი, რომ მაშინ ვაბატონებული იყო მხოლოდ ძლიერის უფლება და რომ თავადები ხან ძალით, ხან მეფის ნებართვით აზნაურებს თავიანთ ხელქვეითად აქცევდენ; ამჟამად ვიმყოფები დიდი იმპერატორის სამსახურში... რომლის მზრუნველობის ქვეშ ყვავის ჩვენი სამშობლო. ზემოდ მოხსენებული ბოროტი ზრახვების შესახებ შეეძლოთ ფიქრი მხოლოდ ქართველ წარჩინებულთ და მეფის სისხლის შთამომავალთ; რადგან ისინი არიან დღეს შეურაცყოფილი მით, რომ ჩვენ აზნაურები მათთან ერთად ერთნაირი უპირატესობით ვსარგებლობთ როგორც სამსახურში, ისე საზოგადოებ-

¹ ს. რახმაძის ჩვენება (ლენინგრადის ფონდი, რგ. V, გვ. 1012—1015).

² ზ. ავთანდილოვის ჩვენება (იქვე, რგ. I, გვ. 43—58).

³ იბ. ავთანდილოვისა და ი. მამაცაშვილის ჩვენებანი.

⁴ ცენტრ. არქივი: 1832 წ. აჯანყების საქმე: Письма и сачинения Ф. Князидзе

რივ ცხოვრებაში, ხოლო მათ ჩამორთმეული აქვთ მთავრობის დროს მემკვიდრეობით ბოძებული თანამდებობანი და სხვა წარჩინებანი“. ¹

დ. ყიფიანი თავისი სოფლმხედველობითა და მისწრაფებებით ავთანდილოვსა, მამაცაშვილსა და სხვათა ჯგუფს ეკუთვნოდა; ჯგუფს, რომელსაც თავისი გარკვეული მიზანი და ტაქტიკა ჰქონდა და რომელიც სრულიად არ ეთანხმებოდა მსხვილ მემამულეთა გეგმებს. დ. ყიფიანის ჩვენებიდან საკმაოდ ვრცელი სურათი იშლება ჩვენს წინ მისი „შეთქმულებთან“ დაახლოვებისა, ამ წრეში მოღვაწეობისა და შეხილულელების შესახებ. ²

ამ როგორ ასწერს თვით დ. ყიფიანი თავის ჩვენებაში შეთქმულთა ორგანიზაციის გაცნობის ამბავს:

„წარსული, 1831 წლის ნოემბერში ჩემთან იყო ჩემი ამხანაგი მასწავლებელი ავთანდილოვი, რომელსაც როგორღაც შევჩვილე ჩემს მარტობაზე, რომ სრულებით არა მყავს ნაცნობები, რომელთანაც შეიქმლოს თავისუფალი დრო ზნაირულად გავატარო და რომ ამიტომ ხანდახან ვგრძნობ მეტის-მეტ მოწყენილობას“. ავთანდილოვი შეპიროდა მას იმ საზოგადოების გაცნობას, რომელთანაც მას ავთანდილოვს ჰქონდა მეგობრული დამოკიდებულება. დ. ყიფიანი მალე გაეცნო და დაუახლოვდა შემდეგში ცნობილ ლიტერატორებს: ვახტანგ და ალექსანდრე ორბელიანს და გიორგი ერისთავს. ამ ჯგუფიდან გაიგო დ. ყიფიანმა შეთქმულთა ორგანიზაციის არსებობა. საინტერესოა იმ შეთქმულების გაცნობა, რომელიც დ. ყიფიანმა განიცადა შეთქმულთა ორგანიზაციის არსებობის პირველად გაგონებაზე. გიორგი ერისთავი აცნობს მას ამ ორგანიზაციების არსებობის და მოღვაწეობის ამბავს და შემდეგ განაგრძობენ საუბარს.

ერისთ. I — ამირიგათ ახლა შენ ჩვენი ხარ. თავისთავად ცხადია რომ მე არ მცოდნოდა რომ შენ გაქვს გონიერება, რომ შენაც საცხებით შეგიძლია იგრძნო სიყვარულა და თავდადება შენი სამშობლოსადმი, რომელიც ახლა საკმაოდ კრიტიკულ მდგომარეობაშია, მაშინ რა თქმა უნდა, ამ მნიშვნელოვან საქმეს არ გაგმეოლავენბდი. აბა, ახლა შენი იმედი მაქვს. მშვიდობით!

მე — კარგი... მშვიდობით!

და თავჩაქინდრული გაეხსიე სახლისაკენ. მე დაგიწყე ფიქრი ამ მნიშვნელოვან საქმეზე და გადავწყვიტე დრომდე არ ჩამოვშორებოდი მათ. რამდენიმე დღის შემდეგ ამავე ამბავს მიცხადებს თავის სახლში თავადი ვახტანგ ორბელიანი; და შემდეგ მისი ძმა ალექსანდრეც. ამ მდგომარეობაში გადის ზამთარი; დგება გაზაფხული. თავადი ვახტანგი გადადის საცხოვრებლად თავის ბაღში და გვთხოვს ვიაროთ მასთან. ამავე დროს მე ვვებულობ ავთანდილოვისაგან, რომ დიდხანია მას ეს ამბავი განუცხადეს

¹ ი. მამაცაშვილის ჩვენება (ლენინგრადის ფონდი III, გვ. 402—9).

² იხ. ლენინგრადის ფონდი რვ. I, გვ. 59—70 („მემუარები“ — გვ. 137—47), რვ. III გვ. 374—5; რვ. V გვ. 862—4.

და რომ ამ შეთქმულების სისრულეში მოყვანა სურდათ ერთ და იმავე დროს პოლონელებთან ერთად, მაგრამ პოლონელების დამარცხებამ დაშალა მათი განზრახვები, რომელთაც სავსებით მინც არ ეშვებინან.¹

რასაკვირველია დ. ყიფიანი შემთხვევით არ ძოხვედრილა შეთქმულთა წრეში და არც შექთხვევით მოუსურვებია იქ დარჩენა. როგორც ავლნიშნეთ, იგიც უკმაყოფილო იყო მაშინდელი საზოგადოებრივი პირობებით, იგიც გამოსავალს ეძებდა ამ მწვავე მდგომარეობიდან და ამიტომ არ არის გასაკვირველი თუ უკმაყოფილოთა ჯგუფში მოისურვა დარჩენა. მაგრამ მისთვის აჯანყების მოხდენა და რუსეთის მართველობის დამხობა მიუღებელი იყო: იგი ცდილობდა მხოლოდ შექმნილ პირობების გაუქმობას შესაფერისი რეფორმების მოხდენით: მართალია დ. ყიფიანი არ ლებულობდა შეთქმულებაში აქტიურ მონაწილეობას, მაგრამ იგი საქმის კურსში იყო სავსებით. იგი დაესწრო ყველა მთავარ კრებას, რომელზედაც გადაწყდამეტად მნიშვნელოვანი საკითხები, მას გაცნობილი ჰქონდა ფ. კიკნაძის „გონივრული აქტის“ შინაარსი და ფიცი ჰქონდა დიდებული თანახმად ამ „აქტის“ დებულებისა; მან იცოდა საიდუმლო ნიშნის გასაღებიც² აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ იგი არ იყო შემთხვევითი წევრი შეთქმულებისა, მაგრამ არც მისი აქტიური მომხრე იყო. არსებული პირობების უკმაყოფილებამ იგი შეთქმულების ბანაკამდე მიიყვანა, მაგრამ შეთქმულთა, ჯმეცესობის ტაქტიკასა და გეგმებს დ. ყიფიანი არ იზიარებდა.

დ. ყიფიანის ჩვენებას სავსებით ადასტურებს თითქმის ყველა სხვა ჩვენებებიც. ვ. ორბელიანის,³ ავთანდილოვის,⁴ ი. მამაცაშვილის,⁵ ს. დოდაშვილისა⁶ და სხვა, თვით გამოძიება მის შესახებ შემდეგ დასკვნაზე მივიდა: „ყიფიანის შესახებ მოცემულ ყველა ჩვენებათა მიხედვით შემდეგი მტკიცდება: მან 1832 წ. იცოდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შესახებ არსებული შეხედულება და ეთანხმებოდა მას; იცოდა აკრეთვე იმავე წელში განზრახული აჯანყების შესახებაც, მაგრამ არ გამოუცხადებია თანახმობა მასში მონაწილეობის მიღების შესახებ“.⁷ ასეთი არის დ. ყიფიანის წინააღმდეგ წარდგენილ ბრალდების შინაარსი. მართლაც გამოძიებისათვის ნათელი იყო, რომ დ. ყიფიანმა შეთქმულთა მთელ რიგ სხდომებზე მიიღო მონაწილეობა. შეთქმულების უკანასკნელ ხანებშიაც კი იგი იძულებული ხდებოდა კრებებს დასწრებოდა: ასე მაგ. 1832 წ. 19 ოქტომბერს, იგი დაესწრო ფალავანდოვისას მოწხდარ კრებას, რომელზედაც დაწვრილებით გა-

¹ დ. ყიფიანი: „მეშუარები“ გვ. 139.

² იხ. მისი მეორე ჩვენება (ლენინგ. ფონდი, რეჟული III. გვ. 374).

³ ვ. ორბელიანის ჩვენება (იქვე, I, გვ. 131—34).

⁴ ხ. ავთანდილოვის ჩვენება (იქვე, I, გვ. 43—57).

⁵ ი. მამაცაშვილის ჩვენება (იქვე, III, გვ. 402—09).

⁶ ს. დოდაშვილის ჩვენება (იქვე, II, გვ. 158—163).

⁷ ცენტ. არქივი: „По делу о Грузинском заговоре“ IV, № 166, გვ. 215.

ნიხილეს აჯანყების გეგმა; ნოემბრის დასაწყისში იგი. დაესწრო ალ. ორბელიანისას მომხდარ კრებას, რომელზედაც დაადგინეს სისრულეში მოყვანათ თავიანთი გეგმები და დანიშნეს აჯანყების დღეთ 20 ნოემბერი, როდესაც უნდა მომხდარიყო თავადაზნაურთა არჩევნები.¹ მაგრამ მეორეს მხრივ გამოძიებას ზოყავს მთელი რიგი ცნობებისა, რომლის მიხედვითაც მტკიცდება, რომ დ. ყიფიანი სრულიად არ იზიარებდა შეიარაღებულ აჯანყების გეგმას და წინააღმდეგი იყო თავადების ზრახვებისა. ავთანდილოვის ჩვენებით დ. ყიფიანი ძლიერ წუხდა, რომ დამოკიდებულება დაიჭირა თავადებთან, ავთანდილოვი სწერს: მე უთხარი ყიფიანს, როდესაც საქმის დასაწყისში, ბატონი საქართველოს განმათავისუფლებლები, ასე ბრძანებით გვექცევიან, მაშინ ჩვენ როგორ მოგვეპურობიან, რომ მათი სურვილი განხორციელდეს. მაშინ ყიფიანმა მიპასუხა — მე, ძმობილო, შენ საესებით ვეთანხმები, რომ ისინი ჩვენ საესებით ამოგვწყვეტენ; დიახ, მხოლოდ ერთი თავადი აბაშიძეები შეშკამენ მთელ ყიფიანთა გვარს, რომელთანაც მათ განუწყვეტელი ომი აქვთ.² ახლა მადლობა ღმერთს, კიდევ შეიძლება შესაფერის ორგანოს მიმართო დასაცავად, მაშინ კი, — შენ კარგათ იცი არაკი: ძლიერის წინაშე ყოველთვის უძლური არის დამნაშავე. მე გავიციინე და ვუპასუხე, — დიახ, აზნაურები ძველებურადვე თავადების მოსამსახურედ გადაიქცევიან.³ ავთანდილოვმა და ყიფიანმა გადასწყვიტეს მხოლოდ გარეგნულად მიეღოთ ზონაწილეობა, რადგან შეუძლებელი იყო ჩამოცილება. ალ. ორბელიანის სახლში გამართულ სხდომაზე მათ წინადადება მისცეს შეედგინათ პროკლამაციები ხალხში გასავრცელებლად, მაგრამ ისინი ამაზედ არ დასთანხმდნენ. ამას მამაცაშვილიც ამტკიცებს და სწერს, რომ ყიფიანს თავადების განზრახვა უგუშურებად და დამლუბველად მიანდა და ცდილობდა მათ ჩამოცილებოდა. ვ. ორბელიანის ჩვენებით — ყიფიანი ეწინააღმდეგებოდა რა თავადების განზრახვებს, ამბობდა ქართველები მაღლიერები უნდა იყვნენ რუსების, რადგან მათ დაიცვეს და განათლება შეიტანეს მასში. დიმიტრი ერისთავის ჩვენებით — ყიფიანი იშვიათად იმყოფებოდა შეთქმულთა კრებებზე.⁴

ასეთი იყო დ. ყიფიანის მონაწილეობა 1830—32 წლების შეთქმულებაში. ტფილისის საგამომძიებლო კომისიამ დ. ყიფიანი და ავთანდილოვი დამნაშავეთა მეოთხე ხარისხში მოაქცია და სასამართლოში მიცემისაგან განთავისუფლა; ნიკოლოზ პირველმა მიიღო რა მხედველობაში მისი ახალგაზრდობა და გულწრფელი აღიარება შეცდომისა, დ. ყიფიანი რამოდენიმე წლით განამწყესა სახელმწიფო სამსახურში ვოლოგდაში.

თავის ჩვენების დასასრულში დ. ყიფიანმა საესებით აღიარა თავისი

¹ იქვე, გვ. 217.

² დ. ყიფიანის წინაპრები თავ. აბაშიძეების ხელქვეით აზნაურებათ ითვლებოდნენ.

³ ზ. ავთანდილოვის ჩვენება (ლენ. ფონდი. I, გვ 43—58),

⁴ „По делу о грузинском заговоре — ნაწ. 3. IV, 166. გვ. 217—18.

დანაშაული და ითხოვა პატიება. იგი სწერს: „ვადიარებ რა გულწრფელად ყოველივეს რაც მე მინახავს და განიგონია ერთი წლის განმავლობაში, მე არ შემძლია თავი ვიმართლო და გარძნობ რომ ვარ დიდი დამნაშავე. მაგრამ გულწრფელად ვინანიებ რა ჩემს დანაშაულს, ვანდობ თავს სულგრძელ მთავრობის ნება-სურვილს, რომლისადმი მე გამოვიჩინე უმადლოება ყველა იმ მოწყალეობისათვის, რომელიც მიმიღია მისგან და იმედი მაქვს კიდევ რომ ის მიიღებს რა მხედველობაში ჩენს ახალგაზრდობას, რომ მე ძალათ ვიქმენი შეყვანილი შეცდომაში, მაპატიებს და მით საბუღებას მომცემს, ჩემის შეძლებისდაგვარად გულმოდგინეთ ვემსახურო ჩვენს ყველად მოწყალე და კეთილ მონარქს თავისი გზააზნეულ შეილებს. გულშემატკივარ მაძას და გამოვასწორო ჩემი შეცოდება მომავალში სასარგებლო სამსახურით, რომელიც შეეფერება ქვეშაირთ ერთგულ ქვეშევრდომს, რომელმაც გამოცდილებით ისწავლა, რომ ასეთი დარჩენა სამუდამოა“.¹ ასეთი ნაბიჯის გადადგმა და პატიების თხოვნა არ იყო შემთხვევითი ნაბიჯი დ. ყიფიანის მხრივ — იგი ლოლიკურად გამომდინარეობდა იმ განწყობილებებიდან და სოფლმხედველობიდან, რომელსაც დ. ყიფიანი იცავდა. უნდა აღვნიშნოთ აგრეთვე, რომ ქედის მოხრა და პატიების თხოვა მართოდ ყიფიანს არ ახასიათებდა, ამ გზას დაადგნენ თითქმის ყველა მონაწილე შეთქმულებისა და მათ შორის მათი ყველაზე უფრო აქტიური მეთაურები ალექსანდრე ორბელიანი და ელიზბარ ერისთავი. ისტორიულად 1830-32 წლის შეთქმულთა ორგანიზაციის საქმიანობამ და მისმა აღმოჩენამ ნათელყო, რომ რუსეთის თვითმართველობამ 30 წლის განმავლობაში საქმაოდ მაგრად მოიკიდა ფეხი ამიერკავკასიისა და საქართველოში, რომ პოლიტიკური ხასიათის აჯანყების მოსაწყობად საქართველოში იმ პერიოდში აღარ არსებობდა მტკიცე საფუძველი. თავად-აზნაურობა, როგორც გარკვეული სოციალური წოდება, ეკონომიურ დაცემას განიცდიდა და მოწიწებით იყურებოდა ტახტისაკენ; გლეხობა გამწვავებულ ბრძოლაში იმყოფებოდა თვით მემამულეთა წინააღმდეგ და თავად-აზნაურთა ნაწილის პოლიტიკას იგი არ გაჰყვებოდა. ასეთ პირობებში შეთქმულება მხოლოდ რამოდენიმე თავად-დებულთა ახალგაზრდის ნაყოფი იყო და მას არ შეეძლო რაიმე დადებით შედეგები მოეტანა, მთავრობაც გრძნობდა, რომ შეთქმულება უძლური იყო, რომ იგი საფრთხეს არ წარმოადგენდა მისი ბატონობისათვის ამიერკავკასიაში და რომ თავად-აზნაურების დიდი ნაწილი რუსეთის ტახტს უჭერდა მხარს, განსაკუთრებით იამა ხელმწიფე იმპერატორს თქვენი დასტური, — სწერდა მთავარ მართებელ როზენს ჩერნიშევი, რომ ქართველი თავად აზნაურობა საზოგადოდ მხარს არ უჭერდა იმ ბოროტ განზრახვაში, რომელმაც ზოგიერთა მის (თავად აზნაურობის) ბოროტ მომქმედ წევრთა შორის იჩინა თავი“² „ამ უღირს ქართველთ თუ გამოვრიცხავთ, მთელი წო-

¹ იხ. „შემუარები“ გვ. 147,

² იხ. კიტა აბაშიძე: „პოლიტიკური რომანტიზმი“, „მთაბეჭ“ № 1, გვ. 5, 1905 წ.

დება ისევე გულმოდგინეთ ასრულებს თავის მოვალეობასა და არა ჰღალატობს საიმიპერატორო ტახტისადმი მორჩილებასა და ერთგულების გრძნობებს“¹ ამ სიტყვებით ახასიათებდა ნიკოლოზ I წარმომადგენელი ჩეკვინი 1833 წ. თავად-აზნაურთა კრებაზე საქართველოს მაღალი წოდების როლის მნიშვნელობას ტახტის სიმტკიცის საქმეზე. არავის ისე გარკვევით და ნათლად არ უფერძნია 1830—32 წლის შეთქმულთა უნიდაგობა, როგორც ამ შეთქმულების მონაწილეთა და მათ შორის დიმი. ყიფიანს, თუ გრ. ორბელიანი ამბობდა: „უძლურება ჩემი იყო მოულოდნელი და ჩემის გამოუცდევლობის გამო“² დ. ყიფიანიმა მასზედ უფრო აღრე იგრძნო ეს და თავიდანვე გარკვეულ ხაზს დაადგა. დ. ყიფიანის სასარგებლოდ ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ მას ერთხელაც არ ეღალატნა თავისი ფიცისთვის და თავისი ხანგრძლივი მოღვაწეობის განმავლობაში ერთგულად ემსახურებოდა რუსეთის ტახტს.

¹ იქვე, გვ. 9.

² მესწარგია: „ცხდარება და ღვაწლი გრ. ორბელიანისა“, გვ. 29, 1905 წ.

თავი მეოთხე

ლიბიტრი ყიფიანი საზოგადოებრივ და სახელმწიფო სამსახურში

სასჯელის მოხდის შემდეგ დ. ყიფიანმა სავსებით გამოისყიდა თვისი დანაშაული და უერთგულესი მოხელე გახდა. მას თითქმის 50 წელი მოუხდა მოღვაწეობა, როგორც სახელმწიფოებრივ სამსახურში—მოხელედ, ისე საზოგადოებრივ სარბიელზე როგორც საზოგადო მოღვაწეს.

ლიბიტრი ყიფიანი პრაქტიკული მოღვაწე იყო; მოღვაწე, რომელმაც საქართველოში უდიდესი სახელი მოიხვეჭა; პროფესიით იგი არ ყოფილა არც მეცნიერი და არც ლიტერატორი-მოაზროვნე; თუმცა უნდა ვსთქვათ, რომ ორივე ამისათვის მას საკმაო ნიჭი და ცოდნა ჰქონდა; მეცნიერებასა და ლიტერატურულ-პუბლიცისტურ მოღვაწეობას დ. ყიფიანი სხვათაშორის კიდებდა ხელს; ეს დარგები მას მხოლოდ თავისი პრაქტიკული საქმიანობის დამატებად მიაჩნდა. ჩვენ უკვე ვიცით, თუ რაში გამოიხატა მისი პრაქტიკული პროფესია: იგი რუსი მოხელე იყო; მოხელე რომელმაც უდიდესი პატივისცემა და ჯილდოები დაიმსახურა. ბოლოს კი ადგილობრივ ხელისუფლებასთან ბრძოლის გამო ტრაგიკულად დამთავრდა მისი ხანგრძლივი მოღვაწეობა. ჩვენ ვერც ამ მოხელის ფრონტზე ასეთი ბრწყინვალე გამარჯვების მიზეზს გავიგებთ, და ვერც საფუძვლიანად გამოვარკვევთ მისი ტრაგიკულად დაღუპვის მიზეზს თუ ჩვენი ყურადღება არ მივაქციეთ ერთ საკითხს: დ. ყიფიანის მოღვაწეობის პროგრამას, მის, თუ შეიძლება ასე ვსთქვათ, ეროვნულ ტაქტიკას. დ. ყიფიანი პრინციპიალური მონარქისტი იყო. მისთვის ხელმწიფის ნებისყოფა და სურვილი შეურყეველი კანონი იყო. „ხელმწიფის წყალობა შეურყეველი და საღვთო უნდა იყოს“—ამბობდა იგი. ამ პრინციპს შეურყეველად იცავდა დ. ყიფიანი ცხოვრებაში, სამსახური ტახტისადმი დ. ყიფიანი საღვთო მოვალეობას შეადგენდა. პრინციპში, თავის შეგნებაში იგი ერთხელაც არ ცდილა ელაღატა ტახტისათვის. მისი რწმენა ამ მხრივ მტკიცე და ურყევი იყო. მაგრამ დ. ყიფიანს მეორე პრინციპიც ჰქონდა, რომელიც ეროვნული მეობის დაცვასა, შენარჩუნებასა და განვითარებაში გამოიხატებოდა, — ეს იყო პრინციპი ქართველი ნაციონალიზმისა. არც ამ პრინციპისათვის უღალატია დ. ყიფიანს თავისი ხანგრძლივი მოღვაწეობის პერიოდში. აქაც მისი შეხედულება და რწმენა ურყევი იყო. დ. ყიფიანის ამ ორ პრინციპს ასულდგმულებდა მე-

სამე დიდი რწმენა, შეხედულება, რომ რუსეთის მონარქიზმს და ქართულ ნაციონალიზმს შორის შეუძლებელი არის რაიმე პრინციპიალური წინააღმდეგობა არსებობდეს; პოლიტიკური ენით, რომ ვსთქვათ დ. ყიფიანი საესებით დარწმუნებული იყო იმაში, რომ ქართველი ერის ხსნა და მისი წინსვლელობა შესაძლებელი არის მხოლოდ რუსეთის თვითმპყრობელობის საშუალებით, რომ ერთად ერთი მფარველი საქართველოსი რუსეთის მფეა. ასე მოამწყვდია დ. ყიფიანმა თავის მონარქიულ პრინციპის ფარგლებში თავისი ეროვნული პოლიტიკა; მაგრამ ცნობილია, რომ ტახტსა და სამშობლოს შორის კონფლიქტებს ხშირად ჰქონდა ადგილი; უკეთ რომ ვსთქვათ, ისტორიული ფაქტია, რომ რუსეთის თვითმპყრობელობა ხელს უწყობდა ქართველი ხალხის დენაციონალიზაციის პოლიტიკას, რომ რუსეთის მონარქიული სისტემა ძირშივე სპობდა ყოველგვარ ეროვნულ თავისუფლებას. ამ შემთხვევაში როგორ ახერხებდა დ. ყიფიანი თავისი პოლიტიკური სოფლმადეველობის უბიწოების შენარჩუნებასა და ისტორიული ფაქტების სისწორით ახსნა-განმარტებას? — სხვაგვარად მოაზროვნე პიროვნებისათვის აქ საკითხი ნათელი იქნებოდა: მისთვის ამ ისტორიული ფაქტების ასახსნელი თვით მონარქიზმის სისტემის წინაარსში იქნებოდა ჩამარბული, რომ თვითმპყრობელობის სისტემა აგებული არის ისეთს საფუძვლებზე, რომელიც ერთა დამორჩილებასა და განადგურებას უწყობს ხელს. მაგრამ დ. ყიფიანს ამ შემთხვევაშიაც თვისებთი თეორია ჰქონდა შემუშავებული ამ კონფლიქტის ასახსნელად. „ხელისუფლების დაბალი აგენტები მოქმედობენ რა თავიანთ სფეროში საკუთარი გონებით, ისე ვისაც როგორ მოუფა თავში, მხოლოთ თავიანთი მოუსაზრებლობით და შეუგნებლობით, მეტად თუ ნაკლებად დიდ დანაშაულს ბადებენ ხოლმე. ბადებენ იქ, სადაც საქმეთა ნორმალური წაძლოლი არ შეიძლება ამისათვის საბაბი ყოფილიყო“.¹ აქ მოკემული არის დიმიტრი ყიფიანის პოლიტიკური სოფლმადეველობის ერთი დამახასიათებელი და ძირითადი მომენტო: თუ ადგილობრივ პირობებში რაიმე გაუგებრობას აქვს ადგილი, და რომ ჰქონდა გაუგებრობას ადგილი იმაში ნათლად დარწმუნდა დიმიტრი ყიფიანი თავისი ხანგრძლივი მოღვაწეობის პერიოდში, — ეს აიხსნება არა თვითმპყრობელობის პრინციპის უვარგისობით, არამედ ადგილობრივი ხელისუფლების პოლიტიკის უვარგისობით; უვარგისია არა სისტემა, არამედ პოლიტიკა; შესცვალედ უკანასკნელი პირველის წინაარსის მიხედვით და გაუგებრობა თავისთავად მოისპობა; დაე ბეცი პოლიტიკოსები ნუ ამანინჯებენ თავიანთი თავხედური და თვითნებური სამოღვაწეო გეგმებით სისტემის ძირითად წინაარს, თვითმპყრობელობის უმაღლესს ხადვთო მისწრაფებას, მაშინ მეფესა და ქართველ ერს შორის, რუსულ მონარქიზმსა და ქართველ ნაციონალიზმს შორის სრული ჰარმონია დამყარდება, რადგან ეს ჰარმონია და გონიერი პრინციპი თვითმპყრობე-

¹ დ. ყიფიანი: „მემუარები“, გვ. 29.

ლობის შინაარს წარმოადგენს. ამრიგად დ. ყიფიანის განმარტებით ადგილობრივ ისტორიულ გაუგებრობათა მიზეზი ადგილობრივ ხელისუფლების უგუნური მოღვაწეობა და უხეში პოლიტიკა არის, რომელიც ამახინჯებს ცენტრალური ხელისუფლების მიზნებსა და სურვილს.¹ აქედან წარმოსდგება დიმიტრი ყიფიანის ეროვნული პოლიტიკისა და პრაქტიკულ საქმიანობის ორგვარი ტაქტიკა: ერთი მხრივ, ქართველი მოღვაწისა და მთავლი ერის—მისი ბოწყინვალე წოდების სახით, მოვალეობა არის ერთგულად ემსახუროს რუსეთის ტახტს და დაიმსახუროს მისი სრული თანაგრძნობა.² ეს არ არის უბრალო გრძნობა ერთგულობის, — ის ისტორიული ვალის მოხდა არის იმ დიდ სამსახურისათვის, რომელიც საქართველოს გაუწია რუსეთის მეფემ. ამ ისტორიული ვალის გადახდა ერთგული სამსახურით შეუძლია ქართველ თავად-აზნაურობას: „თავად-აზნაურთა ღირსებას უძრახველი სამსახური შეადგენს ტახტისადმი“, ამბობს დ. ყიფიანი. პრაქტიკულად, ამ ერთგულების პოლიტიკით დ. ყიფიანს ქართველი თავად-აზნაურობა სურდა რუსეთის თეიმურაზბეგობის აგენტად გადაექცია საქართველოში; ამრიგად დ. ყიფიანის განმარტებით: თვითმპყრობელობამ დაიცვა საქართველოს თავად-აზნაურობა, თავის მხრივ თავად-აზნაურობამ უნდა დაიცვას ტახტი ყოველგვარ საფრთხისაგან და ყოველგვარ არეულობისაგან და ერთგულად ემსახუროს რუსეთის მეფეს. ამ ხაზით მიემართებოდა დ. ყიფიანის პრაქტიკული საქმიანობა მთელი 50 წლის განმავლობაში. მეორე მხრივ, დ. ყიფიანი ქართველი ნაციონალისტიც იყო; ამიტომ მისი პოლიტიკა ამ ნაციონალიზმის ხაზითაც მიემართებოდა: იქ, სადაც მახინჯდება ადგილობრივ ხელისუფლების მიერ მეფის სურვილი ქართველი ერის სამსახურისა, იქ ქართველმა მოღვაწემ და თავად-აზნაურობამ მედგრად უნდა ამოიღოს ხმა და შეებრძოლოს ასეთ უგუნურსა და მახინჯ პოლიტიკას, და თავისი ბრძოლით დაიცვას, აღადგინოს ტახტისა და ერის ინტერესთა ერთიანობა. ამ მიმართულებითაც თავგამოდებულ მებრძოლი იყო დიმიტრი ყიფიანი: აქ მან თავის შეკავება არ იკოდა, მისი მოქმედება პირდაპირი და შეუპოვარი იყო. მას არ სწამდა ამ შემთხვევაში კომპრომისი, წაყრუება ან ზურგს უკან წაწეწი და მოთქმა, როგორც ამას ჩვეული იყო დიდი ნაწილი თავად-აზნაურული ინტელიგენციისა. მოთქმისა და წაწეწის ნაცვლად დ. ყიფიანის პროგრამაში გაბედული საქმიანობა იყო წამოყენებული: სიტყვით, კალმით, საქმით იბრძოდა იგი თავისი პრინციპებისათვის. ამ ტაქტიკის წყალობით იგი მოყვა 1830—32 წლის შეთქმულთა წრეში, ამავე ტაქტიკის წყალობით დაიღუპა იგი 80-იან წლებში. ამ ამ ორი ხაზით მიემართებოდა დ. ყიფიანის პრაქტიკული საქმიანობა 50 წლის სივრცეზე: ერთგული სამსახური ტახტისა და ერისადმი თავგანწი-

¹ ეს მომენტი დ. ყიფიანის აზროვნების კარგად აქვს გაშუქებული არ. ჯორჯაძეს (იხ. თხზულებანი ტ. 2 და განოვსკის „დიმიტრი ყიფიანი“ „სახალხო გაზეთი“ 1913 წ.

² დ. ყიფიანი: „მემუარები“ გვ. 98—101.

რული ბრძოლა ადგილობრივ აგენტების მახინჯ პოლიტიკის წინააღმდეგ, აი ამ მოღვაწეობის შინაარსი. 80-იან წლებში მისი შეურყეველი ბრძოლა ადგილობრივ ხელისუფლების წინააღმდეგ ვრცლად იქნება აღწერილი ამ ნარკვევის უკანასკნელ თავში, აქ კი მოვიყვანოთ რამდენიმე მომენტი მისი დანარჩენ პერიოდის მოღვაწეობიდან.

როგორც ავლინდნენ, 1832 წლის მარტის შემდეგ დ. ყიფიანმა ადგილობრივი ხელისუფლების დიდი ნდობა დაიმსახურა. განსაკუთრებით, ფართოდ ვაშალა ფრთები მისმა საქმიანობამ ვორონცოვის ეპოქაში, რადგან ვორონცოვის პოლიტიკა, მისი ლიბერალი დამოკიდებულება მკვიდრ თავად-აზნაურობასთან იძლეოდა ერთგვარ წარმოდგენას, რომ დ. ყიფიანის ეროვნული პოლიტიკა ტახტისა და სამშობლოს სიყვარულის შესახებ ხორცს ის ხამდა და რეალურ სინამდვილედ ხდებოდა, ვორონცოვმა თითქოს გაუმართლა იპედები დ. ყიფიანს, მისი ერთგულების გრძნობაც ვაცხოველდა, მისმა სამსახურმა სახელმწიფოსადმი გასაკვირვებელი ენერჯია მოიპოვა. ვორონცოვის და დ. ყიფიანის პოლიტიკის შორის აუცილებლად ნათესაური კავშირი არსებობდა. ვორონცოვი ზევიდან მოდიოდა ადგილობრივი ძალების დასახლოებლად, დ. ყიფიანი ადგილობრივი ძალებიდან მიემართებოდა ცენტრის ყურადღების მისაბყრობად და მოწყობების დასამსახურებლად. დომიტრი დიშ. ყიფიანისათვის ეს და შემდეგი მომყოლი ეპოქა მომნიშლები იყო; იგი პირად მგებობრულ განწყობილებებშიც იმყოფებოდა ვორონცოვთან. „ვორონცოვის დროს დომიტრი ყიფიანი და მეუღლე იმისი ნიწო იყვნენ გაიმომშვენებლნიც ტფილისის მაღალი საზოგადოებისა — სწერს ნ. ყიფიანი, — ვორონცოვის ვულით უყვარდა დომიტრი ყიფიანი. თუ კი ვორონცოვმა რაიმე ღვაწლი დასდო საქართველოს და თვით ქართულს მწიგნობრობას და; ენას, ეს, სხვათა შორის, დომიტრი ყიფიანის მიზეზით. პირველი ქართული ჟურნალი „ცისკარი“ დაარსდა 1852 წ. ვორონცოვის სურვილით და რედაქტორობა „ცისკარისა“ ვორონცოვმა დ. ყიფიანის რჩევით მიანდო თ. გიორგი ერისთავს, ის ყო ვარშავიდან ახლად ჩამოსულს. ქართული თეატრის დაარსებაც დ. ყიფიანისავე მეცადინეობით მოხდა“¹ ვორონცოვმა დ. ყიფიანს მის მიერ დაარსებულ სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების დირექტორად დანიშნა, სადაც იგი ენერჯიულად ცდილობდა საქმე მამაფულთა და გლეხებისათვის დახმარება გაეწია: არა ნაკლები სახელი მოიხვეჭა მურავიოვისა და ბარიათინსკის დროსაც დ. ყიფიანმა. ესეხი დ. ყიფიანის შეგნებით ვორონცოვის პოლიტიკის გამგრძელებლნი იყვნენ. საზაგეოოდ დ. ყიფიანის ერთგულებაც და რუსეთის მთავრობისადმი სამსახური აუწერელი იყო. ამ მხრივ აღსანიშნავია ერთი ფაქტი, რომელიც დაკავშირებულია ყირიმის ომთან და აფხაზეთის საკითხთან. იმ ხანებში, როდესაც საქართველოს ტერიტორიაზე შემოიჭრა თურქეთის ჯარი ომერ-ფა-

¹ ნიკ. ყიფიანი: „დომიტრი ყიფიანის ცხოვრება“ ჟურნ. „მოამბე“. № IV, გვ. 78 1894 წ.

შას მეთაურობით. აფხაზეთის მთავრის მიხეილ შერვაშიძის მოქმედებამ ერთგვარი ეჭვი გამოიწვია რუსეთის მთავრობაში: ადგილობრივ ხელისუფლებას სურდა გაეგო მ. შერვაშიძე მტკიცედ იდგა რუსეთის ერთგულების ნიადაგზე თუ ლალატობდა მას და თურქეთთან ქონდა კავშირი დაჭერილი. ამ საკითხის გამოძიება და მის შესახებ დაბეჯითებით ცნობების შეკრება დ. ყიფიანს დაავალეს, რომელმაც რამოდენიმე ხნის განმავლობაში შეკრიბა ცნობები, აწარმოვა საიდუმლო გამოძიება და თავისი დასკვნები წარუდგინა ადგილობრივ ხელისუფლებას;¹ ამ დასკვნაში დ. ყიფიანი ამართლებდა მ. შერვაშიძეს და რუსეთის ერთგულად გამოყავდა, მაგრამ ეს იყო დასკვნა არა ზერელე გამოძიებისა, არამედ საქმის ყოველმხრივი გაცნობისა. დ. ყიფიანი ამ შემთხვევაში გამოდიოდა არა თავისი პირადი სიმპატიებითა და ანტიპატიებით, არამედ რუსეთის სახელმწიფოს თვალსაზრისით: იგი საკითხს მიუღდა როგორც მოვალეობით დატვირთული ერთგული მოხელე, რომლისათვისაც სახელმწიფოს ბედნიერება და მისი მომავალი ყველაფერზე მაღლა იდგა, თავის პირად ინტერესებზედაც და მეგობრულ დამოკიდებულებაზედაც.² აღნიშნული საკითხის გამოძიების მიზნით დ. ყიფიანს ვრცელი საუბრის გამართვა დასჭირდა მიხეილ შერვაშიძის მეუღლესთან — ალექსანდრასთან, რომელიც იმ ხანებში სამეგრელოში ცხოვრობდა, ხოლო მისი მეუღლე კი ომერ-ფაშას მიერ დაპყრობილ აფხაზეთში იმყოფებოდა. დ. ყიფიანი ცდილობს სხვადასხვა კითხვების მიცემით გამოტეხოს მთავრინა და ათქმევინოს მისი ქმრის შესახებ საიდუმლო ცნობები. იგი ცდილობს თვით კითხვების დასმის დროსაც სახეზედაც კი წარკითხოს მთავრინას სულიერი განწყობილება.

„უნდა გაეკიხილოთ ერთი საიდუმლოება რომელიც დიდი გაფრთხილებით გადმოძვეს, — ეუბნება ყიფიანი მთავრინას, — ერთი თქვენი წერილი ხელში ჩაიგდეს და მე ის წერილი წავიკითხე. ყიფიანი დააცქერდა მთავრინას და მისი სახის გამომეტყველებაზე უნდოდა გაეგო შეურაცყოფილი იგი ამ გარემოებით რომ წერილებს იჭერენ, თუ შეშინებულა იმ აზრით, რომ წერილის შინაარსი გაიგეს. მაგრამ მთავრინას შიში აო ეტყობოდა, შეურაცყოფილმა წამოიძახა: „... მერე იპოვეს მაინც იმ წერილში ის, რასაც ეძებდნენ საბუთი მისი დანაშაულობისა.“ ეს კითხვა ისეთი დარწმუნებულ კილოთი იყო მიცემული, რომ ეტყობოდა უარყოფის პასუხს ელოდებოდა. — „არა. ვერა იპოვეს რა — მიუგო ყიფიანმა.“³

¹ Доклад д. Квициани от 14 октября 1855 г.

² დ. ყიფიანი თავის მოგონებაში სწოვს: „სრულიად საჭიროდ არ მიმაჩნია იმის მტკიცება, რომ ჩემს მიერ შევსებულ ცნობების გაშუქებაზე არააქონია გავლენა ჩემს პირად გრძნობას, უანგარიშო სურვილის გრძნობას, უანგარიშო სურვილის გოდნობას, რომ პასუხი ყოფილიყო უარყოფითი; მაშინ, როდესაც დადებითი პასუხი იქნება სასაყვედუროდ ყოფილიყო იმ მთავრობისადმი С. მсадზე, „историческая записка об управлении Кавказом“, ტ. I, გვ. 147—155, 1907 წ. რომელსაც მე ვემსახურებოდი და რომელიც ამიტომ ჩემთვის ძვირფასი იყო „მემუარები“ გვ. 47.

³ С. мсадзе „исторические записки об управлении Кавказом“, ტ. I, გვ. 197—55, 1907 წ. აქვე მოყვანილია შინაარსი დოკუმენტის: „Доклад Квициани от 14 октября 1855 г.“ ეს დოკუმენტი ინახებოდა მეფის მთადილის საიდუმლო განყოფილებაში.

ეს მომენტი საინტერესო არის დ. ყიფიანის დასახასიათებლად. რასაკვირველია, ქართველი ინტელიგენტის ასეთ არა სასურველ როლში გამოსვლა გაუგებარი იქნება თანამედროვე ინტელიგენტისათვის. მაგრამ ყიფიანს თავისი ეპოქისა და თავისი წოდების მორალი ჰქონდა; ეს მორალი და პოლიტიკური შეგნება, აღმოცენებული წმინდა კლასიურა წოდებრივ ინტერესების საფუძვლებზე, პირდაპირ უკარნახებდა დ. ყიფიანს ერთგული სამსახური. გაეწია რუსეთის მონარქიისათვის. საფუძვლიანად სწერს არ. ჯორჯაძე ამ ფაქტის შესახებ: „ყიფიანი მოვალეობის კაცი იყო. რაკი ემსახურებოდა მთავრობას, სწამდა, რომ მთავრობის სიკეთე უნდოდა და ჰკისრულობდა ამ აზრის მიხედვით, იმგვარ საქმეების მოწესრიგებას, რასაც ჩვენ დღეს ეჭვის, უნდობლობისა და გამობის თვალთ ვუყურებთ“.¹

როგორც ვიცით დ. ყიფიანის ასეთი პოლიტიკა მთელი მალალი წოდების პოლიტიკურ სოფლმხედველობას გამოხატავდა: 1830-32 წლების შეთქმულების დამარცხების შემდეგ ჩვენი მოწინავე წოდების დიდი უმეტეობა ამ პოლიტიკურ-ეროვნულ პროგრამის მატარებელი იყო. მაგრამ ვიფიქრებთ, რომ 60--70-იანი წლების რადიკალურად განწყობილი ქართველი ინტელიგენცია მხარს უჭერდა დ. ყიფიანის ასეთ ეროვნულ პოლიტიკას. ეს ინტელიგენცია პატივს ცემდა დ. ყიფიანს როგორც პატიოსან და ენერგიულ პიროვნებას. მაგრამ მისი ერთგულების გრძნობა და პოლიტიკა სრულიად მიუღებელი იყო ამ ინტელიგენციისათვის, ამის მიზეზები საინტერესო ლიტერატურული დოკუმენტები არსებობს. 1880 წ. დ. ყიფიანს მინგრელსკის მამულის შესახებ კამათი ჰქონდა გაზ. „დროების“ თანამშრომელ ვლ. მიქელაძესთან² მოგვყავს მიქელაძის მეორე საპასუხო წერილიდან ვრცელი ადგილი: „თქვენ საზოგადოდ დიდს რალაცა ვალს გვაძალით, — სწერს აგტორი დ. ყიფიანის შესახებ, — თითქოს დიდი რამ მოღვაწეობა მიგიძლოდესთ სამშობლოს წინაშე. ბევრი ვსძებნეთ ჩვენს წარსულ ცხოვრებაში, მაგრამ თქვენგან გაკეთებული „ბევრი“ ვერა ვნახეთ რა; როცა ჩვენ (ახალ-თაობამ) ცხოვრებაში ფეხი შევდგით, თქვენი ნამოქმედი არა გვიპოვნია რათუმცა. ბევრი რამ არც ჩვენ გავვიკეთებია — მაგრამ ჩვენ კიდევ დრო გვაქვს; ჩვენი მოქმედების დამფასებელი მომავალი შთამომავლობა უნდა იქნეს და არა წარსული ან მიმავალი; იმან გავკიცხოს, იმან გვაძაგოს, თუ უსარგებლოდ გავატაროთ ჩვენი ცხოვრება, თუ მამულს ვერ ვემსახუროთ, თქვენ არ გეკითხვისთ ჩვენზედ სჯა.“

მაგრამ, სამწუხაროდ, როგორღაც მონდომებული ხარო ძველი შთამომავლობის შვილები, რომ უეჭველად რაიმე მკაცრი ბრალი დაგედოთ მაჟულის წინაშე: ზოგნი გვწამებთ, ვითომ ამბოხების და არეულობის მოხდენა უნდა გვწადდეს და ამითი გაუბედურება ჩვენის სამშობლოისა, ზო-

¹ არ. ჯორჯაძე: ტ. II, გვ. 160-61, 1911 წ.

² იხ. „სამეგრელოს საქმეებ“ „დროება“ № 205, 2/III — 1880 წ. და დ. ყიფიანის წერილი რედაქტორთან „დროება“ № 210, 1840 წ.

გნი — ვითომ ულტერობას უნდა ვეთესდით და გლალატობდით სასწავლებლებში და სხვა... დროა, ბოლო მოელოს ამ გეარებს; მივივრის, როგორ არ მოგვირქდათ. ვერ მიხვდარვართ, რა გნებავთ ამითი მოახდინოთ. რა მიზანი ელტვით? მაშელს ერთგულობთ? მაგრამ როგორ დაევიჯეროთ? თქვენი ერთგულობის ნაყოფი აქამდე არ გვინახავს, აწი კი საეჭვოა. დრამ. სხვა მოთხრენილებანი მოიტანა, სხვა მიმართულებებისა და სხვა ძალღონის კაცებს თხოულობს: ეს ჩვენზე ნაკლებ, დარწმუნებულნი ვართ, არც თქვენ გინმისთ ძნელად დასაჯერებელია, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ თქვენ აქ სხვა აზრს ეტრფით, სხვა განძრახვა გაქეთ: ალბათ, გნებავთ ყურადღება დამისახუროთ და ჩვენი გაკიცხვით ერთგულება გამოიჩინოთ. არ ვიცი ვინ დაგრჩებათ მადლობელი; მხოლოდ ნუ დაივიწყებთ, რომ ჩვენი დაქოლვაც ადგილი არ არის; თუმცა ჩვენ იმ იარაღს არ ავიღებთ, რომლითაც თქვენ გზა გავიკაფავთ და ეხლაც ჰკაფავთ; არც იმ გზაზე გავივლით“.¹

ეს წერილი დამახასიათებელია იმ მხრივ, თუ როგორ უყურებდა იმ პერიოდის ახალთაობის ინტელიგენცია დიდ ყიფიანის წარსულ მოღვაწეთა და საქმიანობას. მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ არც ის, რომ ეს განწყობილება 80-იან წლებში შეიცვალა, როდესაც დ. ყიფიანმა აშკარა ბრძოლა გაუმართა ადგილობრივ ხელისუფლებას ქართული ენისა და სხვა საკითხების დაცვის საქმეში.

აღსანიშნავია ნ. ნიკოლაძეს წერილიც დ. ყიფიანის შესახებ. ამ წერილში ავტორი აღნიშნავს დ. ყიფიანის დიდ ნიჭსა და გამოცდილებას, მის ენერგიასა და მტკიცე ხასიათს, — მაგრამ მასთანვე ამბობს, რომ მისი სოფლმხედველობა შიში ეპოქის ბეჭედს ატარებს და დ. ყიფიანისა და, მაგ., ჩვენს (60-იანი წლების ახალთაობის) სოფლმხედველობის შორის დიდი მანძილი არსებობს.² მართლაც დიდი ნაწალი 60-70-იანი წლების მოღვაწეობისა არ იზიარებდა დ. ყიფიანის ეროვნულ-პოლიტიკურ პროგრამას.

2

დომ. ყიფიანის საზოგადოებრივი მოღვაწეობის დახასიათების დროს შეუძლებელია გვერდი აუაროთ მის პოზიციას სამეგრელოს აპკის საქმეებში როგორც ვიცით, სამეგრელო უკვე მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთის მართველობაში შევიდა და მისი მთავარი ავტონომიური უფლებები სარგებლობდა სამეგრელოს მართვის საქმეში. მაგრამ რუსეთის ადგილობრივი პოლიტიკა იქითკენ იყო მიმართული, რომ მთელს აკავკასიაში მტკიცეთ დაემყარებია რუსეთის მართველობის სისტემა და ამ მიზნით ზედიზედ აუქმებდენ წინაღ გაცემულ „ავტონომიურ უფლებებს“.

¹ მეთაური წერილი: „ბ. დიმიტრი ყიფიანისა“ „დროება“, № 211, 1880 წ.

² იბ. წერილი: „Наша современники Тифлиский Вестник“, № 1:2, 1875 წ.

ბოლოს ჯერი სამეგრელოზედაც უნდა მოსულიყო. ყირიმის ომის პერიოდში სამეგრელო თურქეთის ჯარის სათარეშო მოედანიც გახდა. ამ გარემოებაში დიდი ეკონომიური კრიზისი გამოიწვია სამეგრელოში და მატერიალურად გააღატაკა ხალხი. 1857 წ. სამეგრელოში გლეხთა გრანდიოზულმა მოძრაობამ იფეთქა, რომელმაც რამოდენიმე თვეს გასტანა და თიანჭის მთელს სამეგრელოს მოედო.¹ ამ არეულობის მიზეზი იყო, ერთი მხრივ, გლეხთა და მემამულეთა გამწვავებული ურთიერთობა,² ხოლო მეორე მხრივ მართველობის სისტემა რომელიც ფეოდალური სისტემის ნაშტს წარმოადგენდა: მართველასა და სახელმწიფოს ქონება განუყრელი იყო: სახელმწიფოს მართველობა ოჯახურ მართვის სისტემასთან იყო გათანასწორებულ³ ლი.⁴ გლეხთა არეულობით ისარგებლა ადგილობრივმა დასავლეთ საქართველოს ხელისუფლებამ და სამეგრელოში ჯაიი შეიყვანა. მთავრინა — ეკატერინა რუსის ჯარის მოწვევის მომხრე იყო მხოლოდ იმისთვის, რომ მათი ძალით სასტიკათ დაესაჯა აჯანყებული გლეხობა და განემტკიცებიათ ძველი მართველობა;⁵ რუსის მოხელეები კი ცდილობდნენ ესარგებლად მომენტით და მართველობის რუსული სისტემა განემტკიცებიათ სამეგრელოში;⁶ ისინი სრულიად საფუძვლიანად დარწმუნებული იყვნენ, რომ კვლავ ძველი მართველობის, გაგრძელება ხალხის უკურო დიდსა და საშინელს არეულობას გამოიწვევდა, რომლის ჩაქრობისათვის დიდი სისხლი უნდა დაღვრილიყო. „აღვილობრივი მთავრობის მოსაზრებებმა გავლენა მოახდინეს ალექსანდრე მეორეზე და უმაღლესი ბრძანებით მთავრინა ეკატერინე თავისი შვილებით გაიწვიეს პეტერბურგში ვითომ და შვილების აღსაზრდელად, არსებითად კი სამეგრელოში განამტკიცეს რუსული მართველობა სანამ მთავარი ნიკო სრულწლოვანი გახდებოდა, ხოლო როდესაც (1867 წ.) იგი სრულწლოვანი გახდა მას მართველობაზე ხელი ააღებინეს.⁷ აი ამ პერიოდში მოხდა დ. ყიფიანის სამეგრელოს აოასრულწლოვანი მთავრის აპეკუნად ყოფნა. თვით დ. ყიფიანი სწავრს. „1859-დან 1867-მდის აპეკუნად ვიყავ მთავრის სახლის საკუთრებაზედ კანონის ძალით და 1867-დან ამ 1868-ის აუგვისტომდის იმავე საკუთრების მართველად, პატრონებისაგან რწმუნების წერილის ძალით“⁸. ამ საქმეშიაც დ. ყიფიანმა დიდი ენერჯია და მუყაითობა გამოიჩინა; მაგრამ ეს ამ ყმადა არ შეადგენს ჩვენს

¹ იხ. „АКТЫ“ ტ. XII, გვ. 252—77. К. Бороздин: „Заказъ воен.,“ гв. 69-121, 1885-წ

² თვით მთავრობის აგენტები აღნიშნავდნენ გლეხთა აუტანელ მდგომარეობას იხ. „АКТЫ“, ტ. XII, გვ. 270.

³ იქვე გვ. 251.

⁴ იქვე, გვ. 267.

⁵ იქვე, გვ. 275-6.

⁶ იქვე, გვ. 268, 265.

⁷ იქვე.

⁸ იხ. ყიფიანის ბრძოლა: „სამეგრელოს მთავრის სახლი და დომიტრი ყიფიანი“ გვ. 4-5 1869 წელს. არის იგივე ბრძოლა რუსულად: „Минтрельский Князевенский дом и Д. Кипиани“ 1868 г.

სავანს. ჩვენ გვინტერესებს დ. ყიფიანის პოლიტიკა ამ საქმეში. დ. ყიფიანს თავის აპეკუნობის დროს მწვავე დავა მოუხდა სამეგრელოს ახალხელისუფლებასთან. თვით დ. ყიფიანი ამის შესახებ სწერდა. „ამ დავების უმთავრესი წყარო ის იყო, რომ მთავრის ოჯახი სამარადისოდ გასული ეგონა ქვეყანას სამეგრელოდან და დამკვიდრდა იმისი საკუთრების დამრღვეველი აზრი, რომელსაც ანდაზა წარმოთქვამს, ბრალი შორეულთაო. ამ აზრის ხალხში დამკვიდრებას მაშინვე დაჰყვა სიძულვილიც აპეკასა და ადგილობრივ მთავრობის შუა, ასე რომ ცალს მხარეზე მარტო აპეკა დარჩა და მეორეზედ ხალხი და მართველნი მისი“.¹ უფრო გარკვევით თავის „მემუარებში“ სწერს დ. ყიფიანი: „...1958 წლიდან არ ვათხოვე ყური სამეგრელოს ხალხის ხმას და ამ ხნიდან მოყოლებული 9 წლის განმავლობაში თავგამოდებით ვიცავდი სამეგრელოს მთავრის სახლობის ინტერესებს“.²

საქმე ის არ არის, რომ დ. ყიფიანმა გარკვეული დავალებები მიიღო: უმაღლესი ხელისუფლებისაგან, მეფის მოადგილეს ბარიათინსკის სახით მისი (მთავრის) მამული დაცული უნდა იყოს ყოველ შემთხვევაში... აპეკის მოვალეობაა დაცვა იმ პირის მამულისა, უმაღლესი მფარველობის ქვეშ რომ უშუალოდ იმყოფება“.³ მაგრამ ეს უბრალო განკარგულება არ იყო დ. ყიფიანისათვის. ამას ბრძანებდა უმაღლესი ხელისუფლება, რომლის განკარგულების გადახვევა მისთვის დაუშვებელი და მიუღებელი იყო. ამიტომ მისთვის აუცილებელ მოვალეობას შეადგენდა მთავრის უფლებრივ ინტერესების დაცვა ხოლო ამ უფლებების დაცვის დროს იგი „გამოდოდა და მცველად იმ გვარი სოციალური წესისა, რომელმაც გამოიწვია სამეგრელოს გლეხთა არეულობა“.⁴ ე. ი. დ. ყიფიანი ფაქტიურად იცავდა ფეოდალური მართველობის წესსა და იმ აუტანელ მდგომარეობას, რომელშიაც უკვე იმყოფებოდა სამეგრელოს გლეხობა. დ. ყიფიანმა დაწვრილებითი ცნობები შეკრიბა სამეგრელოში იმის შესახებ, თუ რას იხდიდნენ წინეთ მთავრის გლეხები. შეადგინა აქედან საერთო ჯამი, რომელიც მათ უნდა გადაეხადათ არა ნატურით, როგორც წინეთ, არამედ ფულადი გადასახადით.⁵ ბოროზდინი თავის მოგონებებში სწერს. „...ყიფიანის ზრახვები მიმართული იყო არა მარტო ძველი რეჟიმის აღდგენისაკენ მთავრის სამფლობელოში, არამედ ახლად გამოგონებულ საშუალებებით კიდევ უფრო დიდ დამონებისაკენ მიყავდა გლეხობა“.⁶ ასე მსჯელობდა სამეგრელოს ახალი ადგილობრივი ხელისუფლება და ამ საზომით ებრძოდა იგი დიმ. ყიფიანს; ამიტომ გასაკვირი არ არის, თუ მისივე სიტყვით ერთ მხარეზე ეს

¹ ყიფიანის ბროშურა. „სამეგრელოს მთავრის სახლი და დიმიტრი ყიფიანი“ გვ. 24.

² „მემუარები“ გვ. 65.

³ იქვე, გვ. 57.

⁴ არ. ჯორჯაძის მონოგრაფია, „სახალხო გახვითი“, № 800, 913 წ.

⁵ ბოროზდინის მოგონებანი გვ. 363.

⁶ იქვე გვ. 405.

უკანასკნელი მოყვა, ხოლო მეორეზე — აღმინისტრაცია და ხალხი. დ. ყიფიანის მიზანი იყო არა ძველი პირობების შეცვლა და განახლება, არამედ მისი დაცვა. ამით იგი აუცილებლად ეწინააღმდეგებოდა თავის სოფლმხედველობას. თავის შინაგან რწმენას, სამაგიეროდ პირნათლად ასრულებდა მთავრობის დადგინებებს, უმაღლეს კანონს, რომ მთავრის უფლებები შეურყეველად დაცული ყოფილიყო. ამ შემთხვევაში, დ. ყიფიანი პირნათლად და ენერგიულად ასრულებდა კანონს, უმაღლეს ბრძანებას, ამით დაირღვა პრინციპი, სამაგოროთ ურყევი დარჩა კანონი. საინტერესო არის თვით ყიფიანის მსჯელობა. ერთ თავის მოხსენებაში რომელიც კავკასიის კომიტეტში იქნა გადაგზავნილი იგი სწერდა: „ყოველთვის, რაც მთავარს ეკუთვნის ხალხი სახასოს, სახაზინოს ეძახის, უძრავი ქონება, რომელსაც არა ფლობენ კერძო მესაკუთრენი სახასო ან სამთავრო, სადაღიანო და ყველა ამ სიტყვებს ერთი და იგივე მნიშვნელობა აქვს. გლეხები განსაზღვრულ გადასახადს იხდიდნენ სახასოდ ხაზინაში... აი რატომაც სამეგრელოს მთავრის მამულს შეეხება ამჟამად არ ვხედავ კერძოდ სახელმწიფო საკუთრების შესახებ განსხვავებას და ამიტომ სანამ უმაღლესად დაწესებულ მოვალეობას ვასრულებ და განვაგებ მთავრის ქონებას და სანამ მთავრის მოქალაქობრივი უფლებანი უმაღლესად დამტკიცებულ საზღვრებში რჩება, ჩემ მოვალეობად ვსთვლი ყოველივე ამას უპატრონო აპეკის უფლებებით“.¹

ასე ფიქრობდა დ. ყიფიანი და მისი სამოქმედო ხაზიც ამ გზით იყო მიმართული. მაგრამ ამ მხრივ იგი შეეტაკა სამეგრელოს მმართველების პოლიტიკასაც და თვით ბარიატინსკის შეხედულებებსაც. როგორც ცნობილია, სადავო საკითხი გადაიტანეს პეტერბურგში კავკასიის კომიტეტში, სადაც სრული გამარჯვებად. ყიფიანს ხვდა წილად. სამაგიეროდ ბარიატინსკის ბრძანებით იგი გამოესალმა მეფის მოადგილის საბჭოს წევრობას. მაგრამ დ. ყიფიანი მაინც კმაყოფილი იყო, რადგან მას ადგილობრივი ხელისუფლების „ეს წინააღმდეგობა მიაჩნდა დაუჯერებელ თავხედობად უალრეს შეურაცყოფათ იმ ხელისუფლების, რომელსაც ემსახურებოდა“.²

მეორე მხრით დ. ყიფიანი ვერ ასცდა საყვედურს ლიბერალურად მოაზროვნე ხალხისაგანაც. გერცენის „კოლოკოლში“ იგი სასტიკად გაჰკიცხეს. 1861 წ. უცნობი ავტორი სწერდა მის შესახებ:

„ყიფიანმა ჩამოიარა რა სოფლები, როგორც აპეკუნმა და კავკასიის მეფის მოადგილეს საბჭოს წევრმა, გაზოცვალა და დევნა დაუწყო სოფლის არჩეულ მამსახურისებს, მოსამართლეებს და გადასახადის შემკრებთ და თავის მხრით ნიჟნაედა სხვებს. ის თხოულობდა, რომ გლეხები, რომელსაც უწინდელ დროში ერთ დროული გადასახადებით ან დამსახურებით გამოეყიდათ თავი ზემანუღესათვის ყოველწლიური გადასახადების მირთმევისაგან და შეეძინათ მიწები, ჩაეწერათ დაღიანების ყმებად მათ მიერ ნაყიდ

¹ „სახალხო გაზეთი“ № 800, 1913 წ.

² „სკოლა სულისა“ გვ. 53.

მიწებითურთ“.¹ ასე სწერდა „კოლოკოლის“ კორესპონდენტი, ხოლო 1880 წ. ადგილობრივ პრესაშიაც გაკვრით გადაჭკრეს დ. ყიფიანს. „დროებაში“ ვკითხულობთ: „სამეგრელოს უკანასკნელ მთავრის შვილმა ნიკ. დადიანმა— მინგრელსკიმ, მეგრელებს ტყავის გაძრობა და მთელ თავად-აზნაურობას დაუწყაო მამულების თაობაზედ დავა“.² დ. ყიფიანს არ მოეწონა ქართული ვაზეთის ასეთი მკაცრი გალაშქრება მის წინაღმდეგ და არა ნაკლები სიმკაცრით უპასუხა ვაზეთის თანამშრომელს: „ამას იტყვის ან ისეთი კაცი, რომელსაც სრულიად არა გაეგება—რა თავისი ლაპარაკისა, ან ისეთი, რომელსაც სხვა წადილა არა აქვს იმის მეტი, რომ ამბობება მოახდინოს როგორმე... მეორე შემთხვევაში უფრო ვწუხვარ, რადგან არ იცის რა საშინელის პასუხის საგებლად ჰხდის თავის თავს თუ საწადელი აღსრულდა და ამბობება ჩამოვარდა“.³

ასეთი იყო დიმიტრი ყიფიანის პოზიცია სამეგრელოს მთავრის საქმეებში. აქ დიმიტრი ყიფიანი მოქმედებდა როგორც მოხელე, როგორც აღმასრულებელი უმაღლესი ბრძანებისა. მაგრამ თვითმპყრობელობის კანონის ურყევად შესრულების დროს, დ. ყიფიანი არღვევდა სამართლიანობის კანონს, იცავდა დახავსებულ ფეოდალურ წყობილების ნაშთებს და მსხვერპლად სწირავდა ისედაც გაძვალტყავებულ გლეხობას მთავრის ინტერესებს.⁴

3

დიმიტრი ყიფიანის საზოგადოებრივ მოღვაწეობის დახასიათების დროს შეუძლებელია წხედველობიდან გამოშვებული იქნეს ერთი ფაქტი, რომელსაც დიდო საზოგადოებრივ-ისტორიული მნიშვნელობა აქვს: 1864 წლის დასაწყისში დ. ყიფიანი თითქმის ერთხმად არჩეული იქნა ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლად სამი წლის ვადით (1864-66 წ.); ვადის გასვლის შემდეგ, 1867 წ. განმეორებით არჩეული იქნა იმავე თანამ-

¹ ხელმოთწერილი წერილი: „Введение крепостного права в Мингрелии.“ („კოლოკოლის“ დამატება) № 12, გვ 100—101, 1861 წ.

² „დროება“, № 205, 1880 წ.

³ „დროება“, № 210, 1880 წ. დ. ყიფიანის წერილი.

⁴ აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ დ. ყიფიანს ნ. მინგრელსკისთან აპეკის სიკითხების გამო საჩივრები ჰქონდა. მინგრელსკი ბრალად სდებდა ყიფიანს ზედმეტი ხარჯების გაწევას, რამაც დაახარა მამული. იგი მოითხოვდა 113.000 მანეთამდე გადახდევინებას ყიფიანისაგან, ყიფიანი თავის მხრივ მოითხოვდა ზედმეტი ნამუშევარის ანაზღაურებას (ამ საკითხის შესახებ) პატარა ბროშურაც გამოსულა: „Заседание тифлисского окружного суда 9 апреля 1876 г. по делу кн. Мингрельского с Днм. Кинкани“. იხ. აგრეთვე „დროება“ № 15 1871 წ. წერილი. „უფ. დიმიტრი ყიფიანის და თ. მინგრელსკის საქმე“, „დროება“ № 48, 1872 წ. იგივე საქმე. დავამ დიუხანს გასტანა სასამართლოების სხვადასხვა ინსტანციებში და ბოლოს დ. ყიფიანს მიუხაჯეს 50.000 მან. გადახდევინება მინგრელსკის სასარკებლოდ. რამაღვინივე წლის შემდეგ დ. ყიფიანი და მინგრელსკი შეარიგეს და ყიფიანი გაანთავისუფლეს ამ გადასახადისაგან.

დებობაზე.¹ ამ თანამდებობაზე მეორეთ არჩევისას მან დაყო კიდევ სამ წელზე მეტი (1867-70). ჩვენთვის აქ თავად აზნაურთა წინამძღოლის არჩევა კი არ არის საინტერესო, არამედ თვით დიმი. ყიფიანის არჩევის ფაქტი არის, საყურადღებო ისტორიულად და მისი სამოღვაწეო პროგრამაა მნიშვნელოვანი. როგორც ჩვენ უკვე ვიცით, თავისი შთამომავლობით დ. ყიფიანი უბრალო აზნაური იყო, ხოლო თავისი პროფესიით მეფის-მოხელე. და აი ამ უბრალო აზნაურისა და ცნობილ მოხელეს თავად-აზნაურთა წინამძღოლად არჩევის ფაქტი არის ისტორიულად საინტერესო; იგი აუცილებლად გამოხატავს ჩვენი ფეოდალური არისტოკრატის კრიზისს; მათი ეკონომიური და სოციალური მდგომარეობის დაცემას. დ. ყიფიანის არჩევას დიდი წინააღმდეგობა გაუწია მსხვილმა არისტოკრატებმა, — განსაკუთრებით კი ორბელიანთა და ბაგრატიონ მუხრანსკთა გვარმა. ეს ბრძოლა არ იყო პიროვნული ბრძოლა: ამ ბრძოლაში თავისი გამოხატულება ჰპოვა იმ წოდებრივ სოციალურმა წინააღმდეგობამ, რომელიც თვით თავად-აზნაურთა წოდებაში წარმოებდა წვრილ და მსხვილ ფენათა შორის. რუსეთის ცენტრალისტურ-ბიუროკრატიული მართველობის განმტკიცებამ პოლიტიკურად დასცა ფეოდალური არისტოკრატია, ხოლო ჩვენი ქვეყნის შემდეგმა ეკონომიურმა ვიწარებამ — სავაჭრო კაპიტალის ზრდამ — მატერიალურადაც განადგურების გზაზე დააყენა იგივე წოდება. ეპოქამ წინ წამოაყენა ახალი აოცანები და მასთან შეფარდებით ახალი სოციალური წრეები: ნაცვლად ფეოდალური არისტოკრატისა ეპოქამ მოითხოვა მოხელე-არისტოკრატია — მსახური თავად-აზნაურული წოდება და მთელი გასული საუკუნის პირველ ნახევრის მანძილზე ამ ღრმა მნიშვნელობის სოციალურ პროცესს ჰქონდა ადგილი. დ. ყიფიანი, როგორც წარმომადგენელი წვრილი თავად-აზნაურობისა და ამ მოხელე არისტოკრატიულ ფენების, მიუღებელი კანდიდატურა იყო მსხვილი არისტოკრატისათვის, რომელიც ჯერ კიდევ სულდგმულობდა თავისი ისტორიული წარსულით. იგი მტკიცედ იდგა თავის ისტორიულ წოდებრივ უფლებებზე? და საქართველოს დაღუპვის საქმეს ამ ფეოდალური არისტოკრატის დაცემას უკავშირებდა. იგი ჯერ კიდევ ვერ ურიგდებოდა ახალი სოციალური ფენების გამოსვლას სამოღვაწეო ასპარეზზე. ეს ბრძოლა, ნსხვალ არისტოკრატისა და წვრილ თავად-აზნაურობის შორის, დაწყებული 20-30 იან წლებში, ვაცხარებული ფორმით სწარმოებდა ჩვენში 60-70 წლებში თავად-აზნაურთა კრებები, სათ.-აზნაურო ბანკები და სხვა მრავალი გადაიქცა ამ ბრძოლის ასპარეზად.² დ. ყიფიანისა და მსხვილი არის-

¹ იხ. „კეთილშობილთა კენჭის ყრახედ ტფილისის გუბერნიისაში“ „დროება“ № 24, 25, 1867 წ. აქვე მოყვანილია დ. ყიფიანის სიტყვაც.

² შეადარეთ: Речь П. И. Иоселиани о значении грузинского дворянства „Кавказ“ № 13, 1816 წ.

³ გ. წერეთელი საინტერესოდ ვვისუბრათებს ამ ბრძოლის პროცესებს „გულქანის“ მეორე ნაწილში.

ტოკრატიის შეტაკება 1864 წ. ეს მეტად დიდი მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო ამ ბრძოლის ისტორიაში, ხოლო აზნაურისა და მოხელის დ. ყიფიანის განარჯვება და ტფ. გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლად გახდომა კიდევ უფრო დიდი ისტორიული ფაქტი. 1864 წ. „გრ. ორბელიანის დემონსტრაცია უკანასკნელი დემონსტრაცია იყო ფეოდალურ წყობილებაში წარმოშობილ წოდებრივობის სისტემისა, სადაც თავადსა და აზნაურს სხვადასხვა საფეხურებზე ჰქონდათ მიკუთვნილი სოციალური პოზიცია. და სადაც ამ პოზიციების ერთმანეთში გათანასწორება შეუძლებელი იყო“.¹

მართლაც საინტერესო არის გრ. ორბელიანისა და დ. ყიფიანის დაპირისპირება, როგორც სხვადასხვა სოციალური წრის წარმომადგენელთა მათ ეროვნულ-პოლიტიკურ სოფლმხედველობაში თითქმის არავითარი განსხვავება არ არის. მაგრამ მათი საზოგადოებრივ მოღვაწეობის ხასიათი და როგორც ტიპები საზოგადოებრივ მოღვაწეთა სხვადასხვა გვარია. გრ. ორბელიანი გამოსული იყო მაღალი არისტოკრატიული წრიდან და მისი განცდები ჯერ კიდევ არ იყო განთავისუფლებული ფეოდალურ მისწრაფებებისაგან: ღზინი, ქეიფი, მწვევარ-მეძებრები, ცხენები და სხვ. ახასიათებს გრ. ორბელიანის ოჯახურ საქმიანობას.² დ. ყიფიანი ამის ანტიპოდი: იგი შთამომავლობით წვრილი აზნაური, დატვირთულია „საზოგადოებრივ“ საქმეებით და მხოლოდ ამ საქმეებით სუნთქავს. იგი სახელმწიფო სამსახურში გამოუჩენდა და გახდა მოხელე — მსახური — არისტოკრატი. დ. ყიფიანის მდიდარ საარქივო მასალებში თქვენ ვერ შეხვდებით ვერც ერთს პწკარს იმისას, რაც ახასიათებს გრ. ორბელიანის კერძო წერილებს კერძო ბედნიერებისა, ღზინისა და სხვათა შესახებ. ეს ორი სხვადასხვა ტიპი არის: ერთი ფეოდალური არისტოკრატიის წრიდან დასული მოხელე — არისტოკრატიამდე, მეორე — წვრილი აზნაურობის ფენიდან ასული იმავე პროფესიამდე. ამ ახალმა პროფესიამ ისინი გაათანასწორა, მაგრამ წარსული ტრადიციების სიმძიმე მძიმე ტვირთად აწვა ამ გათანასწორების საქმეს და კონფლიქტიც აუცილებელი იყო.

1864 წ. არჩევნების გარშემო წარმოებული ბრძოლა ვრცლად აგვიწერა თვით დ. ყიფიანმა თავის „მეშუარებში.“ ჩვენ შევეცდებით სხვა წყაროებიდან გავაშუქოთ იგი მოკლედ. ამ ბრძოლის მომსწრე, ცნობილი მწერალი ანტონ ფურცელაძე თავის მოგონებებში სწერდა: „თითქმის მთელი წარჩინებულნი, გრ. ორბელიანისა და ივ. მუხრანსკის მეთაურობით, წინააღმდეგნი იყვნენ ამ (ყიფიანის) კანდიდატურისა, ეს პირველი შემთხვევა იყო, რომ წინამძღვრად არა მარტო გუბერნიებისა, არამედ მაზრებისაც კი აზნაურის კანდიდატურას აყენებდნენ. გუბერნიის კრებაზედ უამრავი აზნაურობა ჩამოვიდა, რასაც წინეთ არასოდეს არ ჰქონია ადგილი. ყიფიანის არჩევაში აზნაურობა დაინტერესებული იყო მით, რომ მან აღუთქვა

¹ არ. ჯორჯაძე: „დ. ყიფიანი“. „სახალხო გაზეთი“, № 801, 1913 წ.

² იხ. ი. მუხრანგია: „ცხოვრება და ღვაწლი თ. გრ. ორბელიანისა“ 1905 წ.

გლახთა განთავისუფლების გამო გამოეთხოვა მთავრობისაგან დიდი თანხები. ასეთმა შეპირებამ თავადების უმეტესობაც დაათანხმა იმ აზრს, რომ წინამძღოლად ყოლოდათ არა თავადი. არჩევნები დაიწყო. წინა რიგებში დაიჭირეს გენერლებმა, სტატსკი და დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკებმა და ამგვარმა მსხვილმა პირებმა. დაიწყეს კანდიდატთა დასახელება. ხმის-დიდი უმეტესობა ყიფიანს ასახელებდა. წინა რიგმა, გრ. ორბელიანისა და ივანე მუხრანსკის მეთაურობით, დიდი რისხვით, ბრძანებისა და მართველის ტონით, დაუწყო ყვირილი საზოგადოებას და პროტესტი განაცხადა ყიფიანის კანდიდატურის წინააღმდეგ. მაგრამ ყიფიანის სასარგებლოდ ძახილი უფრო ვაძლიერდა. მაშინ „მუშა ბოქშულაძისა“ და „სადღეგრძელოს“ ავტორმა დაიწყო სიტყვა ყიფიანის წინააღმდეგ, რომ სასირცხო არის თავად-აზნაურობისათვის აირჩიოს თავის წინამძღოლად უბრალო აზნაური“-ო. მაგრამ გრ. ორბელიანი ვერ ასცდა პროტესტებს. დიდი ხმაურობის შემდეგ ევ. მუხრანსკიმ კორპუსის კომანდირის ტონით უბრძანა საზოგადოებას; „როგორ?... ბუნტობთ?... ეს ხომ ბუნტია!... პროკურორს დაუძახეთ აქ. მემამბოხე სურთ გაიყვანონ ჩვენს წინამძღვრად! პროკურორი ახლავე!“ არც ამან გასჭრა და მუხრანსკი სასტიკი პროტესტით გაისტუმრეს. „სწორედ ასეთი თავხედობით დამარცხებული გრ. ორბელიანი ამბობს თავის ისტორიულ სიტყვას: **საქართველო მაშინ დაიღუპა, როცა მე და წვიმიტიძე ერთმანეთს შეგვახწორეს**“.¹

მეორე ავტორი — შვილი დ. ყიფიანისა, ნიკო ყიფიანი — აგრეთვე დამსწრე ამ კრებისა გრ. ორბელიანის სიტყვას შემდეგნაირად გადმოგვცემს: „— მოგმართავთ თქვენ; საქართველოს კეთილშობილს თავად-აზნაურობასა. სად არიან დღესა სახელოვანი გვარნი სოლოლაშვილებისა, ბასტაშვილებისა და სხვ. განიფანტენ, განჰჭრენ, როგორც გაჰჭრა ჩვენი დიდება. აღარ გვიბრწყინავენ დღეს ივინი, ვინც უწინ ბრწყინავდნენ ქართ-კახეთში... დავეცნით, დავმცირდით, წარგხდით, ვაი ჩვენს თავსა. მაგრამ, ახლა ვინცა დაერჩით წარჩინებულთა, უკეთესთა გვართა შვილნი, მოგმართავთ საქართველოს კეთილშობილსა თავად-აზნაურობას, მოგმართავთ ჩვენ, თქვენს უფროსი ძმანი, თქვენ, ჩვენს უმცროსს ძმათა — ნუ გვაჰმევეთ სირცხვილსა, ნუ დაგვამხობთ თავზედ ჩვენ ქართ-კახეთის გამობრწყინებულ გვართა, აზნაური იაშვილსა, აბაშიძის ნაიზნაურევის შვილსა“.²

¹ Антон Шурцеладзе: „Наши общественные дела и участие в них Вахтанга Тулаева“—газ. „Закавказская речь“ № 132, 1912 წ.

აკაკის თავის მოგონებაში მოყავს გრ. ორბელიანის მეორე სიტყვა საბანკო კრებაზე წარმოთქმული: „საქართველო შურმა და მეტოქეობამ დაამხო... ჩვენი დღევანდელი ჭბუკდურება ის არის, რომ მე, ყაფლანიშვილს, და ვიღაც ცალქალამანიძეს ერთი და იგივე უფლება გვაქვს მონიჭებული, ერთი და იგივე ძალა... იმასაც ჩემდენი შეუძლია ამ საკენჭო საქმეებში“ (ავ. წერთელი: „რჩეული ნაწერები“ ტ. I. გვ. 92).

² ნიკ. ყიფიანი: „დ. ყიფიანის ცხოვრება“. უფრ. „მოამბე“ № 4, გვ. 93, 1894 წ.

როდესაც ამ ხერხმა არ გასჭრა, დიდი გვარის წარმომადგენლებმა არ მიიღეს მონაწილეობა არჩევნებში, ხოლო როდესაც დ. ყიფიანი არჩეული იქნა დიდი ხმის უმეტესობით, არ დაერიდენ რომ მთავრობაშიაც წარედგინათ „თხვნა-დანოსი“ ყიფიანის არ დამტკიცების შესახებ.

ვეიდებმაუშის არქივში აღმოაჩინა ერთი დოკუმენტი, რომელიც შეეხება დ. ყიფიანის თ. გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლად არჩევას. ამ დოკუმენტის სათაურია: „Об избрании д.с.с. Кипиани в звание предводителя дворянства тифлисской губернии (1864 წ.) ეს არას მოხსენება წარდგენილი მეფის მოადგილის მიხეილ ნიკოლოზისადმი. მოხსენების ავტორი არჩევს იმ მოახსენებას, რომელიც ვრ. ორბელიანსა და გენერალ ლეიტენანტ ბაგრატ-მუხრანსკის წარუდგენიათ ტფილისის გუბერნატორისათვის მეფის მოადგილის გადასაცემად და რომელიც მიმართული ყოფილა დ. ყიფიანის არჩევის წინააღმდეგ, როგორც ამ დოკუმენტიდ ნ სჩანს, — გრ. ორბელიანი და ბ. მუხრანსკი თავის მოხსენებაში ამტკიცებდენ, რომ დ. ყიფიანის წინამძღოლად არჩევა ვერ შეუწყობს ხელს თავად-აზნაურობის გაერთიანებას, რომ იგი მთავრობის მიერ გამოვდიბული იყო სამსახურიდან და ვერ სარგებლობს შესაფერისი ავტორიტეტით; მასთანვე განსაკუთრებით გყრდნობიან ავტორები იმ აზრს, რომ დ. ყიფიანი თავისი წოდებრივი მდგომარეობით წვრილი აზნაურია და მისი არჩევა წინამძღვრად შეუარაცყოფა იქნება ბრწყინვალე წოდებისათვის. ვარდა ამისა, დ. ყიფიანის მოწინააღმდეგეებს საზოგადოებაში გავრცელებიათ, რომ დ. ყიფიანი მომხრეა საქართველოს ავტონომიის იდეისა. ასეთი ყოჯილა ამ მოახსენების წინააზრსი, რომელიც ვრ. ორბელიანსა და ი. მუხრანსკის წარუდგენიათ მეფის მოადგილისათვის და რომლის წინედეთაც მოუთხოვიათ დ. ყიფიანის არჩევნების გაუქმება. ამ დებულებათა საპასუხოთ მოხსენების ავტორი, სხვათა შორის, ამბობს, რომ მართალია წინეთ თავად-აზნაურთა წინამძღოლად თავადებს ირჩევდენ. მაგრამ ამჟამად გლეხთა განთავისუფლების მდგომარეობა შეიცვალა და მასთანვე დ. ყიფიანი მეტის მეტად ცნობილი პირია და ენერჯიული. დ. ყიფიანის საქართველოს ავტონომიის იდეის მომხრეობა არავითარ საფუძველზედ არ არის აგებული. თუ მთავრობა დ. ყიფიანის არჩევნებს დაარღვევს, ამით იგი ვერ გამოიჩენს შესაფერის მიუდგომლობას, მეცხრობა არისტოკრატიულ უმცირესობას და ეს კი გამოიწივეს უკაცოდელებას თავად-აზნაურობაში, რომელიც მხარს უჭერს დ. ყიფიანს. როგორც შემდეგ საქმის ვითარებიდან სჩანს, მეფის მოადგილეს თანახმად ამ მოხსენებისა არ შეუწყნარებია მსხვილი არისტოკრატიის პროტესტი და დ. ყიფიანი დამტკიცებული იქნა ახალ თანამდებობაზე.

ამრიგათ, დ. ყიფიანმა საბოლოოდ გაიმარჯვა ამ საქმეში და იგი ენერგიულად შეუდგა თავის პროგრამის შესრულებას. საინტერესოა გავითვალისწინოთ აქ ის, თუ როგორ იმედებს ამყარებდა მასზე თავად აზნაურობა, როდესაც ირჩევდა თავის მეთაურად, ვინმე თავ. გრ. ციციშვილმა

ამორჩევის შემდეგ მიმართა დ. ყიფიანს და უთხრა: „იმედი არის და გუ-
აქვს, რომელი, განამართლებ ჩუენის საზოგადოების (ე. ი. თავად-აზნაუ-
რობის—ს. ხ.) ფიქრს და აზრს, მიაპყრობ ყურს პირველ ძველად შენიშ-
ნულს ნაყოფიერ ხეებს დაუსხლავ განსაფურჩენელს გრილს წყალს შეუკრი-
ლებ დროსგან შემტკნარსა ფესვს, უხარებ შტოებს და ახლად ჭოჩით ჩჩვილთ
ყრმათ აღმოუშენიარებ ახალს წყაროს და მისცემ განსხვავებას ძველის
დროისაგან და მათი უკვეილოვნებით, ნაყოფთა სარგებლობით ისარგებლებ
შენცა და იხარებ უკუენისამდე და იქნები დაჯილდოებული შემოქმედებისა-
გან სოფლისა მრავალ ქამიერა“.¹ ამრიგად დიდა უმეტესობა თავად-აზნა-
ურობისა დ. ყიფიანს ავალდებ „დროისაგან შემტკნარი ფესვები განეგრი-
ლებია“ ამ წოდებისათვის და სიცოცხლის ახალი სული შთაებერა მისთვის;
ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ თავად-აზნაურობისათვის ახალი პერიოდი
იწყებოდა, პერიოდი როდესაც მას მეტი ენერჯია და სიფრთხილე სჭირდებ-
ოდა თავისი არსებობისათვის. ამ ახალი ხანისათვის ესაჭიროებოდა წვრილ
თავ-აზნაურობას დ. ყიფიანის ენერჯია და გამოცდილება. ანტონი აიჩინა
ამ წოდებამ იგი თითქმის ერთხმად. მსხვილი არისტოკრატიისათვის ისე
მწვავედ არ იდგა არსებობის საკითხი, როგორც წვრილისათვის და ამი-
ტომ ეძებდა იგი გმირს, ენერჯიულ სელმძღვანელს. დ. ყიფიანი ბატონ-
ყმობის განთავისუფლების პერიოდში ენერჯიულად იბრძოდა თავად-აზნაუ-
რობისათვის ფულის მიცემის შესახებ, მასვე უნდა ეზრუნა შემდეგშიაც ამ
წოდების მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის. დ. ყიფიანი ენერჯიულად
შეუდგა ამ საქმეს. მისი საბანკო პოლიტიკა აქეთკენ იყო მიმართული. მაგ-
რამ ისტორიის მიერ სასიკვდილოდ განწირული წოდების გადარჩევა ისეთი
დადი პიროვნების ძალასაც კი აღემატებოდა, როგორც იყო დ. ყიფიანი.

არ შეიძლება აქ არ გავისენოთ ის სიტყვა, რომლითაც თვით დ. ყი-
ფიანმა მიმართა თავის ამომრჩეველებს არჩეულების დამთავრების შემდეგ. აქ
ნათლად გარკვევით არის გამოთქმული „ტანტისადმი ერთგულების მოვა-
ლეობა“ და თავ-აზნაურთა ამოცანები ამ საკითხებში. დ. ყიფიანი ამბობ-
და:

„დღეს, ბატონებო, თქვენ ვადასდგით ძნელი, უდიდესი ნაბიჯი თქვენს
საზოგადო ცხოვრებაში, თქვენი კენჭებით თქვენ მოიხსენით და წარსულის
უფსკრულში გადაისროლეთ ჩვენს თავზე მძიმედ დაკიდებული ცრუ შეხე-
დულებანი. თქვენ დიბრსი გამხადეთ მაღალი პატივისა—ჩაგიდგეთ სათავეში;
ჩაუდგე სათავეში ქართულ თავად აზნაურობას, რომელიც უძველესია მსოფ-
ლიოში. საჭიროა, რომ არც მომავალში ჰქონდეს ადგილი ჩვენს შორის
რაიმე გაუგებრობას. უფლება და მოვალეობანი თავად-აზნაურთა წინამ-
ძღოლისა გარკვეულნი არიან: მთავრობის წინ ის არის წარმომადგენ-
ელი თავისი წოდებისა და შუამავალი მის სახარგებლოდ, წოდების წინ ის
მთავრობის ნაკარნახევის აღმასრულებელი; როგორც ერთი, ისე მეორე.

¹ „დემიტრი ყიფიანის მიწერ-მოწერა“, „სახალხო გახეთი“, № 752, 1912 წ.

ხახის მოღვაწეობისათვის დაწვრილებით ცნობებს იძლევიან კანონები. რაც შეეხება კანონებს, თქვენ იცით, ბატონებო, რომ მათს პატივისცემა-ხა და იმ წესიერებისას, რომელსაც ისინი ამყარებენ, ვერავითარ შემთხვევაში ვერ გადაუხვევ—ამაში არის, მგონი, მთელი ჩემი დამსახურება თქვენს წინაშე“.¹

დ. ყიფიანის პოლიტიკა გარკვეული იყო: მას სურდა მტკიცე კავშირი გაეხა მონარქსა და თავად-აზნაურობის შორის: უკანასკნელის უაღრესი ერთგულებით დაემსახურებია პირველის (მონარქის) მოწყალება. მისი განმარტებით მონარქი მყარველი იყო თავად-აზნაურობისა; თავად-აზნაურობა უნდა გამხდარიყო მონარქის დამცველი და მისი იდეების გამტარებელი ა/კავკასიაში; ამ ურთიერთ ერთგულებისა და მოწყალების შეგნებაში ხედავდა დ. ყიფიანი ქართველი ერის ხსნას, ხოლო მისთვის ქართველი ერის ინტერესები იფარებოდა თავად-აზნაურობის ინტერესებით. ბედნიერია თავად-აზნაურობა, ბედნიერი არის ერიც, შევიწროვებული არის ეს წოდება—შევიწროვებას განიცდის ერიც. ამ პოლიტიკიდან განდევნილი იყო ის დაბალი წოდება, რომელსაც გლეხობა ეწოდებოდა. იმ პრინციპს ემსახურებოდა იგი და ამ კლასიურ-წოდებრივი საზომით აშუქებდა ახლად წამოჭრილ საკითხებს. მიუხედავად ასეთი პოზიციისა, მან მაინც ვერ დაიმსახურა მსხვილი არისტოკრატის თანაგრძნობა. ბრძოლა მის წინააღმდეგ მისი ექვსი წლის წინამძღოლად ყოფნის დოს არ შეწყვეტილა.

იაკობ გოგებაშვილის ხელნაწერებში აღმოჩნდა ერთი წერილი (წერილი მოაზბის რედაქციის მიმართ ნ. ყიფიანის წერილის გამო რომელიც შეიძლება ე. თულაშვილს ეკუთვნოდეს. (დაწერილია 1859 წ. ახალციხეში) ამ წერილში ჩვენ ვკითხულობთ:

„ომ ხანებში, ე. ი. 1870 წ. განსვენებული იმპერატორ ალექსანდრე II დააპირა საქართველოში მობრძანება. თუმცა დიმ. ყიფიანი ექვსი წელიწადი იყო გუბერნიის მარშლად და თავად-აზნაურობამ კარგად ნახა რამდენი სიკეთე და წესიერება შემოიტანა ამ პირმა ჩვენ საზოგადოებაში, მაგრამ მაინც კიდევ იმისი მოწინააღმდეგეები ვერ დაემორჩილებოდნენ აზრსა, რომ ჩვენი თავად-აზნაურობის წინამძღვარი ყოფილიყო დიმიტრი ყიფიანი, აბაშიძეების ნააზნაურის შვილი, თუმცა ბოლოს დროს იმასაც შევესწარით, რომ ჩვენი წინამძღოლები იყვნენ, თითქმის პირველი თავადის შვილების გვარიდან, მაგრამ არაფერი არ გაგვირიგეს კერა... ხშირად ასმენდენ დიმ. ყიფიანს, რომ, რადგანაც ხელმწიფე იმპერატორი უნდა მობრძანდეს საქართველოში, ამიტომ საჭირო არისთ თავად-აზნაურობის წინამძღოლი საქართველოს განათლებული გვარი შვილი იყოსო, რომ ხელმწიფემ მოწყალება

¹ დ. ყიფიანი: „შემუარები“, გვ. 100. დ. ყიფიანის სიტყვის 1864 წ. დაწერილი დედანი ინახება მის არქივში.

რამ გამოიღოს საქართველოსათვისაო. ამიტომაც, როდესაც 1870 წ. მის ში დაიწყო თავად-აზნაურობის ყრილობა მარშლობის ამოსარჩევად, დიმი. ყიფიანმა უარი სთქვა მარშლობაზედ. თუქვა თავად-აზნაურობა ბევრს ეხვეწა, მაგრამ ვერაფრით ვერ შევარსყვით იმისი სურვილი და დაბოლოებით უარი სთქვა“.¹

ამრიგად მსხვილი არისტოკრატია დიდი ხნის განმავლობაში ებრძოდა დ. ყიფიანს და არ სურდა უბრალო აზნაური თავის წინამძღოლად ყოლოდა. მაგრამ თუ მსხვილი არისტოკრატია ებრძოდა მას, სამაგიეროთ წვრილი თავად-აზნაურობა დ. ყიფიანის მალმერთებელი იყო.

4

არ შეიძლება არ შევეხოთ დ. ყიფიანის მოღვაწეობას ტფილისის ქა-
შაქის თავის როლში. 1874 წ. ტფილისში შემოღებული იქნა „1870 წლის
ქალაქის დებულება“. ამ ფაქტს ის ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ
ჩვენი ქალაქი თვითმართველობის გზას დაადგა და მისმა მართვა-გამგეობამ
ბურჟუაზიული იერი მიიღო, მაშასადამე ეს ფაქტი ჩვენი ცხოვრების კაპი-
ტალისტური გზით განვითარების მაჩვენებელი იყო. მაგრამ ამ ბურჟუაზიუ-
ლი განვითარების გზაზედ შემდგარ ქალაქს პირველ ხანებში მეთაურად
ცნობილი—მოხელეები მოივლინენ. 1875 წ. არჩეული იქნა ქალაქის თავად
თავ. ი. დ. თუმანოვი, ხოლო 1876 წ. დ. ივ. ყიფიანი.² ისინი ენერგიუ-
ლად იცავდნენ ახალი თვითმართველობის პრესტიჟს ხელისუფლების წიხაზე,
მაგრამ ქალაქის წინაშე წამოჭრილი ახალი ეკონომიური ამოცანების შესაფერ-
ისად ხელმძღვინელობა მათ არ შეეძლოთ. ეს ბუნებრივია, რადგან ძველი
მოხელე ვერ გახდებოდა კაპიტალიზმის განვითარების მეთაურად. ასეთ პი-
რობებში ბუნებრივად დაიბადა ტფილისის საზოგადოებაში უკმაყოფილე-
ბა. „ყველგან: საზოგადოებაში, კლუბებში, გაზეთებში აცხადებდნენ იმაზე
(ქალაქის მართველობაზე) უკმაყოფილებას, ყველა ემდუროდა“,³ —ამბობდა
თვით დ. ყიფიანი 1879 წ. ქალაქის ახალ საბჭოს კრებაზე. მართლაც დ. ყი-
ფიანს გართულებულ პირობებში (1876-79) მოუხდა ტფილისის ქალაქის
მეთაურობა: რუსეთ-ოსმალეთის ომმა ძლიერ გაართულა ქალაქის მდგომარ-
ეობა და მასთანვე გააცხოველა წარმოებისა და აღებ-მიცემობის საქმე;
ხელი შეუწყო კომერციასა და „პოდრიაჩიკობის“ განვითარებას.⁴ ქალაქის
ეკონომიური მდგომარეობა გაართულდა. თვით ყიფიანიც აღნიშნავს თავის

¹ იხ. ი. გოგებაშვილის არქივი—სიძველეთა, მუზეუმი.

² დ. ყიფიანის მოწინააღმდეგე კანდიდატად გამოსულა ცნობილი ი. არწუნი და პირველს მიუღია 36 თეთრი და 28 შავი, მეორეს—35 თეთრი და 29 შავი (იხ. „დროე-
ბა“ კ. 1441, 1875 წ.).

³ „დროება“ № 11, 1879 წ. წერილი. „პირველი კრება ქალაქის ახალი რჩევისა“. აქვე მოყვანილია დ. ყიფიანის სიტყვა.

⁴ იხ. А. Макаров: „Заканьявье в торговом отношени“, გვ. 6-12, 1884 წ.

მეორე სიტყვაში, თუ როგორ ჯაიზარდა იმ პერიოდში ქალაქის ხაზინის შემოსავალი: 1875 წ. ქალაქს ჰქონია 345.000 მან. შემოსავალი, 1876 წ. 346.000, 1877 წ.—414.000; 1878 წ.—430.000, 1879 წ.—520.000, ამ ახალ კაპიტალისტური განვითარების მძაფრ ტალღას თავისი შესაფერისი ხელმძღვანელი ესაჭიროებოდა. მეორე მხრივ, ზამს თან მოსდევს შიმშილი, გაჭირვება და მდგომარეობის გათულება. გაზ. „დროება“ სწერდა: „ამას გარდა უფ. დ. ყიფიანს ისეთს დროს შეხვდა ქალაქის თაობა, როდესაც ანგელოზიც რომ ჩამოეყვანათ ზეცილამ, ისიც ვერ დაიმსახურებდა საზოგადო თანაგრძნობასა და მადლობას. ომიანობის დრო იყო, საზოგადო გაჭირვების, სიღარიბის, სიძვირის, ქალაქის საქმეები ადრინდელი გამგეობისაგან სრულებით გაფუჭებული, არეულ-დარეული, უჯბო-უკელოდ წაყვანილი და სხვა. ამისთანა დროს ვინ რას გააჩვენებდა“.¹ თვით რედაქტორი დროებისა—ს. მესხი სწერდა: „ჩვენ ვიცით მხოლოდ ის, რომ არის ერთი ვინაა, რომელიც ორივეს—გამგეობასთან რჩევასაც თანასწორად და ერთნაირად ემდურის, რომელიც ორივეზედ ერთნაირს უკმაყოფილებას აცხადებს: ეს არის ამომრჩეველები, ქალაქის საზოგადოება, მთელი ქალაქი ტფილისი“.² 1879 წ. იანვარში გამართულ ქალაქის თავის არჩევნების დროს დ. ყიფიანი დამარცხდა. 65 ხმიდან მან თეთრი მიიღო 13. — შავი 51, მაგრამ ამ კრებაზე ვერცერთი ვერ გავიდა ქალაქის თავად; შემდეგ კრებაზე 35 ხმით, რჩეული იქნა ან. ყარღანიანი, რომელსაც მსხვილი „პოდრ-თები“ ჰქონდა. დეკლარი³ მაგრამ მან უარს განაცხადა და მის მაგივრად აირჩიეს მ. ტინოვიცრ-ერთი მსხვილი ქარხნის „პაირიკი“.

დ. ყიფიანის 1879 წ. ქალაქის თავის არჩევნებში დამარცხების საკითხს ჩვენს ლიტერატურაში ნაციონალური მომენტით ხანაჲნ, თითქოს დ. ყიფიანმა ერთ სომხს არ მიცა ნება სომხურ ენაზე დაფიცებისა..⁴ ეს ახსნა არ შეესაბამება ისტორიულ სინამდვილეს და არ გვაძლევს მომხდარი ფაქტის სწორ სოციოლოგიურ განმარტების საშვალებას. ამ ეპოქის მოღვაწე ცნობილი გ. თუმანიშვილი უარყოფს ზემოდ დასახელებულ ინციდენტის არსებობას, იგი სხვა სფეროში ეძებს ამის ასახსნელ მიზეზებს „საქმე იმაშია, რომ 1878 წლის ბოლოს ტფილისის საბჭოს შემადგენლობა საგრძნობლად განახლდა,—სწერდა გ. თუმანიშვილი,—თუ წინედ მასში დიდ როლს თამაშობდნენ მოხელეები, ახალ შემადგენლობაში უმეტესობა იყვენ ახალი კომერსანტები, თავისუფალი პროფესიის, წარმომადგენელნი. ამისანთა ახალმა შემადგენლობამ მოისურვა მთელი ქალაქის თვითმართველობის შე-

¹ „დროება“ № 17⁴, 1879 წ. წერილი „ქალაქის რჩევის კრება“.

² „დროება“ № 10, 1879 წ. სოლოლაკელის ფელეტონი.

³ იხ. ს. მესხი. ნაწერები—ტ. I, გვ. 506.

⁴ „დროება“ № 23, 1879 წ.

⁵ იხ. ნიკ. ყიფიანის დასახელებული წერილი გვ. 107—109; არ. ჯორჯაძის მონოგრაფია „სახ. გაზეთი“ № 808, 1913 წ. ა. ხახანაშვილი: „История грузинских словестников“, ტ. IV, გვ. 549, 1906 წ.

მადგენლობის განახლება და საქმე დიწყო ნით, რომ დ. ყიფიანის ნაცვლად ქალაქის თავად არჩეულ იქნა ანუ. სოლ. კორდანოვი, რომელსაც იმ ხანებში მსხვილი „პოდრ ტები“ ჰქონდა აღებული. ფიქრობდნენ, რომ იგი საქმურნო საკითხებს უფრო ენერჯიულად წასწივს წინ, ვინემ მისი მოადგილე.¹ ეს განმარტება უფრო შეესაბამება ისტორიულ სინამდვილეს. დ. ყიფიანისა და მისი მოწინააღმდეგეების სახი ა ერთი მეორეს დაუპირისპირდა ორი სოციალური ფენა, რომელთაც თავისებურად ესმოდათ ქალაქის თვითმართველობის პოლიტიკა და მისი საქმიანობა: ერთი ძველი მოხელე არისტოკრატიის წარმომადგენელი იყო, მეორე ახლად აღორძინებულ ბურჟუაზიული კლასის მეთურნი. ჩვენი ცხოვრების ეკონომიური განვითარება უკანასკნელი გზით მიემართებოდა და საქალაქო თვითმართველობაში გამარჯვებაც მას ხვდა წილად; ტფილისის ბურჟუაზიას არ შეეძლო თავისი ბატონობის ცრტადელი „მოხელეების“ ხელში დაეტოვებია.

ამ ბრძოლის შინაარს „მოხელეებსა“ და „კომერსანტებს“ შორის ჩვენ მაშინდელი პრესაც გადმოგვცემს. ქალაქის საბჭოში კამათის წარმოების დროს ბუნებრივად აღიძრა საკითხი: „თუ როგორი უნდა იყოს ქალაქის თავი და საკუთრივ ტფილისის როგორი თავი ესაჭიროება ახლა“. ამ საკითხის გარშემო ორგვარი მიმდინარეობა წარმოშობილა იმ ხანებში. გახ. „დროება“ გადმოგვცემს: „ერთნი ამბობდნენ, რომ ქალაქის თავს არ შეუძლიან ყველგან გაწვდეს ქალაქსაო, არ შეუძლიან ბაზარსაც მიაქციოს ყურადღებაო, კანცელარიაშიც იმუშაოსო, უმაღლესს მთავრობასთანაც დაიჭიროს საქმეო და სხვ. ქალაქის თავის მოვალეობა მხოლოდ ის არის, რომ ქალაქის წარმომადგენელი იყოს მთავრობასთანო, შუამავალი იყოს რჩევასა და მთავრობის შორის“. ასეთი იყო ძველ მოხელთა შეხედულება ქალაქის თავისა და მისი მოვალეობის შესახებ. ამ თვალსაზრისზე იდგა დ. ყიფიანიც. „მეორეები ამტკიცებდნენ — განაგრძობს გახეთი, — ქალაქის თავი უნდა იყვეს პრაქტიკული, გამოცდილი კაცი, ბაზრის მცოდნე, ალებ-მიცემაში ესმოდეს რამეო. მთავრობასთან იმას ბევრი საქმე არ ექნება; კანცელარიისათვის ვამგეობის ერთი წევრიც კარაო. ქალაქი უპატრონოდ არის, საშინელი სიძვირეა — ამისათვის გკინდა ჩვენ ქალაქის თავარო.“² აქ უკვე მეტყველებდა ახალი ბურჟუაზიის იდეოლოგია, რომელსაც კომერციისა და ალებ-მიცემობის პრაქტიკული საკითხები პინტერესებდა. ასე შეეტაკა ერთი მეორეს „მოხელისა“ და „კომერსანტის“ თვალსაზრისი ქალაქის საქმეებში და ეს შეტაკება პარველი მნიშვნელოვანი ეტაპი იყო „ჩინოვნიკურ“ და ბურჟუაზიულ საქართველოს ბრძოლის ისტორიაში. დ. ყიფიანი 1879 წლის შეტაკებაში „მსხვილ-მსხვილ ვაჭრებმა და პოდრიადჩიკებმა“ დაამარცხეს. დ. ყიფიანის დამარცხებით დამარცხდა „ჩინოვნიკური“ პოლიტიკა ქალაქის საქმეებში; ტფილისმა თვითმართველობის მოპოებასთან

¹ П. Туманов: „Характеристики и воспоминания“, წიგნი I, გვ. 98—9, 1913 წ.

² ს. ნესხი. „როგორი ქალაქის თავი გვეჭირება“ გახ. „დროება“ № 22, 1879 წ.

ერთად „ბურჟუაზიული“ მართველობაც მოიპოვა. ჩინოვნიკობა, დამარცხდა, ბურჟუაზიამ გაიარაჯვა: ეს იყო პირველი მნიშვნელოვანი გამარჯვება ტფილისის ბურჟუაზიისა საზოგადოებრივ-საარჩევნო ფრონტზე. ეს ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა დ. ყიფიანის დაპარცხებას 1879 წ. საქალაქო არჩევნების დროს.

5

ცნობილია დ. ყიფიანის მოღვაწეობა კულტურულ-განახანათლებელ ასპარეზზე. ერთი მხრივ იგი როგორც ლიტერატორი-მთარგმნელი და პუბლიცისტი ცდილობდა განათლება და კულტურა შეეტანა საზოგადოებაში, მეორე მხრივ, თავისი აქტიურა მონაწილეობით სასკოლო მართველობაში და სხვა და სხვა დაწესებულებაში იგი ხელს უწყობდა სწავლა-განათლების გავრცელებას. დ. ყიფიანი არასოდეს არ დასცალეებია წოდებრივ-კლასიურ ნიადაგს, მისთვის წოდებები საზოგადოების ბუნებრივ მოვლენებს წარმოადგენდა. მაგრამ სწავლისა და განათლების კულტურის გავრცელებას წოდებრიობის ფარგლებში არ ამწყვედევდა დიმი. ყიფიანი. მართალია იგი ბევრს ზრუნავდა თავისი წოდების ეკონომიური წარმატებისა და განათლების საქმეზე, მაგრამ არც სხვა წოდებას ივიწიებდა იმიტომ, რომ განათლება და კულტურა ცხოვრების წინწამწვევ ფაქტორად მიაჩნდა მას, ხოლო დაბალ წოდების წინწამწვევა სასარგებლო იქნებოდა მართველი წოდებისათვის, ასეთი იყო სუბიექტიური აზრი დ. ყიფიანისა, ხოლო ობიექტიურად მისი საქმიანობა მართლაც სასარგებლო იყო ჩვენ დაბალი ფენებისათვის იმდენად, რამდენადაც სწავლა-განათლების შეტანას. ხალხში თანამოყვებოდა მათი გათვითცნობიერება.

ამ მხრივ აღსანიშნავია დ. ყიფიანის მხურვალე მონაწილეობა წერაკითხვის საზოგადოების დაარსების საქმეში 1879 წ. და იმ ორგანიზაციის საქმიანობა მისივე თავმჯდომარეობით. დ. ყიფიანის მიერ ხელმოწერილ ერთ-ერთ მოწოდებაში ჩვენ ვკითხულობთ: „რადგან ყველანი იმ აზრისანი არიან, რომ ხელი უნდა შეუწყუთ მთავრობას ხალხში განათლების შეტანის საქმეში, არსდება ქართველთა შორის წ. კ. საზოგადოება კავკასიის სანამესტნიკოში. ამ საზოგადოებას აქვს აზრად: უკვე არსებულ სკოლების დახმარება და ახალი სკოლების გახსნა, ხოლო ყველა საცნების სწავლა ამ სკოლებში უნდა სწარმოებდეს ბავშვებისათვის გასაგებ სამშობლო ენაზე“. ამ საზოგადოების წარმატებისათვის მხურვალედ ზრუნავდა დ. ყიფიანი: იგი ხან ტფილისის შიგნიდან ითხოვდა დახმარებას,¹ ხან ლორის-მელიქოვს სთხოვდა ამ საზოგადოების სასარგებლოდ თანაის გამოთხოვას მთავრობისაგან.² დ. ყიფიანს სწამდა დებულება: „კაცი დროს უნდა მიჰყვეს

¹ იხ. „დროება“ 1879 წლისა.

² იხ. „მემუარები“ გვ. 68.

და თავისი ცოდნაც თან მიადევნოს“. ეს ენერგიული საქმიანობა კულტურულ-განმანათლებელ ფრონტზე დამახასიათებელი ელემენტი იყო დ. ყიფიანის პრაქტიკული მოღვაწეობისა. იგი „განმანათლებელი“ დარჩა ბოლომდე. „არც ერთი ქართული დაწესებულება არ არის ჩვენში, — სწერს აკ. წერეთელი, — რომ მეთაურობა ყიფიანს არ ეკუთვნოდეს: ბანკი, ქ. შ. წ. კ. ჯამაფრცვლებელი საზოგადოება, თეატრი და სხვანი, სულ იმის ინიციატორობით არის დაწყებული“.¹

¹ აკაკი წერეთელი: „რჩეული ნაწერები“ ტ. 1, გვ. 95.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ დ. ყიფიანი, როგორც კულტურული მოღვაწე, როგორც „განმანათლებელი“ უფრო მიმხიდვლია და ნაყოფიერა, ვინაშე მოხელე და სახელმწიფოს მოსამსახურე.

ბატონყმობის საკითხი და დიმიტრი ყიფიანი

დიმიტრი ყიფიანის სახელთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ორი დიდი საქმე: ერთი მხრივ, მან მხურვალე მონაწილეობა მიიღო (1862—64 წ.) გლეხთა რეფორმის სამზადისში და შეიმუშავა გარკვეული პროექტი ამ რეფორმის შინაარსის შესახებ, მეორე მხრივ, იგი იყო ინციტორი სათავადაზნაურო ბანკების დაარსებისა. არც ერთ საკითხში ისე გარკვევით და ნათლად არ გამომჟღავნებულა დ. ყიფიანის წოდებრივ-კლასიური სოფლმხედველობა და მისწრაფება, როგორც ამ ორ საკითხში. როგორც ბატონყმობის მოსპობის საქმე, ისე ბანკის დაარსების საკითხი დიმ. ყიფიანმა წმინდა წოდებრივ თავადაზნაურული საზომით განიხილა და ამ წოდების ინტერესების მიხედვით შეიმუშავა გარკვეული პროექტები.

ჩვენში გავრცელებულია აზრი, რომ დ. ყიფიანი წინააღმდეგი იყო ბატონყმური წყობილებისა და მხურვალე დამცველი გლეხთა ინტერესების. ცნობილი ზ. ჭიჭინაძე სწერს: „ამავე დროს (40-ან წლებში) ყიფიანმა დაიწყო წეოა, რომ საქართველოში გლეხთა განთავისუფლების ხმები დადისო და გლეხაკებს ძლიერ უხარიათ ესაო. სანატრელი იქნება, რომ ეს საქმე მოხდეს და გლეხი ხალხი თავადაზნაურებისაგან განთავისუფლდესო“. ¹ ნიკ. ყიფიანი თავის მოგონებაში ამბობს: „გლეხების განთავისუფლება გულით უხაროდა დიმიტრი ყიფიანს, რადგანაც ყოველთვის იყო ადამიანთა განთავისუფლების, თანასწორობისა და ძმობის მომხრე. ბატონყმობა, როგორც ადამიანის დამამკირებელი და დამაზიანებელი, ეკავრებოდა“. ² მაგრამ ასეთი მოსაზრება სრულიად ეწინააღმდეგება ისტორიულ სინამდვილეს. შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ დ. ყიფიანი არ ყოფილა პრინციპიალური მოწინააღმდეგე ბატონყმურა ინსტიტუტისა. იგი ენერგიული დამცველი იყო წოდებრივობის: მისი სოციალური მრწამსი აშენებული იყო წოდებრივობის საფუძვლებზე; საზოგადოებრივი წყობილება ამ წოდებრივობის გარეშე საფუძვლებზედ აშენებული მას ვერ წარმოედგინა. მეორე მხრივ, იგი დამცველი იყო უთანასწორობისა, არათანაბარი უფლებებისა: დ. ყიფიანს სწამდა, რომ საზოგადოების მეთაური და ხელმძღვანელი კლასი ბრწყინვალე წოდებაა, რომელსაც ხელთ უპყრია ეკონომიური დოვლათი

¹ ზ. ჭ. „დიმიტრი ყიფიანი“, გვ. 23, 1892 წ.

² ნიკ. ყიფიანის დასახელებული წერილი გვ. 95.

და უპირატესობა; ამ წოდებას უნდა ემორჩილებოდეს გლეხობა. დ. ყიფიანის ასეთი სოციალური ფილოსოფია სავსებით თავსდებოდა ბატონყმურ ურთიერთობის ფორმებში. მაგრამ მაინც მომხრე იყო ამ წყობილების ერთგვარი შეკეთებისა, ერთგვარი „რეორგანიზაციის“ იმავე ბატონყმურ საფუძვლებზე და — არა მისი სრული მოსპობის. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ დ. ყიფიანი პრინციპიალური მოწინააღმდეგე იყო ძველი ფეოდალური საზოგადოებრივ პოლიტიკური წყობილების: დ. ყიფიანს საუცხოვოდ ესმოდა, რომ ფეოდალურმა სისტემამ და დამოუკიდებელ „მფლობელთა“ თავშეკრულებამ დაღუპა საქართველო, დააოქდურა ის და გადააქცია მეზობელ ძტერთა სათარეშოთ; მეორე მხრივ, იგი ნათლად ხედავდა, რომ ფეოდალური სისტემა ხელს უშლის წინმსვლელობას და იგი არ შეესაბამება საზოგადოებრივ წარმატების საქმეს და ინტერესებს. ამიტომ დ. ყიფიანი ენერგიულად ებრძოდა ფეოდალური წყობილების პოლიტიკურ სისტემას და მხურვალე დამცველი იყო ცენტრალური მართვლობისა. მაგრამ, თუ იგი ებრძოდა ფეოდალიზმის პოლიტიკურ შენობას, სრულად არ იყო პრინციპიალურად წინააღმდეგი ამ სისტემის სოციალური საფუძვლების — ბატონყმური ურთიერთობისა. დ. ყიფიანი ფიქრობდა, რომ თანახმად პოლიტიკური წყობილების სისტემის შეცვლისა უნდა შეკეთდეს ძველი საზოგადოებრივი ურთიერთობა, იგი უნდა შეეფარდოს ახალ პერიოდს, ცხოვრების მიმდინარე მოთხოვნილებებსა და ინტერესებს. ფეოდალიზმმა მრავალი ისეთი ელემენტები დასტოვა ბატონყმურ ურთიერთობაში, რომელნიც აღარ შეესაბამებინ ახალ პირობებს. ძველებური მკაცრი ურთიერთობა ბატონსა და ყმას შორის უნდა შეიცვალოს ჰუმანიტური დამოკიდებულებით; ძველად კანონით განსაზღვრული, ხოლო ზოგან ჩვეულებით, დებულებით დაწესებული მოვალეობა და უფლება ყმასა და ბატონს შორის უნდა შეიცვალოს ახალი კანონით, მტკიცედ შეფარდებულით თანამედროვე ეპოქასთან! დ. ყიფიანი ემანსიპაციას უქერდა მხარს, მაგრამ არა საერთოდ, არა ყველა წოდების წევრთა შორის, არამედ ძალადი წოდების შიგნით. ამ მხრივ მასში მეტყველებდა წვრილი აზნაური, რომელსაც ერთი მხრივ, სურდა თავი დაეღწია ფეოდალური არისტოკრატის ბატონობისაგან და ემანსიპაცია მოეპოვებია მის ზევით მდგარ სოციალურ ფენის გვერდით, ხოლო, მეორე მხრივ, შეენარჩუნებია თავისი ძველი უფლება დაბალ წოდებაზე ბატონობის სახით; ასეთი იყო დ. ყიფიანის სოფლმხედველობა. იგი მომხრე იყო „რეფორმის“, მაგრამ არა ბატონყმური ურთიერთობის მოსპობის საფუძველზე, არამედ მისი შენარჩუნებისა, შეკეთების ნიადაგზე.

დ. ყიფიანი არა მარტო პრინციპიალურად იცავდა მეშამუღესა და ყმის შორის ჰუმანიტური დამოკიდებულების საჭიროებას, არამედ მას თვითონვე ახორციელებდა ცხოვრებაში. იგი პრინციპის კაცი იყო, მისთვის სიტყვა

და საქმე განუშორებელი იყო. დ. ყიფიანი საკმაოდ დიდი მემამულე იყო,¹ ხოლო ბატონყმობის დროს მას ყმებიც ყავდა. ყმებს იგი ხშირად ყიდულობდა. როგორც მემამულე და ყმის მესაკონტროლო დ. ყიფიანი გარკვეულ უფლებრივ ნიადაგზედ იდგა და ყმებსაც გარკვეულ მოვალეობას აკისრებდა. დ. ყიფიანი შეურყეველად იცავდა კანონს, მაგრამ ეს გარემოება მას ხელს არ უშლიდა ჰუმანიტური ურთიერთობა დაემყარებია ყმებთან: ყმა უნდა ემორჩილებოდეს კანონს, მემამულე არ უნდა სცილდებოდეს ლიბერალურ-ჰუმანიტურ დამოკიდებულების ფარგლებს — ასე აზროვნებდა იგი. დ. ყიფიანის დასახასიათებლად საინტერესოა შემდეგი დოკუმენტი: 1851 წ. იგი გორის მაზრის უფროსს სწერს: „ჩემმა ყმამ ბლუაშვილმა და მისმა ცოლმა გუშინ ჩემს სახლში საზიზღარი საქციელი ჩაიდინეს. თუ სამართლიანად არ დაგსაჯე ცუდ ზნეს წაეაქეზებ. ამიტომ ვაგზავნი რა ამ კაცს თქვენ ბრწყინვალეობასთან, უმორჩილესად გთხოვ გამოუცხადოთ, რომ მე არ გადავასახლებ სამუშაოდ შორეულ ციმბირში, რადგან პატივსა ვცემ მის ჩემთან ხანგრძლივ უწინდელ სამსახურს, რომელიც გუშინდელი საქციელით სავსებით გააბათილა — და ამ წყალობას ვიჩინ მისადმი, რადგან ერთგულ კაცად ვთვლიდი და მის ვასჯას ვფასებდი. მის ცოლს, რომელიც კიდევ ზედმეტად არის დამნაშავე, არა ვჯი სასტიკად, რადგან შვილები გამომიზარდა, მაგრამ ამ ცოლ-ქმარს ჩემ სახლში ვეღარ დავტოვებ. გთხოვთ დამწყვდიოთ სამი დღით სიმონ ბლუაშვილი, შემდეგ კი გაისტუმრეთ. შორაპნის მაზრაში, სოფ. ზედუბანში მამასთან, ლაზარა ბლუაშვილთან. სახარჯოთ გიგზავნი სამ მანეთს. ცოლსაც მე გავგზავნი აქედან პირდაპირ“.² ეს ფაქტი შეეხება ბატონყმობის ეპოქას და იგი ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს დ. ყიფიანის როგორც მებატონის დასახასიათებლად: მას უფლება აქვს დამნაშავე ყმა სასტიკად დასაჯოს, მაგრამ დ. ყიფიანი არ სარგებლობს ამ უფლებით. აქ ამ კონკრეტულ მაგალითზე ნათელი ფერადით არის მოცემული დ. ყიფიანის ის წესი დამოკიდებულებისა ყმასა და მემამულის შორის, რომელიც მის იდეალს შეადგენდა.

მოვიყვანოთ მაგალითი ბატონყმობის შემდეგი პერიოდიდანაც. დ. ყიფიანს მამულები ჰქონდა გორის მაზრაში, ვრცელი ტყე, საიდანაც სარგებლობდნენ ადგილობრივი მცხოვრებნი. ამ გლახობასთან დ. ყიფიანს ხეტყის სარგებლობის ნიადაგზე უკმაყოფილება ჰქონდა. ერთ დოკუმენტში ჩვენ ვკითხულობთ: „...ქვეშეთის სოფლის მოსამართლეებთან იჩივლა მე-

¹ დ. ყიფიანის არქივში ბლომად მოიპოვება დოკუმენტები მისი ქონებრივი მდგომარეობის შესახებ. არის აგრეთვე გამოცემული პატარა ბროშურა — „მ ო რ ი გ ე ბ ა ყ ი ფ ი ა ნ თ ა შ ო რ ი ს“ (1869 წ.), რომელშიაც ნაჩვენებია ნაწილი თვითთველ ყიფიანის ოჯახისა ყიფიანთა საგვარეულო მამულში. სხვათა შორის „მ ო რ ი გ ე ბ ა შ ი“ ვკითხულობთ: „ამჟამად ზემოხსენებული მამულებიდან სარგებლობენ ტყითა თავისი საკუთარი საჭიროებისათვის ჩვენი დროებითი ვალდებული ყმები, რომელთათვისაც მივცეცია ეს სარგებლობა დებულების ოქმებით და ვიღებთ იმათგან გრამოტებში აღნიშნულ ფულსა II.

² არ. ჯორჯაძის მონოგრაფია, „სახ. გაზეთი“ № 799, 1913 წ.

ბატონემ დეისტვიტელნი სტატსკი სოფელნიჟმა დიმიტრი ყიფიანმა, ჩემს დაუკითხავათ მთაში ხალხი შესულა, წრავალი ტივის ხე მოუჭრიათ და ჩემგან რომ ამისი დაშლა გამოცხადებული იყო, — ახლა თქვენთვის მომინდვია, რომ ამისი სამართალი თქვენ გამიჩინოთო. საქმე რომ გამოვიკითხეთ, ასე გამოვიდა, რომ შარშან (1865 წ.) უფალმა ყიფიანმა სოფლის ხალხს გამოუცხადა — დღევანდლამდინ რაც ჩემს მთაში მოჭრილი ხე გაქვთ ამის გამოზიდვის ნება ღმირცია და დღეის იქით ჩემ უკითხავათ გთხოვთ ხე აღარ მოსჭრათ და რაც ეხლა გამოცხადნი ხე გაქვთ იმაზედ საღბაში ტივზედ ხუთი მანეთი უნდა ვადიხადოთ. წრევა(დღეს (1866 წ.) ვაზაფხულამდინ დარიგებას ადგა სოფელი მაგრამ წრეულს ვარეშე სოფელგბის ხალხი შევიდა და ჭრა დაუწყო; ქვიზხეთელებმა იფიქრეს, ალბათ ნება გამოსულაო და ამათაც ბეგრი ხე მოსჭრეს ახლა. ეს დანაშაული ქვიზხეთის საზოგადოებამ ერთხმად აღიარა ლენერალან (ე. ი. დ. ყიფიანთან) და სთხოვა მოგვიტევეთო და კვლავ თუ არ თქვენის ნებით აღარც ჩვენ შევალთ და აღარც ვარეშე ხალხს შეუშვებთო. ამასთან სოფელმა ლენერალს ძროხა მიართვა ძღვნად, მაგრამ ძროხა არ მიიღო, ღმერთმა პატრონს მოახმაროს, მე არ მინდაო. ქვიზხეთის სამამასახლისო ხალხისათვის მიპატიებია ის დანაშაული და რადგან სხვა შემოსულ ხალხს არ ეპატიებება. იმათი მოჭრეც თქვენ გამოზიდეთო და რასაც იმათ მოჭრელს გამოიტანთ ნახევარი თქვენთვის მომიცია იმ პირობითა, რომ ამას იქით ტივის ხის მოსაჭრელათ თუ არ ჩემის ბილეთით საჩემო ტყეში აღარავინ შემოვიდესო¹ აღსანიშნავია თვით ხალხის „უმალღესი თხოვნა“ მირთმეული დ. ყიფიანისადმი, „სოფლების ქვიზხეთის, ტაშკრის და მონასტრის საზოგადო გლეხთაგან“. აღნიშნავენ რა საქმის ვითარებას, გლეხები სწერენ; „თქვენო მაღალაღმატებულებავ, ცხადად ჩანს ჩვენი სიმტყუნე; ამისათვის დავარდებით მტირალნი და შეწუხებულნი წინაშე ფეხთა თქვენთა და გთხოვთ მოწყალეობის შებრალებასა, რათა მოგვიტევეთ დანაშაული ჩვენი, რადგან თქვენ ბრძანდებით მდაბალთა ხალხთა მოწყალეობელი და მფარველი ყოვლის შეწუხებულის და შევიწროებულის პირთა, აგრეთვე მომატებულად ჯვაქენან ჩვენ იმედნი, რადგანაც ვართ ჩვენ თქვენის მაღალაღმატებულების ერთგულნი მოსამსახურენი, და რომლითაც ვიქმნებით მარადჟამ მავედრებელნი თქვენის და თქვენის სარდლოვნობისა“.² ამ „თხოვნაზე დ. ყიფიანს მიწერილი აქვს: „ესე და ამასთან მოსამართლეების ქალღღი მამასახლისმა, მოსამართლეებმა და ქვიზხეთის ხალხმა ერთად მომიტანეს და თან ერთი ძროხა მოაყოლეს ძღუნათა. ძროხისათვის სოფელს მადლობა შეეწირე და უკანვე დაუბრუნე; ამ ქალღღისა და გარდაწყვეტილებისა ეს პასუხი მივეცი სიტყვიერად, რომ ეს დანაშაულიცა და შტრაფიცა მიპატიებია ქვიზხეთის საზოგადოებისათვის, მაგრამ ამ პირობითა, რომ რაც ჩემს წილში მოჭრილი ხე არის, სულ ქვიზხელებმა გამოიტანოს მომავლის ვაზაფხულამ-

¹ პირი 1866 წ. მამულთვის შემოწმებულ ქალღღისა.

² სოფლელების უმდაბლესი თხოვნა, 29 ივნისის 1866 წ.

დინ, — ნახევრის ბაჟი იმით გადაიხადონ და ნახევრისას მე გადავიხდი; და ამას იქით ჩემ დაუკითხავად აღარსად სჭრან, — რადგან გარეშე პირთაგან დაუკითხავად მოჭრილი ბევრით მეტი ყოფილა. ქვიშხეთელებმა დიდი მადლობა გამომიცხადეს და ამ პირობის შესრულება აღმითქვეს“.¹

როგორც შემდეგი დოკუმენტებიდან სჩანს, საქმე ვერც იმ მეზობლური მორიგებით დამთავრებულა: შემდეგ წლებშიაც გრძელდება ხალხის შეჭრა ყიფიანის ტყეში და მ.შასადამე პირობების დარღვევაც.² 1870 წ. ქვიშხეთის საზოგადოების თხოვნაზე დ. ყიფიანი შემდეგ განცხადებას უგზავნის ქვიშხეთის მამასახლისს: „1864-ში რომ მე აქაურს ტყეებს ყალაური დაუყენე, სახალხრთ გამოვაცხადე, რომ ჩემ დაუკითხავად ხის საჭრელად ტყეში აღარავინ შესულიყო თორემ სალბაშს მეტს მოვითხოვ მეტიქი ესთქვი, — სალბაშს ვიღებდი მაშინ ტივზედ ორ მინათს. 1865-ში მე რუსეთს წასვლა მომიხთა; ხალხი ისევ შესულიყო ტყეში და მრავალი ეჩება. — 1866-ში რომ მოველ სოფელმა დამნაშაობა თავს იდვა და კვლავ რომ ამისთანა საქმე აღარ მომხდარიყო, სალბაში ხუთ მანეთამდინ ავყყანეთ. — იმავე წელიწადს კიდევ მოჰიხდა რუსეთში წასვლა და აქ ხალხი კიდევ შესულიყო ტყეში. მაშინ ერთმანეთში მოლაპარაკებით საქმე ასე გავათავე: ქვიშხეთის სამამასახლისო ხალხს დაუწყესეთ სალბაში ტივზედ შეიდი მანეთი იმ პირობით, რომ ჩემს ყარაულს გარდა თვითონ სოფელსაც ჰქონიყო ზედამხედველობა... და თუ კიდევ მოხდებოდა ამნაირი საქმე, როგორც ჩემი ნება იქნებოდა ისე უნდა დაჰყურო... წრევანდლამდინ (1870 წ.) საქმე ასე იყო და ერთმანეთზე დამდურების მიზეზი აღარა გვქონია რა... ახლა მე რომ მოველ, შევიტყვე, რომ არა თუ დასახელებულს ტყეებში ბევრათ უმეტესი უჩეხიათ, რაზედაც ბარათები არა ჰქონიათ, ისეთს ადგილზედაც უჭრიათ ხეები, სადაც ნება არაივისგანა ჰქონიათ... სახელდობრ ვისი ბრალი არის მე ამის გარჩევაში ვერ შევალ, რადგან ეს თვითონ სოფლის საზოგადოების, საქმე არის. მე მხოლოდ ანას ვაწესებ“. და დ. ყიფიანი გადასახადის ახალ მუხლებს ურდგენს მამასახლისს. უკანასკნელ მუხლში რგი ამბობს: „თუ კიდევ შევამჩნიე ვისმე ამ განწყების აღუსრულებლობა და სოფლის საზოგადოებისაგანაც ამნაირივე დაუდევრობა, მაშინ სოფელი ნულარ დამენდურება, რომ აქაური ტყეები ისე შევკრა, როგორც სახელმწიფო ტყეები არის შეკრული“.³

ავღნიშნოთ კიდევ ერთი ფაქტი, 80-იან წლებში ბორჯომის ხეობის გლეხკაცობა უზომო შევიწროვებას განიცდიდა დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის მამულზე დასახლებული ხუთი სოფლის გლეხობა. მათი შევიწროვებელი იყო მამულის მოურავი და წვრილი აჯენტები. 186 კაცმა

¹ იკივე თხოვნა

² იხ. ქვიშხეთის საზოგადოებისაგან თხოვნა 1870 წ.

³ ქვიშხეთის ნებატონე დიბ. ყაფაანისაგან განცხადება მამასახლისის სახელზე 1870 წ. ივნისის 27.

თხოვნით მიჰმართა დ. ყიფიანს—შედი ჩვენს მდგომარეობაში როგორც მეზობელმა და გავლენიანმა კაცმა და გაგვიწიე დახმარება რომ თავი ვიხსნათ ამ აუტანელ მდგომარეობისაგან. დიმიტრი ყიფიანი სამართლიანობისა და კანონიერების ერთგული დარაჯი იყო. მან დაინახა, რომ გლეხები უსამართლოდ არიან დასჯილნი და ენერგიულად მოჰკიდა ხელი მათ დაცვის: არ მოერიდა იმასაც კი, რომ ეს საქმე ეუბოდა ყოფილ მეფის მოადგილეს დიდ მთავარს.¹ მართალია დ. ყიფიანმა ვერ მიაღწია თავის მიზანს, მაგრამ ფაქტი მაინც ფაქტად რჩება, რომ იგი გამოვიდა უსამართლოდ დასჯილ გლეხების დამცველად.

ჩვენ განვებ შევაჩერეთ მკითხველის ყურადღება დ. ყიფიანის როგორც მემამულის კერძო ურთიერთობაზე გლეხობასთან; ამ კერძო დამოკიდებულებაში დ. ყიფიანის ნამდვილი სახე არის მოცემული: დ. ყიფიანის პრინციპები და მისი ოჯახური საქმიანობა ერთიანობისაგან განუყრელი იყო. იგი მას ატარებდა ცხოვრებაში, რა პრინციპის მომხრეც იყო. ამ კერძო ურთიერთობიდან ჩვენ დავიწყებთ, რომ იგი როგორც მემამულე და გარკვეულ უფლებების აღჭურვილი პიროვნება მტკიცეთ იცავს კანონს; კანონი მისთვის წმინდათა წმინდა არის; მაგრამ მისი ურთიერთობა დაბალ, ხელქვეით წოდებასთან ლაშობიერი და ჰუმანიტარია. იგი ცდილობს მოვალეობისა და უფლების პრინციპი მტკიცედ გაატაროს ცხოვრებაში, მაგრამ არასოდეს არ დაარღვიოს მეგობრული და მშვიდობიანი დამოკიდებულება ხელქვეით წოდებასთან; არასოდეს არ მიჰმართოს მკაცრსა და ტლანქ ზომებს თავისი უფლებების დასაცავათ; არა შეეწროებით, არამედ შეგნებით მიიყვანოს დაბალი წოდება თავის მოვალეობის აღსრულებამდე. ასეთი არის დ. ყიფიანი კერძო ცხოვრებაში გლეხობასთან დამოკიდებულების საქმეში. გავიცნოთ ახლა მისი საზოგადოებრივი პროგრამა და მისი სოციალური იდეალები.

2.

როგორც ჩვენ ზევით აღვნიშნეთ, დ. ყიფიანი არ იყო პრინციპიალური მოწინააღმდეგე ბატონყმური წყობილების: ბატონყმობის ინსტიტუტი, —როგორც არ. ჯორჯაძე აღნიშნავს,—მის თვალში შეურყეველი იყო...¹ მაგრამ დ. ყიფიანი მაინც მოითხოვდა ერთს, რომ ძველად კანონით განმტკიცებული ბატონსა და ყმის შორის ურთიერთობის საქმე, შეკეთებულიყო და შეცვლილიყო თანახმად ახალი პირობებისა; არა მოსპობა ბატონყმური ურთიერთობის, არამედ მის შეკეთებას ახალ პოლიტიკურ მდგომარეობისა და საზოგადოებრივ ურთიერთობის მიხედვით. — აი როგორ დებულებას იცავდა დ. ყიფიანი ბატონყმობის მოსპობამდე. დ. ყიფიანის საინტერესო წერილები: «О том, о сем и между прочим о условиях за-

¹ იხ. „მემუარები“ გვ. 107 — 12.

² არ. ჯორჯაძე: „დიმ. ყიფიანი“, „სახალხო საქმე“.

КАВКАЗСКИХ“.¹ სწორედ ამ ხაზით არის გაშუქებული საკითხი. აღნიშნავს რა იმ ღრმა ცვლილებებს, რომელიც მოხდა მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან მთელს ა/კავკავსიაში, ავტორი აყენებს წოდებათა ურთიერთობის საკითხს. მისი აზრით, ძველი კანონებით ან და დებულებით განსაზღვრული ეს ურთიერთობა წოდებათა შორის აღარ შეესაბამება ახალი ეპოქის მოთხოვნილებებს და იგი საჭიროებს სათანადო ცვლილებებს. ის რაც შეესაბამებოდა ფეოდალურ წყობილების სისტემას, დ. ყიფიანის აზრით, აღარ შეესაბამება ახალ წყობილებას, როდესაც საქართველოში ვითარდება სხვაგვარი მოქალაქობრივი ცხოვრება. ამ მოსაზრების დასაბუთებლად დ. ყიფიანს მოყავს მაგალითები ე. წ. დებულების განხილვით. დებულება გამოხატავდა მემამულესა და ყმას შორის ისტორიულად დამყარებულ ურთიერთობის ფორმას. იგი არსად არ იყო დაწერილი, მაგრამ დაწერილ კანონზე უფრო მტკიცე იყო. მაგრამ ეს დებულება შეეფერებოდა ძველ წყობილების სისტემას, — „თანამედროვე წესწყობილებაში, როდესაც არ არის საჭირო მსხვილი მიწათმფლობელობა (როგორც ფეოდალიზმის დროს ე. ი. გვაროვნულ მიწათმფლობელობაზე ლაპარაკობს ავტორი — ს. ხ.) არც აუცილებლობა მისი დაუნაწილებლობის შენარჩუნებისა, ეს ზეპირი დებულება სასაცილო მაგალითებს იძლევა“. დ. ყიფიანს ამ ფაქტის დასაბუთებლად შემდეგი ცოცხალი მაგალითები მოყავს. 150 — 200 წლის წინეთ ერთი რომელიღაც მთავარი ფლობდა დიდ მამულს და თავისი შესაფერისი წესები ჰქონდა თავის სამფლობელოში შემოღებული. მისი შორეული მემკვიდრის მამული 1820 წლისათვის საგრძნობლად შემცირდა, ხოლო ამ უკანასკნელის მემკვიდრეებს უფრო ნაკლები მამული ხვდათ რაღაც 200 — 300 გლეხთა კომლთა და დებულებით. ავტორი განაგრძობს:

— ეი შენ, ჩხატარეიშვილო, შემიკაზმე ცხენი, — ეუბნება ერთი ბატონიშვილთაგანი თავის გლეხს.

— არ შემიძლია, ბატონო. ვინლა დაატარებს თქვენს წერილებს?

— ბევრს ნუ სტყუი! ჩემს წერილებს ფოსტა ატარებს.

— თუ გნებავთ მომკალით, ბატონო, არ შემიძლია ცხენი გიკაზმოთ. გამაგზავნეთ წერილით სტამბოლში, თუ გინდ მოსკოვში — ეს ჩემი დებულებაა, ხოლო ცხენის შეკაზმა

— მე შეჯინიბე არა ვარ.

— გამიგონე შენ სალუქვაძე, — ეუბნება მეორე გლეხს; რა არის შენ რომ სულ ზურგით ათრევე შეშას. უკეთესი არ იქნება წაიყვანო ხარები და ერთი დღის მოთხოვნილება ერთხელვე შეასრულო.

— ხარები მე ცოტა მყავს, ბატონო.

— მე გაჩუქებ ერთ ჩემ ხარს.

¹ იხ. „Кавказ“ № 70, 80, 81, 83, 84, 1853 წ. გამოვიდა ცალკე წიგნიდაც იმავე წელს.

— ღმერთმა ნუ მომიშალოს თქვენი მოწყალება, ბატონო და შეუფეო ჩემო.

— იცოდე კარგად დატვირთონ ურემი შეშით.

— აოა, ბატონო, ეს არა გზით არ შემიძლია. თქვენ ჩემი ბატონი ხართ, თქვენ უშუაება გაქვე ათი ხარიც მაჩუქეთ; თქვენ შევიძლიათ მიბრძანოთ მე ყოველივე, რაც თქვენ გსურთ; და მე, თქვენი მონა, ყოველთვის შეევასრულებ, მაგრამ შეშის შოტანა სხვა მხრივ არ შემიძლია თუ არა ჩემი ზურგიტ. ასეთია ჩვენი დებულება.

— კარგი, კარგი. წერილი მაინც ჩაუტანე ჩემს ძმას სოფელში.

— როგორ, ბატონო, მე უნდა ვაჩარო წერილები? მე თქვენთან მამაქვს შეშა, ხოლო წერილების ტარება ჩხატარეიშვილის მოვალეობაა.

— ჰმ! მომეცი ჩიბუხი.

— ამ წუთში. ვერყვი გიტუას, რომ ჩიბუხი მოკართვას.

— ის შინ არ არის, მომართვი შენ თვითონ.

— ოხ, ღმერთო ჩემო. მე როგორ უნდ მოგართვათ ჩიბუხი როდესაც ჩემი მოვალეობა შეშის მოტანაა. არ შემიძლია, მართლა არ შემიძლია, მომკალით, მე თქვენი ყაზახი, თქვენი გლეხი ვარ და თქვენ შევიძლიათ ჩემი მოკლა, თუ ეს თქვენ გნებავთ, მაგრამ ჩიბუხის მოწოდებას კი ვერ გაგიბედავთ.¹

ასეთი მაგალითებით ასაბუთებდა დ. ყიფიანი ძველ ჩვეულებათა და წოდებათა შორის განმტკიცებულ დებულების შესაბამობას საზოგადოებრივ ცხოვრების ახალ ვითარებასთან. „ერთმა მოთხოვნილებებმა, განაგრძობს დიმიტრი, — ადგილი დაუთმეს მეორე მოთხოვნილებებს, მოვლენათა მიმდინარეობამ მესხიერებიდანაც კი ამოშალა დიდი ნაწილი ჩვეულებათა და საჭიროებათა, მაგრამ დებულებას არავის ცნობა არა სურს. ზოგიერთ (მებატონეს) ერგო ათეული მეჯინებე, თუმცა მას ცხენი ორზე მეტი არა ყავს; სხვებს ათეულობით მზარეულები, მაშინ როდესაც ერთიც საკმარისი იყო; ამათ — ათობით დამტარებელი თუმცა მათი დაგზავნა არსად არ არის საჭირო; ამათ ერგოთ მხლებლები თუმცა რა აზრი ექნება მათ გააცილონ თავიანთი ბატონი, როდესაც უკანასკნელს შეუძლია საფოსტო მარხილითაც გაჰქროლდეს, სხვა პირობებში — კურირსკითა.“² აქ დიმიტრი ყიფინმა საუცხოვოდ განმარტა ის გართულებული მდგომარეობა, რომელშიაც მოექცა ძველი ჩვეულებით გზმმტკიცებელი წოდებრივი ურთიერთობა: ობიექტური გარემოება შეიცვალა, რაც ახალ დამოკიდებულების დამყარებას მოითხოვს მებატონესა და ყმას შორის, ძველი დებულება და კახონი ამის წესაძლებლობას არ იძლევა. მაგ. ძველი დებულებით განმტკიცებული იყო, რომ ყმათა ამა და ამ ოჯახს ამდენი მეჯინიბე, მზარეული

¹ იხ. Д. Клипьяни: „О том, о сем и между прочим о сословных Закавказских“ გვ. 44—5, 1853 წ.

² იქვე, გვ. 45—6.

და სხვა უნდა მიეცა ბატონისათვის, ძველ პირობებში ეს საჭირო იყო და სავსებით შეესაბამებოდა ბატონის მოთხოვნილებებს. მაგრამ ახალ ისტორიულ პერიოდში ასეთი მოთხოვნილება აღარ აქვს მებატონეს და მას ესაჭიროება ყმის შრომის სხვა სამეურნეო სფეროში გამოყენება; ამას კი ეწინააღმდეგებოდა ძველი დებულება, რომლის მიხედვითაც ყმა ძველი დროიდანვე ერთ გარკვეულ მოვალეობას ასრულებდა და ამჟამად, მისი გადაჩვევა არა შემთხვევაში არ სურდა. ასეთს პირობებში ყმის შრომა გამოუყენებელი რჩება ბატონისათვის; იგი უფრო საჩინად აწვევა თვით მებატონეს: მას არა აქვს შესაძლებლობა შესაფერისად გამოიყენოს ათეული მზარეულები, მეჯინიბეები და სხვ. ხოლო რჩენით კი უნდა არჩინოს. დ. ყიფიანი როგორც შემამულე და საკმაოდ განვითარებული პიროვნება, ნათლად ხედავდა ბატონყმურ ურთიერთობის ასეთს წინააღმდეგობას, კრიზისს და მოწადინებულ იყო იგი შეეერთებია, შეესწორებია ახალი პირობების მიხედვით.

შეიძლება ითქვას, რომ დ. ყიფიანი პირდაპირი მოწაფე იყო ვორონცოვის პოლიტიკისა. იგი აღმერთებდა ვორონცოვის, როგორც პოლიტიკურ — ეროვნულ პროგრამას, ისე მის სოციალურს და ეკონომიურს გეგმებს. პირველი ხაზით ვორონცოვი სცდილობდა ყურადღება მიექცია ადგილობრივ მოთხოვნილებებისათვის, კულტურული საქმიანობით (თეატრი, პრესა და სხვ.) დაეინტერესებია ინტელიგენტური ძალები და ამით თითქოს შესაფერისი მფარველობა გაეწია ქვეყნისათვის;¹ მეორე ხაზით — ვორონცოვი ცდილობდა არისტოკრატიული წოდების (თავად-აზნაურობა, ალაღარები, ბეგები და სხვ.) განმტკიცებას, მათზე დაყოვნებას, წოდებათა შორის ნორმალურ ურთიერთობის გახმტკიცებას. და ფართო აღებმცემობისა და ეკონომიური აღორძინების გაჩაღებას. დ. ყიფიანი პირნათლად ემსახურებოდა ამ ვრცელ პროგრამას. ვორონცოვის პოლიტიკურ ეროვნული ხაზი მას სასარგებლოდ მიაჩნდა საქართველოსათვის და თავისი ხანგრძლივი მოღვაწეობის განმავლობაში ერთხელაც არ გადაუხვევია ამ პროგრამისაგან. ასევე ენერგიულად იცავდა იგი მაღალი წოდების პრივილეგიებს. ქვეით უფრო ვრცელად ჩვენ ამას დავინახავთ ალაღარების მავალითზე. ვორონცოვის პოლიტიკა ამ საკითხში იქითკენ იყო მიმართული, რომ ქართველი ფეოდალური არისტოკრატია გადაექნა მსახურ არისტოკრატიად, განათლებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების გზით, დაეყენებია იგი გონივრულს გზაზე² და გადაექცია ქართველი თავად-აზნაურობა რუსეთის თვითმპყრობელობის დასაყრდენ ძალად ა/კავკასიაში. ამ გზით ვორონცოვი ებრძოდა ფეოდალური წყობილების ნაშთებს და ახალი ურთიერთობის განმტკიცებას ცდილობდა წოდებათა შორის დ. ყიფიანი პრინ-

¹ კულტურის განვითარებას, — სწერს ვორონცოვი თავის მოხსენებაში, — დიდი მნიშვნელობა ექნება „на поощрение нравов и на слияние туземцев с русскими“ („Актъ“ ტ. X, გვ. 881).

² В. Толстой: М. С. Воронцов укрн. Русский Архив №, 11, გვ. 301, 1877 წ.

ცივილური თანამოაზრე იყო ამ საკითხშიც ვორონცოვის პროგრამისა. იგიც ებრძოდა ძველ ფეოდალურ წყობილებას და მოითხოვდა მტკიცე ურთიერთობის დამყარებას წოდებათა შორის. „კავკასში“ მოთავსებულ თავის წერილში იგი სწერს: „უკვე ერთი ამით ნათელი არის, რომ საქართველოს ძველი (წოდებრივ) იერარქიაში უნდა მომხდარიყო ძირითადი გარდატეხა და ეს მძიმე საქმე... დაწყებული 1818 წლიდან—გრძელდებოდა მას შემდეგ ყოველ ნაბიჯზე წარმოშობილ მეტად შემაფერხებელ პირობებში და დამთავრდა 1850 წ. სავსებით შეფარდებით ადგილობრივ პირობებთან და მთავრობის ღირსებასთან... ამჟამად ქვეყნის ამ ნაწილებში სამი წოდება არის, რომელთა მნიშვნელობა და დამოკიდებულება განსაზღვრული არის იმპერიის საერთო კანონების მიხედვით“¹. დ. ყიფიანი, მტერი ფეოდალური წყობილების წოდებათა იერარქიულ წესისა, სავსებით იზიარებდა ამ წოდებრივ ურთიერთობის ახალ საფუძვლებზე გარდაქმნას.

როგორი იყო ვორონცოვის პრლიტიკა გლეხთა საკითხში და როგორ სჭრიდა ამავე კითხვას დ. ყიფიანი 40-იან და 50-იან წლებში? ვორონცოვი ევროპიულად განათლებული პიროვნება იყო. იგი ნათლად ხედავდა, თუ როგორი სასტიკი დამოკიდებულება არსებობდა მებატონეებსა და ყმებს შორის საქართველოში. „საქართველოში, ისე როგორც რუსეთში თავადაზნაურობის ბატონყმური უფლება გლეხობაზე ძველათგანვე იყო დამკვიდრებული: მაგრამ აქ თავად-აზნაურთა უფლებას აქვს უფრო ფეოდალური თვისება, ვინემ ბატონყმური; წარსული ეპოქის ჩვეულებათა უკულტურობით, უფლებები, განსაკუთრებით ძლიერ თავადებისათვის წეულღვდელი იყო და ძლიერ ხშირად ეჩებოდა თვით გლეხების სიცოცხლესაც“². ამიტომ გლეხთა საკითხში, უკეთ მებატონეებსა და ყმათა ურთიერთობაში ვორონცოვს სურდა შეეტანა ცვლილება „თანამედროვე ეპოქის სულთან შეფარდებით“, (соответствующим духу времени). მაგრამ რადიკალური ცვლილებების მოხდენას წოდებათა ურთიერთობაში ვორონცოვი მაინც გასურბოდა იმ ხნობით, იგი ფიქრობდა, რომ როგორც რუსეთში ისე საქართველოში არსებობს ბატონყმობა. იმდენად, რამდენადაც შიცივლება რუსეთში ეპოქის პროგრესიულ მოთხოვნილებათა ზეგავლენით დამოკიდებულება ყმებსა და მებატონეებს შორის, იმ სახითვე ცვლილება უნდა მოხდეს საქართველოშიაც. მაგრამ ეს არ იქნება რადიკალური შეცვლა აქ არსებული ურთიერთობისა, არამედ მისი შეფარდება საერთოდ რუსეთის პირობებთან.³ როგორც ვიცით, ვორონცოვი სავაჭრო კაპიტალის ინტერესებს წარმოადგენდა და იცავდა ამიერ-კავკასიაში, ამ კაპიტალის საექსპლოატაციო ობიექტს იგი უმთავრესად თავად აზნაურობაში ხედავდა და ცხადია,

¹ დ. ყიფიანის დასახელებული წერილი „Кавказ“ № 84, 1353 წ. წიგნში გვ. 48.

² „Акты“ ტ. X, გვ. 878.

³ იგივე, № 28, 35, 38, ს. ავალიანი: „М. С. Воронцов и Крестьянский вопрос“.

ცდილობდა თავად-აზნაურობა ისეთს პირობებში ჩაეყენებია ეკონომიურად, რომ მისგან მეტი შემოსავალი ჰქონოდა რუსეთის სავაქრო კაპიტალს. ამ მიმართულებით ცდილობდა იგი ცვლილებები მოეხდინა მებატონეებსა და ყმებს შორის, ე. ი. ვორონცოვი ცდილობდა ძველ ფეოდალურ წესზედ აგებული დამოკიდებულება შეეცვალა ახალით, ისე რომ ყმა კვლავ მემამულის სრულ მორჩილებაში ყოფილიყო. ამრიგად ყმასა და მებატონის შორის დამკვიდრებული ჰუმანიური დამოკიდებულება ვორონცოვს გაგებით, სრულიად არ სპობდა გლეხის ექსპლოატაციის შესაძლებლობას მებატონის მიერ. როგორც აღვნიშნეთ, ვორონცოვი დიდ ყურადღებას აქცევდა ქართლ-კახეთში, იმერეთში და გურიაში მებატონეთა და ყმათა ურთიერთ დამოკიდებულების საკითხის გარკვეულ ფორმებში ჩამოყალიბებას.¹ ვორონცოვმა თანახმად თავის პრინციპებისა ამ საკითხის შესწავლა და გამოკვლევა მიანდო მთავარმართველობის საბჭოს, სპეციალურ კომისიებსა და მაზრის თავად-აზნაურთა კომიტეტებს.² 1849 წ. 10 იანვარს იგი სწერს ჩერნიშევს, რომ იგი შეუწყვეტილვ სწავლობდა ამ საკითხს და საჭირო მასალების მოპოვების შემდეგ მიჰმართა ა/კავკასიის მთავარ სამართველოს საბჭოს შეადგინოს დაწვრილებითი წესი მემამულეთა და გლეხთა ურთიერთ დამოკიდებულების შესახებ ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიაში, რომელიც შეტანილი იქნება თანამედროვე ეპოქის სულთან და ხალხის ჩვეულებასთან და იმ განზრახვით, რომ რუსეთში არსებული ბატონ-ყმური უფლების საერთო დადგენილებანი შეძლების და მიხედვით შექოლებული იქნეს აქაც.³ ამ საერთო დირექტივების მიხედვით მთავარმართველობის საბჭომ დაამუშავა პროექტი ამ საკითხის შესახებ და გადაუგზავნა მ. ს. ვორონცოვს. როგორც დ. ყიფიანის მემუარებშიდან ირკვევა, აღნიშნულ საკითხის შესახებ „დაწვრილებითი მოხსენების შედგენა წილად ხვდომია“ თვითონ დ. ყიფიანს.⁴ ეს პროექტი მოყვანილი არის ვორონცოვის ჩერნიშევისადმი გაგზავნილ მოხსენებაში.⁵ გავეცნოთ ამ პროექტის მთავარ დებულებებს—ამით ჩვენ გავეცნობით თვით დიმი. ყიფიანის შეხედულებებს ბატონსა და ყმის შორის ურთიერთობის შესახებ. პროექტი გამოდის ვახტანგ მე. 6 კანონების ძირითად დებულებებიდან, რომლის მიხედვითაც გლეხი და მისი ქონება ბატონს ეკუთვნის (მუხ. 260), რომ მემამულეს აქვს უფლება გაჰყიდოს თავისი გლეხი (მუხ. 162, 260), გლეხის უძრავ-მოდრავი ქონება მემამულის სრულს განკარგულებაში იმყოფება (მუხ. 158). აერთორი ფექრობს, რომ ძირითადი ცვლილებების მოხდენა აქაურ ჩვეულებებში არ არის საჭირო, მაგრამ იღებს რა მხედველობაში იმას, რომ

¹ В. Иваненко: Гражданское управление закавказьем“ გვ. 373.

² „Акти“ ტ. X, № 28 და 35,

³ ნქვე. 37.

⁴ დ. ყიფიანი „მემუარები“ გვ. 88.

⁵ „Акти“ ტ. X. გვ. 40 — 45.

უფლება ქართველი მემამულეებისა ყმებზე როგორც ვახტანგ მეფის კანონით, ისე ხალხის ჩვეულებების მიხედვით არსებითად ისეთივეა, როგორც ითაც სარგებლობენ რუსეთის თავად-აზნაურები; ამიტომ შეფარდებით თანამედროვე ეპოქის სულთან და მომავალში საკითხებისა და გაუგებრობების გათვალისწინებით — აუცილებელ საჭიროდ მიაჩნია — რუსეთის ბატონყმური უფლების საერთო დადგენილებანი, რომელიც საზღვრავენ მემამულეთა და გლეხთა ურთიერთობის არსს, მაგრამ არა ხარისხი და რაოდენობა გადასახადებისა უკანასკნელისა პირველის მიმართ, — გავრცელდეს ამ მხარეშიაც იმ გამოკლებით, რომელზედაც მრგვითითებენ ადგილობრივი პირობები. ¹ აღნიშნავს რა რუსეთის კანონების იმ დებულებებს, რომელიც არ ზნდა იქნეს გავრცელებული საქართველოს პირობებში, ავტორი გარკვევით განსაზღვრავს ყმათა გადასახადებსა და რაოდენობას შემდეგი სახეების მიხედვით: 1) ფულად გადასახადს, 2) მიწის ნაწარმოების, 3) შრომითი და ბოლოს 4) შემთხვევით გადასახადს. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ დებულების შესახებ, რომლის უარყოფით მხარეებზე ასე მაგრად სწერდა დ. ყიფიანი 1853 წ. თავის დასახელებულ წერილში, — აქაც მსგავსივე მოსაზრებები არის გამოთქმული: ავტორი მოითხოვს ამ დებულებების შეცვლას უფრო რაციონალური კანონით. იგი სწერს: „...იმერეთისა და გურიის მემამულეთ ზნდა მიეცეს უფლება გლეხთა ერთგვარი გადასახადის ნაცვლად, რომელიც მათთვის სრულიად საჭირო არ არის, ხოლო გლეხებისათვის ასე თუ ისე მძიმეა, დააწესონ მეორე სახის გადასახადი, რომელიც ორივე მხარისათვის სასარგებლო იქნება და არ ეწინააღმდეგება ადგილობრივ ჩვეულებებს და დროის მოთხოვნილებებს“. ²

ეს მოსაზრებანი საინტერესოა იმ მხრივ, რომ გარკვეულ ფარგლებს აწესებენ მებატონეთა და ყმათა ურთიერთობის საქმეში; ამით შესაძლებელი გახდებოდა შეზღუდულიყო მებატონეთა ბოროტმოქმედებანი გლეხთა გაყვლეფის საქმეში, ხოლო მეორეს მხრივ, ნაცვლად ჩვეულებებისა მტკიცე დებულებებზე აშენებულიყო ორივე მხარის უფლებრივი მდგომარეობა. ³ მაგრამ ეს პროექტი მაინც მემამულეთა სასარგებლოდ იყო შედგენილი, ხოლო გლეხობა მცირეოდენ გამონაკლისით, არავითარ შეღავათს არ ღებულობდა. ეს შეამჩნია შორსმჭვრეტელმა ვორონცოვმა და თავის მოხსენებაში აღნიშნა: „Но составленные советом правила, по мнению моему, слишком недостаточны для определения взаимных отношений крестьян и их помещиков в духе настоящего времени. Эти правила в некоторой степени усиливают более прежнего власть помещиков, ничем не обеспечивая крестьянского быта“ ⁴

¹ „Акты“ ტ. X., გვ. 41—42.

² იგივე, გვ. 43.

³ С. Авалиани: „Крестьянский вопрос в Закавказьи“. ტ. I, გვ. 128, 1912 წ.

⁴ „Акты“ ტ. X., გვ. 45.

აღსანიშნავი ფაქტია: ამიერ-კავკასიის ხელისუფალი—მეფის მოადგილე—უფრო მარცხენა ტლანგზედ აღმოჩნდა გლეხთა საკითხში, ვინემ ქართველი ინტელიგენტი და რუსი მოხელე — აზნაურთა წრიდან გამოსული დ. ყიფიანი. ეს ფაქტი განმეორდა 1862—64 წლებშიაც — რეფორმის წინა პერიოდში, როდესაც დ. ყიფიანმა უფრო მემარჯვენე პოზიცია დაიჭირა ვინემ ადგილობრივმა ხელისუფლებამ.

მაგრამ შემდეგში დ. ყიფიანმა, შეიგნო ვორონცოვის მიზნები. როგორც ცნობილია, ვორონცოვმა სხვადასხვა მიზეზების გამო ვერ შესძლო თავისი პროექტების განხორციელება გლეხთა საკითხში. იგი ცდილობდა ნიადაგი მოემზადებია ამისათვის საქართველოში, ხოლო მანამდე კი ბატონყმური უფლება „ამჟამად მომქმედ ჩვეულებათა ფარგლებში დარჩენილიყო“ რომ შეუსაბამო „პროექტებს“ არ გამოეწვია არევედარევა წოდებათა ურთიერთობაში. დ. ყიფიანისათვის ხელისუფლების დადგენილება უმაღლესი კანონი იყო. მან ნათლად შეიგნო ვორონცოვის პოლიტიკის აზრი და 1853 წელს სწერდა: „მართალია, მემამულეთა და გლეხთა ურთიერთ დამოკიდებულებაში კიდევ არსებობს ზოგიერთი გაუგებრობანი, — როგორც მაგალითად დებულება იმერეთსა და სამეგრელოში და არავითარი დებულების არ ქონა ქართლსა და კახეთში, — მაგრამ ეს გაუგებრობა ისეთი არ არის, რომ მისი განმარტების საქმის მინდობა არ შეიძლებოდეს დროისათვის — რაც უკვე ნაქმარია“. ¹

აქ კიდევ უნდა შევაჩეროთ მკითხველის ყურადღება ერთ საინტერესო ფაქტზე. დ. ყიფიანის არქივში აღმოჩნდა ერთი საინტერესო დოკუმენტი, რომელსაც აწერია: Часть 5 и последняя о праве владельцев удалять крестьян из владений.. ეს უნდა იყოს მეფის მოადგილის საბჭოს იმ მოხსენების უკანასკნელი თავი, რომლის შესახებაც ჩვენ ზევით ვლაპარაკობდით. ეს დოკუმენტი საინტერესოა იმ მხრივთაც, თუ როგორი არგუმენტაციით ასაბუთებდენ თავით მემამულენი თავიანთ უფლებების განმტკიცებას გლეხობაზე. მოუსმინოთ ამ დოკუმენტს: „ამ დასკვნის წინა მუხლებში საბჭომ განმარტა რაც შეიძლებოდა ვრცლად ის მიზეზები, თუ რატომ არის აუცილებელი არა მარტო შეურყევლობა ბატონყმურ უფლებისა საქართველოში — არამედ მისი განმტკიცებაც კანონის ძალით. ამის ერთერთი მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ მთავრობას, დაუმორჩილებს რა ხალხს უმაღლეს წოდებას... შეძლება უნდა ჰქონდეს, არსებით ცვლილებების მოხდენისა და გაძლიერებულ საშუალებათა გარეშე, მოიყვანოს სისრულეში თავისი განკარგულებანი თავად-აზნაურობის საშუალებით, რომელთა პირადი ინტერესი მჭიდროდ დაკავშირებულია მთავრობის განსაზღვრებთან და რომელთა ზნეობრივ ძალთა გავლენას უფრო ადვილათ შეუძლია მორჩილებაში იყოლიოს ხალხის დაბალი კლასი. მაგრამ თუ მემამულეებს უფლებრივად არ

¹ Д. Кипиани: „О том, о сем и между прочим о сословиях Закавказских“, — „Кавказ“, № 80, 1859 წ.

ეკნებათ მიცემული ნაწილილი ბატონობა (действительная власть) გლენობაზე, მაშინ ეს მიზანი არ ეკნება მიღწეული და თავად-აზნაურობას შეიძლება თავზე დაატყდეს აქაური შავი ხალხის თავხედობის შედეგები. აქაური კანონებისა და ჩვეულებათა მიხედვით გლენი მშვილობიან მეოჯახის მოვალეობას ასრულებდა და არ შეეძლო თავისი ნებით გამოსულიყო თავის მდგომარეობიდან იმიტომ, რომ მისი მოქმედება და თვითნებობა დაუყონებლივ ისჯებოდა: მემამულეს შეეძლო იგი სასტიკად დაესაჯა ფიზიკურად; შეეძლო სრულიად გაენთავისუფლებია იგი; დაერღვია მისი ოჯახი წევრების ცალცალკე გაყიდვით; ბოლოს დაესახიჩრებია იგი და არავითარ პასუხსაც არ აგებდა... ამჟამად, როდესაც საბჭომ (მეფის მოადგილის) გადასწყვიტა აქაური ბატონყმური ურთიერთობა შეძლებისდა მიხედვით დაუახლოვოს და გაათანასწოროს რუსეთის ბატონყმურ წყობილებასთან, — მემამულეს აღარ შეეძლება გლენი დასაჯოს არცერთი ზემოდ დასახელებული სასჯელით და არც გლენისათვის აღარ ეკნება აუცილებელი გაიქცეს მემამულესაგან საზღვარგარეთ; აგრეთვე აქაურ მემამულეს არ ეკნება და არც უნდა ჰქონდეს კიდევ ერთი უფლება — დასაჯოს გლენობა ჯარში გაგზავნით. მაშასადამე მას რჩება უფლება მხოლოდ იოლი ფიზიკური დასჯისა და მართვა თავის შეხედულების მიხედვით, მაგრამ მასთანვე მან უნდა უზრუნველყოს იგი არსებობის წყაროთი. იმ დანაშაულისათვის, რომელიც თხოულობს უფრო დიდ სასჯელს, მემამულის განკარგულებაში არავითარი საშუალება არ არსებობს... ამიერ-კავკასიის თავად-აზნაურობის თანამედროვე განათლების დონის მიხედვით, რასაკვირველია მათ დიდ უმრავლესობას, — რომ არ შეეცხობთ მათ ბუნებრივ შეგნებას, რომ გლენტა კეთილდღეობაზედ არის დამოკიდებული მემამულის ნამდვილი კაპიტალი, — შეუძლია საესებით შეიგნოს, რომ მემამულე არის გლენობის ოჯახის მეთაური, უახლოესი დამცველი, მზრუნველი და მოსამართლე მათი შინაგანი განწყობის საქმეში; რომ ის (მემამულე) კანონითაც და სინდისითაც პასუხისმგებელია როგორც უმაღლესი სამოქალაქო ხელისუფლების, საეკლესიო მოთხოვნილებათა წინაშე; და რომ გლენტა ცხოვრების ზნეობრივი და ქონებრივი განვითარების ხელმძღვანელობა მინიჭებული აქვს მათ მთავრობისაგან. დასასრულ მთავრობა მოითხოვს მათგან (მემამულეებისაგან), რომ მათ იყოლიონ გლენობა სრულ სიმშვიდეში და მორჩილებაში არსებულ ხელისუფლების მიმართ და მიიღონ ზომები, თუ გლენობა იტანჯება ადგილობრივ ადმინისტრაციის ბოროტმოქმედებით ან და თვით ისინი არღვევენ საზოგადოებრივი კეთილდღეობის წესებს. მაგრამ რომ მემამულემ ნათლად შეიგნოს თავისი მნიშვნელობა და მოვალეობანი და იმოქმედოს ამის მიხედვით, აუცილებელია რომ მას ჰქონდეს უფლება ის თავისი გლენტები, რომელთა დამორჩილება მას არ შეუძლია და რომელნიც მას მიაჩნია თავისი მამულის დანარჩენ საზოგადოებისათვის საზიანოთ, — გადასცეს მთავრობას და სთხოვოს, რომ ის (გლენი) განდევნილი იქნეს საქართველოდან. ამ უფლების წართმევა

მემამულისათვის საბჭოს შეხედულებით, უსამართლობა იქნებოდა და არ შეესაბამებოდა ამ მოხსენებაში გატარებულ მოსაზრებებისა და წინადადებების ძირითად საფუძვლებს.¹

ეს ციტატა ამ საინტერესო ისტორიულ დოკუმენტიდან ჩვენ განგებ მოვიყვანეთ ასე ვრცლად. ეს დოკუმენტი ნათლად ააშკარავებს როგორც ადგილობრივი მთავრობის, ისე ჩვენი მოწინავე ინტელიგენციის იმ „რეფორმის“ შინაარსს, რომლის გატარებასაც ისინი ფიქრობენ 40-იან წლების დასასრულ და 50-იან წლების დასაწყისში, ამ დოკუმენტის მიხედვით მტკიცდება, რომ იმ ხანებში არავინ არ ფიქრობდა ჩვენში „შეგნების საწინააღმდეგო მონური დამოკიდებულების ადამიანისა ადამიანზე“² მოსპობას. წინააღმდეგ, „რეფორმის“ შინაარსი ამ მდგომარეობის განმტკიცებაში გამოიხატებოდა. მართლაც, ჩვენ ვხედავთ, რომ პროექტის შემდგენელთა შემდეგი ძირითადი დებულებები ჰქონდათ წამოყენებული: 1) მათ შეურყეველად მიაჩნდათ ბატონყმური ინსტიტუტი და სრულიად არ ჰფიქრობენ მის მოსპობაზე; 2) ისინი ფიქრობენ, რომ საქართველოში არსებული ბატონყმური ურთიერთობის ნორმები და კანონები შეეფარდებიათ რუსეთში არსებულ ბატონყმურ უფლებებთან და ამით მოესპოთ ის ტლანქი და უხეში დამოკიდებულება, რომელიც ძველი ქართული კანონებითა და ჩვეულებით იყო განმტკიცებული; 3) „რეფორმატორები“ მემამულის მთავარ ეკონომიურ წყაროს გლეხის შრომასა და დოვლათში ხედავდნენ. მათ გლეხიცა და მიწაც მემამულის სრულ საკუთრებად მიაჩნდათ. ისინი ამ დებულების იურიდიულ საფუძვლებს თავგამოდებით იცავდნენ; 4) „რეფორმატორები“ ფიქრობდნენ მემამულეებისათვის დაეტოვებიათ ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური უფლებები და გადაექციათ ისინი მთავრობის პოლიტიკის გამტარებლად თავის სოფელში; ყოველი მემამულე ხდებოდა პასუხისმგებელი თავისი გლეხობის მთავრობისადმი მორჩილებაში ყოფნისა. მას უნდა მოეხდინა მორალური და ფიზიკური გავლენა გლეხობაზე და მორჩილებაში მოყვანა მთელი სოფელი. ამით იგი ხდებოდა პოლიტიკური ფუნქციების მატარებელი სოფლად.

ასეთი იყო ის პოლიტიკა, რომელსაც დაადგა 40—50 წლებში ქართველი ინტელიგენცია ბატონყმობის საკითხში.

ასეთი იყო დ. ყიფიანის პოზიცია გლეხთა საკითხებში 40-იან და 50-იან წლებში. ზემოაღნიშნულ ფაქტიურ მასალებიდან სრულიად არ გამოდინარეობს ის, რომ დ. ყიფიანი ბატონყმური ინსტიტუტის წინააღმდეგ იყო. წინააღმდეგ, ფაქტები იმას გვეუბნება, რომ დ. ყიფიანი ენერგიულად იცავდა ამ ინსტიტუტს, მაგრამ მასთანვე იგი მომხრე იყო ძველ ჩვეულებებსა და კანონებში ეპოქის შესაფერისი ცვლილებები შეეტანათ და გარკვეულ ფორმებში ჩამოეყალიბებიათ მებატონეთა და ყმათა ურთიერთობის

¹ იხ. ხელნაწერი: „О праве владельцев удалять крестьян из владения“.

² დ. ყიფიანი „მემუარები“ გვ. 88.

საქმე. ამრიგად მისი ჰუმანიტური მიდრეკილება ბატონყმურ ურთიერთობის ფარგლებს არ სცილდებოდა.

3

არა ნაკლებ საინტერესო არის დ. ყიფიანის პოზიცია ალაღარებისა და ბეგების უფლება-მოვალეობის მოწესრიგების საკითხში. მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან, როდესაც რუსეთმა დაიპყრო ჯერ საქართველო და შემდეგ აკავკასიის სახანოები, ალაღარების, ბეგების, მელიქებისა და სხვ. საკითხმა მრავალგვარი ცვლалებები განიცადა; 1846-47 წლებში, ვორონცოვის მეფის მოადგილეობის დროს, ეს საკითხი გარკვეულ ფორმებში ჩამოყალიბდა, ხოლო ბარიათინსკის დროს 1861 წ. კვლავ წამოჭრა იგი დ. ყიფიანმა, როგორც მეფის მოადგილის საბჭოს წევრმა, აქტიური მონაწილეობა მიიღო ამ საკითხის განხილვაში და მტკიცედ დაიცვა ვორონცოვის პოლიტიკური ხაზი ალაღარ-ბეგების უფლების დაცვის საქმეში.

როგორ პოლიტიკას იცავდა ვორონცოვი ალაღარების საკითხში? უნდა ვსთქვათ, რომ ალაღარებისა და ბეგების საკითხი რუსეთის ადგილობრივი ზღვრის უფლებისათვის თავიდანვე ერთერთ თავსამკრველ საკითხად გადაიქცა. რუსეთის მოხელეებმა, რომელთაც არაფერი გაეგებოდათ ადგილობრივი ზნეზღვეულებათა და კანონების, ვერაფერი გაუკეს მუსლიმანურ პროვინციებში არსებულ საზოგადოებრივ წყობილებას და დიდი არეგ-დარევა შეიტანეს წოდებათა დამოკიდებულების საქმეში. ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, რომ მუსლიმანთა რელიგიური ეთიკა უარყოფს ბატონყმურ დამოკიდებულებას მემამულესა და გლეხთა შორის; ამ ეთიკით უარყოფილია პიროვნების პირადი მიჯაჭვა მიწაზე და მისი დამონება რომელიმე პიროვნებისათვის. ამგვარად მუსლიმანურა საზოგადოებრივმა წყობილებამ არ იცის ბატონყმური ურთიერთობა. აქედან წარმოსდგა სპეციფიური მდგომარეობა ბეგებისა, ალაღარებისა და გლეხობისა მუსლიმანურ პროვინციებში. ბეგსა და ალაღარს არ ჰქონდა მესაკუთრის უფლება იმ მიწაზე, რომელსაც იგი ფლობდა; იგი არ იყო მიწის მესაკუთრე, არამედ — მემკვიდრეობითი მკვლავი, რომელსაც იგი ღებულობდა უმაღლეს ხელისუფლებისაგან — შახისაგან. აქედან წარმოსდგა ის სპეციფიკური თვისება ალაღარისა და ბეგისა, რომლითაც იგი განსხვავდებოდა ბატონყმური პერიოდის მემამულისაგან. მეორე განსხვავება იმაში გამოიხატებოდა, რომ მუსლიმანური გლეხი იურიდიულად თავისუფალ პიროვნებას წარმოადგენდა და მიწის დამოკიდებულების საკითხში იგი მოიჯარადრე იყო ალაღარის და ბეგის მიწებისა; მაშინ, როდესაც ქართველი გლეხი მეპაჰლის სრულ საკუთრებას წარმოადგენდა. აქედან წარმოსდგებოდა ის განსხვავებაც რომელიც არსებობდა მუსლიმან და ქართველ გლეხს შორის მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში. ამგვარად ალაღარი არ წარმოადგენდა მემამულეს ამ სიტყვის მაშინ-

დელი სპეციფიური მნიშვნელობით, ხოლო მუსლიმანური გლეხი —
ყმახ.¹

ეს სპეციფიკური მდგომარეობა წოდებრივი ურთიერთობისა მუსლიმანურ პროვინციებში სრულიად გაუგებარი დარჩა რუსეთის ადგილობრივ ხელისუფლების წარმომადგენლებისათვის. ჯერ კიდევ 1813 წელს რტიშჩეგმა მოულოდნელად შეზღუდა ალაღარების დამოკიდებულება გლეხობასთან (Поселянам), რამაც გამოიწვია მუსლიმანთა მალალ წოდებაში დიდი უკმაყოფილება და ღალატი. 1818 წლის განკარგულებით ერმოლოვმა მეტად შეზღუდა ალაღარების სამფლობელო უფლებები. ისინი დაემორჩილენ ძალას, მაგრამ ყოველ შეათფერის შემთხვევაში ამჟღავნებდნენ თავიანთ უკმაყოფილებას არსებული ხელისუფლების მიმართ. მაგ. 1826 წ. აბასხმირზას შემოტყვის დროს მრავალმა ბევმა უღალატა რუსეთს და მიემხრო მტერს. მაგრამ ბევები და ალაღარები მეორე მიმართულებითაც აწარმოებდნენ ბრძოლას. გაეცვენნ რა ისინი რუსეთის თავად-აზნაურთა პრივილეგიურ მდგომარეობას, იმის ცდაში იყვენ, რომ გაეთანასწორებიათ ისინი რუსეთის ბრწყინვალე წოდებასთან.² 1840-იან წლებში გოლოვინი და განი, რომლებიც სრულიად ზეკულედ გაეცვენნ საქმის ვითარებას, უფრო შორს წავიდნ და სრულიად გააუქმეს ალაღართა თანამდებობა და მხოლოდ მკირეოდენი თანხა დახმარების სახით დაუნიშნეს მათ ხაზინიდან. ამ პოლიტიკამ უფრო მეტად ააშფოთა მუსლიმანთა მალალი წოდება და გამოიწვია მათში აშკარა მოძრაობა. სწორედ ამ პერიოდში დანიშნეს მეფის მოადგილედ მ. ს. ვორონცოვი კავკასიაში. მიუხედავად იმისა, რომ თეორიაში ვორონცოვი ლიბერალობდა, პრაქტიკაში მან ვერ შესძლო ბრწყინვალე წოდების ინტერესებიდან გადახვევა; ვორონცოვის მთელი პოლიტიკა იქითკენ იყო მიმართული, რომ გაეძლიერებია არისტოკრატიული წოდება და ის გადაექცია მთავრობის მტკიცე დასაყრდენ ძალად ამიერ-კავკასიაში. განსაკუთრებული ყურადღებით მიეპყრო ვორონცოვი მუსლიმანთა მალალი წოდების ინტერესებს; ამ შემთხვევაში გარდა სხვა მოსაზრებებისა, რომლის შესახებაც ჩვენ უკვე ვისაუბრეთ თავის ადგილს, ვორონცოვი დაინტერესებული იყო პოლიტიკურ-სამხედრო მოსაზრებითაც: გაცხარებული ბრძოლები დაღესტანისა და მთიულთა მეამბოხებთან და ირანისა და თურქეთის მუსლიმანური რკალი პირდაპირ აიძულებდა ვორონცოვსა და ადგილობრივ მთავრობას განსაკუთრებული ყურადღება მიექციათ ამიერ-კავკასიის მუსლიმანთა მალალი წოდების ინტერესებისათვის. ამიტომ ვორონცოვი გადაჭრით შეუდგა მუსლიმანურ ბევებისა და ალაღარებისა.

¹ ამ საკითხის შესახებ იხ. С. Авалиани: „Крестьянский вопрос в Закавказьи“. ტ. III, გვ. 1-16. 1914 წ., Тел. Мосесян: „По поводу поземельной реформы в южном Закавказьи. უზრ. „Юридическое обозрение“ № 186, 187, 1884 წ.; В. Иванов: „Гражданское управление Закавказьем“ გვ. 351—67 1901 წ.,

² „Акти“ ტ. VIII, № 358 „записки обетах“; (ამ მოხსენების ავტ. არის კილაშვილი).

გან შეექმნა ძლიერი წოდება, ტახტის ერთგული და ხალხზე გავლენიანი. თვით ვორონცოვი სწერდა ჩერნიშევს: „ყველგან, სადაც ხალხი იმყოფება სამოქალაქო ცხოვრების დაბალ საფეხურზე, მთავრობისათვის შეუდარებელი ძნელი არის იმოქმედოს მთელ მასაზე, ვინემ ერთ წოდებაზე უფრო განათლებულზე და, მაშასადამე, უფრო გავლენის მქონეზე. აქ კი ქვეყნის პოლიტიკურ მდგომარეობის გამო, სიბნელე უფრო საგრძნობია; ამიტომ უცილებელია, რომ არამც თუ არ უნდა შევეხოთ უმაღლესი წოდების უფლებას, არამედ ყოველი ზომით უნდა ვეცადოთ მათ დაცვასა და გაძლიერებას, რადგან მხოლოდ ერთს არისტოკრატიულ საფუძველს შეუძლია აღმოფხვრას ის დემოკრატიული მიმდინარეობა, რომელიც ასე განვითარდა და რომელმაც ასე ღრმად გაუშვა თავისი ფესვები დაღესტანში და რომლის წინააღმდეგ, სამწუხაროდ, დღემდე გარდა იარაღისა არაფერი არ იყო დაპირისპირებული. ¹ ვორონცოვის ამ პოლიტიკის შედეგი იყო ის, რომ მუსლიმანთა მალალ წოდებას მიეცა მიწებზე საკუთრების სრული უფლება და აწრიგად მან ბატონყმური პერიოდის მემამულის სპეციფიკური თავისებები მოიპოვა; ხოლო რეზბარები და ყოველთვის თავისუფლად არსებულ რაიატები გადააქციეს ნახევრად დამონებულ წოდებად: 1846 წ. გამოცემულ რესკრიპტის ძალით, გლენობა დასტოვეს თავიანთ ძველ მიწებზე, ნაცვლად ძველი სხვადასხვა გვარი სახელწოდებისა მისცეს მას ერთი სახელწოდება: მიულკადარ-ტაშიგი (ე. ი. მესაკუთრეთა მიწებზე მცხოვრები), ჩარიცხეს სახელქიფო გლენობაში და მიწის მესაკუთრეთა (ე. ი. ალაღარ-ბეგების) სასარგებლოდ დაადგინეს მათ განსაზღვრული გადასახადი გადაეხადათ; ხოლო მესაკუთრეებს მისცეს აგრეთვე პოლიტიკური მართველობის უფლება მცხოვრებლებზე. ² ამრიგად ვორონცოვმა მუსლიმანთა პროვინციაში არსებითად შესცვალა წოდებათა შორის არსებული დამოკიდებულება და ბატონყმური ინსტრუქტის მსგავსი სისტემა შემოიღო: ამით ბევრად მოიგო მალალმა წოდებამ, ხოლო ბევრად წააგო დაბალმა წოდებამ. დ. ყიფიანი მზურვალე დამცველი იყო ვორონცოვის ამ პოლიტიკისა ალაღარებისა და მუსლიმან გლეხების საკითხში. თავის მემუარებში იწონებს რა ვორონცოვის პოლიტიკას სწერს: „ხელმწიფის წყალობის ამ განცხადებამ (ლაპარაკია 1846 წ. რესკრიპტზე—ს. ხ.) იმდენად დაამშვიდა ეველა ჩვენი მუსლიმანი მცხოვრები, რომ 1853—56 წლების ომში, მიუხედავად იმისა, რომ სარწმუნოებრივი ხასიათი ეძლეოდა მას, ისინი თავიანთ ერთმორწმუნეთა წინააღმდეგ ჩვენთან ერთად იბრძოდნენ.“ ³

უნდა ვთქვათ, რომ დ. ყიფიანი ზევ-ალაღართა საკითხში საკმაოდ დასპეციალისტდა და საფუძვლიანად შეისწავლა იგი. ამ მხრივ მას ხშირად

¹ „АЕТН“, т. X.

² ივანენკოს წიგნი. გვ. 354—56.

³ დ. ყიფიანი: „მემუარები“ გვ. 62.

ანდობენ სხვადასხვა საპალახისმგებლო ინსტრუქციების წერას, დასკვნებისა და მოხსენებების წარდგენას მუსლიმანთა საკითხის შესახებ. 1860 წ. მეფის შიადგილის საბჭო ადგენს თავ. გიორგი მუხრანსკის განცხადებით, რომ მუსლიმანთა საქმე არაფერ არ იცის ისე დაწვრილებით, როგორც ყოფიანმა, რომელმაც შემახის კომისიის ინსტრუქციაც შეადგინა (1846 წ.) და ამიტომ საჭიროა ყოფიანის ჩამოსვლამდე საკითხი გადაიდევას.¹ წინათ ამ საკითხის გარშემო მეფის შიადგილის საბჭო იმას აწვრინებდა დასკვნებსა და მოხსენებებს, აღნიშნულ საკითხის შესახებ.²

1860—61 წელში, როდესაც ვინ იცის გერამდენჯერ დაისვა მუსლიმანთა მალალი წოდების საკითხი მეფის შიადგილის საბჭოში, დ. ყოფიანს ცხარე კამათის წარმოება დასჭირდა მათ წინააღმდეგ, ვინც უარყოფდა ვორონცოვის პოლიტიკას ამ საკითხში და მოითხოვდა მის ხელახლა გადასინჯვას. დ. ყოფიანი თავის წერილებით მოხსენებაში სწერს: „ჩემი ღრმარწმენით — განსვენებული თავადი მ. ს. ვორონცოვი და გენერალი პ. ალდინსკი არა საყვედურის, არამედ ღრმა პატივისცემის ღირსნი არიან მთავრობისაგან იმისათვის, რომ მხოლოდ ისინი დეხმარენ მთავრობას დაემშვიდებიათ მუსლიმანური ცეტოვრებნი და შეენარჩუნებიათ მათში ერთგულება ტახტისადმი უკანასკნელი (1853—56) ომის დროსაც კი, როცა ჩვენი მუსლიმანები იბრძოდნენ ჩვენს მხარეზე თავიანთ ერთმორწმუნეთა წინააღმდეგ.“³ ვორონცოვის პოლიტიკის წინააღმდეგ გამოდიოდა საბჭოს წევრი ვას. ი. სმიტენსი, რომელიც ვრცელ მოხსენებაში ამტკიცებდა რომ რუსეთთან შეერთებამდე მუსლიმანურ პროვინციებში მრწებნი არ წარმოადგენდა, გარდა რცირენდი გამოჩაღისისა, კერძო საკუთრებას, იგი საერთო საკუთრების საფუძვლზედ იყო აგებული. ამიტომ ვორონცოვის რესკრიპტმა დაარღვია მუსლიმან ცეტოვრებთა ისტორიულად შემუშავებული მიწადმფლობელობისა და მიწის საკუთრების წესი და ამით დიდი არეგ-დარეგა შეიტანა აღნიშნულ პროვინციებში. ამიტომ სმიტენსის აზრით საჭირო არის ძირუფლად გადასინჯვა ძველი პოლიტიკისა და აღდგენა წესრიგის. მუსლიმანთა მალალ წოდებას უნდა მიეცეს საშუალება რესკრიპტის გამოცემიდან ათი წლის განმავლობაში სასამართლოს წესით დაამტკიცოს, რომ მას და მის წინაპრებს რუსეთთან შეერთებამდე ჰქონდათ საკუთრება; ათი წლის შენდევ ყველა სოფელი და საძოვრები, რომელიც ამჟამად კერძო მფლობელთა ხელშია და რომელთა შესახებ მესაკუთრების დოკუმენტი არ იქნება წარმოდგენილი, უნდა გადაეცეს სახაზინო უწყებაში.³

¹ იქვე № 63.

² მაგალითისთვის იხ. მხარეთა ყოფიანისადმი 1853 წ. და ყოფიანის „записка о Ваканских местах“ სიძველეთა მუზეუმი 5232).

³ იხ. Мвеня Члева софела Книшани по делу о правах бывшего мусульманского сословия“ (სიძველეთა მუზეუმი № 232). იხ. „Первая часть проекта резолюции по бекскому делу“ (5232).

დ. ყიფიანს არ შეეძლო მხარი დაეჭირა სმიტენსის ახალი პოლიტიკისათვის და ამიტომ მკაცრად გაელაშქრა მის წინააღმდეგ. თავის შემუშავებულ იგი სწერს: „მართო მე მომიხდა ბრძოლა იმ პრინციპისათვის, რომელიც მიმაჩნდა ჩემთვის მტკიცე ვალდებულებად, რომ დაურღვეველი უნდა იყოს ის, რაც ერთხელ გადაუწყვეტია ხელისუფლებას, რომელსაც როგორც უზენაეს, შეგნებით ვემსახურები“. ¹ თვით სმიტენსის მოხსენების დებულებების შესახებ იგი სწერს: „მომხსენებელი პირდაპირ ამხობდა ყველაფერს იმას, რაც 1846 წ. უმაღლესი რესკრიპტით დამყარებულიყო; აუქმებდა იმას, რაც 15 წლის წინათ იყო გადაწყვეტილი უზენაესის საკანონმდებლო ხელისუფლებით, და რაც ერთად-ერთს შეეძლო მრავალრიცხოვან მუსლიმან მცხოვრებთა წოდებრივ ურთიერთობაში დაემყარებია. წესი და რწმენა უმაღლესი ხელისუფლების გადაწყვეტილებათა სიმკვიდრისადმი.“ ² სხვა დებულებათა შორის სმიტენის წინააღმდეგ დ. ყიფიანს ორი მთავარი დებულება მოყავს: 1. 1846 წ. რესკრიპტი უმაღლესი ხელისუფლების, იმპერატორის მიერ დამტკიცებულია და როგორც ასეთი იგი შეურყეველი და საღვთოა, — რადგან — ამბობს დ. ყიფიანი „ხელმწიფის წყალობა შეურყეველი და საღვთო უნდა იყოს“, „ჩვენს კანონმდებლობაში, — განაგრძობს ავტორი, — გარდა მონარქის უფლებისა, არ არის არც ერთი შეუზღუდველი და უცილო უფლება“. თუ მუსლიმანთა პროვინციებში დაირღვა ძველი ფორმა კერძო საკუთრებისა ეს უმაღლესი ბრძანებით იყო. კერძო საკუთრებით უფლება არ არის შეურყეველი და აბსოლუტური უფლება, იგი მონარხის ნებასა და სურვილებს ემორჩილება. „კერძო საკუთრების უფლება კანონებით არის განსაზღვრული შიდა გუბერნიებშიაც ისეთი პირობებით, რომელთა დარღვევით იგი ან იზღუდება ან სრულიად ისპობა“; ამიტომ „რად უნდა წამოვედავოთ მთავრობას იმის გამო, რომ თვითონ მან აღნიშნოს საზღვარი და პირობა საკუთრებისა ან მფლობელობისა“. „შეიძლება მართლა მეტი მისცეს მაღალ წოდებას, ვიდრე ღირსი იყო; მაგრამ მისცეს უმაღლესი ხელისუფლების სახელით. და მე დღევანდლამდე ეს საკითხი სამუდამოდ გადაწყვეტილი მეგონა, მით უფრო, რომ არ გეჭონია მხედველობაში არც ერთი უკმაყოფილება რომელიმე დაინტერესებულ მხარისაგან“. ³ ამ მოსაზრებით დიმიტრი ყიფიანს აუცილებელ საჭიროებად მიაჩნდა დაცვა 1846 წ. რესკრიპტი. ⁴ დ. ყიფიანის მეორე საბუთი იმაში გამოიხატება, რომ აღნიშნულმა რესკრიპტმა სრული სიმშვიდე შეიტანა მუსლიმან ცხოვრებათა წოდებრივ ურთიერთობაში და პოლიტიკურადაც დიდი სარგებლობა მიუტანა ქვეყანას. „უფრო მეტს მნიშვნელობას მივცემდი მე გლეხთა უკმაყოფილებას იმდროიდან დამკვიდრებულ წესის

¹ დ. ყიფიანი: „შემუშავები“, გვ. 64.

² იხ. „Мнение члена совета Кипиани“ по делу о правах высшего мусульманского сословия“ 15 апр. 1861 г.

³ იქვე

⁴ იგივე

წინააღმდეგ მიმართულს; მაგრამ არამც თუ ეს საჩივრები განხილული ან შესწავლილი არ არის, არამედ იგი არც ერთი არ არის მოყვანილი მოხსენებაში, წინააღმდეგ... ჯდებულების შემოღებას ბეგების მამულში საყურადღებო მნიშვნელობა ჰქონდა პოლიტიკურად და ზნეობრივად: გლეხები დაცული არიან ბეგების თვითნებობისაგან; დებულება მათ მიერ გულწრფელ აღფრთოვანებით არის მიღებული; მათ სავსებით შეიგნეს, რომ მთავრობის კეთილგანზრახული ზომები სავსებით იცავს მათ უფლებებსა და მათ საკუთრებას. რაც შეეხება ბეგებს... საერთოდ კმაყოფილნი არიან მათ მამულებში ახალი წესების შემოღებით“. ბოლოს ყიფიანი დაასკვნის: „საჭიროა შეიცვალოს ის შეცდომები, რომელნიც თესენ არეულობას და რევენ გონებას; და არა ის კანონები, რომელნიც ამშვიდებენ მთელი ასიათასობით მცხოვრებთ.“¹

ასეთი იყო ის პროგრამა, რომელსაც იცავდა მუსლიმანთა წოდებრივ ურთიერთობის საკითხში დ. ყიფიანი 40—50—60-იან წლებში. მან სავსებით და მთლიანად გაიზიარა ვორონცოვის პოლიტიკა, რომ ალაღარებისა და ბეგებისაგან ჩამოეყალიბებია და განემტკიცებია ნამდვილი, რუსეთის მსგავსი არისტოკრატიული წოდება, რომელიც გადააქცეოდა თვითმპყრობელობის დასაყრდენ ძალად ამიერ-კავკასიაში საერთოდ და მუსლიმანურ პროვინციებში კერძოდ. მეორე მხრით, იგი ურყევად იზიარებდა იმავე ვორცინცოვის პოლიტიკას, რომ იურიდიულად თავისუფალი მუსლიმანური გლეხობა გადაეყვანათ ნახევრად ბატონყმურ მდგომარეობაზე და გადაექციათ უმალღესი წოდების საექსპლოატაციო ობიექტად.

ახლა განვიხილოთ თუ როგორ პოლიტიკას იცავდა დიშ. ყიფიანი „რეფორმის“ მზადების პერიოდში. და როგორი იყო მისი გეგმები წოდებრივი ურთიერთობის მოწესრიგების საკითხის შესახებ საქართველოში.

4

საქართველოში გლეხთა რეფორმის გატარების საქმეში დ. ყიფიანმა მხრულვალე მონაწილეობა მიიღო. მისი პოლიტიკა ამ მხრივ სავსებით შეთანხმებული იყო თავად-აზნაურთა ინტერესებთან. მან 1861 წ. 19 თებერვლის „რეფორმა“ მიიღო, როგორც უმალღესი ბრძანება, როგორც მონარქიული მოწყალეობა და დ. ყიფიანი სავსებით დაემორჩილა ამ ბრძანებას, რადგან მისი პრინციპი იყო „ხელმწიფის წყალობა შეურყეველი და სამღვთო უნდა იყოს“. ჯერ კიდევ 1861 წ. იგი სწერდა პეტერბურგიდან თავის მეუღლეს: „ხმები დადირდა, რომ დღეს გამოაცხადებდნენ გლეხთა განათავისუფლებას, მაგრამ არ გამოუცხადებიათ, ხოლო საქმე სავსებით დაბოლოვებულია და წინააღმდეგ გავრცელებული ხეებისა არ არის დაბოლოვებული მემამულეთა საზიანოდ“. მეორე წერილში სწერს: „გლეხთა

განთავისუფლება მშვიდობიანად მიმდინარეობს. არსად არავითარი უსიამოვნება და არც შეიძლება, რომ ყოფილიყო უსიამოვნება, რადგან საქმე ორივე მხარისათვის საუკეთესოდ გადაწყდა: გლეხებიც კმაყოფილნი არიან და არც მემამულენი დაზარალდნენ. ამ საქმეში შიში აქვთ იპათ, ვისაც არ ესმის ეს საქმე. და თუ საქართველოსათვის ჯერ კიდევ არ გადაწყვეტილა ეს საქმე, არ უნდა გვიხაროდეს, არამედ უნდა ვწუხდეთ“. მესამე წერილში სწერს: „ახლა დიდძალი ხალხი დადის, ეს მოვალეობა ყველა წოდებათა შეფისათვის ილოკონ, რადგან მან მიანიჭა ხალხს ადამიანის უფლებები გლეხთა განთავისუფლება მშვენივრად მიმდინარეობს ორივე მხარის სასამართლოდ. ბუერს ეგონა დიდი არეულობა მოხდებოდა, მაგრამ მე ჩვენი მუსლიმანთა საქმის გამოცდილებით ვიცოდი და დარწმუნებული ვიყავი, რომ არავითარ არეულობას აქ აღვლი არა აქვს და გულწრფელად გახარებული ვარ, რომ ჩემი მოლოდინი მართლდება“. ¹ ამ კერძო წერილებიდანაც კი ნათელი ხდება, თუ როგორ პოზიციას დაიჭერდა დ. ყიფიანი საქართველოში გლეხთა განთავისუფლების საკითხში.

ხოლო საქართველოში იმ ხანებში საინტერესო ამბებს ჰქონდა ადგილი: ერთი მხრივ, როგორც ქვევით დავინახავთ,—გაბატონებული წოდება შიშის ზარმა შეიპყრო რეფორმის მოლოდინში; იგი ნათლად ხედავდა, რომ მას ხელიდან უნდა გამოცლოდა მის მასაზრდოებელი წყარო. დ. ყიფიანის მიერ შეკრებილ მემამულეთა შეხვედრებებში ბატონყმობის მოსპობის შესახებ ჩვენ ვკითხულობთ: „რა რომ გლეხებს განთავისუფლება გამოეცხადებოდა, ჩვენ ოჯახები მაშინვე დაეცემიან; ჩვენ კართი-კარს უნდა ვეპრობოთ და მოწყალე ვითხოვოთ. აღარ გვეყოლება მოსამსახურე, აღარც ვენახებისა და მიწის შემმუშავებელი, აღარც მწყემსი საქონლისათვის და აღარც შვილებიც გაოსაზრდელი ძიძა. ახალი წესით ცხოვრება არ შეგვიძლია უფულოდ. ვალი გვმართებს მრავალი, .. ახლა ეს საქმე გავფიქრდა და უნდა ყოველივე საცხოვრებელი მოგვესპოს, თუ კანონით დაწესებული ფული არ მოგვეცა“. ² მემამულე დავით ციციანოვი სწერდა: ... „ჩვენ გვმართებს მომადლიერება ჩუენის თავისა და ჩუენის ცოლისა და შვილისა, რ—თაც არ შეგვიძლია არც მუშაობა, არც გუთანზედ დაჯდომა, არც ვენახისა და ბოსტნის ბარვა და თოხნა, არც საქონლისა და ცხურის დეენა და არც სხუაგან მოჯამაგირედ დადგომა, რ—ლთვანაც უკუნი ვართ და უცოდინარნი, რ—ლთათვისაც მხილებელი ვიქნებით თვით სეინდისი ჩუენისაგან; ხოლო გლეხი მარადის მზა არის ყოველთა ამა საგანთა ტვირთად და არც არავისაგან დაიძრახება, რადგან ის ბოძილა ამ გუარის მდაბიო ცხოვრებისა-

¹ „სახალხო გაზეთი“ № 799, 1913 წ.

² შეკრება ოცდაერთის ახრისა ორას ორმოცდა საქართველოს მებატონეთა წარმართქმულისა ბატონყმობაზედ. შერდგენილი აპრილს 1863 წ. (იხ. სახელმწ. უნივერსიტეტის სიძველთა მუზეუმი—დ. ყიფიანის არქივი № 5335, გადმობეჭდილი პ. გელეიშვილის წიგნში: „ი. ჰავჭავაძე“ გვ. 117-18, 1914 წ.)

თვის და სიყრმიდანვე აღსრდილა ამისთანა ცხოვრებაში¹. ასეთი იყო ის სულიერი განწყობილება, რომელიც გამოიწვია რეფორმამ საქართველოს მემამულეთა დიდ უმეტესობაში.

მეორე მხრივ, ბატონყმურ მონობაში მყოფი ქართველი გლეხობა ყირიმის ომის შემდეგ პერიოდში ხელჩართულ ბრძოლას აწარმოებდა მემამულეთა წინააღმდეგ². ხოლო რეფორმის დასაწყისშივე გურიის გლეხობამ ერთხელ კიდევ მიმართა იარაღს თავისი უფლებების დასაცავად მებატონეთა თავაშვებულობის წინააღმდეგ³. რასაკვირველია, ბატონყმობის მოსპობის ხმამ რეფორმის დასაწყისიდანვე დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია გლეხობაში. ბარ. ჯორჯაძის დრამის „შური“-ს ერთი გმირი ამბობს: „... ეხლა ხომ გაიკეთ გლეხი და თავადი სულ გაასწორესო... იმ დღეს გლეხები იყვნენ შეყრილნი, ზოგი ქუდს მაღლა ისროდა, ზოგი ტაშსაჰსცემდა, ზოგი ხარხარებდა, სიხარულისაგან აღარა გაეგებოდათ რა. ეს არის ამას იქით თავისუფლები ვიქნებითო“⁴. ასეთი იყო გლეხთა სულიერი განწყობილება რეფორმის მოლოდინში. ერთი მხრივ ცრემლების ღვრა და გოდება, მოთქმა დალუპულ ბედნიერების შესახებ, მეორე მხრივ—აღტაცება და სიხარული მომავალ თავისუფლებისათვის—ასეთი იყო ჩვენი მაშინდელი ორი წოდების—მემამულეების და გლეხობის სულიერი განწყობილება რეფორმის მზადების პერიოდში.

როგორც ცნობილია, თავისი პირველი განცხადებით ალექსანდრე მეორე არ პირებდა დიდი ხნის განმავლობაში რეფორმის გატარებას საქართველოში. შემდეგ, სხვადასხვა მიზეზების გამო მისი პოლიტიკა შეიცვალა და კავკასიის მეფის მოადგილეს წინადადება მისცა შესდგომოდა ნიადაგის მზადებას რეფორმისათვის. თავ. ბარიათინსკიმ დაინახა რა შესაძლებლად დაწყება გლეხთა განთავისუფლების საქმისა პირველად ტფილისის გუბერნიაში გასცა განკარგულება, რომ მაზრებში დაეარსებიათ სამაზრო კომიტეტები, თავად-აზნაურთა წინამძღოლის თავმჯდომარეობით და იმავე წოდების დეპუტატთა შემადგენლობით, ხოლო ტფილისში დაარსდა ცენტრალური კომიტეტი კრუზენბერგის თავმჯდომარეობით. მოვალეობა ამ კომიტეტებისა შემდეგში გამოიხატებოდა: სამაზრო კომიტეტები აგროვებდნენ მასალებს და არკვევდნენ, თუ როგორი დამოკიდებულება არსებობდა წოდებათა შორის, ცენტრალური კომიტეტი კი ხელმძღვანელობას უწევდა ამ საქმეს. თვით თავად-აზნაურთა მოთხოვნით ზოგიერთ მაზრებიდან; 1862 წ. აპრილში მოწვეული იქნა ტფილისში გუბერნიის თავად-აზნაურთა

¹ იქვე, გ-ლის წიგნში, გვ. 140-41.

² იბ. Рюбели „Освобождение крестьян в Грузии“ ქუბნ. „КОЛОКОЛ“ № 198. 1865 წ. ავლიანის დასახელდებული წიგნი, ტ. I.

³ „АКТЫ“ ტ. XII, გვ. 250.

⁴ ბარ. ჯორჯაძე: „შური“, გვ. 11, 1863 წ. „ცისკარი“ № 8.

ყრილობა.¹ სწორედ ამ ყრილობამ დიდი ხნის (25-30 აპრილის განმავლობაში) მსჯელობის შემდეგ დააეღა და ყიფიანს საკითხის შესწავლა და მოხსენების დაწერა თავად-აზნაურთა კრებისათვის.² აქედან იწყებოდნენ. ყიფიანის აქტიურად ჩაბმა ამ საქმის ვითარებაში. იგი საკითხის დამუშავებას ფართო მასშტაბით შეუდგა: და ყიფიანი მთელი გუბერნიის თავად-აზნაურთა ყრილობამ აირჩია ამ საქმის ხელმძღვანელად და, ცხადია, მას უნდა განოებდა ამ წოდების ინტერესები, მისი სურვილები და პროგრამა. და ყიფიანსაც ასე ესმოდა თავისი როლულობა. 1862 წ. 30 დეკემბერს. — იხ. თუშანიშვილისადმი (ცნობილი ნოლაუბე) მიწერილ წერილში იგი პირდაპირ სწერდა: „სანამ არ მივიღებთ პასუხებს იმათგან მაინც, ვისაც რაიმე საყურადღებო აზრის განოთქმა შეუძლია ამ საგანზე, მე არ შემოიძლია საქმის შემუშავება, რადგანაც მე კი არ უნდა შევთხოვ, არამედ უნდა შევადგინო“.³ როგორც ამ წერილიდანაც სჩანს, და ყიფიანს სურდა განოებდა მთელი თავად-აზნაურობის სულსკვეთება, მათი ინტერესები. ამ მიზნით მან მიჰმართა 16 მაისს პირადად თავად-აზნაურთა წინამძღოლებსა და ცნობილ თავადებსა და აზნაურებს მის მიერ შემუშავებული 14 კითხვით ღნიშნულ საკითხის შესახებ.⁴ მაგრამ საქმის დასაწყისიდანვე მაისში და ყიფიანს უარის თქმა მოუტდა დაველებს შესრულებაზე, რადგან ბარიათისკომ დაითხოვა იგი მეფის-მოადგილის საბჭოს წევრობიდან მინგრელსკის მამულს საქმეების განო.⁵ მაგრამ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ არა მარტო ეს ფაქტი აიძულებდა მას უარი ეთქვა საქმის მეთაურობაზე, საქმე ის არის, რომ თვით ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობა არ იჩენდა სათანადო ენერჯიას საქმის ერთგებაში და არ უწყევდა და ყიფიანს შესაფერისს დახმარებას, სწორედ მას, რასაც მოითხოვდა და ყიფიანი მათგან: ბრწყინვალე წოდება თითქოს გამოუტყვევლობაში იყო, ჯერ კიდევ არ სჯეროდა ბატონყმობის წყობილების მოსპობის შესაძლებლობა, ჯერ კიდევ დაჩნუნებული იყო, რომ რუსეთის მეფე არ გასწირავდა მის ერთგულ ქართველ თავად-აზნაურობას და აზიტომ ისინი გაუბოლდნენ რაიმე დადებით აზრის ან მოსაზრების წარმოდგენას ბატონყმობის მოსპობის შესახებ. ისინი ფიქრობდნენ, რომ იუ რაიმე მოსაზრებას გამოსთქვამდნენ სჯაროდ, ეს საბაბს მიცენდა ხელისუფლებას დაეწყო რეფორმის გატარება; აზიტომ ისინი არჩევენ საიდულო მოლაპარაკებას, ხოლო ოფიციალურად ჯერ კიდევ უკომბობდნენ, მიუხედავად იმისა, რომ აპრილის ყრი-

¹ „Материалы к вопросу о крестьянской реформе в тифл. губернии“. იხ. К. Зинерман: „Сборник материалов для описания тифл. губернии“ ტ. 1, ნაწ. 1, გვ. 232-36. 1870 წ.

² და ყიფიანი: „მემუარები“.

³ კ. გელეიშვილის დასახელებული წიგნი გვ. 105.

⁴ იხ. Д.Кипиани. Доклад дворянства тифлисской губернии об улучшении быта помещичьих крестьян. (ხნივერსიტეტის სიბე. მუხ № 5332).

⁵ და ყიფიანი: „მემუარები“.

ლობაზე თავდა-აზნაურობა იძულებული შეიქმნა გარკვევით გამოეთქვა თავისი აზრი. ამ მხრივაც დ. ყიფიანს დიდი დაბრკოლებანი ჯადაელობა წინ. საინტერესო არის აქ მოვიყვანოთ თვით დიმიტრი ყიფიანის წერილი აღნიშნულ საკითხის შესახებ ტფილისის გუბერნიის მარშალისადმი. 1862 წ. მაისის თარიღით იგი სწერდა: „წარსულის აპრილის 30-ს ტფილისის გუბერნიის მებატონეთა საზოგადო შეკრებილებამ წარმოსთქვა უმთავრესი აზრი ბატონყმობის საქმის დასაბოლოოვებელი და რამდენსამე პირს გარდა ყოველმა იქ მყოფმა ხელიც მოვაწერეთ. მეორე დღეს, ამ მაისის პირველს, მე მომანდგეს ამ საქმის შემუშავება და დაწერა, ჯერ სიღნაღის უეზდის თავდა-აზნაურთა, მერე გორის უეზდისა, მერე თელავისა და დასასრულ ტფილისის უეზდისაც. მაშინვე წარმოქმნილი ჩემი პასუხი უეჭველად გენსომებათ, რადგან ქვეშარიტებაზედ იყო დაფუძნებული; ესე იგი, მე ვსთქვი, რომ თუმცა დიდად სამძიმ არს ჩემთვის, ჩემს ახლანდელს მდგომარეობაში, ეს საქმე; მაგრამ მართელს შეკრებულებაში არავინ იპოვება ისეთი, რომ ნება ჰქონდეს საზოგადოებისაგან დასაქმების უარყოფისა. მეც შევწირავ საზოგადო საქმეს შრომასაც ჩემსა და სიცოცხლესაცა მეთქი, მხოლო ეს კი ვითხოვე, რომ რადგან მე ყოველი ჩვენის ქვეყნის გარემოება დაწვრილებით არ ვიცი, და საზოგადო აზრის განმარტებისათვის სხვადასხვა ცნობა მრავალი დამჭირდება, აღმოერჩიათ ყოველს უეზდში რამდენ რამდენიმე პირი, რომ იმათთან მქონიყო მიწერ მოწერა და მოლაპარაკება. ეს აღსთქვეს მაშინვე ყოველთავე და ტფილისის უეზდი შეუდგა იქავე იმ პირთ აღმორჩევასა, სხვა უეზდებში სთქვეს, ჩვენც შინ ამოვარჩევთ და ვაცნობოთ ყიფიანსაო. რასაც მე იმითის შეწყობით და ხელის გამართვით შევადგენდი და დავსწერდი, ჯერ უნდა გამეშინჯებინა მებატონეთათვის უეზდებში და მერე წარმოდგენა ისევე საზოგადო გუბერნიის შეკრებილებისათვის განსახილველად და გასასჯელად; ასე დაბოლოვდა საქმე და დაიშალა შეკრებილება ექვსს თვედღისა. შემდეგ დ. ყიფიანი აღნიშნავს, რომ მას დაპირება არ გაუმართლეს და შესაფერისს დახმარებას არ უწყევდენ. „აქობამდე რომ ამ მდგომარეობაში ვიმყოფები, ცხადად ვხედავ, რომ თუმცა, ღმერთმა ხომ იცის, არა მეშურვის რა ჩემი საზოგადოს საქმისათვის, არცა ჯაფა, არცა უსიაპოვნება, არცა რა სხვა შეძლება ჩემი,—მაგრამ—ამაოდ შრომა, ამაოდ მოქმედება ზარალს შეადგენს და არა სარგებლობასა.—და რადგან ამდენმა ხანაჲ ასე უსარგებლოდ განვლო და ხელის გამართვას ვერსაიდან ვხედავ, მარტო მე საზოგადო საქმის წარმართვა არას გზით არ შემძლია. საქმის დაგვიანება და შეუსრულებლობა რომ ამას იქით მე არ დამბრალდეს—ამით მომიხსენებია, რომ ვერც მარტოობით ვიკისრებ ამ საქმეში შრომას და ვერც საიდუმლოებით: ყოველმა ამ საქმეში მონაწილემ უნდა იცოდეს ვინ როგორ რას ვმოქმედობთ და ვინ რისთვის რას ვიძიებთ. —ხოლო რადგან მარტოთაც ვრჩები ორის უეზდისაგანაც საიდუმლოებით საქმობასაც მაჩემებენ,—... უარყოფ ამ იძულების გამო საზოგადოებებს

მონდობილობასა და ამიღია ხელი ყოველის საქმისაჲან ბატონყმობის თაობაზედ,¹ მაგრამ თავად აზნაურობა დაბეჯითებით სთხოვდა დ. ყიფიანს არ დაეტოვა საქმე და აესრულებია ის, რაც გუბერნიის თავად-აზნაურთა კრებამ დაავალა. სიღნაღიდან სწერდენ რომ ისინი გულწრფელად აღიარებენ მას მათი ნულობის ღირსად და გაქმნასხველად მათი სურვილების. იგივე გაიმეორა თელავის მაზრის თავად-აზნაურობამაც.² ამიტომ 1862 წლის სექტემბრიდან დ. ყიფიანმა კვლავ მოკიდა ხელი საქმის შესრულებას. ამის შესახებ 1862 წ. 23 აგვისტოს იგი სწერს მიხ. თუმანიშვილს: „თქვენი 18-ის ამ თვის წიგნი მოპოვიდა და პასუხად ამას მოგახსენებთ, რომ თუქცა მაისში ვალად ვრაცხდი საზოგადოს საქმისაგან თავის მორიდებასა, რომ ჩემის გარეგით ახლანდელს ჩემს მდგომარეობაშა თვით საქმეს არა ჰვენებიყო რა, და მიხეზი—სხვათა შორის—მაშინ თქვენც მოგახსენეთ; ნაგრამ ივლისში სიღნაღის უეჭდის ზებატონეთაგან ქალაღი მომივიდა, რომლითაც განმეორეღით მიბრძანებენ მონდობილობის აღსრულებასა და ჩემგან მოთხოვნილს პასუხებსაც მპირდებიან. ეს განმეორებითი დასაქმება ჩემი რასაკვირველია მოუპრიდებელ ვალად მივითვალე; მაგრამ საქმისათვის ჯერ არ მიმიყვია ხელი.

ა. სხვა უეჭდებიდან არა მომსვლია რა.

ბ. არც სიღნაღიდან მიმიღია მოთხოვნილი პასუხები და

გ. გუბერნიის მარშალს არ გადმოუცია ჯერ ჩემთვის არც ის ქალაღები, რაც შეკრებულობაში იყო შემოტანილი, და არც ის საქმეები, ან საქმეთაგან გამოკრებილი მასალა, რაც საფუძვლად უნდა ედვას ჩემგან შესაღვენს საქმესა და რაცა მოვსთხოვე მის ბრწყინვალებას მაისშივე. თქვენი ბრწყინვალება თვით მეჯანბრება, რომ უამისოდ საქმის ხელყოფა არ შეიძლება და თუ რაც ამ სამს მუხლში არის ზოხსენებული, ყოველივე არ მომივიდა, ვერც მე შევძლებ საქმობასა.

ამ მოლოდინში ვიმყოფები აქამომდე ყოველად ნოწადინებული, რომ საზოგადოების მონდობალობა აღვასრულო იმ წესით, რომელიც მის ბრწყინვალებას კნიაზ გრიგოლ დიმიტრის ძეს³ ვპავონებ მოცხსენებოდეს, ესე იგი: რაც ჩემის შემუშავებისაგან შენადგენი გამოვა, ჯერ უეჭდებში გავაშინჯო საზოგადოებას და მერე გუბერნიის შეკრებილებაში და რასაც ეს შეკრებილება არჩევს, ის იქნეს მმართველობას წინაშე წარდგენილი.

მომავალის სექტემბრის დამლევს იმედი მაქვს პირისპირ გნახოთ დამაშინავ მოგახსენოთ, რომ საზოგადოს საქმეში მე ჩემის თავის დაზოგვის-არასდროს არ განვიზრახავ.

¹ იხ. სიძველეთა მუზეუმი № 5332.

² დ. ყიფიანის დასახლებული მოხსენება.

³ გრ. ორბელიანს.

სხვებრ განხილვის გულათ მოგესალმებით, ძვირფასო კნიაზო, და გთხოვთ ყოველთვის ისე გეგულეობდეთ, როგორც მარადის ვჰყოფილვარ“.¹

ახლა საინტერესო ის არის გავეცნოთ იმ კითხვებს, რომელიც დ. ყიფიანმა 14 მუხლში ჩამოაყალიბა და დაუზღავნა სხვადასხვა მაზრის თავად-აზნაურთა მათი შეხედულების გამოსარკვევად გლენთა განთავისუფლების პირობებში. ამჟამად ჩვენ ხელთ არის რამოდენიმე ასეთი ერთიადიმავე შინა-არსის დოკუმენტი, რომელსაც ხელს აწერს თვით დ. ყიფიანი.² 1862 წ. 7 ოქტომბრის თარიღით იგი სწერს გუბერნიის მარშალს:

მოწყალეო ხელმწიფეო კნიაზო ალექსანდრე დავითის ძე! გორის უეზ-ლის მებატონეთაგან ბატონყმობის საქმეზედ ჰაზრი მართალია შედგენილი არის; მაგრამ რადგან შივა და შიგ ბევრი საგანი ჰრჩეხა კიდევაც შესამუშავებელი და შესათანხმებელი, ვიკადნიერებ და ამასთან მოკარამევთ 14 მუხლად დაწერილს კითხვას და უპორჩილესად ვსთხოვ თქვენს ბრწყინვალეობას თქვენი საკუთარი პასუხები მიბოძოთ, თქვენის მოკვარეების სურვილზედ და ჰაზრზედ დაუფძნებელი, რომ სახელმძღვანელოდ შექნეს საზოგადოებისაგან მონდობილის საქმის აღსრულებაზედ. ამ ოქტომბერში, ანუ ნოემბრის ნახევრამდის მაინც რომ მიბოძებდეთ პასუხებს, ამით თვით საქმეს დაავალბდით. ამ ზამთარს მე გახლდები ზუგდიდს, მენგრელაში და იქ შექნება მოლოდინი თქვენის პასუხისა.

წრფელას ერთგულებით და უსულითადესის პატივის ცემით, დავშთები თქვენი უპორჩილესი მოსამსახურე დიმიტრი ყიფიანი.

„7“ ოქტომბერი 1862 წ.

ამ წერილს თან ერთვია შემდეგი 14 მუხლიანი კითხვები.

„ყოველი ჩვენი სხვა და სხვა აზრი ერთს სურვილზედ ტრიალებს. გლენები ისეთს მდგომარეობაზედ დავაყენოთ, რომ ჩვენ გვიმადლიდნო.

ამ სურვილზედ დამყარებულნი ვანდობთ: ყმებს პირადი თავისუფლება მივსცეთ; საპაჯიერო ფულს ვთხოვთ და ადვილ-პამული ჩვენსავე კუთვნილებაში დარჩესო. — ზოკსა და ზოკს კიდევ სხვა და სხვა აზრი გვაქვს, — უნდა დავათანახოთ ახლა ერთპანეთის ლაპარაკი; უნდა კარგად მოვიფიქროთ ყოველივე, რაც ამ საქმეზედ სათქმელი გვქონდეს და ყოველივე შინაურულად ვაცნობოთ, ვისთვისაც დაწერა მივივინდეთია.

ამ საქმის ასახსნელად და კარგად გამოსარკვევად განმარტება მრავალი დაგვჭირდება, მაგალითად:

1. ფულს რომ ვოთხოვთ, რა ანკარიშით ვითხოვთ?

2. გლენებს ნუ გადახდება ეს ფულიო, რომ ვითხოვთ, რა მიხეზით ვითხოვთ?

ამ ორის კითხვის ასახსნელად უნდა ვსთქვათ:

¹ ცენტრარქივი: Дело канцелярии наместника по устройству крестьян № 9. :გ. 103.

² მიხ. თუმანიშვილასაძის მიწერილი წერილი მოკვანილი აქვს პ. გელაუშვილს.

3. კანონით თუ ჩვეულებით, სიმართლე მიგვიძღვის თუ არა კომლზტდ ერთი მსახური გამოვიყვანოთ, რომ ამის სამაგიეროთ ვითხოვოთ ფულს, სადაც ეს მიზეზი არ გამოსდგება, იქ სხვა რა ვსთქვათ საფუძვლიანი.

4. ეს ფული გლენებს ნუ გარდახდებოა, რომ ვანობთ, რა მიზეზით ვესარჩლებით გლენებს? ივარგებს თუ არა? რომ გამოვიკელიოთ და ავხსნათ, რა ხარჯი გაუწევიათ რამდენსამე წელიწადში, — სხვა და სხვა გამოაწვევის მიზეზებით, მილიციისათვის თუ სხვა და სხვა საქვეყნო საქმებისათვის, — საბატონო და სახელმწიფო დაწესებულს გარდასახდს გარდა?

ადგილ-მამული ჩვენია, ამაზე ეჭვი არ არის; მაგრამ დასაკუთრებით, რომ ვერას ვაძლევთ გლენებსა ჯერ ეს უნდა ვსთქვათ:

5. რა და რა მიზეზით არ ვაძლევთ თუ ვერ ვაძლევთ? და მერე —

6. იმათი მომადლიერება რომ გვინდა, როგორღა უნდა მოვახერხოთ? ახლანდელს სახლკარობას არ მოუშლიათ, ვანობთ და რაც ჩვენი ადგილ-მამულები უჭირავთ სულ იმათვე მივაჩეჩებთ დროებითაო; მაშ ამითი ვადას ვაწესებთ.

7. ამ ვადის გასვლამდის რა სარგებლობა უნდა გვეძლეოდეს იმ ადგილ-მამულებისაგან?

ქვეყნის ჩვეულებას ან ხიზნების მაგალითს დავადგებით, თუ არა?

8. თუ ამ ჩვეულებას დავადექით — სად, რა და როგორი ჩვეულება არის სახელდობრ გამოუტხადოთ და ავრიცხოთ თუ არა? რომ, ვინ იცის თუ მომავალში სალაპარაკოდ გაგვიხდა რამე გარჩევა არ გაჭირდეს.

9. თუ ჩვეულებას ვერ დავადგებით, მაშ ახალს დავაწესებთ რასმე; რა რის მაგიერად უნდა დავაწესოთ ახალი, რა მისეზით და შემსუბუქება რაში ექნება მაშინ გლენს?

10. ჩვეულებაზედ დავემყარებით თუ ახალ წესს დავადგენთ რასმე, რა რომ ან ერთსა და ან მეორეს განმარტებით აღვრიცხავთ, — ემჯობინება თუ არა, რომ სადაც ერთნაირი და ერთი ზომის სამსახური და გარდასახადი არსებობს, ან დაწესდება, ის ადგილები დასახელებით ერთად მოვიხსენიოთ და ამისათვის ქვეყანა, გინა უფზდი, ზოლებად დავყოთ ან სხვა ფგარად როგორმე, რომ ჩვენც ბეჯითად ვიცოდეთ და მთავრობამაც, ამა და ამ სოფლებში ან ამა და ამ მხარეზედ ეს წესია და ამა და ამაზედ ესაო.

11. თუ ამას საჭიროდ არ ვაძიებთ, მაშ საკმაგო იქნება თუ არა, ასე რომ ვსთქვათ: „ადგილ-მამულისათვის პატრონს ის სარგებლობა უნდა ეძლეოდეს, რასაც ყოველი თავისუფალი კაცი აძლევს მამულის პატრონსა, ქვეყნის ჩვეულებითა, და პატრონს ნება არ ექნება ამ ჩვეულების შეცვლისა ვადამდის; — და რა რომ ვადა დასრულდება მაშინ გლენხიცა და მემამულენიც ერთმანეთში მორიგდებიან ნება ყოფლობით.“

12. თუ ამ ჩვეულებით გლენს მუშის მოხპარება ემპარაება ემჯობინება თუ არა, რომ მუშის მაგიერად ფასი გვაძლიოს?

თუ პატრონს მუშა არ დასჭირდება მაშინ რა ვქნათ და თუ თავისუფალი გლახ არ გამოვიდა, მაშინ რა?

13. დაწესებულს ვადამდის თავისუფალს კაცს ნება ექნება გარდასახდებისა თუ არა? პატრონსაც ნება ექნება დათხოვისა თუ არა?

რა და რას შემთხვევაში, რა და რა მიზეზებით და როგორ?

14. ვადა მოკლე ემჯობინება თუ გრძელი პირველს მორიგებმდის? და სახელდობრ რამდენი ხნისა.

შივა და შივ სხვა კითხვაც წარმოსდგება კიდევ განსამარტებელი და მოსაფიქრებელი და უნდა წარმოსთქვათ ყოველივე, რომ მოსალაპარაკებელი გულში აღარა ჩაგვრჩეს რა.

ამ 14-ის კითხვის პასუხები ამავე რიგით გვიბოძეთ, ამავე ნიშნებითა, თუნდა ცალ-ცალკე იყოს დაწერილი, ოღონდ გარკვევა არ გაჭირდეს, რადგან მიწერ-მოწერა ზეტად ბევრი გვჭირდება.

პასუხები არა თუ რამდენისამე პირისაქენ, ყოველის შემოტანისაგან, რომ თვითოველისა გვქონდეს, უკეთესი იქნება საქმისათვის.—

დ. ჟ.

ეს წერილი ძვირფას ისტორიულ დოკუმენტს წარმოადგენს როგორც ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნების შესასწავლათ, ისე წოდებათა ურთიერთობის გამოსარკვევადაც. დ. ყიფიანი თავისი კითხვებით მთავრობის მიერ მის წინ დასმულ ამოცანების გადაწყვეტას კი არ ცდილობდა, არამედ მისთვის უკვე გარკვეულ. თავად-აზნაურობისათვის სასარგებლო დებულების უფრო მეტ დამამტკიცებელ არგუმენტაციებს ეძებდა: მას თავად-აზნაურობამ უნდა მიაწოდოს ცნობები იმის დასამტკიცებლად, თუ რატომ არის საჭირო გლახთა განთავისუფლებაში მიიღონ მემამულეებმა ფული, რატომ უნდა დარჩეს მიწები თავად-აზნაურობას და სხვადასხვა. და აი ამ დებულებათა დასამტკიცებლად, ე. ი. მემამულეთა ინტერესების დასაცავად დ. ყიფიანმა 1863 წლის მარტამდე 240 მემამულისაგან მიიღო 21 წერილობითი განმარტება. დ. ყიფიანმა მთლიანად და საცხებით ამ 240 მემამულის მოსაზრებებზედ ააგო თავისი მოხსენება; უკეთ რომ ვსთქვათ მან ცალკე წერილებში მოყვანილი მოსაზრებანი მთლიან სისტემაში ჩამოაყალიბა, მტკიცე ლოდიკური და ისტორიული არგუმენტაციებით დაასაბუთა, და ქარვასავით აგებული მონუმენტალური მოხსენება წარუდგინა ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობას: პირველად იგი მოისმინეს სამაზრო სათავად-აზნაურო კრებებზე, ხოლო საბოლოოდ დამტკიცეს 1863 წ. მაისში ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა ყრილობაზე. დიდმა უმეტესობამ თავად-აზნაურობისა უპირტიკოდ მიიღო დ. ყიფიანის მოხსენება, რომელიც საცხებით გამოსახავდა მაშინდელი გაბატონებული წოდების ინტერესებსა და მისწრაფებებს გლახთა საკითხში.

როგორი არის დ. ყიფიანის მთავარი დასაყრდენი საფუძველი და რო-

გორ გეგმებს იმუშავებს იგი მემამულეთა და გლეხთა ურთიერთობის მოსაწესრიგებლად რეფორმის შემდეგ პერიოდისათვის?

სანამ ამ საკითხს შევეხებოდეთ, უნდა ავლიწმნოთ ის მომენტიც, რომ ჩვენში რეფორმისათვის მზადება სწარმოებდა ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნების გამოცოცხლების მეტად მნიშვნელოვან პერიოდში. 60-იანი წლების რუსეთის დემოკრატიულ-რევოლუციონურმა მოძრაობამ ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის მეთაურობით, დიდი გავლენა მოახდინა ჩვენი ახალთაობის ინტელიგენციის გამოფიზიზებისა და გონებრივი წარმატების საქმეზე.¹ 60-იან წლებში არა მარტო აღორძინება მოხდა ჩვენი საზოგადოებრივი აზროვნების, არამედ მისი მკაცრი დიფერენციაციაც კონსერვატიულ-ლიბერალურ და დემოკრატიულ-სოციალისტურ მიმდინარეობათა სახით. ამ „დაჯგუფებას“ არ შეეძლო თავი არ ეჩინა ისეთს დიდსა და იმ დროისათვის საჭირობოროტო კარდინალურ საკითხში, როგორც იყო საერთოდ ბატონყმობისა და კერძოდ გლეხთა საკითხები: იმ ეპოქის მოღვაწე ცნობილი ისტორიკოსი ფურცელაძე 1884 წ. სწერდა გლეხთა განათვისუფლების აზრმა ბატონყმურ დამოკიდებულებისაგან მემამულეთა შორის გამოიწვია სხვადასხვაგვარი სიმპატიები: მემამულეთა უმეტესობა მას უარყოფითად შეხვდა; უმცირესობა კი, შემდგარი განათლებულ ახალთაობისაგან, იჩინდა სრულს თანაგრძნობას მისადმი, მაგრამ მას თავისი უმცირესობის გამო არ შეეძლო რაიმე გავლენა ჰქონოდა არც გლეხთა საკითხის გადაჭრაზე და არც მის გატარებაზე. გლეხთა რეფორმის პრაქტიკულად გატარების საქმეში მემამულეთა უმრავლესობის გამარჯვებას ყველაზე უფრო არა სასურველი შედეგები ჰქონდა გლეხობისათვის. მემამულეები, რომელნიც არ უთანაუგრძნობდენ ბატონყმობის უფლების მოსპობას, ცდილობდნენ შეესუსტებიათ ახალი კანონდებულებათა ძალა, და ხშირადც ახერხებდნენ ამას. გლეხთა კანონებს, უარყოფდნენ, ხშირად მემამულეთა ინტერესებისათვის იყენებდნენ, ხოლო გლეხთა ინტერესებს კი უკანა რიგზედ აყენებდნენ.“² ასე სწერდა „რეფორმის“ მონაწილეთაგანი და ავტორი ცნობილ „გლეხთა გრამოტებისა“ და ჩვენ მას უნდა დაუჯეროთ იმიტომ, რომ იგი სრულ სიმართლეს გამოხატავდა.

თუ ჩვენ 60-იან წლებში გლეხთა საკითხის (ე. ი. ბატონყმობის მოსპობის) შესახებ გამოთქმულ საერთო მოსაზრებებს თავიანთი კლასიურ-სოციალური მისწრაფებების საზომით განვიხილავთ, დავინახავთ შიგ სამ სხვადასხვარგვარ მიმდინარეობას: 1. კონსერვატიულ-რეაქციონურს, რომელიც მთელი ენერგიით ცდილობდა მებატონეთა უპირატესობის შენარჩუნ-

¹ იხ. ს. ხუნდაძე: „ნ. ჩერნიშევსკი და 60-იანი წლების ქართველი ინტელიგენცია“ წიგნი: „ნ. გ. ჩერნიშევსკი“, 1929 წ.

² Д. Пурцеладзе: „Крестьянский вопрос в Грузии“—ტურნ. „Юридическое обозрение“ № 159, გვ. 452—53, 1884 წ. ბატონყმური ურთიერთობის შესახებ საინტერესოა ამავე ფურცელაძის წერილები „Кавказ“ ში № 84, §5, 86, 1864 წ.

ნებას და გლებთა ხიზანთა მდგომარეობაში გადაყვანას; ასეთი იყო დ. ყიფიანის და უმრავლესობის შეხედულება. 2. **ლიბერალურ-პროგრესიულს**, რომელიც მხარს უჭერდა გლებთა მიწით განთავისუფლებას, მაგრამ სრულიად არ სცილდებოდა მემამულეთა თვალსაზრისს, — ასეთი იყო კ. მამაცაშვილისა და ჭავჭავაძის პროექტები;¹ 3. **დემოკრატიულს**, — რომლის წარმომადგენლები იყვნენ 60-იანი წლების რუსეთის აზროვნებაზედ აღზრდილი ახალი თაობის ინტელიგენცია. რასაკვირველია ამ ინტელიგენციას არ შეეძლო თავისი აზრები საესებით გამოეთქვათ საჯაროთ; ამის შესაძლებლობას არ იძლეოდა მაშინდელი პოლიტიკური პირობები.² სხვა შრომაში შევეცდებით ამ მიმდინარეობათა უფრო ვრცლად დახასიათებას; ახლა დაუბრუნდეთ დ. ყიფიანის პროექტებსა და მოსაზრებებს.

როგორც ზევით დავინახეთ დ. ყიფიანი არ იყო წინააღმდეგი ბატონყმური ინსტიტუტის. მაგრამ როდესაც მონარქმა თავისი მოწყალება გამოიღო და მოინდომა გლებთა განთავისუფლება ბატონყმურ წყობილებისაგან, დ. ყიფიანისათვის ეს გარდაუვალ კანონად გადაიქცა: მეფისა და ტახ-

¹ იხ. ამის შესახებ გრ. გიორგაძე: „ფეოდალური ურთიერთობა საქართველოში“ გვ. 137—213, 1926 წ. ს. ავალიანის: „Крестьянский вопрос“ ტ. I. კ. მამაცაშვილის საინტერესო წერილი იხ. უნივერს. სიძველეთა მუზეუმში — დ. ყიფიანის არქივი. გელეიშვილის წიგნში გვ. 145—52. იხ. აგრეთვე იმავე მამაცაშვილის წერილები 1862—63 წლის „გუთონის დედაში.“

² აქ არ შეიძლება არ დავასახელოთ დ. ყიფიანის წერილი „საქ. მოამბეში“ (№ 4, 1863 წ.), რომელშიაც იგი თავისუფალი და დამოუკიდებელი შრომის პრინციპის საზომით აკრიტიკებდა ბატონყმობას, და მოითხოვდა, რომ ყოველი კაცი ყოფილიყო მშრომელი. აღსანიშნავია ი. ჭავჭავაძის გამოსვლა თავად-ანაუერთა კრებაზე გლეხობის მიწით განთავისუფლების მოთხოვნით (იხ. ქრ. მამაცაშვილის წერილი: „ეპიზოდი ი. ჭ-ძის ცნობარებიდან“ წიგნში: „ი. ჭ-ძის სიკვდილი და დასაფლავება“ გვ. 66—8, 1907 წ.) ბოლოს რიონელის (ნ. ნიკოლაძის) წერილი: „Освобождение крестьян В Грузини“ — 1855 წ. გერცენის „კოლოკოლში“ მოთავსებული, რომელშიაც ავტორმა კრიტიკის ქარცეცხელში გაატარა გლებთა „რეფორმა“ საქართველოში და სასტიკად გაილაშქრა თავად-ანაუერთობისა და თვით დ. ყიფიანის წინააღმდეგ. რიონელის წერაღა მკაცრად შეეხებოდა რეაქციონერი კატკოვი თავის „მოსკოვის უწყებებში“ (1865, № 154). სხვა წერილის გამო კატკოვის საწინააღმდეგოდ დაწერილ სტატიაში, დ. ყიფიანი არ სტოვებს უყუაღლებოდ კატკოვსა და სწერს: „...Почти взялся уже за перо высказать печатно же нескрепное спасибо Г. Каткову за правду о Грузини (საქვე შეეხებოდა გლებთა საკითხს ს. ხ) по поводу целеной статьи в „Колоколе“ какого-то г. Рио-Нели — с некоторою в прочем оговоркою — относительно существующих здесь судто-ных каких то роковых недоразумений“. (იხ. უნივერს. სიძველეთა მუზეუმში № 5332 დ. ყიფიანის ხელნაწერი) Катков о предводителе Грузинского дворянства“ ან გაზ. „Кавказ № 83, 1865 წ.

ეს პოლიტიკა ნათლად ააშკარავებს იმ წინააღმდეგობას, რომელიც არაებობდა ჩვენს ორ რადიკალურად საწინააღმდეგოდ მიმდინარეობათა შორის. დ. ყიფიანი გლებთა საკითხში რუსის რაქკოონერა კატკოვის ამოუდგა გვირგვინი ახალთაობის ინტელიგენციის წინააღმდეგ. ს. ხ.

ტის სურვილის წინააღმდეგ მას არც სურდა და არც შეეძლო წასვლა; მას ეს მონარქიული ბრძანება ურყევად უნდა გაეტარებია ცხოვრებაში. ამრიგად დ. ყიფიანი 60-იან წლების დასაწყისში ბატონყმობის მოსპობის აუცილებლობამდე მივიდა არა თავისი შინაგანი შეხედულების განვითარებით, არა ახალი ლიბერალურ-პროგრესიული აზროვნების შეთვისებით, არა თავისი რწმენით, არამედ — ზვედიდან მოხვეული ბრძანებით. მაგრამ დ. ყიფიანი თუ, ერთი მხრივ, სახელმწიფო მოხელე იყო, რომელიც უყოყმანოდ, ემორჩილებოდა უმაღლესი ხელისუფლების ბრძანებას ბატონყმობის მოსპობის საქმეში, მეორე მხრივ იგი მებატონე იყო, რომელსაც უაღრესად აინტერესებდა თავისი მამულის, თავისი ყმებისა და თავისი ეკონომიურ მომავლის ბედი; უკეთ რომ ესთქვათ, — თავისი კლასის მომავალი. ერთი მხრივ მოვალეობა ხელისუფლების წინაშე, მეორე მხრივ მოვალეობა თავისი კლასის წინაშე — ორად აპობდა დ. ყიფიანის ფოლადივით მტკიცე ნებისყოფას. აუცილებლობის წინაშე მდგარი, იგი შიშით ცახცახებდა იმ დიდი შენობის დარღვევის მოლოდინში, რომელსაც ბატონყმობა ეწოდებოდა და რომელიც, დ. ყიფიანის გამოანგარიშებით, მე-10 საუკუნიდან არსებობდა საქართველოში. დ. ყიფიანის — მასთან მთელი ბრწყინვალე წოდების — გაორება ნათლად სჩანს მის შოხსენებაში. დ. ყიფიანმა თითქოს ასახა არა მარტო მისწრაფებები გაბატონებული კლასისა, არამედ ამავე კლასის სულისკვეთება და ფსიხოლოგიური განცდები, წარმომობილი ძველი წოდებრივი ურთიერთობის რღვევის პროცესში:

„ერთ დიღინის სასახლეში ძველათგანვე პატიოსანი გვარის ოჯახი მსცხოვრობდა თუმცა ღარიბად, მაგრამ სხვა და სხვა ბედისტრიალისაგან ძლივს დამშვიდებული. უკეთეს დროებას რომ ელოდნენ ესმათ მეყვსეულად ხუროთმოძღვრთაგან, რომ ახლავე უნდა გამოხვიდეთ მაგ სასახლიდან, თუ არა ზედ დაკნენგრევათო. გამოვიდა კიდევ ცოტა რამ ხანი და — აქ იქე-ქა კედელმა, იქ იქექა; რღვევის მომასწავებელი ნიშანი გახშირდა და მაშინ კი სთქვეს უნდა მართლად გავლაგდეთ, თორემ სწორეთ ცუდათ ყოფილა ჩვენი საქმეო; — თავი სად შეეფარებინათ არ იცოდნენ; მაგრამ იწყეს გამოლაგება იმედნეულებმა, რომ ღმერთი და ხელმწიფე არ გაჰსწირავენ მსასოებელთა.

როგორც ისინი იყვნენ შეწუხებულნი, მანამდის მამაპაპულის სახლიდან ჭამოსვლას დაადგებოდნენ, იმ გუარად, — მაგრამ ბევრით უფრო უძლიერესად, საქართველოს მებატონენი ვიყავით შეშფოთებულნი, — ხმა რომ გვესმა, ბატონყმობა ირღვევაო. — მოჰასწავებელი ნიშნები თუმცა აქაც წინასწარვე იხილვებოდნენ, — მაინც დასაჯერებლად არ მიგვაჩნდა პირველში ეს ხმა: „დასაბამიდგან არსებობს ჩვენი ბატონყმობა და ასე ადვილად რა დაარღვევსო“, ვამბობდით; — მერე რომ ლაპარაკი გახშირდა და შემამშფოთებელი შიზენები გაგვიპართლდა; რა რომ მრავილი წინასწარი მაგალითები იყო, მართებლობის მოხელეების ლაპარაკითაც და რუსეთიდან მომავლის ბეჯი-

თის ამბებითაც გული დავაჯერეთ, რომ უსათუოდ ჩვენც მოვავტანა, ეს არის, ამ საქმემ, — მაშინ, ჩვენის ღირსების შესაბამად თვალი გაუსწორეთ საზარელსა ამ საქმეს და ვიწყეთ მოლაპარაკება ერთი ერთიანეთთან, როგორც შინაობაში და კერძოობითად, ისე უუხდებში საზოგადოების თავის მოყრით. — ამ კრებათა და რჩევათაგან კვალი არა დარჩენილარა, მართალია, — რადგან ჩვენი ჰაზრების ქალღმერთთა გამოთქმას დიდად ვერიდებოდით, და ამ საზოგადოს განსაჯელში ერთიანეთსაც ვეღარ ვენდობოდით; მაგრამ სამ და ოთხს წელიწადს რომ ამ მდკოპარეობაში ვიმყოფებოდით; ახალს მოულოდებელს და დიდად სამწუხარო საქმეს რომ ფიქრი შევაჩვიეთ და ამ საქმის შესაძლებლად კეთილ წარმართისათვის რომ ვიწყეთ თვითონეულად ზრუნვა; მაშინ, ჩვენის წინამძღოლების რჩევითა და მმართველობისაგან მოწოდებით, მეტატონეებმა გუბერნიდამ ტფილისის მოვიყარეთ თავი და კანონიერი საზოგადო შეკრებილება შევადგინეთ 25 აპრილს 1862 წელს.¹

ამ წინასიტყვაობას განმარტება არ ესაჭიროება, იგი თავის თავად საკმაოდ ღალატებს იმ თრთოლვასა და შიშის შესახებ, რომელსაც განიცდიდნენ ქართველი მემამულენი საუკუნოებით განმტკიცებულ ძველი წყობილების რღვევითა აუცილებლობის წინაშე მდგარნი. მაგრამ ამ წყობილების მოსპობას ვეღარ შეაჩერებდა ვერც თავად-აზნაურთა² გამწარებული კივილი და ვერც დ. ყიფიანის ისტორიული და ლოლიკური არგუმენტაციები; საუკუნოებით განმტკიცებული ურთიერთობა ყუმბსა და მეტატონეებს შორის უნდა მოსპობილიყო: ამას მოითხოვდა ცხოვრების შემდეგი წარმატების აუცილებლობა; რამაც აძულა რუსეთის თვითმპყრობელობა სათანადო ნაბიჯი გადაედგა ამ მიმართულებით.

როგორც ავლინებთ დ. ყიფიანსა და მიწელ თავადაზნაურობას, მიუხედავად ღრმა მწუხარებისა და მათი მდგომარეობის შესახებ მომავალში, არ შეეძლოთ წინაღობადგომოდნენ მთავრობის განზრახვას და ამიტომ დ. ყიფიანი იძულებული ხდებოდა თავისებურათ გაემართლებია ბატონყმობის მოსპობის აქტი. როგორც თავის მოხსენებაში სწერს: „რა მოხდა? მოხდა თათბირი იმგვარ მნიშვნელოვან საქმეზე, რომლიც მსგავსი არამც თუ ჩვენს დროში არ გვინახავა რა, ჩვენს შამაჰპაათა ნაამბობშიაც არ გამიგონია. რა გავაკეთეთ? ის გავაკეთეთ, რაც შეეუერებოდა საქართველოს პირველ შვილებს, რომელთაც ძველმა გმირულმა დრომ უნდებოდა მაღალი ხნობა და რომელთა გულში ღვივის მეომართა გრძნობა — ღვთის ნებით, უშიშრად აუჩქარებლავ შევხედეთ იმ საქმეს, რომელშიც აშკარა იყო, ჩვენ და ჩვენს შთამომავლობას უბედურების მეტს არას გვიქადიდა. რა გამოვიდა აქედან? ის, რომ კრებაზე დამსწრე არ ეერთი ქართველი მემამულე წყრომის და უსია:

¹ ცენტრარქივი: „Дело закавказского центрального комитета по устройству помещичьих крестьян“ № 1071, გვ. 10—11; (აქ დაცული არის დ. ყიფიანის უკვე დაახლებული მოხსენების ქართული დედანი).

² არ. ჯორჯაძე: „ღმიტრი ყიფიანი“ — „სახალხო საქმე“ № 802, 1913 წ.

შოვნების გრძნობით არ იყო შეპყრობილი. ვერც ეგოიზმმა და ვერც პირადი ინტერესებისადმი ლტოლვილებამაჲ ვერც გამოურკვეველ მოპაველის წინაშე შიშმა, ვერც ჩვენმა — ესეც უნდა ითქვას, გაუნათლებლობამ და უსწავლელობამ არაფერმა მზგავსმა ამისმა არ შეგვიშალა ხელი. და როდესაც საქმე გავარჩიეთ, ერთმხრივ როგორც სამმა და ოთხმა მოსიყვარულე ძმამ, ერთხმად წამოვიძახეთ: ჩვენს გლეხებს მივანიჭოთ თავისუფლება! დე მეცნიერებმა განათლებულებს გვითხრან: რომელ დაწინაურებულ ქვეყანაში მზგავსი რამ საქმე მეტის დამშვიდებით და მეტის ღირსებით გადაუწყვეტიათ. მერე რა საქმე, კარგათ დაუკვირდით ამას“. დ. ყიფიანის სიტყვის ეს ნაწილი საინტერესო ისტორიულ დოკუმენტს წარმოადგენს იმ მხრივ, თუ როგორ ხდებოდა თავად-აზნაურობა იძულებული ქედი მოეხადა აუცილებლობის წინაშე და საპარადო სიტყვაში მაინც გავმართლებია ის, რაც აუცილებლათ გატარდებოდა მთავრობის ბრძანებისა და მისივე აპარატის საშუალებით. მაგრამ მოხსენების ეს ნაწილი სრულიად არ შეესაბამება იმას, რასაც დ. ყიფიანი მოხსენების დასაწყისში ამბობდა. ეს აშკარა წინააღმდეგობაა და სრულიად საფუძვლიანად სწერდა ამის შესახებ არ. ჯორჯაძე: „განა აქ გამოსახული ფსიხიკა არა ჰკავს იმ ავადმყოფის ფსიხიკას, რომელსაც დოსტაქრის დანისა ეშინიან, რომელიც სასტიკად ეწინააღმდეგება ოპერაციას, არც კი სჯერა, რომ მისი გადარჩენისათვის საჭიროა ასეთი ოპერაცია, ხოლო თანდათან ქედს იხრის აუცილებლობის წინაშე, რწმუნდება რომ სხვა გზა არა აქვს და მერე, როდესაც საბოლოოდ დარწმუნდება ამაში, თავსაც იწონებს, მიყურეთ რა გულადი ვარ, მე თვითონ მინდა, რომ მოხდეს ოპერაცია; გმირულად ავიტან და გავაკვირებ ქვეყანას ჩემის გულადობით და გმირობით... მალალის და მჭერმეტყველური სიტყვებით ზნეობა და მსხვერპლზეა ლაპარაკი, ხოლო აქვე გვერდით დაწვრილებით ვაჭრული ანგარიშებიცაა წარმოდგენილი“. და ასე დ. ყიფიანის მოხსენების ზემოდმოყვანილი ნაწილი მხოლოდ საპარადოთ წარმოთქმული მაღალი ფრაზები იყო. თვით მოხსენების შინაარსი კი სულ სხვა პრინციპზე და მოთხოვნილებაზედ იყო აგებული. ეს ჩვენ ნათლად დავინახეთ ზევით და კიდევ გავიცნობთ შემდეგში.

1862 წ. 30 აპრილს ტფ. გუბერნიის თავად-აზნაურთა ყრილობამ გარკვეული პრინციპები მისცა სახელმძღვანელოდ დ. ყიფიანს დავალებული მოხსენების შესადგენად. ეს დადგენილება ამბობდა: 1) „გლეხებს თავისუფლება მიენიჭათ; მათ პირად სამსახურში ჩვენთვის ვითხოვთ ჯილდო; 2) რაც მიწები უჭირავთ გლეხებს, დარჩეს მათ მოსახმარად იმ პირობით, რომ მიწის ჩვეულებრივი გადასახადი იხადონ; 3) ამ ჩვეულებრივ გადასახადს დაედვას ვადა, რომლის გასვლის შემდეგ ნება-ყოფლობით შეთანხმებაზე გადავიდნ“. ¹ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს დებულებები თავიდანვე თვით

¹ დ. ყიფიანი: „მემუარები“, გვ. 90.

დიმიტრი ყიფიანმა მიაწოდა ყრილობას და შემდეგ გადაიქცა იგი საერთო-სახელმძღვანელოდ. დ. ყიფიანის არქივში არის ხელნაწერი „ბატონ-ყმობა“-სამ ეკზემპლიარად: ერთი თვით დ. ყიფიანის ხელით ქართულად დაწერილი, მეორე — სხვისი ხელით, ხოლო მესამე რუსულად. წერილს თარიღი ახის 30 აპრილი 1862 წ. ჩვენ ვფიქრობთ ეს უნდა იყოს დ. ყიფიანის სიტყვა წარმოთქმული 30 აპრილის სხდომაზე, ეს იქიდანაც მტკიცდება, რომ დ. ყიფიანი ერთ ადგილას ამბობს: „ბატონმა იფანემაც (ალბად ივ. მუხრანსკიმ ს. ხ.) წარმოსთქვაო“. სიტყვის დასაწყისში დ. ყიფიანი ამბობს: „საზოგადო ჩვენი. სურვილი არის: ყმებს თავისუფლება მიეცეს; ჩვენ სამაგიერო ფული მოგვეცეს და ადგილ-მამული ჩვენ დაგვრჩეს. ეს სურვილი რომ შეწყნარებით მოვასმენინოთ, განვამართლებინოთ და აღსრულება განვაადგილებინოთ, მგონია ასე გვიჯობდეს ლაპარაკი“. ავტორი აღნიშნავს რა ძველადანვე არსებულ მეგობრულ ურთიერთობას მებატონეთა და ყმათა შორის, თანახმად უმაღლესი ბრძანების სურვილისა, გადადის გლახთა განთავისუფლების პირობებზე, იგი ამბობს:

„ძველთა დროთაგან ჩვენსა და ჩვენ ყმათა შორის ისეთი დამოკიდებულება არის დამკვიდრებული, რომელიც დიდად ემსგავსება დამოკიდებულებას ერთი ოჯახის, ერთი სახლის შვილებისასა. ჩვენს ყმებს ისე კი არ ვიფიქრებდით, როგორც ჩვენს მონებსა და ტყვეებსა, ყოველთვის ისე მიგვაჩნდნენ, როგორც თანამშრომელნი და ჩვენთან ერთად შემომუშავებელნი ჩვენის საერთო საჭირნახულოსი: იმათაც ისე არ ვეგულვებოდით, როგორც მაწუხებელნი და მტარვალები, ისე მივაჩნდით, როგორც მფარველნი მათნი და საერთო ყოფა-ცხოვრების გამგებელნი. — მარადის გაერთებული იყო ჩვენ შორის ჭირიცა და ლხინიცა. ერთმანეთის დასაცველად და დასაფარავად ერთად ვათხევდით სისხლსა და ერთი ერთმანეთს ხელს უმართავდით ყოველს საქმეში და ყოველ გაჭირებაში. მართალია, ამგვარს ცხოვრებაში შემოგვეპარებოდა ოდესმე, აქა-იქა უსიამოვნებაცა, რომელიც აუცილებელი არის ყოველგვარს ცხოვრებაში; შვებამ საზოგადო თვისება ჩვენის დამოკიდებულებისა მაინც არას დროს არ შეცვლილა ბოროტად ყმათათვის; იმისათვის, რომ არც იმათგან დარღვეულა საზოგადო ვალი თავდადებითის ერთგულებისა ჩვენდა მიმართ და ყოველთვის გამწირველნი ყოფილან თავისა ჩვენდა სანაცვლოდ.

ეს ძველებური დამოკიდებულება იყო უმთავრესი მიზეზი, ეს იყო ის ქვა-კუთხედი, რომელზედაც ემყარებოდა სიმტკიცე ჩვენის სარწმუნოებისა და შეუთუსვრელობა ჩვენი მტერთაგან, რომელნი გარს გვეხვივნენ ჰმძვირვანებდნენ საუკუნოებით მიმდინარეობასა შინა.

რადგან აღსასრულებლად უმაღლესის ნებისა ხელ-ვპყოფთ ახლა ამ ჩვენს მკვიდრს მოწყობილებასა შესაშლელად, — არ შეგვიძლია გულის სიწმინდით არ ვისურვოთ, რომ ამიერიდგან მათ შორის, რომელნი თავისუფალ იქნებიან ჩვენის უფლებისაგან და ჩვენ შორის, რომელნი ვართ აქა-

მომდე მფლობელნი მათნი, დამკვიდრდეს ახალი განწყობილება ისეთი, რომ შეესაბამებოდეს ჩვენს მადლობითს გრძნობასა და იმ სიკეთით დაუფიწყებლობას, რომელნიც არსებობენ ჩვენ შორის და გვახსოვს ორთავე მხარესა.

ამის გამო ჩვენ გვსურს ისეთი მდგომარეობა მივანიჭოთ ჩვენს ყმებს, ჩვენს გამომზრდელებსა, ისეთს ყოფა-ცხოვრებაზედ დავაყენოთ, რომ თვით შეიძლებდნენ კეთილად წარმართვას თავის ოჯახობისას, თავისუფლად განაგებდნენ თავისს შრომსა და ჩვენც შევიძლებდეთ ჩვენთვის მოვლას ჩვენის საოჯახო საქმეებისას.

მაგრამ შეუძლებელი არის უმსხვერპლოდ აღსრულება ამ სურვილისა. რა რომ მსხვერპლს ვახსენებთ, უსათუოდ თვალი უნდა გადავაგლოთ, რაში მდგომარეობს ახლანდელი შეძლება ჩვენი.

შეძლება ჩვენი მდგომარეობს ორგვარს ჩვენს სამართალში: ერთი სამართალი მიგვიძღვის კაცებზედ და მეორე მიწაზედ:

პსჯუღლებულებითი სამართალი ჩვენი კაცებზედ დიდად ჰვრცლად არის გამოხატული ჩვენს ძველებურს კანონებში: ბატონმა ივანემაც წარმოთქვა, „თავით თვისით და ყოველითურთ, რა აქვს მას, ეკუთვნის ბატონსა მისსაო“, ასე გვიწერს კანონი.

ამ კანონის ძალით ძველთაგანვე არის დაწესებული მრავალგვარი პირადი სამსახური და გარდასახადი ყმისა, რომელიც ფრიად დამკირებულის დაფასებით შეადგენს ბატონის შემოსავალს წელიწადში 5 თუმნიდამ თითქმის 45 თუმნამდე თითო გლეხის ოჯახისაგან ან თითო კომლისაგან. ყოველივე ესე თვით მმართველობისაგან არის უჩვენოდ გამოძიებული და უჩვენოდ აღსნილი.

სამართალი მიწაზედ, კანონთამებრ და უფროსლა ჩვეულებათამებრ ზემოხსენებულზედ უვრცელესი და უსაცილოდ დასაკუთრებული მფლობელობისადმი, სრულს უფლებას აძლევს მფლობელსა იხმარებდეს და განაგებდეს მიწას თავისი საკუთრის ნებისამებრ. ეს მეორე სამართალი გვაძლევდა და გვაძლევსცა სხვა შემოსავალს, სხვა სარგებლობასა, სარგებლობას მიწისას: ვინც უნდა იყვეს შემუშავებელი მიწისა, მიწის პატრონს ეძლევა მისგან დაწესებული წილი ნაყოფისა და მოჰხმარდება მუშა მისს საოჯახო საქმეებში. ზომა ამ წილისა და ზომა ამ მოხმარებისა სხვა და სხვა გვარ არიან და დაწესებულ არიან ყოველგან მიწის თვისებისა და სასოფლოს ჩვეულების მიხედვით.

აქედან თავით თვისით წარმოსდგება განსაზღვრება იმ მსხვერპლისა, რომელიც შესაწირავ უნდა იქნეს ჩვენის ყმების სამსჯობინარს მდგომარეობაზედ დაყენებისათვის. რა რომ მამაპაპურის ჩვეულებით დაულოცავთ ჩვენ მათ ახალს ყოფა-ცხოვრებას, უნდა დავსთხოთ პირველი ჩვენი სამართალთაგანი; ესე იგი, უნდა აღვხსნათ ყმათაგან ჩვენთა ყოველი ყმური ჩვენდამი ვალდებულება; უნდა ვაპატივოთ ყოველი პირველის გვარის გადასახადი, თავისუფალ ვჰყოთ ყოველის ყმობის ვალდებულებისაგან. — ამაზედაც ვერ

შევსდგებით; სხვა მსხვერპლიცა დაგვჭირდება, რადგან უნდა სრულ იქნეს კეთილსაყოფელი მათთვის და დასამადლებელი სურვილი ჩვენი, რათა სამჯობინარ ვჰყოთ ცხოვრება მათი. ამ სურვილისამებრ ჩვენისა არა თუ ახლანდელს სახლკარობას არ მოუშლით, იმ ჩვენს ადგილ-მამულებსაც მივინებებთ, რაც რომ ამჟამად ხელთ უჭირავთ, იხმარონ და ისარგებლონ როგორც თვით არჩევდენ, — ერთითა მხოლოდ პირობითა, მით რომლითაც ყოველი თავისუფალი კაცი, გინა ხიზანი ჰხმარობს და ჰსარგებლობს სხვის ადგილ-მამულსა, ესე იგი, ერთითა მით, ჩვენს ქვეყანაში საზოგადოდ დაწესებულთა პირობითა, რომ სადაც რა ზომა არსებობს ახლა ნაყოფის წილის ძლევისა პატრონისადმი და მუშის მიხმარებისა, იგივე ზომა დარჩეს ყოველგან შეუცვლელად წლის განმავლობამდე, ხოლო რა ვადა ესე გათავდება, მაშინ მოჰხდეს ცვლილება მიწის შემმუშავებელთა და მიწის პატრონის ურთიერთობის შორის ნებაყოფლობით და დათანხმებითა. ორთავე მხარეთათვის უმჯობესად ვრაცხთ, რომ მუშით მოხმარება დაფასდეს ახლავე, რათამცა ფული გარდიხადოს, ვინც მუშაში გამოსვლას არ არჩევს. ამ პირობით არ დაეშლებათ სარგებლობაცა ჩვენის საძოვრებისა, წყლისა და ტყისა, სადაც ახლა ჰსარგებლობენ მათის საშინაო საჭიროებისათვის და ამავე ვაჭრობისა და აღებმიცემობისათვის.

ესრედ ყმათა ჩვენთათვის შესაძენათ ჩვენ უნდა დავსთმოთ: 1. წლის შემოსავალი კომლზედ 5 თუმნიდამ 45 თუმნამდე და 2. ყოველი მომატება გარდასახადისა მიწის სარგებლობისათვის, თვინიერ მათთან დათანხმებისა.

(აქ მხოლოდ ერთი აზრი უნდა მოვიხსენიოთ კიდევ: მიწის სარგებლობისათვის გადასახადი და მუშა ან მუშის ფული, რომ დღიურზედ დაწესდეს, მაშინ ეს ამისათვის იქნება სამსჯობინარო, რომ: 1. რამდენი დღისაც ჩემი მიწა გლებს ეჭირება, იმ ანგარიშით მეც ჩემი შემოსავალი სარწმუნოდ მეცოდინება; 2. რა რომ კაცს ეცოდინება იმდენის დღის რომ მიჭირავს, მაინც ხომ დღიურზედ გადამახდევინებენო და ბარემ შევიმუშავო, იტყვის და ამით სოფლის მომჭივნეობა განვპრცელებო; 3. რა რომ შემოსავალი იქნება დღიურიდამ, რამდენიც უნდა იყოს ჩემის მიწის შემმუშავებული და მოხმარებელი, ჩემთვის სულერთია; მაშასადამე, აღარც ბევრი ლაპარაკი დაგვჭირდება; თუ სოფლიდამ გასვლა მოინდომა ვინმემ, როგორ და რა პირობით უნდა გავიდეს; სოფელი იკისრებს მაშინ მიწის ვალს და იმ ვასვლის კაცის დანარჩენს ჩემს მიწას როგორც უნდა ისე ასარგებლებს, თუ თვით მე არ დამჭირდა ის მიწა).

რა რომ ამას ყოველსივე წარმოვსთქვამთ ახლა იმას უნდა მიუბრუნდეთ, რომ მსხვერპლი ესე ჩვენი, — თუმცა ყმათა ჩვენთათვის უსათუოდ საჭირო არის და სამართალსაცა მღვთიურსა შეესაბამება, — მაგრამ ჩვენთვის ისე ძნელი არის, რომ, თუ უსაზიაროდ შეგვხვდა შეწირვა მისი, ჩვენ

შევიქმნებით მაშინ ვერშემძლებელ ცხოვრებისა და საზრუნველ მმართველობისათვის. მმართველობაზე რომ ამ მძიმეს საქმის დასაბოლოებლად ჩვენს მდგომარეობაშიაც მონაწილეობა არ მიიღოს, ამას ვერ ვიფიქრებთ, რადგან — იმავე მღვთიურის სამართლის ვალისამებრ და სადღესასწაულოთ თვისთა აღთქმათამებრ, — უნდა ჯეროვნად პატივდებულ ჰყოს ჩვენი წინაპართაგან მემკვიდრეობით მიღებული და აწ შესაძლოდი დაწყობილება და გაღვთიერებული მრავლითა საუკუნოებათა მიერ ჩვეულება ჩვენის ქვეყნისა, — და არ შეგვამუსვრინოს ჩვენის ხელით ყოფა-ცხოვრება ჩვენი უნუჯემოდ და უსაფუძვლოთ მომავალში წარმატებისთვის.

ამის გამო სასოებით უნდა მივმართოდ მართებლობას ჩვენის თხოვნითა, რომ ერთდროებით მაინც აღგვიდგინოს და შემოგვიბრუნოს ნაწილი რომელიმე ამ ჩვენის უზომოს მსხვერპლისა.

ამ შემთხვევაშიაც ცხადად ვყოთ უკიდურესი ზომიერება ჩვენი სურვილისა და უმცირესი ზომა დაენიშნოთ იმ სასყიდლისა, რომელსაც ვითხოვთ მმართველობისაგან და რომლითაც შევიძლებდეთ განვარინოთ თავი ჩვენი უმძიმესს გაჭირვებასა და ვსთქვათ ასე:

ზემოთ რომ ორგვარი ჩვენი სამართალი მოვიხსენიეთ, პირველისა მათგანის მძღვავენლობით ნება გვაქვს კომლზედ ერთი სული მოსამსახურე გამოვიყვანოთ. ვიდრემდის ეს უფლება ჩვენი არსებობს, რასაკვირველია თითქმის არავისა გვჭირდება დაჭირავენა მსახურისა; მაშასადამე არ შეიძლება საქირავენელი ფასი დიდად მდაბალი არ იყოს; — მაგრამ მაინც შეუძლებელია მოჯამაგირის შოვნა უიაფეს 5 თუმნისა წელიწადში. ჩვენ ვითხოვთ ერთმთავრის სიუხვითაგან კომლზედ იმდენ ფულსა, რომ იმისი სარგებელი ნახევარს მაინც უდრიდეს ერთი კაცის ჯამაგირისას.

(ხუთი თუმანი რომ 16 გზის გამრავლებით თავნად ვაქციოთ, გამოვა 800 მანეთი და ჩვენ ვითხოვთ ამის ნახევარსა, 400 მანეთს კომლზედ).

მაგრამ აქაც განუდრეკლად ვადგეთ ჩვენს უმთავრეს სურვილსა, რომ ჩვენს ყმებს სამჯობინარო ყოფა-ცხოვრება დაუმკვიდროდ და ამის გამო ვითხოვთ, რომ ის ერთდროებითი მათდა სასარგებლოდ წარსაგებელი მმართველობისა მათ არ დაეძვას ვალად, რადგან მაშინ შეუძლებელიდა იქნება დაფუძნება მათის კეთილდღეობისა; — არამედ მოგვეცეს, როგორცა ესთქვით ხელმწიფის სიუხვითაგან ხარჯად არა შესაბრუნებლად.

ეს აზრი თუ მიღებული იქნა, განკარგელება მოუნდება, განმარტება, შიგა და შიგ ვაკანაება, — საქმეებიდგან საბუთების გამოკრება და სხვანი — ეს არის მიზეზი, რომ უნდა მიენდოს საზოგადოებისაგან რამდენსამე პირისა ჯეროვანის ქალაქისა და ახალის დებულების შედგენა ამ საფუძველზედ და რა რომ შეადგევენ, მაშინ კიდევ შევჭერთდეთ, ყურადღებით მოვის-

მინოთ, გულდასმით გაეშინჯოთ და თუ ქკუაში დაგვიჯდა, მაშინ მოვაწეროთ ხელი და საზოგადოებაშივე წარვადგინოთ“.¹

30 აპრილი 1862 წ.

დ. ყიფიანის მძლავრი ლოგიკა, არგუმენტაცია და ისტორიული ერთდროული მიმართული არის იქითკენ, რომ დაამტკიცოს მებატონის სრული უფლება როგორც მიწაზე, ისე ყმის პიროვნებაზე, რომ ამით შეუნარჩუნოს თავის წოდებას თავისი პრივილეგიური მდგომარეობა და მეტი შეინარჩუნოს მომავალ რეფორმიდან. „ამ კანონიერებიდან — ამბობს თავის მოხსენებაში ყიფიანი — ვგონებ, ნათლად გამომდინარეობს ჩვენი (ბატონის) უფლების სრული შეუზღუდველობა და ეს შეუზღუდველი უფლება არის ის ერთადერთი წყარო, რომლითაც იკვებებოდნენ და არსებობდნენ ჩვენი წინაპრები და ჩვენ ძველი დროიდანვე“.² გარდა მიწის შემოსავლისა და ყმის პირადი გადასახადებისა, — განაგრძობს დ. ყიფიანი — სხვა შემოსავალი ქართველ მემამულეს არა აქვს. სხვაგვარი პროფესიით თავის რჩენას არ შეუძლია: ვაჭრობას და წარმოებას იგი შეუჩვეველია; ეს წყაროც თუ ხელიდან გამოეცალა ქართველ მემამულეს მას სრული დაღუპვა მოეწივს. „ამრიგად საითაც არ უნდა გავიხედოთ, არსად არ არის არც ჩვენთვის, არც ჩვენი ოჯახისათვის არავითარი სხვა საშუალება, გარდა იმ ორგვარი შემოსავლისა რომელსაც ვლებულობდით ჩვენ უძველეს დროიდან დღევანდლამდე — ჩვენი გლეხებიდან და ჩვენი მიწიდან“.³

დ. ყიფიანს მაგარი ისტორიული არგუმენტაცია უჭირავს ხელში: ყმა ჩვენი საკუთრება არის და თუ მას ათავისუფლებთ კეთილ ინებეთ და მიეცით მისი ეკვივალენტი — ფული; ყმამ მიიღოს თავისუფლება, მაგრამ მემამულეს რას ერჩით, — მას ხომ არსებობის წყარო ესაქიროება, ამისათვის ფულია საჭირო. დ. ყიფიანი მემამულეთა არა მარტო მომავალს ჯატავს შავი ფერადებით, არამედ აწმყო მდგომარეობაც შემადრწუნებლად მიაჩნია, იგი სწერს:

„უნდა გამოვტყდეთ, რომ ზერელე გამოანგარიშებამაც კი საკმარისად ღრმა წყლვდიადი მოჭმინა ჩვენს აწმყოს — და განსაკუთრებით კი ჩვენს მომავალს; უნდა გამოვტყდეთ, რომ ჩვენი მდგომარეობა მართლა რომ დიდთ გაჭირვებული ყოფილა ახლაც, როდესაც ჯერ კიდევ ვსარგებლობთ ჩვენი ქონებით, როდესაც ჩვენი თანხა (капитал), გლეხთაგან შემოსავალს რომ შეადგენს, ჯერ ისევ ხელუხლებელია, თანხა 42 1/2 მილიონ მანეთზე მეტი, ვინაიდან როგორც ჩვენ ზემოდ მოვიყვანეთ, თითოეული მეკომურგლეხი ყოველწლიურად საშუალო ანგარიშით გვაძლევს 148 მ. 38 კ. შემოსავალს პირველი კატეგორიით (ე. ი. მიწით კი არა, პირადი ვალდებუ-

¹ დ. ყიფიანი: „ბატონ-ყმობა“; (სახელმწიფო უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმი № 5232).

² იხ: „Доклад дворянству тифлисской губернии“, სიძველეთა მუზეუმი № 5232

³ ი. ქვე.

ლებით); ამ შემოსავლის კაპიტალიზაცია კი 16 $\frac{2}{3}$ -ჯერ გადიდებით, ჩვენ მოგვეცემდა კომლზე 2,473 მ. ხოლო 17,208 კომლი — ზემოდ აღნიშნულ 42 $\frac{1}{3}$ მილიონ მანეთზე მეტ თანხას.

როგორი იქნება ჩვენი მდგომარეობა, როდესაც ჩვენ სულ არ გვექნება აღარც ეს თანხა და აღარც ეს პროცენტები, ვინაიდან გლახთა განთავისუფლებასთან ერთად ხელი უნდა ავიღოთ ამ შემოსავალზედაც და მასასადამე, მათი (გლახების) ცხოვრების გაუმჯობესებას უნდა შევსწიროთ საუკუნოებით გადმოცემული ჩვენი მემკვიდრეობა — 42 $\frac{1}{2}$ მილიონის ღირებულებით. არავითარი ეჭვი არ უნდა იქნას, რომ უკიდურეს ყოფაში ჩავცვივდებით.¹

ამრიგად დ. ყიფიანის მსჯელობის პირველი დასკვნა არის: გლახების პირად განთავისუფლებაში მემამულეებს უნდა მიეცეთ ფული.

მეორე მხრივ დ. ყიფიანი წინააღმდეგია გლახთა მიწით განთავისუფლების. ამ საკითხის განმარტების დროსაც იგი ცდილობს მთელი რიგი არგუმენტებისა წამოაყენოს თავისი მოსაზრებების დასაცავად. მოვიყვანოთ აქედან ზოგიერთი მომენტები: 1) „იქ, სადაც მიწა გლახის საკუთრება იქნება, მემამულესათვის შეუძლებელი იქნება ცხოვრება და რაც მას ეკუთვნის დანგრევას მიეცემა“; 2) საუკეთესო მიწები ამჟამად გლახების ხელშია და რომ ისინი დაუმტკიცონ საკუთრებად გლახობას, თვით მემამულენი ჩაცვივიან განოჯვალ მდგომარეობაში; 3) „მიწა ეკუთვნის მემამულეს და მასზე განკარგულებაც მემამულეს უნდა ეკუთვნოდეს“; 4) თვით მემამულეებს ცოტა აქვთ მიწა, ხშირად ისინი სარგებლობენ საეკლესიო მიწებით და აძლევენ მათ სარგებლობაში განსაზღვრულ პროცენტს, გლახს რომ მიწა მისცეს თვით დარჩება უმიწოდ; 5) რომ დაუშვათ რომ მემამულე გაიყოფს მიწას გლახებთან, მაშინ „იმდენ მტერს შეიძენს, რამდენსაც გაანთავისუფლებს ამგვარად გლახებს; წარმოიშობა დაუსრულებელი ჩხუბი მიწისათვის“; 6) თუ მიწა საკუთრებად გადაეცემა გლახობას, „მემამულეები ბედის ამარა დარჩებიან და იძულებული დარჩებიან ჩანთით ხელში ედიონ ლუკმა პური არსებობისათვის“². დ. ყიფიანი საერთოდ დაასკვნის: „ყოველი სამოქალაქო წყობილების ძირითადი უფლებით საკუთრების მოხმარა თვით მესაკუთრის თავისუფალ ნებაზედ არის დამოკიდებული... ამ საქმეში გული ყოველგვარ ეჭვს გარეშე ყოველ ჩვენთაგანს ეუბნება, რომ კარგი იქნება რომ გლახს დაუმტკიცდეს მამული; მაგრამ გონება ყოველის მხრივ ეწინააღმდეგება ამ შთაგონებას. — ყოველმა ჩვენთაგანმა იცის, რომ დამტკიცება გლახებისათვის ყველა იმ მიწის, რომელთაც ისინი სარგებლობენ, ყოველად შეუძლებელი არის.“³

¹ იხ. „Доклад“.

² „Доклад“ ს. ავალიანი „Крестьянский вопрос“ ტ. I, გვ. 258-59

³ იქვე.

ამრიგად დიდი უმეტესობა ქართველ მემამულეებისა — ხოლო დ. ყიფიანი კი ამ დიდ უმეტესობის ინტერესებს გამოხატავდა თავის მოხსენებაში — ერთხმად იცავდნენ გლეხების უმიწოდ განთავისუფლებას; ისინი ძალაუფლებურად მხარს უჭერდნენ გლეხთა პიროვნულ განთავისუფლებას ბატონყმობისაგან, მაგრამ განსაზღვრული კონპენსაციის სახით; ხოლო გლეხებისათვის მიწების დამტკიცებას საკუთრებად შეუძლებლად თვლიდნენ მემამულეები. მკვლევარის სიტყვით „გლეხთა უმიწოდ განთავისუფლებას ასეთი ენერგიით, ვგონებ არსად არ იცავდნენ“.¹ ეს დახასიათება სავსებით სწორი არის; დ. ყიფიანმა მთელი თავისი ერუდიცია მოახპარა იმ დებულების დამტკიცებას, რომ შეუძლებელი არის და დაუშვებელი ქართველი გლეხობის მიწით განთავისუფლებაო. როდესაც ამ საკითხში დ. ყიფიანის მსჯელობის არგუმენტაციას აკვირდებით აქ ორი ძირითადი მომენტი ხდება აღსანიშნავი: 1. მებატონეებს სურთ თავიანთი პრივილეგიები და ბატონობა გლეხობაზე კვლავ შეინარჩუნონ; მათი აზრით მთავარი საფუძველი შათი ბატონობისა მიწა მათ ხელში უნდა დარჩეს, ხოლო გლეხს უნდა მიეცეს პირადი თავისუფლება. ამით გლეხი კვლავ დამოკიდებული იქნება ეკონომიურად მემამულისაგან. 2. მაგრამ ეს საკმარისი არ არის; მემამულეებს აფიქრებდათ მუშა ხელის საკითხი ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ შექამულეებს მუშაობა არ შეუძლიათ, ხოლო თუ გლეხმა საკუთრება შეიძინა, იგი სხვის მამულზედ აღარ იმუშავებს და მემამულეს ეკონომიური განადგურება მოეღის. გორის შაზრიდან თავ. ციციანოვი სწერდა დ. ყიფიანს: „ვერ მივცემთ მამულს გლეხთ შექმდგომთა მიზეზთა გამო: 1) ... როდესაც გლეხთ ესე ადგილები გაესაკუთრებათ, მაშინ აღარ მიჰხედვენ მებატონეს და ყოვლის საძაგლობით აღავსებენ... 2) ოდეს გლეხს აქვს საკუთრებად სახლ-კარი, მაშინ ის მებატონის ხარჯის ძღვეას არ მოინდომებს, რადგან ახლოსვე არის სახელმწიფოც, საეკლესიო და მრავალთა გლეხთაგან ნასყიდი მამულნი... მაშინ გლეხი უთუოდ დაიჭერს იმ მამულს სახნავად და აირჩევს მისთვის მხოლოდ ღალის მიცემას, ვიდრემდის მებატონის ადგილი დაიჭიროს და იბისთვის სხვა და სხვა გვარი სამსახური აძლიოს; — ამის გამო მებატონე მოაკლდება ყოველივე ცხოვრების გზას და მამულიც დარჩება უქჰად... 3) გამოცდილებით ვიცით და თვალითაც გვინახავს, როდესაც ხაზანი კაცი მებატონეს მამულზედ მოვა, ვიდრემდის ან სახლს იყიდდეს ან სახნავს მამულს, მინამდის ბატონს ისე ემსახურება, როგორადაც საკუთარი თავის ყმა; რა სახლ-კარის ადგილი და სახნავი მიწა (თუმცა საქმაოც არ იყოს) დაისაკუთრა, თუმცა მებატონის მამულითაც ჰსარგებლობდეს, გარე მიქცევა იმ სამსახურიდგან, რომელიც ადრე უძღვევია; ესეთივე უნდა ვიფიქროთ განთავისუფლებულთა გლეხთათვისაც“.²

¹ ს. ავალიანი: „Крестьянский вопрос“ გვ. 259.

² დ. ყიფიანის არქივი № 5355.

ამგვარად დ. ყიფიანსა და მთელ თავადაზნაურობას სურდათ, რომ უმიწოდ განთავისუფლებული გლეხი თავის მორჩილებაში ყოლოდა; ვლები არა მარტო ეკონომიურად უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული მენამულისაგან, მას უფლებაც არ უნდა ჰქონოდა ადგილის გამოცვლისა ბატონის უნებართვოდ. დ. ყიფიანის მოხსენებაში ვკითხულობთ: „აქ უფრო უნდა მოველოდეთ მოძრაობას, თუ კი ახლავე ნება ექნებათ მოცემული გლეხობას გადავიდნენ ერთი ადგილიდან მეორეზე, იმ გლეხობას, რომელიც ყოველთვის ბატონყმურ დამოკიდებულებაში იყო და ეს აუცილებლად არეგ-დარეგვას (безпорядок) გამოიწვევს... საბოლოოდ განადგურდება თავად-აზნაურობა... ყველაზედ უფრო სასარგებლო იქნებოდა დარღვინება, რომ არვის არ ჰქონოდა უფლება ერთი ადგილიდან მეორეზე გადასვლისა მიწის საარგებლობის შესახებ ნებაყოფლობითი შეთანხმებამდე“.¹

ასეთი იყო დიშ. ყიფიანის პოლიტიკა გლეხთა საკითხში. მისი მოხსენება არსებითად ენებოდა არა საბატონო გლეხთა მდგომარეობის გაუმჯობესების საკითხს, არამედ მებატონეთა ინტერესების დაცვას. დ. ყიფიანმა ყველაზე უფრო ნათლად და შეგნებულად გაჰოხატა გაბატონებული კლასის ინტერესები. იგი ყველაზე უფრო ღირსეული იდეოლოგი იყო ამ წოდებისა 60-იან წლებში. ამ პერიოდში გლეხთა განთავისუფლების საკითხის გარშემო თითქმის მთელი მაღალი გაბატონებული წოდება გაერთიანდა; წვრილი, საშუალო და მსხვილი თავად-აზნაურობა ერთნაირად მოითხოვდა გლეხთა ფულით და უმიწოდ განთავისუფლებას. დ. ყიფიანი შეიქმნა ამ წოდების ნებაირალტრე, მისი თეორეტიკოსი და ინტერესების დამცველი.

არ შეიძლება არ შევეხოთ აქ ერთ საკითხს, რომელიც სწორედ იმ პერიოდში წამოიჭრა ქართველი საზოგადოების წინაშე და რომლისთვისაც დიდი ანგარიშის გაწევა დასჭირდა ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლებს. ჩვენი ვგულისხმობთ — საქართველოში პროლეტარიატის წარმოშობის საკითხს. როგორც ვიცით ჩვენი ეკონომიური ცხოვრება საგრძნობი ნაბიჯით მიექანებოდა კაპიტალისტურ ურთიერთობისაკენ. სოციალურად ეს პროცესი იწვევდა ჩვენი ძველი საზოგადოებრივი კლასების დიფერენციაციას და ახალი ფენების წარმოშობას. „პროლეტარიატში ჩაცვენას“ მწვავედ გრძნობდა ჩვენი რადიკალური ინტელიგენცია და ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ ხანებში, „ღროება—კრებულ—მნათობის“ პერიოდში იგი თავს დასტრიალებდა ამ მძიმე სოციალურ პრობლემას. მაგრამ ეს საკითხი რეფორმის დასაწყისშიაც წამოიჭრა თავად აზნაურულ ინტელიგენციის წინაშე. დავამ გლეხთა მიწითა თუ უმიწოდ განთავისუფლების შესახებ ბუნებრივად დააყენა ეს საკითხიც. ამ მხრივ პირველობა პროგრესიულად მოაზროვნე ევროპიულად განათლებულ გენერალს კ. შამაქაშვილს ეკუთვნის. ამ მემამულე-ინტელიგენტმა ნათლად დაინახა,

¹ „Доклад...“ გვ. 63.

რომ გლეხობის უმიწოდ განთავისუფლება უდრიდა პროლეტარიატის განვითარებას საქართველოში; ხოლო ევროპის მაგალითებით კ. მამაცაშვილს გარკვევით ჰქონდა შეგნებული, თუ როგორი არეულობა და რევოლუციები მოსდევს პროლეტარიატის განვითარებას ამა თუ იმ ქვეყანაში. თავის „პატარა ნაწერში“, რომელიც 1862 წ. გაუჯავნა კ. მამაცაშვილმა დ. ყიფიანს უკანასკნელის 14 მუხლიანი შეკითხვის საპასუხოდ, იკი სწერდა: „რაოდენი გაფრთხილება ჰპართებს ქვეყანასა, რომ პროლეტარობა არ დამკვიდრდეს, მრავალნი საქმენი ამტკიცებდენ ევროპაში მომხდარნი. რამდენი ხიხხლი დანთხეულა მამულის პატრონებისა პროლეტარებისაგან—ანგარიში არ არის და ბევრს ევროპის ქვეყნებში კიდევაც არ დამცხრალან ამ გვარის არეულობისაგან.—იმ მდიდარ ანგლიაშიდაც, რომლისაც მოქალაქეობითი დაწყებულობა სამაგალითოდ უჩნს დედამიწასა (ევროპას), პროლეტარობა ასეთ გამჯდარ სნეულებათ არის ქვეყნისათვის გადაქვეული, რომ იქნება სულაც ვეღარ მოხერხდეს განკურნება, თუ ქვეყანა არ შეინძრა როგორკე. ანგლიას მისი უბინაო და გლახაკი მოქალაქეების ჭამოსაზრდელად ხარკათ აწევს 30 მილიონი მანეთი წელიწადში. საქვეყნო ეკონომიკისათვის პროლეტარობა ამითი არის სავენებელი, რომ გლეხი სხვის მამულს მხოლოდ იპდენად შეიმუშავენს, რომ თავისი თავი და ცოლ-შვილი გამოჰკვებოს როგორმე; რადკან დიდი ნაწილი თავის ნაღვაწისა და ნაჭარნახულებისა მამულის პატრონ უნდა აძლიოს,—და სხვისი მამულის გაკეთებას, გაუშჯობებსებას არ ინდომებს და თუ ინდომა ვერ მოახერხებს“. ¹ ასეთი შეხედულების იყო „პროლეტრობაზე“ მამაცაშვილი. რომ ამ „სნეულებას ასცდეს საქართველო, საჭირო არის „გლეხს მიწა ჰქონდეს, თუ არა თავისუფლება უმიწო გლეხისა იქნება მხოლოდ ქალღლით და არა საქმით“. ²

ახლა მოუსმინოთ დ. ყიფიანს: „სადაც კი არსებობენ უსახლკარო, უქიწაწყლო ხალხი, პროლეტარება, —იქ საზოკადლება იტანჯება მათგან მით უფრო, რაც მრავალრიცხოვანია ისინი (პროლეტარები). პროლეტარიატი —პოლიტიკური სხეულის ავადმყოფობაა; სადაც ის აღმოჩნდება, მამინვე საჭირო არის მის განკურნებაზე ზრუნვა, რომ არ განვითარდეს მთელი ორგანიზმის საზიანოდ; ჩვენს ქვეყანაში ჯერ არსად, ლვის წყალობით არ აღმოჩენილა ნიშნები მსგავსი ავადმყოფობისა; მაგრამ გონება მოითხოვს წინასწარ სიფრთხილეს, — მოითხოვს წინასწარ დაცვითი ზომებს; ამიტომ უნდა ვსთქვათ, რომ მკურნალობა ახლაც არის აუცილებელი. რომელ საშუალებას მივმართავეთ ჩვენ. ამბობენ, რომ აუცილებელია გლე-

¹ დ. ყიფიანის არქივი № 5335.

² იქვე დ. ყიფიანს კ. მამაცაშვილის მოახბრებანი გლეხთა მიწით განთავისუფლების შესახებ არ მოსწონებია და გაუთქმებია მამაცაშვილის წერილის ზოგიერთი მუხლები, ხოლო თავის მოხსენებიდან ამოუშლია კარანდაშით ადგილები სადაც მას მოყავდა მამაცაშვილის აზრები და შემდეგ აკრიტიკებდა მას.

ხებისათვის მიწის მიცემა საკუთრებად... ეს ვერ განკურნავს ავადმყოფობას და რადგან ჩვენ ამაში დარწმუნებული ვართ, — ამიტომ უნდა მივმართოთ მეორე საშუალებას, უფრო სწორს და მე ეფიქრობ, რომ დიდი უმეტესი ნაწილი ჩვენი საზოგადოებისა ამ საშუალებას აღიარებს...¹ როგორც ვიცით, დ. ყიფიანი მოითხოვდა გლეხების უმიწოდ განთავისუფლებას და მათ გადაყვანას ხიზანთა მდგომარეობაზე; იგი მსჯელობდა ასე: მართალია გლეხს არ ექნება საკუთრებად მიწა, მაგრამ ფაქტიურად მის განკარგულებაში იქნება მემამულის მიწა მოსახმარად განსაზღვრული გადასახადის დაწესებით და გლეხი ეკონომიურადაც და იურიდიულადაც მიკრული იქნება მიწაზე. ამიტომ დიმ. ყიფიანი აყენებს წინადადებას, რომ ბატონყმური წყობილების მოსპობის შემდეგ ქართველი გლეხობა გადაყვანილი ყოფილიყო ხიზანთა მდგომარეობაზე. თავის მოხსენებაში დ. ყიფიანი ხიზანთა შესახებ ამბობდა:

„სიტყვის გამომკიდებელმა შეიძლება სთქვას, — არა ჰსჩივიან ხიზნები ქართალია, მაგრამ უკეთესი იქნება არა მოეხერხებათ რა და იმიტომ არა ჰსჩივიან, — და უჩივლელობით კეთილ მდგომარეობა არ დამტკიცდებაო. ქვეყნიერებაში ისეთი მდგომარეობა არა არის რა, რომ უკეთესი არ შეიძლებოდეს ჯდა არ ისურვებოდეს. — კეთილ მდგომარეობა იქ არის, სადაც ნაკლებეანება არ აჭირვებს ცხოვრებას და უსაზრდოება სიცოცხლეს არ ამწარებს, — ამას გარეშე ძებნა კეთილ მდგომარეობისა კაცისათვის, ჩრდილის გამოკიდებას მიემსგავსება. ადგილ-მამული ჩვენს ქვეყანაში არც ეკლესიას საკლია და არც ხაზინას; არა თუ მათის უწყების კაცნი, საბატონო მამულებზედ ხიზნად მყოფნი, ბევრი იმათზედ უმრავლესნიც მოთავსდებიან თავისუფალს ადგილ-მამულებზედ. სახაზინო მამულების გამგებელი მეცადინეობა არას დროს არ დაუკლიათ, რომ ხიზნები თავისი უწყების ადგილგაზედ დაებინავებინათ. მაგრამ ზემორე მოხსენებული რიცხვი ხიზნებისა სამინც საბატონო ადგილ-მამულებზედა რჩება და რიცხვი ესე უფრო და უფუფრო ჰმატულობს, — და აქამდე არც მაგალითი მომხდარა, რომ საქართველოში გაპროლეტარებულიყოს ვინმე, ესე იგი, უბინადრო კაცი იპოვებოდეს საქალმე, თუ არ რამდენიმე შინაყმა ობოლი. ქართველი კაცი თავის ადგილიდადამ ადვილად არ დაიძვრის: მშობელი ქვეყანა უყვარს, სალოცავს ტაძარს

¹ „Доклад типичнейшему дворянству“... გვ. 34-5 აქ უნდა აღვნიშნოთ, რომ შემკამათულები სასტიკად ილაშქრებდნენ მათ წინააღმდეგ, ვინც ვაზედავდა გლეხების მიწით განთავისუფლების მოთხოვნას. დ. ყიფიანს მოყავს ერთი ასეთი საპროტესტო წერილიც: „Легко судят об этом некоторые педанты, неосновательно обо всем толкую немедленно и влеющие в виду заявлять только себя в обществе; ничего почти не чуждая, ничего и не теряют они, а рассуждают о делах, как бы из человеколюбия и лести тем сановных лицам, возбуждают толки в низшем классе и тем изменяют роднолюбам родного края“ (იქვე გვ. 38). ეს ცნობა საინტერესოა იმის დასამტკიცებლად, ღაც რომ რაღაც პრობაგანდას ჰქონია ადგილი გლეხების მიწით განთავისუფლების სასარგებაკყოლად. რასაკვირველია ასეთი პრობაგანდა მემამულეებს „მშრომელ ქვეყნის დალატად“

უერთგულებს და მამა-პაპის ძვლებს ვერ განეშორება, თუ საქმე დიდათ არ უჭირს; და მთელმა ჩვენმა ქვეყანამ იცის, რომ ხიზანს არცარა უჭირს და არცარა სათაკილოა იმის ყოფა-ცხოვრებაში; მამულის პატრონებსა დამათ შორის შეურყევლად არსებობს ხათრი და პატივი ერთმანეთისა, ორისავე მხრისათვის ძვირად დასათესებელი, ხიზნობა ძველთა დროთაგან არსებობს საქართველოში და არა თუ თავისუფალნი, საბატონო კაცნიც მრავალნი ეტანებიან ამ მდგომარეობას. რადგან საქმით სასარგებლო არის ორისავე მხრისათვის, — სწორეთ ამ გვარსავე, მაგრამ უკეთეს მდგომარეობაში იქნებიან ყმანიცა ჩვენი შემდგომ განთავისუფლებისა, უკეთესში ამითი, რომ საუკეთესო ადგილ-მამულები ექნებათ და ყოვლად უჭკველია, რომ ამითი მოისპობა ჩვენ შორის ყოველი მიზეზი ერთიერთმანეთზედ დამღურობისა და ჩვენს საშინაო საქმეებში მმართველობისაგან ყოველ დღე გამორევისაცა“.¹

ამ რიგად გლეხი განთავისუფლდება იურიდიულად, მაგრამ ეკონომიურად იგი კვლავ დამოკიდებელი იქნება მემამულეზე; მართალია მას კერძო საკუთრებად არ ექნება მიწა, მაგრამ სამაგიეროდ მის განკარგულებაში იქნება მემამულის მიწები; ამ გზით დაცული იქნება მემამულეთა ეკონომიური უპირატესობა, მისი ბატონობის მატერიალური საფუძვლები, ხოლო გლეხი ბუნებრივად სცდება გაპროლეტარებას, რადგან მას ყოველთვის ექნება საშუალება დაამუშაოს მემამულის მიწები და დაიკმაყოფილოს მიწის დამუშავებით თავისი მოთხოვნილებანი. დ. ყიფიანის ასეთს პროექტში სამი ძირითადი მოსაზრება იყო გატარებული: 1. დაცვა მემამულეთა ეკონომიურ-მატერიალური უპირატესობისა, 2. გლეხის მიკვრა მიწაზე და მუშახელით უზრუნველყოფა მემამულეებისა სოფლად და გლეხობის კვლავ მათ საექსპლოატაციო ობიექტად გადაქცევა²) და 3. ამავე ღონისძიებაში ხედავდა დ. ყიფიანი „პროლეტარობის ავადყოფობის“ სამკურნალო საშუალებას, ასე ვთქვათ, საქართველოში პროლეტარიზაციის პროცესის შეჩერებას, რასაკვირ-

¹ ცენტრარქივში „Дело Закавказского центрального комитета по устройству помещичьих крестьян“ № 1071, 61—2.

² დ. ყიფიანის არქივში არის პატარა ხელწერილი ბარათი, რომლის ავტორი შემდეგ დებულებებს აყენებს გლეხთა განთავისუფლების შესახებ: „ასე დავაწყსოთ:

ა. რა რომ ფული მოგვეცემა იმ დღიდანვე ვანთავისუფლებთ ყმობისაგან და ყოველის ყმურის ვალდებულებისაგან ჩვენს ყმებს.

ბ. ანას გარდა რაც ახლა სახლკარობა აქვთ არ მოუშლით და რაც ჩვენი ადგილ-მამულები უჭირავთ მასაც მივაჩვენებთ.

გ. რასაც ჩვენ ტყესა, საძოვარსა და წყალსა ხმარობენ ისიც იხმარონ.

დ. ამ ორის საგნისათვის ის სარგებლობა გვაძლიონ. რაც ქვეყნის ჩვეულებით გვერგება ყოველის თავისუფალის კაცისაგან.

ე. ეს ჩვეულება დასმეთ ჩვენგან შეუშლელად, თუ არ ერთმანეთთან დათანხმებისა, ვადაძდის და რა რომ ვადა გათავდება, მაშინ ერთმანეთს მოუტრიგდებით“.

ამ რიგად თავად-აზნაურობა მიწას უტოვებდა გლეხობას მხოლოდ მოსამბარათ, დასამუშავებლად, რისთვისაც გლეხობას უნდა ეძლია მემამულეებისათვის ჩვეულებით განმტკიცებული გადასახადი; უკეთ რომ ვსთქვათ გლეხი კვლავ უნდა დარჩენილიყო ეკონომიურად მემამულის სრულ განკარგულებაში.

რველია, ისტორია ერთობ სასტიკად მოექცა დ. ყიფიანის რეცეპტს; ამ რეცეპტმა არა თუ ვერ შეაჩერა საქართველოში დაწყებული პროლეტარიზაციის პროცესი, არამედ კიდევ უფრო შეუწყო ხელი გლეხობის გაპროლეტარებას; იმ რეფორმამ, რომელიც 1864 — 67 წლებში გაატარა მთავრობამ საქართველოში, ფაქტიურად დააჩქარა ჩვენი გლეხობის გალატაკება და პროლეტარული მასის წარმოშობა. შემდეგში ეს მასა გამრავლდა, დავაჟკავდა და რევოლუციონური თეორიით შეიარაღებული მშრომელთა მასის მეთაური გახდა. დ. ყიფიანისა და კ. მამაცაშვილის შეხედულებებს „პროლეტარობაზე“ და მის ცულ შედეგებზე ის ისტორიული მნიშვნელობა აქვს, თუ ამ ახალი კლასის მშობიარობის პროცესს, — რომელსაც ინსტიტუტურად გრძნობდა გაბატონებული კლასი, — როგორი შიშით შეხვდა მემამულეთა ინტელიგენცია და როგორი ზომებით ფიქრობდა იგი მის აცდენას. ინტელიგენციამ ვერ შესძლო შესაფერისი რეცეპტის გამოჩახვა და ისტორიის ბორბლის უკუღმა შეტრიალება. მაგრამ ფაქტი მაინც ფაქტად რჩება, რომ გაბატონებულ კლასს თავიდანვე შიშის ხარის გვრიდა „უსახლკარო, უმიწაწყლო პროლეტარების“ განვითარება საქართველოში. დ. ყიფიანისა და კ. მამაცაშვილის სასარგებლოდ მაინც უნდა ვსთქვათ, რომ მათ მძაფრად განვითარებული კლასიური ინსტიტუტი აღმოაჩნდათ: ქართველი პროლეტარები ქართველი მემამულეების მესაფლავედ გადაიქცნენ.

5.

დ. ყიფიანის მოხსენების ყოველი დებულება აშენებული იყო თავად-აზნაურთა ინტერესებისა და მოთხოვნების მიხედვით. აქ წოდებრივ-კლასიური ხაზი სავესებით დაცული იყო. ეს მოხსენება თითქმის სავესებითა და მთლიანად მოწონებული იქნა ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა მიერ. მაგრამ დიმ. ყიფიანის წინაშე უფრო მეტი მუშაობა იყო საჭირო: საკმარისი არ იყო მარტო მთავარი პრინციპების გამომუშავება და ამის მიხედვით მოხსენების დაწერა; გარემოება მოითხოვდა ამ პრინციპების და დებულებების დაცვას და შესაფერისი პროექტის შემუშავებას. დ. ყიფიანმა ამ ფრონტზედაც ენერგიული ბრძოლა გააჩაღა. მან 1863 წელს შეადგინა პროექტი აღნიშნულ საკითხის შესახებ თანახმად იმ დებულებებისა, რომელიც 30 აპრილის, 1862 წლის ყრილობაზე შეიმუშავა თავად-აზნაურობამ. ამ პროექტში ხაზგასმით ატარებს დიმ. ყიფიანი გლეხთა უმიწოდ განთავისუფლების აზრსა და მათ ხიზანთა მდგომარეობაში გადაყვანის საპირობებს. მესამე მუხლი პროექტისა ამბობს: „ბატონყმობაში რომ დამოკიდებულება იყო, მის მაგიერად დაწესდება ამიერიდგან ნებაყოფლობითი დამოკიდებულება, რომელიც ძველის საქართველოს ჩვეულებით, ხიზანსა და მამულის პატრონს აქვთ“.¹ როგორც დ. ყიფიანის ერთი ხელნაწერიდან

¹ „დებულების პროექტი მკვიდრი ყმობისაგან განთავისუფლებულთა გლეხთათვის“

სჩანს, ეს „დებულების პროექტი“ განუხილავათ 1863 წ. აპრილის, მაისის და ივნისის თვეებში თ.-აზნაურთა სამაზრო ყრილობებზე, სრულიად უმნიშვნელო ცვლილებით დაუმტკიცებიათ იგი ხმის დიდი უმეტესობით; იმავე დ. ყიფიანის გამოანგარიშებით „დებულების პროექტზე“ ხელი მოუწერიათ 536 კაცს. ხელი არ მოუწერიათ — 16. ამ რიცხვში არის ცნობილი სანოვნიკები: გრ. ორბელიანი, ი. მუხრანსკი, დ. ჭავჭავაძე და სხვები.¹

დ. ყიფიანს დიდი ბრძოლის წარმოება დასჭირდა თავისი პროექტისა და დებულებების დასაცავად ცენტრალურ კომიტეტში. როგორც ცნობილია, მთავრობის პოლიტიკა რეფორმის გატარების საკითხში რამოდენადმე განსხვავდებოდა თავად-აზნაურთა მოსაზრებისაგან და იგი უფრო მარცხნით იდგა ამ საკითხში. დ. ყიფიანი აქაც მტკიცედ იცავდა თავის დებულებებს. 1864 წ. 21 მაისში წარდგენილ თავის მოსაზრებაში მთავრობის პროექტის შესახებ, იგი კვლავ იცავდა თავისებური მკაცრი არგუმენტაციით განთავისუფლებულ გლეხების ხიზანთა მდგომარეობაში გადაყვანის აუცილებლობას და მათ უმიწოდ განთავისუფლებას. დ. ყიფიანი ამტკიცებდა, რომ ტფ. გუბერნიისათვის ხიზანთა მდგომარეობა სრულიად არ არის შემთხვევითი მოვლენა, არამედ იგი ისტორიული ცხოვრების მიერ არის განმტკიცებული და მან მიიღო „ნათელი წოდებრივი გარკვეულობა“; კომიტეტის მიერ განზრახულ საშვალეებს მართლაც შეუძლიათ შეიტანოს გაუგებრობა, „რადგან ამ ღონისძიებით, იქმნება ისეთი პირობები, რომელიც არ ესმის და უჩვეულოა საზოგადოებისათვის.“ ამ მხრივ ხიზანთა მდგომარეობა ისტორიულად შეთანხმებულია ხალხის ცხოვრებასთან. „როგორი გონებრივი წარმატებაც არ უნდა წარმოვიდგინოთ, ვერც ერთი ჩვენი მემამულე ვერ დაინახავს სამართლიანობას იმ ზომებში, რომელიც, აუქმებს რა კანონით განმტკიცებულ ჩვენს უფლებას გლეხობაზე, მასთანავე აუქმებს თავისუფალ მოხმარას მეორე ჩვენი უფლებისას მიწაზე, რადგან, რაც არ უნდა ვსჭვათ, მაინც გლეხებისათვის მუდმივ სარგებლობაში მიწების გადაცემა და ისიც ერთხელ განსაზღვრული პირობების მიხედვით, — ეს იმდენად გვხლუდავს ჩვენი და ჩვენ საკუთარების უფლებას, რომ იგი განადგურებას (хищению) უდრის.“²

ამრიგად ცენტრალურ კომიტეტშიაც დ. ყიფიანი ვაბედულად იცავდა თავის დებულებებს; მაშინ როდესაც ზოგიერთი „სანოვნიკები“ ვერ ბედავდნენ მთავრობის პროექტის წინააღმდეგ ლაპარაკს, დ. ყიფიანი ენერგიულად ილაშქრებდა მის წინააღმდეგ და თავდავიწყებით იცავდა ტფილისის გუბერნიის მემამულეთა მიერ შემუშავებულ პროექტს.

საქართველოში. დ. ყიფიანის არქივი ტფ. სახ. უნივ. სიძველეთა მუზეუმში, № 5335. (არის რუსული დედანიც).

¹ ტფ. სახ. უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმში № 5335 უსათაურო ხელნაწერი რუსულად

² Архив канц. наместника № 1070. /св. 5, 27—28/. ს; ავალიანი. „Крестьянский вопрос в Закавказьи“, ტ. I. გვ. 354—58.

დ. ყიფიანი დამარცხდა ამ ბრძოლაში: მთავრობამ გლახთა რეფორმა თავისი გეგმების მიხედვით გაატარა. მაგრამ ეს დამარცხება დ. ყიფიანისათვის მეორე ფრონტზე მიიწვია გამარჯვებით დამთავრდა. დ. ყიფიანმა თავისი მოღვაწეობით რეფორმის საქმეში უდიდესი ავტორიტეტი მოიპოვა თავადაზნაურთა წრეებში. სხვადასხვა მასწავლებელნი იგი ლეზულობდა თ.-აზნაურთა კოლექტიურ სამადლობელ წერილებს.¹ ამის შედეგი იყო დ. ყიფიანის იმავე 1864 წ. ტფ. გუბერნიის წინამძღოლის თანამდებობაზე არჩევა. ეს უდიდესი გამარჯვება იყო დ. ყიფიანისათვის: უტიტულო აზნაურის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლობა ეს უჩვეულო ფაქტი იყო საქართველოს ისტორიაში. მადლიერმა წოდებამ დიდებით დააგვირგვინა დ. ყიფიანი.

მაგრამ 60-იანი წლების ქართულმა რადიკალურმა აზროვნებამ სხვა-ნაირად შეათვალა დ. ყიფიანის საქმიანობა: იმ ხანებში ემიგრანტი ნ. ნიკოლაძე, აღზრდილი 60-იანი წლების რუსეთის რადიკალური აზროვნების ნიადაგზე, შემდეგნაირად ახასიათებდა რეფორმის პერიოდში ჩვენში შექმნილ განწყობილებასა და დ. ყიფიანის მოღვაწეობას: „გლახობა, უკმაყოფილო უსარგებლო და სხვადასხვა ხრიკებით გაქიანურებულ განთავისუფლებით, ისე როგორც თვით ამ განთავისუფლების საფუძვლებით, აშკარად გამოსაჩვენებელი სიმპატიებს „რუსეთის განმანათავისუფლებელ—მტერს“, ე. ი. ევროპის სასარგებლოდ. მეორე მხრივ თავად-აზნაურობა, რომელსაც ბატონყმობის არსებული წესების არავითარი ცვლილებების გაგონებაც კი არ სურდა, — გააოცა მთავრობის დამოკიდებულებამ ტფილისის თავად-აზნაურობისადმი და მანაც აშკარა დრტინვა დაიწყო მთავრობისა და მისი ქართველი აგენტების წინააღმდეგ. კმაყოფილი დარჩა ბ. დიმ. ყიფიანის მსგავსი რამოდენიმე პირი; მათ გლახთა რეფორმაში მოხდენილი პროექტების ან „კეთილგონიერი რჩევისათვის“ წარჩინებისა და დაჯილდოების მიღების საშვალება დაინახეს. მაგრამ ამ ვაჟბატონებზე ლაპარაკიც კი არა ღირს.“²

როგორც ცნობილი არის გლახთა რეფორმა საქართველოში ადგილობრივი მთავრობის პროექტის მიხედვით იქნა გატარებული. ქართველმა თ.-აზნაურობამ მეფისაგან „ერთგულებისათვის“ უაფგუსტესი მადლობა და ჯილდო მიიღეს: გლახთა პიროვნული განთავისუფლებისათვის მეჩამოლეეზმა კომპენსაციის სახით ხაზინიდან სულზე 25 მანეთი მიიღეს; სულ ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურობამ მიიღო—1.654.350 მანეთი, ხოლო გურიისა და იმერეთის—2.833.215 მან. ეს დიდი ჯილდო დ. ყიფიანს ჩაეთვალა აქტივში.

¹ მაგალითისათვის იხ. თელავის თავად-აზნაურთა წერილი 1864 წ. 15 აგვისტოს თარიღით (უნივერსიტეტის მუზეუმი № 5335)

² Рио Нели: „Освобождение крестьян в Грузии“, უბრ. „Колокол“ № 198, 83, 1627, 1865 წ.

როგორც ვიცით დ. ყიფიანმა რიონელის გამოლაშქრება არ დატოვა ურეპლიკით (იხ. დ. ყიფიანის ხელნაწერი კატკოვის საპასუხოდ № 5332, ან „ქავკაზი“ № 83, 1865 წ.).

საქართველოში გატარებულმა რეფორმამ დიდი ზიანი მიაყენა ქართველ გლეხობას. ერთი მხრით მან დაკარგა საუკეთესო ნაჭრები მის განკარგულებაში არსებულ მიწებისა; თუ რეფორმამდე ერთი კომლი გლეხის განკარგულებაში იყო 6 დესიატინამდე (5,9 დეს.) მიწა, — რეფორმის შემდეგ მას დარჩა-3,9 დესიატინა; საერთოდ რეფორმამდე ტფ. გუბერნიის 118.532 სული გლეხის განკარგულებაში ყოფილა 84.665 დესიატინა სხვადასხვა ხარისხის მიწა; რეფორმის შემდეგ ეს ფართობი დაყვანილი იქნა 55.679 დესიატინამდე, ე. ი. გლეხობამ დაკარგა 28.928 დესიატინა. მეორე მხრივ, გლეხობას მის განკარგულებაში დარჩენილი მიწები უნდა გამოეყიდა უფრო მეტ ფასებში; მესამე მხრივ, რეფორმის შემდეგ პერიოდში ქართ-ველ გლეხობას დიდძალი სხვადასხვა ვადასახადი დააწვა, ასე რომ ვადასახადი ერთიორად გადიდდა. ¹ ამრიგად რეფორმამ ეკონომიურადაც „გაანთავისუფლა“ ქართველი გლეხობა; მის წინ უფრო მწვავედ დაისვა თავისი არაებობის საკითხი; ამ ხნიდან დაიწყო ჩქარი პროცესი ქართველი გლეხობის გაპროლეტარებისა და ქალაქებისაკენ ლტოლვა ლუკმა პურის საშოვნელად. გლეხობა აშკარა უკმაყოფილო იყო რეფორმის შედეგებით; ამის საუკეთესო მაჩვენებელი იყო ის მწვავე წოდებრივი ბრძოლა, რომელიც გაღრმავდა ჩვენში რეფორმის შემდეგ პერიოდში გლეხებსა და მემამულეთა შორის.

საინტერესოა, რას ფიქრობდა დ. ყიფიანი რეფორმის შემდეგ პერიოდში გლეხთა საკითხის შესახებ და როგორ ფიქრობდა იგი იმ წოდებათა უთანხმოების მოწესრიგებას, რომელმაც თავი იჩინა მიწების საკითხის ნიდავგზე გლეხებსა და მემამულეებს შორის.

¹ С. Авалгани: „Крестьянский вопрос“ т. I, გვ. 415—28. О. Семин: „Великая годовщина“, 1911 წ.

²) უკმაყოფილებას რეფორმის გამოცხადების ხანებშიაც ჰქონდა ადგილი. დ. ყიფიანის არქივში არის ერთი კერძო წერილი, რომელიც დ. ყიფიანის მიერ არის გადათარგმნილი რუსულადაც, 1865 წ. ამ წერილში ერთი თავადი (რ. ვაჩნაძე) სიღნაღის მაზრიდან სწერს მეორეს: „მეორე დღეს (რამაზ ანდრონიკოვმა) კარდანებში იღვია აბნახისას დაიბარა მთელი კარდანები და დაუწყო ქადაგება და ისევე თქვენ მოკეთეს დაემართოს, როგორც იმან დაიწყო და ის თქვენ მტერს დაემართოს როგორც იმან ბოლო გაათავა. ხალხს გამოუცხადა, რომ თქვენ ნება გაქვთ თავისუფლად ტყის სარგებლობისათ და გაფრთხილებით კი უნდა იხმაროთ და მოთმინებითაც და თუ თქვენთვის დაუშლიათ თავადის შვილებს ანუ მოსამართლეს, ეს მომხდარა იმისგან რომ ახალთა კანონი ძნელი გასაგები არის... გლეხნი რასაც იტყოდნენ მგონია უნდა იცოდეთ. თავიანთის ჩვეულებით დაიწყეს ყვირილი ტყვე ჩვენია და მინდორიკა ვინ მისცათ თავადიშვილებსაო; ჩვენც არხა გვაქვს გაზავნილი ხელმწიფესთან და სანამ იქიდან პასუხი არ მოგვივა ვერც არავინ ტყეში დაგვიშლის ტარებას და ვერც არავინ მინდორშიო, და ჩვენთვის სიცოცხლის თავით არ შეიძლება თუ გაღმა მხარეში არ ვსარგებლობთო. ან რალა საჭირო იყო იმათგან ყვირილი რაც სურდათ ის გამოუცხადდათ და თუ არ უცოდინარეობით რალა საჭირო იყო მათგან ყვირილი. საუბედუროდ ჩვენდა, ზოგიერთნი ჩვენთაგანიც შეშინდნენ და იქვე გლეხების წინაშე უთხრეს რამაზს, რომ ჩვენ არც დაგვიშლია ტყიდან სარგებლობა და არც დაუშლითო... ძლივს დამშვიდებულნი ხელმეორედ აგვიბუნტდა.

ამ საკითხის შესახებ ჩვენ არა გვაქვს საკმაო ცნობები, მაგრამ ვინც იცის დ. ყიფიანის სოციალ-ეკონომიური სოფლმხედველობა, მას შეძლება აქვს შესაფერისი ლოგიკური დასკვნებიც გააკეთოს. ამ მხრივ დიდ დახმარებას გავგიწევს დ. ყიფიანის 1884 წ. რუსულად დაწერილი წერილი: „Хизанский вопрос“.¹ 1884 წ. როგორც პრესაში, ისე ქართველ თავად-აზნაურთა ოფიციალურს და არა ოფიციალურს კრებაზე დაისვა ხიზანთა საკითხი. დ. ყიფიანმა, როგორც ერთერთმა ცნობილმა მცოდნემ ამ საკითხისა, მონაწილეობა მიიღო თავად-აზნაურთა კრებაზე და ბოლოს წერილობითაც გამოსთქვა თავისი აზრი. თავად-აზნაურთა კრებაზე შემდეგი სამი საკითხი იყო დასმული: 1. სცნობს თუ არა ქართ. თავად-აზნაურობა ხიზანთა არსებობას; 2. როგორი ურთიერთობა არსებობს ხიზანსა და მემამულეს შორის; 3. როგორ ფიქრობს თ.-აზნაურობა ხიზანთა საკითხის გადაჭრას. დ. ყიფიანი, როგორ ვიცით, თვით იყო მემამულე და მის მიწებზე რაპდენიმე ათეული ხიზანი იყო დასახლებელი. ამას თვით დ. ყიფიანიც აღნიშნავს თავის წერილებში.² დ. ყიფიანს ხიზნობა ახალი ეპოქის შედეგად მიაჩნია.³ ძველმა ქართულმა რეჟიმმა — ამბობს ყიფიანი, — არ იცოდა თანამედროვე ხიზანის მდგომარეობა. დამოკიდებულება ხიზანსა და მემამულის შორის მყარდება ხელშეკრულების ნიადაგზე, რომელიც მუშავდება ორივესათვის სასარგებლო საფუძვლებზე. ხიზანი — ფიქრობს ყიფიანი, თავისუფალი მოქალაქეა და მას შეუძლია ისე იმოქიედოს, როგორც მისი ინტერესები მოითხოვს. „ასეთი სოციალური მდგომარეობა, — განაგრძობს ავტორი, — სულ უახლოეს დრომდე ორივე მხარისათვის (ხიზანთა და მემამულის — ს. ხ.) იმდენად სარფიანი იყო, რომ მემამულენი იშვიათ შემთხვევაში ეუბნებოდნენ უარს მიწის მიცემაზე

ამ მომავალს კვირაში მთელი კარდანახის გლეხნი გუთნებითაც მიდიან ჩვენს დაუკითხავად, თუმცა ჩვენ გვქონდა ის ადგილება სათიბათ და საქონლის საძოვბლად დაყოფილი, ამ საღამოზედ მომივიდა კარდანახიდან ბარათი მიბარებენ საჩივარი შეგიპაიანათო და არ ვიცი როგორ მოხდება საქმე. ახლა ისევ რამაზს მიუბრუნდეთ, ხალხი რომ დაიგროვა და შევედით შინ, დავიწყო ახლა შინ ქადაგება და სხვათა შორის წარმოსთქო: „ისინი მთელი მასა არისო და თქვენ ერთი გორსტი (горсть) და აბა რასა იქმთ თავისუფლად სიარულს რომ უშლით და წინ უდგებით იქ რომ პალჩნი სუდი გაგიმართონო“ მაშინაც უპასუხე, რომ ღვთის მადლით ჯერ რუსეთის იმპერიაში რესპუბლიკა არ არის მეთქი და ძლიერისა და სამართლიანის იმპერატორის მფლობელობაში ვიმყოფებით მეთქი და რომ დაგინჯარებით იმგვარი მასისაგან მეთქი თუ რომ ძალას ვნახავთ ჩვენც საპართალს მივმართავთ და იმედი გვაქვს ჩვენის ხელმწიფის მართმსაჯულის კანონებიდან მფარველობა მოგვეცემა ნეთქი“ (იხ. დ. ყიფიანის არქივი № 5335), ეს კერძო წერილი კარგად გვისურათებს რეფორმის პერიოდში გლეხთა და მემამულეთა ურთიერთ განწყობილებას. გლეხები რომ „რეფორმებით“ კმაყოფილნი არ იყვნენ — ეს ამ წერილით ნათლად სჩანს.

¹ Дмитрий Кишани, „Хизанский вопрос“ ჟურნ. „Юридическое обозрение“ № 165, 1884 წ.

² დ. ყიფიანი: „Хизанский вопрос“ დასახელებული ჟურნ. № 165, გვ. 97

³ როგორც ზეგით დავინახეთ, 1862-64 წლებში იგი სხვა აზრისა იყო; ხიზნობის ინსტიტუტი მისი შეზღუდვებით უკვე ძველთაგან არსებობდა საქართველოში. ასეთი აზრთა ცვლა, ალბად, გამოწვეული იყო იმით, რომ გაემართლებია ეს ინსტიტუტი.

ხიზნებს; ხოლო ხიზნები თავის მხრივ კი იმდენად სინდისიერად ასრულებდნენ მიღებულ პირობებს და იმდენად სთვლიდნენ თავიანთ თავს უზრუნველყოფილად, რომ გლეხთა რეფორმას რომ გადაეყვანა, — როგორც ამას ითხოვდა მაშინ თავად-აზნაურობა, — დღევანდელი დროებით-ვალდებული გლეხობა ხიზანთა მდგომარეობაზე, ისინი დღეს თავიანთი ბედის მადლიერი იქნებოდნენ... ამ სიტყვის თქმის უფლება მე შევინარჩუნე იმ ოფიციალური როლით, რომელსაც შევასრულებდი გლეხთა რეფორმის დროს ტფ. გუბერნიაში... ამის უფლებას მე მაძლევს დროებით-ვალდებულ გლეხთა თანამედროვე მდგომარეობა, რომელსაც თავისთავად მიყავს ისინი (გლეხები) იმ პირობებამდე, (ე. ი. ხიზანთა მდგომარეობამდე ს. ხ.) რაც მათ შესახებ ჰქონდა განზრახული თავად-აზნაურობას. ყველა სხვა პირობებით ხელშეწყობილი მცხოვრებთა ზრდა მიუთითებს „სანადგლო“ მიწებას სიმცირეზე, რაც დროებით-ვალდებულ გლეხებს აახლოებს ხიზნების იმ ტიპთან, რომელსაც თავისი „ნადელი“ და მიწაც აქვს“.¹

როგორ უნდა მავაწესრიგოთ ხიზანთა საკითხი? ამ კითხვაზე დ. ყიფიანი უპასუხებს: თუ ჩვენ საკითხი დაგვიყენეს, — ამბობს დ. ყიფიანი, — ჩვენ უნდა უპასუხოთ მასზე, მაგრამ ისე რომ არ ავსცდეთ უფლებისა და სამართლიანობის ნიადაგს, არც იმ გზას, რომელზედაც მიგვითითებს კანონი. თუ შეუძლებელი არის ხიზანთა უზრუნველყოფა სახაზინო მიწებით, მაშინ მთავრობას აქვს უფლება ჩამორთმევისა (отчуждения) გარკვეულ კანონების მიხედვით იმ მიწების, რომელიც საჭიროა ხიზნებისათვის.² ე. ი. დ. ყიფიანი ამბობს, რომ მთავრობას შეუძლია ჩამოართვას მიწები მემამულეებს, რასაკვირველია, სათანადო ღირებულების გადახდით და ამ მიწებზე დაასახლოს ხიზნები. ამრიგად, დ. ყიფიანი ხიზნობის ინსტიტუტის მოსაპობას სრულიად არ მოითხოვს. და როგორც ვხედავთ დ. ყიფიანის შეხედულება გლეხთა საკითხზე სრულიად არ შეცვლილა 20-30 წლის განმავლობაში. იგი წინანდებურად დარწმუნებული იყო იმაში, რომ ხიზანთა ინსტიტუტი საუკეთესო საშუალება იყო გლეხთა საკითხის მოსაწესრიგებლად და წოდებათა შორის ნორმალური ურთიერთობის დასამყარებლად. როგორც სჩანს, დ. ყიფიანი კარგად ხედავდა იმ უარყოფით შედეგებს, რომელიც გამოიწვია 1864 წლის რეფორმამ გლეხთა ცხოვრებაში. დროებით-ვალდებულთა ინსტიტუტი მას არ მიაჩნდა იდეალურ საშუალებად. წინააღმდეგ, დარწმუნებული იყო, რომ ამ ინსტიტუტმა გამოიწვია ცუდი შედეგები გლეხებისათვის. სულ სხვა გზით განვიფარდებოდა დ. ყიფიანის აზრით გლეხობის ეკონომიური ცხოვრება, რომ თავიდანვე ბატონყმურ მდგომარეობიდან გლეხი ხიზანთა მდგომარეობაზე გადაეყვანათ: ასეთი ინსტიტუტი

¹ დ. ყიფიანი „Хизанский вопрос“ დასახელებ. შურნ. № 165, გვ. 99-100.

² იქვე, გვ. 101-102.

სასარგებლო იქნებოდა როგორც გლეხობისათვის, ისე მემამულეთათვისაც.¹ რასაკვირველია, ამ დებულების დარღვევა და მის შესახებ მსჯელობა დღეს საჭირო არ არის: ასე მსჯელობდა გლეხთა საკითხის შესახებ დ. ყიფიანი 80-იან წლებში და იგი სავსებით შეეფერებოდა მის კლასიურ-სოციალურ სოფლმხედველობას. დ. ყიფიანი გაბატონებული წოდების იდეოლოგი იყო. იგი, როგორც დავინახეთ, მომხრე იყო მაღალი წოდების შიგნით ემანსიპაციისა და გათანასწოების; ამ შემთხვევაში მასში მძლავრად მეტყველებდა მისი სოციალური შთამომავლობა—აზნაურობა და პროფესიონალური მდგომარეობა—მოხელეობა. მაგრამ დაბალ წოდების წინაშე დ. ყიფიანი არასოდეს არ გასცილებია გაბატონებული კლასის იდეოლოგიასა და მისწრაფებებს; სანამ არსებობდა ბატონყმობა იგი მხარს უჭერდა ამ ინსტიტუტს და მხოლოდ მისი შეკეთების მომხრე იყო, ხოლო როდესაც დაისვა უმაღლეს ხელისუფლების ბრძანებით ბატონყმობის მოსპობის საკითხი დ. ყიფიანი მთელ თავად-აზნაურობასთან ერთად ცდილობდა ბატონყმური ინსტიტუტი ხიზანთა ინსტიტუტად შეეცვალა. ამას იქით დ. ყიფიანის აგრარული პროგრამა არც წასულა და ვერც წავიდოდა.

¹ არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ 80-იან წლებში ხიზანთა საკითხში დ. ყიფიანისა და ი. ჭავჭავაძის პროგრამა შეხვდა ერთი მეორეს (შეად. ი. ჭავჭავაძე: „Что такое хизанство?“, უფრ. „Юридическое обозрение“ № 164, გვ. 65-71, 1884 მისივე სრული კრებული ნაწერები საინტერესოა დასახასიათებლად ა.ნ.—ბ წერილი: „Правда о хизанском вопросе“, იქვე № 187 გვ. 217-24, 1884).

ლიბიტრი ყივინანის საბანკო პოლიტიკა

1.

1864—67 წლების გლეხთა რეფორმას მიუხედავად იმისა, რომ იგი მატერიალურად პირდაპირ საზარალო იყო დაბალი გლეხური მასებისათვის, საერთოდ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი ეკონომიური ცხოვრების წარმატებისათვის. ბატონყმობის მოსპობამ ფართო გასაქანი მისცა კაპიტალიზმის განვითარების საქმეს საქართველოში; ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრება თავის განვითარების ახალ სამეურნეო პერიოდში შევიდა, რომელიც ძირეულად არღვევდა ძველი წყობილების ფორმებსა და ახალ ამოცანების წინაშე აყენებდა სოციალურ კლასებს. მაგრამ ბატონყმური ინსტიტუტის მოსპობით ერთი მძლავრი დასაყრდენი გამოეცალა ჩვენს ბრწყინვალე წოდებას. მე-19 საუკუნის დასაწყისიდანვე ჩვენი თავად-აზნაურობა თავისი დაცემისა და განადგურების პროცესში იმყოფებოდა: მისი ეკონომიურ-მატერიალური პირობები და სოციალ-საზოგადოებრივი წონა თანდათან მცირდებოდა, სავაჭრო კაპიტალის განვითარება ნატურალური მეურნეობის რღვევასთან ერთად ანადგურებდა თავად-აზნაურობის ეკონომიურ დამოუკიდებლობას და გზას უხსნიდა ახალ სამეურნეო ურთიერთობას. ისტორიულად ბატონყმობის მოსპობამ საქართველოში უკანასკნელი მძლავრი გარდატეხა მოახდინა გაბატონებული წოდების ეკონომიურ-მატერიალურ ცხოვრებაში; და გამოაცალა მას შემდეგი წარმატებისა და განვითარების შესაძლებლობა. საუკეთესო წარმომადგენელი ჩვენი ბრწყინვალე წოდებისა უკვე გრძნობდენ, რომ ეს წოდება დაცემისა და განადგურებისაკენ მიდიოდა, რომ მისი მნიშვნელობა და ეკონომიური პირობები თანდათან უარესდებოდა. ჯერ კიდევ 1859 წ., ე. ი. ბატონყმობის მოსპობის ბევრად ადრე ცნობილი მწერალი ალ. ორბელიანი ჟურნალ „ცისკარში“ სწერდა თავად-აზნაურობის შესახებ: „ისე გავღარიბდით, რომ ღარიბ გლეხკაცზე უფრო მომეტებით, თუ ვაჭრობისათვის არას ვიფიქრებთ და სხვას შესამატს კარგსა... აღარც თოფი, აღარც ხმალი; ვმადლობ ღმერთსა, მაშასადამე აღარც მნიშვნელობა, იქ რა არის საჭირო? სწავლა-განათლება, მიწის ნაყოფიერების გამრავლება და ვაჭრობა, აუცილებელი გამამდიდრებელი კაცისა. დამიჯერეთ, რომ ყველას ეს ფიქრი უნდა ჰქონდეს ახლა“.¹ ასე სწერდა ალ.

¹ ალ. ორბელიანი: „ჩვენი საზოგადოება“, „ცისკარი“ № 10, 1859 წ.

ორბელიანი თავად-აზნაურობის ეკონომიური მდგომარეობისა და მისი სამოღვაწეო პროგრამის შესახებ. იგი უკვე გრძნობდა, რომ ეს წოდება დაეცა ეკონომიურად, რომ ძველი სამეურნეო საშვალელებით შეუძლებელი არის ცხოვრების ახალ პირობებში ბრძოლა და ამიტომ ვაჭრობისა და სწავლა-ჯანათლებისაკენ მოუწოდებდა მას. ალ. ორბელიანს სურდა გადაერჩინა ეს წოდება ეკონომიურ დაცემისაგან და ახალი სამოღვაწეო საშვალელებით დაეკავშირებია ცხოვრების ახალ მიმდინარეობასთან.

მაგრამ თუ ამას გრძნობდენ ჩვენი თავად-აზნაურობის იდეოლოგები ბატონყმობის მოსპობამდე, როგორი უნდა ყოფილიყო მათი განცდა ამ წოდების მომავლის შესახებ, როდესაც დაეცა მათი არსებობის ერთი უდიდესი ინსტიტუტი და გლეხი განთავისუფლდა პირად დამოკიდებულებისაგან? ჩვენ უკვე დავინახეთ, თუ როგორი ღრიალი მორთო ბრწყინვალე წრდებამ ამ საშინელი კატასტროფის მოლოდინში. ეს იყო ბუნებრივი ფიზიოლოგიური შიში, გამოწვეული თავისი არსებობის მომავალი საფრთხით და აქაც ამ მძიმე პირობებში ჩვენს ბრწყინვალე წოდებას ესაჭიროებოდა ხელმძღვანელი, გზის მაჩვენებელი, ეპოქასთან შეთანხმებული პროგრამის შემმუშავებელი. ამ საქმეშიაც მეთაურობდა და ინიციატივაც წილად ხვდა დ. ყიფიანს. მან ყველაზე კარგად შეიგნო თუ ბატონყმობის მოსპობით როგორი დიდი კატასტროფა დაატყდა თავს თავად-აზნაურობას; მან ნათლად გასჭვრიტა ის მომავალი, რომელსაც ამ წოდებას უშხადებდა ახალი პერიოდი. დ. ყიფიანი როგორც შორს მჭვრეტელი მოღვაწე ამჩნევდა, რომ თავად-აზნაურობას უფრო დიდი საფრთხე მოელოდა ახალ სამეურნეო პირობებში, თუ ეს წოდება არ გამოძებნიდა ახალ შესაფერის საშვალეებს თავის თავის გადასარჩენად. ჩვენ უკვე ვიცით, თუ რაში გამოიხატებოდა დიმიტრი ყიფიანის სოციალური იდეალები; მის წარმოდგენით თავად-აზნაურობა ერძს ქვაკუთხედი და მისი მეთაური იყო; ამ წოდების დაცემა აუცილებლად დაასწავლებდა მთელს ერს და ამიტომ დ. ყიფიანმა ერთხელ კიდევ სცადა ახალი რეკეპტის გამოგონება, რომელიც გადაარჩენდა მალალ წოდებას განადგურებისაგან და შეუნარჩუნებდა მას ახალ საზოგადოებრივ პერიოდში ბატონობის საფუძვლებს.

მაგრამ ჯერ-ჯერობით სიტყვა დაუთმოთ გ. წერეთელს იმ განწყობილების დასახასიათებლად, რომელიც შეიქმნა თავად-აზნაურობაში ბატონყმობის მოსპობის წინა და შემდეგ პერიოდებში. 1872 წ. იგი სწერდა: „სანამ ყმებს გამოიყვანდენ ბატონების უწინდელს დამოკიდებულებისაგან ყველანი დიდი და პატარა სულ იმას იგლოვდენ: რა გვეშველება, უიმართოთ, როგორ შეგვიძლია ცხოვრებაო; ზოგი ხმა მალლა ყვიროდა ამას, თავჩაკიდებული, ცხვირ ჩამოშვებული თავის გულს აკვდებოდა და ხმა მალლა სიტყვის თქმისთვის ხმაც აღარ მოსდევდა, ისე დაცემული იყო სულითა. ბოლოს გადაწყდა ეს მძიმე ამბავიც და ამასთან გაიხსნა ხაზინა ყმების ფულების დასარიგებლათ. მანეთების ჩხრიალი რომ გაიგონეს, ყველმა თავა-

ლები გამოაჭყიტა, ყველას გულში იმედი შეუვიდა: ამ ყმების ფულს კარგათ წაუძღვებით, გავასესხებთ და სარგებლით ვიცხოვრებთო. მართლაც ფული მიიღეს, ცოტა ხანი გავიდა, ფულს არავინ სესხულობდა; იმ დროს აბა ვინ ისესხებდა. ყველა ყმების ფულით იყო გამძღარი. აქეთ მოიხედეს, იქით მიიხედეს, მაგრამ ვერაფერს საქმეში ვერ გამოიყენეს... ერთი თვე კიდევ გავიდა და მომეტებულს ჩვენს თავად-აზნაურობას ოფლი პირზე შეაშრა, თვალები ყველას ჩაცვინული და დალურჯებული შეექმნა, პირის კანები ჩაყვითლებული, ჯიბე ცარიელნი, ზურგს მძიმე ტვირთიანები ხვალინდელი ლუკმისათვის დადიოდნენ და ახლა კიდევ უფრო ღრმად და უნუგეშოთ ოხრავდნენ, ვინემც ყმების განთავისუფლების მოლოდების წინათ. ამის შემდეგ ერთილა იმედი კიდევ დარჩათ: ეს იყო საზოგადო ბანკის დაარსების სურვილი იმ ყმების ფულებიდან; რომელიც ხაზინაში დაარჩინეს, ეს იყო რამოდენიმე ასი ათასი მანეთი. ჩვენი თავად-აზნაურების უკანასკნელი იმედი ამ ფულზელა არის დარჩენილი“.¹

დ. ყიფიანი შვიდი წლის განმავლობაში ითვლებოდა ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლად. ის უკვე თავად-აზნაურთა წინამძღოლი იყო, როდესაც მოისპო საქართველოში ბატონყმობა. ამიტომ დიდ. ყიფიანის მოვალეობა იყო, ეზრუნა პრაქტიკულად თავისი წოდების მომავალი მდგომარეობის შესახებ. 1883 წ. ერთ თავის საპოლემიკო წერილში იგი სწერდა: „საქართველოს თავად-აზნაურობა რომ უკიდურეს განწირულებაში ვიყავით და რა ქვისათვის გვეხეთქებინა თავი რომ აღარ ვიცოდით, ერთ ფიქრს წავაწყდით, მოდი და ჩვენი ბანკი გავხსნათ როგორმე, რომ გაჭირვებაში ხელი მოვითბოთ ხოლმეო. ეს თუ გვიშველის რასმე, თორემ სხვა სახსარი აღარა არის რა ჩვენთვისო, ვსთქვით, და როგორც იყო, ათასნაირი ნაილაჯობითა და ვაივაგლახით, გავხსენით ჩვენი ბანკი, ისევ ჩვენთვისა და იმ ჩვენი მეზობლებისათვის, რომელნიც გარს გვახვევიან“.² აქედან ცხადი არის, თუ როგორ ისტორიულ გარემოებაში დაიბადა ბანკის დაარსების იდეა და როგორი მიზნები უნდა ჰქონოდა მას დასახული. მაგრამ ისიც აღსანიშნავია, რომ ბანკის დაარსებასთან ერთად დ. ყიფიანმა მოიწადინა სწავლა-განათლების თანხის მოგროვება: იგი დარწმუნებული იყო მასში, რომ თავად-აზნაურთა წოდება ვერ გამოდგებოდა ახალ პირობებში ძველი ფარ-ხმალით, რომ მისთვის აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა სწავლა-განათლების გავრცელება, შკოლების დაარსება და შვილების შესაფერისად აღზრდა. ამრიგად, დ. ყიფიანის პროექტით ბანკი უნდა გამხდარიყო თავად-აზნაურთა წოდების ეკონომიური ბრძოლის იარაღი, მის მატერიალური ბაზის შემანარჩუნებელი და წინ წამწევი, ხოლო, სწავლა-განათ-

¹ გ. წერეთელი: „ჩვენი საზოგადოების ქრონიკა“, — „კრებული“ № 7, გვ. 113.— 15. 1872 წ.

² დ. ყიფიანის წერილი რედაქციისადმი.— „დროება“ № 124, 1883 წ.

ლება და შკოლა—იდეური ბრძოლის იარაღი, ასე ვსთქვათ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში პირველობის შემანარჩუნებელი საშუალება.

1864 წ. 31 აგვისტოს თარიღით ლ. ყიფიანმა მიმართა ტფილისის გუბერნიის მაზრების წინამძღოლებს შემდეგი მოწოდებით.

„კაცობრიობისათვის და ხელმწიფის ერთგულებისათვის დიდი მსხვერპლი მოგვეთხოვება; ჩვენი ბატონყმობის საქმე, ანგარიშით ამ მომავალ ნოემბერში უნდა დაბოლოვდეს. კეთილ გონიერება გვაწევს, რომ ახლა განსაკუთრებითი ყურადღება ჩვენის შვილების აღზრდაზედ მივაქციოთ, რადგან ჩვენს წარსაგებელს ისე ვერა აღადგენს რა და ვერა შეაგებს, როგორც სწავლა და განათლება ჩვენი შთამომავლობისა.—აქ გვჭირდება სხვა მსხვერპლი საკუთრად ჩვენის საზოგადოების სარგებლობისა და არსებობისათვის. თბილისის გიმნაზიის პანსიონში შესაყვანად ირიცხება ასამდის კანდიდატი; ინსტიტუტშიაც ირიცხება ორმოცი და ათზე უმეტესი და ამათგანი იქნება შვიდნენ წელიწადში ათ-ათი ან თორმეტ-თორმეტი.—დანაშთენთ გარდა სხვანი რამდენი რჩებიან კიდევ შინ უსწავლელნი, რო ბატრონებს არა აქვთ ღონე თავისი ხარჯით მათი აღზრდისა,—და ახლა ბატონყმობის საქმის შემდეგ რამდენად უფრო გაუჭირდებათ—ეს თქვენის უფზდის მიხედვით თქვენ კარგათ მოგხსენებათ. სხვა მრავალ მსხვერპლთან გაგებდით ერთი ისეთი მსხვერპლიცა, რომ ჩვენს ძველის დროიდან განთქმულს ქველის მოქმედებასა და კეთილშობილების ღირსებას შეეფერებოდეს და ერთი ერთმანეთ ხელი გაუმართოთ ჩვენი შვილებისა და შთამომავლობის სწავლასა და განათლებაზედ.

დროებითი სარგებლობა ქვეშევრდომთ სამუდამო სარგებლობის საჭირო არის ფული და საჭირო არის ზრუნვა.

ფულის მოკრეფის განზრახვა რაოდენჯნისმე უწინაც წარმოთქმულა ჩვენს საზოგადოებაში. ამის გარდა ვალი გემართებს, ველიკი კნიაზის ბაღისა, ნასლედნიკის სადილისა, სახლის ქირისა, სადაც ჩვენი კენჭი მოდიოდა, მაგრამ ახლანდელ დროში ფულის მოკრეფა სრულიად აღარ არის საფიქრებელი. ფული ჩვენ გვეძლევა ყმების სამსახურის სამაგიეროდ, ბევრი მოგვეცემა თუ ცოტა ხელმწიფე იმპერატორის წყალობის ზომიანად არის დამოკიდებული; რაც მოგვეცემა აქედან გადავსდეთ წილი რომელიმე, რომ ამ წილმა იტრიალოს ჩვენს საზოგადოებაშივე და იმის სარგებლით შევიყვანოთ გიმნაზიაშიც და ინსტიტუტშიაც ჩვენი ქალები და ვაჟები. ზოგი ვაჭირებულის და ზოგი შემძლე დედამის შვილები და ვალებიც გავისტუმროთ.

მანათილამ რომ ერთი აბაზი დავთმოთ, მაშინ შევიძლებთ ვალების გასტუმრებასაც, რომელიც არის ათას სამას თუმნამდისინ,—და ას ორმოცდაათამდის ქალებისა და ვაჟების აღზრდასაცა.

ჩვენი საქმე ამითი ერთს კარგ ნაბიჯს გადასდვამს დაწინაურების გზაზედ; და საქმე ხომ მოგხსენებათ, პირველი ნაბიჯია; მზრუნველობა, ზე-

დამბედველობა, კეთილ-ზნეობის დანერგვა ამ ჩვენი ახალ მოსწავლეთა შორის ვალად დაესდვათ ჩვენგანვე აღმორჩეულს პირებს, რომელც თბილისში მსახურობენ.

ამაზედ დაწვრილებითის პროექტის შედგენა, მმართველობის წინაშე შუამდგომლობა და სხვა საქმის დასაწყობი განკარგულება სხვათა შორის ესეც რომ თავნი მარად ხელ უხლებლად იყოს და იმისი სარგებელი მხოლოდ ამ საქმესა ხმარდებოდეს—ეს ყოველივე საკუთრად ჩემი ვალი არის; და წესდებას შევადგენ და თავის დროზედ გავაშინჯებთ.—მხოლოდ მანეთზედ აბაზი გადავსდვათ იმ ფულიდან, რაც ყმების სამსახურის მაგივრად გვებოძება. ამას მე ვითხოვდი საზოგადოებისაგან დიდის ვედრებით. მაგრამ ვიცი, ჩვენს საზოგადოებას თხოვნა კი არ უნდა ამისი,—მხოლოდ მოგონება უნდა; წინააღმდეგობას თუ ინებებს ვინმე, მე ამას ვერას დროს ვერ ვიკისრებ და ქართველთ კეთილშობილებს მე ამას ვერ ვაკადრებ:

თვითონ ჩვენი მარშალი რას იმეტებსო თუ იკითხა ვინმემ, — მე დიდის სიამოვნებით გადავსდებ ნახევარს იმ ფულიდამ, რაც ჩემსა და ჩემის ძმების ოჯახს შეხვდება, ე. ი. 50 პროც. ერთის სიტყვით რასაც უეზდის შეკრებილება დააწესებს, მეც სიხარულით თანა წარვსდგები, ოღონდ ნაკლები არ იყოს მანეთზედ აბაზისა.

ეს საქმე დიდი საქმეა ჩვენთვის და განსაკუთრებით თქვენგან უძვირფასესო კნიაზო — დიდს შემწეობას ველი, რომ კეთილად წარიმართოს.¹

აქვე აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ დ. ყიფიანი იმდენად დაინტერესებული და გატაცებული იყო ამ ახალი საქმით. იმდენად სურდა დახმარება გაეწია „უკიდურეს ჭანჭირულებაში ჩავარდნილ“ ბრწყინვალე წოდებისათვის, რომ არ მოერიდა პირველს გაეწვდინა ხელი გრ. ორბელიანისათვის, რომელთანაც მას დიდი ისტორიული ბრძოლის გადატანა დასჭირდა სულ რამოდენიმე ხნის წინეთ, და მოეწოდებინა მისთვის შეთანხმებული თანამშრომლობისაკენ თავად-აზნაურთა წოდების საკეთილდღეოდ. 1864 წ. უგზავნის რა თავის „უეზდის მარშალებისადმი“ გაგზავნილ მოწოდებას, იგი სწერს გრ. ორბელიანს.

„კერძოობითად მე იქნება დანაშაული მიმიძლოდეს რაიმე ისეთი თქვენს წინაშე, რომ ღირსი ვიყო წყრომისა, — თუმცა კი დიდის სიამოვნებით შევინანიებდი, რომ ვიცოდე; მაგრამ რაც მოხდა მოხდა; მარშალი ვარ ახლა და საკუთრად ამ წოდების ვალდებულობით მოგმართავ თქვენს ბრწყინვალეობას: დიდს შემწეობას გვევდრებით, არა ჩემთვის, არამედ საზოგადო საქმისათვის, რომელსაც უეჭველია, ყურადღებასაც მიაპყრობთ და არც თქვენის კეთილის გულისაგან შეუწყნარებლად განაგდებთ.

პირი მომირთმევი ამასთანავე უეზდის მარშალებთან ჩემის მოწერილობისა და ოქმს აქედამ მოიხსენებთ. თუ თქვენის სახიერის გრძნობით

¹ სიძველეთა მუზეუმი № 5.332.

სასარგებლოდ ჰპოვოთ ეს საქმე ჩვენის საზოგადოებისათვის, პირადს ჩემს დამდურებას ნუ გაიხსენებთ და თვით საქმეს დაავალეთ თქვენის სიტყვითა და მონაწილეობითა.“

ასეთი იყო დიმიტრი ყიფიანის სწავლა-განათლების პროგრამა; მაგრამ ამაზე იგი არ შეჩერებულა და სწავლა-განათლების საქმე პირდაპირ დაუკავშირა ბანკის დაარსების საქმეს. 9 ნოემბერს 1864 წ. დ. ყიფიანი თავის მოწოდებაში „თავად-აზნაურობის წოდების წვერთა მიმართ“ სწერდა:

„ჩვენმა ყმებმა თავისუფლება მიიღეს: მათი სამსახურის მაგიერად ჩვენ გვეძლევა ხელმწიფის სიუხვიდგან ფული, სიმართლით და წინამხედველობის ვალდებულებით რიგი იქნებოდა, რომ ეს ფული ერთიანად ან უმეტესადაწილი მინც შესანახავად გადაგვედგა ჩვენის შვილებისა და მემკვიდრეებისათვის. მაგრამ მეტყვიან რომელნიმე, ამჟამად თვითონ ჩვენ გვიჭირს საქმეო... და ჩვენ შთამომავლობას რომ არა დაუფდიათ რა, ვის რა დავააქვსო. დიად მართალია და დიად საფუძვლიანი იქნება ეს სიტყვა, მაგრამ ჩვენში მე ისრეთი შვილების პატრონი მამა არ მეფულება, რომ ამ სიტყვას დაადგეს და შვილებისათვის აღარ იზრუნოს, — არც არავინ ისეთი უშვილო მეფულება, რომ იტყოდეს, მე კარგად ვიყო და ქვეყანა წყალმაც წაიღოსო. ამის გამო არა იმათ, არამედ ყოველთავე თავად-აზნაურთა მოგმართავთ, რომელთაც შეგიძლინთ ნათელი გონიერებითაც ცხადათ დაინახოთ და განწმენდილის გულითაც კარგათ ასწონოთ, ვის რა ვალდებულება გაძევთ წინაშე ღვთისა, ან რა პასუხის ვამცემნი უნდა იყვნეთ თქვენის შვილებისა, თქვენის საზოგადოებისა და ქვეყნის წინაშე — თუ ღლეგანდელი ნიჭი უნაყოფოთ მოიხმარეთ... მე მხოლოდ ამას გირჩევთ, გთხოვთ და გვედრებით, რომ ერთი მეუთედი მინც გადადგათ თქვენთვისვე სახელიოდ და თქვენის შვილებისა, შვილის შვილებისა და უშორესის შთამომავლობისათვის... ნუ ასჩქარდებით უარის თქმით, აჩქარება მხოლოდ კეთილის საქმისათვის არის კარგი, — და აქ თუ უარი წარმოსთქვით, გამოტეხილი უნდა ვსთქვა, რომ ასეთი ცუდი საქმე დაგვემართება ყოველთავე, რომ ვამოკეთება აღარას დროს აღარ შეიძლებოდეს...“

„სხვაგან თხოვნისა და ფულის გამსესხებლების მიმართვას ის არ ემაჯობინება, უფრო სასარგებლო არ იქნება, რომ საჭირო ფული ჩვენის საკუთარი ბანკიდან გავგეჟონდეს, მეტადრე მაშინ, როდესაც დაწესება სარგებლის რაოდენობისა და ვალის გადახდის რიგისა ჩვენზედვე არის დამოკიდებული, რომ როგორც საერთო თანხმობით ვამჯობინებთ ისე დავაწესოთ. რა დაგვიშლის, რომ ჩვენს ბანკს ისეთი სარგებელი დაუწესოთ, რომ ჩვენთვის სასარგებლო იყოს? რა დაგვიშლის ისეთი კანონები დაუდგინოთ, რომ ჩვენს ბანკში შეტანილი მამული კი არ გვეყიდებოდეს, დროებითაც შევიდეს ხოლმე ბანკის გამგეობაში, მანაჰლისინ ვალი გაიწმინდებოდეს — ასე რომ ვისაც ბანკის ვალი ემართება, ან თვითონ იმას, ან იმის შვილსა, თუ შვილის-შვილსა მამულის დახსნა და გატანა ყოველთვის შეეძ-

ლებოდეს და თუ ბანკის შემოსავლისა რომელიმე ნაწილი ჩვენი შვილების და შთამომავლობის აღსაზრდელად გადავსდეთ — გთხოვთ კარგად დაუფიქრდეთ ამასა, რამოდენად შეიმსუბუქებთ თქვენს მამობრივს ვალდებულებასა და რაოდენად მოუმართავთ მთელს საზოგადოების განათლებასა. ხომ კარგად იცით, რომ დღეიდან განათლება-და არის ჩვენი ფეხზე დამაყენებელი იმედი“.

ამრიგად დ. ყიფიანს სურდა დაეწესებია ისეთი ბანკი, რომელიც ერთი მხრივ, ისეთ სარგებელს დააწესებდა, რომელიც თავად-აზნაურთათვის სასარგებლო იქნებოდა. ხოლო, მეორე მხრივ, დაწინდებულ მამულს არას შემთხვევაში არ გაუყიდდა თავის პატრონს; ეს მამული დროებით უნდა გადასულიყო ბანკის გამგებლობაში და ვალების გაწმენდის შემდეგ კვლავ დაბრუნებოდა თავის პატრონს. არ. ჯორჯაძე საფუძელიანად ახასიათებს დ. ყიფიანის საბანკო პოლიტიკას: „სურვილი მამულის გაუსყიდველობისა ისეთი დიდი ჰქონდა დიმიტრი ყიფიანს, ბანკის საშუალებით თავად-აზნაურობას შეეღის და განკურნების იმედი ისეთი ძლიერი ჰქონდა, რომ იგი ვერ ხედავდა ობიექტიურ ეკონომიურ პირობებს, ეკონომიურ ცხოვრების უღმობელ კანონს, რომელიც შეუძლებლად ჰყოფს ყოველგვარ ქველობას, ფილანტროპიის სოციალურ ცხოვრების ფარგლებში. რომანტიკოსი პოლიტიკოსის რწმენით, იგი რომანტიკოსად აღმოჩნდა ეკონომიურ ნიადაგზედაც. მას სჯეროდა, რომ საქმის გაძლოლა შესაძლებელი იყო ისე, რომ რაც შეიძლება მეტი შეღავათი და სარგებლობა ჰქონოდა იმ წოდებას, რომელიც ეკონომიურად უმოქმედო და თითქმის უკვე მკვდარი იყო“.¹

ასეთი იყო ის ამოცანები, რომელიც ბანკს დაუსახა განსახორციელებლად დ. ყიფიანმა. მისი საბანკო პოლიტიკა მიმართული იყო იქითკენ, რომ გაღატაკების გზაზედ შემდგარი თავად-აზნაურობა გადაერჩინა უფრო უარეს უბედურებისაგან და შეენარჩუნებია მისთვის ძველი ბატონობა. რასაკვირველია, ასეთი დიდი ფუნქციების შესრულება ბანკს არ შეეძლო; იგი ვერ შესძლებდა ეკონომიური კეთილდღეობა თავად-აზნაურობისა გაეჯანსაღებია და ისტორიისაგან განწირული წოდება გადაერჩინა საბოლოო განადგურებისაგან; ეს იქნებოდა ჩვენი ისტორიული ცხოვრების ჩარხის უკუღმა შემოტრიალება, წინააღმდეგ, როგორც ქვეით დავინახავთ ბანკმა უფრო გაანადგურა თავად-აზნაური და დასცა მისი ეკონომიური კეთილდღეობა. მაგრამ დ. ყიფიანს ამის დანახვა არ სურდა და თავის სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე დარჩა იმ ბანკის მოტრფიალე და მოიმედე, რომლის მთავარი პროექტი მან წამოაყენა 1864 წელში.

მაგრამ თუ ჩვენთვის არის დ. ყიფიანის საშენო პოლიტიკა უტოპიური და ფილანტროპიული, თვით დ. ყიფიანისთვის იგი რეალურად აღვილად განსახორციელებელი იყო, თუ კი მის მნიშვნელობას ნათლად შეიგნებდა

¹ არ. ჯორჯაძე: „დიმიტრი ყიფიანი“ — „სახალხო გაზეთი“ № 805, 1913 წ.

თავად-აზნაურობა და მას გამოუჩნდებოდა მეთაური პირი. და დ. ყიფიანი არ ზოგავდა ძალას და ენერგიას შეეტანა თავად-აზნაურობაში ასეთი ბანკის დაარსების მნიშვნელობა. და შეგნება. ან. ფურცელაძე ერთს თავის წერილში მიგვითითებს:

„დაუფიწყარი დემიტრი ყიფიანის შორს გამჭვრეტმა ამ შემთხვევაში გონებამ მოსაზრა და ასწონა მაშინვე, რომ უმთავრესი ფაქტორი ცივილიზაციისა, წარმატებისა არის სწავლა, მეცნიერება, განათლება.

ჩვენს ბედზედ ეს მხნე, დიდი გონისა და ნიჭის კაცი, კაცი მოქალაქობერივი გაბედულებისა, იყო იმ დროს ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა მარშალად, როდესაც გამოსდიოდათ მებატონეთა ყმების ფული, ამან ისარგებლა ამითი და შეუღდა ჩვენი სწავლა განათლების სამკვიდრო საქმეს: ამაზედ მარჯვე დროს ამისთვის ის ველარ ჰნახევდა. იმან განიზრახა გადაედებინა თავად-აზნაურთათვის ბანკის შესადგენად ნაწილი იმ ფულისა, რომელიც გამოსდიოდათ იმათ ხაზინიდან ყმებში. ის შეუღდა ამ საქმეს გასაოცარი სიმხნევით და ცოდნით. იმან შესძრა ამაზედ მთავრობა, გუბერნატორი ორლოვსკი, რომელიც ამისი პირადი მეგობარი იყო, შესძრა უეზდის მარშლები, უპირველესი საქართველოს პირები, მთელი ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურობა წერილებით, პირად მოლაპარაკებით შესძახოდა, აგონებდა მომავლის წინ მოვალეობის და შევედრიდა დაჰხმარებოდენ ამას ამ დიდ საქმეში. ჩამოუარა მთელს ქართლ-კახეთს, დაუარა ოჯახებს; აიღო ნება საგანგებო უეზდის თავად-აზნაურთა კრებისა. ესწორებოდა ამ კრებებზედ, მხურვალე გულით, ცხარე რიზიანი, შეწყობილი, დასაბუთებული სიტყვებით რომლებსაც უკეთესი იქნება თვით უმაღლესად განათლებულ ევროპის ერებშიაც ძვირად გაისმოდეს, შეასმენდა თავად-აზნაურთ ამ დიდი საშვილის-შვილო საქმის კისრებას.“¹

ბანკის დაარსების იდეიამ თავიდანვე დიდი გავლენა მოახდანა ქართველ თავად-აზნაურობაზე, მით უფრო, რომ ბატონყმური ურთიერთობის მოსპობით შემფოთებული თავად-აზნაურობა გამოუვალ მდგომარეობაში იმყოფებოდა და თითქმის ბედისნაბარა რჩებოდა. ასეთს პირობებში ბანკისადმი მოწოდებამ, როგორც სჩანს, დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია ამ წოდებაში; საკითხი განხილული იქნა მაზრების თავად-აზნაურთა კრებაზე და თითქმის ერთხმად, გარდა მცირედი ჯგუფებისა, ესალმებოდენ დ. ყიფიანის საბანკო პროექტს.² ბანკის დაარსების საჭიროება სავესებით გამოირკვა არა მარტო თავად-აზნაურთათვის, არამედ ხელისუფლებისათვისაც; იმავე 1864 წ. ერთ-ერთ ოფიციალურ მოხსენებაში ჩვენ ვკითხულობთ: „1864 წ. ბატონყმობის გაუქმების გამო ქართველ თავად-აზნაურობაში

¹ ან. ფურცელაძე: „ბანკი და სკოლა“. — „ივერია“ № 17. 1896 წ. იხ. ავრეთვე ნ. ნიკოლაძის წერილი: „Наши современники: „Д. Кипиани“ гав. „Тифлисий Вестник“ № 132, 1875 წ.

² იხ. „Кавказ“, 1864—65 წლებს.

დაიბადა აზრი აზნაურულ დამხმარე კაპიტალის დაარსების შესახებ, რათა ეს თანხა მოხმარდეს მეურნეობის გაუმჯობესების საქმეს და თავად-აზნაურთა ახალგაზრდობის აღზრდას. ხელმძღვანელი ამ საქმისა გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი დ. ყიფიანი იმ აზრისა იყო, რომ აღნიშნული თანხა უნდა შედგენილიყო იმ ფულის ნაწილიდან, რომელიც უშაღლესად უნდა მისცემოდა თ.-აზნაურობას პირადი ვალდებულობის მოსპობისათვის განათავისუფლებულ გლეხობისათვის. ამ საქმის დასაწყისში შედგენილი ანგარიშით მილიონ ფულიდან, რომელიც ეძლეოდა თავად-აზნაურობას, მხოლოდ $\frac{1}{5}$ ე. ი. 350 ათასი მან. შესდგებოდა საზოგადოებრივი თანხა. 1864 წ. ბოლოში ეს წინადადება შეტანილი იყო განსახილველად უშაღლესად მოწვეულ საგანგებო სამაზრო კრებაზე. თავად-აზნაურობა სრული თანაგრძნობით მიეგება ამ აზრს და 492 ხმის უმეტესობით წინააღმდეგ 48 ხმისა გადასწყვიტა, გადაიდოს საქმისათვის გლეხებიდან შემოსულ ფულიდან 20% ამ ფულის ხაზინიდან მიღების დროს“...¹

აქვე უნდა ავღნიშნოთ, რომ ბანკის დაარსების წინააღმდეგი იყო უმთავრესად მსხვილი არისტოკრატია, რომელიც ჯერ კიდევ ეკონომიურად ძლიერ საზოგადოებრივ ფენას წარმოადგენდა და ბანკის დაარსება მისთვის მაინც და მაინც დიდ ეკონომიურ სარგებლიანობას არ იძლეოდა. სამაგიეროდ, დიდი უმეტესობა წვრილ თავად-აზნაურობისა აღფრთოვანებით ეგებებოდა ბანკის დაარსების საქმეს და მასთანვე თავის მხსნელს დიშ. ყიფიანში ხედავდა. ამ მხრივად ნათლად სჩანს ის კლასიურ-წოდებრივი ხაზი, რომელიც ამოძრავებდა დიშ. ყიფიანს: იგი იყო იდეოლოგი წვრილ თავად-აზნაურობისა და მისი პოლიტიკა საბანკო საქმეში, ისე როგორც გლეხთა განათავისუფლების საქმეშიაც, საკვებით ეგუებოდა ამ წრის მიზნებსა და ინტერესებს. მაგრამ დ. ყიფიანის წამოწყებას საბანკო საქმეში არა მარტო წვრილი თავად-აზნაურობა შეხვდა ალტაცებით, არამედ ჩვენი ახალი ინტელიგენციის ყველაზე უფრო პროგრესიული ფრთაც აღფრთოვანებული იყო ბანკის დაარსების საქმის წამოწყებით. „დროებაში“ ვკითხულობთ: „დ. ყიფიანი მიხვდა იმას, რომ ვალში ჩაცვივნილ კეთილშობილების საქმის გასწორება შეეძლო მხოლოდ ბანკს და ამის გამოისობით იმან შეადგინა წინააღმდეგ ბანკის პროექტი. წაუკითხა რამდენჯერმე მამულების მებატრონეებს და ბოლოს კეთილშობილებმა გადასწყვიტეს გადაღება ბანკის დაწესებულებისათვის მესხეთელი წილი ფულებიდან, რომელიც მოეცათ იმათ მის დიდებულებისაგან ყმების განთავისუფლებაში. ძლივს ჩვენც დავესწარიით იმ ბედნიერებას, რომ ქართველებშიაც აღიძრა ბანკის დაარსების მოთხოვნილება.... თუ რიგზე წაიყვანენ საქმეს, მაშინ გაბედვით ვეტყვი, რომ ეს აზოვანი ფონდი ადვილად შეიძლებს ქართველები მატერიალური მხრით შევიწროებიდან გამოიხსნას და გააძლიეროს“.²

¹ იხ. „სახალხო გაზეთი“ № 805, 1913 წ. ჯორჯაძის წერილი.

² „დროება“ № 44, 1870 წ.

მაგრამ უკეთესი არის ისტორიულ-ქრონოლოგიური წესით განვიხილოთ დ. ყიფიანის აზროვნების შემდეგი ეკოლუქია საბანკო საკითხში.

2

ბანკის დაარსების საქმე საქართველოში ერთობ გაჭიანურდა; მთელი ათი-თერთმეტი წელიწადი მოანდომეს ბანკის სტრუქტურისა და ხასიათის გამოკრევეს, მისი წესდების შემუშავებას. ამ 10—11 წლის განმავლობაში ბანკის საკითხის გარშემო ცხარე კამათი სწარმოებდა, როგორც მაშინდელ პრესაში, ისე თავად-აზნაურთა სამაზრო და საგუბერნიო კრებებზე. დიდი უმეტესობა აზნაურებისა თავიდანვე დიმიტრი ყიფიანის აზრს იზიარებდა, რომ დაქარსებით საადგილმამულო ბანკი წაინდა თავად-აზნაურულ წოდებრივი შინაარსისა. 1867 წ. 6—8 მაისს მოხდა პირველი საგუბერნიო კრება თავად-აზნაურებისა, საბანკო საკითხების გადასაწყვეტად. ამ კრებამ ერთი მისი წევრის მ. გ. მამაცაშვილის სიტყვით, გარკვევით დაადგინა ის წინადადება, რომლითაც 1864 წელს მიმართა დ. ყიფიანმა თავად-აზნაურობას წმინდა სათავად-აზნაურო ბანკის დაარსების შესახებ. მამაცაშვილი სწერს: „1867 წ. 6 მაისის პროტოკოლი აღიარებს დებულებას, რომელიც სამუდამოდ ამაგრებს საბანკო დაწესებულებას და ანიჭებს მას წმინდა სათავად-აზნაურო წოდებრივ დაწესებულების ხასიათს. ყოველი თავად-აზნაური ისეთ ურთიერთობაში უნდა ყოფილიყო დაწესებულებასთან, რომ თავისად ჩათვალოს იგი, დაინტერესებულყო მისი ინტერესით და თვალი ედევნებია მის საქმისათვის და განვითარებისათვის, რადგან ფაქტიურად იგი, თავადი და აზნაური, უნდა ყოფილიყო მისი დამფუძნებელი და მისი მმართველი... 6. მაისის პროტოკოლი წარმოადგენს ნამდვილ, უწყუარს და სპეკულატიურ რეაქტივს, რომელსაც უნდა გამოეწვია თავად-აზნაურობაში წოდებრივი ღირსების შეკენების გამოფხიზლება და ეჭვს გარეშეა, რომ ამ პროტოკოლში წოდებრივი შემეცნება სავსებით და სრულიად გამოისახა“.¹

მაგრამ ბანკის სტრუქტურის, შინაარსისა და დაარსების საქმე აქ ვერ შეჩერდა. სხვადასხვა პირობების გამო წესდების შემუშავების დროს დ. ყიფიანი იძულებული შეიქმნა თავის პირვანდელ გეგმისათვის გადაეხვია და „ბანკისთვის საყოველთაო ხასიათი მიეცა და არა სათავად-აზნაურო“, როგორც ამას წერდა 1886 წ. გაზ. „ივერია“.² დ. ყიფიანი თავის საკუთარ ხელით დაწერილ წერილში ამბობდა: „ამით ბანკს უნდა მიეცეს საზოგადოებრივი ხასიათი... არც მე, როდესაც გავიგე განცხადება თავად-აზნაურებისა, არც თავად აზნაურობას, როდესაც მან გამოსთქვა თავისი მოსაზრებანი ამ განცხადებაზე, იოტის ოდნავით არ გამოგვიოთქვამს სურვილი ბანკის დაარსების საქმეში წოდებრივობის ჩარჩოებში ჩაეკეტილიყავით... წი-

¹ „სახალხო გაზეთი“ № 805, 1913 წ.

² გაზ. „ივერია“ № 144, 1886 წ.

ნაღმდევ ამისა... როგორც მე, ისე თავად-აზნაურობამ გამოვსტკეით სურვილი იმ მიმართულების, რომ ბანკისთვის არ მიგვეცა არავითარი წოდებრივი ხასიათი".¹ უნდა ვსთქვათ, რომ ეს განცხადება არ შეესაბამებოდა სინამდვილეს; როგორც ვნახეთ და კიდევ დავინახავთ ქვევით ბარნოვსკის განმარტებიდან, თავად-აზნაურობა თავიდანვე საადგილმამულო წოდებრივი ხასიათის ბანკის დაარსების მომხრე იყო. მაგრამ დ. ყიფიანისთვის ახალ პროექტში მიეცა ბანკისთვის საზოგადოებრივი ხასიათი სულ სხვა მოსაზრებანი ჰქონდა მხედველობაში. მისი განმარტებით თავად-აზნაურობა მთავრობას დახმარებას სთხოვს ბანკის დაარსების საქმეში იმ განზრახვით, რომ ბანკს ამ დახმარების წყალობით შეეძლოს გლეხობასაც გაუხსნას კრედიტი. ამიტომ განზრახული ბანკი უნდა იყოს საზოგადოებრივი. მაგრამ ეს მხოლოდ სურვილია, ნამდვილად კი ბანკი თავად-აზნაურობისაა, რადგან ბანკი ფუძნდება თავად-აზნაურობის ფულით, თავად-აზნაურსავე უნდა ეკუთვნოდეს როგორც მისი გამგებლობა ისე სარგებლობა ბანკის მოგებით. აქვე უნდა დაუმატოთ, რომ დ. ყიფიანი ამჟამადაც ენერგიულად იცავდა დაკირავებული მამულის გაუყიდველობას, იგი ამბობდა: „დაგირავებული მამული არასოდეს არ უნდა გაიყიდოს, თუ დამგირავებელმა ამის სურვილი არ გამოაცხადა. ბანკს ეძლევა უფლება მამულის შემოსავალზე იმდრომდე, სანამ ვალი არ გაიწმინდება“.² აღსანიშნავი არის ის ფაქტიც, რომ 1867 წ. დ. ყიფიანი რადიკალური წინააღმდეგი იყო ბანკისთვის აქციონერული ხასიათი მიეცა. 1867 წ. თავად-აზნაურთა ყრილობაზე იგი ამბობდა: „მე არც შესაძლებლობა და არც განზრახვა მექნება დავფარო ის, თუ რა მოჰყვება თავისთავად იმისგან, თუ მთელ ძირითად თანხას დავანაწილებთ აქციებად და შევავროვებთ კაპიტალს ამ აქციების საშუალებით... მომავლის პერსპექტივებში მაინც იმეღებული ვიქნებით დავინახოთ აუცილებლობა იმ ფაქტისა, რომ განსაზღვრულ დროის შემდეგ, ჩვენ ბანკის დამაარსებელთა აღარ გვექნება მასზედ (ბანკზედ) არავითარი უფლება, ხოლო იმ კაპიტალის ნაწილის მეპატრონედ, რომელიც შესდგება აქციების გამოშვებიდან, აქციონერები გადაიქცევიან... სრულიად უნდა მოვსპოთ ეს „Крепостная поруга“, რადგან იგი დიდ უხერხულობას წარმოადგენს“.³

როგორც სწავს დ. ყიფიანს პირველ ხანებში ძლიერ აზინებდა ბურჟუაზიული ელემენტების შეჭრა საბანკო საქმეში და ამიტომ თავდაპირველად ცდილობდა ამ წრეებისაგან დაეხსნა სათავადაზნაურო ბანკი. იგი მომხრე იყო ამ ბანკს მიეღო საზოგადოებრივი ხასიათი იმდენად, რამდენადაც იგი გლეხს კრედიტს მისცემდა და ხოლო ბანკის მართველობა და ბანკის მოგებით სარგებლობა თავად-აზნაურთა წოდებას დარჩებოდა ხელში. მაგრამ

¹ იქვე.

² იხ. „Дело об основании банка“, т. I „სახალხო გაზეთი“, № 805, 1913 წ.

³ იხ. „Протоколы губернского дворянского собрания“ 1867 წ.; გაზ. „ივერია“ № 145, 1886 წ.

დ. ყიფიანი ვერც ამ თავის შეხედულებაზე შეჩერებულა და ბოლოს იძულებული გახდა ბანკის წესდება აქციონერთა სისტემაზედ აეშენებია. როგორც სჩანს, ბანკის დაარსების საქმე დიდ კრიზისს განიცდიდა მრავალის მხრივ და განსაკუთრებით რძიტომ, რომ ბანკის ძირითადი თანხა ძლიერ მცირე იყო, მთავრობის დახმარება ამ მხრივ მდგომარეობას ვერ აუმჯობესებდა იმდენად, რომ საქმის დაწყება ძნელი არ გამხდარიყო. მდგომარეობის გამოსასწორებლად დ. ყიფიანი იშველიებს რუსეთის ცნობილ ფინანსისტებს ვოდოვს და ჟუკოვსკის. ამათი ზეგავლენით დ. ყიფიანმა შესცვალა თავისი წინანდელი პროექტი და მოსაზრებანი და შეადგინა ახალი პროექტი, რომლის მიხედვითაც ბანკს უნდა მისცემოდა სააქციონერო საზოგადოების ხასიათი. მთავარ მმართველობის დეპარტამენტის დირექტორი, რ. ბარნოვსკი სწერს თავის მოხსენებაში: „ახალი პროექტი სათავადაზნაურო კომიტეტის მიერ კომისიაში წარდგენილი, შემუშავებულია იმგვარ დებულებაზე, რომელიც არ შეიძლება არ აღვიაროთ ვადახრით იმ აზრიდან, რომელიც თავად-აზნაურთა კრებაზე იყო მოწონებული. საზოგადოებრივ-თავად-აზნაურულ ბანკის ნაცვლად, რომელიც წოდებას ეკუთვნოდა, ამ პროექტით ბანკი ისახება კერძო დაწესებულებად, რომელიც ეკუთვნის კერძო დაწესებულებას“. ახალ პროექტს საგრძნობი ცვლილება შექონდა საბანკო საქმეში. ამ პროექტის მიხედვით ძირითადი თანხა ბანკისა 500 ათასი მან. უნდა ყოფილიყო: ეს თანხა უნდა შემდგარიყო 10 ათასი „პაიებიდან“, თითო პაის ღირებულება უნდა ყოფილიყო 50 მანეთი. აქედან 6.000 პაი თავად-აზნაურობის იქნებოდა, ხოლო 4.000 პაი განურჩევლად წოდებისა. ვინც მას იყიდდა“. ¹ ასეთი დებულების მიხედვით მართლაც იცვლებოდა არსებითად ბანკის ძველი პროექტი: საბანკო პოლიტიკა თითქმის მიმართული უნდა ყოფილიყო საეკონომიკო-საკრედიტო ბაზარისაკენ და მისი პირველი დანიშნულება სასოფლო-სამეურნეო საბანკო დაწესებულების დაარსებისა აუცილებლად დაიჩრდილებოდა. იგივე ბარნოვსკი განაგრძობს: „მაგრამ ამ აზრის გასამართლავად, ეს წინადადება რომ მიეღოთ, ამ შენთავევაში სრულიად შეიცვლებოდა წოდებრივი ხასიათი ტფილისის ბანკისა, შეიცვლებოდა აგრეთვე ამ ბანკის აზრი—მიწის მფლობელთათვის კრედიტის შოვნა, რაც აზრად ჰქონდა ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობას... ამგვარადვე ირკვევა საჭიროება, რომ ახალი პროექტი კომისიაში წარდგენილი (დემ. ყიფიანისა), რომელიც არსებითად განსხვავდებოდა საზოგადო კრებაზე გამოცხადებულ თავად-აზნაურობის სურვილისაგან და სცვლის პირველ პროექტის შინაარსს, რომლის ძალით ტფილისის ბანკი უნდა ყოფილიყო წოდებრივი საადგილმამულო ბანკი, რომ ეს ახალი პროექტიც იყოს განსახილველი თავად-აზნაურთა საზოგადო კრების მიერ“.²

¹ „სახალხო გაზეთი“ № 805, 1913 წ. არ. ჯორჯაძის მონოგრაფია.

ამრიგად დიმ. ყიფიანმა საგრძნობლად გადაუხვია თავის ძველ პოლიტიკას და ნაცვლად წმინდა წოდებრივი ბანკის დაარსებისა იგი რუსეთის ფინანსისტების ზეგავლენით შეუდგა პაიებზე აგებულ სააქციონერო საზოგადოების დაარსებას. ამ შემთხვევაშიაც, ჩვენი აზრით, დიმ. ყიფიანი არ ფიქრობდა უყურადღებოდ დაეტოვებია თავად-აზნაურობის ინტერესები, წინააღმდეგ იგი დარწმუნებული იყო იმაში, რომ რაკი თავად-აზნაურობა ვერ ახერხებდა საჭირო ძირითადი თანხის მოგროვებას, ამ წოდების სახელით გამოყენებული უნდა ყოფილიყო კერძო პირთა და ვაჭარ-კაპიტალისტთა თანხები „პაიების“ საშუალებით. ასეთი იყო დ. ყიფიანის პოლიტიკა, როდესაც ის საპაიო ბანკის დაარსებას მოითხოვდა. იგივე მ. გ. მამაცაშვილი, რომელსაც 1870 წ. დ. ყიფიანისთვის გამოუგზავნია თავისი „მოსაზრებანი“ ბანკის შესახებ თავად-აზნაურობა კრებაზე გამოსატყეველად; შემდეგნაირად ახასიათებს ახალ წესდებას: „ბანკის ახალი წესდების მიხედვით, მის დამფუძნებლად ხდებიან არა მხოლოდ თავად-აზნაურობა, არამედ ყოველი პიროვნება, რომელთაც აქვს სუფილი. ამიტომ წესდებას განზრახული აქვს პაიების გამოცემა, რომელთა განსაზღვრული ნაწილი გადადებული იქნება თავად-აზნაურობისათვის, ხოლო მეორე ნაწილი ყველა მსურველისათვის. მასთანვე პაის მუპატრონენი საზღვრობენ ჩვეულებრივი უფლებებით, როგორც აქციონერები, და სწორედ ისინი ღებულობენ 90% ბაჟის მოგებიდან; მ. გ. რამ თავად-აზნ. ურ პაის მუპატრონეებიდან მასთანვე დაკავებულნი იქნება ერთი მესამედი მათი კუთვნილი მოკებისა, ამისათვის, რომ შედეს ე. წ. ძირითადი თანხა, რომელსაც მიემატება სხვა წყაროებიდან შემოსავალიც. ამით თავად-აზნაურობას თითქმის ენიჭება ბანკის საქმეებში მონაწილეობის უპირატესობა. ის ნიშნავს თავის წიგებიდან ზედმეტდევლი კომიტეტის წევრებს, რომელიც გამუდმებით თვალყურს ადევნებს თვისი წარმომადგენლების საშუალებით ბანკის ყოველგვარ საქმიანობას, განაგებს კაპიტალს და სარგებლობს ბანკის დამფუძნებელის სახელწოდებით. ამგვარი სახის მონაწილეობა არ არის დამოკიდებული თავად-აზნაურობა რიცხვზე, რომელსაც პაი შეეძენათ... ცხადია, რომ თავად-აზნაურობისთვის ბანკის დამფუძნებელთა სახელწოდების შენარჩუნება, — ხოლო თვით დაწესებულებისათვის — საზოგადოებრივი ბანკის სახელწოდება, სრულებით ვერ გადაარჩენდა მას თავის ბუნებრივ განვითარებიდან. ამიტომ წესდება არდგენს, რომ ყოველწლიურად აზნაურ პაის მუპატრონეთაგან მის მოკებიდან დაკავებულ ერთ მესამედის ნაცვლად, შეეძინათ ამის თანაბარი პაი. ამით მტკიცდება თავად-აზნაურობა მუდმივი მონაწილეობა ბანკში“. ¹ ამ ციტატიდან ნათელი ხდება, თუ როგორ პოლიტიკას დაადგა დ. ყიფიანი ბანკის საკითხში: მას სურდა ბანკი კვლავ დაეტოვებია თავად-აზნაურობის ხელში, ხოლო სხვა კლასები გამოეყენებია მათი ინტერესებისათვის მათი კაპიტალის

¹ მ. მამაცაშვილის მოსაზრებანი. (სახ. უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმი № 232).

გამოყენების სახით. მაგრამ დ. ყოფიანის ახალ პოლიტიკას თავისი მოწინააღმდეგენი გაუჩნდნენ თვით თავად-აზნაურობაში. იგივე მ. მამაცაშვილი¹ თავის მოსაზრებებში სწერს ამ ახალი პროექტის საწინააღმდეგოდ შემდეგს: „საბანკო წესდება წარმოადგენს ერთდამივე დროს ორგვარი ხასიათის — თავად-აზნაურულ და აქციონერულ ბანკს. თავად აზნაურულს — მით, რომ თავად-აზნაურობა, იღებს რა მონაწილეობას ბანკში გარკვეულ ნაწილად (невозвратным вкладом), ანიჭებს მთელ თავად-აზნაურობას განსაკუთრებული გავლენის უფლებას ბანკზე, და აქციონერულს — მით, რომ ძირითადი თანხა სდგება აქციონერებისაგან, რომელნიც მასში (ბანკში) -სარგებლობენ საქციონერო ფუნქციების საერთო საფუძვლებით. მასთანვე ეს ორი ინტერესი, თვისი პრინციპების მიხედვით, იმდენად შეჭრილი არის ერთმანეთში, რომ ერთი მეორეს ეწინააღმდეგებიან. ასეთი ხელოვნური დამოკიდებულება მიღწეულია როგორც ძირითადი ფონდის შექმნის საშუალებაში და პაის მეტატრონეთა უფლებაში, ისე სხვა ნაწილებშიაც. ამიტომ ამ წესდებას არ შეუძლია დაიცვას, ერთის მხრივ, თავად-აზნაურთა ინტერესები და, მეორე მხრივ — აქციონერთა. ის (წესდება) ვერ იცავს უკანასკნელის ინტერესებს იმიტომ, რომ მათი სარგებლიანობა და მონაწილეობა ნაწილობრივ შეზღუდულია თავად აზნაურობისათვის მინიჭებული უპირატესობით, ხოლო ვერ იცავს თავად-აზნაურთა ინტერესებს იმიტომ, რომ, როგორც დავინახე ამისთვის მიუღებელი არის ყოველგვარი მოსაზრება მასში (ბანკში) რომელიმე კომერციული უფლების დაშვება“.² მსგავსივე მოსაზრებანი არის გამოთქმული ბანკის დაარსების შესებ გამოყოფილ „თავად-აზნაურთა კომიტეტების“ მიერაც. ერთი დოკუმენტი ამბობს, რომ თავად-აზნაურობა, როგორც მიწათმფლობელი კლასი დაინტერესებული არის ჰქონდეს ისეთი სკრედიტო დწესებულება, რომელიც მისცემს მას სესხს იაფ პროცენტებში, ამიტომ კომერციული ბანკები არამც თუ არ ეთანაბრებიან, არამედ პირდაპირ ეწინააღმდეგებიან თავად-აზნაურთა ინტერესებს, რომელთაც სურთ იაფი კრედიტის მიღება სასაფლაო მეურნეობისთვის.³

ჩვენ ამჟამად ბანკის ისტორიას არა გწერთ, ჩვენ გვინტერესებს მხოლოდ დ. ყოფიანის შეხედულება ბანკზე და მის მნიშვნელობაზე, ამიტომ იმდენად ვეხებით ბანკის ისტორიის საქმეს, რამდენადაც ეს საშუალებას გვაძლევს გამოვარკვიოთ თვით დ. ყოფიანის საბანკო პოლიტიკა. ერთი

¹ ამ მ. მამაცაშვილს უნდა ეკუთვნოდეს 70-ან წლების დასაწყისში გამოცემული მთელი რიგი შრომებისა რუსულად ბანკის თაობაზე: М. Г. М. ფსევდონიმი, 1) „ქუთაისის და ტფილისის ბანკის თაობაზე“; 2) „ტფილისის ბანკის დაწინაურება“; 3) „Тифлисский дворянский банк, его застой и затруднения“. სამწებაროდ, ეს ბროშურები არ აღმოჩნდა ჩვენს ბიბლიოთეკებში. როგორც მამაცაშვილის წერილით მტკიცდება, დ. ყოფიანსაც გამოეცა ბროშურა ბანკის შესახებ. ვერც ეს ბროშურა ვიპოვეთ.

² მამაცაშვილის დასახელებული წერილი.

³ იხ. „Основные пункты соображений дворянской комиссии тиф. губ. о кредитных учреждениях“. (იხ. № 5232).

უდავოა, რომ დიმ. ყიფიანის შეხედულებებმა 60-იანი წლების მიწურულში ბანკის სტრუქტურისა და წესდების შესახებ საგრძნობი ცვლილებები განიცადეს და ეს გარკვევით უსაყვედურა მას ი. ჭავჭავაძემ 1886 წ. მასთან საბანკო საკითხების პოლემიკის დროს.¹ მაგრამ ამ ცვლილებებისა და ძიების პროცესში დ. ყიფიანის პოლიტიკის მთავარი საფუძველი მაინც ურყევი რჩებოდა: მას სურდა მთელ თავად-აზნაურობის გადაარჩენა ეკონომიურ განადგურებისაგან და ბანკის დაარსებას სწორეთ ამ მიზნით ელტოდა.

აღსანიშნავი არის ის ფაქტი, რომ 70-იანი წლების დასაწყისში დ. ყიფიანი აღარ ლებულობს აქტიურ მონაწილეობას ბანკის დაარსების საქმეში. ბოლოს იგი სრულიად ჩამოცილდა საქმეს და 1875 წ. სათავადაზნაურობის დაარსებაში დ. ყიფიანს არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია. აღსანიშნავია აგრეთვე ისიც, რომ 70-იანი წლების დასაწყისში თავად-აზნაურთა საბანკო კომისიებში მსხვილი არისტოკრატია ლებულობდა მონაწილეობას, რომელსაც ამ რიგად ვერ იტაცებდა დ. ყიფიანის უტოპიური გეგმები. გაზ. „დროება“ ეხება ამ საკითხსა და სწერს:

„ამას გარდა პირველი (უფ. დ. ი. ყიფიანის) პროექტის საფუძველიც ათასწილად სჯობდა ეხლანდელისას, იმ პროექტის საფუძველებში ის ჭეშმარიტება მაინც იყო, რომ ჩვენებურ თავად-აზნაურებს, როგორც აღვსილთ მამულთ მცხოვრებ პირებს საადგილმამულო ბანკი და ხანგრძლივი სესხი უნდაოდა არა ურთიერთი სესხის ამხანაგობები და ექვსი თვის სესხი, როგორც ახალი პროექტი გვიჩვენებს. უკან დაწევა არ არის ეს ბანკის საქმეო, მაშინ არის? „

უფ. დ. ი. ყიფიანის პროექტით, ისეთი პუნქტი; ისეთი ბანკი უნდა დაფუძნებულიყო, რომელიც თითქმის ყველა მცირე-მამულიან თავად-აზნაურებს გამოადგებოდა, რადგან სესხის აღება და გადახდა უფრო გაადვილებული იყო და მიუ შეუმსუბუქებდა იმათ გაქირებულ მდგომარეობას. ახლანდელი კომისიის პროექტით კი, თელავის უეზღში, მაგალითად, ბანკიდან მხოლოდ ორი თუ სამი დიდი მამულის მეპატრონეები ისარგებლებენ, დანარჩენისათვის, წვრილი მემამულეებისათვის, რომელთაც ყველაზე უფრო ეჭირვებად ფულები, ეს ბანკი სრულებით გამოუსადეგარი და მვენებელიც იქნება, ესეც ხომ ბანკის საქმის წარმატებას და უკეთეს მდგომარეობაში ყოფნას არ ამტკიცებს? „²

უნდა ვსთქვათ რომ დ. ყიფიანი ბანკის დაარსების საკითხში დამარცხდა ის უტოპიური გეგმები, რომელსაც იგი უყენებდა ბანკს განსახორციელებლად, სრულებით აღემატებოდა ბანკის ფუნქციებს და მის დანიშნულებას, მაგრამ დ. ყიფიანი თავს დამარცხებულად სრულიად არ გრძნობდა.

¹ იხ. „ივერია“ 1886 წ.

² ს. მესხი „ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის ბანკი“—დროება“ № 39. — 1872 წ.

და ამიტომ 80-იან წლებში პრესის საშუალებით კვლავ წამოაყენა ბანკის საკითხი და კვლავ განმარტა თავისი პოლიტიკა ამ საკითხში.

80-ან წლებში დ. ყიფიანს ორჯერ მოუხდა ცხარე კამათის წარმოება ი. ჭავჭავაძესთან საბანკო საკითხების გარშემო: პირველად 1883 წ., მეორედ—1886 წ. ამ კამათის მიზეზები და შინაარსი გაუგებარი დარჩება ჩვენთვის თუ არ გავითვალისწინებთ შემდეგ გარემოებას. 1875 წ. დაარსებული იქნა ტფილისის სათავადაზნაურო ბანკი, რომლის თავჯდომარეთაც აირჩიეს ი. ჭავჭავაძე. თავის პირველსავე სიტყვაში ი. ჭავჭავაძე ამბობდა: „ბანკი თავად-აზნაურობამ დააწესა იმ განსრავებით, რომ მისგან შეწირული ფული სესხად ზოგუნთოს ჩვენს ქვეყანასა, მაგრამ ისე მოეთქნოს რომ მაგ ფულის ერთი გროშიც არ დაეკარგოს, სესხმა ფული ესარგებლოს, ფულმა ფული მოიგოს და მხოლოდ ამ წიგებიდან უფრო ბევრი წილი ჩვენი ქვეყნის საჭიროებას მოხმარდეს და ზოგი კიდევ ღარიბთა, რომელნიც რომელიმე უბედურების გამო სიღარიბეში ჩაცვივრულან და არა იმათ, ვინც გულაღმა წვიანან, გულზე ფაფუკი ხელები დაუფარებიათ, პირი დაულიათ და ყვირინ, მასვით და მაჭამეთო“.¹ ი. ჭავჭავაძემ ნათლად შეიგნო, რომ ბანკი უდიდესი ფინანსიურ-ეკონომიური დაწესებულება იყო, რომელსაც ფილანტროპიული გეგმით კი არ შეეძლო არსებობა, არამედ გარკვეული ფინანსიური პოლიტიკით, ფულის ტრიალი იყო მისი არსებობის წყარო და არა მშვიერთა და ეკონომიურად დაცემულთა ზრუნვა. მართალია, თავად-აზნაურობამ თავისი ინტერესებისათვის დაიარსა ეს ბანკი, მაგრამ ისტორიულ აუცილებლობის გამო, იგი გასცილდა წოდებრივ ფარგლებსა და კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებას უწყობდა ხელს. ნ. ჟორდანიას სწორდა სათავადაზნაურო ბანკის შესახებ: „ჩვენებური სათავადაზნაურო ბანკი ორ დედანაზრზეა აშენებული: ერთი მხრით, ის არის დაწესებულება ბურჟუაზიულ-ფინანსიური; მეორე მხრით, თავად-აზნაურულ წოდებრივი; პირველ შემთხვევაში ის ხატავს პრინციპს ფულის ბატონობისას, ხოლო მეორე შემთხვევაში პრინციპს წოდების განმტკიცებისას. მარა რადგანაც ეს ორი მოვლენა—ფული და წოდება—ერთმანეთს ძირიანად ეწინააღმდეგებიან, ამიტომ ბანკიც იძულებულია ამ წინააღმდეგობაში იტრიალოს და მათთვის თავს ებრძოდოს. ის თავად-აზნაურობამ დააფუძნა იმიტომ, რომ ცხოვრებაში გამოვიყენებ და გავმაგრდებო. ნამდვილად კი ბანკი მას უფროდაუფრო ასუსტებს და არღვევს: ბანკის საშუალებით დამფუძნებელთ ეყიდებათ მამული და ღატაკებიან, აშკარაა, თავად-აზნაურობის დასუსტების ერთი იარაღთაგანი სწორედ ის დაწესებულებაა, რომელიც დაფუძნებულია მის გასაძლიერებლად. ასეთ უკუღმართ საძირკველზეა ამოყვანილი სააზნაურო ბანკი და ეს არის იმავე დროს უკუღმართობა ბურჟუაზიული“.² ბანკების ამ ორმაგ შენებას თავიდანვე გრძნობდა ი. ჭავჭავაძე და ამიტომ „აღებ-მიცემობის და ვაჭრობის თავისუფლების პრინციპს“ უდებდა საფუძვლად თავად-აზნაურულ ბანკს. 1876 წ. ნ. ნიკოლაძესთან საბანკო საკითხების გამო კამათის დროს ი. ჭავჭავაძე სწერდა: „ნიკოლაძე ვვირჩევს ადამიანის ქონებითი უფლება და ეკონომიურ-

¹ „დროება“ № 16. 1875წ. ი. ჭავჭავაძის სიტყვა.

² ნ. ჟორდანიას: „ქართული პრესა“ გვ. 25, 1900 წ.

როი ალემბიცემობის და ვაქრობის თავისუფლების პრინციპი ხელფეხშეკრული იყოს და შევიწროვებულა“.¹

ასეთი საბანკო პოლიტიკა არსებითად ეწინააღმდეგებოდა დ. ყიფიანის შეხედულებას ბანკის დანაშნულებაზე. იგი თავიდანვე დარწმუნებული იყო იმაში, რომ ბანკი იხსნიდა ეკონომიურ განადგურებისაგან თავად-აზნაურობას და შეუნარჩუნებდა მას ძველ სოციალასტურ პრავილეგიებს. სინამდვილეში კი ბანკის დაარსებას ამის საწინააღმდეგო შედეგები მოყვა: ბანკმა ხელი შეუწყო თავად-აზნაურობის არა გაძლიერებას, არამედ ეკონომიურ გადატაკებას. იგი უმთავრესად ფინანსიურ დაწესებულებად გადაიქცა, ვინემ თავად-აზნაურობის დამხმარე ორგანიზაციათ. ეს არ შეეძლო დ. ყიფიანს გაეზიარებია და 1883 წ. აშკარად გამოვიდა ბანკისა და მისი მართველობის პოლიტიკის წინააღმდეგ,

1883 წ. თავად-აზნაურთა კრებამ არსებითი ყურადღება მიაქცია ტფ. სათავად-აზნაურო ბანკის საქმეს და მოინდომა მის საქმიანობაში ცვლილებების შეტანა. გაზ. „დროება“ მოწინავე წერილში გადმოგვცემს: თბილისის თავად-აზნაურთა საადგილ-მამულო ბანკის ზედამხედველმა კომიტეტმა ამოირჩია თავის შორის სამი წევრი და მათგან შეადგინა კომისია, რომელსაც მინდობილი აქვს შეასრულოს წრევანდელი საზოგადო კრების გადაწყვეტილება, ესე იგი გასინჯოს ბანკის მოქმედება რვა წლის განმავლობაში ბანკის დაარსებიდან დღემდე და გამოარკვიოს—რა ცვლილებანია საჭირო, მსესხელებს გაუადვილდეთ ბანკიდან სესხის გამოტანა და სარგებლის შეტანა; ან რა ცვლილებანია უნდა მოხდეს წესდებაში საზოგადოდ ბანკის წარმატებისათვის. ერთ წევრს (დავით ყიფიანს) ამ კომისიისა, კო მისიის მინდობილობით, მიუწვრია წერილი პატიცემულის დიმიტრი ივანეს-ძე ყიფიანისათვის რომელშიაც უცხადებს რა ზედამხედველის კომიტეტის გადაწყვეტილებას და კომისიისაგან გამოსაკვლევ საგანს, უმორჩილესად სთხოვს მიიღოს მონაწილეობა ადა თავის გამოცდილებით და ცოდნით ელი შეუწყოს კომისიის საქმეს: თან უმატებს, რომ ყოველივე თქვენირჩევა, ღიტყვით თუ წერილობით მოცემული, იქნება ღრმა პატივისცემით მიღებული და ყურადღებით მოსმენილი“.²

ამ გარემოებამ საბაზი მისცა დ. ყიფიანს აშკარად გამოეთქვა თავისუაზრი ტფ. სათავად-აზნაურო ბანკის საქმიანობაზე. კომისიის საპასუხოდ დიმ. ყიფიანი სწერს: „მე არ თანაუგრძნობ თბილისის თავად-აზნაურთა ბანკის ეხლანდელს მიმართულებასა, ამიტომ რომ მე მინდოდა ბანკის დაარსება მიწის მფლობელთა და მიწის მუშაკთათვის, ეხლანდელი ბანკი კი ხელს უწყობს უფრო ქალაქის სახლების პატრონებს; მის დამფუძნებელთ კი, ე. ი.

¹ ილია ჭავჭავაძე: „ნ. ნიკოლაძე და მისი შეხედულება ბანკზე“. — „დროება“ № 39, 1876 წ.

² „დროება“, № 121, 1883 წ.

თავად აზნაურობას, კრედიტი გაძნელებული აქვს, მიწის მუშაკთათვის ხომ სრულიად დაკეტილია ბანკის კარები. ამისთანა ბანკის ინიციატორად მე თავის დღეში არა ვყოფილვარ; უფრო ნაკლებ თანაუგრძნობ სამ პირთაგან შემდგარს კომისიას; რადგანაც იქ არის ნაწყვეტი იმავე ზედამხედველის კომიტეტისა; რომელიც იმის მაგიერ, რომ თხოულობდეს ბანკის ყველა საქმეების განხილვას როგორის ფორმითაც უნდა მოხდეს ეს განხილვა, რასაც შეუძლია მისი რეპუტაციის აწვევა და დამკვიდრება, ყოველგვარს წინააღმდეგობას უწევდა საზოგადო ყრილობის სურვილს და ბოლოს დასთანხმდა კომისიის დანიშვნას, მხოლოდ იმავე ზედამხედველის კომიტეტის წევრთაგანს შემდგარს.¹

ამრიგად დ. ყიფიანი არ იყო ტფილისის ბანკის საქმიანობით კმაყოფილი იმიტომ, რომ „იგი ხელს უწყობდა ქალაქის სახლების მეტ ტრონენებს“; დ. ყიფიანი მოითხოვდა ბანკის წესდებისა და პოლიტიკის გარდამქნას იმ საფუძვლებზე, რომელიც შეიმუშავა თვით თავად-აზნაურობაში 60-იან წლების მეორე ნახევარში. დ. ყიფიანი განაგრძობს: „მე ჩემს დღეში არ მქონია ნიჭი, ვისურვო წარმატება იმ პირთა და იმ დაწესებულებებისთვის, რომელთაც არ თანაუგრძნობდი. ეს იყო მიზეზი, რომ ბანკის გახსნისთანავე მე უარი ვყვივე ყოველივე მონაწილეობა ზედამხედველობის კომიტეტის მოქმედებაში, თუმცა მას ჰნებავდა ვეგულებინე მის წევრად. ეს არის მიზეზი, რომ ეხლაც გადაკრით უარს ვაცხადებ და მის საქმეებში არაფერს მონაწილეობას არ მივიღებ. ამ სამ პირთა კომისიისას ისე ვუყურებ, როგორც ფრაქციას იმავე ზედამხედველობის კომიტეტისას“.²

დ. ყიფიანის პასუხით უკმაყოფილო დარჩა საზოგადოების დიდი ნაწილი და გაზეთი „დროება“ მოწინავე წერილში მის საპასუხოდ სწერდა: „როგორც წერილიდან სჩანს ბ. დ. ყიფიანს ძვირუბასი რჩევა უნდა ჰქონდეს მოსაცემი, მაგრამ ჯერ-ჯერობით მხოლოდ საზოგადო აზრებით იცილებს თავიდან ამ მოვალეობას საზოგადოების წინაშე. ჩვენ ბედნიერნი ვიქნებოდით, რომ საზოგადო აზრები წვრილ შენიშვნებად დახურდაკებულრიკო და ბანკის წესდების ყოველივე მუხლი, რომელიც მაგნებლად მიაჩნია ბ. ყიფიანს უწყალო კრიტიკის ქვეშ გაეტარებინა, თუ კომისია ღირსი არ არის ცნობების შეძენისა, საზოგადოებას, გვგონია არა დაემშვიდობოს-რა, და ამედი გვაქვს, პატივცემული ავტორი წერილისა გულში არ ჩაიმარხავს და საზოგადოებას მაინც გაუზიარებს თავის ცოდნასა და გამოცდილების ნაყოფს“.³

დ. ყიფიანმა არ დააყოვნა პასუხი და რედაქციისადმი მიმართულს წერილში აღნიშნა, რომ ბანკი თავად-აზნაურობამ დაარსა თავისი მდგომარეობის გასაუმ-

¹ „Кавказ“ № 141, 1883 წ., იგივე წერილი გადმობეჭდილია დროშაში, № 121, 1883 წ. ჩვენ ხელთ არის აგრეთვე დ. ყიფიანის რუსული დედანიც.

² „დროება“, № 121, 1883 წ.

³ „დროება“, № 121, 1883 წ. მოწინავე ხელმოწერილი წერილი. როგორც სხვა წყაროდგან სჩანს წერილი ეკუთვნის ივ. მაჩაბელს.

ჯობესებლად, თავისი ინტერესებისათვის: ბანკის დაარსების აზრი დაიბადა მაშინ, როდესაც „საქართველოს თავად-აზნაურობა უკიდურეს განწირულებაში ვიყავით“. მაგრამ დღევანდელმა ბანკმა ჩვენი იმედები ვერ გაამართლა. დ. ყიფიანი განაგრძობს: „დავინთეთ ცეცხლი რაღა? დავინთეთ, მაგრამ ხელი მოვითბოთ ხოლმეო კი არა, იმ თავითვე თითქო ისე გამოდიოდა, რომ ხელს სხვანი ითბობდნენ და ჩვენ კი უკან-უკან ვრჩებით. პატრონები! ეს რაღა ღვთის რისხვაა, ვამბობდით, სოფლის მალაზიისა არ იყოს, ჩვენ მოვხანით, ჩვენ დავეთესეთ, ჩვენ დავფარცხეთ, სხვანი კი მკიან და მიიროთმევენ?“. ¹ დ. ყიფიანი ტფილისის ბანკის მართველობის მოღვაწეობას იმ მოურავს აღარებს, რომელიც სცარცვავს მამულის მეპატრონეს, ნაცვლად მოვლისა, და დასძენს: „ჩემი კრიტიკა ახლანდელი ბანკისა და იმის გამგეობისათვის სრულიად არაფერში არ იქნება გამოსაღვეგი, საზოგადოებისათვის კი იქნება გამოდგეს და მოვახსენებ კიდევ, მაგრამ არა იმ საზოგადოებას, რომელიც განაგებს ახლა ბანკსა, — იმ საზოგადოებას, რომელმაც დაარსა, რომელსაც ეკუთვნის და რომელსაც, თუ სამართალი არის სადმე, უნდა განაგებდეს ესლა. თქვენი გაზეთი (ლაპარაკია გაზ: „დროება-ზე“, რომელსაც მაშინ რედაქტორობდა ი. მაჩაბელი — ს. ხ.), რომ მიმაჩნდეს ამ საზოგადოების წარმომადგენლად, თქვენ მოგახსენებდით, მაგრამ არც თქვენი გაზეთი მიმაჩნია, არც გამგეობა ახლანდელი, არც იმაზედ მიჩენილი ზედამხედველი კომიტეტი და არც ამ კომიტეტის განაყოფი სამთა კომისია, — ამ საზოგადოების წარმომადგენლად. ამ საზოგადოების ჩვენებური სახელი არის თავად აზნაურობა. საქვეყნო საქმისათვის რომ გული არ მეწოდეს, ვაგვიჩუმდებოდით, მაგრამ ველარ ვაგვიჩუმდებით და იქნება თქვენს ქვეა-ქუხილიც ავიტანო როგორმე.“ ²

დ. ყიფიანის წერილი თავისი შინაარსის მიხედვით ერთობ მკაცრად არის დაწერილი, რამაც ი. მაჩაბლის მხრივ რეპლიკაც გამოიწვია რედაქციის შენიშვნის სახით. მაგრამ ამ წერილებს მთავარი აზრი ორ რამეში გამოიხატება: 1) ტფილისის სათავადაზნაურო ბანკი არ გამოხატავს თავისი წესდებითა და საქმიანობით თავად-აზნაურობის წოდების ინტერესებს; წინააღმდეგ, ეს ბანკი ხელს უწყობს თავად აზნაურობის დაცემასა და განადგურებას. 2) ბანკის ახლანდელი მართველობა „არ არის თავად-აზნაურობის წარმომადგენელი“, მისი ინტერესების დამცველი იმ გეგმებით, როგორც ამ წოდებამ შეიღწევა თავიდანვე. ამრიგად, დ. ყიფიანი მოითხოვს ბანკის სტრუქტურისა და საქმიანობის შეცვლას, და მისი გამგეობის გადარჩევას. უფრო კონკრეტულ და დეტალურ პროექტს იგი 1883 წ. არ აყენებდა; კონკრეტული ზომები 1886 წ. პოლემიკის დროს წამოაყენა დ. ყიფიანმა.

როგორც დავრწახეთ დ. ყიფიანის წერილებს პირველად პასუხი გაცა „დროების“ რედაქტორმა ი. მაჩაბელმა. უფრო დაწვრილებით მისი წე-

¹ „დროება“, № 124, 1883 წ. დ. ყიფიანის წერილი.

რილები განიხილა ი. ჭავჭავაძემ „ივერიაში“. ი. ჭავჭავაძე აღნიშნავს, რომ „ბანკის წესები უპირატესობას სოფლის მემამულეებს აძლევს ბევრს შენობევაში... თუ რომ უპირატესობა შესაძლოა ყოველივე სოფლის მამულს აქვს მინიჭებული, თუ ყოველივე მიწაც არა, ზოგიერთი ხომ მიწაც, და ქალაქისას კი არავითარი, მაშ რა საბუთი ჰქონდა ბ.ნ ყიფიანს, რომ ასეთი მიზეზი მოუპოვა თავის თანაუგრძობლობას ბანკის მიმართ?“. შემდეგ ი. ჭავჭავაძე მუხლობრივ არღვევს დ. ყიფიანის მოსაზრებას და დაასკვნის: „ამას კი ვიტყვი, რომ ასე გზა-კვლის არევა, აგრე სიტყვის ბანზედ აგდებდა საზოგადო საქმეში, ეგრეთი პასუხი გადაჭრით დაყენებულს კითხვაზედ—ვერავეთარი ჭაშნიკია. ამისთანა საქმეში ზღაპრები ვერავეთარი საბუთია და ვერავეთარი მაგალითი გულის წვისა და სხვა ამისთანა გულკეთილობა.“ ილია აღნიშნავს, რომ „თვით ეხლანდელი გამგეობა ბევრს რასმე ნაკლსა სდებს იმ სისტემას კრედიტისას, რომელიც უჰალღესის მთავრობისაგან დადგენილია“.¹ ამრიგად, როგორც მკითხველი ხედავს, ი. ჭავჭავაძეც და დ. ყიფიანიც ერთ და იგივე შეხედულებიდან გამოდიან: ბანკი უნდა ემსახურებოდეს თავად-აზნაურობას, მაგრამ განსხვავება მით საბანკო პოლიტიკის წორის მიწვევით არის. ეს განსხვავება არ სჩანდა 1883 წლის პოლემიკის დროს: აქ უფრო მართლად არის ლაპარაკი, ჯერ კიდევ კონკრეტული ზომების საბანკო პოლიტიკის გაუმჯობესების შესახებ არ არის დაყენებული. 1883 წლის პოლიტიკა საბანკო საკითხების გარშემო ილ. ჭავჭავაძეს და დ. ყიფიანის შორის ერთგვარი შესავალი იყო იმ დიდი პოლემიკისა, რომელიც დაიწყო ამ ორი პიროვნების შორის იმავე საკითხების გარშემო 1886 წ. გავეცნოთ ამ პოლემიკის შინაარსსაც.

როგორც აღვნიშნეთ, ტფილისის სათავად-აზნაურო ბანკის პოლიტიკა იმ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია თვით თავად-აზნაურთა წრეებში. ბანკის დაარსებას სასოებით მოელოდა ქართველი თავად-აზნაურობა, ეს წოდება ბანკში ხედავდა უდიდეს მხსნელ ძალას. მაგრამ ბანკმა მათი იმედები ვერ გაამართლა და გამოიწვია მათი ეკონომიური დაცემა. თვით ილ. ჭავჭავაძეც აღნიშნავდა თავის გაზეთში იმ უკმაყოფილებას, რომელიც არსებობდა მაშინ თავად აზნაურობაში. 1886 წ. ი. ჭავჭავაძე სწერდა: „ჩვენს საზოგადოებაში ბევრი მითქმა მოთქმაა ბანკის შესახებ, ჯჯერო და შეუწყნარებელი... მითქმა-მოთქმათა შორის ჩვენ ყურადღება მივქცევით ორს იმისთანას, რომელთაც უფრო ვატყობა შეუძლიანთ კაცისა. ერთი იგი, რომ ბანკები არ ყოფილიყვნენ, ვალსაც არ ავიღებდით და მამასადამე მამულების დაკარგვის განსაცდელში არ ჩავარდებოდით. და მეორე იგი, რომ ბანკებმა დაგირავებული მარულები არ უნდა ჰყიდოსო და ისე ამოქმედოს საადგილმამულო კრედიტი“. ი. ჭავჭავაძის მეთაურ წერილების ასეთმა მოსაზრებებმა, გამოიწვია ცხარე კამათი „ივერია“-ს ფურცლებზედვე: ერთი მხრივ,

¹ „ივერია“ № 5—6, 1883 წ. „შინაური მიმოხილვა“ (ი. ჭავჭავაძის თხზულებანი ტ. VI, გვ. 353—65).

აკაკი წერეთელი,¹ და მეორე მხრივ, დიმ. ყიფიანი გამოვიდნენ ტფილისის საბანკო პოლიტიკის წინააღმდეგ და აღნიშნეს მისი უარყოფითი მხარეები და წამოაყენეს გარკვეული გეგმები. მაგრამ სანამ 1886 წ. პოლემიკაში ჩაერკვოდა დ. ყიფიანი, მეორედ 1884 წ. გაილაშქრა ბანკის წინააღმდეგ და დაიწუნა მისი სამოღვაწეო პროგრამა, ამ წელს დ. ყიფიანი თავის წერილობით მოხსენებაში გორის თავად-აზნაურობისადმი წარდგენილში, ამბობდა: „ბანკის დამფუძნებლებმა უნდა იფიქრონ თავის უნაყოფო მოვალის (ე. ი. თავად-აზნაურობის—ს. ხ.) შვილებზე და დააწესონ თემცა ახალი, მაგრამ სრულიად შესაძლებელი საქმე—მამულების გაუსყიდველობა. მამული შეუძლებელ მოვალესი აიღოს მოსავლელად ბანკმა ერთის, ორის ან სამის წლით, ან კიდევ იმ დრომდე, სანამ ვალი სავსებით არ იქნება გარდახდილი, და როდესაც ეს მოხდება, დაუბრუნდეს მსესხებელს ან მის მემკვიდრეებს ვალებიდან განთავისუფლებული მამული“. როგორც თავის დროზე აღვნიშნეთ, დ. ყიფიანის მთავარი მიზანი იყო გადაერჩინა თავად-აზნაურობა ეკონომიურ განადგურებისაგან და სწორედ ბანკის საშუალებით ფიქრობდა ადგილმამულის შენარჩუნებას ამ წოდებისათვის. მაგრამ როდესაც ბანკმა ეს იმედები ვერ გააძარტლა, იგი ამხედრდა არა ბანკების წინააღმდეგ, არამედ ტფილისის ბანკების მეთაურებისა და მათი საშინაო პოლიტიკის წინააღმდეგ. ი. ჭავჭავაძის საპასუხოდ დაწერილ პირველ წერილში იგი კვლავ იმეორებს თავის დებულებებს, რომ ბანკი თავად-აზნაურობამ თავისთვის დააარსა, და სწერს: „ბანკი ჩვენი დაწესებულება, ჩვენის ხელით და ჩვენის ფულით არის აშენებული. მართალია თუ არა? ნუ თუ შესაძლებელი უნდა იყოს, რომ კაცთა ამხანაგობა, მთელი თავად-აზნაურობა, ეს ხალხში უმადლესად წოდებული თავად აზნაურობა აშენებდეს რასმეს და არ იცოდეს კი რას აშენებს? რა სათქმელია ღვთის გულისათვის? ახალი განსაცდელი გვედგა მამინ (1864 — 5 წლებში) კრიჭაში, შესაძლებელი იყო ჩვენი ცხოვრების ღონისძიება სულ მოუწყობლივ გამქრალიყო და ყველამ ერთხმად საქაროდ დავინახეთ, რომ ერთმანეთისაკის ხელი მიგვეცა და ერთმანეთისათვის ჩეზობლურად გაგვეძლიერებინა, ჯიბიდან ამოვიღეთ ყველამ, უკიდურესად გაქსატებული ჯიბიდან, რაღაც საცოდავი ხუთ-ხუთი მანეთი და ასე ფულს საქმაოდ ბევრს მოუყარეთ თავი; ასე დავადვინეთ, ასე ავაშენეთ ბანკი, რომელიც ორმოცის თუ სამოცი ათასის თუმნის ტრიალით ყველას მოავიხერხებდა გაცხარებაში ხელის გამართვას. ასე ვიმედოვნებდით იმ საშინელის განსაცდელას აცილებას, რასაც მაშინ უმომარნი ჩვენ სწორედ შეუშინდით. ახლა ჩვენი საკუთრება არის ეს შენობა, ეს ბანკი, თუ არა? ამის მომელოდა, გ-მგებლად, მეურნეუ ჩვენ დავაყენეთ თქვენ სამწი, თუ სხვამ ვინმემ? თქვენ სამნი იმ მიზეზით, რომ ასობით და ათასობით მოურავი სად ვარგებულა, რომ აქ ევარგნა! თქვენ კი, ჩვენო

¹ იხ. „ივერია“ № 108 1886 წ.

მეურნეო და ჩვენგან დაუენებულეზო, სწორედ ისე გვეკიდებოთ პატრონებს, როგორც შესაფერისი იქნებოდა და ნხოლოდ ზორულად ათვის, ამერიკელთათვის, მაგალითად. რომ ჩვენს ქვეყნაში ნოსულიყენენ, თავისი ფული მოეტანათ, ბანკი გაეხსნათ და გამოეცხადებინათ: გაიტანეთ ვისაც რამდენი გნებავთ თქვენის მამულის დაწინდრებთო. ჩვენც გავიტანეთ და გავაქვეს. ამას კი ვლარავინ დაეკვირდით, რომ ეს ამერიკელები უზომო სარგებელს გვახდევინებენ და ლარაფრის გაკითხვებში აღარ შედიან, თუ შესატან ვადას გდავაცილებთ როგორმე, ან დაეკვლით რამე. ჩვენ ხომ ვერ ვიფიქრებთ, თქვენ უნდა გეფიქრათ. ჩვენს მინისტრებს, რომ ათისა და თორმეტის ასისთავის გადახდა, ესე იგი 10 და 12-ისა, სასოფლო მამულისაგან ყოველად შეუძლებელი არის. ჩვენ რომ ვერ ვიფიქრებთ, თქვენ უნდა გეფიქრათ, რომ მი თუ მოწოდონდელი უბედურება მეწია რამე, ცეცხლმა გამახადგურა, სეტყვამ ვენახითუ ყანა ძირს დაწია. ჩემს ოჯახს სიკვდილმა გამოუარა, ამ გვარს შემთხვევაში ხელის მოს. ბრუნებელი ღონის ძიება უნდა მქონდეს რამე. ამერიკელების სახარბიელი ჩვენი ცხოვრება კი არ არის, ფულია იმათი. თქვენ ხომ ამერიკელები არა ხართ და ფულიც ხომ სულ თქვენი არ არის“.¹

ამ ვრცელ-ცატატში მოცემული არის დ. ყიფიანის საბანკო პოლიტიკის სრული შინაარსი. დომ. ყიფიანი აქ იმეორებს იმავე მოსაზრებას, რომელიც მას არა ერთხელ გამოუთქვამს, რომ თავად-აზნაურობამ ბანკის და რსება „ახალი განსაცდელის“ დროს განიზრახა და წით ფიქრობდა „გაჭირებაში ხელის გამართვა“. მეორე მხრივ დ. ყიფიანი კატეგორიულად მოითხოვდა თავად-აზნაურობის სახელით, რომ ბანკს დაეცვა ეს წოდება ეკონომიურად და გამხდარიყო მათი აღორძინების ფაქტორად. თავისი მოსაზრებანი ბანკის ღონისძიებებზე დ. ყიფიანმა თავის მეორე საპასუხო წერილში შემდეგ ნაირად ჩანოაყალიბა: „ჩემი აზრის დასკვნა არავისათვის არ არის დასამალავი: 1) სეცხის სარგებელი ჩვენ, ფულის პატრონებს, როგვითხვეთ აზნაურობას სახაზინო ფულზედ; 2) ჩვენ, ფულის პატრონებს, ზოგიერთს შემთხვევაში ისეთი შედეგათი გვეძლეოდეს, როგორსაც ის ბანკი აძლევს თავის მოვალეებს, ფულის არა პატრონებს და 3) ჩვენი ვადა-გადაცილებული მამულები ჯერ თქვენს გამგებლობაში მიიღეთ (ამისათვის გამოსადეგი კაცი ჯერ ხვთით ზევრია ჩვენზე) და თუ ვალის აწმუნდა უიმედოდ აღმოჩნდა, --ამას ხომ დროით დაინახავთ, წაშენ აიღეთ და გაყიდეთ, ამ სამს მუხლზედ არის. ჩვენი გაცხადებული კანთობა, და როგორც უნდა იყოს გაცხადებული, მე ამ სამს მუხლიდან ვერ გამომიყვანს“.² რომ დ. ყიფიანის დებულებანი სრულიად გაცივოს მკითხველმა, აქვე მოვიყვანო მის ვრცელ განმარტებას შესამე მუხლის შესახებ, რომელიც შეეხება ყველაზე უფრო მტკივნეულ საკითხს — ნაწულის გაუყიდვლობას.

¹ იხ. დ. ყიფიანის წერილი „ივერია“, № 109, 1886 წ.

² დ. ყიფიანის წერილი გახ. „ივერია“, № 136, 1886 წ.

დ. ყიფიანი სწერს: „სრულიად გეტანხმებით, რომ ახლა ყოველად უსაფუძვლო იქნება და ყოველად შეუძლებელი არის ისეთი წესის დადგინება, რომ დაწინდრებული მამულის გაყიდვა არ მოხდებოდეს. (1884 წელსაც კი დ. ყიფიანი მამულის გაუყიდველობის მომხრე იყო.—ს. ხ.). მაგრამ დასაგირავებლად რომ ჩემი მამული ნახევარ ფასად არის დაფასებული და შემოსავლის ნახევარზედ, რომ არის წლიური შესატანის ფულის ანგარიში დაწყებული, რომელი გონიერება და სადაური ლოლიკა გადაგვიშლის, რომ ეს ვადა-გადაცილებული მამული სრულის თვის შემოსავლით მთლად მიიღოს ანკმა თავის დროებითს განკარგულებაში და როდესაც დაინახავს, რომ სრული შემოსავალი ვერ დაფარავს ვალსა და ვერ შეამოკლებს ვადას, მაშინ გაჰყიდოს? ამ ზომაში ან რა იქნება ახალი რომ სხვაგან არსად. ყოფილიყოს; ან რა იქნება საწინააღმდეგო ბანკის ინტერესისა... აღმინისტრაციამ სრული შემოსავლის 60 ან 70% ბანკს აძლიოს ვალის გასტუმრებად და დანარჩენი ზოგი თავისს მოსაქმეობას მიაართვას, ზოგი პატრონს გაუზიაროს, რომ მამულმა არ მოუღოს ბოლო. თუ ამ რიგად ვალის გასტუმრება მოხერხდა, მამული პატრონსავე დაუბრუნეთ, ან მისს მემკვიდრეებს; ამათ მაინც რას ვეშართლებით, და თუ არ მოხერხდა, მაშინ გაყიდეთ, ვინ-და რას იტყვის. ერთი გულითადი ვედრება კადევ: ძმები ხართ ჩვენი და ძმობა გაგვიწიოთ ის ემჯობინება თქვენთვისაც; ჩვენთვის ხომ რაღა თქმა უნდა“.¹ ასეთი იყო დიპ. ყიფიანის მოსაზრებანი ტუ. ბანკის გაუქმების შესახებ და მას ვრცელი პასუხი გასცა ი. ჭავჭავაძემ მთელ რიგ წერილებში,² რომელშიაც არ შეიწყნარა არც ერთი დებულება დ. ყიფიანი. ამ შეტაკების დროს საბანკო საკითხში ი. ჭავჭავაძე უკრო რეალურ ნიადაგზედ იდგა ვინემ დ. ყიფიანი. ამ შემთხვევაში იგი პრაქტიკული საზომით უდგებოდა საკითხსა და საბანკო პოლიტიკას გარკვეულ ფინანსიურ დებულებებზე აშენებდა. დიპ. ყიფიანის პროექტი უტოპიური და განუხორციელებელი იყო, ბანკის არსებობა ასეთი პოლიტიკით შეუძლებელი იყო. იმ ბრალდების შესახებ, რომ ბანკმა ხელი შეუწყო თავდაზნაურობის გაღატაკებასა და მიწების მათ ხელიდან გამოცლას, ი. ჭავჭავაძე მკაცრად უპასუხებდა: „ვერაფერი თოკები ვერ გაუძლებს ერთს რკინის კანონს საპოლიტიკო ეკონომიისას. მამული და ერთობ ყოველი ქონება უხეირო ხელს ეცლება და მიიზიდება ხეირიან ხელისაკენ; მკონარეს ეთხოვება და გამრჯელისაკენ, მშრომელისაკენ იწვევს და მიიზიდება დაუყოვნებლივ და დაბეჯითებით. ამას არაფერი ღონე წინ ვერ აღუდგება და ვერ დაიჭერს. ამის წინააღმდეგ ყოველივე შეცადინებობა უქმია და ამავეო. გაისარჯე

¹ დ. ყიფიანის წერილი გაზ. „ივერია“, № 109, 1886 წ.

² იხ. „ივერია“ № 111, 112, 113, 114, 115, 121, 136, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 154, — 1886 წ. მეთაური წერილები. დ. ყიფიანის წერილები დაბეჭდილია „ივერია“ № 109, 116, და 136, 1886 წ.

და ეს აღარ იქნება“¹. ამრიგად ი, ჭავჭავაძის აზრით ბანკი ვერ იხსნის იმათ განადკურებისაგან, ვინც უხეიროთ ატარებს თავის ცხოვრებასა და ბანკიდან გატანილ ფულს არ ახმარს მამულის გაუმჯობესების საქმეს. „ბანკი არაფერს შუაშაა, თუ ვინმე ფულს გაიტანს იმისათვის, რომ წყალში გადაჰყაროს, ან ტყუილუბრალოდ, უხეიროდ გაჰვლანგოს“ — სწერს ი. ჭავჭავაძე. „მამულის გაუსყიდველობის“ შესახებ ჭ. ჭავჭავაძე ამბობს, რომ მას ჩვენ „ყოველთვის უარყოფდით, როგორც შეუძლებელს საქმეს... ნუ თუ ამდენის მაგალითები შემდეგაც ცხადი არ არის, რომ „მამულის გაუსყიდველობა“ სანატრელია, მაგრამ ზღაპარია... თუ ზღაპარი არ არის, რატომ ერთი ვარკვეული, დაბეჯითებული, ყოველმხრივ განმარტებული პროექტი არ წარმოადგინეს ამის მომგონებელთა... ეგ საქმე მოუთავსებელია, შეუწყნარებელია, შეუძლებელია“².

ასეთი არის ამ პოლემიკის შინაარსი, რომელიც 1836 წ. სწარმოებდა დ. ყიფიანისა და ი. ჭავჭავაძის შორის. ჩვენთვის უდავოა, რომ ერთიც და მეორეც თავად-აზნაურული წოდებრივი თვალსაზრისის გამომხატველი იყო, მაგრამ დ. ყიფიანის და ი. ჭავჭავაძის თვალსაზრისები არსებითად განსხვავდება. ერთი-მეორესაგან. პირველი წვრილი თავად-აზნაურული იდეოლოგიის გამომხატველი იყო, რომლის მთავარ მისწრაფებას შეადგენდა გალატაკებულ წოდების ფეხზე დაყენება და მისი ინტერესების დაცვა. მეორე — მსხვილი აგარარული კაპიტალიზმის იდეოლოგი, რომლის მთავარი პროგრამა სოფლის რაციონალურ საფუძვლებზე მოწესრიგებისავენ იყო მიმართული. დ. ყიფიანს ბანკი სურდა იმისათვის, რომ გალატაკებულ თავად-აზნაურობისათვის იაფი კრედიტი მიეწოდებია და „გაჭირვების დროს ხელი მოეშარათა“, — მისი აზრით, იაფი კრედიტი, მაკლე ვადიანი სესხი და „მამულის გაუსყიდველობა“ აუცილებელ მოთხოვნილებას შეადგენდა გალატაკების გზაზე შემდგარ თავად-აზნაურისათვის; ამრიგად ბანკს უნდა დაეკმაყოფილებია თავად-აზნაურობის ყოველდღიური მოთხოვნილებანი; მის კრედიტს სამომხმარებლო ხასიათი უფრო უნდა ჰქონოდა, ვინემ საწარმოო დანიშნულება. საწინააღმდეგო თვალსაზრისიდან გამოდიოდა ი. ჭავჭავაძე. მისი მთავარი მიზანი იყო სოფლის ეკონომიური ცხოვრების აღორძინება და მისი რაციონალურ საფუძვლებზე მოწყობა; ხოლო ამ აღორძინების მეთაური თავად-აზნაურობა უნდა გადაქცეულიყო. ამრიგად ი. ჭავჭავაძეს საბანკო კრედიტი სურდა „წარმოების გასაძლიერებლად“, ეკონომიური ცხოვრების მოსაწყესრიგებლად. 1883 წ. ერთ თავის წერილში იგი სწერდა: „კრედიტი ორპირი მახვილია. ეგ იმაზედ არის დამოკიდებული კრედიტს ვინ როგორ იმსახურებს, ვინ როგორ გამოიყენებს. თუ კაცი კრედიტს წარმოების გასაძლიერებლად არ მოიხმარს, იგი ვალის დამღუპველია. ის კრედიტი კი, რომელიც იხმარება წარმოების გასაძლიერებლად ერთი“

¹ „ივერია“, № 121, 1886 წ. მეთაური წერილი.

² „ივერია“, № 154, 1886 წ. მეთაური წერილი.

იმისთანა ეკონომიური ძალთაგანია, ერთი იმისთანა წყაროა საზოგადო-
სიძლიერისა, ურომლისოდაც კეთილდღეობა საზოგადოებისა ძნელად იგუ-
ლისხმება... ჩვენი ქვეყანა მიწად-მომქედი ქვეყანაა და ერთად ერთი წარ-
მოება, რომელსაც იგი ამოქედებს, სასოფლო მეურნეობაა... ეს არის ერ-
თად ერთი წარმოება, რომლის გაძლიერებისათვის გვინდა შემწეობა კრე-
დიტისა და რომელიც თითქმის ერთად-ერთი წყაროა ჩვენის სიმდიდრი-
სა¹. ასეთი იყო ი. ჭავჭავაძის საშინაო პოლიტიკის საფუძველი მაშინ რო-
დესაც დი. ყიფიანის თვალსაზრისი უტოპიურს საფუძველებზედ იყო აგე-
ბული და ბანკს ისეთს ნოვალეობასა და ფუნქციებს აკისრებდა, რომელიც
ბანკის მოვალეობას აღწატებოდა და განუხორციელებელი იყო მაშინდელს.
პირობებში. ილ. ჭავჭავაძის თვალსაზრისი რეალურ სინამდვილიდან გამო-
დიოდა, იგი ნათლად გრძნობდა, რომ სავაჭრო ურთიერთობის ხანაში ბან-
კი ვერ ასცდება „საპოლიტიკო ეკონომიის“ ძირეულ კანონებს და იგიც.
კონკურენციასა და ფულის ტრიალს უნდა დამოუჩილებოდა, ი. ჭავჭავაძემ
კარგად იცოდა, რომ ბანკი ბურჟუაზიულ ფინანსიური დაწესებულება არის
და ამიტომ ამ პრინციპებიდან გადახვევა ბანკს არ შეეძლო არაა შემთხვე-
ვაში. მეორე მხარე მან კარგად იცოდა, რომ ბანკი თავადაზნაურობამ და-
არსა და არც ამ წოდებისათვის უნდა ელაღაჯა; აქედან წარმოსდგა ილია-
ჭავჭავაძის საბანკო პოლიტიკური საფუძველიც; ბურჟუაზიულ ფინანსიური
პრინციპების უღლება თავადაზნაურულ წოდებრივ თვალსაზრისთან. ეს
იყო ლიბერ-ლურ თავადაზნაურული თვალსაზრისი, რომელსაც სურდა ბურ-
ჟუაზიული დაწესებულება თავადაზნაურობის ინტერესებისათვის გამოყენებია.
ი. ჭავჭავაძე აგრარული კაპიტალიზმის იდეოლოგი იყო ჩვენში და მისი-
საბანკო პოლიტიკაც ამ ნიადაგზე იყო აგებული. დ. ყიფიანის თვალსაზრი-
სიდან განდევნილი იყო საკითხისადმი ასეთი მიდგომა: მასაც დიდათ სურ-
და ბანკი თავადაზნაურობის ინტერესებისათვის გაჰყენებია, მაგრამ მის-
თვის გაუგებარი აღმოჩნდა ტფილისის ბანკის ბურჟუაზიულ-ფინანსიურ-
მხარე და ამიტომ იგი ისეთს მოვალეობას აკისრებდა ბანკს, რომლის აღ-
სრულება მას არას შემთხვევაში არ შეეძლო კაპიტალისტურ ურთიერთო-
ბის განვითარების პერიოდში.

ამ კამათში ნათლად და მეფიოდ გამოჩნდა დ. ყიფიანის, როგორც
წერილი თავადაზნაურობის ფენების იდეოლოგიის მისწრაფება: მალად მი-
სი საბანკო პოლიტიკა მიმართული იყო იქითკენ, რომ დაეხსნა ეს წოდე-
ბა ეკონომიურ განადგურებისაგან და მიეცა მისთვის საარსებო წყარო. ეს
იყო იდეოლოგია და საბანკო პროგრამა იმ ფენისა, რომელიც ვეღაზე უფრო
გრძნობდა კაპიტალის შემოტევას და ეკონომიუ სივიწროვებს. ის რომან-
ტიული ეკონომიური პროგრამა, რომელსაც იცავდა დ. ყიფიანი, მიზნად ისა-
ხავდა იაფი კრედიტისაგან და მამულის გაუყრდევლობის საშუალებით ამ

¹ იხ. „შინაური მიმოხილვა“ „ივერია“ № 1, გვ. 1873 წ. 137 — 33.

წოდების ეკონომიურ სიეიწროვიდან გამოყვანას, მაგრამ ისტორიისაგან განწირული წოდების დახსნა დ. ყიფიანს არ შეეძლო.

დასასრულ, არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ, რომ მიუხედავად იმისა, რომ კამათმა დ. ყიფიანის და ი. ჭავჭავაძის შორის მეტად მტკივნეულ და ცხარე ხასიათი მიიღო, ი. ჭავჭავაძე მაინც აღნიშნავდა დ. ყიფიანის დიდ როლს ბანკის დაარსების საქმეში. თავის უკანასკნელ წერილში ი. ჭავჭავაძე სწერდა: „დასასრულ უსაპართლობა, უმდურობა იქნება ჩვენ მიერ, რომ არავთქვათ, რა სამსახური გაუწია ბ-მა დომიტრი ყიფიანმა ჩვენს ქვეყანასა. პირველი მას მოუვიდა ფიქრად ბანკი-დაეარსებია და დიდი ღვაწლი, დიდი მხნეობა, დიდი მეცადინეობა იხნარა ამ სასახელო ფიქრისა და აზრის განხორციელებისათვის. მან დაიყოლია ტფილისის და ქუთაისის თავად-აზნაურობა, რომ ფული შეეწირათ ბანკის დასაარსებლად. მან მარტომ იღვა ესკისრად და მარტომ შეასრულა თავისის სახელის სასიქადულოდ. იგი მაშინ იყო გუბერნიის მარშლად და უნდა ვაღიაროთ, რომ რა ჩვენის ფიქრით, არც ერთს მარშალს არც მანამდე, არც მერმედ ასეთი დიდი ღვაწლი, ასეთი დიდი სამსახური არ გაუწევია ჩვენი ქვეყნისათვის, რაც უნდასთქვან იმათ, ვინც ბანკის დაარსებაში ბოროტსა ჰხედავენ, ჩვენ კი ამას ვიტყვი, რომ ბანკი დიდი საქმეა ჩვენი ქვეყნისთვის და ამ დიდი საქმის დამწყობი, მეთაური და შესაძლოდ მქნელი ბ-ნი დომიტრი ყიფიანია. სახელი და დიდება ბანკის დაარსებისა განუშორებელ იქნება მის სახელთან“.¹

¹ „ივერია“, № 154, 1886 წ. მეთაური წერილი.

თავი მეხვინე

ლიბერალი უიფიანის ლიტერატურული მოღვაწეობა

დ. უიფიანის მოღვაწეობა არ შემოიფარგლებოდა მარტო სახელმწიფო და საზოგადო სამსახურით; იგი მონაწილეობას ღებულობდა ჩვენს მაშინდელ პრესაში როგორც ლიტერატორი. უნდა ვსთქვათ, რომ ლიტერატურულ მოღვაწეობას იგი ვერ ანდომებდა შესაფერის დროს: საზოგადო და სახელმწიფო სამსახური დიდ ენერჯიას მოითხოვდა მისგან, ასე რომ ლიტერატურული შრომისათვის მას აღარ რჩებოდა საკმარის დრო. ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ თავის ძირითად პროფესიად მას საზოგადო და სახელმწიფო სამსახური მიაჩნდა, ხოლო ლიტერატურული საქმიანობა ერთგვარ დამატებად. მიუხედავად ამისა უნდა აღვნიშნოდ, რომ ლიტერატურის სფეროშიც მან საკმარის ცოდნა, ნიჭი და გამოცდილება გამოიჩინა და თავის დროზე საგრძნობი კვალი დააჩნია ჩვენი ლიტერატურულ-ესტეტიური ცხოვრების განვითარების საქმეს. ჯერ კიდევ 1875 წ. ნ. ნიკოლაძე მისი ლიტერატურული მოღვაწეობის შესახებ სწერდა: „ამდენი სხვა და სხვა გვარი მოღვაწეობა ხელს არ უშლიდა დ. ი. უიფიანს მიეღო მონაწილეობა ადგილობრივ ლიტერატურის განვითარებაში. მან გაამშვენიერა ქართული ლიტერატურა უცხოეთის მწერლების ნაწერების საუცხოვო თარგმნებით. მისი თარგმანი შექსპირისა (მაგ. „რომეო და ჟულიეტა“ „შეილოხი“) მოლიერისა; ფელიესა, მიტჩელისა და სხვათა საუცხოვო თარგმანთა წყებას ეკუთვნის. გარდა ამისა სხვა და სხვა ფსევდონიმებით, მას მოთავსებული აქვს ქართულ ჟურნალებსა და გაზეთებში მრავალი ნიჭიერად დაწერილი წერილი, რომელიც თავის დროზე საერთო ყურადღებას იპყრობდა“.¹

ლიბ. უიფიანის ლიტერატურული საქმიანობა სამ უმთავრეს დარგში გამოიხატა: ერთი მხრივ, იგი სიტყვა-კაზმული მწერლობის საუკეთესო ნიმუშებს პირდაპირ სთარგმნიდა ინგლისურიდან და ფრანგულიდან და ამ აფეროდან თვითონაც თავის საკუთარ ნაწარმოებებსაც აქვეყნებდა; მეორე მხრივ, დ. უიფიანი სწერდა ისტორიული ხასიათის ნარკვევებს, მეცნიერული ხასიათის წერილებსა და შრომებს, მესამე მხრივ, — იგი მონაწილეობას ღებულობდა ქართულ და რუსულ პრესაში როგორც პუბლიცისტი და აშუქებდა სხვადასხვაგვარ საქირბოროტო საკითხებს.

¹ „Наши современники“, გაზ. „Тиф. Вестник“, № 132, 1875 წ.

დ. ყიფიანი უცხოეთიდან მხატვრული ლიტერატურული ნაწერების ქართულად თარგმანს უკვე 30-იან წლებიდან შეუდგა; 1831 წელს მან სთარგმნა ქართულად ვინმე გაბაზოვის ვოლდევილი: „*Русины 19-го века*“¹ 1841 წ. დ. ყიფიანს შექსპირის დრამების თარგმნისათვისაც მოუკიდია ხელი. ნ. ბარათაშვილი თავის კერძო წერილში (1841 წ.) გრ. ორბელიანისადმი სწერს ყიფიანის შესახებ: „ჩვენმა ლიტერატურამ ორი კარგი თარგმანი იშოვა. ყიფიანმა გადმოთარგმნა „*Ромео и Джульетта*“ შექსპირის ტრაგედია და მე ვთარგმნე „*Юлий Таренский*“ ტრალედია ლეი ვიცისა“. ² უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართული ლიტერატურული ცხოვრების იმ აღორძინებაში, რომელიც დაიწყო 30-იან წლების მეორე ნახევარში ჩვენში, დ. ყიფიანმაც მიიღო მონაწილეობა; 1830 — 32 წლების შეთქმულების აღმოჩენამ ჩვენში დაწყებულ ლიტერატურულ-კულტურულ მუშაობას დროებით, საუკეთესო ინტელექტუალური ძალები გამოაცალა ხელიდან. როგორც უკვე ვიცით, ამ შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის რუსეთის სხვადასხვა გუბერნიაში იქნენ გადასახლებულნი მაშინდელი ჩვენი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენელნი და ლიტერატორები: ალ. ჭავჭავაძე, გრ. ორბელიანი, სოლომონ დოდაშვილი, სოლომონ რაზმაძე, გ. ერისთავი, ვ. ორბელიანი, ალ. ორბელიანი, თვით დიმ. ყიფიანი და სხვები. დიმ. ყიფიანი ვოლოგდის ტყვეობიდან დაბრუნდა სამშობლოში 1837 წ. სწორედ ამ ხანებში დაიწყო ჩვენი ლიტერატურის ახალი გამოცოცხლება; ჩვენი ინტელექტუალური ძალების ხელახალი თავის მოყრა 1832 წლის დარბევის შემდეგ და ახალი ცდა კულტურული ცხოვრების გაჩაღებისა. ეს ახალი ცდა ვერ შეედრებოდა თავის სივრცითა და სიღრმითა იმ დიდ მუშაობას, რომელიც 1832 წლის წინა პერიოდში წარმოებდა ჩვენში სოლ. დოდაშვილის მეთაურობით, რომელსაც მან გაზ. „ტფილისის უწყების“ გამოცემითა და მისი სალიტერატურო დამატებას — ამავე სახელწოდების ჟურნალის წამოწყებით დიდ კულტურულ საქმეს ჩაუყარა საფუძვლები. მეორე აღორძინების ხანა მით იყო შესანიშნავი, რომ მის მეთაურად და სულის ჩამდგმელად ნ. ბარათაშვილი გამოდიოდა. ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა პოეტი ღრმად იყო დაინტერესებული ქართული ლიტერატურისა და ქართული კულტურის გამოცოცხლებისა და აღორძინების საქმით; ყოველი ახალი მოვლენა ქართული ლიტერატურის დარგში ენერგიით და ნეტარებით ავსებდა მის გულს. მაგრამ ლიტერატურული შრომისათვის იმ ხანებში სარბიელი მაინც შემოზღუდული იყო. ნ. ბარათაშვილის მეგობარი ცნობილი ლიტერატორი კონსტანტინე მამაცაშვილი თავის მოგონებაში ნ. ბარათაშვილის შესახებ ამბობდა: „იმ დროს ტფილისში არაფერი საზოგადო

¹ ამის შესახებ თვით დ. ყიფიანიც ამბობს თავის პირველ ჩვენებაში 1832 წ. დაპატიმრების შემდეგ (იხ. ჩემი რედაქტირთ. გამოცემული მისი მემუარები, გვ. 137, ან ცენ. ტარაქივიში, ლენ. ფონდი, რვეული 1, გვ. 60).

² ნ. ბარათაშვილი: „*ლექსები და წერილები*“ გვ. 94, 1922 წ.

გასართობი ადგილი არ გვქონდა: არც თეატრები, არც კონცერტები, არც კლუბები, — ჩვენი დროს გატარება იყო ან ერთად სადილი ან ერთად სალამოზედ ყრილობა. ხშირად შევიყრებოდით ხოლმე ახალგაზრდა ამხანაგები ხან ნიკოლოზ ბარათაშვილთან, ხან თ. ლ. ი. მელიქიშვილთან, ხ. ნ. სადილად გარეუბნის ბაღებში. ჩვენი დროს გატარება იყო: ლაპარაკი მაშინდელს ლიტერატურაზედ, სწავლაზედ, სხვა და სხვა ჩვენს გარემოებაზედ... ქართული დარბაისლური, მეტყველი ხუმრობა, შექცევა, სიმღერა; ვისაც უნდოდა ქალაქს თამაშობდა, ნარდს, ჭადრაკს... შემდეგ სეირნობა მთვარიან ღამეს ქუჩებში და ზოგჯერ ბალშიაც.¹ მიუხედავად ასეთი ვიწრო და შემოზღუდული საზოგადოებრივი პირობებისა, ჩვენი ლიტერატურულ-კულტურული ცხოვრების გამოცოცხლება მაინც დაიწყო. 1841 წ. ნ. ბარათაშვილი იმავე გრ. ორბელიანს სწერდა: „ლიტერატურა ჩვენი, ღვთით, დღე და ღამე შოულობს ახალთა მოყვარეთა. მრავალნი ყმაწვილნი კაცნი, მოკლილნი სამსახურიდგან, მკუდროებაში და მარტოებაში, შეეწევიან მამულის ენას, რაოდენიცა ძალუძთ. ესე საზოგადო სული ბუნებითის ენის ტრფილებისა ყმაწვილთ კაცს შორის აღმოაჩენს, რომ ქართველთ არა სძინავთ გონებით“.²

აი, ქართული ლიტერატურის ამ ახალი აღორძინების დასაწყისში დიმიტრიანმა ერთგვარი როლი ითამაშა, პირველი მით, რომ ხელი მოკიდა უცხო ლიტერატურის თარგმნას ქართულად და მეორე; მისი ინიციატივით დაარსდა პირველი საამხანაგო ბიბლიოთეკა ტფილისში. ბიბლიოთეკის დაარსება საკმაო წონის კულტურულ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს გასული საუკუნის 40-იანი წლების პერიოდში. მანამდე ტფილისში არ არსებულა საჯარო ბიბლიოთეკა. აქ პირველი საამხანაგო ბიბლიოთეკის დაარსება და ხელმძღვანელობა იკისრა დიმიტრიანმა, ხოლო მას დახმარებას უწევდნენ მამინდელი ჩვენი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენელნი და მათ შორის ნ. ბარათაშვილი, ვ. ორბელიანი, გრ. ორბელიანი, მ. თუმანიშვილი და სხვები. ამის შესახებ თვით დ. ყიფიანი მოგვითხრობს თავის „მემუარებში“.³ 1848 წ. ერთ თავის წერილში დ. ყიფიანი ამ საამხანაგო ბიბლიოთეკის დაარსების შესახებ სწერდა: „1840 წლიდან მე ვაწარმოებდი კერძო ბიბლიოთეკის შედგენას იმ მაზნით, რომ შემდეგ მოგან დამეარსებია საზოგადოებრივი ბიბლიოთეკა. 1846 წლიდან, ერთი მხრივ, ჩემი სამსახურის მოვალეობის გამო და, მეორე მხრივ, სახსრის უქონლობის გამო — ძალუღბული შევიქენი შემეწყვიტა ჩემი მუშაობა ამ ბიბლიოთეკის გარშემო.“⁴ შემ-

¹ კონსტანტინე მ. მაცოვი: „ნიკოლოზ ბარათაშვილი“, (მასალა ბიოგრაფიისათვის) — „დროება“, № 206, 1981 წ.

² იხ. ნიკ. ბარათაშვილი, გვ. 95.

³ დ. ყიფიანი: მემუარები, გვ. 104 — 05, 1930 წ.

⁴ იხ/ ტფ. სახ. უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმი, 5232. აქვე ინახება წესდებ-ტფილისის ამ პირველი საამხანაგო ბიბლიოთეკისა...

დღე ავტორი მოგვითხრობს, თუ რა პირობებში გადასცა მან ამ ბიბლიო-
თეკაში მოთავსებული წიგნები ტფილისის საჯარო ბიბლიოთეკას.

მაგრამ დ. ყიფიანის კულტურულმა და ლიტერატურულმა საქმიანობამ
განსაკუთრებით გაშალა ფრთები ჟურნ. „ცისკარის“ დაარსების შემდეგ.
უნდა აღვნიშნოთ, რომ „ცისკარის“ დაარსებისა და ქართული თეატრის
აღორძინების საქმეში დ. ყიფიანმა მხურვალე მონაწილეობა მიიღო;¹ იგი
იყო ერთერთი ინიციატორთაგანი ამ ორი კულტურული საქმის წამოწყება-
ში და ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ პერიოდისა და ჩვენი კულტურულ-
ლიტერატურული ცხოვრების რენესანსის საქმე შეუჩერებლად წავიდა წინ.
როდესაც გ. ერისთავმა თავი დაანება ჟურნალ „ცისკარის“ რედაქტორო-
ბასა და გამოცემას 1854 წელს ივ. კერესელიძემ აღძრა მმართველობის წი-
ნაზე შეამდგომლობა, რათა მიეცათ მისთვის „ცისკარის“ ხელახლა გამოცე-
მისა და რედაქტორობის ნებართვა. წინასწარ კერესელიძე შეთანხმებული
იყო ქართულ ინტელიგენტურ ძალებთან ჟურნალში თანამშრომლობის შე-
სახებ. მათ შორის დ. ყიფიანმა აღუთქვა უახლოესი თანამშრომლობა ჟურ-
ნალში და ხელმძღვანელობა დასაბეჭდ წერილების შერჩევაში; როგორც
დოკუმენტებიდან სჩანს, ივ. კერესელიძეს ეშინოდა, რომ იგი შესაფერის
ხელმძღვანელობას ვერ გაუწევდა ჟურნალის საქმეს, წერილების შერჩევას
და ამიტომ დ. ყიფიანი მიუწვევია უახლოეს დამხმარე ხელმძღვანელად. კა-
ვკასის სასწავლო ოლქის მზრუნველი ბარონი ა. ნიკოლაი აცნობებს რა
ყოველივე ამას კონფიდენციალურად დ. ყიფიანს, მასთანვე სთხოვს მას
კონფიდენციალურადვე აუწყოს ივანე კერესელიძეს კეთილსაიმედო-
ბის შესახებ და რამდენად შესაძლებელია მიენდოს მას ქართულ ენა-
ზე ჟურნალის გამოცემის ნებართვა.² 1854 წ. ნოემბრის 10-ს დ. ყიფიანი
კონფიდენციალურადვე უპასუხებს ოლქის მზრუნველს, რომ ივ. კერესელიძემ
რაკი აიღო თავის თავზე ჟურნალის გამოცემა, ის ამ ჟურნალის ლიტერა-
ტურულ ღირსებას უზრუნველყოფს იმ პირობის თანამშრომლობით, რომლებ-
მაც აღუთქვეს ეს თანამშრომლობა და რომელნიც სრულიად კეთილსაიმე-
დონი არიან. მეორე მხრივ, დ. ყიფიანი არკვევს იმ პირობებს, როდესაც
იგი შესძლებს მიიღოს თავის თავზე ჟურნალის ოფიციალური ხელმძღვა-
ნელობა. უწინარეს ყოვლისა დ. ყიფიანი არკვევს იმას, თუ რა დიდი მნიშვნე-
ლობა ექნება ჟურნალის გამოცემას ქართულ ენაზე. ავტორი სწერს: შეუ-
ძლებელია თქმა, რომ ქართველი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი თავდაზნა-
ურობა არ საჭიროებდეს პერიოდულ გამოცემას, რომელიც გაავრცელებდა
მათში ცნობებს და ცოდნას მართველობის სურვილების მიხედვით; იმის
თქმავე შეუძლებელია, რომ ეს გამოცემა უსარგებლო ყოფილიყოს ადგილო-
ბრივ მკითხველთა წრის გარეშე, რადგან მას (ჟურნალს) შეუძლია გამოაქ-
ვეყნოს ცნობები ქართული ხალხის ზნე ჩვეულებათა, რწმენასა და გამოცე-

¹ იხ. ბ. კვიციანიძე; „დიმიტრი ყიფიანი“ 1892 წ.

² იხ. ბარონ ა. ნიკოლაი წერილი ყიფიანისადმი, 1854 წ. 26. აგვისტოს, სიძველე-
თა მუზეუმი №5334.

მათა შესახებ. „1 დ. ყიფიანი მზად იყო ეკისრა ჟურნალის ოფიციალური ხელმძღვანელობა, თუ დაცული იქნებოდა შემდეგი სამი პირობა: 1. ჟურნალს ნაცვლად „ცისკარის“ უნდა დარქმევოდა ტფილისის და საქართველოში ჟურნალი; 2. ჟურნალს უნდა მისცემოდა ერთგვარი მეცნიერული ხასიათი და ამისათვის მასში უნდა დაებეჭდათ ძველი ისტორიული ხასიათის აქტები, გუჯრები, დადგენილებანი და სხვა. ყველა ასეთი დოკუმენტების გამოქვეყნება ხელს შეუწყობდა დ. ყიფიანის აზრის ისტორიული საკითხების შესწავლას; 3. ჟურნალში ფართო ადგილი უნდა დათმობოდა მთავრობის განკარგულებებსა და ოფიციალური დადგენილებების ბეჭედს, რადგან მრავალი დადგენილება მთავრობისა ქართველი თავად-აზნაურობისათვის უცნობი რჩება და ამიტომ მიზანშეწონილი იქნებოდა, რომ ჟურნალს მისცემოდა ოფიციალური მნიშვნელობა და დადგენილები ყოფილიყო, რომ მასში დაბეჭდილიყო იმავე წესით ოფიციალური დადგენილებანი, განცხადებანი და განკარგულებანი და სხვა, როგორც ოფიციალურ საგუბერნიო უწყებებში. მასთანავე ჟურნალი უნდა ყოფილიყო ამიერკავკასიის მთავარ სამართველოს მზრუნველობის ქვეშ. 2 დაახლოებით ასეთივე აზრი გატარებული არის დ. ყიფიანის მეორე რუსულ ხელნაწერში, რომელიც 1857 წელს უნდა ეკუთნოდეს, ე. ი. იმ ხანას, როდესაც უკვე შეუდგენენ „ცისკარის“ გამოცემას. როგორც ამ დოკუმენტებიდან სჩანს, დიმი. ყიფიანს სურდა ახალ ქართულ ჟურნალისათვის მიეცა, ერთი მხრივ, წმინდა ლიტერატურულ ესტეტიური შინაარსი და დაეკავაყოფილები მამინდელი მკითხველის მოთხოვნილებანი სიტყვაკაზმულ მწერლობის მიმართ; მეორე მხრივ, ჟურნალი უნდა ყოფილიყო მეცნიერულ ინფორმაციული: გაერკვია მთელი რიგი მეცნიერული საკითხებისა და მოეთავსებია ცნობები ახალი აღმოცენების მიღწევებისა და სხვათა შესახებ; მესამე მხრივ, ჟურნალი უნდა ყოფილიყო ოფიციალურ დადგენილებათა გამოქვეყნებელი ქართულ ენაზე გამტარებელი მთავრობის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ხაზისა.

როგორც უკვე ანუამად ცნობილი არის, ჟურნალი „ცისკარი“ გამოვიდა 1857 წ. ივ. კერესელიძის რედაქტორობით; დ. ყიფიანი დარჩა ჟურნალის მხოლოდ უახლოესი თანამშრომელი. ამ ხნიდან დ. ყიფიანმა ხელი მოკიდა უცხოეთის ენებიდან სხვა და სხვა ლიტერატურული ნიმუშების თარგმნას. აქვე მოათავსა მან შექსპირის „რომეო და ჟულიეტას“ თარგმანა: 3 მანვე გადმოთარგმნა ფრანგულიდან „წვიმა“ და მოათავსა იმავე „ცისკარში“. 4 1860 წ. „ცისკარში“ დაიბეჭდა ფრანგულიდან მისივე ნათარგმნი

¹ იხ. დ. ყიფიანის წერილი კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველისადმი, 1854 წ. 10 ნოემბერი, იქვე.

² იხ. დ. ყიფიანის წერილი კავკას. სასწ. ოლქის მზრუნველისადმი, 1854 წ. 10 ნოემბ-

³ არის დარჩენილი თვით დ. ყიფიანის ხელნაწერი-თარგმანი. იხ. სიძველეთა მუზეუმი № 2677.

⁴ 1896 წ. გამოვიდა ცალკე წიგნათა.

ოქტავ ფელიეტის თხზულება: „რომანი ერთის ღარიბის უმაწვილი კაცი-
სა“;¹ დ. ყიფიანსვე ეკუთვნის მოლიერის კომედის პირველი თარგმანიც
ქართულად: 1861 წ. მან გადმოთარგმნა მისი: „ცოლის შერთვიენება“²
1863 წლის იანვრის ნომერშივე დაიბეჭდა დ. ყიფიანის ორიგინალური მო-
თხრობაც: „თურგმენური“ ცხენი“, რომელშიაც რამოდენადვე ავტობიო-
გრაფიული ცნობებიც არის გატარებული. გარდა „ცისკარისა“ დ. ყიფიანი
თანამშრომლობდა „საქართველოს მოამბეში“³ (1863 წ.), ჟურნ. „მოამბე-
ში“, რომელშიაც მოთავსებული აქვს შექსპირის „ვენეციელი ვაჭრის“ თა-
რგმანი,⁴ ილია ჭავჭავაძის ჟურნალ „ივერიაში“ და „ქართულ ბიბლიოთე-
კაში“, რომელიც ქუთაისში გამოდიოდა ქართველ ქალთა ხელმძღვანელობით.
1892 წ. ცალკე წიგნად გამოიცა მის მიერ თარგმნილი გ. ჰიუგოს „ოთხმო-
ცდა ცამეტიდან“. საერთოდ, დიმ. ყიფიანის თარგმნებს თავის დროზე დი-
დდ მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც ენის წარმატების საქმისათვის, აგრეთ-
ვე ქართული ლიტერატურისა და მხატრული-სიტყვა-კაზმული მწერლობის
ზრდისათვის. იმ ხანებში, როდესაც ძველი ლიტერატურა ძალზე ღარიბი
იყო არა მარტო უცხო მწერლობის ნათარგმნით, არამედ ორიგინალური ნა-
წერებითაც, დ. ყიფიანის მიერ მოლიერისა, შექსპირის, ბომარშეს, ჰიუგოს
და სხვების ნაწერების გადმოთარგმნას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ლიტე-
რატურის წინმსვლელობის საქმისათვის. გარდა ამისა დ. ყიფიანის თარგმ-
ნები ხელს უწყობდა ქართული ენის გამშვენიერებასა და დადგინებას. სწო-
რედ ამ მხრივ აფასებენ დ. ყიფიანის ლიტერატურულ მოღვაწეობას მა-
შინდელი ახალთაობის მწერლებიც. გ. წერეთელი „ვენეციელი ვაჭრის“
თარგმნის შესახებ სწერდა: „დიმიტრი ყიფიანი დიდი ხნიდგან განთქმულია
ჩვენს ლიტერატურაში, როგორც სამაგალითო ენით მწერალი და დახელო-
ვნებული მთარგმნელი შექსპირისა.“

აი ამისთანა საქვეყნო მოძღვრის თხზულება პირველად დიმიტრი ყი-
ფიანმა წაგვაკითხა ქართულს ენაზე. მაშ იფიქრე, მკითხველო, რამდენი პა-
ტივისცემა და მადლობა უნდა მიგვიძღოდეს მთარგმნელისადმი. შექსპირის
თხზულებებთან დიმ. ყიფიანის სახელიც მუდამ ძვირფასი და დაუფიწყარი
იქნება ჩვენ ლიტერატურაში; იმედი გვაქვს, რომ დ. ყიფიანი არ შესწყვეტს.
ამ დიდს მოღვაწეობას სამშობლო ლიტერატურის ასპარეზზედ და ქართ-
ველ შთამომავლობას წააკითხებს ყველა საუკეთესო თხზულებას შექსპირი-
სას.“⁵

რასაკვირველია, დღეს-დღეობით, როდესაც ლიტერატურულ-ესთეტიკ-
რი ცხოვრება და ქართული ენის საქმე ბევრად წავიდა წინ შედარებით

¹ არის ცალკე ამონაბეჭდი „ცისკრიდანაც“.

² იხ. „ცისკარი“, № 3, 1862 წ.

³ იხ. თარგმანი მიტჩელის: „ზეზურ მნათობი“.

⁴ იხ. „მნათობი“ № 4-5, 1872 წ.

⁵ (გ. წერეთელი): ბიბლიოგრაფიული ზენიშენები, „ქრებულნი“, № 8-9, 1872 წ.

მაშინდელ ეპოქასთან, დ. ყიფიანის თარგმანი ვერაგის დაკმაყოფილებს შავრამ მისი ლიტერატურული მუშაობა დაფასებული უნდა იქნეს არა თანამედროვე საზომით, არამედ ისტორიული მიდგომით და მაშინდელი ეპოქის თვალსაზრისით.

როგორც ავღნიშნეთ, დიმ. ყიფიანის ლიტერატურული მუშაობა მართო უკზო მწერლობის სიტყვა-კაზმული ნაწერების თარგმნით არ ამოიწურებოდა; იგი ერთგული დარაჯი იყო მეცნიერებისა და დიდი მოსურნე საქართველოში მეცნიერული შრომებისა და მეცნიერების გავრცელების. დ. ყიფიანმა, როგორც უაღრესად ევროპულად განათლებულმა პიროვნებამ, კარგად იცოდა მეცნიერების მნიშვნელობა ერის ცხოვრებაში და ამიტომ ცდილობდა მის გავრცელებას საზოგადოებაში. კერძოდ დ. ყიფიანის მეცნიერული მუშაობის დასახასიათებლად საინტერესო არის მისი ისტორიული ხასიათის ნარკვევები საქართველოს წარსულიდან და შენიშვნები და წიგნი ქართული გრამატიკის შესახებ: დ. ყიფიანის სასარგებლოდ ისიც უნდა ითქვას, რომ იგი პირველი შეეხო ჩვენს ისტორიულ ლიტერატურაში საერთოდ ქართული ფეოდალიზმისა და კერძოდ ბატონყმობის განვითარების საკითხს საქართველოში. 1846 წ. გაზ. „კავკაზის“ ფურცელზე დ. ყიფიანმა პირველად გამოაქვეყნა ისტორიული ხასიათის წერილი თამარ მეფის ეპოქის შესახებ, რომელშიაც ილაშქრებდა იმავე „კავკაზის“ ზოგიერთ თანამშრომლების (მაისუროვის და სხვების) წინააღმდეგ, რომელნიც ამახინჯებდნენ მისი გაგებით საქართველოს ისტორიულ წარსულს.¹ 1854 წ. იმავე „კავკაზის“ ფურცლებზე დ. ყიფიანი აქვეყნებს ვრცელ წერილს *Несколько мыслей о материалах для истории Грузии*² რომელაც შემდეგ ცალკე წიგნათაც გამოვიდა. ეს წიგნაკი სამეცნიერო ხასიათის გამოკვლევას წარმოადგენს და კრიტიკულად ეხილავს საქართველოს ისტორიის მასალებს. ნარკვევში განხილულია შემდეგი საინტერესო საკითხები. საქართველოს ისტორიული წარსულიდან. 1. რა ზომად დასახელოვნებულა სასულიერო განათლება ხალხისა; 2. საერთო განათლება როგორ ჰქნანს; 3. მწერლობა თუ ლიტერატურა როგორი ყოვილა; 4. რა და რა საზღვრები ჰქონია ქართველს ქვეყანასა, როგორც უმეტესს ძლიერებაში, ისე უძლურებაში და 5. რა და რა ქვეყნებამდინ მიჯღწევიათ ქართველებსა, თავისს სამეფოს მართო ომიანობითა და სავაქრო აღებმიცემობით.³ ეს წერილებიც არ არის მოკლებული ინტერესს. განსაკუთრებით საინტერესოა თვით დ. ყიფიანის დასახასიათებლად მისი შეხედულება ქართველ ქალის მდგომარეობაზე და როლზე. ავტორი აღნიშნავს რა იმ დიდ განსხვავებას, რომელიც არსებობდა ქრისტიანულ და მაჰმადიანურ სოფლმხედველობათა

¹ Д. Кипиани: „Век Тамары“ — „Кавказ“, № 33, 1846 წ.

² Д. Кипиани: აღნიშნული წერილი: „Кавказ“, № 30, 31, 33, 35, 37, 39, 1854 წ.

³ ვარგებლობ „რისკრის“ თარგმანით, (№ 4, 1860 წ.) რომ დავიცვა მაშინდელი სტილი და მართლწერა.

შორის საერთოდ და კერძოდ ქალთა საკითხში, დაასკვნის: „... ამის გამო უძთავრესი უურადღება ძველის დროებითგანვე მიქცეული იქნებოდა ქალების კეთილს აღზრდაზედა და განათლებაზედ — რადკან ქალია ის ქვაკუთხედი რომელზედაცა ჰმყარდება ქვეყნიერი ბედნიერება კაცისა. აქედამ განიერება ადვილად გამოიხატავს, რომ ქალის განათლებით უნდა განიცდებოდეს საზოგადოთ ქვეყნის განათლებაცა... ამ გვარად გაკეთილშობილებულა ქალი რასაკვირველია თავის შინაობასაც გააზღილობინებდა და რალათქმა უნდა, რომ ხალხის საზოგადოებოთი ერთმანეთის დამოკიდებულებაც უსათუოდ კეთილად უნდა წარმართულიყო... იქნება მაგდენი შეცდომა სულაც არ მოგვივიდეს, აქედამ რომ ერთი დიდი საგანი დაეინახოთ, რომლისაკენაც მიიმართებოდა ძველებური ჩვენი ქალების პედაგოგია ანუ აღზრდა: განუწყვეტელი ბრძოლა, რომ ჰქონდა ხალხსა თავისის სარწმუნოებისა და თავისის თვით მყოფობის მტერთანა, შინაური მყუდროება და სიმშვიდე იყო გამამხინვებელი ამ გმირულის ხალხისა: — შინ რომ კაცს ეს ნეტარება არ ჰგულებიყო, გარეთ უმეველია, უფრო გელდამწვარი იქნებოდა: — ეს იყო მიზეზი, რომ დიდს პატივის ცემას ასწავებდნენ ნათესაობის კავშირისას; პატიოსნების სახიერებას შეაგონებდნენ და ვალდებულების უდრტუნველად მორჩილებას; და ამ გვარი გრძნობა რომ ყოველთვის და ყოველგან დამამთავრებელი და დამამკვიდრებელი ყოფილა საზოგადოებოთისასა და კერძობოთისაც კეთილდღებისა. ამ რიგათ დიდი ხანია, რაც საქართველოში ქალი გამოყვანილი არის კაცის მხევობისაგან და სიტყვისაშებრ საღვრთო მოძღვრებისა, ქალს მიეტვისა, როგორც გონიერსა და ნარნარს მეგობარს კაცისასა, დაარსებითგანვე იმისი კუთვნილი დამამშვიდებელი მნიშვნელობა ჩვენ შორის. ასე მიაწია ახალს შთამომავლობამდის ძველებურმა ჩვენმა საერთო განათლებამ; რასაკვირველია, შორს არის ეს განათლება იმ განათლებაზედ, რომელსაც ამ დროში განათლებას ვეძახით. მაგრამ ეს იყო ის მტკიცე და შეურყვეველი კავშირი ხალხისა, ვერა რამ გარეგანმა ღონემ რომ ვერ დაარღვია საუკუნეობათ მიმდინარეობაში.“¹

მკითხველმა არ უნდა დაივიწყოს, რომ ავტორს მხედველობაში ყავს მაღალი წოდების ქალები; დაბალი ფენა, მშრომელი გლეხობის ქალები, რომელნიც მონობის მძიმე პირობებში იმყოფებოდნენ, — ავტორის უურადღებას არ იპყრობოდა. მაგრამ დ. ყიფიანი სრულიად სამართლიანად აღნიშნავდა იმ დიდ როლს, რომელიც საქართველოს წარსულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მინიჭებული ჰქონდათ მაღალი წრის ქალებს. ისტორიულმა აუცილებლობამ და პირობებმა მაღალი წრის ქალს დააკისრა კულტურული მისიის შესრულება — მწიგნობრობის გავრცელება საზოგადოებაში; ან როგორც დ. ყიფიანი აღნიშნავს: „ჩვენში ვახტანგ ჯუღის მღვდლის დრომდინ მაინც, სტამბა სულ არ ყოფილა და ქალები კი, კეთილშობილნი

¹ Д. Квициანი: „Несколько мыслей о материалах для Истории Грузии“ მოგვიანილი ციტატის თარგმანი ვკუთვნის „ცისკრის“ რედაქციას.

ყოველივე გამოურცხველად, დალოცვილნი იყვნენ მწიგნობრობაში, ანუ ლიტერატურაში.¹ მეორე მხრივ, როგორც დ. ყიფიანიც აღნიშნავს, ძველი ქართველი ქალი გამოდიოდა არსებულ წყობილების დამცველად და ქადაგებდა „ვალდებულების უდრტვიწველად მორჩილებას“; უკეთ რომ ვსთქვათ, დამცველად იმ სოციალური წესწყობილების, რომელიც ბატონ-კმურ ურთიერთობაში გამოიხატებოდა. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო: ქალი თავისი წრის შვილი იყო და მას არ შეეძლო გადაეღაბა თავისი წოდებრიობის ფარგლები.

დ. ყიფიანის ნარკვევში ერთი დიდი აზრი სჩანს: იგი მხურვალე დამცველი იყო ქალთა ემანსიპაციისა და მომხრე ქალის საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოყვანის; ამ თავის დებულებას დ. ყიფიანი ისტორიულადაც ამტკიცებდა იმ როლის გაშუქებით, რომელიც მინიჭებული ჰქონდა ქართველ ქალს წარსულ ცხოვრებაში. რასაკვირველია, დ. ყიფიანის ეს თვალსაზრისი არ სცილდებოდა წოდებრივობის ფარგლებს, — მისთვის ჯერ კიდევ გაუგებარი და მიუღებელი იყო წოდებათა გათანასწოების პრინციპი, მაშასადამე, საერთოდ ქალთა გათანასწოების პრინციპიც; მიუხედავად ამისა, თავის ეპოქისთვის დ. ყიფიანის წოდებრივობის საფუძვლებზედაც აგებული ქალთა ემანსიპაციის პრინციპი პროგრესიულ მოთხოვნას წარმოადგენდა.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია დ. ყიფიანის მუშაობა ქართული გრამატიკის საკითხების გარშემო. დ. ყიფიანის გრამატიკული აზროვნების შესასწავლად რამოდენიმე ლიტერატურულ დოკუმენტი მოიპოვება; მათ შორის საინტერესოა უკვე აღნიშნული ქართული გრამატიკის ისტორიაში ორი მისი მეცნიერული ხასიათის შრომა: კრიტიკული შენიშვნები პროფ. დ. ჩუბინაშვილის ქართული გრამატიკის შესახებ, დაწერილი 50-იან წლების დასაწყისში² და 1882 წ. ცალკე წიგნად დაწერილი „ახალი ქართული გრამატიკა“.³

დ. ყიფიანის ინტერესი ქართული გრამატიკის საკითხებისადმი გამოწვეული იყო ორი დიდი გარემოებით: 1. წმინდა პრაქტიკული და პედაგოგიური მოსაზრებითა და 2. მეცნიერულ-პრინციპიალური ინტერესით. 40-50-იან წლებში ევროპის ლიბერალური პოლიტიკის წყალობით ქართულ ენას საპატიო ადგილი ჰქონდა დათმობილი სასწავლებლებში; ევროპის ცდილობდა ქართული ენის შესწავლით გამოეწვია ქართველ ახალგაზრდობაში ინტერესი რუსული ენის უფრო საფუძვლიანი შესწავლისა; იგი ფიქრობდა, რომ ამ გზით შესაძლებელი იქნება რუსეთის თვითმპყრობელობის

¹ იქვე.

² გამოქვეყნებულია პროფ. **W** ცაგარლის შრომაში: „Сведения о памятниках Грузинской письменности“, ტ. I, ნაკ. III, გვ. 54—101, 1894 წ. იხ. აგრეთვე დ. ყიფიანის: საგრამატიკო შენიშვნები, უნივერსიტ. მუზეუმში, № 4913/2

³ დიმიტრი ყიფიანი: „ახალი ქართული გრამატიკა“, პეტერბურგი, 1882 წ.

სიყვარულის განმტკიცება ქართველ ახალგაზრდობაში და, რაც აღსანიშნავია, ნამდვილი მოხელეების გამოზრდა. ქართული ენის შესწავლისა და ქართული სახელმძღვანელოების დამუშავების მიზნით ტფილისში არსებულ „კომიტეტ ნაჩერტანია უჩებნიხ პოსობია“-ში გახსნილი იქნა ქართული ენის განყოფილებაც. ამ განყოფილების თავმჯდომარეობა მინდობილი ჰქონდა დ. ყიფიანს, ხოლო წევრებად ითვლებოდნენ: პლ. იოსელიანი, გ. ყორღანაშვილი, მღვდ. ე. ალექსიშვილი, ივ. თურქესტანიშვილი და მღვდ. გ. მოლოდინაშვილი. დ. ყიფიანს წილად ხვდა განეხილა ცნობილ პროფ. დ. ჩუბინაშვილის ქართული გრამატიკა და რუსულ-ქართული ლექსიკონი, რომელიც წარმოდგენილი იყო სახელმძღვანელოდ აქაურ სკოლებისათვის. დ. ყიფიანმა საფუძვლიანი კრიტიკა გაუყეთა პროფ. დ. ჩუბინაშვილის ზოგიერთ გრამატიკულ მოსაზრებებს და მოითხოვედა როგორც თეორიულ-პრინციპიალურ თვალსაზრისით, აგრეთვე პედაგოგიურ-პრაქტიკულ მოსაზრებებითაც მთელ რიგ შესწორებების შეტანას დ. ჩუბინაშვილის მიერ წარმოდენილ ქართული გრამატიკის სახელმძღვანელოში; დ. ყიფიანი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ჩუბინაშვილის გრამატიკით უნდა ვასწავლოთ ქართული ენა აქაური მართვლობის მომავალ მოხელეებს, ხოლო ჩუბინაშვილის ზოგიერთი მოსაზრებანი დაცლებული არის ნამდვილ ხალხურ ცოცხალ ენასა და ამიტომ მოსალოდნელია მომავალმა მოხელემ დამახინჯებულად შეისწავლოს ქართული ენა და სრულიად ვერ გადმოსცეს საქმის ნამდვილი ვითარება. დ. ყიფიანის შენიშვნებსა და კრიტიკას ვრცელი პასუხი გასცა პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა. ამის საპასუხოდ დ. ყიფიანმა კვლავ დასწერა თავისი შენიშვნა და გადაუგზავნა კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს.¹ ასე გაიმართა პირველი მნიშვნელოვანი პოლემიკა პროფ. დ. ჩუბინაშვილისა და დომ. ყიფიანს შორის 50-იან წლებში ქართული გრამატიკის შესახებ. ამ პოლემიკის შესახებ მე სიტყვას დაუთმობ ქართული ენის მკვლევარს პროფ. აკ. შანიძეს. „მთელი ეს მასალა, — სწერს აკ. შანიძე, — ძალიან დამახასიათებელია იმდროინდელი ქართ. გრამატიკული აზროვნებისათვის და ააშკარავებს დ. ყიფიანის საღ გრამატიკულ ალღოს ბევრს საკითხებში. დ. ყიფიანს ნათლად აქვს წარმოდგენილი გრამატიკის დანიშნულება. მისი აზრით, ცოცხალ ენას თავზე კი არ ახვევენ კანონებს, არამედ იგი თვით იძლევა კანონებს. მკვლევარის საქმეა გამოარკვიოს ეს კანონები და არ უარყოს იგი. რაიცა შეეხება გრამატიკის სხვა და სხვა საკითხს, უნდა ავლენიშნოთ, რომ დ. ყიფიანი კარგად ერკვევა ხმარებიდან გამოსულ ასოების გამოთქმაში, უარყოფს განსხვავებას არსობითი სახელებსა და ზედსართავებს შორის: ზედსართავი, როგორც განსაკუთრებული ნაწილი მეტყველებისა, მისი აზრით, ქართულში არ არსებობს. ქართული „თანდებული“ რუსულად უფრო „прилог“ იქნება, ვიდრე „прилог“. განსაკუთრებით შეუდარებელია დ. ყიფი-

¹ დოკუმენტები დაბეჭდილია პროფ. ა. ცაგარლის ზემოდ დასახელებულ შრომებში.

ნი, როგორც მოსარჩლე მოთხოვნითი ბრუნვისა, იმ ბრუნვისა, რომელიც ძველ ქართულში— მან ნაწილაკით იყო ნაწარმოები (მაგ. კაც-მან, დედა-მან ღა მისთ.) ახალ ქართულში კი მა ან მ ნაწილაკით (მაგ. კაც-მა, დედა-მ და მისთ.). ქართული გრამატიკის ავტორების მიერ ეს ფორმები ბრუნვის ფორმებად იყო და ახლაც არის მიჩნეული. მაგრამ დ. ჩუბინაშვილი ამ ბრუნვას უარყოფდა და არ შექონდა თავის გრამატიკაში. ამ ბრუნვის უარყოფა მოპდინარეობს ვენის პროფესორის Alter-ისაგან. რომელმაც ჯერ კიდევ 1798 წელს გამოსცა წიგნი ამ სათაურით: *Über Georgianische Literatur* („ქართული ლიტერატურის შესახებ“), სადაც იგი ბიბლიის ქართ. ვერსიის ენას ეხება და კაც-მან ფორმა ისე აქვს გაგებული, როგორც ბერძნ. *ἀνθρώπος* ე. ი. მან დაბოლოვება ნაწევრად (ე. ი. არტიკლად) აქვს მიჩნეული. შემდეგ ეს აზრი ბროსეს მიერაა სასტიკად გატარებული მის გრამატიკაში. ბროსეს გავლენით კი დ. ჩუბინაშვილიც არ სცნობდა მას როგორც ბრუნვას. დ. ყიფიანი სავარაუდოდ აღნიშნავს, რომ ეგ ბრუნვა რომ არა, ბევრ შემთხვევაში აზრი გაუგებარი იქნებოდაო.¹ აქვე უნდა ავლნიშნოთ, რომ პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა დიდი ნაწილი დ. ყიფიანის მოსაზრებებისა და კრიტიკული შენიშვნებისა გაიზიარა და თავის ახალ გრამატიკაში (იხ. „*Краткая грузинская Грамматика*“ 1855) ამის მიხედვით შეიტანა შესწორებანიც.²

განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენს დ. ყიფიანის 1882 წ. სამეცნიერო აკადემიის სტამბაში დაბეჭდილი „ახალი ქართული გრამატიკა“. გარდა თეორიულ-პრინციპიული მოსაზრებებისა, დ. ყიფიანს წმინდა პრაქტიკულ პედაგოგიური და პოლიტიკური მომენტებიც ამოქმედებდა ამ წიგნის გამოქვეყნების დროს. როგორც უკვე ცნობილია, ევრონციონის შემდეგ პერიოდში თვითმპყრობელობის პოლიტიკა ადგილობრივ ერებისადმი საგრძნობლად იცვლება, ხოლო შამილის შეპყრობისა და მთიულეთის საბოლოო დამარცხების (1864 წ.) შემდეგ რუსიფიკატორული პოლიტიკა თავის საშუალოზე გამოვიდა. განსაკუთრებით 70-იანი წლების მეორე ნახევარში და 80-იან წლებში, როდესაც ჩვენშიაც რუსეთის რევოლუციონური მოძრაობის ზეგავლენით დაიწყო მოძრაობა ახალგაზრდობაში და ჩამოყალიბდა რევოლუციონური წრეები. რუსეთის თვითმპყრობელობამ სასტიკ ზომებს მიმართა და რუსიფიკატორულ აგრესიული პოლიტიკით იგი ცდილობდა ყოველივე ქართულის აღმოფხვრას; განსაკუთრებით მიზანში იყო ამოღებული ქართული სკოლა და ქართული ენა. ქართული ენის შევიწროვებისა და სკოლის გარუსების საშუალებით შავი რეაქცია ცდილობდა დენაციონალიზაცია თავის ლოლიკურ შესაძლებლობამდე მიეყვანათ. შავი რეაქციის მოცი-

¹ პროფ. აკ. შანიძე: „დიპტრი ყიფიანი, როგორც გრამატიკოსი“ (ხელნაწერი). ეს პატარა ნარკვევი აკ. შანიძემ სპეციალურად ჩემი თხოვნით დასწერა, რისთვისაც უღრმეს მადლობას მოვასხმებ.

² იქვე.

ქულები საქართველოში იმასაც ამტკიცებდენ, რომ ქართველებს არა ყავთ შესაფერისი კადრი პედაგოგიური პერსონალისა და შესაფერისი სახელმძღვანელოები ქართულს ენაზე, რომ შესაძლებელი იყოს ქართული სკოლის არსებობა და უზრუნველყოფა. როგორც ქვევით დავინახავთ, დ. ყიფიანი თავდადებით იცავდა ქართულ სკოლისა და ქართულ ენას რუსიფიკატორთა შემოტევისაგან, მისი „ახალი ქართული გრამატიკა“ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი იარაღთაგანი იყო, ამ შავრახმელების წინააღმდეგ მიმართული. თავის გრამატიკის შესავალში ავტორი სწერს:

„ყველაფერს თავისი ბეჭედი აზისო, ნათქვამია, და ისეც გამოდის, რომ ამ ჩვენს დროთა ვითარებასაცა ჰსმია თავისი ბეჭედი. რიგი და სამართალი მოითხოვდა სწავლას ისე დაეწყებდეთ ხოლმე, რომ ადვილიდამ ძნელამინ და ძნელიდამ უმძიმესამდინ გაუჭირვებლად ვივლიდეთ; თორემ რასაც ახლა თვალთა ვხედავთ და რაც გარს გვახვევია, აქედამ მოყოლების მაგიერად, სწავლას იქედამ გვაწყებინებენ ხოლმე, რაც ჯერ მიუწოდომელია ჩვენი თვალისათვისაც და გონებისათვისაც და ამითი საქმე მეტად გვიძნელდება იქვეც აგრე იტანჯებით სწავლითა, შვილებო; გეოგრაფიაში, მაგალითად იტყვი, ჯერ მთელი ქვეყანა შემოვარბენინეს ფიქრითა და ბოლოს მოგიყვანეს ამ ჩვენს, ქვეყნისოდენა რუსეთში;—საქართველოს გეოგრაფია ხომ გერაც არავის უსწავლებია თქვენთვისა,—ენებში ჯერ ფრანცუზულს მოგაბოლეს, მერე რუსულსა და თქვენი დედა ენა კი, გეოგრაფიისა არ იყოს, ულაც არავის უსწავლებია,..“ იმავე წიგნში პროფ. დ. ჩუბინაშვილის ხმარტ დ. ყიფიანი სწერს: „თქვენი გრამატიკა აღარ იშოვებოდა და აღარც ბევრის; საქმე ისე გაგვიძნელდა, რომ დედა ენას ვეღარ ვახერხებდით:—ერთი ღონე აღარ იყო, ჩემი შვილებისათვის მევე უნდა შემედგინა გრამატიკა, როგორც მებერებოდა და, აი, სტამბაში ვგზავნი კიდევ დასაბეჭდავად“.¹ მოყვანილი ციტატები ნათლად ამტკიცებენ, თუ როგორი პრაქტიკულ-პედაგოგიური მოსაზრებანი აინტერესებდა დ. ყიფიანს. იგი არსებითად ქარყოფდა სწავლების იმ მეთოდს, რომელიც გამეფებული იყო მაშინ საქართველოს სკოლებში და წმინდა პედაგოგიურ-ეროვნული თვალსაზრისით მოითხოვდა დაბალ კლასებში ქართულ ენაზე სწავლებას ყველა საგნებისა. სწორედ ამ თვალსაზრისით ხელმძღვანელობდა იგი, როდესაც იცავდა ქართულ სკოლასა და ქართულ ენასა და სწერდა თავის „ახალ ქართულ გრამატიკას“

როგორც მეცნიერული შრომა ეს წიგნი არ არის ინტერესს მოკლე-ული. მაგრამ დ. ყიფიანის გრამატიკული აზროვნების შეფასების საქმეში იტყვა დაუთმოთ იმავე აკ. შანიძეს. უკვე დასახელებულ ნარკვევში პროფ. აკ. შანიძე სწერს:

¹ დ. ყიფიანი: „ახალი გრამატიკა“, გვ. 5—6, 1882 წ.

„გრამატიკაში, დ. ყიფიანის აზრით, შემოდის არა მარტო მორფოლოგია (დ. ყიფიანის „ეტიმოლოგია“) და სინტაქსი, არამედ ორთოგრაფიაც, რაიცა იმდროინდელი გაგებაა საზოგადოდ და აქა-იქ ახლაც კი გვხვდება ხოლმე, ამ ნაწილთაგან მას გამოქვეყნებული აქვს მარტო „ეტიმოლოგია“. უნდა ითქვას, რომ ავტორი რიგიანად ერკვევა მორფოლოგიურ საკითხებში, განსაკუთრებით სახელთა ბრუნვა აქვს კარგად დამუშავებული. ზმნათა სირთულე და სიძნელე, მართალია, მასაც ვერ დაუძლევა სავსებით, მაგრამ ბევრი დეტალი კარგად აქვს გაშუქებული, დ. ყიფიანისათვის დამახასიათებელია, რომ იგი ზოგიერთ საკითხს ისტორიულად არჩევს, მოჰყავს სხვათა აზრი და თავის გაგებას უპირისპირებს, ამასთანავე ერთად იგი ზოგჯერ ქართული ენის გრამატიკულ ფორმებს ადარებს ევროპული ენების ფორმებთან (რუსულთან, ფრანგულთან, გერმანულთან, ინგლისურთან, ლათინურთან), ამ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის წყალობით მისი გრამატიკა წინანდელ გრამატიკაზე უფრო მაღლა დგას და მათ შორის დ. ჩუბინაშვილისაზედაც. ზმნებში განსაკუთრებით კარგათ აქვს დამუშავებულ საკითხი ასპექტის შესახებ, რაიცა წარმოდგენილია გრამატიკის ბოლოს დართულს ტაბულაში... დ. ყიფიანს, როგორც ჩანს, ქართული ლექსიკონიც აინტერესებდა. გრამატიკის ბოლოს (გვ. 197) მას დაურთავს „ლექსიკონი ისეთი სიტყვებისა, რომლებიც ან იშვიათად იხმარება“ ქართულ ენაში, ან რომლებიც უცხო ენებიდან არის შემოსული“.¹

ასეთი იყო დ. ყიფიანის მუშაობა ქართული მეცნიერების ფრონტზე, განსაკუთრებით აღსანიშნავი და საინტერესო არის დ. ყიფიანის მოღვაწეობა როგორც პუბლიცისტის. არც ამ დარგში უწერია მას ბევრი, მაგრამ რაც დაწერილი აქვს თავისებური ინტერესით იკითხება. დ. ყიფიანის ზოგიერთ პუბლიცისტურ წერილებსა და მათში გატარებულ აზრებს ჩვენ უკვე გავსცანით. პირველ ხანებში დ. ყიფიანი უმთავრესად ეხებოდა მიწის მფლობელობის საკითხს-საქართველოში, ბატონყმურ ურთიერთობაზე ფეოდალიზმის საკითხს საქართველოში სასოფლო მეურნეობის რაციონალიზაციას, ბატონყმობის მოსპობის პირობებს და მრავალ სხვა კითხვებს, რომელთაც უახლოესი კავშირი ჰქონდა საქართველოს ეკონომიურ წარმატების საქმესთან და წოდებათა ურთიერთობასთან. სწორედ აღნიშნულ საკითხებს ეხებოდა დ. ყიფიანის შემდეგი წერილები: 1) „Состояние имений в Грузии“² და 2) „О состоянии имений в Грузии“³—ამ წერილში დ. ყიფიანს აინტერესებდა მფლობელობის განყოფილების საკითხი საქართველოში და თავდაზნაურობის სასოფლო მეურნეობის წარმატების საქმე; აქვე არის მოცემული ცნობები მეფე ვახტანგ მე-6 კანონების შესახებ მამულების მფლობელობის შესახებ.

¹ პროფ. აკ. შანიძე: „დმიტრი ყიფიანი- როგორც გრამატიკოსი.“

² Д. Кипиани „Состояние имений в Грузии“, „Журн. мин. государственных имуществ.“ кн. XXVIII, гв. 83—91, 1844 г.

³ Кавказ, №-2, 1848 г.

ბელობაზე საქართველოში; 3) „О том, о сем и, между прочим, о сословиях Закавказских“;¹ 4) „О путях к достижению общества“; მოხსენება წაკითხული 1857 წ. კავ. სასოკლო-სამეურნეო საზოგადოების წლიურ სხდომაზე; 5) „ბატონეობა“ ხელნაწერი 1862 წ.² და 6) „От улучшения быта помещичьих крестьян“ – ვრცელი მოხსენება გლეხთა განთავისუფლების პირობების შესახებ წაკითხული 1863 წ. ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა კრებაზე³ და 7) ვრცელი წერილობითი მოხსენება წარდგენილი ტფ. ცენტრალურ კომიტეტში 1864 წ. გლეხობის ხიზანთა მდგომარეობაზე გადაყვანის შესახებ.

დიმ. ყიფიანის წერილების მეორე წყება შეეხება პოლიტიკურ-ეროვნულ საკითხებსა და ქართულ ენას: ამ წერილებში გამოთქმული არის დ. ყიფიანის პოლიტიკური კრედიო და მისი სამოღვაწეო პროგრამა. დ. ყიფიანი მტკიცედ და ურყევად იცავდა იმ ორ სახოვან ფორმას, რომელიც რუსეთის ტახტის ერთგულებასა და სამშობლოს სიყვარულში გამოიხატებოდა: ეს იყო მე-19 საუკუნის მთელი თავად-აზნაურობის ეროვნულ-პოლიტიკური პროგრამა. ამ პროგრამას ვერ გასცილდა ქართველი თავად-აზნაურობა და არც შეეძლო გასცილებოდა: მისი კლასიურ-წოდებრივი ინტერესები ღრმად იყო შეჭსოვილი ამ პროგრამასთან და ტახტის ინტერესების დაცვის საქმესთან. ამ მამდინარეობის თეორეტიკოსი და მისი პრინციპალური დამცველი იყო დ. ყიფიანი, როგორც თავისი პრაქტიკულ-სახელმწიფოებრივი, ისე ლიტერატურული მოღვაწეობით დ. ყიფიანი ამ პროგრამას ემსახურებოდა. 1848 წ. აპრილის თვეში მის მიერ წარმოთქმული სიტყვა ისტორიული ხასიათისა იყო იმდენად, რამდენათაც ქართველი თავად-აზნაურობა ერთგულების ფიცს სდებდა რუსეთის ტახტის წინაშე და მზად იყო დაეცვა რუსეთის თვითმპყრობელობა და ტახტი ევროპის მაშინდელი რევოლუციონური მოძრაობისაგან. ამავე რკალს შეეხებოდა მისი წერილი დაბეჭდილი 1860 წ. „ცისკარში“ ქართული ენის შესახებ. მაგრამ 60-იანი წლების დასაწყისიდან უკვე იწყება საქართველოში რეაქციის მწვევე სუსხი, ვანსაკუთრებით 60 იანი წლების მეორე ნახევრიდან რეაქციონურმა პოლიტიკამ საგრძნობლად გამოაშკარავა თავისი ბასრი ბრკეალები. ამას თავისი ისტორიული მიზეზები ჰქონდა. ევრონაცოვის პერიოდში მთავრობასა და საზოგადოების შორის თითქოს ნორმალური ურთიერთობა დამყარდა; ევრონაცოვმა თავისი ლიბერალი პოლიტიკით სავსებით მოიშხრო თავად-აზნაურობა და ამით თითქოს მტკიცე კონტაქტი დაამყარა მთელ საქართველოს საზოგადოებრივ ძალებთან. მაგრამ ყირიმის ომმა ძირითადი წინააღმდეგობა გამოაშკარავა თვით საქართველოს საზოგადოებრივ ფენებს შორის და მთელი

¹ ცალკე ბროშურად გამოცემული 1853 წ. ან იმავე წლ. „Кавказ“, № 79, 81, 83, 84.

² იხ. ტფ. უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმი, № 5232.

³ იხ. იქვე ქართული დედანი მოთავსებულია ცენტრარქივში.

რუსეთის სოციალ-ეკონომიური წყობილების შეუსაბამეობა ცხოვრების ვითარებასთან აშკარა გახდა. ამ დიდი კრიზისის შედეგი იყო ის რევოლუციონური და დემოკრატიულ სოციალისტური მოძრაობა, რომელმაც თავი იჩინა რუსეთში 50-იანი წლების მეორე ნახევარში საქართველოში ამ კრიზისის საუკეთესო გამოხატველი იყო, ერთი მხრივ, სამეგრელოს გლეხთა აჯანყება 1857 წელს და მთელი რიგი გლეხთა აჯანყებებისა, რომელიც პერმანენტულად სწარმოებდა საქართველოს ყოველ კუთხეში 1858 — 63 წლების პერიოდში; ამ ხაზის უკანასკნელ გრანდიოზულ აფეთქებას წარმოადგენდა ამქართა აჯანყება 1865 წელს ქ. ტფილისში, რომელმაც შიშის ხარით მოიცვა ადგილობრივი ხელისუფლება და ალაპარაკა რუსეთის რეაქციონური პრესა. მეორე მხრივ, რუსეთის 60-იანი წლების გონებრივ მოძრაობის ზეგავლენით საქართველოშიაც ჩამოყალიბდა ახალითაობის ჯგუფები და წრეები, რომელთა სამოღვაწეო პროგრამა აღარ ეგუებოდა ძველი ინტელიგენციის პოლიტიკურ მისწრაფებებს და რომელთაც დემოკრატიულ-რადიკალური მისწრაფებანი გადმოჰქონდათ საქართველოს ნიადაგზე. ეს სოციალურ-რევოლუციონური მოძრაობა და ინტელიგენციის რადიკალურ-დემოკრატიული მისწრაფებანი აშკარად გამოხატავდა ძველი საზოგადოებრივ ეკონომიურ წყობილების კრიზისსა და ახალი ურთიერთობის დასაწყისს საქართველოში. მაგრამ თვითმპყრობელობასაც არ ეძინა და როგორც რუსეთში, ისე საქართველოშიაც მკაცრ რეაქციურ ზომებს მიჰმართა. ვორონცოვის პოლიტიკა თითქოს წარსულს ჩაბარდა და „ტახტი“ ცნერგიულად შეუდგა ყოველივე „ქართულის-ეროვნულის“ შევიწროებას. ამ პოლიტიკამ თავის უმადლეს წერტილს მიაღწია 80-იან წლებში, ალექსანდრე მესამის რეაქციის ბატონობის პერიოდში.

დ. ყიფიანი ვორონცოვის პერიოდში ვერავითარ გაუგებრობას ვერ გრძნობდა და უკმაყოფილებას ვერ ხედავდა „ტახტსა“ და „სამშობლოს“ შორის. წინააღმდეგ, იგი ვორონცოვის პოლიტიკით აღფრთოვანებული იყო და მასში ხედავდა თავისი პროგრამის რეალურ განაღდებას. მაგრამ დრო შეიცვალა, ახალმა რეაქციის ქარმა დაბერა და დ. ყიფიანმა რაღაც გაუგებრობის ნიშნები იგრძნო. პირველად ნათლად და გარკვევით ეს უკმაყოფილება დ. ყიფიანმა გამოხატა კატკოვის წინააღმდეგ მიმართულ თავის წერილში 1865 წელს. მკითხველმა უნდა იცოდეს, რომ 60-იან წლებში რუსეთის რეაქციონური პრესა კ. ტკოვის მეთაურობითა და თვითმპყრობელობის კარნახით სასტიკ ზრძოლას აწარმოებდა განაპირა ქვეყნის ეროვნებათა მიმართ. 1863 წლის პოლონეთის აჯანყების შემდეგ ეს ნაციონალისტურ „ველიკოდერჟავული“ დამოკიდებულება დაჩაგრულ ერებისადმი უფრო გაძლიერდა და რეაქციონური „მოსკოვის ვედომოსტი“ დაუზოგველად ანადგურებდა ამიერ-კავკასიის ერებს. კატკოვის რეაქციონურ გამოლაშქრებას საქართველოს წინააღმდეგ ხელი შეუწყო ორმა გარემოებამ:

პირველი—ახალი თაობის ინტელიგენციის ამოძრავებამ¹ და—გერცენის „კოლოკოლში“ რიონელის (ნიკო ნიკოლაძის) საინტერესო წერილის მოთავსებამ გლენთა განთავისუფლების შესახებ საქართველოში.² ამ წერილის შესახებ კატკოვმა „მოსკოვსკი ვედომოსტის“, № 154 ში მოათავსა სასტიკა წერილი, რომელშიაც აპტიკებდა, რომ ამიერკავკასიაში რუსეთის საქმე ვერ არის კარგად, რომ აქ საბედისწერო გაუგებრობა ინასკვება და აჯანყების სუნი სცეპსო. მეორე—1865 წ. 27 და 28 ივნისში ამქართა არეულობამ ტფილისში³ საბაბი მისცა კატკოვს კვლავ გამოელაშქრა საქართველოს წინააღმდეგ და დაემტკიცებია აქ სეპარაჰისტული მისწრაფებების არსებობა. კატკოვი ყოველ წერიმან მომენტს იყენებდა თავისებურად წინასწარ გარკვეული აზრის დასამტკიცებლად და, სხვათა შორის, იმ ფაქტსაც, რომ ტფილისის გუბერნიის თ. ახნაურთა წინა ძოლოლი თავის თავს ოფიციალურად საქართველოს თავ. ახნაურთა წინამძღოლს უწოდებსო.⁴

დ. ყიფიანი იძულებული შეიქნა კატკოვის გამოლაშქრებისათვის პასუხი გაეცა და ადგილობრივ ოფიციალურ გაზეთში „კავკაზში“ ვრცელი წერილი მოათავსა, რომელშიაც დაბეჯითებით უარყოფდა კატკოვის წერილის შინაარსს. საერთოდ კატკოვის რეაქციონერმა გამოლაშქრებამ დიდი აღშფოთება გამოიწვია ქართველ საზოგადოებაში. იმავე გერცენის „კოლოკოლში“ მეფთერი პასუხი გასცეს კატკოვს ხელმოუწერელ წერილში,⁵ ხოლო „კავკაზში“ გარდა დ. ყიფიანის წერილისა მოთავსებული იყო კატკოვის საპასუხოთ ვრცელი წერილი.

წერილის დასაწყისში დ. ყიფიანი ეხება იმ მთავარ საკითხს, რომელმაც გამოიწვია კატკოვის გამოლაშქრება საქართველოს წინააღმდეგ; ეს იყო 1865 წლის ამქართა აჯანყება ტფილისში. უნდა წინააღმდეგ ვსთქვათ, რომ ეს აჯანყება გასოწვეული იყო წმინდა ეკონომიური მიზეზებით; ახალი ეკონომიური ურთიერთობის განვითარებამ საქართველოში საგრძნობლად დასცა ხელოსნობა და შეავიწროვა ხელოსანთა წვირილ ბურჟუაზიული ფუნები. მეორე მხრივ, ხელისუფლებისა და ქალაქის გამგეობის ახალმა ფინანსიურმა ზომებმა და გადასახადებმა დიდი შევიწროება მიაყენა ხელოსნობასა და ხელოსანთა კლასს. ამ ეკონომიურ-ფინანსიურ გარემოე-

¹ გერცენის „კოლოკოლ“-ის ერთერთ მიმოხილვაში ვკითხულობთ: „Независно Кавказский Михаил отыратил страшную беду, внесенную над голоной России, он открыл двух-трех гимназистов, составивших тайное общество „Молодой Грузии и молодой Армении“ и „Колокол“, № 198, 18-5 г. за тем были арестованы в Петербурге какнего грузинские студенты.

² იხ. „Колокол“ № 198, 199, 1865 წ.

³ ტფილისის ამქართა აჯანყების შესახებ 1865 წ. იხ. „Кавказ“, № 53, 63, 64, 1865 წ. და „Колокол“ № 202, 203, 204, 1865 წ.

⁴ „Московские ведомости“ № 194, 1865 წ. მეთაური წერილი.

⁵ Из Грузии „Колокол“ № 208, 1706—08, 1865 წ. ეს წერილი უკვე ეკუთვნოდა ნიკოლაძეს (უფრო ვრცლად იხ. ნ. ნიკოლაძე: „რჩეული ნაწერები“ ტ. 1)

ბაში უნდა ვეძიოთ ამ აჯანყების მიზეზები. კატკოვს სურდა აქ პოლიტიკური საბაზი დაენახა და პოლონეთის სეპარატიული მისწრაფების მსგავსი დაენახა ამქართა აჯანყებაში. დ. ყიფიანის პასუხიც ამ ხ.ზით არის მიმართული. იგი სწერს: „რაც შეიძლება 27 და 28 ივნისის ტფილისში მომხდარ ამბავს, რომელიც გამოირკვეულია და მთავრობის განხილვაში შედის, მე უფლებას ვაძლევ ჩემს თავს პირადად ჩემის მხრით ვაუწყო პრესას შემდეგი: 1) სრულიად ჭეშმარიტებას შეიცავს, რომ ტფილისის არც ერთ მოქალაქეს ან ამქარს არ ჰქონია თან კარანდაშის სათლელი დანა, ამიტომ ჩვენება, რომ თითქოს იარაღი მათ დამალული ჰქონდათ ტანსაცმელს ქვეშ, — ცილისწამებაა და მეტი არაფერი და 2) სრულიად მსგავსი თავისი დასაწყისით, მაგრამ არა თავისი შედეგებით ამბები მოხდა ტფილისში 1829, 1830 და 1853 წლებში. არც ერთს მათგანში არავითარს პოლიტიკურს ადგილი არ ჰქონია; არც ერთ მათგანში რაიმე მსგავსი ხელისუფლების წინააღმდეგობისა არ ყოფილა; და არც ერთს მათგანს ვინჰესათვის არ მიუყენებია, არამც თუ რაიმე დარბევა ან მკვლელობა, არამედ ერთი კაპიკის ზარალიც კი. მათი საბაზი ყოველთვის იყო უბრალო გაუგებრობანი; გამოირკვეოდა გაუგებრობა და მასა მშვიდად მიდიოდა სახლებისაკენ. — რა საჭირო იყო რაღაც გაუგებრობის გამო მთელი ხალხის გამოფენა ქუჩებზე, — იკითხეთ თქვენ, — იმიტომ, რომ განმარტება სხვა გზით რაღაც ვერ ხდებოდა, თუ რატომ დამთავრდა ივნისის ამბები სხვანაირად — ეს გამოირკვევა კანონიერი გამოძიების გზით. მაგრამ რაც არ უნდა აღმოჩნდეს, გეტყვით თქვენ, — როგორც აშკარა მოწმე სამი წინანდელი საქმისა და როგორც შვილი აქაური ქვეყნის, რომელიც ნახევარ საუკუნეზე მეტი ტრიალებს აქაურ მცხოვრებლებში, — და იმედი მაქვს, რომ არავინ ადგილობრივ რუსებიდან, რომელნიც ჩვენ კარგად გვიცნობენ — ვერ უარყოფენ ჩემ საჩუყებს: გულწრფელ ერთგულებაში ხელმწიფე იმპერატორისადმი და მორჩილებაში ხელისუფლებისადმი ვერავინ ვერ შეედავება აქაურ ხალხს. გარეშე იმ გზისა, რომლითაც მივეყვართ თვით მთავრობას რაიმე ახალი იდეების, ნაციონალური დამოუკიდებლობის იდეის ან რომელიმე პოლიტიკური მისწრაფებების ძებნა აქაურ ხალხში... ნიშნავს იმ სურვილს, რომ ეს იდეები დაიბადონ... იმავე ტფილისის ამბების გამო თქვენი (კატკოვის) წერალი ფიქრობს ამ საქმეში პოლონელების რაღაც ხელმძღვანელობის შესახებ. მაგრამ რა საერთო არის აქაურ ხალხსა და მათ შორის; რომელი შეპაერთებელი წერტილი მოიძებნება იყოს ერთსა (ქართველებსა) და მეორეს (პოლონელებს) შორის“.¹

¹ Дим. Книшани: Еще по поводу передовой статьи. № 191 „Московск. ведомостей“. „Кавказ № 31, 1335 г. არა დაჩუქილი იყო ვარაუდო შეეხუდაქრისა (იხ. სიძველეთა მუზეუმი № 5232). ხოგიერთს შემთხვევაში ამ შავი ხელთნაწერით ვსარგებლობ.

დიმ. ყიფიანისა და მ. კატკოვის პოლიტიკა 1865 წელში აღმოცენებული იყო ორ სხვადასხვა ეროვნულ-პოლიტიკურ სოფლმხედველობის შეტაკებაზე. კატკოვი გამოხატავდა რუსულ „ველიკოდერჟავულ“ ნაციონალიზმის იმ მიმდინარეობას, რომელიც მოითხოვდა ყოველი ცალკე „ეროვნების“ გათქვეფას მთლიან რუსული სახელმწიფოს საზღვრებში: მისთვის არ არსებობდა ცალკე „ეროვნება“, ადგილობრივი საკითხი და სხვა; ყოველივე ეს გაღესილი უნდა ყოფილიყო დიდ სახელმწიფოებრივ ორგანიზმში. თავის წერილში მ. კატკოვი სწერდა, რომ რუსული ნაციონალური სულის სისუსტის „გავლენით წარმოიშვა აზრი, რომ საჭირო არის ხელოვნური საშუალებებით მივიხილოთ „ტუზემცები“ სამსახურში, და არა მხოლოდ დაჯილდოებული იქნეს მათი ნამდვილი დამსახურება, არამედ მათ შიშვართ გამოჩენილი იქნეს მოწიწება მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი რუსები კი არა „ტუზემცები“ არიან, აქედანვე წარმოსდგება აზრი, რომ საჭირო არის არა შინაგანი გუბერნიების მკვიდრი თავად-აზნაურობის გაძლიერება, არამედ განაპირა ქვეყნების, „ინოროდცების“ თავად-აზნაურთა, რომ საჭირო არის შექმნა ადგილობრივ თავად-აზნაურობისა იმ განაპირა ქვეყნებში, სადაც ის ცოტა არის, და ამ ახლად შექმნილ თავად-აზნაურობას უხდა მიეცეს უპირატესობა რუსების წინაშე და მათ უნდა ჩაენერგოს შეხედულება, რომ ის თავის სახლში უნდა ითვლებოდეს გამგედ. რა საჭირო იყო ეს არა პოპულარული და უადგილო ზომები? სხვა არაფრისათვის, თუ არა მოღაში შემოსულ თეორიების განსახორციელებლად. თავადი ვორონცოვი სახელმწიფოებრივი კაცი იყო, განათლებული და კეთილმსურველი... მაგრამ მის გონებაში არ იყო ის, რასაც ეწოდება ნაციონალური პოლიტიკა. ის თვითონ არ გრძნობდა... სადაც კი მართელობდა იგი, ყველგან სტოვებდა თავის შემდეგ მოუწესრიგებლობის (неустройства) თესლს.“¹ ამრიგად კატკოვი მიწასთან ასწორებდა ვორონცოვის მთელ საქმიანობას და მის პროგრამას; მაგრამ მასთანვე კატკოვი მიწასთან ასწორებდა იმ პოლიტიკასაც, რომელიც მოითხოვდა „ინოროდცების“ სამშობლოსა და ტახტის შორის სრული კონტაქტის დამყარებას. კატკოვისათვის საკითხის ამგვარი სახით დაყენება არ არსებობდა; იგი მოითხოვდა ყოველგვარი „ნაციონალიზმის“ გაღესვას რუსეთის ტახტის ქვეშ: „ტახტი“ მისთვის გამოხატეული იყო რუსული ნაციონალიზმის და სახელმწიფოებრივი ორგანიზმის მთლიანობისა. დ. ყიფიანმა გარკვევით დაინახა თავისი ეროვნულ-პოლიტიკური თეორიის საწინააღმდეგო დამარღვეველი პროგრამა: პირველად იგრძნო, რომ „ტახტსა“ და „სამშობლოს“ შორის უფსკრული აღმოჩნდა გათარლი, რომელიც დაღუპვას უქადიდა მთელ მის საქმიანობასა და სამოღვაწეო პროგრამას. ამიტომ ენერგიულად ამოიღო ხმა და გაბედული ტონით დაიწყო თავისი სოფლმხედველობის დაცვა. მაგრამ დ. ყი-

¹ М. Катков: Собрание передовых статей Московских Ведомостей 1865 ст. 554, 1897 г.

ფიანისათვის უფრო განსაკვიფრებელი და გაუგებარი იყო ის მოსაზრება რომელსაც კატკოვი აყენებდა ქართველ თავად-აზნაურობის, როგორც ასეთის, არსებობის საკითხში: კატკოვისათვის არსებობდა მხოლოდ რუსეთის ერთიანი თავად-აზნაურობა, როგორც პოლიტიკური ორგანიზაცია; და ყიფიანის მიხედვით იმედი დამყარებულძ იყო ქართველ თავად-აზნაურობაზე, რომელიც მას მიაჩნდა ქართველი ერის მეთაურად და ხელმძღვანელად და რომლის საშუალებითაც აპირებდა იგი ტახტთან უერთგულესი კავშირის დამკვიდრებას. ამ თავად-აზნაურობის დაცვა და ყიფიანის აუცილებელ მრავალობას შეადგენდა. უწინარეს ყოვლისა მან დაიცვა ვორონცოვი კატკოვის თავდასხმისაგან. „ვორონცოვის სახელი, როგორც სახელმწიფო მოღვაწისა, — საპატიო ადგილს დაიკერს ამიერ-კავკასიის ისტორიაში“ სწერდა დ. ყიფიანი და ამით აღნიშნავდა იმ დიდ როლს, რომელიც ითამაშა ვორონცოვმა ადგილობრივ მცხოვრებთან დაახლოვების საქმეში. ქართველი თავად-აზნაურობის შესახებ ჩვენი ავტორი სწერს: „ჩემი სინდისის მოვალეობად და პირადი ჩემი გრძნობების მოთხოვნილებად მიმაჩნია, მაშინ როდესაც დასავლეთის ჰაერში არსებობს არსებული წყობილების საწინააღმდეგო სხვადასხვა იდეები და თეორიები, ყოველ შესაფერის შემთხვევაში განვაცხადო ქართველ თავად-აზნაურობის არსებობის შესახებ, ამიტომ 1) რომ ეს ის თავად-აზნაურობაა, რომელიც გამობრძმედილი არის 22 საუკუნის გმირული დაცვით თავის სახლში კანონიერი წესწყობილებისა; 2) რომ ეს ის თავად-აზნაურობაა, რომელსაც ვერავითარმა უტოპიურმა თეორიებმა, ვერც რაიმე მატერიალურმა ძალამ რწმენა მართლმადიდებლობისადმი მე-4 საუკუნიდან ვერ შეურყია და ვერც შეურყევს. ვერ შეურყია ვერც ერთგულება კანონიერ ხელმწიფისადმი, რომელიც წარმოადგენს სასიცოცხლო საფუძველს ჯერ კიდევ ქრისტიანობის წინა დროიდან; 3) ეს ის თავად-აზნაურობაა, რომელიც მტკიცე კავშირშია ხალხთან და თავის მეფესთან, — შეგნებულად ხელს უწყობდა სამეფოს შეერთებას რუსეთის მართველობასთან და 1801 წ. ამჟამად არსებული, კანონიერი წესწყობილების დამკვიდრებას და, გვერწმუნეთ, ამ ჟამათაც არ არსებობს არავითარი ძალა, რომელსაც შეეძლოს გადაახვევიოს მას სრულად რუსეთის ხელმწიფე იმპერატორის შეურყეველი ერთგულების გზიდან; 4) ამ თავად-აზნაურობას სავსებით ესმის და შეუძლია თავის წრეებსაც გადასცეს ის შეგნება, რომ ყოველივე ის სიკეთე, რომლითაც ის სარგებლობს და იმედი აქვს მომავალშიც ისარგებლოს, — უავგუსტესი მონარხის მოწყალებას წარმოადგენს.¹

ამაზე შორს მორჩილებისა და ერთგულების შეგნება ვერსად წავიდოდა: დ. ყიფიანმა არ დაზოგა ფერადები, არ დაზოგა ენაწყლიანობა, რომ უფრო მიმზიდველად და ღრმად გამოეხატა ქართველი თავად-აზნაურობის

¹ დი. ყიფიანის წერილი „Кавказ“, № 83, 1865 წ. სიძველეთა მუზეუმი № 5232

უმორჩილესი გრძნობები და უერთგულესი შეკნება რუსეთის ტახტისადმი. შაკრამ მ. კატკოვის გული მიანიჭ ვერ მოიგო. კატკოვისათვის საკმარისი არ იყო უერთგულესი და უმორჩილესი გრძნობების გამომჟღავნება, მისთვის საქმე იყო აუცილებელი და უპირველესი პირობა, საქმე გაჟღერებული რუსული ნაციონალიზმის შეგნებით და რომელმაც სხვა არავითარი თავისებური ერთგულება არ იცოდა, გარდა მთლიანი რუსული საზოგადოებრივი ორგანიზაციისა. თავის საპასუხო წერილში მ. კატკოვი სწერდა: „Мы убеждены, что грузинский патриотизм не может быть ничем иным как чистым русским патриотизмом...“ Мы не признаем в Закавказьи ни грузинского, ни армянского национализма; мы считаем попытку возбудить там стремления, противные полному и неразрывному единству их с русским народом, злоумышленным; мы считаем попытки создать там символы армянской или грузинской национальности либо неразумием либо злонамеренностью“.¹ მაგრამ ეს ცოტა იყო კატკოვისათვის: მას სურდა არა მარტო ნაციონალური შეგნებისა და ნაციონალური თვითარსებობის მოსპობა, არამედ ყოველგვარი ქართველობის გამომხატველობის მოსპობა. მისთვის მიუღებელი და გაუგებარი იყო ქართველი თავდაზნაურობის რაღაც თავისებური სახით არსებობა. ამ მხრივ დ. ყოფიანის არგუმენტაცია სასაცილოდ არ ყოფნიდა და მკაცრი კილოთი სწერდა: „Заявление о существовании Грузинского дворянства должно таким образом служить к очищению западного воздуха от враждебных идей и теорий... но дворянство есть дворянство: дворянство есть политическая организация. Лица, составляющие дворянство могут быть всякого происхождения, но национальность самого института определяется тем государством, к которому оно принадлежит. Коль скоро грузинское царство, некогда существовавшее и имевшее свою верховную власть и свое дворянство прекратилось... — то с упразднением его верховной власти, упразднилось и его дворянство; на место прежнего Грузинского дворянства, явилось дворянство русское, получившее специальные наименования не по упраздненным царствам, а по существующим административным подразделениям. Каким бы похвальным побуждением ни руководствовался почтенный тифлисский губернский предводитель дворянства, мы смеем думать, что употребляемое им в торжественных случаях выражение: грузинское дворянство, есть выражение ошибочное, неправильное“.²

დ. ყოფიანის არგუმენტაცია მიუღებელი აღმოჩნდა რუსეთის „ველიკოდერჟავნი“ ნაციონალიზმის წარმომადგენლებისათვის. დ. ყოფიანს სურდა ქართველი თავდაზნაურობის როგორც ნაციონალური ერთეულისა და

¹ М. Катков: „Собрание передовых статей...“ ст. 727.

ორგანიზაციის არსებობა დაესაბუთებია სამი დიდი არგუმენტი: 1) თავად-აზნაურობას უნდა დაეცვა არსებული წესწყობილება დასავლეთ ევროპის ბოროტი (ე. ი. რევოლიუციური) თეორიებისა და იდეებისაგან, 2) იგი გადაქცეული იყო რუსეთის ბატონობის დასაყრდენ ორგანიზაციად ამიერკავკასიაში და 3) მათი საშუალებით გაბმულიყო უმჭიდროესი კავშირი „ტახტსა“ და „სამშობლოს“ შორის. დ. ყიფიანის ასეთი უერთგულესი და უმორჩილესი ნაციონალიზმიც კი მ. კატკოვმა რუსეთის ერთიან ორგანიზმიდან გადასვლათ ჩასთვალა.

ასეთი იყო ის საინტერესო ბრძოლა, რომლის წარმოებაც მოუხდა დ. ყიფიანს 60-იან წლებში. ამ ბრძოლამ დ. ყიფიანის ეროვნულ-პოლიტიკური სოფლმხედველობა ვერ შეარყია, იგი ბოლომდე დარჩა ერთგული თავისი ძველი პროგრამისა; მაგრამ დიშ. ყიფიანი დარწმუნდა იმაში, რომ ზოგიერთ პირებს შეეძლოთ თავიანთი უფუნთური პოლიტიკური გაუკებრობა გამოეწვიათ „ტახტსა“ და „სამშობლოს“ შორის; იმაში ღრმად დარწმუნდა იგი 80-იან წლებში, როდესაც ადგილობრივი ხელისუფლება შეუდგა ქართული სკოლისა და ქართული ენის აღმოფხვრას და აშკარა რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარებას. 60-იან წლებში დ. ყიფიანის მიერ წარმოებულ კამათში კატკოვის წინააღმდეგ მხოლოდ პრელუდია იყო იმ დიდი ბრძოლისა, რომელსაც ქართველი საზოგადოება აწარმოებდა 80-იან წლებში დონდუკოვ კარსაკოვის რეაქციონური პოლიტიკის წინააღმდეგ და რომლის ერთერთ მთავარ მეთაურად იგივე დ. ყიფიანი გახდა. ამ ბრძოლის პერიპეტებს ადგილობრივ ძალებსა და რუსის რეაქციონურ ელემენტებს შორის უფრო ვრცლად ჩვენ შემდეგ გავეცნობით; აქ კი მხოლოდ ვაკვრით აღვნიშნავთ მის ბრძოლას, როგორც პუბლიცისტისა, ქართული ენისა და ქართული სკოლის დაცვის საქმეში.

როგორც აღვნიშნეთ, 80-იანი წლების დასაწყისიდანვე საქართველოში შავი რეაქციის სუსხმა დაუპერა და რუსიფიკატორული პოლიტიკისააშკარაოზე გამოვიდა. უკვე 1880 წელში დაისვა ქართული ენის საკითხი ადგილობრივ ხელისუფლების ავენტების მიერ. მათ სურდათ გამოედენათ ქართული ენა სკოლიდან, ეკლესიიდან, საზოგადოებრივ დაწესებულებებიდან და რუსული ენის გაბატონებით ხელი შეეწყობა რუსიფიკატორული პოლიტიკის ცხოვრებაში გატარებისათვის. ამ პოლიტიკის წინააღმდეგ ხმა აიმაღლა ქართულმა პრესამ. ს. მესხი და სხვები „დროები“ სფურცელზე სასტიკად აკრიტიკებდნენ ადგილობრივი ხელისუფლების პროგრამასა და სასწავლო გეგმებს. ქართული ენის დაცვის საქმეში დ. ყიფიანიც ჩაერია და თავისი ავტორიტეტული სიტყვა სთქვა, რომელიც არსებითად აგებული იყომისი პოლიტიკური მსოფლმხედველობისა და პროგრამის ძირითად საფუძვლებზე. ს. მესხის ერთი წერილის გამო („დროება“ № 254, 1881 წ.) მან მოათავსა იმავე „დროებაში“ რედაქციისადმი წერილი, რომელიც რედაქციის შენიშვნის მიხედვით, საცენზურო პირობების გამო, იმ სახით ვერ

დაბეჭდილა, როგორითაც ეს დ. ყიფიანს გაუგზავნია რედაქციაში. ამ წერილში დ. ყიფიანი პირდაპირ ამბობს, რომ ადგილობრივი მოხელენი ცრუგზახე დგანან, მაგრამ განა ამაში დამნაშავეა ხელისუფლება? — არა, უპასუხებს ყიფიანი: „ცხადია, რომ აქ ცრუ გზახედ დგომა უმაღლესი მთავრობის ბრალი არ უნდა იყოს“. დ. ყიფიანის მოსაზრება ნათელი არის: რუსეთის უზენაეს ხელისუფლებას, იმპერატორს არ შეუძლია ცუდ გზახე დგომა, მისი განზრახვა და სურვილები ქართველი ერის სიკეთისაკენ არის მიმართული; მაგრამ ამას ამახინჯებს ადგილობრივი მოხელეები, უვიცი და გაუნათლებელი. აქედან ცხადია დემიტრის აზრით, რომ საჭიროა ბრძოლა ამ მოხელეთა წინააღმდეგ, განმტკიცება იმ აზრისა, რომ მოხელე ამახინჯებს „უმაღლესი ხელისუფლების“ მისწრაფებებს. ყიფიანისათვის გაუგებარი იყო და სრულიად მიუღებელი ის დებულება, რომ რუსიფიკატორული პოლიტიკის ძირითადი სათავე არა მოხელეებში იყო, არამედ თვით საზოგადოებრივ წყობილებაში, რომ ამ პოლიტიკას ასაზრდოებდენ არა უმნიშვნელო მოხელეები, არამედ გაბატონებული კლასი და მისი ინტერესების გამომხატველი — ცარიზმი. საკითხის ამ სახით დაყენება პრინციპილურად მიუღებელი იყო დ. ყიფიანისათვის და ამიტომ მისი ბრძოლის ხაზიც სხვა გზით მიემართებოდა: იგი ძირითად ბოროტებას კი არ ებრძოდა, არამედ იმ ბოროტების უმნიშვნელო აგენტებს. ესეც ისტორიულად დასაფასებელი არის იმდენად, რამდენადაც ასეთი ბრძოლა ობიექტურ ისტორიულ პირობების გამო მაინც მიმართული იყო რუსეთის პოლიტიკის წინააღმდეგ და ააშკარავებდა მის ბოროტ განზრახვებს.

აღსანიშნავია ის არგუმენტაცია, რომლითაც დ. ყიფიანი ამტკიცებდა ქართული ენის უფლებასა და მის სარგებლიანობას. იგა სწერს:

„მაშ სრული ნება გვექნება ვიკითხოთ, ქართული ენის ცოდნამ რა დაუშავა იმ გმირებს, რომელთაც ისახელეს თავი და ასახელეს რუსეთის მხედრობაც და რუსეთის მმართველობაც, როგორც ძველს დროებში, ისე ჩვენს მახსოვრობაში? რა დაუშავა ქართველობამ და ქართულის ცოდნამ პავლე ციციანოვსა, პეტრე ბაგრატიონსა, აფხაზოვსა, სავარსამიძეს, გიორგი ერისთავსა, დემიტრი ორბელიანსა, — ჯერ რომ ქართული იცოდნენ და მერე რუსული, ამითი რუსეთს მტერს ვერ უმარცხებდენ თუ? ქვეყნებს ვერ იმორჩილებდენ თუ? მოსე არღუთაშვილი და ვასილ ბებუთოვი მტერსაც რომ ყოველთვის საოცრად უმარცხებდენ და ქვეყნებსაც რომ სახელოვნად უპირჩილებდენ რუსეთსა; ან გრიგოლ ორბელიანი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ლევან მელიქიშვილი, — ვითომ რა შემცოდველნი არიან რუსეთის წინაშე, რომ თავისი ქართველობა არ ჰკმეს და ჯერ ქართული ისწავლეს და მერე რუსული. ან მიხეილ ტარციელიზმა ლორის-მელიქოვმა რა შესკოდა ამითი, ქართულის ცოდნამ რა დაბრკოლება მისცა იმ სამხედროსა და სამმართველო მოღვაწეობაში, რომელსაც მთელი რუსეთი შეგზარის და მრთელი მსოფლიო შეჭვირვებია? რა შესკოდეს იმ ქართველებმა, რომელნიც რუსებთან

ძმურად ხელი ხელს გადაბმულნი რუსეთის დიდებისათვის თავის წმინდა სისხლს ერთად ანთხედენ და რუსეთის მხედრობას მოუხედავად მიუძღოდნენ საითაც მსახურების ვალი იწვევდა“ („დროება“ № 262, 1880 წ. „ლიბიტრი ყოფიანის წერილი“).

როდესაც დიმიტრი ყოფიანის მსჯელობასა და მთელ არგუმენტაციას აკვირდებით, თქვენთვის ნათელი ხდება, რომ ავტორი ქართული ენის უფლებების დაცვის საქმეში ორ ძირითად დებულებას ეყრდნობა: 1) პრინციპიალურად და პრაქტიკულად შესაძლებელი არის ქართული და რუსული ენების ერთად არსებობა. რუსული ენა, როგორც სახელმწიფოებრივი ენა, იგი ყველასათვის სავალდებულოა; მაგრამ ქართული ენის სწავლა, მისი ცოდნა ქართველებისათვის არავითარ ზიანს არ მოუტანს რუსულ ენასა და რუსეთის ბატონობას. ასე მსჯელობს პირველ შემთხვევაში დ. ყოფიანი; 2) მაგრამ ქართულ ენას აქვს თავისი კანონიერი უფლება მოითხოვოს თავისუფალი არსებობა თავის საკუთარ სამშობლოში. ეს გამომდინარეობს იქიდან, რომ საქართველო თავისით შეუერთდა რუსეთს და ქართველმა მამულიშვილებმა დიდძალი სისხლი დაანთხიეს რუსეთის ტახტის ერთგულებისათვის სხვადასხვა ომებში. ეს დანთხეული სისხლი საუკეთესო საწინდარია იმისა, რომ ქართველი ხალხი და ქართული ენა უზრუნველყოფილი იქნეს რუსეთის ტახტის მფარველობის ქვეშ. ასეთს ძირითად დებულებებს ატარებდა თავის პოლემიკურ წერილებში იანოვსკისა და სხვების წინააღმდეგ 80 იანვლებში. მაგრამ გერც ამ არგუმენტაციამ დაარწმუნა რუსეთის ტახტის რეაქციონური მოხელეები და მისი აგენტები დ. ყოფიანის დებულების სისწორეში. და ბრძოლამ მეტისმეტად მწვავე და თავდავიწყებითი ხასიათი მიიღო ადგილობრივ ხელისუფლებასა და ქართველ საზოგადოების შორის დ. ყოფიანის მეთაურობით. ეს უსწორმასწორო ბრძოლა დ. ყოფიანისათვის საბედისწერო გახდა, მაგრამ ამაზე ქვევით.

დ. ყოფიანის პუბლიცისტური წერილების შინაარსი მარტო ქართველი ეროვნების, ენის და ქართული სკოლის დაცვით არ ამოძღვრებოდა. იგი ცდილობდა ჩვენი ცხოვრების სინამდვილეში წამოჭრილ ყოველ მნიშვნელოვან ამოცანისათვის მიექცია თავისი ყურადღება და თავისი თვალსაზრისით გაეშუქებია. აღსანიშნავი არის მისი წერილები, ამიერ-კავკასიაში სასამართლოს რეფორმის შესახებ¹ და შენიშვნები სასამართლოს წარმოების საქმეებში.² უნდა აღინიშნოს, რომ ეს წერილები არ არის მოკლებული ინტერესს და მაშინდელი ეპოქის თვალსაზრისით დ. ყოფიანი მრავალ საინტერესო შენიშვნას უკეთეს ამიერ-კავკასიაში გატარებულ სასამართლოს რეფორმას. დ. ყოფიანის წერილებიდან აშკარად სჩანს, რომ ავტორი არ იყო

¹ Д. Кипиани: „Заметки по поводу применения судебных уставов в Закавказском крае“ — журн. „Юридическое обозрение“ № 118, 119, 120, 123, 124, 1883.

² Д. Кипиани: „Эскизы к „Заметкам о Закавказской судебной реформе““ — журн. „Юридическое обозрение“ № 148, 150, 183, 194, 1884.

კმაყოფილი ამ რეფორმით და იგი მოიახოვდა რუსეთში გატარებული სასამართლოს რეფორმა მთლიანად გადმოეტანა ამიერ-კავკასიის პირობებში. საქმე ის არის, რომ თვითმპყრობელობამ მიიღო რა მხედველობაში ადგილობრივი პირობები, სასამართლოს რეფორმა, — ისე როგორც სხვა რეფორმები, — კულმეცავცილად გაატარა ჩვენში. დ. ყიფიანი ამტკიცებს, რომ არავითარი ისეთი პირობები არ არსებობდა, რომ ამის მიხედვით ამოეშალათ მთელი რიგი მნიშვნელოვანი მუხლებისა სასამართლოს რეფორმიდან. ავტორი აღნიშნავს რა მთელ რიგ ისტორიულ ფაქტებს საქართველოსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებიდან, იგი დაასკვნის: „აქედან ცხადია, რომ აქაური ნიადაგი ძველ დროიდანვე უკვე სულაღად მომზადებული ყოფილა, რომ შეეთვისებია ახალი სასამართლოს წყობილება ყველა თავის უმაღლესად მოფიქრებულს სრულყოფილ ფორმებში, რომელთაც განათლებული კაცობრიობა სცნობს როგორც აუცილებელ ატრიბუტს ჩქარი და სამართლიანი სასამართლოსათვის“.¹ მაგრამ ვიკითხოთ რა მოსაზრებით არ იყო კმაყოფილი დ. ყიფიანი. როგორი ცვლილებები შეტანილი საერთო სასამართლოს რეფორმაში იწვევდა ჩვენი ავტორის შენიშვნებს? იმავე წერილში დ. ყიფიანი გადმოგვცემს თავის საუბარს ამ რეფორმის შესახებ 1866 წ. სენატორ ვოიცეხოვიჩთან. დ. ყიფიანი ამბობდა:

„სასამართლოს საერთო რეფორმებს, თუ არ ვცდები, თქვენ დაუდევრით საფუძვლად: ამომრჩევლობითი წესი მომრიგებელ ინსტიტუტისა და სისხლის სამართლის სასამართლოსათვის; საერთოდ დია და საჯარო სამართლის წარმოება და სრული გამოყოფა სასამართლოსი ადმინისტრაციისაგან.

ამიერ კავკასიის მხარისათვის ამომრჩევლობითი წესი უარყოფილია; მაშასადამე — მომრიგებელი ინსტიტუტის პერსონალი შედგენილი იქნება მოხელეებისაგან; დანაშაულობის ფაქტის გამსაზღვრელი იქნებიან ისევე მოხელეები, მომრიგებელ მოსამართლეთა დანიშვნა დამოკიდებულია ადმინისტრაციისაგან, სასამართლოს წარმოება არ შეიძლება — იქნეს სახალხო. ინიდან მცხოვრებთა მასას არ ესმის ის ენა, რომელზედაც იქნება სასამართლოს წარმოება. სასამართლოს წარმოება რომ სახელმწიფო ენაზე უნდა იყოს, ამის წინააღმდეგ ვინ რას იტყვის; მაგრამ თუ ხალხს ეს ენა არ ესმის, მაშინ სად არის განმარტებების სწორად გადაცემის გარანტია? მთარგნელები, რომელნიც რამდენადმე მაინც შეეფერებოდნენ დანიშნულებას, რასაც ახლა დიდი მნიშვნელობა ეძლევა, არ მოიძებნება არც მარტო სასამართლოს პალატისათვის საკმარისი. მომრიგებელი მოსამართლის იურისდიქცია მეტის მეტად გაფართოებულია, მისი უფლება იმდენად გადიდებულია და მისი ფუნქციები იმდენად გართულებულია, რომ მისი მოვალეობათა შესრულება შეუძლებელია ერთი პირისაგან, — როგორც დავისგანაც იყოს არჩეული ამ წმინდა მოწოდებისათვის; საოლქო სასამართ-

¹ Д. Кипиани „Заметки“... იქვე, № 120, გვ. 309, 1863 წ.

ლოს ეძლევა განსაკუთრებული, ორმაგი, ხასიათი; სასამართლო პალატა კი წარმოადგენს ხან პალატას, ხან სენატს, ხან კი საოლქო სასამართლოს. თვით გასინჯეთ განა შესაძლებელია თუ ცბიერებას არ გამოიჩინეს კაცი, მოლოცვა წარმატების, რომელიც მიღწეულ იქნა საერთო დადგენილებათაგან ასეთი მნიშვნელოვანი გამორიცხვების შემდეგ? ¹

ამ შენიშვნიდან ჩვენ ვტყობილობთ, რომ დ. ყიფიანი არსებითად უკმაყოფილო იყო იმით, რომ სასამართლოს რეფორმას ამიერ-კავკასიაში ფრთები შეაჭრეს და გამოაცალეს ის დამახასიათებელი თვისება, რომელიც მოსამართლის ხაჯარო არჩევაში გამოიხატებოდა, დ. ყიფიანი სრულიად საფუძვლიანად მოათხოვდა, რომ სახალხო მოსამართლენი თვით საზოგადოებას აერჩია და არა ადმინისტრაციას დაენიშნა. ამით მოსამართლე მეტი პასუხისმგებელი გახდებოდა და სასამართლოშიაც მეტი საზოგადოებრივი ელემენტი შეიჭრებოდა. მეორე მხრივ, დ. ყიფიანი გარკვევით აყენებდა საკითხს სასამართლოს წარმოების საქმეში ქართული ენის გამოყენების შესახებ. დ. ყიფიანის აზრით, სასამართლო უნდა იყოს ღია, ხალხისათვის მისაწვდომი და გასაკები. ეს მოხერხდება მაშინ, როდესაც სასამართლოში გამოყენებული იქნება ქართული ენა, რომელიც ხალხისათვის მისაწვდომი იქნება და გასაკები. ასეთი დებულების წამოყენება იმ ეპოქაში, როდესაც ქართული ენა ყოველმხრივ შევიწროებას განიცდიდა, დიშ. ყიფიანის აქტივში უნდა ჩაეწეროს ეს, მართლაც, საკმაოდ გაბედული ნაბიჯი იყო დ. ყიფიანის მიერ გადადგმული რეაქციის მძიმე პერიოდში.

მაგრამ აქ შეიძლება წერტილი დაკსვთ და დავამთავროთ დ. ყიფიანის პუბლიცისტური წერილების განხილვა. ეს იყო საერთოდ დ. ყიფიანის ლიტერატურულ მოღვაწეობას ეხებოდა და როგორც ზემოდ მოყვანილ ცნობებიდან დავინახეთ, მისი შრომა ქართულ მწერლობაში საერთოდ საგულისხმიერო და აღსანიშნავი იყო. მაგრამ მკითხველმა არ უნდა დაივიწყოს, რომ დიშ. ყიფიანი თავის დიდ ცოდნასა და დაუშრეტელ ენერჯიას სახელმწიფოებრივ და საზოგადოებრივ სამსახურს ანდომებდა. და აი სწორედ 80-იანი წლები მისი პოლიტიკურ-საზოგადოებრივ მოღვაწეობის ერთ-ერთ შესანიშნავ პერიოდს წარმოადგენდა. ამ პერიოდში უკვე ქალღირთ-მოსილმა მოხუცმა თითქოს რაღაც იღუმალი განცდებით იგრძნო მისი წინგათხრილი რაღაც უფსკრული და უფრო გაასკეცებული ენერჯიით შეუდგა თავისი პრინციპებისა და თავისი ეროვნულ-პოლიტიკური პროგრამის დაცვას.

¹ იგივე, № 118, გვ. 258—9, 1883 წ.

80-იანი წლები და დიმიტრი შიშიანი

მკითხველმა უკვე იცის, რომ 80-იან წლებში დიმიტრი შიშიანი და მთელი ქართველმა საზოგადოებამ მკაცრი პარტიზანული ბრძოლა გაუჩაღა ადგილობრივ ხელისუფლებას და დაგმო მისი რეაქციონერ-რუსიფიკატორული პოლიტიკა. ეს ბრძოლა ერთი მნიშვნელოვანი ეპიზოდი იყო იმ საერთო სოციალ-პოლიტიკური ვითარებისა, რომელსაც განიცდიდა იმ პერიოდში მთელი რუსეთი: ეს იყო ხანა რეაქციის გამტკიცებისა. ხანა ალექსანდრე მესამის აგენტების—პობედონოსცევისა და ტოლსტოის განუსაზღვრელი დიქტატორისა. მაგრამ რუსეთის საზოგადოებრივი ცხოვრების ამ მკაცრსა და შეუპოვარ რეაქციას წინ უსწრებდა 70-იან წლების ფართო რევოლუციონური მოძრაობა და მკაცრი კლასიური პოლიტიკური ბრძოლები. 1861 წ. საგლეხო რეფორმა და მისი მომავალი საეროობო სასამართლოსა და სხვა რეფორმების, რომელნიც ალექსანდრე მეორის ხელმძღვანელობით ჩატარდა, თავისი ისტორიული საზოგადოებრივი მნიშვნელობით გამოხატავდა ნაბიჯს ბურჟუაზიულ ურთიერთობისაკენ გადადგმულს. მაგრამ ვინაიდან ეს რეფორმები თვითმართველობის კარნახისა და მისი სახელმწიფოებრივი აპარატით იქნა გატარებული. აპიტომ „რეფორმამაც“ მახინჯი სახე მიიღო და ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობისა და მიიღე შემდეგი განვითარებისათვის კვლავ დარჩა უამრავი შემაფერხებელი მიზეზები. უკეთ, რომ ვსთქვათ, კაპიტალიზმს კვლავ უხდებოდა რუსეთში ნახევრად ბატონყმურ პირობებში განვითარება. მართალია, 80-იან წლების ეპოქა ხასიათდებოდა პოლიტიკურ-მემაშუღეთა რეჟიმიდან მემაშუღეთა-ბურჟუაზიულ რეჟიმზე გადასვლის ცდებით და ბურჟუაზიული ფორმების თავისებური შეტანით რუსეთის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, მაგრამ ეკონომიურად და სოციალურად მაინც მსხვილი მიწაძმფლობელები წარმოადგენდნენ უდიდეს ძალას და ამიტომ რუსეთის თვითმპყრობელობის სახელმწიფოებრივი აპარატი უმთავრესად კვლავ ამ ნახევრად ბატონყმურ წოდების ორგანიზაციას გამოხატავდა და ვერ ახერხებდა ბურჟუაზიულ მონარქიის საფუძვლებზე გადასვლას. აქედან წარმოსდგა ის ბრძოლა, რომელიც სწარმოებდა რუსეთში ახალ საზოგადოებრივ ურთიერთობასა და ძველ პოლიტიკურ წყობილების შორის, აქედანვე წარმოსდგა ის გაცხარებული ბრძო-

ლა, რომელიც 60—70 წლებში წარმოებდა რუსეთში სოციალურ კლასებსა და პოლიტიკურ ჯგუფებს შორის.

როგორც ვიცით, რეფორმამ ვერ გაამართლა რადიკალურად მოაზროვნე ინტელიგენციის მიწრაფებანი, ვერ გაანადგურა ის, რასაც ეს ინტელიგენცია მოელოდა და მოითხოვდა ცხოვრების განახლებისათვის და მშრომელი მაცემის დასაცავად. ამაზედ აღმოცენდა დიდი და მნიშვნელოვანი ბრძოლა, რომელსაც ახალი თაობის ინტელიგენციასა და თვითმპყრობელობის შორის გაჩაღდა 60-იან წლებში, ამავე 1861—64 წლებში დაარსდა მთელი რიგი რევოლუციონური ორგანიზაციებისა რუსეთში, რომელნიც თვითმპყრობელობის დასამხობად გადამჭრელ ბრძოლისათვის ემზადებოდნენ. ამავე რევოლუციონური ოპოზიციონური განწყობილების გამოჩნატველი იყო 1861 წლის სტუდენტთა გრანდიოზული დემონსტრაციები და ვაფიციები რუსეთის სხვა და სხვა ქალაქებში. მაგრამ არც თვითმპყრობელობას ეძინა და იგიც ენერგიულ ბრძოლას აწარმოებდა რევოლუციონურ მოძრაობის წინააღმდეგ. პოლონეთის აჯანყების ჩაქრობა (1863 წ.), რევოლუციონური ორგანიზაციების განადგურება და მათი ხელმძღვანელობის დაპატიმრება— უკვე აღნიშნავდა რევოლუციონური მოძრაობის დამარცხებასა და რეაქციის გამარჯვებას—კარაკოზოვის ტერორისტური აქტი (1866 წ.) უკანასკნელი ცდა იყო რეაქციის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მაგრამ ეს ცდაც უშედეგოდ დაჰთავრდა: მცირე რიცხოვანი რევოლუციონური ინტელიგენცია დამარცხდა და რეაქცია გამარჯვებული გამოვიდა ამ პირველ მნიშვნელოვან შეტაკებადან. ამით დაიწყო „თეთრი რეაქციის“ პერიოდი რუსეთის ისტორიაში. 70-იან წლების ნაროდნიკული მოძრაობა მეორე მნიშვნელოვან რევოლუციონურ აფეთქებას წაუშობადგენს რუსეთის მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორიაში. ამ ბრძოლის წინამორბედათ გადაიქცა, ისე როგორც 60-იანი წლების დასაწყისში, 1869 წლის სტუდენტთა ვაფიციები, ხოლო ამ ბრძოლების დაწყებად ნეჩაევინ რევოლუციონური ორგანიზაცია 1868—69 წლებში, ჩაიკოვსკის ჯგუფი (1869), 1873—76 წლების ინტელიგენციის „ხალხში სიარული“, ჟურნალ „ვპერეოდის“ და მისი ხელმძღვანელის პ. ლ. ლავროვის თეორიული და რევოლუციონური საქმიანობა, 1876—79 წლებში „მეცა თავისუფლების“ პარტიის რევოლუციონური მოღვაწეობა, 1879—84 წელის სახელოვან „ნაროდნაია ვოლის“ პოლიტიკურ-რევოლუციონური ბრძოლა და „ჩორნი პერედელის“ რევოლუციონური საქმიანობა, ბოლოს „შრომის განთავისუფლების ჯგუფის“ ჩამოყალიბება 1883 წ.—ყველა ესენი გაპოხატავდა იმ ბრძოლის ეტაპებსა და ფორმებს, რომელიც 70-იანი წლების პერიოდში განვლო ინტელიგენციამ თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ თვის რევოლუციონურ მოღვაწეობის დროს. ამ მოძრაობის თავისებურ დამატებას წარმოადგენდა მთელი რიგი მუშათა ვაფიციებისა 70-იან წლებში და სამხრეთ რუსეთისა და ჩრდილო-

ეთ რუსეთის მუშათა ორგანიზაციები, რომელიც მარქსისტული მოძრაობის წინამორბედათ უნდა ჩაითვალოს.

თვითმპყრობელობა უკვე გრძნობდა, რომ მისი საფუძვლები ირყეოდა, რომ მას ხელიდან ეცლებოდა ნიადაგი და თავაშეებული კრამოლა უპირებდა განადგურებას. თვითმპყრობელობამაც აამოძრავა თავისი აპარატი და შეუდგა რევოლუციონური მოძრაობის განადგურებას. ამ რეაქციის უმძიმესი და უსაშინელესი პერიოდი დაიწყო 80-იან წლებში, როდესაც ალექსანდრე მეორის მოკვლის შემდეგ (1881 წ.) ტახტზე ავიდა ალექსანდრე მესამე და თვით რევოლუციონურ ორგანიზაციას „ნაროდნია ვოლიას“ ფიზიკურად გამოელა ბრძოლის ვაგრძელების შესაძლებლობა. ეს იყო შავი რეაქციის პერიოდი რუსეთის ისტორიაში, როდესაც თვითმპყრობელობამ მოინდომა თავისი უკვე შერყეული სოციალური საფუძვლების გამაგრება და პოლიტიკური მართებლობის განმტკიცება უსაშინლესი ზომებით. ხელისუფლებისათვის უკვე ნათელი შეიქმნა, რომ ის სოციალური ბაზა, რომელზედაც ის ეყრდნობოდა უკვე შერყეული იყო: მსხვილ მემამულეთა ეკონომიურ ბატონობას ნიადაგს აკლიდა ხელიდან ახალი კაპიტალისტური ურთიერთობა, რომ თავად-აზნაურობა, როგორც წოდება, კრიზისს განიცდიდა. ახალ სამეურნეო პერიოდში და ეს კრიზისი თავის თავად ასუსტებდა ხელისუფლებას, თვითმპყრობელობის პოლიტიკურ აპარატს; მეორე მხრივ, 60—70-იან წლების რევოლუციონურმა მოძრაობამ მთავრობა დაარწმუნა იმაში, რომ მას კრამოლის საწინააღმდეგოდ დასაყრდნელი სოციალური ძალა ესაჭიროება, რომ რევოლუციონურ მოძრაობას მტკიცედ ორგანიზაციულად დარაზმული თავადაზნაურობა უნდა დაუპირისპირდეს. აქედან წარმოსდგა თვითმპყრობელობის ეკონომიური პოლიტიკა, აღედგინა მატერიალური ეკონომიური ბაზა თავადაზნაურობისა და გადაერჩინა იგი განადგურებას და გადაექცია ეს წოდება უდიდეს სოციალურ ფაქტორად თვითმპყრობელობის ბატონობის საქმეში. ამ მიზნებს ემსახურებოდა სხვათა შორის ის სასოფლო-სამეურნეო პოლიტიკა, რომლის დანიშნულება იყო თავად-აზნაურობისათვის იაფი კრედიტის მიწოდებით აღედგინათ მისი ეკონომიური ბატონობა. მეორე მხრივ თვითმპყრობელობა ცდილობდა ადგილობრივი თავად-აზნაურობა ჩაება ადმინისტრატიულ მართვა-გამგეობის საქმეში, გადაეცა მისთვის პოლიტიკურ ადმინისტრატიული ფუნქციები და მით მაზრებსა და გუბერნიებში შეექმნა თავისთვის მტკიცე სოციალური ბაზა და ადმინისტრატიულ პოლიტიკური აპარატი. ამ მიზნებს ემსახურებოდა 1890 წ. საერობო კონტრრეფორმა, რომელიც 1864 წლის საერობო რეფორმის საწინააღმდეგოდ იყო მიმართული, რადგან ეს უკანასკნელი მიუხედავად თავის კლასიურ ხასიათისა, მაინც გადიოქცა საერობო ლიბერალობის ორგანიზატორად. 1890 წ. კონტრრეფორმას საფუძვლად დაედო აშკარა თავად-აზნაურული პრინციპი.

ეროზა პირდაპირ დაუყოფნადა ხელისუფლებას და გადაიქცა „მთავრობის მოკავშირედ“. ასეთი იყო სოციალ-ევრონომიური შინაარსი იმ რეაქციისა, რომელიც გარკვევითა და ნათლად ჩამოყალიბდა 80-იანი წლების შემდეგ პერიოდში. ამ პოლიტიკის მთავარი წიხანი იყო თვითმპყრობელობის სოციალური საფუძვლების გამაგრება და პოლიტიკურ სახელმწიფოებრივი შენობის განმტკიცება. ამ მთავარ მიზანს ემსახურებოდა ყველანაირი ღონისძიებანი რომელსაც მთავრობა მიმართავდა ადმინისტრატიულ, სამეურნეო და კულტურულ სფეროებში. ყველაზე უფრო ნათელი და აშკარა გამოხატველი რეაქციონური დიქტატურისა იყო ის, რომ 80-იან წლებიდან მოკიდებული რუსეთი სასტიკი „ოხრანკის“ რეჟიმში ცხოვრობდა: რეაქცია აღარ დაკმაყოფილდა მესამე განყოფილების უანდარმთა აპარატით და მის დაზნებარედ და პოლიტიკურ პოლიციის მთავარ მექანაზმათ დაარსებული იქნა „ოხრანკა“ და მისი განყოფილებები, რომელნიც განსაკუთრებული უფლებებით იქნენ აღჭურვილნი. ამავე რეაქციას ემსახურებოდა ხელისუფლების სასწავლო გეგმები, უნივერსიტეტების და სასწავლებლების სასტიკი რეჟიმის ქვეშ დაყენება, 1882 წ. საცენზურო ტერორის აღდგენა, ამ ფართო რეაქციონურ ღონისძიებათა რიგს ეკუთვნოდა ის საშინელი ტერორი, რომელიც გამეფდა საერთოდ ყველა ე. წ. „ინოროდებისა“ და კერძოდ ებრაელთა წინააღმდეგ. აღექსანდრე მესამეს რეაქციონური პოლიტიკა 80-იან წლებში გაგრძელება იყო იმ პოლიტიკასა, რომელსაც ადგა მისი მამა აღექსანდრე მეორე. ის რაც დაიწყო მამამ, უფრო მკაცრი ფორმებით დაამთავრა შვილმა.

ამ შავი რეაქციის სუსხმა როგორც სხვა განაპირა ქვეყნებსა და დაჩაგრულ ერებს, ისე ამიერ-კავკასიასაც და კერძოდ საქართველოსაც მეტად მძიმე პირობები შეუქმნა არსებობისათვის. რეაქცია დაჩაგრულ ერებს და განაპირა ქვეყნის მცხოვრებთ უფრო მეტათ ავიწროებდა, ვინემ ცენტრალურ გუბერნიების მცხოვრებთ: თუ ერთის წხრივ თვითმპყრობელობა სცილილობდა მკაცრად გაეტარებია აქ ყველა ეს რეაქციონური ზომები, რომელსაც იგი ატარებდა შიდა გუბერნიებში, მეორე წხრივ მის განსაკუთრებულ ამოცანას შეადგენდა აღმოფხვრა აქ ყოველივე ნაციონალური მოძრაობა და გაეთქვიფა ყოველივე ნაციონალური საერთოდ რუსულში. ამ მიზნებს ემსახურებოდა მისი რუსიფიკატორულ-იმპერიალისტური პოლიტიკა.

როგორც უკვე ვიცით, იმ მნიშვნელოვანმა რადიკალურ-დემოკრატიულმა გონებრივმა მოძრაობამ და რევოლუციონურმა საქმიანობამ, რომელმაც მოიკვა 60--70-იანი წლების რუსეთის ახალგაზრდობა, ჩვენს ახალთაობის ინტელიგენციასაც ენახდინა თავისი შესაფერისი გავლენა. აქაც დაარსდა რევოლუციონური ორგანიზაციები და წრეები, რომელნიც რუსეთის მოძრაობის დიდ გავლენას განიცდიდენ. აქაც 1876 წელში დაპატიმრებული იქნა რამოდენიმე ათეული ახალგაზრდა რევოლუციონერი

ორგანიზაციების წევრები. 70-იანი წლების მოძრაობის დამარცხების შემდეგ 80-იანი წლებში საქართველოში უფრო მნიშვნელოვანი მუშაობა გაჩაღდა ნაროდნიკული ორგანიზაციების მხრივ, რომელნიც დიდ პროპაგანდას ეწეოდნენ მოსწავლე ახალგაზრდობასა და მუშა ხელოსნებში. ქართველმა ნაროდნიკებმა ინტელიგენციამ თავისი ჟურნალიც გამოსცა 1881 — 83 წლებში „იმედის“ სახელწოდებით. აღსანიშნავია ისიც, რომ ნაროდნიკების პროპაგანდამ და სასწავლებლებში გამეფებულმა რეჟიმმა თავისი გავლენა მოახდინა მოსწავლე ახალგაზრდობაზე და მათაც მოაწყვეს მთელი რიგი გამოსვლებისა რაც ბოლოს ლალიაშვილის ტერორისტული აქტით დამთავრდა. სოციალური და პოლიტიკური ბრძოლის ფაქტებმა საქართველოშიაც მიიღო მწვავე ხასიათი. „ნაროდნია ვოლის“ პარტიამ აქაც შესძლო თავისი ორგანიზაციის მოწყობა და აქაც აგრცელებდა თავის რევოლუციონურ ფურცლებს. ის არალეგალური მოწოდებანი და ფურცლები, რომელსაც უშვებდნენ რევოლუციონერები ალექსანდრე მეორეს გარდაცვალების შემდეგ საქართველოშიაც ვრცელდებოდა. განსაკუთრებით ვრცელდებოდა იგი ჯარის ნაწილებში და სასწავლებლებში. აი ორიოდ ნიმუში ხელთაწერად გავრცელებულ ფურცლებისა:

ხალხო!

აჯანყდით, არ დაანებოთ იმპერატორს კორონაციის მიღება.
ხელმწიფე ხალხის დამღუპველია.

ხალხო!

არ აცალოთ ხელმწიფეს კორონაციის მიღება.
მოითხოვეთ კონსტიტუცია, ხომ უყურებთ, რომ ჩვენ უკანასკნელ ლუკმა პურს გვართმევენ.

ურა! ¹

კონსტიტუცია!

არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ყოველგვარ რევოლუციონურ საქმიანობას საქართველოში გაფაციცებით ადგენებდნენ თვალყურს თვითმპყრობელობის აგენტები და ყოველგვარ ზომებს ლებულობდნენ ძირშივე ჩაეკლათ ყოველივე რევოლუციონური მოძრაობა და მისი ორგანიზაციები. ამ მხრივ რუსეთის თვითმპყრობელობის აგენტები იმავე ზომებსა და საშუალებებს მიმართავდნენ, როგორსაც შიდა რუსეთის გუბერნიებში.

მაგრამ ამით რუსეთის ადგილობრივი ხელისუფლება არ კმაყოფილდებოდა, მას სურდა არა მარტო რევოლუციონური მოძრაობა აღმოეფხვრა არამედ შეევიწროებია აქაური ერები და აღმოეფხვრა ყოველივე ნაციონალური. რუსეთის ადგილობრივი ხელისუფლება, ერთი მხრით, ცდილობდა გაეძლიერებია ამიერ-კავკასიაში რუსული ელემენტი და ამ მიზნით ფარ-

¹ გრ. გოჩაკაძე; „თვითმპყრობელობა და რევოლუცია“, წიგნი პირველი, გვ. 70, 1830 წ.

თო კოლონიზაციური პოლიტიკის წარმოებას შეუდგნენ: მიწის სივიწროვის ქვეყანაში ხელოვნურად აძლიერებდნენ მოსულ ცლემენტებს და ამით ამწვავებდნენ ლარბ მცხოვრებთა შორის დამოკიდებულებას. მეორეს მხრივ, ხელს იფლება აშკარათ დაადგა რუსიფიკატორული პოლიტიკის გზას და სასწავლებლიდან, ეკლესიიდან და დაწესებულებებიდან ენერგიულად სდევნიდა ქართულ ენასა და ავწროვებდა ქართულ კულტურას. მესამე მხრივ, აღსანიშნავი არის, რომ თვითმპყრობელობამ ამიერკავკასიის ძვით პოლიტიკურად მიმართულ წყობილებაშიც მოახდინა ცვლილება და მთელი ეს მხარე მტკიცეთ დაუკავშირა ცენტრალურ ხელისუფლებას. აქაც შემოიღეს გენერალ-გუბერნატორების თანამდებობები, რომელთაც მიცემული ჰქონდათ სახელმწიფოებრივი წესწყობილების დაცვის საქმეში განსაკუთრებული უფლებები ჯარია მხედარ სარდლებისა ომის პერიოდში; ეს უკვე სამხედრო ხასიათის დიქტატურის დაწესებას უდრიდა საქართველოში. მაგრამ რაც აღსანიშნავია ეს ის არის, რომ 80-იანი წლების დასაწყისიდან კავკასიაში გაუქმეს მეფის ნაცვლობა და შემოიღეს მთავარ მხარეთვლობის წესი. ამ „რეფორმამ“ საკმაო წონის ცვლილება გამოიწვია ამიერ-კავკასიის მართვლობის საქმეში, ამ დებულებით გაუქმებული იქნა ის ადმინისტრაციული ავტონომიური უფლებები, რომელიც მინიჭებული ჰქონდა მეფის ნაცვალს, კავკასიაში შემოღებულ იქნა რუსეთის იმპერიაში არსებული მართვლობის საერთო წესი. ხდება კავკასიის და კერძოთ საქართველოს ადმინისტრაციული საბოლოო გას ქვეყნა რუსეთის თვითმპყრობელობის აპარატში.¹ ამ მოყვანილ ცნობებიდან მკითხველს თვითვე ნათლად შეუძლია წარმოადგინოს თუ როგორი მძივე და შემადრწუნებელი პერიოდი დაიწყო საქართველოს ისტორიაში 70 — 80 წლებში. ამ ეპოქაში ნათლად და ვარკვევით გაჩოქლავნდა წინააღმდეგობანი „ტახტისა“ და სამშობლოს“ შორის: მამე წონიანმა სახელმწიფოე არიკმა აპარატმა ამიერ კავკასიაში გარკვეული მიზნები დაისახა და ცდილობდა ყველა იმ ფორმებისა და ორგანიზაციების დარღვევას, როელშიაც ადგილობრივი ნაციონალური კულტურა და ენა გაციობ ტებოდა. ბრძოლა რექციონურ დიქტატურისა და ადგილობრივ ძალებს შორის აშკარა შეიქმნა.

ამ მძივე და საშინელ რეაქციის ხანაში მთელი ქართველი პრესა და მოქმედი სასიკოცხლო ძალები ამოძრავდნენ და იავდაცვას შეუდგნენ. მისაწყდოი საშუალებებით. ამ თავდაცვის მებრძოლთა პირველ რიგებში განსაკუთრებული ადგილი დიმ. ყ. ფიანმა დაიჭირა. უკვე საკაოდ შეკლარავებული ძველი მოღვაწე რალაც გაასკეცებული ენერგიით აღიჭურვა და თავგამოდებით შეუდგა თავდ ცვის წარმოებას, მაგრამ დიშ. ყიფიანს არ შეეძლო ერთგვარი უხერხულობა არ ეგრძნო: ერთი მხრით. იგი თითქოს იზიარებდა რევოლუციონერების წინააღმდეგ მიმართულ მთავრობის ზომებს.

¹ გო. გიორგაძე: „საზოგადოებრივი ურთიერთობა საქართველოში“, გვ. 208 — 09, 1928 წ.

მეორე მხრივ, იგი ვერ ურიგდებოდა იმ რუსიფიკატორულ პოლიტიკას, რომელსაც ადგილობრივი ხელისუფლება ატარებდა ცხოვრებაში. მაგრამ მისი უხერხული მდგომარეობა უფრო გაღრმავდება, თუ ჩვენ მოვიგონებთ იმ ეროვნულ-პოლიტიკურ ფილოსოფიას, რომელსაც დიმ. ყიფიანი იცავდა: მას არ სწამდა „ტახტს“ და „სამშობლოს“ შორის რაიმე წინააღმდეგობის არსებობა და ახლა 80-იან წლებში, როდესაც ეს წინააღმდეგობა აშკარა გახდა დ. ყიფიანმა მთელი ამ „გაუგებრობის“ წარმოშობა ადგილობრივ ხელისუფლების უგუნურ პოლიტიკას დააბრალა და მთელი თვისი მძაფრი მახვილი დონდუკოვ-კარსაკოვისა და მისი აგენტების წინააღმდეგ მიმართა. ამ აშკარა რეაქციის ხანებშიაც დ. ყიფიანს არ სურდა დაენახა, რომ რუსიფიკატორულ პოლიტიკის სისტემა არა ადგილობრივი ხელისუფლების ნაყოფი არის, არამედ თვითმპყრობელობის ძირითად შინაარსიდან გამომდინარეობს, რომ „ტახტი“ თავისი ძირითადი საფუძვლებით ვერ დაინდობდა „სამშობლოს“ და მისს განადგურებას უნდა შედგომოდა, რომ ადგილობრივი ხელისუფლების მეთაურნი და მისი მოხელენი მხოლოდ ცენტრალური ხელისუფლების გეგმებს ანხორციელებდნენ ცხოვრებაში.

ამრიგად დ. ყიფიანისათვის ამ სუსხიან რეაქციის ხანაშიაც გაუგებარი დარჩა ის წინააღმდეგობა, რომელიც მის ეროვნულ-პოლიტიკურ პროგრამასა და სოფლმხეველობაში არსებობდა. მას არც შეეძლო ეს წინააღმდეგობა დაენახა, იმდენად ღრმად შექსოვილი იყო მისი სამოღვაწეო პროგრამა თავისი წოდების ინტერესებთან.

მიუხედავად ამისა უნდა ვთქვათ, რომ დ. ყიფიანის ბრძოლა 80-იან წლებში მეტად მნიშვნელოვან მომენტს წარმოადგენდა საქართველოს უახლოეს ისტორიაში. პირველ ხანებში დ. ყიფიანი, ლიტერატურის, პრესისა და პროპაგანდით ცდილობდა დაერწმუნებია თავისი მოწინააღმდეგეები თავიანთ პოლიტიკის უგუნურებაში, იგი მთელ რიგ წერილებს ბეჭდავდა ქართულსა და რუსულ გაზეთებში ქართული ენისა და ქართული სტილის დაცვის მიზნით; მიწასთან ასწორებდა ცნობილ დანოვსკის სასწავლო პროექტებს და დაბეჯითებით მოითხოვდა ძველი—მაგ. ვორონცოვის პერიოდის დამოკიდებულების აღდგენას. მაგრამ, როდესაც მისმა ამ მხრივმა მოღვაწეობამ და საქმიანობამ ვერ გასჭრა, 1885 წლიდან დ. ყიფიანი შეტევაზე გადავიდა და პრაქტიკული ნაბიჯები გადასდგა ცენტრალურ ხელისუფლებამდე ამ აუტანელი პირობების შესახებ ცნობების მიწოდების მიზნით: ამ ხნიდან გაღრმავდა ბრძოლა მასსა და დონდუკოვ-კარსაკოვის შორის, რასაც შედეგად მოჰყვა მისი ადმინისტრაციული წესით სტავროპოლში გადასახლება და შემდეგ ტრავიკული სიკვდილი. მაგრამ ახლა დრო არის გავეცნოთ დ. ყიფიანსა და ადგილობრივ ხელისუფლების შორის წარმოებულ ამ ბრძოლის პერიპეტეებს ფაქტიური მასალებისა და დოკუმენტების მიხედვით.

80-იან წლებში დიმიტრი ყიფიანს უკვე საქმაოდ დიდი სახელი ჰქონდა მოხვეჭილი ქართველ საზოგადოებაში, თავისი ხანგრძლივი მოღვაწეობით, თავდადებული და ენერგიული შრომით; სახელმწიფოებრივ და საზოგადოებრივ სამსახურში დ. ყიფიანმა დიდი მოღვაწის სახელწოდება დაიმსახურა. იგი მხურვალე მონაწილეობას ღებულობდა სხვადასხვა საზოგადო დაწესებულებებში. მას ზედა წილად 1879 წ. დაარსებულ ქართველთა შორის წერაკითხვის საზოგადოების პირველი თავმჯდომარეობა. ამ დიდ კულტურულ დაწესებულებას, რომელმაც ასევე დიდი როლი ითამაშა საქართველოში სწავლა განათლებისა და კულტურის გავრცელების საქმეში, დ. ყიფიანის ინიციატივითა და მეთაურობით ჩაიყარა საფუძვლები და მისივე მხურვალე მონაწილეობით ახერხებდა ეს დაწესებულება ფართო კულტურული მუშაობის გაჩაღებას, როდესაც პირველი შემოტყევი დაიწყო 70-იანი წლების დასასრულს იანოვსკის მეთაურობით ქართული სკოლისა და ენის წინააღმდეგ, ქართველი საზოგადოების გულისყური ძალაუნებურად დიმიტრი ყიფიანზე შეჩერდა: საზოგადოებამ ქართული ენისა და სკოლის დამცველი რუსიფიკატორულ პოლიტიკისაგან დიმიტრი ყიფიანში დაინახა, თითქოს საზოგადოება ინსტიტუტურად გრძნობდა, რომ იგი შესძლებდა ენერგიული ბრძოლის წარმოებასა და ამ ბრძოლის შესაფერისად დაგვირგვინებას. 1881 წ. 21 აპრილის თარიღით ცნობილი მოღვაწე ნ. ცხვედაძე პირად წერილში სწერს დ. ყიფიანს:

„უ. იანოვსკიმ ხელ-მეორედ დაამტკიცა, თუ რა ცუდი თვალთ უცქერის ჩვენი ხალხის განათლებას, თუ რა ცოტა მნიშვნელობას აძლევს საზოგადოების აზრს და მოთხოვნილებას. მაკონი ყველასათვის ცხადია, რომ სახალხო სასწავლებლის დირექტორმა უეჭვლად უნდა იცოდეს სკოლის ენა, ხალხის მოთხოვნილებანი, მისი ხასიათი, ზნეობა და ჩვეულებანი. უამისოთ იმას არ შეუძლიან მოუტანოს ხალხს განათლების ჯეროვანი სარგებლობა. მაგრამ ყველა ეს ან არა სწამს უფალ იანოვსკის, ან კიდევ სწამს, მაგრამ განკებ სხადის და სახალხო სკოლების დირექტორად ნიშნავს იმგვარ კაცებს, რომლებმაც არც სკოლის ენა იციან და არც ხალხს იცნობენ. აი ესაა უ. სტრელკი. ქართული ენის უცოდინარი, დაინიშნა ხონის სამასწავლებლო სემინარიაში დირექტორად, ამის მაგივრად კიდევ აქ საქართველოს გულში სახალხო სკოლების დირექტორად დაამწესა უხეირო, გამოუცდელი, ქართული ენის უცოდინარი უ. დარსკი. ამ ათი წლის წინად ჩვენ განმანათლებლებს შეეძლოთ ეთქვათ: „ძლიერ გვსურს ქართველებთაგანი დავნიშნოთ დირექტორებად, მაგრამ საუბედუროდ ქართველობაში არ მოიპოვებიან პედაგოგის ასპირანტზე გაჰოს დეკი კაცები, ესაა კი ამის თქმა არ შეუძლიათ. არც ერთი ქართველთაგანი უ. დარსკზე ნაკლები არ არის. თითოეული მათგანი კეთა-გონებით, გამოკდილით ძლიერ მაღლა დგას ახალ დირექტორზე და ანისათვის უნდა ვიფიქროთ, რომ როდესაც სახალხო სკო-

ლებისათვის დირექტორებს ეძებენ, იმას კი არ უცქერიან აღმოაჩინონ მართლად გამოსადეგი პირნი არამედ, — იმას, რომ ისინი იყვნენ უექველად რუხნი და ეს მოვლენა როგორც განათლებულ რუსისათვის ისე განათლებულ ქართველისათვის, — ერთი სიტყვით ყველასათვის ვისთვისაც კი ძვირად ღირს ხალხის და სახელმწიფოს კეთილდღეობა, დიდი სამწუხარო მოვლენაა.

ჩვენ დიდად ვიმედოვნებთ, რომ თქვენ ამგვარ საქციელებას საქართველოს განმანათლებელისას მანდ ყველას შეატყობინებთ. მისს ბრწყინვალეებას გრადეს ლორის-მელიქოვს, როგორც წარჩინებულ სახელმწიფო მომქმედ პირს არაფრად არ იამება აქაური სწავლა-განათლების მთავრობის მოქმედება, დარწმუნებული ვართ, რომ არც ბარონი ნიკოლაი — სწავლა-განათლების ახალი მინისტრი მოიწონებს, თუ კი დაწვრილებით შეიტყონ ყველა ეს.

ღრმად პატივცემულო დიმიტრი ივანიჩი, როგორც თქვენ გტკივათ გული ჩვენი მამულისათვის, როგორც თქვენ გესმით ჩვენი ხალხის მდგომარეობა ამ ხალხის აწინდელი და მომავალი ბედი, ისე არავის. ჩვენ ამაში დარწმუნებული ვართ. ამისათვის ისევე თქვენ უნდა იხპაროთ ყოველგვარი ღონისძიება და მანდ სიტყვიერის მოქმედებით ჩვენი სამშობლო საქმე გაასწოროთ“.¹

დიმ. ყიფიანმა იმდენად დიდი სახელი მოიხვეჭა მაშინდელ მოწინავე ქართველ საზოგადოებაში, რომ ბევრნი მათგანი სრულიად დარწმუნებული იყო — დ. ყიფიანი თუ მოისურვებს სიტყვიერი მოქმედებით გაასწორებდა სამშობლოს საქმეს. მაგრამ ამაში დარწმუნებული იყო საზოგადოების არა მარტო მოწინავე წრე, არამედ უმთავრესად თვით დ. ყიფიანიც: მას ღრმად სწამდა, რომ სიტყვიერი მოქმედებით, ახსნით, განმარტებით ყოველგვარი გაუგებრობა გაიფანტება და ნორმალური ურთიერთობა დამყარდება საზოგადოებისა და ხელისუფლების შორის.

მაგრამ დ. ყიფიანს თავისად სთვლიდა არა მარტო ქართველი საზოგადოება, არამედ თვით ადგილობრივი ხელისუფლებაც. მიუხედავად იმისა, რომ 1860 იან წლების დასაწყისში ბარიათინსკის განკარგულებით დაითხოვეს მეფის მოადგილის საბჭოს წევრობიდან, იგი მთავრობის თვალში შაინც სანდო და ერთგულ კაცად ითვლებოდა. 1880 წლის ერთი დოკუმენტი გვიმტკიცებს, რომ ადგილობრივი ხელისუფლება ცდილობდა დ. ყიფიანი გამოეყენებია თავის საქმისათვის. 1880 წ. 17 ნოემბრის თარიღით მეფის მოადგილის მთავარ სამმართველოს გამგის მოვალეობის აღამასრულებელი პესჩუროვი სრულიად კონფიდენციალურად სწერდა დ. ყიფიანს:

¹ იხ. „მიწერ-მოწერა დიმ. ყიფიანთან“ — „სახალხო გაზეთი“, № 660, 1912 წ.

ს რ უ ლ ი ა დ კ ო ნ ფ ი დ ე ნ ც ი ა ლ უ რ ა ლ

მოწყალეო ხელმწიფევე, დიმიტრი ივანესძე!

მისმა იმპერატორობითი უმაღლესობამ ხელმწიფემ დიდმა მთავარმა მეფის მოადგილემ ინება მიელო ს. — პეტერბურგიდან ცნობები შესახებ იმისა, რომ ქუთაისის სათავადაზნაურო სკოლის სასწავლებლის საბჭოში შედიან ისეთი პირები რომელნიც ან პასუხისგებაში იყვნენ მიცემულნი კავკასიის რევოლუციონური წრის საქმის გამო ან მასთან ახლოს იდგნენ.

ამ პირთა შორის, სხვათა შორის, აღნიშნული არიან: ანტონ ლორთქიფანიძე, მისი ცოლი ელენე და ძმა უკანასკნელის ნიკოლოზ ყიფიანი.

დიდი მთავრის მეფის მოადგილის ბრძანებით, წარმოებული ძიების ცნობებით აღმოჩნდა, რომ 1876 წ. ანტონ ლორთქიფანიძე და მისი ცოლი, ნამდვილად იყვნენ პასუხისგებაში მიცემულნი ქუთაისში მაგნე პოლიტიკური წრის შედგენის გამო, და ნიკოლოზ ყიფიანი კი 1869 წ. უმაღლეს სასწავლებლებში მომხდარ არეულობათა გამო გადმოსახლებულ იქნა ს. — პეტერბურგიდან კავკასიაში და იმყოფებოდა პოლიციის თვალყურის დევნების ქვეშ.

როცა ეს ცნობები მოხსენდა მთავარმართებელს, მისმა უმაღლესობამ, მიიღო რა მხედველობაში, დიდი ხანი გასულა მას შემდეგ რაც ამ პირებმა სახელი გაიტეხეს პოლიტიკური კეთილ-საიმედობის ზხრიც და გამოააშკარავეს ისეთი შეხედულებანი, რომელნიც არ ეთანხმებიან მთავრობის ნებასა და განზრახვებს, ინება დაედგინა, რომ უხერხულია მათი ხელმძღვანელობის ქვეშ დანარჩუნება დაწესებულებისა, რომელთა ამოცანასაც შეადგენს მცხოვრებთა შორის განათლების გავრცელება.

იმ ნათესაობრივი ურთიერთობის გამო, რომელიც გაკავშირებს თქვენ აღნიშნულ პირებთან და იმიტომ, რომ არა ჰსურთ, ამ შემთხვევაში, წარმოებული იქნას რაიმე ძალდატანებითი ზომები მისმა უმაღლესობამ ინება გამოეთქვა სურვილი, რომ მათი მოშორება დაწესებულებიდან მოხდეს მათივე განცხადებების თანახმად. ამიტომ ხელმწიფემ მთავარმართებელმა ინება ჩუპთვის მოენდო, რათა გთხოვოთ თქვენო აღმატებულებავ მიიღოთ ამ საქმეში სრულად კონფიდენციალური წინაწილეობა და დაარწმუნოთ ლორთქიფანიძე, მისი ცოლი და ნიკოლოზ ყიფიანი, რომ ნებაყოფლობით განაცხადონ უარი აღნიშნული სკოლის საბჭოს წევრთა სახელწოდებაზე.

ვასრულებ რა ამით ხელმწიფე დიდი მთავრის, ჩემდამი დავალებას, მაქვს პატივი უმორჩილესად გთხოვოთ თქვენო აღმატებულებავ მიიღო რწმუნება სავსებით ჩემი თქვენდამი პატივისცემასა და ერთგულებაში⁴

პ. პეტსჰროვი.

ამ წერილზე დ. ყიფიანი უპასუხებს

საცხებით კონფიდენციალურად.

მოწყალეო ხელმწიფევე, პეტრე ალექსანდრეს ძე!

პასუხად თქვენი აღმატებულების წერილისა, 17/28 წარსული ნომერიდან № 152, მოვალეთ ვსცნობ თავს გიპასუხოთ იმ გულახდილობით, რომლითაც მხოლოდ შემძლია გამოვსთქვა უღრმესი მადლობა ჩემდამი გამოცხადებული ნდობისათვის.

გამოვდივარ რა იმ ფაქტიდან, რომ აქაურ სათავად-აზნაურო სკოლასთან არსებობს არა სასწავლებლის საბჭო, არამედ მხოლოდ სამეურნეო მზრუნველობა, მე არ შემძლია არ ვსთქვა, რომ სანკტ-პეტერბურგიდან მოწოდებული ცნობები ამოკრებილია იქ არა ნათელ წყაროდან. სკოლა ინახება შიხეილის სამიწადმოქმედო ბანკის საშუალებებით და ბანკის მხრით ხარჯების სისწორეს ავალყურს ადევნებს მისი განმანაწილებელი კომიტეტის სამი წევრი, — რომელთა რიცხვშიც შედიან თავადი ანტ. ლორთქიფანიძე და ნიკოლოზ ყიფიანი; — მათ ასეთ მოწოდებას ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მხრით ინაწილებენ უკანასკნელის რამდენიმე წევრნი მათ შორის კნენია ელენე ლორთქიფანიძისა; — აღმზრდელობითი ნაწილი მათი გავლენის გარეშეა საცხებით.

იმათთვის რა თქვა უნდა უცხო არ იყო ის ბავშვური ანუ ახალგაზრდული გატაცებები, რომელთაც ადგილი ჰქონდათ ერთ დროს ზოგიერთ სასწავლებლებში, მაგრამ ბავშვურ შეცდომათა განყოფილება სიმწიფის ასაკში უკვე ფიზიოლოგიურად შეუძლებელია; — მაშინ კი ლორთქიფანიძეს ბრალდებოდა, რომ მის ბიბლიოთეკაში ოდესღაც დადიოდნენ ისეთი პირნი, რომელნიც შემდეგ აღმოჩნდნენ არაკეთილ საიმედონი; — ყიფიანის დანაშაულობა იყო ის, რომ 11 წლის წინად მან თავის ამხანაგებთან ერთად სთხოვა უნივერსიტეტის გამგეობას, რათა დაეშვათ მათ სასარგებლოდ ზოგიერთი შერბილება უნივერსიტეტის გამგებლობის შინაგან განწესრიგების საქმეში; კნენია ლორთქიფანიძისა კი იმაში რომ ის ისმენდა პეტერბურგიდან ჩამოსული სტუდენტის თავისი ბიძაშვილის რაღაც ბოძებებს და არ დაასმინა ის.

დანახვა ყველა ამაში პოლიტიკური არა კეთილსაიმედობისა ნიშნავს — ჩემის აზრით — მოსაჩვენარის სინამდვილეთ აღიარებას.

ლორთქიფანიძეები — ცოლი და ქმარა და ყიფიანი, როგორც უნდა იყოს მათი მოწაფეობის დროინდელი ცხოვრება, ამ უაჟად სარგებლობენ თავიანთი წრის პატივისცემით, როგორც შეუბღალველი ზნეობის ადამიანები.

თუ იმათ არ შეუძლიათ შეინარჩუნონ სახელწოდება ქუთაისის მიხეილის სამიწადმოქმედო ბანკის საზოგადოების წევრთა და ტფილისის წერაკთხვის საზოგადოების წევრთა, იმიტომ, რომ ისინი, ერთხელ გაჩხრიკეს; მაშინ ნუ თუ არ აღმოჩნდება ამ საზოგადოებებში სხვა უფრო მნიშვნელო-

ვანი წევრები, რომელთა შესახებაც ადამიანთა სიბოროტეს შეედღობ მრეთითებია ასეთივე ანგარიშით, რადა აღეძრა მათდამი უნდობლობა?

ვარდგენ რა ყველა ამას თქვენდა საყურადღებოთ, გთხოვთ არ იფიქროთ, რომ მე გაუზრბი თქვენი მოთხოვნის შესრულებას. სავსებით წინააღმდეგ: მე გთხოვთ მხოლოდ მის განმეორებას, თუ კი ეს საჭიროა და მაშინ ის შესრულებული იქნება ყოველ მიზეზს გარეშე.

დავრჩებით. ¹

5 დეკემბერი, 1880.

ქ. ქუთაისი.

ეს დოკუმენტები საინტერესოა მრავალ მხრივ. უწინარეს ყოვლისა იგი ააშკარავებს იმ ისტორიულ ფაქტებს, თუ თვითმპყრობელობის წარმომადგენლები როგორი თავგამოდებით აქცივდენ ყურადღებას იმას, რომ საზოგადო და სახელმწიფო დაწესებულებებში არ შეპარულყვენ პოლიტიკურად არა კეთილსამედო პირები, რეაქციის აგენტები; ყოველ ღონეს ხპარობდენ ძირიან-ფესვიანად აღმოეფხრათ ყოველგვარი ანტი თვითმპყრობელური მოძრაობა და მტკიცე საფუძვლებზედ აეგოთ თვითმპყრობელობის არსებობის საქმე. ბრძოლა რევოლუციური ბაცილების წინააღმდეგ ერთერთ ადგილობრივ ხელისუფლების მთავარ და ძირეულ ამოცანას შეადგენდა ამიერ-კავკასიაშიაც. მეორე მხრივ, ის არის ვასაკვირველი, რომ ამ ბრძოლის დროს რევოლუციონერთა და ოპოზიციონერთა წინააღმდეგ ადგილობრივ ხელისუფლებას თავის დანხმარე ძალად მიაჩნია ყიფიანი. ეს დიდი მოღვაწე, პრინციპიალური მტერი ყოველგვარ არეულობისა და ერთგული მცველი რუსეთის თვითმპყრობელობისა, დაჯილდოებული სხვადასხვა შეკრებითა და წარჩინების ნიშნებით, რასაკვირველია მხარს ვერ დაუჭერდა რევოლუციონურ მოძრაობას და მთავრობის მხარზე იქნებოდა მათთან ბრძოლის დროს. იგი მზად იყო „ყოველმიზეზოსგარეშე შეესრულებია“ ხელისუფლების განკარგულება ამ მიმართულებით. მაგრამ მაინც ცდილობდა გაუტებრობა გაეთანტა და მოწინააღმდეგე ძალები მოერიგებია.

აღსანიშნავი არის, მესამეს მხრივ, ერთი მეტად საინტერესო ფაქტი: 80-იანი წლების დასაწყისში დ. ყიფიანს დახმარებისათვის მიმართა ბორჯომის ხეობის გლეხობამაც. რომელნიც დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზისძის მამულზე სახლობდენ და რომელთაც საშინლად ავიწროებდა ბორჯომის მამულების მოურავი. გლეხთა შევიწროვება არ იყო შემთხვევითი მოვლენა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოში. მემამულეთა და გლეხთა ბრძოლით ეკონომიურ ნიადაგზედ აღსავსე არის ის პერიოდი ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ამიტომ არც ბორჯომის გლეხთა უკმაყოფილება წარმოადგენდა რაიმე გამონაკლისს. დ. ყიფიანი თვით იყო საკმაოდ დიდი მენამულე და, როგორც ასეთი გარკვეული უფლებებით სარგებლობდა თავის გლეხების მიმართ. მაგრამ დ. ყიფიანი კანონიერების

¹ იქვე.

ნიადაგზედ იდგა და ერთი წუთითაც არ უფიქრია დაერღვია ეს კანონები. იგი არ იყო წოდებათა გათანასწოების მომხრე, მაგრამ ჰუმანიური დამოკიდებულება წოდებათა შორის მისი აზროვნების დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენდა, ასეთი იყო მისი არამარტო პრინციპიალური შეხედულება, არამედ პრაქტიკული საქმიანობაც. როდესაც დ. ყიფიანი გაეცნო ბორჯომის გლეხთა შეგაროებულ მდგომარეობას, მან მხურვალე მონაწილეობა მიიღო მათი პირობების გაუმჯობესების საქმეში. მაგრამ ჯერ მოვისმინოთ თვით გლეხთა უკმაყოფილებათა და საჩივრის შინაოსი. მოგვყავს გლეხთა ეს საჩივარი მცირედი შემოკლებით, რადგან იგი საინტერესო ისტორიულ დოკუმენტს წარმოადგენს წოდებათა ბრძოლის ისტორიიდან.

თქვენო აღმატებულებავ დიმიტრი ივანეს ძე!

სანამ გამოცხადდებოდა უმაღლესი რესკრიპტი, შესახებ ბორჯომის სახანო მამულების, მისი იმპერატორობით უმაღლესობის ხელმწიფე დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზისძისათვის სამუდამო და საშვილიშვილო გადაცემის შესახებ, მთავრობის განკარგულებით, ჩვენ ვიყავით ჩასახლებული იმ მამულებში სამუდამოთ საცხოვრებლად და ჩაწერილი ვიყავით კაშერალურ აღწერებში შემდეგი სოფლებისა: ახალდაბისა, ნეშვისა, კორტანეთისა, ბეშთისა, ვარდანეთისა, ყვიბისისა, ბერი-საყდარისა, დაბისა, წაღვერისა, ტიმოთეს უბანისა, მზეთამხისა, ბაკურიანისა, დიდი და პატარა მიტარბისა, მაქარწყალისა, თელოვანისა, ტყეშლოვანისა, ცემისა, საღვერისა, გომისა, ჩიბისხევისა, ქვაბისხევისა, ლიკანისა, ვაშლოვანისა და ბანისხევისა. როცა მისი იმპერატორობით უმაღლესობის დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის ხელში გადავიდა ბორჯომის მამულები, მან პირადათ ინება გამოცხადება, რომ ჩვენ მისი გამგებლობის ქვეშ ბედნიერნი ვიქნებით და არავინ არაფელში არ შეგვაფიქროვებს და არ დაგვარბევს; იმ შემთხვევაში თუ ადგილი ექნება რაიმე შევიწროვებას, ნებადაგვართო მივმართოდ თხოვნით მის იმპერატორობითი უმაღლესობას. ბორჯომის მამულების მმართველის კისლის შეცვლის შემდეგ, ბორჯომის მამულების მმართველად ახლად დანიშნულმა-ბარონ ვრანგელმა მეტის-მეტად ასწია ფასები ყველა ვალდებულებებზე, რომელსაც ჩვენ ვასრულებდით ბორჯომის მამულების უავგუსტოვსი მფლობელის სასარგებლოთ. შემდეგ ბორჯომის მამულების მმართველად დანიშნა ვასილიევი, იმანაც, აგრეთვე, გაადიდა ბაჟი ყველაფერზე და ეხლა ყოველი ჩვენგანი ერთ დღიურ სახნავ-სათეს მიწაზე იხდის 1 მან. 50 კაპ. თვითეულ თივის ზვინში, რაც მოეპრიანება მამულების მმართველს, იმას გვახდევინებს, სათბობი შეშისათვის ვიხდით წელიწადში 3 მან. კოპლზე, საფარეხობის გასაკეთებელ ხეებისათვის თვითეულ ხისათვის ვერშოკზე 20 კაპ., ზამთარში საფარეხობის სათბობისათვის 3 მან., შინაური ოთხფეხი ცხოველების, საძოვრისათვის, დიდზე და პატარაზე, სულ-

ზე 25 კაპ. და თუ საქონელს გავვზავებით მთებში საიალალოთ მაშინ კიდევ ზედმეტად უნდა გადავიხადოთ თვითივე სულ საქონელზე 25 კაპ., ლორე-ბის საძოვრისათვის, დიდსა და პატარაზე, სულზე 10 კაპ., ცხვრისათვის 10 კაპ.

ჩვენ ერთად ერთ სარეწაო საგანს და ცხოვრების წყაროს შეადგენს საალმშენებლო ხე-ტყის დამზადება. ბორჯომის მამულების გამგე ნებას არ გვაძლევს მტკვრის ნაპირებზე მიტანილი აღნიშნული ხე-ტყე მიეყიდოთ კერძო პირს, არამედ მიაქვს ის მამულების სასარგებლოთ და შემდეგ თვით-ჰყიდის, ჩვენ კი ჩვენ მიერ მოჭრილ და გამოტანილ ხე-ტყისათვის ჩვენი თანხმობის გარეშე, გვაძლევს იმ ფასს, რაც მას მოეხასიათება. თუ ხე-ტყე ღირს 100—200 მან. ის გვაძლევს 15—60 მანეთამდე; ძალდატანებით გვაიძულებს ბორჯომში ჩავიტანოთ შეშა ადვილობრივ ავარაკებიდან და ბაკურიანიდან და ციხისჯვარიდან თივა, ამ შრომისათვისაც გვაძლევს აგრეთვე ისეთ ხელფასს როგორც მას მოეხასიათება და არა ნამდვილ ღირებულებას.

სახნავ-სათესად მიწების გაკაფვის ნებართვას როცა ვიღებთ გვიბრძანებს გამოცხადდეთ უფროს ტყის მცველ მირონოვთან და მის ორ შვილთან, რომელნიც მოწიპობებს ხევენ და ჩვენ გვთხოვენ ქრთამით ფულსა და სხვადასხვა გვარ სანოვაგეს; ვინც მათ მოთხოვნას არ ასრულებს და ამის შესახებ განაცხადებს მმართველთან, ან მის თანაშემწესთან ისინი ამას არავითარ ყურადღებას არ აქცევენ, თითქოს არ სჯეროდეთ განცხადება და ისევ გვიბრძანებენ ვთხოვოთ ტყის მცველს, ეს უკანასკნელი კი ამას შემდეგ პირადე შეურაცყოფის გარდა თხოულობს ქრთამით მეტ ფულს და მეტ სანოვაგეს, სასტიკად გვცემენ სულ ყველას და ქრილობებსაც გვაყენებენ ცივი იარაღით. მრავალი წლების მუშაობით გაკაფულ და ნაპატივსახნავ-სათეს და სათიბის მიწებს გვართმევენ ჩვენ ძირითად მცხოვრებლებს და აძლევენ ახალ ჩამოსახლებულ პირებს, რომელნიც არ ეკუთვნიან ჩვენს საზოგადოებებს.

ვინაიდან, ბორჯომის მამულების მმართველისა და ხელქვეითი მოსამსახურეების დესპოტიურ მოქმედების შესახებ, ჩვენ ჩვენი სიღარიბის გამო არ შეგვიძლია ვაცნობოთ ბორჯომის მამულების უაგვუსტოეს მფლობელს ან სხვა ვინმეს, ამიტომ უმოჩილესად გთხოვთ თქვენო აღმატებულებავ მიიღოთ თავის თავზე შრომა, რათა მიმართოთ თხოვნით სადაც ჯერ იქნება, რომ გვიხსნან ბორჯომის მამულების მმართველის თვითნებურ, განჯანდღურებელი გადასახადებისაგან და მისი ხელქვეითი მოსამსახურეების მიერ შეურაცყოფისა, ცემა-ტყეობისა და დაჭრა-დასახიჩრებისაგან, რომ განსაზღვრულ იქნეს ერთხელ და სამუდამოთ მფლობელის სასარგებლოდ გადასახადის ნიხრი გასატან ხე-ტყეზე, სათბობ შეშაზე, საქონლის საძოვრებზე და სხვა; აგრეთვე, ვთხოულობთ, რომ იმ ბეგარის გარდა, რომელსაც ჩვენ ვიხდით, არ გვაიძულებდნენ ძალდატანებით მამულების სამმართველოსათვის საალმშენებლო ხე-ტყისა, შეშისა და თივის ზიდვას, და არ გვაძებ-

დენ სხვა ნატურალურ ბეგარას, რომ მამულების ის მმართველი არ გვიკრძალავდეს ჩვენ მიერ მოჭრილ და მტკვარზე ჩატანილ სააღმშენებლო ხე-ტყის კერძო პირისათვის მიყიდვას და არ გვართმევდეს დამხადებულ ხე-ტყეს.

რასაც თქვენი აღმატებულება ამის თაობაზე კანონიერად გაარიგებს, მასში ჩვენ თქვენს აღმატებულებას ვენდობით, და მოდავე და მოწინააღმდეგ არ ვიქნებით“.¹

ამ თხოვნაზე ხელს აწერდა 186 კაცი, სულ 18 სოფლიდან.

დ. ყიფიანმა გულდასმით მოისმინა ბორჯომის ყველა სოფლის მცხოვრებთა ეს საჩივარი და როგორც კანონიერი მათი თხოვნა პირველად მოიწადინა შინაურულად გამოესწორებია საქმე და ბორჯომის მამულის მოურავს ვასილიევს მიწწერა კერძო წერილი ერთი კეთილი საქმის გაკეთები შესახებ.² თავის მხრივ მოურავმა უხერხულად სცნო დ. ყიფიანთან მისვლა და თავის მხრივ სთხოვა დ. ყიფიანს შეხვედროდა მას „ნეიტრალურ“ ადგილზე. სხვათა შორის თავის წერილში მოურავი აცნობდა დ. ყიფიანს შემდეგ ფაქტებს გლახთა უკმაყოფილებიდან:

„ამ ათიოდე დღის წინად ქალაქიდან რომ დავბრუნდი, გავოცებული დავრჩი იმ ამბავის გაგებით, რომ ოთხი კაცი: შუქიური, ხუდალი, ჯანთემირი და სალახა,³ დადთან თურმე მამულში სოფლიდან სოფლად დამ-ღამობით და მცხოვრებლებს ძალით რაღაცა თხოვნაზე ხელს აწერიებენ მოურავის შესახებ; ვინც თანახმა არ არის „წითელი მამლით“ ემუქრებიან, დაახლოვებით ასე: „ერთი ბოთლი, ან ცოტა მეტი ნავთი არც ისე ძვირად გვიღირსო“. — ამ ოთხმა კაცმა ახლა აღვოკატის სახელწოდება მიიღო, შემდეგ საქმე თანდათან გამოირკვა, უკეთ რომ ვსთქვათ, გამოაშკარავდა და ახლა უკვე საიდუმლოების ფარგლებიდან გამოვიდა. მთელ ბორჯომში, ყველგან ბაზარშიაც ლაპარაკობენ, რომ იმათ თხოვნა შეაქვთ მოურავზე და რომ ამ საქმეს ატრიალებთ და ხელმძღვანელობთ თქვენ, დიმიტრი ივანეს ძეგ, ამას უკავშირებენ და ამბობენ კიდევ ბევრ რამეს, რასაც მე პირის პირ ვადმოკცემთ და რაც არა მჯერა, გეფიცებით პატიოსნებას და ღმერთს, რომ ვიცი როგორ იციან გლახებმა ვადაკეთება და თავისებური წომენტარიები სხვადასხვა ხმებისა. აი რატომ ვამბობ მე ამ წერილის დასაწყისში, რომ მიმხვდარი ვარ კეთილი საქმის საგანს და აი, ამიტომ მოითხოვს საქმე გამოირკვევას და ჩვენი ერთმანეთის ნახვა უთუოდ არის საჭირო. ყოველი ღონისძიებით უნდა მოისპოს თქვენი პატიოსანი სახელის წარამარა ხსენება, მე, რამდენადაც შემიძლია, ახლაც ასე ვიქცევი, დანარ-

¹ იხ. სიძველეთა მუზეუმი №5232.

² ეს მიწწერ-მოწერა მოყვანილია დ. ყიფიანის „მემუარებში“.

³ როგორც ხელწერილიდან ირკვევა: პირველი გლახის ნამდვილი გვარი და სახელი ყოფილა — შაქრა ჩადუწელი, მეორესი — ივანე ხრიკაძე, მესამესი — ივანე ჯანჯომეჩაშვილი, მეოთხესი — სოლო პატარაძე.

ჩენზე კი, რაც საქმეს შეეხება, ისე მიჭირავს თავი, ვითომც არა ვიცი რა ხოლო როცა გავიგებ, რომ ამ საქმეში თქვენს სახელს ურყევენ, არავის არ ვზოგავ. ზოგიერთებმა კიდევაც იგემა შედეგები ჩემი წყრომისა, ¹.

მოურავთან მიწერ-მოწერით, რომ არაფერი გამოვიდა დ. ყიფიანმა განცხადება გადაუგზავნა დიდ მთავარს მიხეილ ნიკოლოზის ძეს და თავის მხრივ წარუდგინა ორ მუხლიანი პირობა, რომლითაც შესაძლებელი იქნებოდა გლახთა მოთხოვნილების დაკმაყოფილება. თავის განცხადებაში დ. ყიფიანი სხვათაშორის სწერდა:

„თქვენს უმაღლესობას არა ერთხელ უნებებია, თქვენს მამულში მცხოვრებთადმი შეზღუდვას უკრძალვებით გამოგეცხადებიათ, რომ იმათ თავის გაჭირვებაში პირდაპირ თქვენი უმაღლესობისათვის მიემართათ. მაგრამ სანამ აქ ბრძანდებოდით, იმათ არ ჰქონიათ საკმარისი მიზეზი, რომ ეს თქვენთვის გაეხდინათ, ამ უკანასკნელი ორი წლის განმავლობაში კი მდგომარეობა მათი იმდენად შეიცვალა, რომ ახლა რძულეზულად სთვლიან თავს თქვენს მოწყალებას მიჰპართონ.

„ასეთ ყოფაში მომმართეს მე, მეზობლად მყოფს და აი მეც ვბედავ წარმოვხდგე თქვენს წინაშე მათი თარჯიმანის სახით, — ხოლო თუ ნებებექნება ამის თქმისა — შუამდგომლობის სახითაც.

ამასთან გაახლებთ ცალკე მოხსენებას, რომელიც შეიცავს საქმის ნამდვილ ფაქტიურ გადმოცემას და მოთხოვნები მითითლვარე სასოებით მოელიან გადაწყვეტილებას, მოხსენების მოსმენის შემდეგ რომ წარმოსთქვამს თქვენი უმაღლესობის გული“. ²

რასაკვირველია, გლახთა კანონიერი მოთხოვნილებანი არ დააკმაყოფილა „უმაღლესმა მემამულემ“. მაგრამ აქ საინტერესო არის არა ეს, არამედ დ. ყიფიანის როლი ამ საქმის ვითარებაში: იგი გულწრფელად დარწმუნებული იყო გლახთა კანონიერ მოთხოვნილებაში და გულწრფელადვე ფიქრობდა კანონიერი გზით დაეკმაყოფილებია მათი თხოვნა.

ზემოთ მოყვანილი ისტორიულ დოკუმენტებში, როგორც ფოკუსში თავს იყრის ეს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ხასიათის წინააღმდეგობანი, რომელიც მაშინდელი საქართველოს საერთო ცხოვრების დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენდა: აქ ჩვენ ვეცნობით სოციალ-ეკონომიური ხასიათის წინააღმდეგობას მემამულეთა და გლახთა შორის; პოლიტიკურ ეროვნულ ხასიათის წინააღმდეგობას მჭკრობელ სახელმწიფოსა და დაპყრობილ ერის შორის; და ბოლოს პოლიტიკურ რევოლუციონური ხასიათის წინააღმდეგობათა მომენტებს შავი რეაქციისა და რევოლუციონურ-ოპოზიციონურ ძალთა შორის. პირველი ხასიათის წინააღმდეგობა აღმოცენებული იყო იმ ეკონომიურ უსამართლობის საფუძველზე, რომელიც განმტკიცდა საქართველოში „რეფორმის“ შემდეგ პერიოდში: ფორმალურად განთავისუფლ-

¹ იხ. „მემუარები“ გვ. 116.

² იქვე, გვ. 108.

ბული გლეხი, ფაქტიურად მემამულის სრული საექსპლოატაციო ობიექტად გარდაიქცა; მეორე წინააღმდეგობა შედეგი იყო იმ რუსიფიკატორული და აგრესიული პოლიტიკისა, რომელსაც ატარებდა საქართველოში ადგილობრივი ხელისუფლება და რომელმაც მეტად მწვავე შედეგები გამოიღო 70—80-იან წლებში; მესამე წინააღმდეგობაში გაკრძელება იყო იმ დიდი ბრძოლისა, რომელსაც რეაქციონერი თვითმპყრობელობა და რევოლუციონერი ინტელიგენცია აწარმოებდა 60—70—80 წლებში.

აღსანიშნავი არის ის ფაქტიც, რომ ყველა ეს ძალები თავისებური მღუმტრის თვალთ სინჯავენ დ. ყიფიანს და ცდილობენ გამოიყენონ იგი თავის ინტერესების დასაცავად: ადგილობრივი ხელისუფლება ცდილობს გამოიყენოს იგი რევოლუციის საწინააღმდეგო ბრძოლაში; ქართველი საზოგადოება—სკოლისა და ენის საქმეში, ე. ი. ეროვნული პოლიტიკისაკენ მოუწოდებს; გლეხობა—თავის ეკონომიურ-მატერიალურ პირობების შემსუბუქებაზე ეყვდრება. ასე გაინასკვა დ. ყიფიანის გარშემო 80-იან წლებში ჩვენი მაშინდელი ცხოვრების მამოძრავებელი ნაკვეთები და იგიც ამ ეპოქის თავისებურ ცენტრალურ ფიგურად გადაიქცა და დ. ყიფიანიც სცდილობდა ყველა ეს ძალები შეეთანხმებია, მათ შორის აღედგინა კანონით განსაზღვრული დამოკიდებულება და ამით ნორმალური პირობები შეექმნა, მაგრამ გარდაუვალ წინააღმდეგობათა დაძლევა შეუძლებელი იყო მშვიდობიანი და კანონიერის გზით. ისტორიულ აუცილებლობისა და ობიექტიურ პირობების გამო იმდენად მომწიფდა წინააღმდეგობანი ქართულ ნაციონალიზმსა და რუსულ რეაქციის შორის, რომ მათ შორის შემაერთებელი ხიდის გამონახვა უკვე შეუძლებელი იყო. დ. ყიფიანის სოფლმხედველობა და მთელი მისი სამოღვაწეო პროგრამა რუსეთის ტახტისა და სამშობლოს შორის შეთანხმებულ მუშაობაზედ იყო აშენებული. ცხოვრების ვითარებამ ეს ძალები სამკვდრო სასიცოცხლოდ დააკილა ერთი მეორეს და დ. ყიფიანიც ობიექტიურ პირობების გამო იძულებული ხდებოდა თავისი პრაქტიკულ მოღვაწეობის დროს ან ერთ ძალას მიმხრობოდა, ან მეორეს. და ეს იყო ძირითადი ტრაგედია დ. ყიფიანის აზროვნებისა; ტრაგედია საუკუნოებით შემუშავებული სამოღვაწეო პროგრამისა: დ. ყიფიანმა თავისი პრაქტიკული საქმიანობის დროს გარკვევით დაიცვა „სამშობლოს“ ინტერესები, ხოლო პრინციპი კვლავ შეურყვევლად იდგა თავის ძველ სოფლმხედველობის ნიადაგზე. მაგრამ ასეთ გახლეჩას პრაქტიკულ საქმიანობასა და პრინციპიალურ შეხედულებათა შორის თავისი ტრაგიკული დასასრულიც უნდამოყოლოდა. დ. ყიფიანის ტრაგიკული დაღუპვაკ შედეგი იყო მაშინდელი საზოგადოებრივ ესტორიული პირობებისა.

განვიხილოთ ამ მიმართულებით დ. ყიფიანის მოღვაწეობა 80-იან წლებში და მისი ბრძოლის ფაქტები.

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ადგილობრივი ხელისუფლების ბრძოლამ ქართულ სკოლისა და ქართული ენის წინააღმდეგ და საერთოდ რუსიფიკატორულმა პოლიტიკამ გარკვევით გამოაშკარავა თავისი სახე 70-იან წლებში. ი. მეუნარგია საინტერესო ფაქტებს გადმოგვცემს: „ერთმა უბრალო შემთხვევამ — ვილაც შეგირდის დღიურში ნაპოვნმა ლიბერალურმა მსჯელობამ სწავლა-განათლებაზე¹ დაარწმუნა ამ სემინარიის იმ ღრობინდელი ინსპექტორი, ნეტარ ხსენებული კუვშინსკი, — და შემდეგ სხვანიცა ამ სასწავლებლის მეუფროსენი, რომ სემინარიის შეგირდნი ღვთის მსახურების მაგიერ სწავლობენ იქ პოლიტიკურ ორგულებას... და რადგანაც პოლიტიკური მოსაზრება ყველა მოსაზრებაზე უფრო უდიდესია, იმათაც „ივიწყეს მცირე ჟამს“ თვისი პირდაპირი მოვალეობა, დახდნენ პოლიტიკის დაუპატიებელნი აგენტნი და დაუწყეს დევნა ქართულ წიგნებსაც, ქართულ წერა-კითხვასაც, ქართულ გალობასაც, გარიცხეს მრავალი შეგირდები, სასწავლებლიდან დაითხოვეს ქართველი მასწავლებლები და უგუნურად უწყესოდ გამოაცხადეს, დაშალეს ერთბაშად თვით სემინარიაში ორი პარტია რუსისა და ქართველების. ამ სტრუქციონების მწერალი იყო იმ დროს სემინარიის მასწავლებლად და კარგად ახსოვს, რა საშინელი გავლენა იქონია შეგირდებზე უსაფუძვლო ცილის წამებამ და დევნამ, რავგარად შეაწუხა ისინი პროკურორის, ჟანდარმის და პოლიციის ღანახვამ სემინარიის ბალკონზე... ის იყო 1873-ს, ქართული ენის დევნამ მიიღწია ამ წელს უმაღლესს ხარისხამდე“²...

სწორედ ამ ხანაში სწერდა გრ. ორბელიანი თ. მელიქიშვილს ქართული ენის შევიწროვების შესახებ... „რა სიკეთე წარმოხდებოდა აქედამ? თუ გარუსებას, სცდილობენ, ბრმანი ხომ არ არიან, რომ რუსებზე ჩვენ უფრო რუსებმ ვართ: თუ მართმადიდებლობისათვის იღწვიან, აი ურიები, თათრები, სომხები და სხვანი; მაგრამ უსამართლობა და ძალადობა მარადის ჰბადებს უსიამოვნებას, ყვედრებასა, წყევასა და თვით ორგულებასაც. მიკვირს, რას უჩუჩუნებენ ამ საბრალოს, მორჩილს, კეთილს და ერთგულს ერსა? სამწუხაროა, კნიაზო ლევან, რომელს საუკუნეში ეპსკუპოვრობთ“³.

ზემოდ მოყვანილი პირველი ციტატა ნათლად ამტკიცებს იმ დებულებას, რომ რუსიფიკატორული პოლიტიკის გაცხოველება გამოიწვია საქართველოში რევოლუციონური მოძრაობის გაცხოველებამ; იმდენად, რამდე-

¹ ამ ცნობას უახლოესი კავშირი უნდა ჰქონდეს იმ ფაქტთან ტფილისის სემინარიაში, რომელიც 1873 წელს მოხდა და რომლის დროსაც დაპატიმრეს რამდენიმე მოწაფე დავით კეხელი, სტ. ჭრულაშვილი და ივანე მახილაძე. ამ ცნობებიდან მტკიცდება, რომ სემინარიის მოწაფეებში არსებულ რევოლუციონურ წინააღმდეგ უმაცოფილებამ ფართო ხასიათი მიიღო (იხ. გრ. გიორგაძე „თვითმპყრობელობა და რევოლუცია“. გვ. 20—31).

² ი. მეუნარგია: „ცხოვრება და მოღვაწეობა გრ. ორბელიანისა“ გვ. 116—117, 1905 წ.

³ იქვე, გვ. 119.

ნადაც რუსეთის რევოლუციონური მოძრაობა ღრმავდებოდა და იგი თავისებურ გამოძახილს პოულობდა საქართველოში, იმდენადვე თვითმპყრობელობა სასტიკ ზომებს მიმართავდა და ავიწროვებდა ქარაფელ სკოლებს. უდავო ფაქტია, რომ რევოლუციონური აზროვნებისა და რადიკალური მისწრაფების გამტარებელი ჩვენში ახალ თაობის ინტელიგენცია იყო; ხოლო მათი მოღვაწეობა უმთავრესად მოსწავლე ახალგაზრდობაში სწარმოებდა; ეს იყო იმ პერიოდში ერთად ერთი აქტუალური ძალა, სადაც შესაფერის გამოძახილს პოულობდა რევოლუციონური აზრი¹ და მოძრაობა. სხვა სოციალური ფენები—გლეხობა და მუშათა ფენები—იმ ხანებში არ წარმოადგენდა რევოლუციონური მოძრაობისათვის მოქმედ ძალას: მათში ჯერ კიდევ არ იყო განვითარებული კლასიური შეგნება და ბრძოლის აუცილებლობა. სამაგიეროთ მოსწავლე ახალგაზრდობაში დიდ გამოძახილს პოულობდა ახალი რევოლუციონური მოძრაობა: სტ. კრელაშვილი, ერთ-ერთი აქტიური წევრი 70-იანი წლების მოწაფეთა მოძრაობისა, ერთ თავის წერილში სწერდა: „დამწუხივით დაეწაფა ჩვენი ახალგაზრდობა 60-იან წელთა მდიდარ ლიტერატურას რუსეთისას, ბევრი საკაცთ-მოყვარო აზრები შეითვისა თვით იმ ასაკში, რომელსაც ყმაწვილს თამაშისა და ცელქობისათვის უფრო უნდა ერჩოდეს გული. შეუძლებელი იყო, რომ ამ აზრებს არ ეჩინა თავი ახალგაზრდობის ყოველ დღიურს ცხოვრებაში. იჩინა თავი და საქმე ისე წავიდა, რომ 1874 წლიდან 1878 წლამდე, სულ რაღაც ოთხი წლის განმავლობაში, მარტო ტფილისის სემინარიას მოაკლდა ოთხმოცდარვა საუკეთესო შეგირდი (ე. ი. რევოლუციონური აზროვნებისათვის გამორიცხული იქნენ სემინარიიდან 16) რომლებიც გულმოდგინეთ ემზადებოდნენ ქვეყნის სამსახურისათვის. თითქმის ამისთანავე ამბავი დაატყდათ ჩვენებურ დანარჩენ სასწავლებლებსაც“.¹ ეს ფაქტები ჩვენი ახალთაობის რევოლუციონური მოძრაობიდან გასალეგს გვაძლევს იმისათვის, თუ თვითმპყრობელობას როგორ თანდათან შექონდა რეაქციონური სისტემა ქართულ სკოლებში და როგორ ადგებოდა იგი მწვავე რუსიფიკატორულ პოლიტიკას. ქართულ სკოლების და ქართული ენის შევიწროვება 70-იან წლებში აუცილებლად შედეგი იყო იმ რევოლუციონური მოძრაობისა, რომელმაც იმავე პერიოდში იჩინა თავი ქართველ ახალგაზრდობაში. რუსიფიკატორული პოლიტიკა რეაქციონური დიქტატურის ერთ-ერთი მიმზიდავი საშუალება იყო რევოლუციონური მოძრაობის წინააღმდეგ საბრძოლველად ახალგაზრდობაში. მაგრამ განსაკუთრებული სიძლიერით ეს რეაქციონური პოლიტიკა სასწავლო საქმეში სააშკარაოზე გამოვიდა, როდესაც სამოსწავლო ოლქის მზრუნველად ჩვენში კარგად ცნობილი იანოვსკი დაინიშნა; მისი სამოსწავლო პროგრამა პირდაპირ მიმართული იყო ქართული ენისა და ქართული სკოლების წინააღმდეგ და ხელს უწყობდა ავ-

¹ სახო (ს. კრელაშვილი): „ძველი და ახალი თაობა“, გაზ. „ივერია“, № 189, 1888 წ.

რესიულ პოლიტიკის მკაცრად გატარებას სწავლა-განათლების საქმეში. უკვე 1889 წ. იანოვსკიმ ნათლად გამოამხეურა თავისი რუსიფიკატორულ პროგრამა სწავლა-განათლების საქმეში. იანოვსკის ამ პირველ გამოსვლას გამოეხმაურა ს. მესხი და ღია წერილში სწერდა მას შემდეგ:

„ჩვენ მოხარული ვიყავით როდესაც ნევეროვის მაგიერ თქვენ დაგნიშნეს, რადგან გეჟონ და გავიწილი განათლებული პედაგოგი ხართ. ეს იმედები თავიდან გამართლდა, თქვენ მომხრე იყავით სამშობლო ენის, ისტორიის და ლიტერატურის შესწავლის, — მაგრამ შემდეგ გადაუხეიეთ ამ გზას:

1) ქუთაისის სახ. სკოლების დირექტორს მისწერეთ, რომ გუბერნიის მასწავლებელთა კრებამ გამოიტანოს დადგენილება რომ სკოლაში პირველ წლიდანვე რუსული ენა ასწავლონ.

2) ახალ სენაკში მიპართეთ სიტყვით მასწავლებლებს, რომ თქვენ რუსული გეხარებათ, სხვა მიზანს მიზღვეთ და არა პედაგოგიურსო. თქვენ წინააღმდეგი ხართ რუსული ენისო.

მთავრობას არასოდეს არ დაუშლია ერებისათვის თავისი სამშობლო ენაზე სწავლა, თქვენ კი გინდათ წაგვართვათ ენა, მოსპოთ ის...

ქართველებია სურვილი იგივეა, რაც ყველა ხალხებისა დიცივან თავისი სამშობლო ენა, მამული, სჯული და სარწმუნოება. თქვენი სურვილი კი დააიწყოთ ქართველებს ქართული ენა. თქვენ ცილს წამებთ ქართველს ხალხს.“¹

ცნობილი პუბლიცისტის ს. მესხის ამ გაზედულმა წერილმა და შიგ მთავსებულმა ფაქტებმა აიძულა დ. ყიფიანი აეღო ხელში კალამი და ენერგიულად გაელაშქრა იანოვსკია წინააღმდეგ. ეს იყო დიმი. ყიფიანის პირველი გამოსვლა 80-იანი წლების დასაწყისში რუსიფიკატორთა წინააღმდეგ. ჯერ ბრძოლის ფონზე მხოლოდ სასწავლო ოლქის მზრუნველი სჩანდა, როგორც შექპარვი დიპლომატიის გზით ცდილობდა ქართული ენის გამოდევნას სკოლიდან და გარკვეული აგრესიული პოლიტიკის გატარებას სწავლა განათლების საქმეში. დ. ყიფიანმა პირველად ამ პიროვნებისა და მისი პოლიტიკის წინააღმდეგ აიმაღლა ხმა. მაგრამ როდესაც შემდეგ სხვა პირებიც გამოჩნდნენ სამოღვაწეო ასპარეზზე — დ. ყიფიანი ენერგიულად დაუხედა მათ. ც. 1882 წლების შემდეგ კავკასიის მთავარ მხართველს დობდუკოვ-კარსაკოვს, რომელიც ადმინისტრაციულ პოლიტიკური აპარატის საშუალებით ავიწროვებდა ქართველ ხალხს, დევნიდა მათ სამსახურიდან, აძლიერებდა კოლონიზაციას და შემდეგ დ. ყიფიანს სასულიერო უფლების წარმომადგენელთანაც მოუხდა შეტაკება, რომელიც ეკლესიისა და სარწმუნოების საშუალებით ცდილობდა აგრესიულ — რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარებას. ამ სამი დიდი უწყების და მათი მეთაურების წინააღმდეგ დ. ყიფიანის ბრძოლა მართლაც მეტად დადებითად ახასიათებს ამ პიროვნების მოღვაწეობას 80-იან წლებში.

¹ ს. მ. (მესხის) წერილი იანოვსკისადმი. — „დროება“, № 254, 1880 წ.

იანოვსკის წინააღმდეგ მიმართულ პირველ წერილში, რომელიც ნაწილობრივ უკვე გაეცანით ჩვენ, დ. ყიფიანი სწერდა: საშინელია ს. მ ის წერილი; საშინელია როგორც მგზნებარე წარმოთქმა უსამართლოდ განგმირულის გრძნობისა, როგორც გრემა აღმორგებულის გულისა...

„..... თუ ამას ვერ დაფიქრებხარ, რა მნიშვნელობა აქვს თქვენ ქადაგებასა, ქართველობა ჰკმეთ და ქართული ენა დაივიწყეთო, მე გეტყვით: როგორც სამათემატიკო ჭეშმარიტება ისეთი არის ეს ჭეშმარიტებაცა, რომ საქართველოს ხალხზედ უფრო ერთგული ტახტისა, მრთელს რუსეთს სხვა ხალხი არ ახსია. თქვენ თუ არ იცით ესა,—ჩვენმა სათაყვანებელმა ერთ მთავარმა კარვად უწყას და მისმა უხენაესმა მმართველობამაც კარვად იცის. ასე ვართ ქართველები და ასე ვიქცევით, მანამდისინ ჩვენ ხალხოსნობა დაცული გვექნება; და ხალხოსნობა ხომ გამქრალია, სადა იმისი ენა აღარ არის. მეჩე რა ენისას ამბობენ კაცობრიობის მემობელნი, უნდა გაჰქრესო იმ ენისას, რომელსაც ლაპარაკობდნენ ვახტანგ გორგასლანი, დავით აღმაშენებელი, თამარ მნათობი, რომელზედაც ქრისტიანობას გვიქადაგებდნენ ნინო მოციქულთ თანასწორი და ათცამეტი სირიელნი მამანი; რომელზედაც ჰმწერლობდნენ პოეტნი, როგორც შოთა რუსთველი, ფილოსოფოსნი, როგორც პეტრიწი, სჯულისმდებელი, როგორც ვახტანგი;—რომელსაცა აქვს ანბანი, უმარტივესი და უბუნებითესი ყოველთა ანბანთაგან...

ახლა მიხვდით თუ ვერა, რასაც თქვენი ქადაგება მოასწავებს. ჩინვისხანმა, ლანგთემურმა, შაჰაბაზმა, ნადირშამ ვერ შემუსრეს ჩვენი ხალხოსნობა და ახლა თქვენ გინდათ შემუსროთ, როდესაც ჩვენ ჩვენის კეთილისნებით, სიყვარულით და სასოებით მივინდეთ რუსეთს, რომელსაც გარსშეუწერელი ერთგულება შეურყეველად გვაქვს გულში ჩანერგილი?!?

არა ბატონებო, თუ ღია წერილის აზრი არ დაირღვა... ბ. იანოვსკის ათასწილად უჯობს ისევე ამ აზრის შემუსვრა მოახერხოს... თუ ეს აზრი არ შეიმუსრა. ბ. იანოვსკი შემცდარი კი არა, შეპოცოდავი იქნება ორგვარად: ჯერ რუსეთის წინაშე, რომ ერთი უერთგულეს თაყვანისმცემელი ხალხის გაორგულება განუზრახავს, და მეჩე მეცნიერების წინაშე, რომ პეტაგოგიას ურღვევს დიდი მეცადინეობით შემუშავებულს კანონსა, რომელიცა ჰბრძანებს: „წულსა ყრმასა (ესე იგი ყმაწვილს) ჯერ საშინაო ენას ასწავლიდე და მეჩე საქვეყნოსაო“.¹

ვ. იანოვსკიმ არ დააყოვნა და გაზეთ. „დროშას პასუხი გასცა, რომელშიაც უარყოფდა ს. მესხის მიერ მოყვანილ ფაქტებს, მაგრამ პრინციპიალურად იცავდა რუსული ენის გაბატონების აუცილებლობას სკოლებში.“²

¹ დ. ყიფიანის წერილი „დროშა“ № 262, 1880 წ. გადმოტყედილია თურნალ კლდეში № 6, გვ. 3—6. 1912 წ. (ზოგიერთი ადგილი რედაქციას გამოუტოვებია, განსაკუთრებით იქ, სადაც რუსეთის ერთგულებაზეა ლაპარაკი.) თვით დ. ყიფიანის სრული ხელთნაწერი ინახება სიძველეთა მუზეუმში № 5232.

² იხ. „კავკაზ“ № 348. 1880 წ.

როგორც იანოვსკის წერილიდან და შემდეგ მის მიერ ცალკე წიგნად გამოცემულ პირველ დაწყებით სკოლებისათვის სამოსწავლო გეგმიდან („Об учебном плане начальной школы в среде туземного населения по постановке в ней русского языка“) ირკვევა, იანოვსკი, როგორც სასწავლო ოლქის მზრუნველი, გარკვევით მოითხოვდა პირველდაწყებით სასწავლებელში სწავლა რუსულ ენაზე დაწყებულიყო, პირველი წლის პირველ ნახევარში ქართულ ენაზე უნდა წარმოებულიყო სწავლა; ხოლო მეორე ნახევრიდან რუსულად შესაფერისი მოთხოვნების სწავლა; მეორე წელს კი — ყველა საგნები რუსულ ენაზე უნდა ესწავლათ. ამ გეგმების შინაარსი მაშინ ქართველი საზოგადოებისათვის ნათელი იყო: სკოლაში უკვე იჭრებოდა პოლიტიკა და აშკარა რუსიფიკატორული გეგმები; არაპედაგოგიური მოსაზრებანი ანტიერესებდა სასწავლო ოლქის მზრუნველს, არამედ ქართული ენის აღმოფხვრა და რუსულის განმტკიცება თუ როგორი შთაბეჭდილება მოახდინა ქართულ საზოგადოებაზე და მასწავლებლობაზე იანოვსკის მაშინდელმა ახალმა გეგმებმა, ამის საილიუსტრაციოთ მოვიყვანთ ერთ პატარა მოგონებას აღნიშნულ საკითხის შესახებ. „წინანდელი მზრუნველი ნევეროვი, — სწერს დ. ხ. შვილი თავის მოგონებაში, — გამოსცავდა ახალმა იანოვსკიმ 1880 წელსა, აზან კი პირველყოვლისა თვისი ძალა და ღონე თვისი სურვილი და ფიქრები იმას მოახმარა, რათა შეეზღუდა 1878 წლის სასწავლო გეგმა. ნაყოვად მისი ამნაირი ცვლილებებისა დაიბადა 1881 წელს 13 იანვრის სასწავლო გეგმა, რომელსაც მაშინ ყველა შეხვდა მეტის მეტად მტრულად. მიიღო იგი ვითაარცა ვერაგული განქარგულება. უარესი ზიზილი დაიბადა ჩვენს მასწავლებლებში, რომელთაც იცნეს მასში სურვილი არა ხალხის განვითარებისა, არამედ წვრილმანი პოლიტიკანობისა რომ ამითი სწავლის, ხალხის თვითცნობიერებას ეღობებინა. წინა, ვიწყინეთ და 15-მდე მასწავლებელმა მივატოვეთ მასწავლებლობა.“¹

იანოვსკის გეგმებმა მკაცრი პროტესტი გამოიწვია ქართულ პრესაში: ერთი მხრივ ი. ჭავჭავაძემ² მეორე მხრივ, — ი. გოგებაშვილმა,³ მესამე მხრივ — დ. ყიფიანმა კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარეს იანოვსკის გეგმები და ნათელყვეს მისი ანტიპედაგოგიური შინაარსი. უნდა ვსთქვათ, რომ დ. ყიფიანის იანოვსკის საწინააღმდეგო მიმართული წერილი მისი პუბლიცისტური ნიჭის ერთერთ საუკეთესო ნიმუშს წარმოადგენს, — სამწუხაროთ აქ ჩვენ მხოლოდ გაკვრით შეგვხვებით ამ საინტერესო პოლიტიკურ წერილს. დ. ყიფიანმა მკვეთრი ანალიზით ნათელყო იანოვსკის გეგმების ანტიპედაგოგიური საფუძვლები. ავტორმა, როგორც ძველმა პედაგოგმა და ღრმად

¹ დ. ხ. შვილი: „1881 წ. სამოსწავლო გეგმის გამო“ — „საზალხო გაზეთი“, № 817, 1913 წ.

² ი. ჭავჭავაძე: ბ-5 იანოვსკის წერილის გამო“ — „დროება“ № 33, 1881 წ. თხზულებანი: ტ. VII, გვ. 213—220.

³ ი. გოგებაშვილი: „მზრუნველის იანოვსკის სამოსწავლო გეგმა სან. სკოლებისა“ — „დროება“, № 50—57, 1881 წ. რჩეული ნაწერები ტ. I, გვ. 51—59.

მცოდნემ პედაგოგიური საკითხებისა უწინარეს ყოვლისა სწორეთ ამ თვალსაზრისით განიხილა იანოვსკის წერილის შინაარსი. ავტორი აღნიშნავდა, რომ პედაგოგიკის ძირითადი პრინციპები მოითხოვს ბავშვს პირველ დაწყებითი განათლება მიეცეს სამშობლო ენაზე, იქ სადაც ბავშვებს რომელსაც მხოლოდ თავიანთი ოჯახური ენა ესმით, აიძულებენ სკოლაში შესვლიდანვე სწავლა დაიწყონ მათთვის გაუგებარ ენაზე, ამით პირდაპირ არღვევენ პედაგოგიკის ძირითად მოთხოვნებს და ფეხქვეშ თელავენ ქეშმარიტებას. დ. ყიფიანი აღნიშნავს, რომ როდესაც საფუძვლიანად შესწავლილი გაქვს შენი საკუთარი მშობლიური ენა, ე. ი. გაქვს სწორი წარმოდგენა მისი ფორმებისა და თვისებების შესახებ—მაშინ ადვილად შეისწავლი უცხო ენასაც, იქ სადაც ეს შეუძლებელია, სადაც პრაქტიკულად ნაცნობი ენა და ენა სრულიად უცნობი, ერთად ისწავლება, იქ გონებრივი ვარჯიშობა ადვილს უთმობს მექანიკურ შრომას; ეს კი ჩაგრავს, აღუნებს ბავშვის ბუნებას. თუ ენის შესწავლის ამ ფიზიოლოგიურ თავისებურებას უარყოფთ და მოვთხოვთ სოფლის ბავშვებს ერთნაირად ისწავლონ თავიდანვე მშობლიური და რუსული ენები, ამისათვის შესაფერის რესურსებსაც ვერ ვიშოვით. პედაგოგის საქმე არ არის ამა თუ იმ ერის განვითარებაზე ზრუნვა; მისი საქმეა თანაგრძნობა ქართული ენის ყველაზე უფრო შესწავლისათვის; ეს მისი წმინდა მოვალეობაა. მაგრამ ჩვენს სასწავლებლებში არ თანაგრძნობა, არამედ აშკარა მტრობა არსებობს ქართული ენისადმი. ჩვენში იყვენ და შეიძლება დღესაც იმყოფებიან ჩვენს შორის სხვადასხვა სახის ქართველობები — განაგრძობს დ. ყიფიანი; იყვენ ჩვენში ისეთი მტრულად განწყობილნი (ненавидящие) ჩვენადმი როგორც მაგ., ბარტოლომეი, უსლარები, ლევაშოები, იყვენ მსურველები გამოეწვიათ ჩვენში უკმაყოფილების გრძნობა, სევედა, აღშფოთება; მაგრამ თვით ქართველი ხალხი საერთოდ და ყოველი მისი მოაზროვნე წევრი კერძოდ, იმდენად ერთგული არის თავის მეფისა და დამყარებულ წესწყობილების, რომ ეს რწმენის ძალა და ერთგულება ჯერ კიდევ ეყოფა დიდხანს, რომ მტკიცედ გადაიტანოს ასეთი შეურაცყოფები... მეფემ იცის, რომ ჩვენ მისი ერთგულნი ვართ და აი ეს შეურყეველი ნიადაგია რომელზედაც მე ვდგევარ და ვამბობ: რომელიმე ერის ენის შებღალვა — ნიშნავს მისი არსებობის შებღალვას. ქართველები ამისაგან თავისუფალი უნდა იყვნენ. ნუ დავივიწყებთ იმას, რომ ისინი არასოდეს არავის არ დაუპყვრიან; ხოლო რუსეთის მონარქიის ქვეშევრდომობაში ისინი თავისი ნებით, შეგნებით შევიდნენ.¹

ასე დაიწყო 80-იან წლების დასაწყისში ბრძოლა დ. ყიფიანმა იანოვსკის წინააღმდეგ ქართული ენისა და ქართული სკოლის შესახებ და ეს ბრძოლა დ. ყიფიანის გარდაცვალებამდე არ შეწყვეტილა. წინააღმდეგ, 1885—86 წლებში მან მეტად მწვავე ხასიათი მიიღო და პრესის ფარგლებში

¹ ვისარგებლეთ ხელთნაწერით. იხ. სიძველეთა მუზეუმი, № 5232.

ბიდან ლიტერატურული ბრძოლის საზღვრებიდან უკვე გადავიდა ადმინისტრაციის და ხელისუფლების ხელში — მაგრამ ამაზე ქვევით.

აღსანიშნავი არის 1882 წლის ერთი წერილი დ. ყიფიანისა, რომელიც იმავე რუსიფიკატორებისა და ქართველობების წინააღმდეგ არის მიმართული. 1882 წ. პეტერბურგში გამოვიდა დ. ყიფიანის „ახალი ქართული გრამატიკა“ და „კავკაზის“ (№ 328 1882 წ.) ერთი ცნობის მიხედვით, ვითომ ჟურნ. „Юридическое обозрение“-ს არ მოსწონებია ქართული ლიტერატურისა და ქართული ენის წარმატების საქმე, — შემდეგში ჟურნალმა (№ 93, 1883 წ.) უარყო „კავკაზის“ ცნობა, და თითქოს რაიმე საწინააღმდეგო წერილი მოეთავსებოდა დ. ყიფიანის გრამატიკის შესახებ და აღნიშნავს, რომ ის საფესებით იცავს ქართული ენის უფლებას. მიუხედავად ამისა „კავკაზის“ ცნობამ გამოიწვია დ. ყიფიანის წერილი ქართული ენისა და საქართველოს შესახებ. ამ წერილში დ. ყიფიანი ამბობს:

„შეუძლებელია მოვითხოვოთ, რომ ერთ სახელმწიფოში ან ერთ საზოგადოებაში, თუ გინდ ერთ ოჯახშიაც კი, ყველა ერთ და იმავე საქმეს აკეთებდეს და მასთანვე ერთ და იმავე საშუალებით, — შეუძლებელია იმ დღესავით ნათელი მიზეზის გამო, რომ მაშინ არავან არაფერს არ გააკეთებს. ამით კი არ ღინდა მე ვსთქვა: არ ყოფილა და არც არის მსოფლიოში რომელიმე დიდი სახელმწიფო, რომლის მსხოვრებთა ელემენტები სხვადასხვა სხის არ ყოფილიყვნენ. მოთხოვნა იმისა, რომ ყველა ამ ერებმა იცხოვრონ, განვითარდნ და იპოქმედონ ერთნაირი სახით, — რომ გამოიკვებონ ერთნაირი საჭმელით, ჩაიკვან ერთნაირი ტანსაცმელი, ღმერთი ილოცონ ერთი და იმავე ენით და მიწა დაამუშაონ ერთი და იმავე იარაღებით, — განა ნათელი არ არის, რომ ეს იქნებოდა მზის სინათლეზე ისეთი განხეთქილების გამოტანა, რომელიც მხოლოდ იმისთვის გამოდგება, რომ უდროოდ დაუღვას სახლკარი ყოველკარ საზოგადოებრივ წარმატების საქმეს.“¹

ასე აზროვნებდა დ. ყიფიანი. იგი მომხრე იყო რუსეთის ცენტრალისტურ მმართველობისა, იგი მთელი თავისი ენერჯით იცავდა რუსეთის ტანტის მთლიანობასა და შეურყეველობას, მაგრამ იმავე დროს სრულიად არ მოითხოვდა ცალკე ერებისა და მათი კულტურის, ენისა და თავისებურების გათქვეფას რუსეთის ცენტრალიზმის საზღვრებში. დ. ყიფიანი ასეთი დებულების წამოყენებით ძირშივე ანადგურებდა რუსიფიკატორთა სამოღვაწეო გეგმებს მაგრამ შემდეგ წლებში, სასტიკი ცენზურული რეჟიმის შემოღების გამო, ქართულ პრესას უკვე მოესპო საშუალება ბრძოლისა რუსული ნაციონალიზმის წინააღმდეგ და ქართული ენის, სკოლისა და კულტურის დასაცავად. ცენზურამ თავისებური ტერორი გაამეფა საქართველოში და მაკარი არტახებით შებორკა ქართული მწერლობა. ცენზურული პირობების დასახსიათებლად საინტერესო არის გაზ. „კავკაზის“ რედაქტორ-

¹ ვარაგებლობა დ. ყიფიანის შვი ხელნაწერით: Г-ну редактору газеты „Кавказ“ (1882 - 16. 12) სიძველეთა მუზეუმი № 5232.

რის დ. გ. ერისთავის წერილი დ. ყიფიანისადმი ზემოდ აღნიშნულ სტატიის გამო. 1882 წ. 20 დეკემბრის თარიღით დ. ერისთავი სწერს ყიფიანს, რომ მისი მშვენიერი წერილის დაბეჭვდა მას არ შეუძლია „კავკასში“, რადგან მთავარმა სამმართველომ გასცა განკარგულება აღარ შეეხონ ამ საკითხს. დ. ერისთავი წინადადებას აძლევს დ. ყიფიანს არ დასტოვოს ეს წერილი დაუბეჭდავად და გადაუგზავნოს „გოლოსის“ რედაქციას, რომელიც სიამოვნებით მოათავსებს თავის გაზეთის ფურცლებზე.¹ ამ წერილზე დ. ყიფიანი უპასუხებს ერისთავს:

„Благодарю Вас, дорогой князь за возвращение моей статейки. Значит Кайковская кличка настолько сильна, что вторит ей и Главное Управление. Нет надобности быть пророком, чтоб сказать, что это не поведет к добру, а я все думал, что Главное Управление только к добру и ведет нас, можно ли сочувствовать делу, которое само по себе до нелепости безнравственно“.²

ეს წერილი მით არის საინტერესო, რომ ნათლად გამოხატავს იმ გადატეხას, რომელიც მოხდა დ. ყიფიანის ბრძოლის ტაქტიკაში. ამ მომენტამდე იგი ჯერ კიდევ ფიქრობდა, რომ რუსიფიკატორული და ანტი-ქართული პოლიტიკის გამტარებელი სწავლა-განათლების საქმეში მხოლოდ სასწავლო ოლქის მზრუნველი არის და მასი ბრძოლის ფარხმალიც აქეთ-კენ იყო მიმართული: იგი ფიქრობდა მზრუნველის შემუსვრით აღედგინა ძველი ნორმალური დამოკიდებულება, მაგრამ დაწყებულმა რეაქციამ დაარწმუნა დ. ყიფიანი, რომ მარტო სასწავლო მზრუნველი კი არ არის ასეთი პოლიტიკის გამტარებელი, არამედ მთელი ადგილობრივ ხელისუფლება, რომ პოლიტიკა კავკასიის მართველობისა მიმართული არის ადგილობრივ ერებისა და ხალხის შემუსვრისაკენ. დ. ყიფიანმა თავისი ფარხმალი ადგილობრივი მართველობის მთელი სისტემის წინააღმდეგაც მიმართა და ამით დაიწყო მეორე პერიოდი დ. ყიფიანის ბრძოლისა ადგილობრივ ხელისუფლების წინააღმდეგ 80-იან წლებში. ეს განსაკუთრებით გამოემყდნა 1885—86 წ., როდესაც რეაქციამ საქართველოში თავის უმაღლეს წერტილს მიაღწია და საზოგადოებრივი ატმოსფერა ამფეთქებელი ნივთიერებით გაიჟღენთა. შემდეგ თავში ამ პერიოდსაც ვავეცნობით დოკუმენტების მიხედვით. ამ თავს დავამთავრებთ დ. ყიფიანის და გაზ „დროების“ რედაქტორის ივ. მაჩაბლის შორის წარმოებულ მიწერ-მოწერის გამოკვეყნებით. 1883 წ. 16 ნოემბრის თარიღით ივ. მაჩაბელი სწერს დიმი. ყიფიანს შემდეგს:

„გაახლებო ამასთანავე თქვენს წერილს „ბუნების კარის“ შესახებ და მოგახსენებთ მიზეზს აქამდის დაუბეჭდევლობისას. მე ვგრიდებოდი, რომ თქვენს წერილს რაიმე უსიამოვნება არ გამოეწვია; რაკი თქვენს წერილს

¹ დ. ერისთავის წერილი დ. ყიფიანისადმი. — სიმკვლეოთა მუზეუმი № 52.32.

² იქვე.

დაბეჭდავდი, გოგებაშვილსაც მიეცემოდა უფლება ცხარე კრიტიკაზედ ცხარევე პასუხი დაეწერა და ამგვარი პოლემიკა არ მოუხდებოდა ეხლანდელს დროს, როდესაც იანოვსკიმ სასტიკი ომი გამოუტყადა ქართველთა შორის განათლების საქმეს და თავის უკანასკნელს ცირკულიარში „წერაკითხვის საზ. გამგეობის წევრთა უწოდა „Неразумыые педагоги“. მაინცა და მაინც თუ ისურვებთ თქვენის წერილის დაბეჭდვას, უკანვე გვიბოძეთ და მაშინვე დავბეჭდავთ.

თქვენი ლექსი პირველსავე ნომერში დაიბეჭდება.

ამ წერილზე დიმიტრი ყიფიანი უპასუხებას ივანე მაჩაბელს შემდეგი წერილით:

„ჩუბში მე თქვენი მხარე უნდა დავეჭირო და, ჯერჯერობით მაინც, ისეთი აღარა დავაბეჭდინოთ რა, რომ კვერის დაკვრას ეგვანებოდეს მტრისას, მაგრამ გთხოვთ ეს გადასცეთ ბ. იაკობს, რომ თუ მეხუთედ დაბეჭდილს წიგნშიაც ამნაირი საბრალო ჩვენი ენის გაუპატიურება ენახე, მაშინ კი ჩუბრას უკაცრავად, რომ აღარც ჩხუბს მივჰხედო, აღარც არავის ხათრი შეუნახო და მორიდებულადღა ვთქვა ჩემი სათქმელი. ვირიანი რომ ვახსენე, მე ეს არ მიხუმრია, იქაურია ბ. იაკობი და მგონია იქ არავინ უთხრას უარი, თუ სთხოვს ვისმე და შინაურულად გადააქართულებინებს, რაც ქართული არ არის.“¹

ასეთი ზეო დ. ყიფიანი: იგი ცდილობდა ენერგიულად დაეცვა ქართული ენა და კულტურა მტრის შებოჭვისაგან და ამიტომ ზურგს უმაგრებდა ქართველ მოწინავე ინტელიგენციას ბრძოლის დროს. მაგრამ „ენის გაუპატიურებას“ არც შინაურებს აპატიებდა და ცხარე კამათს აწარმოებდა მათ წინააღმდეგაც. მაგრამ დ. ყიფიანისთვის მთავარი და ძირეული იყო პირველი ბრძოლა, ბრძოლა ადგილობრივი ხელისუფლების აგრესიულ და რუსიფიკატორულ პოლიტიკის წინააღმდეგ და იგიც ამ ბრძოლის ფრონტზე შეუდგა პოზიციების გამაგრებას.

4

დონდუკოვ-კარსაკოვის მთავარ-მართველად დანიშნით (1882 წ.) საქართველოში დაიწყო აშკარა რეაქციონური დიქტატურა. თავისი მოღვაწეობითა და პოლიტიკით დონდუკოვ-კარსაკოვი სდევნიდა არა მარტო ყოველგვარ ოპოზიციონურსა და რევოლუციონურ მოძრაობას საქართველოში, არამედ ყოველგვარ ქართულს; მან დაჩაგრულ ერებისადმი მიმართა სასტიკ ზომებს: ქართველებს დევნიდა დაწესებულებებიდან და აღარ ღებულობდა სამსახურში. აძლიერებდა რუსულ ელემენტებს მთელს ამიერკავკასიაში და ამით ხელს უწყობდა კოლონიზაციის გაფართოვებას; ებრძოდა ქართულ კულტურასა და სკოლებიდან და ეკლესიიდან ქართულ ენას სდევნიდა. მისი პოლიტიკით სასწავლებლებში უსასტიკესი რეჟიმი გამეფდა: არა მარტო შევიწროვდა ქართული ენა და ქართული კულტურა, არამედ

¹ სიძველეთა მუზეუმი, № 5232.

მძიმე არტახები შემოარტყეს აზროვნებასაც, პიროვნების თავისუფლებასაც. მოსწავლე ახალგაზრდობა, ყველაზე უფრო მგრძობიერი და აქტიური ელემენტი იმ პერიოდში აუტანელ პირობებში იქნა ჩაყენებული: შავი რევაცია სასტიკი ზომებით სულს უხუთავდა ნორჩთაობას, აღმოცდა სასწავლებლებში გამეფებული რეჟიმი; მეორე მხრივ, საზოგადოებაში აშკარად მომწიფდა უკმაყოფილების გრძობა, მაგრამ იგი გამოსავალს ვერსად პოულობდა: პრესა ლაგამადებული იყო, საზოგადოებრივი ორგანიზაციები არტახებ შემორჩემული. ამრიგად მეტის მეტად მძიმე და საშინელი ატმოსფერა შეიქმნა. საზოგადოების უკმაყოფილება გამოსავალს ეძებდა, ხელისუფლება კი უფრო სასტიკ ზომებს იგონებდა საზოგადოების შესაფეროვებლად; ატმოსფერა ამაფეთქებელი ნივთიერებით გაიჟღინთა; აფეთქება რაიმე ფორმებში აუცილებლად უნდა მომხდარიყო. იგი მოხდა, მაგრამ თავისებურ ფორმებში: რევოლუციონერმა ოპოზიციონერმა ძალებმა პირველი რევოლუციონერ ტერორისტული აქტი მოახდინეს საქართველოში სემინარიის რექტორ ჩუდვეცკეს მოკვლით და თითქოს მოგუბებულმა უკმაყოფილებამ ამ ტერორისტულ აქტში ჰპოვა თავისი გამოსავალი, ხოლო რევაციამ თავის მხრივ თავისი „ოფიციალური ოპოზიციონერი“ ამიერკავკასიასა და საქართველოში სახელგანთქმული ძველი საზოგადო მოღვაწე ჯერ სტავროპოლში გადასახლა და შემდეგ გარეწრებს მოაკვლევინა; ტრაგიკულად დაღუპულ დ. ყიფიანის საქართველოში ჩამოსვენება და მისი დამარხვის დროს მომხდარი ამბები თავისებური ამოხეთქვა იყო იმ მოზღვავებულ ბოლშისა, რომელიც დაგუბდა ქართველ საზოგადოებაში შავი რევოლუციის წყალობით. მაგრამ გავიცნოთ ამ მოვლენათა ვითარებაც,

1884 წ. ამიერ-კავკასიის რევაციონერ ძალებს კიდევ ახალი ძალა შოგვატა: საქართველოს ახალ ექსარქოსად დანიშნა პავლე. ახალ ექსარქოს სიტყვიერ მიძპართა დ. ყიფიანმა და ხაზგასპით აღნიშნა ის შევიწროვება, რომელსაც ქართველობა და ქართული ენა განიცდიდა იმ ხანებში. ორატორი ამბობდა: „სემინარიაში მკორე აღგილი აქვს დათმობილი ქართულ ენას, ასე რომ სემინარიაში კუთხ დამთავრებული მღვდელი ხშირად არც კი იცნობს ქართულ ეკლესიის ისტორიას და უჭირს კიდევ კითხვა ქართულ ლოცვებისა და საეკლესიო წიგნებისა... ვაძლევ თავს ნებას და ვაწუხებ თქვენს მწყესმთავრულ ყურადღებას იმ ცხადი ჭეშმარიტების მიხედვით, რომ ხალხს რომელსაცა აქვს მრავალსაუკუნეთა სახელოვანი წარსული, არ შეიძლება მოეთხოვოს დავიწყება იმისი, რადგან ანდერძი ჩვენი მამა-პაპათა, ჩვენი ისტორიისა არის—ერთგულება ღვთისა, ქვეშევრდომობა ხელმწიფე იმპერატორისა და სამშობლოსათვის თავდადება. ჩვენ, ეხლანდელნი შამაშოვალნი იმ ხალხისა, მოსული თქვენთან, როგორც ჩვენს მწყესმთავართან, რომ მოგილოცოთ მშვიდობით მობრძანება და მივიღოთ თქვენი მეუფეობისაგან ლოცვა-კურთხევა, გთხოვთ დაგვიხლოვოთ, გავიციოთ, გაივლოთ ჩვენი ჭირვარამი და ღმობიერათ მოექცეთ ჩვენს სისუსტეს და ნაკ-

ლულევანებას. ჩვენც ჩვენის მხრით ავასრულებთ თქვენს დარიგებას, რადგან ღრმად გვწამს, რომ იგი მიმართული იქნება ქართველი ხალხის სულიერი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად.¹ მაგრამ ექსარხოსმა პავლემ თავისი სამოღვაწეო პროგრამა „ქართველი ხალხის სულიერი მოთხოვნილებების“ საწინააღმდეგოდ მიჰმართა. თუ დუნდუკოვ-კარსაკოვი — თავისი საერთო ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური ღონისძიებითა და აპარატით ავიწროვებდა საერთოდ ქართველ საზოგადოებას, თუ იანოვსკი თავისი სასწავლო გეგმებით ანადგურებდა ქართულ ენასა და ქართულ სკოლას, სამაგიეროთ ახალმა-ექსარხოსმა პავლემ ეკლესიის აპარატი გამოიყენა რეაქციის და რუსიფიკატორობის პროგრამის გატარების საქმეში. ექსარხოს მხურვალე დახმარებას უწევდა ამ საქმეში მღვდელი პავლე ჩუდევცი, რომელიც 1884 წელს ტფილისის სემინარიის რექტორად დანიშნეს. ამ პერიოდიდან სემინარიაში უმძიმესი ატმოსფერა შეიქმნა. ჩუდევცის დიქტატურამ შეიმუსრა ნორჩი ახალგაზრდობა. მაშინდელი ამბების მომსწრე და მონაწილე, თ. სახოკია ერთ თავის მოგონებაში სწერს: „ჩუდევცი. დიდად განათლებული იყო და იშვიათი ფსიგოლოგი. ნამდვილი ოსტატი იყო მოწაფეებთან ლაპარაკის დროს, მგლისებური შემპარავი კილო ჰქონდა, იცოდა ვისთან რა დროს რა ტონით ელაპარაკნა, ასე რომ ბოლოს დამარცხებული, მტყუანი მოწაფე უნდა დარჩენილიყო. მისს აქ დანიშვნას (1884 წ.) მოჰყვა საშინელი დევნა მოწაფეთა იმ ნაწილისა, ვინც თვალის გახელასა სცდილობდა და სემინარიის კედლებს გარეშე ეძიებდა სინათლეს. ჩამოსვლისთანავე უღმობელი ომი გამოუტხადა ეგრედ წოდებულ აკრძალულ ლიტერატურას. ამ კატეგორიაში მოყვა განსაკუთრებით რუსული თეიური ჟურნალები „Отечественные записки“, „Современник“ ნ. ჩერნიშევსკის რომანი „Что делать“, ნაწერები ბელინსკისა, ნ. დობროლიუბოვისა, პისარევისა და საერთო საბუნებისმეტყველო თხზულებანი. პირველი მსხვერპლი დეკანოზ ჩუდევცისა იყო ჩვენი კრიტიკოსი რომანოზ ფანცხავა (ხომლედი) და რამდენიმე მისი ამხანაგები, რომელნიც მესუთე კლასიდან დაითხოვეს. მოწაფენი რომ დაიძინებდნენ, ჩუდევცი თავის ფეხით დაივლიდა საკლასო ოთახებს და პარტებში „აკრძალულ“ წიგნებს ეძებდა და ვაი მისი ბრალიცა, ვის პარტაშიც ასეთს რასმეს აღმოაჩენდა.² მაგრამ ტფილისის სემინარია უკვე 70-იანი წლებიდან განირჩეოდა თავისი მძიმე რეჟიმით, რაც იწვევდა მოწაფეების უკმაყოფილებასა და ხშირად გაკიცხვებსა და თავდასხმებს ზედახედველებზე. ეს იყო სტიქიური ფორმა მოწაფეთა უკმაყოფილებისა. ტფილისის სემინარიის ინსპექტორი სტეფანოვი ჟანდარმთა ს. მმართველოს უფროსის სახელზე ჩუდევცის მკვლელობის გამო, სხვათა შორის, სწერდა: „ქუთაისის, ოზურგეთის და სხვა სასულიერო სასწავლებლის მოწაფენი ასობით აკლდებიან ყოველდღე გაკვეთილებს სრულ-

¹ არჩილ ჯორჯაძის მონოგრაფია „სახალხო გაზეთი“, № 810, 1913 წ.

² თ. სახოკია: „იოსებ ლალიაშვილი“ (მოგონება) ბახ. „ლომისი“, № 11, 1922 წ.

ლიად უმიზეზოდ და ნება დაურთველად, ეკლესიაში წირვა-ლოცვაზე იშვიათად დადიან, თუმცა სასწავლებლის უფროსები ღებულობენ სათანადო ზომებს ამის შესახებ. დამუქრება და იარაღით თავდასხმა მოწაფეების მხრით სასწავლებლის უფროსებზე და მასწავლებლებზე რევიზიის მიერ დადასტურებულია საექსპარხოსოს დანარჩენ სასწავლებლებშიაც.¹ ამ რიგად სასტიკმა სასწავლო რეჟიმმა სასტიკივე პროტესტი გამოიწვია ახალგაზრდობაში და ისინიც დროგამომშვებით არეულობას იწყობდნენ სასწავლებლებში. მაგრამ ამ სტიქიურ ბრძოლას ბოლოს და ბოლოს ორგანიზაციული სახეც უნდა მჩვლო. 1885—86 წლებში ჩვენ უკვე ვხედავთ რომ სემინარიელთა შორის საგრძნობ ორგანიზაციულ მუშაობას ჰქონდა გადგმული ფესვები. გ. ჩიქვილაძე, მეორე თანამონაწილე 1885—86 წლის ამბების, თავის მოგონებებში გადმოგვცემს: „მოწაფეებიც იბრძოდნენ ამ დუხპირ პირობების წინააღმდეგ. პირველ ხანებში ბრძოლას სტიქიური ხასიათი ჰქონდა, რომელიც ადრე თუ გვიან უნდა ჩამოყალიბებულიყო და გარკვეული სახე მიეღო. ამისათვის კი საჭირო იყო მუშაობა, მოზარდი თაობისათვის იმ საზრდოს მიწოდება რომელსაც ის ინსტიტუტურად ეძებდა, სწორედ ამნაირ მუშაობას ვხედავთ ჩვენ მე 80 წლებში სასულიერო სემინარიის მოწაფეთა შორის... მიუხედავად ყოველგვარი დევნა-შევიწროვებისა მოწაფეები მაინც ახერხებდნენ წრეებში მუშაობას. ამ ხანებში ინსტიტუტულტებთან ერთად გქონდა რამდენიმე წრე. წრეში ვიკრიბებოდით კვირაში ორჯერ და გამოცდილი ამხანაგების ხელმძღვანელობით სწარმოებდა მუშაობა. ჩერნი-შევსკი, დობროლუბოვი პისარევი და მიხაილოვსკი იყო ჩვენი სათაყვანებელი მწერლები. ჩუღურეთში მოწყობილი იყო არალეგალური წიგნთსაცავი, რომლის არსებობა სულ რამოდენიმე კაცმა იცოდა. რამდენად მოწაფეები აფართოვებდნენ არა ლეგალურ მუშაობას, იმდენად სემინარიის მთავრობა აძლიერებდა „კრამილასთან“ ბრძოლას. ბრძოლა იყო სასტიკი და უღმობელი. ამ ბრძოლამ ბევრი თავდადებული რევოლუციონერი მისცა ჩვენს ქვეყანას.“² გ. ჩიქვილაძის მოგონებას საესკებით ადასტურებს სხვა ცნობები და სხვათა შორის ი. ლალიაშვილის 1885—86 წ. დღიური 1886 წლის ტფილისის ქანდარმათა სამმართველოს უფროსის მოხსენებაში პოლიციის დეპარტამენტისადმი ჩვენ გვითხულობთ: „სემინარიის ყოფილ მოწაფეებიდან პროპაგანდას ეწეოდნენ მოწაფეები: მოსე შვილი ბართლომე, ჩიტაძე გრიგოლი, მენაბდე ნესტორი, თუთბერიძე თომა, სახოკია თედორე, კუხიანიძე კონსტანტინე, ჩიქვილაძე ზოტიკე, ბარნაბიშვილი ივანე, სიღამონიძე ნესტორი და უზნაძე ზაქარია. იმ მოწაფეთა რიცხვს, რომელნიც დაუყონებლივ უნდა იქნენ დათხოვნილი სემინარიიდან ეკუთვნიან: მე-6 კლასის მო-

¹ საქართველოს ცენტრარქივი „Дела по объявлению Лагневя и др.“ 1886 წ. № 58—31. იხ. „რევოლუციის მატინე“, № 2-3, გ. 14—1, 1924 წ.

² გ. ჩიქვილაძე: „ტფილისის სასულიერო სემინარია გასული საუკუნის მე-80 წლებში“—რევ. მატინე, № 2-3 გვ. 144—5.

წაფე ცხაკაია მიხეილ, მე-4 კლასის ხახუტაშვილი ნიკოლოზ და მე-2 კლასისა—ჩიკვაძე როსტომი, პროველიშვილი იოსები და მჭედლიშვილი ნიკოლოზ¹. აქ ინტერეს არ იქნება მოკლებული ლალიაშვილის „საბრაღმდებლო ოქმიდან“ მოვიყვანოთ ერთი ადგილი, რომელიც ახასიათებს მოწვევითა მღვდოპარობას და მათ ბრძოლას სემინარიაში გამეფებულ რეჟიმის წინააღმდეგ. „ოქმში“ გვითხულობთ:

„ამასთანავე ინსპექტორ სტეფანოვმა გამომძიებელს წარუდგინა ლალიაშვილისაგან ჩამორთმეული „დღიური“ ეს დღიური გამომძიებელს ტფილისის სამოსამართლო პალატის პროკურორისათვის უზენებია, ხოლო პროკურორს დღიური საქმეში არ ჩაურთვია და არ განუხილავს. ოქმში მხოლოდ შემდეგი შენიშვნაა დღიურზე: დღიურში 27 ფურცელია in quarto. ამთგან 18 ფურცელი დაწერილია და დ.ნარჩენი სუფთაა. დღიურის პირველ ფურცლის მეორე მხარეზე რალაცა მცირე მხატვრობა იყო და შემდეგის წარწერით „ყვავილი“, პირველ მხარეზე დაეწერა: „იოსებ ლალიაშვილი“. რვეული რუსულ ენაზეა დაწერილი ხოლო შიგა და შიგა ქართული სიტყვები და რიცხვთა ნიშნებიც (числа) ურევია. ამ სიტყვების ასახსნელი იმავე რვეულის 7-დე ფურცელზეა. დღიურში შემდეგ სიტყვებს შეხედებით: „3 ოქტომბერს 1885 წელს 3-მე კლასის სემენარიის მოსწავლეებმა დაარსეს ქართული ჟურნალი „ყვავილი“.—„12-ს ოქტომბერს ყველა 3 კლასის მოწაფეებმა არ მიუტანეს სამოქალაქო ისტორიის თხზულებანი, რის გამოც ინსპექტორმა ყოფა ქცევის ნიშანს თითო რიცხვი მოუკლა“.—„საყვარელო ძპაო დავით, გთხოვ, შენი შრომა ჟურნალ „ყვავილში“ არ მოსპო“.—1885 წ. ოქტომბრის 21-ს სემენარიელებმა კიჟინა დასცეს ახალ ზედამხედველს დიმიტრი ნიკოლოზის ძეს იმის გამო, რომ მან უქმად იცის ხოლმე ტანტალი შევირდების საწოლ ოთახში დღესასწაულ დღეებში“.—26 ოქტომბერს მასწავლებელმა ჟორდანიამ გამოუცხადა შევირდებს, რომ „ამის შემდეგ დავითს წაგაკითხებთ ქართულ ენაზედ ხოლმე, ზეპირად შეგასწავლით საეკლესიო საგალობლებსა, და სხვადასხვა იეზუიტურს საგნებსაო“.—„ინსპექტორი იაკობ სტებანიჩი სადილთ უკან შემოდის ხოლმე (5 საათზე) კლასებში, თუ ცოტა შექვიჟიანებულია“.—„ყველა ჯამუშადა და ქეციან ძაღლადა საუღლის და ამიტომაც არ იკარებს თინიევს, ინსპექტორის დემურჩი-ოღლის პირველს ჯამუშს“.—„1885 წელს 9 ნოემბერს მე მთხოვა ბ.ნ №, რომ ყოველ დღე ვიარო იმ წრეში, რომელიც სემინარიელთაგან შესდგებაო; ამ წრეებმა უნდა აღზარდონ ახალი თაობა, მტკიცეს ხასიათით და კეთილი გონიერებით სავეს ნამდვილი მოღვაწეები. მსურს იოსები.“ „ინსპექტორმა გასინჯა 2-რე კლასის შევირდები და ერთი რვეული და ერთი ქართული წიგნი გამოართო“.—მე-12 ფურცელზე აღწერილია ლავლის თხზულებიდან წერილები. ეს თხზულება ლავლისა რექ-

¹ იქვე.

ტორმა წაართო.— „ მე, მამატოვი, ჩიკვლაძე, მეტათიევი, ხახუტოვი და უზნაძე ვიყავით კრებაზე კუკიაში. იოსები... — „ამ წრეში კვირაში ორჯერ ვიართო, სამმაბათობით და პარასკევობით“. — „აღმოჩნდა, რომ რექტორი ღამ-ღამობით დადის და შეგირდების სასწავლო ყუთებში წიგნებს დაეძებს“. ¹

ეს ფაქტები ამოღებული საბრალმდებლო ოქმიდან, ნათლად ააშკარავებს იმ ბრძოლის პროცესს, რომელიც სემინარიის ადმინისტრაციასა და მოწინავე ახალგაზრდათა შორის წარმოებდა: სასტიკმა ზეემმა ბუნებრივად გამოიწვია ახალგაზრდობაში პროტესტი და გარკვევით მიმართა მათ სამოქმედო გეგმა რევოლუციონურ საქმიანობისაკენ; სტიქიურმა მოძრაობამ თანდათან ორგანიზაციული სახე მიიღო; მოწაფეთა პარტიზანული გამოსვლები სემინარიის მმართველობის წინააღმდეგ საერთო მოძრაობად გადაიქცა და რევოლუციონური სახე მიიღო. ერთი მხრივ მოწაფე ახალგაზრდობა და მეორე მხრივ სემინარიის მმართველობა და მთელი ადგილობრივი ხელისუფლება დაუპირისპირდა ერთი მეორეს. ნორჩი თაობა ბორჯავს ღელავს იგი, ხან ინდივიდუალურ თავდასხმებს ახდენს სემინარიის ხელმძღვანელებზე, ხან გაფიცვას ახდენს, ხან საპროტესტო ჟურნალს სცემს; ბოლოს კი რევოლუციონურ წრესაც აარსებს. ამრიგად ამაფეთქებელი ნივთიერება უკვე შემზადდა და იგი რაიმე მნიშვნელოვან ფაქტში უნდა გადაიხეთქილიყო. ლალიაშვილის ტერორისტული აქტიც ამ საზოგადოებრივი ატმოსფერის ლოდიკური შედეგი იყო. ეს აქტი გამოიწვია მოწაფეთა არალეგალური ჟურნალის და ორგანიზაციების აღმოჩენამ, მათში რევოლუციონური განწყობილებების გამოაშკარავებამ. ცნობილი ბელეტრისტი შ. არაგვისპირელი თავის მოგონებაში სწერდა: „სემინარიის მესამე კლასის მოწაფეებმა, რასაკვირველოა, ზოგიერთებმა განვიხილანეთ ხელაწაწერი ჟურნალის გამოცემა... ეს უფრო ჟურნალი გახეთი იყო... სასტიკად გვადევნებდნენ თვალყურს, ქართულ გაზეთსაც კი იშვიათად მალვით ვკითხულობდით. ერთი რექტორთაგანი სოსოც (ლალიაშვილი) იყო. მასალების განხილვისა და დალაგების შემდეგ ისევე სოსოც ებჰოდა, ის ასრულებდა ბეჭდვის მავიერობას... ერთ რეულში, არ მახოვს მერამდენე ნომერი იყო, როდესაც ის უკვე დაშხადებულს ათვლიერებდა, რომ უეცრივ თავს წაადგა კლასის ინსპექტორი... სოსომ ვერ მოასწრო დამალვა. ინსპექტორმა სიხარულით წაგლიჯა ხელიდან და წაიღო. მეც ამავე დროს რობერტ ოვენის წიგნი წამართვა. ამას ვკითხულობდი იმ დროსმალვით... ორივენი გაფართებულები დავრჩით და ერთმანეთს შევხვდეთ. კარგია, სიჩუმის შემდეგ სოსომ მითხრა: „მე შენი წიგნის შესახებ არა ვიცი რა, და შენ კიდევ ჟურნალისა“. მაშასადამე პასუხისგება გავინაწილეთ... სასტიკად სდევნიდნენ სოციალისტურ წიგნებს რა ენაზედღაც უნდა ყოფილიყო. წიგნი

¹ იხ. „ივერია“, № 129, 1886 წ. „სასამართლოს მატინე“.

ფარულ წიგნთსაცავიდან მქონდა გამოტანილი. სოსო დიდ გაქვიერებაში იყო, თუ თანამშრომლები როგორ დაეხსნა. და მეც ასეთსავე გაქვიერებაში ვიყავი ჩავარდნილი თუ ფარული სამკითხველო და შემნახველი წრე როგორ უნდა დამეფარა... რაკი ასეთი გადაწყვეტილება მივიღეთ, მაშინვე ეურიჩე სოსოს ხელთნაწერები თუ ვისიზე მოეპოებოდა უკანვე დაებრუნებინა, ან ეხლავე დაეხია, ვარჩიეთ დახვეა.“¹

ამ ხნიდან დაიწყო ლალიაშვილის ტანჯვისა და წამების ისტორია. თვით ლალიაშვილი ერთ თავის ხელთნაწერში სწერს: „1886 წელს ტფილისის სასულიერო მართმადიდებელს სემინარიაში ბევრი შევიწროვების ატანა მომიბდა; სხვათა შორის მე წამართვეს დღიური რომელშიაც ვლანძღავდი სემინარიის მთავრობას უსამართლოებისათვის.“² სასამართლოს პროცესზე საკმაოდ გამოქუთავნდა ის სასტიკი ზომები, რომელიც გამოიყენა სემინარიის ადმინისტრაციამ ლალიაშვილის დასასჯელათ, სასამართლოს ოქმებში ჩვენ ვკითხულობთ:

„ლალიაშვილის სადკომში ერევნის ქუჩაზე, მე-6 ვორონცოვის საპოლიციო ნაწილში, შენობა ელიოზოვისა, სახლი ფულდუბელის შაპოვალოვისა, სხვათა შორის აღმოჩნდა რვეული, რომლის 12 გვერდი ყარანდაშით არის დაწერილი. ზემოდ ეპიგრაფათ აწერია: „ცოდნა აზატობაა, ცოდნა—სინათლეა, თუ კაცს ცოდნა არა აქვს, მონაა (ბერანე). პირველ გვერდზე რვეულს სათაურად აწერია: „ჩემი თავ-გადასავალი 1885/6 წელს“. სემინარიის ინსპექტორმა, იაკობ სტეფანეს ძემ სტეფანოვმა აჩვენა, რომ პედაგოგიურის კრების ჟურნალისამებრ 9 დეკემბერს 1885 წელსა, რომელიც დამტკიცებული იქნა საქარაგლოს ეკზარქოსის მიერ, მესამე კლასის შეგირდს იოსებ ლალიაშვილს მოესპო სახელმწიფო ხარჯი, რადგანაც უპოვეს დღიური, რომელშიაც ისეთი რამ ეწერა, რომ ამტკიცებდა შეგირდის შეუწყნარებელს მიმართულებას. ეს მიმართულება იმითი გამოჩნდა, რომ ლალიაშვილი არაფრად აკდებდა საეკლესიო მოძღვრებათა და სასულიერო პირთა, აგრეთვე მძღლვარებით ლაპარაკობდა თავის დღიურში ერთ-ერთს მასწავლებელზე და დასასრულ, მონაწილეობას იღებდა საიდუმლო ხელ-ნაწერ გაზეთში, რომელსაც ქართულად სწერდენ და რომელსაც სახელად ერქვა „ყვავილი“. სრულის სახარჯოს მაგიერ, ლალიეს 6 მანათის ძლევა დაუწვეს თვეში. ამ ღონებ მაინც თავისი არ დააშლევინა ლალიაშვილს. 12. მარტს, როდესაც სტეფანოვი მივიდა იქის სახლში ლალიაშვილმა თავის წიგნები და რვეულები არ აჩვენა იმ მიზეზით, რომ ყველა წიგნები მე არ მეკუთვნისო და ჩემს წიგნებში სხვისიც ურევიაო. როდესაც წიგნები გაუსინჯეს, უპოვეს ერთი მოზრდილი წიგნი: „Отечественные записки“-სა და წიგნში რვეული შემდგვის ეპიგრაფით:“ ცოდნა-სინათლეა, თავისუფლებას აძლევს კაცს: თუ ცოდნა არა გაქვს, არც თავისუფალი ხარ“.

¹ შ. არაგვისპირელი, „დიმიტრი ყიფიანი“, გაზ. „ლომისი“, № 1929 წ.

² „ივერია“, № 129, 1886 წ.

როდესაც ლალიაშვილს ეს წიგნი სთხოვეს, ლალიაშვილმა უპასუხა, რომ „თქვენ ნება არა გაქვთ წიგნები წაიღოთო“. მეორე დღეს ბევრი შეურაცხობა მიიყენა სტეფანოვს, რომელმაც სემინარიის მართველობაში უნიკლი; რექტორმა სთხოვა, რომ გასვლის თხოვნა შემოიტანო. თხოვნის თანახმად ლალიაშვილი დათხოვნილი იქნა 13 მარტს და ყოფა-ქცევის ნიშანი (ნაღი) 4 (ძალიან კარგი) დაუსვეს.

ამის შემდეგ ლალიაშვილმა ინსპექტორ სტეფანოვს მიმმართა და სთხოვა, რომ წარსმეული დღიური მომეცათო და რექტორს კიდევ რაღაც წიგნსა თხოვდა. უკანასკნელად, მკვლევლობის 10 დღის წინად, ლალიაშვილი კიდევ მოსულა სტეფანოვთან და შექარა დაუწყია მისთვის და რექტორისათვის. სტეფანოვმა ეს ამხავე კვლავ შეატყობინა რექტორს და საუბედუროდ, ამ გაფრთხილებაზე ყური არ იქმნა მიქცეული.¹

ი. ლალიაშვილი სასტუკმა მოაპრობამ თავგანწირვამდე მიიყვანა და 1886 წ. 24 მაისს ხანჯლით მოკლა რექტორი ჩუღეცი. ნაგრამ ლალიაშვილის მიერ გაელეგებული ხანჯალი უდიდეს პოლიტიკურ აქტად გადაიქცა საქართველოში. ეს არ იყო მხოლოდ პირადი განცდებით გამოწვეული აქტი: იგი მაშინდელი პოლიტიკური რეჟიმისა და საზოგადოებრივი განწყობილების ნაყოფი იყო. სწორედ ამგვარად ხსნიდა ამ დაქტს ქართველი საზოგადოებაც და ადგილობრივი ხელისუფლება და მისი აგენტებიც. ი. ლალიაშვილის ტერორისტულმა აქტმა ერთის მხრივ აღფრთოვანება და ესაზღვრო სიპარული გამოიწვია, მეორე მხრივ ბრახი და სიძულელი. ქართველი ოპოზიციონერი ძალები ზემოშდენ ამ ისტორიული აქტით. თ. სახოკია გადმოგვცემს: „სემინარიის მოწაფეთა სიპარულს საზღვარი არა პკონდა, როცა დაინახეს ჩუღეცი მკვდარი... არავის, სრულიად არავის შეუბრალებია ეს ჯალათი, რომელსაც კრისტეს შცნების მოძღვრის საშოსელი ეწოდა... და რომელსაც მოყვასის სიყვარულისა, შებრალებისა და შენდობის წილ გულში ელო მარტოოდენ მტრობა, წარწყმენდა და შეიღების შეკვენება... მთელი საქართველო ხნობრივად ი. ლალიაშვილს უტერდა მხარსა. ხოლო ძლიერნი, როვორც პაულე და თვით კავკასიის მთავარ მართებელი დონდუკოე-კორსაკოვი, მოითხოვდნენ - დამნაშავე სიკვდილით დაესაჯათ.“² საზოგადოების ეს აღფრთოვანება ჩუღეცის სიკვდილის გამო მას გვეუბნება, რომ საშინელმა რეჟიმმა უდიდესი წინააღმდეგობა გამოიწვია საზოგადოების ნგრძობრივ ნაწილში და ამ აღმასწოვებელ გრძნობას თავისი გამოსავალი უნდა ეხება; ტერორიც ამ სასტიკი რეჟიმის ნაყოფი იყო, იგი ღრმა მნიშვნელობის პოლიტიკური აქტი იყო...

მაშინდელი ამბების მეორე მონაწილე ზ. ჩიქვაძეაძე თავის მოგონებაში სწერს: „რექტორ ჩუღეცის მკვლელობა ცოტა უფრო აღრე იყო ვანზრახული. სახელდობრ, აღღვომის წინ, იპრილის პირველ რიცხვებში, იმა-

¹ „სასამართლოს მატეანე“, „ივერია“ № 229, 1886 წ.

² თ. სახოკიას წერილი „ლუმისი“, № 11, 1922 წ.

ფე 1856 წლისა. ეს განხრახნა შეაშველ მოწოდება დიდმა ნაწილმა იცხდა. ეს გეცხა, როგორც უკარგობა, უარყოფილ იქნა. იმ ხანებში ისეთი აღფლავებული იყო მოწოდება მოწინავე ნაწილი, რომ თუ დიდიაშვილს ხანჯალი არ ეწიშნება, შესაძლო იყო მოწოდება გამოხვლა, რომელსაც ესათორდ ღირ მსხვერპლს წიგნობადა. ჩუდვეკის მკვლელობა იყო ხამრატესტი აქტი იმ პოლიტიკის წინააღმდეგ რომელიც აწარმოებდა წევრში კომუნალურ-კონსაკრუცი, საჭაროველოა ექსპრობისა პავლე და რომლის ვატარებაშიაც ხელს უწყობდა მით სემინარიის რექტორი ჩუდვეკი. ეს აქტი მოსწავლე აბღგაზრდობის პროტესტი იყო ქართველი ერის, კულტურის აწინაღ აფლავებისა და დევნისათვის.¹ ასე აფისებდა იმ აქტს ქართველი საზოგადოების მოწინავე ნაწილი.

არც მთავრობისათვის იყო დამიდული, რომ ჩუდვეკის მკვლელობა პოლიტიკური ბასილის აქტი იყო და შესაძლებელი იქნებოდა ვლადიმერების გახედილი წამალიც. ტრულისის ეპიდემიის სამართლებლის უფროსის მოხსენებაში პოლიციის დებარტრინენტისადმი ჩვენ გვიპასუხობთ: „ქვეყნის მთავარქარებელი თავადი დონდუკოვ კარსაკოვი ამ საქმეზე შეზღვეო შეგდელუებისა: „სესისარიის რექტორის ჩუდვეკის მკვლელობა არ არის საქმე შარკო იმ ერთი ბირისა, რომელსაც ბოროტ-მოსქუცება ჩაიდინა, არამედ ეს არის გადაწყვეტილება მთელი ჯგუფისა სემინარიის იმ არა კეთილ სამეფო მოწოდება, რომელსაც ხმადასხდა ღრის გამორიცხული იყვნენ სემინარიიდან ცუდი ყოფაქცევებისა და ამხანაგებზე მავნე გავლენის მოხდენისათვის. ვაჭდა ამისა, მისი წარსყინილება შედეგს კავშირს აღნიშნულ ბოროტმოქმედებასა და იმ შეურაცყოფის წირის, რომელიც მიიყენა რექტორ ჩუდვეკის, 1856 წ. შარტის თვეში სემინარიიდან დათხოვნილმა მოწოდებ უბღამებ, რომ ცხვილისში მცხოვრებ სემინარიის ყოფილმა მოწოდებმა შექმნეს საიდუმლო ვეცხვი სოციალისტურ მოძღვრების განავრცელებილად, ხოლო რექტორ ჩუდვეკის მკვლელობის ფაქტს ამდევს აფსარისტულ აქტის შესწენილობას.“² ასეთი იყო იდეოლოგიური ხელისუფლების შესვლულება აღნიშნულ ტერორისტულ აქტზე, უდაოა, რომ ეს ფაქტი მთავრობის ხელში გადაიქცა უფილეს სინადაც, რათა უფრო ვაქმდელოებია თავისი რექტორისთვის მისტრება, განემტკიცებია სამხედრო დიქტატორია, შეეხლუდა ყოველგვარი საზოგადოებრივი მოძრაობა და უფრო მტკიცედ დასდგომოდა აგრესიულ რუსიფიკატორულ პოლიტიკას. ამრიგად ხელისუფლებამ სასტიკად დასაჯა არა მარტო ტერორისტული აქტის სამღენი, არამედ მთელი ქართველი საზოგადოებრივ-მთავრობამ გამოიყენა თავისი პოლიტიკური აღმინისტრატორული პარტი,

¹ ხ. ჩუდვეკის დასახელებული წიგნილი—„რევ. მატიაზე“, № 2-3 გვ. 1-150, 1924 წ.

² ცენტრარქივი: „Дела отъ инвентарныхъ Лаврентъ“ № 58-31 „რევ. მატიაზე“ № 2-3, გვ. 148.

რომ უფრო შეებორკა და შეევიწროვებია საზოგადოება; ოლქის სასწავლო მხრუნველმა გამოიყენა თავისი სასწავლო — ადმინისტრაციული აპარატი, რომ უფრო სასტიკი რეჟიმი დაემყარებია სასწავლებლებში და აღმოეფხვრა ყოველგვარი ანტისახელმწიფოებრივი გონებრივი მოძრაობა მოწაფეებში; სამღვდლოებამ გამოიყენა თავისი აპარატი, რომ აღმოეფხვრა ყოველგვარი ანტირელიგიური მოძრაობა და ღვთის და მეფის მორჩილება განეიტყვიებია საზოგადოებაში. აი რეაქცია ამ საერთო ფერხულის დროს, როდესაც ქართველი საზოგადოების შიშის ზარს ყავდა მოცული, საქართველოს ეგზარხოსმა პავლემ დააგვირგვინა შავი რეაქციის განზრახვანი და დასწყევლა ლალიაშვილიც და ის ერიც, რომელმაც ეს ტერორისტი წარმოშვა. სწორეთ ამ უკანასკნელმა ფაქტმა, — ექსარხოსის მიერ ქართველი ერის შეურაცყოფამ, — ააღელვა დიმ. ყიფიანი და იგიც მედგრად გამოვიდა თავისი ერის ინტერესების დასაცავად. ამ საბაბმა დაუკავშირა დიმ. ყიფიანის საქმე იმ დიდ რევოლუციონურ მოძრაობას, რომელიც მოსწავლე ახალგაზრდობაში წარმოებდა და რომელიც მიმართული იყო შავი რეაქციის წინააღმდეგ, მაგრამ დ. ყიფიანის ხმის ამაღლება და ადგილობრივ ხელისუფლების წინააღმდეგ გალაშქრება არ მომხდარა შემთხვევით: როგორც დავინახეთ იგი უკვე 80-იანი წლებიდან მეთაურობდა იმ ლეგალურ ეროვნულ ოპოზიციას, რომელსაც ქართველი გაბატონებული წრეები აწარმოებდნენ დონდუკოვ-კარსაკოვის რუსიფიკატორულ პოლიტიკის წინააღმდეგ, ლალიაშვილის გაღესილმა მახვილმა წინააღმდეგობა საზოგადოებრივ ძალთა შორის უმწვერვალესამდე გაამწვავა, საზოგადოებრივი კრიზისი თავის განზრუნის პერიოდში შევიდა: რეაქციის შემდეგი განვითარებისათვის მსხვერპლი იყო საჭირო; რევოლუციონურ-ოპოზიციონურ ახალგაზრდობის მხრივ რეაქციონურ პოლიტიკას მსხვერპლად შეეწირა თავდადებული ახალგაზრდა — პირველი რევოლუციონერი ტერორისტი საქართველოში — ი. ლალიაშვილი; ხოლო ეროვნულ ოპოზიციონური მოძრაობის მხრივ დონდუკოვ-კარსაკოვის რუსიფიკატორულმა პოლიტიკამ მსხვერპლად შეიწირა ძველი, მოღვაწე დიმ. ყიფიანი.

5

როგორც მკითხველმა დაინახა, 80-იან წლებში ამიერ-კავკასიაში გამეფებულმა რეაქციონურმა დიქტატურამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია საზოგადოებრივ წრეებში: თუ მოსწავლე-ახალგაზრდობაში და რადიკალურად განწყობილ ინტელიგენციაში ამ უკმაყოფილებამ აშკარა რევოლუციონური სახე მიიღო მთელი რეაქციონური რეჟიმის წინააღმდეგ, სამაგეროთ ქართველი საზოგადოების მოწინავე წრეები დააფრთხო აგრესიულ-რუსიფიკატორულმა პოლიტიკამ და ამ ოპოზიციის მეთაური დ. ყიფიანი ლეგალურ გზით შეუდგა თავდაცვის წარმოებას. ჩვენ უკვე გავიცანით, თუ 80-იან წლების პირველ ხანებში როგორი თავგამოდებით იცავდა დ. ყი-

ფიანი ქართულ ენასა და ქართულ სკოლას რეაქციის თავდასხმისაგან. იგი მაშინ დარწმუნებული იყო, რომ პრესისა და პროპაგანდის საშუალებით დაარწმუნებდა იანოვსკის თავის სასწავლო გეგმების უკუწურებაში და აიძულებდა მას დაბრუნებოდა სწორ გზას. დ. ყიფიანის პირველი ხანების ბრძოლამ თავისი ნაყოფი ვერ გამოიღო. წინააღმდეგ 1884 — 86 წლებში რეაქცია უფრო გამძვინარდა და რუსივიკატორულ-აგრესიული პოლიტიკაც უფრო მძლავრი გახდა. 1884 — 85 წლებში გამოცემულმა სამრევლო სკოლების დებულებამ და სასწავლო ხასიათის განკარგულებებმა უფრო მწვავე მდგომარეობაში ჩააყენა ქართული სკოლები; ადგილობრივი ხელისუფლების განკარგულებები კი სამსახურში აღარ იღებდნენ ქართველებს, სასტიკად სდევნიდნენ არა რუსულ ელემენტებს და სხვა. ნიკ. ყიფიანი გადმოგვცემს „საქართველოს დედა-ქალაქის სასწავლებლებში ას მოსწავლეთაგანში ათიც არ იყო ქართველი... მიზეზი ის იყო, რომ ქართველ ბავშვებს შეიძინა რვა წლისა და რუსს ბავშვსა იმავე ხნისას გიმნაზიაში შესასვლელი ვგზაჟების დროს რუსული წერა-კითხვას და გამოთქმის ცოდნა ერთნაირად მოეთხოვებოდათ, რასაკვირვოლია, შეიძინა და რვა წლის ბავშვებში რუსულის წერა-კითხვაში და გამოთქმაში რუსი ბავშვი ყოველთვის აჯობებდა ქართველ ბავშვსა... ამიტომ საქართველოს დედა-ქალაქის სასწავლებლებში რუსი ყმა-წვილი მეტი შედიოდა, ვიდრე ქართველი და ასს მოსწავლეში სამოცხედ მეტი რუსი იყო, ათიოდე ქართველი, და ოცდაათამდინ სომეხთა ტომი.“¹ ასეთს პირობებში დ. ყიფიანმა თავისი სამოღვაწეო ტაქტიკა შეიცვალა. რაკი მისმა მოლაპარაკების, წერილებმა და დარიგებებმა ვერ გასჭრა და ვერ შეაცვლევინა პოლიტიკა ადგილობრივ ხელისუფლებასა და მის აგენტებს, დიშ. ყიფიანი აშკარა ბრძოლის მეოღზე გადავიდა დონდუკოვ კორსაკოვისა და მისი თანამშრომლების მამართ. და მოიწადინა ცენტრალური ხელისუფლებისათვის, ე. ი. ალექსანდრე III და მისი მინისტრებისათვის ეცნობებინა ის უმსგავსოებანი, რომელსაც დონდუკოვ-კორსაკოვის რეჟიმი ჰქმნიდა საქართველოში. დ. ყიფიანი ბოლომდე იყო დარწმუნებული იმაში, რომ ის რეჟიმი რომელიც საქართველოში განტკიცდა 80-იან წლებში ნაყოფი იყო მხოლოდ დონდუკოვ-კორსაკოვისა და მისი თანამშრომლების საკუთარი საქმანობისა, ცენტრალური მთავრობა ამ საქმეში არ ერია: დ. ყიფიანი ჰფიქრობდა და სავსებით დარწმუნებული იყო იმაში, რომ ცენტრში ამ უმსგავსობას დაწვრილებით გააგებინებდნენ, მაშინ ადგილობრივი ხელისუფლება შეიცვლებოდა, და კვლავ ძველი დამოკიდებულება იქნებოდა აღდგენილი. დ. ყიფიანი სრულიად არ ფიქრობს მას, რომ ადგილობრივი მთავრობა მხოლოდ „ტახტის“ პროგრამას ენორციელებდა ცხოვრებაში; იგი კვლავ დარწმუნებული იყო, იმაში, რომ „ტახტსა“ და „სამშობლოს“ შორის შეუძლებელია რაიმე წინააღმდეგობა არსებობდეს; წინა-

¹ ნიკო ყიფიანი; „დემიტრი ყიფიანის უკანასკნელი დღენი“, „თემი“, № 95, 1912 წ.

აღმდევობა შეუძლია გამოიწვიოს მხოლოდ ადგილობრივი ხელისუფლების უგუნურმა პოლიტიკამ. დ. ყიფიანიც თავკაშოლებით ცდილობს აცნობოს „ტახტს“ საქმის ვითარება და ალაგმოს დონდუკოვ-კორსაკოვის საქმიანობა. 1885 — 6 — 7 წლების ბრძოლა დონდუკოვ-კორსაკოვსა და დ. ყიფიანს შორის საინტერესო ეჩაას წარმოადგენს ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების ისტორიაში. უკვე 70 წლის მოხუცი მოღვაწის ენერჯია, თავდადებულება და გაბედულობა გაკვირვებას იწვევს. დ.-კორსაკოვი დიდი უკულებებით იყო აღჭურვილი, მის განკარგულებაში იყო მთელი კავკასიის მართველობის სახელმწიფოებრივი აპარატი, იგი მოქმედებდა ტახტისა და დიდი სახელმწიფოს სახელით; დ. ყიფიანი ასეთს აპარატს მოკლებული იყო, სამაგეროთ მის მხარეზე იყო ფართო საზოგადოების მორალური დახმარება. ამ უსწორმასწორო ბრძოლაში დ. ყიფიანი დამარცხდა. რეაქციამ გაიმარჯვა, მაგრამ გამარჯვებულ ძალას მორალური სიმტკიცე გამოეცალა ქვეშიდან.

1885 წ. დ. ყიფიანი აირჩიეს ქუთაისის თავად-აზნაურთა წინამძღვრად. ამ თანამდებობის მიღება დ. ყიფიანისათვის დიდ მასალებს და ორგანიზაციულ დახმარებებს წარმოადგენდა. ამ გზით დ. ყიფიანმა საგრძობლად გაიმაგრა ზურგი და უფრო ენერჯიული ბრძოლის წარმოებას შეუდგა დ.-კორსაკოვის წინააღმდეგ. საზოგადოებაც დიდი თანაგრძობით შეხვდა, ყიფიანის წინამძღოლად არჩევას. ეს ერთგვარი დემონსტრაცია იყო ადგილობრივ ხელისუფლების საწინააღმდეგოდ მიმართული. 1885 წ. ილია ჭავჭავაძე სწერს ამ ამბავს გამო დ. ყიფიანს: „სიხარულით მომილოცნია თქვენი მარშლად დამტკიცება. მომილოცნია მარტო თქვენთვის კი არა, იმერეთისათვის ცალკე და ჩვენი ქვეყნისათვის საერთოდ. ღმერთმა მოგიმართოთ ხელი, რომ თქვენი სურვალნი ისე აღსრულდნენ, როგორც თვენ და ჩვენც თქვენთან ერთად სასოვებით დავნატრობთ. თქვენი არჩევანი იმერეთში დიდი იმედია საზოგადოთ ჩვენთვის. დარწმუნებულნი ვართ, რომ თქვენი საკუთარი სურვილი ჩვენს იმედსაც გადაემატება. მხოლოდ ღმერთსა ვთხოვთ, რომ გარემოებამაც ხელი მოგიწყოთ და სურვილი თქვენი აღგასრულებინოთ.“¹ აქვე მოვიყვანოთ დ. ყიფიანის პასუხიც: „ჩვენი საზოგადოების ყველა წევრისათვის სასიქადულოა წიგნის მიღება თქვენებრი წევრისაგან და რაც თქვენგან გუშინ წიგნი მივიღე, ამისთანა წერილისათვის მაღლობა ხომ სწორეთ გულის სიღრმიდან არის ამოსაღები და შემოსაწირავი. გამამხნევა, გამაცოცხლა ამ წერილმა და გულდამშვიდებული მოველი ხეობიდან გამოხმარებას. მაშინ იმისი იმედიც მექნება, რომ საზოგადოებას საწუბრად მაინც არ დაურჩეს ჩემი წინ წამოყენება და არც თქვენ დაგანანებინოთ აგრეთი მხურვალე მოლოცვა.“

დ. ყიფიანმა თავისი არჩევის მეორე დღესვე დაიწყო შეტევის წარმოება დონდუკოვ-კორსაკოვის წინააღმდეგ; ეს შეტევა უფრო ფართო მაშ-

¹ სიძველეთა მუზეუმი, № 5232.

ტაბითა და ფართო გეგმებით იქნა დაწყებული დ. ყიფიანის მიერ. მისი იმერეთის თავად აზნაურობის წინამძღოლად არჩევის რამდენიმე დღის შემდეგ ცნობა მოვიდა, რომ საქართველოში მოდის დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე, როგორც ვიცით, ეს მთავარი 1862-82 წლების განმავლობაში განაგებდა კავკასიას, როგორც მეფის მოადგილე. მის დ. ყიფიანი კარგად იცნობდა. 1864-70 წლებში დ. ყიფიანი ტფილისის გუბერნიის თავ.-აზნაურთა წინამძღოლი იყო, ხოლო 1876-79 წლებში ტფილისის ქალაქის თავი და ამ ხანებში დ. ყიფიანს ხშირად უხდებოდა შეხვედრა მეფის მოადგილესთან სხვადასხვა საზოგადოებრივ და სახელმწიფოებრივ საკითხების გამო. დ. ყიფიანმა გადასწყვიტა ესარგებლა დიდი მთავრის საქართველოში ჩამოსვლით და გაეცნო მისთვის ადგილობრივი ხელისუფლების მხენე პოლიტიკის შედეგები. იგი დახვდა ბათუმში დიდ მთავარს და გააცილა ბორჯომამდე. უნდა აღინიშნოს, რომ თავად-აზნაურობა აღფრთოვანებით შეეგება მიხეილ რომანოვს; ამით ამ წოდებამ და ინტელიგენციამ გამოსთქვა ის უკმაყოფილება, რომელიც საქართველოში იყო გამეფებული დ.-კარსაკოვის რეჟიმით. ნიკ. ყიფიანი სწერს: „გზაში სუყველა სტანციებში დიდძალი ხალხი იყო თავმოყრილი. სუფსაში გურიის თავად-აზნაურობა დახვდა თავისი მაზრის მარშლიანა, რიონის სტანციაში ქუთაისის მაზრის თავად-აზნაურობა და მისი მარშალი; ყვირილის შორაბნის მაზრის თავად-აზნაურობა და მისი მარშალი. დიმიტრი ყიფიანმა წარუდგინა დიდს მთავარს თითო-თითო მაზრის თავად-აზნაურობა და დიდმა მთავარმა ყოველ მარშალს რამოდენიმე სიტყვით მიჰმართა... სუყველგან, ესე იგი, იმერეთში, ქართლში და თვით თბილისში დადი ოვაციებით ეგებებოდა ხალხი და საზოგადოება კავკასიაში მეფის მოადგილედ ნამყოფს. ცხადად სჩანდა, რომ ეს უწინდელი მთავარ-მართველი ახლანდელზედ (ე. ი. დონ.-კორსაკოვზე. ს. ხ.) უკეთესად მიაჩნდა ყველას და იმისი მართებლობა, რაც უნდა იყოს უწინდელთან შედარებით მჯობი ეჩვენებოდა დედსა და პატარას, რომ ამ შეხვედრამ, სჩანს შთაბეჭდილება მოახდინა. ეს დონ.-კორსაკოვის საიდუმლო მოხსენებიდანაც მტკიცდება.

დ. ყიფიანმა ხელმეორედ ინახულა მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი ბორჯომში და ვრცლად გააცნო ის მდგომარეობა, რომელიც შექმნილი იყო საერთოდ კავკასიაში და კერძოდ საქართველოში ადგილობრივ მთავრობის პოლიტიკის წყალობით, დ. ყიფიანი გაბედულად გმობდა დონ.-კორსაკოვის სისტემას და მისი მოღვაწეობის მხენე შედეგებს. განსაკუთრებით შეეხო დ. ყიფიანი განათლების საკითხში არსებულ რუსიფიკატორულ პოლიტიკის შედეგებს და ამხელდა ამ სისტემის მხენე შედეგებს. მიხ. ნიკოლოზის ძეზე მოხსენებამ მწვავე შთაბეჭდილება მოახდინა. იმავე დროს იგი მიიწვიეს საილზე ქუთაისის ქალაქის გამგეობამ; 5 ოქტომბერს გაიმართა საპატივსაცემო ვახშამი, რომელზედაც სიტყვებით გამოვიდნენ დონ.-კორსაკოვის სისტემის მგმობელნი. ქუთაისის ქალაქის თავმა **ლ. ასათიანმა**,

გუბერნატორის ნებადაურთველად, წარმოსთქვა სიტყვა, რომელმაც აღნიშნა თვით დიდი მთავრის ღვაწლი კავკასიაში მისი მეფის ნაცვლობის დროს. ასათიანი ამბობდა: „თქვენი ბრწყინვალეების 18 წლის მართვა ჩვენი მხარისა წარმოადგენდა ჩვენი ქვეყნის თანდათანობით შეერთებისა და გაერთიანების პერიოდს საერთო სამშობლო-რუსეთთან, სამწუხაროდ ჩვენი ღრმა რწმენით არა სამ მიზნისაკენ მიყვებართ შემდეგი დროის წყობილებას, რომელიც მეტად ამძიმებს ჩვენს მდგომარეობას“.¹

თავის სიტყვაში დ. ყიფი ნმა ვრცლად გადაშალა შექმნილი პირობების სურათი და ბოლოს მიჰმართა მიხეილ ნიკოლოზის-ძეს თხოვნით: „თქვენო უმაღლესობავ, რადგან თქვენ მოგვაპყარით თქვენი უავუსტესი ყურადღება რომლის მიმართაც ჩვენ ვბედავთ, ხომ არ ინებებთ ნება დამართოთ მე მოგაწვდინოთ ცნობები აღნიშნულ ფაქტების შესახებ და ხომ არ ინებებთ მივეითოთოთ თუ როგორი გზით მოგაწოდოთ“.² ამ შეკითხვაზე მ. ნ. რომანოვმა დადებითად უბასუხა და გზებიც უჩვენა, თუ როგორ მოეწოდებიათ მისთვის ეს ცნობები. მანვე განუცხადა ყიფიანს, რომ იმპერატორი მოწყალებით უყურებს საქართველოს და არ მოაკლებს მათ თავის ყურადღებას, მასთანვე ნება დართო გადაეცა ეს ცნობა თავადაზნაურობისათვის. დ. ყიფიანმა დასწერა სიტყვა-სიტყვით მისი საუბარი ბორჯომში მიხეილ ნიკოლოზის-ძესთან და გაავრცელა საზოგადოებაში.³

ამ ფაქტებისათვის დონდუკოვ-კორსაკოვს არ შეეძლო თავისი ყურადღება არ მიექცია, იგი ნათლად ხედავდა, რომ ეს აშკარა დემონსტრაცია იყო მისი მართველობის წინააღმდეგ მიმართული. მისთვის სწორედ ის წარმოადგენდა საფრთხეს, რომ დ. ყიფიანმა შესძლო კავშირის გაბმა ცენტრთან, რომ ყველა ამ გამოსვლებში ჩატრეული იყო დიდი მთავარი. ამ გარემოებას შეეძლო პირადად მისი მდგომარეობისათვის მიეყენებინა რაიმე საფრთხე. საჭირო იყო აშკარა ბრძოლა დ. ყიფიანის წინააღმდეგ და მისი სახელის გატეხა ცენტრში. ამ მიზნით იგი ვრცელ მოხსენებას აგზავნის მინისტრისადმი და ვრცლად ასწერს იმ შთაბეჭდილებას, რომელიც ახლანდელმა დემონსტრაციებმა მოახდინეს საზოგადოებაზე. მოხსენებაში დონ.-კორსაკოვი სხვათა შორის სწერს:

„მისი იმპერატორობითი უმაღლესობის მობრძანებას გასულ შემოდგომაზე კავკასიაში, სამწუხაროდ არასასიამოვნო შედეგები მოჰყვა ადგილობ-

¹ იხ. ცენტრარქივ: Дело жанцелярия главноначальствующего гражданского частью на Кавказе: По поводу некоторых заявлений по учебному делу, деланных Кут. губ. предводителем дворянства Д. С. С. КИПИАНИ и о вышесказанном выговоре полученном им; здесь же об увольнении от должности и высылке из жительство в Ставрополь (1885-1887 г. г.) № 457.

² ასეთ სართულებს ატარებს ის საქმე, რომელშიაც მოიხილება დოკუმენტები დ. ყიფიანისა.

³ იქვე ბრძოლის შესახებ დონ.-კორსაკოვის წინააღმდეგ.

რივი ხელისუფლების პრესტიჟისათვის. ყველა ელემენტი რომელიც არ უთანაუგრძნობდა აქ დამკვიდრებულ მართველობის ახალ წესს... ცდილობდა ამ თუ იმ საშუალებით მიეყვანა მისი იმპერატორობითი უდიდესობის ცნობამდე მათი უკმაყოფილება კავკასიის მართველობაში მომხდარ ცვლილებათა პირობების შესახებ და ეჩვენებია არ არსებული შევიწროება, რომელიც ვითომდა მიმართული არის ადგილობრივ მკვიდრთა წინააღმდეგ. იმ უმაღლესმა ყურადღებამ, რომელიც დიდმა თავადმა გამოიჩინა ამ გვარ განცხადებათა მოსმენის მიმართ და აგრეთვე იმ ერთ შეხედვით წვრილმანმა, მაგრამ მაინც ყურადღება მიპყრობილმა გარემოებამ, რომ მისმა უმაღლესობამ გაიარა რა რამოდენიმეჯერ, ტფილისით, არ ინება ენახა მთავარმართებელი, რამაც დაბადა მცხოვრებლებში სხვადასხვა ქორები, მათ შორის მთავარმართებლის უახლოეს დროში მოსწინის შესახებ, ამას რასაკვირველია, არ შეეძლო გავლენა არ მოეხდინა უკანასკნელის ავტორიტეტის დაცემაზე. ამის შედეგი იყო სწორედ ისეთი გამოსვლები, როგორც სიტყვა ქუთაისის ქალაქის თავისა (ასათიანის ს. ხ.), ტფილისის საბჭოს მიერ დიდი მთავრის მოწვევა მთავარმართებლის დაუკითხავად და ბოლოს, უშუალო მიმართვა მის უმაღლესობისადმი ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლისა, რომელიც არ დაკმაყოფილდა თავისი უადგილო განცხადებებით ბორჯომში და გაავრცელა დიდ თავადთან წარმოებული საუბრის ასლი ქუთაისის გუბერნიაში, რითაც ხელი შეუწყო სამწუხარო ფაქტს ქუთაისის გიმნაზიაში“.¹

დონდუკოვ-კორსაკოვის არგუმენტაციამ გასჭრა: ცენტრში დ. ყიფიანის მოქმედება არა კანონიერად და დაუშვებლად სცნეს — თვით ალექსანდრე III გაეცნო დონდუკოვ-კორსაკოვის მოხსენებას და ბრძანა ყიფიანისათვის გაეციხვა გამოეცხადებიათ. 1885 წ. დეკემბრის 13-ს განათლების მინისტრი გრაფი ტოლსტოი სწერს დონდუკოვ-კორსაკოვს:

„ხელმწიფე იმპერატორმა, წაიკითხა რა თქვენი ბრწყინვალეების მოხსენება მის იმპ. უმაღ. დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის ამა შემოდგომაზე ყოფნის შესახებ კავკასიაში, ბრძანა, რომ დიდ მთავარს სრულიად საფუძვლიანად უთქვამს ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლისათვის, რომ ხელმწიფე იმპერატორი სავსებით დარწმუნებულია ქართველების ერთგულებაში ტახტისადმი და რომ, თავის მამის და პაპის მსგავსად, არ მოაკლებს მათ თავის წყალობას, და რაკი ყოველივე ეს უტყუარია, დიდ მთავარს სრული უფლება ჰქონდა დაევალებინა მისთვის ყველას საყურადღებოთ გადაეცა ეს, მაგრამ დიდი მთავრის მიერ თქმული სიტყვები სრულიად არ ავალბდნენ ბ-ნ ყიფიანს ჩაწერას იმ სიტყვებისას, რომელნიც კერძო ლაპარაკში იყვნენ გამოთქმულნი ბორჯომში, არ ავალბდნენ ამ სიტყვების წერილობით გავრცელებას და წერილობით ოფიცია-

¹ იქვე, № 457, გვ. 76—77.

ლურად გადაცემას დეპუტატთა საკრებულოს კანცელარიაში. ხელმწიფე იმპერატორი, სცნობს რა ბ-ნ ყიფიანის ამ გვარ მოქმედებას უადგილოდ, თქვენ ბრწყინვალებას ავალებს გამოუცხადოს მას შესაფერი გაკიცხვა. (Сделать ему должное внушение.)“¹

ამ რიგად ამ პირველ მნიშვნელოვან შეტაკების დროს დ. ყიფიანი სასტიკად დამარცხდა: მისმა ხელმა ბრძოლისამ მიზანს ვერ მიაღწია; იგი დარწმუნებული იყო, რომ იმპერატორი მოწყალებით მოისმენდა ქართველ თავად-აზნაურთა წინამძღოლის ცნობებს და გაკიცხვას დონდუკოვ-კარსაკოვს გამოუცხადებდა, რადგან ჭეშმარიტება და სიმარლე მის მხარეზე იყო; დ. ყიფიანი ბრწმუნებული იყო რომ დონ.-კარსაკოვი იმპერატორის დაუკითხავად აწარმოებდა საქართველოში რუსიფიკატორულ პოლიტიკას, საკმარისი იყო ეს გაეკო იმპერატორს, რომ მას მთავარი შესაფერისი განკარგულება მოყოლოდა. მაგრამ მოხდა საწინააღმდეგო, დონ.-კარსაკოვის ნაცვლად თვით დ. ყიფიანმა მიიღო „გაკიცხვა“, ამ გარემოებას საბოლოოდ უნდა დაედუმებია დ. ყიფიანი და ყოველგვარი მოქმედების ხალისი უნდა მოეჭო. მაგრამ ვერც ამ დიდმა დამარცხებამ გასტეხა სამოცდა ათი წლის მოხუცი; იგი ბრძოლის ფრონტს არ სტოვებს და კვლავ დაუცხრომლად იბრძვის უსამართლობის წინააღმდეგ.

1885 წ. 17 დეკემბერს დონ.-კარსაკოვი „გაკიცხვის“ ბარათს უგზავნის ყიფიანს და თან წინადადებას აძლევს, რომ მან დიმიტაერისათვის გადაცემულ ცნობების დასამტკიცებელი ფაქტები წარმოადგინოს შეილებში ქართველებისა და ქართულ ენის დეენის შესახებ.² ამრიგად დონ.—კარსაკოვი თავდაცვიდან უკვე გადმოვიდა თავდასხმაზე და ნიადაგს ამზადებდა დ. ყიფიანის საბოლოო გასანადგურებლად; მას უდიდესი არჯუმენტი აქვს ხელში დ. ყიფიანის დასამარცხებლად: იმპერატორის ბრძანება დ. ყიფიანის გაკიცხვის შესახებ. მთავარმართველს აინტერესებს ის, თუ როგორ შთაბეჭდილებას მოახდენს ყიფიანზე გამგებელ მართველის ბრძანებითი წინადადება: იგი უგზავნის რა ა. მ. სემელოვს ყიფიანისადმი გაგზავნილ თავის წერილის კოპიას, კონფიდენციალურად ატყობინებს: „რადგან აღნიშნულ წემს წინადადებას არა აქვს კონფიდენციალური ხასიათი და შეგიძლიათ იგი გაავრცელოთ საზოგადოებაში, ამიტომ მე გთხოვთ თქვენ, თავის დროზე და სრულიად გულახდილად, მაცნობოდ იმ შთაბეჭდილებაზე, როგორც იგი (წინადადება) მოახდენს როგორც ადგილობრივ საზოგადოებაზე, ისე თვით ბ-ნ ყიფიანზე...“³ დ. ყიფიანი დამარცხდა, მაგრამ გამარჯვებულ მართველს ჯერ კიდევ რალაც შიში აქვს და საიღუმლო გზებით ცდილობს გაიგოს დ. ყიფიანის განწყობილება. რას ფიქრობდა იგი? 30 დეკემბრის თარიღით, დ. ყიფიანი ატყობინებს დონ.-კარსაკოვს, რომ იგი განუსახ-

¹ იქვე, გვ. 2—3; არ. ჯორჯაძე, თხზულებანი, ტ II, გვ. 171—2.

² იქვე, გვ. 6.

³ იქვე, გვ. 7.

ღერელი კმაყოფილებით (безграничною покорностью и благоговейным смирением) ღებულობს იმპერატორის გაკიცხვას.¹ ხოლო 1886 წ. 8 იანვრის თარიღით დ. ყიფიანი ვრცელ პასუხს უგზავნის ღონ.-კორსაკოვის მის შეკითხვაზე სწავლა განათლებისა და ქართულ ენის მდგომარეობის შესახებ. ეს წერილი ძვირფას ისტორიულ დოკუმენტს წარმოადგენს 80-იანი წლების საზოგადოებრივი მდგომარეობის შესასწავლად და თვით დ. ყიფიანის მოღვაწეობის დასახასიათებლად. წერილი ამტკიცებს, რომ დ. ყიფიანი არ გატეხილა, რომ მას იარაღი არ დაუყრია და კვლავ აპირებდა ბრძოლის გაგრძელებას. ეს დოკუმენტი ღირსია, რომ იგი მოყვანილი იქნეს აქ მთლიანად.

„17 დეკემბრის შეკითხვით თქვენმა ბრწყინვალებამ მიბრძანა დაწვრილებით მომეხსენებია თქვენთვის იმის შესახებ თუ რამ მაიძულა დიდი მთავარ მიხეილ ნიკოლოზის-ძეს რომ მოვახსენე, ის, რაც მოვახსენე. ამიტომ 30 დეკემბრის ჩემი მოხსენების შესავსებლად მაქვს პატივი გაცნობოთ, რომ მაშინ მე ორგვარი ფაქტი მქონდა მხედველობაში:

1) დაბრკოლებანი სახელმწიფო სამსახურის დროს და 2) სახალხო განათლების საქმეში უცნაური მოვლენანი. ის რომ სამხედრო და სამოქალაქო უწყებებში მართლაც ახდენდნენ შეუფერებელ განკარგულებებს, ეს თქვენმა ბრწყინვალებამ თვითონ კეთილ ინება და მითხრა ლაპარაკის დროს 23 ოქტომბერს ტფილისში. ხოლო შემდეგ სავსებით გამოირკვა, რომ ეს განკარგულებანი საკუთრივ ქართველებს არ ეხებოდნენ. ამიტომ ამ ფაქტების შესახებ კითხვა, განსაკუთრებით თქვენი შეკითხვის შემდეგ, სავსებით უკუუღებულად მიმაჩნია. და თუ ვიხსენიებ ამ უამად მხოლოდ იმიტომ, რომ თქვენ მიბრძანებთ ამის გამო განმარტება მოვახსენოთ. სრულიად სხვანაირია მეორე ხასიათის ფაქტები. ამის შესახებ მე ვწერდი 11 ოქტომბერს კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველს და ეს ჩემი წერილი თქვენს ბრწყინვალებას მიაჩნია უსაფუძვლო წერილად და არ შესაფერ ოფიციალურ მიწერ მოწერაში და შემლახველ იმ პირის ღირსებისა, რომელთანაც იგია მიწერილი. მაგრამ ვბედავ და მოვახსენებ თქვენს ბრწყინვალებას კანონით განსაზღვრულ ჩემი თანამდებობის ღირსების დაცვის გულისთვის: ბ—ნმა მზრუნველმა თითონ მომმართა და მთხოვა განმარტება იმ საკითხის გამო რომელიც მას ჩემზე მიუწერიათ და მთხოვა განმარტება ისეთის კილოთი, რა კილოთიც თავდაზნაურთა წინამძღოლს, გარდა სენატისა, არავის არ აქვს უფლება ელაპარაკოს, ჩვენი სამსახურის მდგომარეობა კი იმნაირია, რომ იგი არ ჰგულისხმობს ერთის დამოკიდებულებას ან ხელქვეითობას მეორისაგან. თუ რომ მე ამაში ეცდები და სწორედ არ მესმის ჩემი თანამდებობის ღირსება თუმცა არა მგონია, რომ ეს ასე იყოს,—არის სხვა მიზეზიც, რის გამო პასუხი არ გამიცია ბ—ნ მზრუნველისათვის. მე საჩივრით კი არ მომმართეს, რომელსაც არც კი განვიხილავდი, არამედ იმ გვარ ცნო-

ბებით რომელთა გამო (9 ტომის კანონკრებ. 10 პას. 293 სტ. მიხედვით) გულკრილობა არ უნდა გამოეჩინა. ცნობები ამგვარია:

ა) 1881 წელს იანვარში ყოფილ კავკასიის ნამესტნიკის მიერ დამტკიცებული იყო სამოსწავლო გეგმა, რომლის ძალით სახალხო სკოლებში სწავლა ორი წლის განმავლობაში სამშობლო ენაზე უნდა ყოფილიყო მოწყობილი, მაგრამ 1885 წელს ეს გეგმა გაუქმებულ იქნა არა იმ პირით, ვისაც ნამესტნიკის შემდეგ ჰქონდა ჩაბარებული მმართველობის უფლება, არამედ ადგილობრივ სამოსწავლო დაწესებულებებით. ბ) 1885 წელს იენისში სამაზრო პოლიციის განკარგულებით, რომელიც იმავე სამოსწავლო მმართველობიდან მომდინარეობდა სოფლის საზოგადოებათა გაერთიანებას, რომ ვისაც სურს თავისი შვილი სოფლის ნორმალურ სკოლაში მიაბაროს, სამშობლო ენაზე წერაკითხვა წინდაწინვე სახლში უნდა ასწავლოს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ბავშვი სკოლაში მიღებული არ იქნებაო, გ) ერთ სასწავლებელში, რომელიც განსაკუთრებით ადგილობრივ მკვიდრისათვის იყო დაარსებული, ამ მკვიდრთა შვილებს 15 აგვისტოდან აღარ იღებენ. და იღებდნენ იქ ჩრდილოეთ კავკასიიდან და სტავროპოლის გუბერნიიდან, და გზის ხარჯსაც თვით სასწავლებლები იხდიდა, დ) ერთ საშუალო სასწავლებელს შუამდგომლობა აღუძრავს, რომ ამ სასწავლებლის პანსიონში, რომელიც ადგილობრივ თავად-აზნაურთა შვილებისათვის იყო დაარსებული, მიიღონ სამსახურ გათავებულ სალდათის შვილები. ყველა ამ ცნობებზე შემოწმება იყო საჭირო. უამისოდ მათ მე ვერავითარ მსვლელობას ვერ მივუყვები. მაშასადამე, დავალებული არ ვიყავი მე კნობებინა სამოსწავლო ოლქის მზრუნველისათვის. ესლა კი, როდესაც ყველა ამ ხასიათის საკითხს ეჭვიანობით უყურებენ, შემოწმების იმედი სრულიად დამეკარგა, თქვენი ბრწყინვალეების საყურადღებოდ ვახსენებ ყველა ამას მხოლოდ თქვენი ბრძანების მიხედვით. ხოლო ჩემს თავზე არ ვიღებ პასუხისმგებლობას იმის გამო, რომ ყოველი ეს ჭეშმარიტებაა, მაგრამ შემიძლია მოგახსენოთ ერთი შეურყეველი და ახალი ფაქტი, რომელიც იმას გვეუბნება, რომ არსებობს მიდრეკილება ქართული ენის დევნისა. მოციქულთა დროიდან ქართული ენა იყო საეკლესიო და კულტურული ენა სამეგრელოში, და იქ ყველას ესმის ეს ენა, ამ ჟამად კი იქ ახალ კულტურას ჰწერავენ—მეგრულ ენას ასწავლიან სხვა ანბანის საშუალებით, ისე რომ გავყვეთ, შეიძლება შეიქმნას ახალი კულტურები აჭარლებისა, ფშავ ხევსურისა, ინგილოებისა, მთიულებისა და სხვათათვის. სასარგებლო კი იქნება ყოველივე ეს იმ მთავრობისათვის, რომელმაც თავის მფარველობის ქვეშ აიყვანა მრავალტანჯული შართლმადიდებელი საქართველო, რისთვისაც უსაზღვრო მადლობა და ერთგულება დაიმსახურა? მე ჩემ წმინდა მოვალეობად ვსთვლი მუდამ ამ მდგომარეობის და ერთგულობის გრძნობაზე ვიდგე (неуклонно стоять за эту

благодарность и верность) და სწორედ რომ არ მესმის, რატომ მიწყობებიან ამის გულისთვის (и только недоумеваю когда негодуют на меня за это).¹

მართლაც და დ. ყიფიანისათვის გაუგებარი იყო თუ რათ უცხადებდნენ მას გაკიცხვას: იგი უერთგულესი მომხრე იყო რუსეთის ტახტისა და რუსეთის თვითმპყრობელობის; ამ შეკნებიდან მას არასოდეს არ მოუსურვებია გადახვევა; როდესაც იმ უამად იბრძოდა ქართული სკოლისა და ქართული ენისათვის უარყოფდა იანოვსკის სასწავლო გეგმებს, გმობდა დონდუკოვ-კარსაკოვის პოლიტიკას — ამ შემთხვევაშიაც რუსების ტახტის ერთგულება და სამსახური მხედველობიდან არ გამოპარვია: იგი გრძნობდა რომ ასეთი შეუფერებელი პოლიტიკით ადგილობრივ ხელისუფლებას შეეძლო დიდი უკმაყოფილება გამოეწვია ქართველ საზოგადოებაში და გამოეხლიჩა „ტახტსა“ და „სამშობლოს შორის ერთგულებისა და მორჩილების შეგნება. მაგრამ განვაგრძოთ შემდეგი ბრძოლის ეტაპების მოყოლა დ. ყიფიანის და ადგილობრივ ხელისუფლების შორის.

1886 წ. 11 თებერვალს მთავარმართველის კანცელარიის წინადადებით სამოსწავლო ოლქის მზრუნავი იანოვსკი ვრცელ პასუხს სწერს დ. ყიფიანის წერილზე.² ამ წერილში იანოვსკი ამბობს:

„რაც შეეხება იმ კითხვას, თუ როგორ მიზეზებს შეეძლო წარმოეშვა უკმაყოფილება მცხოვრებთა განსაკუთრებულ ნაწილში აქაური სამოსწავლო უწყების განკარგულებათა მიმართ, ჩემი ღრმა რწმენით, ეს უკმაყოფილება არის შედეგი რამოდენიმე პირის აგიტაციისა, რომელთაც სურთ ჩააყენონ აქაური სამოსწავლო დაწესებულებანი ისეთს პირობებში, რომელიც შეესაბამება მათ ვიწრო ნაციონალურსა და ანტისახლმწიფოებრივ მისწრაფებებს. ეს პირები სკოლასა და ეკლესიას უყურებენ როგორც იარაღს თავიანთი მიზნების მისაღწევად“ განსაკუთრებით მომავალში. ყიფიანის მსგავსი ქართველი პატრიოტები მიისწრაფიან ასიმილიაცია უყონ საქართველოს, სამეგრელოსაც, აფხაზეთსაც და სვანეთსაც, ამიჯომ ისინი, თუმცა თავად - აზნაურთა წოდებას ეკუთვნიან და თითქოს ვალდებული იყვნენ თავიანთი თავად - აზნაურული მატერიალური და გონებრივი ინტერესებისათვის ეზრუნათ, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ყველაზე უფრო მიისწრაფიან ქართული ხალხური განათლების გავრცელებისაკენ და ყოველი ძალღონით ცდილობენ ხელი შეუშალონ ამ მხარეში რუსული განათლების გავრცელებას, რომელსაც მცხოვრებნი დიდი თანაგრძნობით ეკიდებიან. ეს აკიტატორები ამჟამად ჩვენთვის სრულიად არ წარმოადგენენ საფრთხეს, რადგან ისინი სავსაოდ მცირე რიცხვიანი არიან და სრულიად უმნიშვნელო ხნობრივი გავლენა აქვთ მცხოვრებთა მასაზე. მაგრამ აქედან კიდევ არ გამომდინარეობს ის, რომ მთავრობამ არ უნდა მიიღოს ახლავე შესაფერისი ზომები ასეთი პირების წინააღმდეგ, რომ თავიდან აიცილინოს, დაბ-

¹ იქვე, გვ. 11 — 12, ჯორჯაძე — გვ. 168 — 70

² იქვე, გვ. 16. — 19.

რკოლებანი მომავალში. ¹ 23 აპრილს დონ.-კორსაკოვმა გრაფ ტოლსტოის გადაუგზავნა დ. ყიფიანის წერილი და იანოვსკის პასუხი ამ წერილზე. ამრიგად ერთხელ კიდევ წარსდგა უმაღლეს ხელისუფლების სამიჯავროს წინაშე ის საკითხები, რომელიც დავას იწვევდა ადგილობრივ მთავრობასა და დ. ყიფიანს შორის; მართალია დ. ყიფიანის ვრცელ წერილს თან ქონდა დართული უფრო ვრცელი ცენტრალურად გაშუქებული პასუხი იანოვსკისა, მაგრამ ფაქტები დ. ყიფიანის მიერ მოყვანილი მაინც ურყევი იყო; წერილიდან მაინც ნათლად სჩანდა რომ ადგილობრივი ხელისუფლება აგრესიულ და რუსიფიკატორულ პოლიტიკას ატარებდა საქართველოში. მაგრამ აქაც დ. ყიფიანს შემოხვევამ არ გაუმართლა იმედები: მისი რწმუნება, რომ ცენტრალური ხელისუფლება დაჰგმობდა დონდუკოვ-კორსაკოვის სამოღვაწეო გეგმებს ერთხელ კიდევ დამარცხდა და ერთხელ კიდევ ნათელი გახდა, რომ ადგილობრივი ხელისუფლება „ტახტის“ კანახითა და მისი გეგმებით მოღვაწეობდა. 25 აპრილს გრ. ტოლსტოი უპასუხებს დონ.-კორსაკოვს, რომ იგი სავესტით ეთანხმება იანოვსკის მოსაზრებებს და დ. ყიფიანის ბრალდებები არავითარი ყურადღების ღირსად არ მიმაჩნიათ. ²

ამრიგად დ. ყიფიანი დამარცხდა მეორედ და დამარცხდა ყოველ ფრონტზე. პირველ ხანებში იგი ცდილობდა ადგილობრივი ხელისუფლება დაერწმუნებია კურსის შეცვლაში, მაგრამ დადებით შედეგს რომ ვეღარ მიაღწია, — ბრძოლა გამოუტყდა მას და აპელაციისათვის უმაღლეს ხელისუფლებას მიმართა, მაგრამ აქაც ორჯერ წარდგენილი საკითხი დ. ყიფიანის დამარცხებით დამთავრდა — იგი ვერ ახსნა ვერც დიდი მთავრის, ყოფილი მეფის შოადგილის ჩარევამ საქმის ვითარებაში. გზა და საშუალებანი რომლითაც დ. ყიფიანი იბრძოდა თავისი მიზნებისათვის სრულიად გამოუსადეგარი გამოდგა. მაგრამ, მეორე მხრივ, სწორედ ის არის აღსანიშნავი, რომ დიმ. ყიფიანი გულს არ იტეხდა, ზნეობრივად მტკიცედ იდგა თავის პრინციპიალურ საფუძვლებზე და კვლავ იმედოვნებდა — დრო მოვა და გაიგებნო. მაგრამ იმ მომენტში საქმის ვითარება სხვა გზით წავიდა: საზოგადოებაში და სასწავლებლებში გამეფებულმა სასტიკმა რეჟიმმა საქართველოში გამოიწვია პირველი რევოლუციონური — ტერორისტულ აქტის მოხდენა: მამაც ი. ლალიაშვილის აღესილმა ხანჯალმა პირველად დაანთხია 80-იან წლების ერთი ჯალათის სისხლი, მაგრამ აქ მოხდა ის, რამაც დ. ყიფიანის საქმე გადააწნა ლალიაშვილის საქმეს: როგორც ვწერდით საქართველოს ექსარხოზმა პავლემ დასწყევლა ის ქვეყანა, რომელმაც ასეთი ბოროტი პიროვნება (ლალიაშვილი) წარმოშვა. ³ ამაზე შორს იმ პერიოდში

¹ იქვე, კავკასიის სასწავლო-მზრუნველის კ. იანოვსკის წერილი, გვ. 19.

² იქვე, გვ. 29.

³ ნიკ. ყიფიანი ასე გადმოგვცემს ექსარხოზის სიტყვას: „დაიწყევლოს სამუდამოდ შენი მკვლელიცა და ის ოჯახიცა, რომელმაც შობა იგიო, დაიწყევლოს ის წრე და ის ერიო“

საზოგადოების შეურაცყოფა ველარ წავიდოდა — ასე ფიქრობდა მაშინდელი საზოგადოება და უწინარეს ყოვლისა თვით დ. ყიფიანი. რეაქცია გაშიშვლდა და თუ დღემდე ფარულად აკეთებდა თავის საქმეს, ახლა მისი შავი განზრახვანი აშკარა შეიქმნა. დ. ყიფიანი კვლავ ამხედრდა, იგი აღარ მოერიდა იმ შეურაცყოფას და დამარცხებას, რომელიც აგერ ახლა გადაიტანა და 8 ივნისის თარიღით სასტიკი წელილა მისწერა ექსარხოსს.

„თქვენო მალაღსამღვდელოებავ! მოიღეთ მწყემსმთავრული მოწყალება და თუ, გატაცებული დაუჯერებელის ხმებით, ვცოდავ, შემინდეთ ჩემი დიდი შეცოდება. მაგრამ ამბობენ, რომ თქვენ დაწყევლეთ ის ქვეყანა, რომელშიაც სამწყსოთ ხარტ მოწოდებული და რომელიც მარტოოდენ სიყვარულსა და შეწყალებას მოელოდა თქვენგან, ქრისტეს მსახურისა და წარმომადგენლისაგან. იგივე ხმები არ კმაყოფილდებიან თქვენი ღირსების შეურაცყოფობით, იმესაც ამბობენ, ვითომ თქვენ განზრახული გქონდეთ ბოდიში მოიხადოთ სამწყსოს წინაშე იმ უტოდვილეს სიტყვების გამო, რომელნიც ვითომ წარმოსთქვიოთ. თუ ყოველივე ეს, უფალო, მართალია, თქვენი თანამდებობის ღირსების გადარჩენა მხოლოდ იმითი შეიძლება, რომ შემრაცხყოფელი შეურაცყოფილ ქვიყნიდან დაუყონებლავ იქმნას გაყვანილი. ამას მოგახსენებთ წოფელის გულით თქვენი სამწყსოისა ერთი წევრი, რომელსაც უნდა თავიდან ააცილოს ქვეყანას რაიმე ახალი დიდი შეცოდება. ხოლო თუ ყოველივე ეს ტყუილია, შემინდეთ და მაკურთხეთ თქვენის მწყემსმთავრულის ხელით.

თქვენი მალაღსამღვდელოების მორჩილი მსახური დიმიტრი ყიფიანი.
8 ივნისს 1886 წელს სად. მიხაილოვა“.¹

ამრიგად დ. ყიფიანმა კიდევ ერთი ნაბიჯი გადასდგა: იგი ახლა ილაშქრებს იმ ტრიუმფირატის ერთ-ერთ ბოძისაკენ, რომელიც შავ რეაქციას ქრისტიანობის დროშის ქვეშ და საეკლესიო აპარატით ატარებდა; როგორც დაეინაბეთ, დ. ყიფიანმა ბოძოლა სასწავლო ოლქის მზრუნველის იანოვსკისაგან დაიწყო, შეუღევ მკვეთრ შეტევაზე გადავიდა მთავარ მართებლის დონდუკოვ-კორსაკოვის წინააღმდეგ, ეხლა უფრო მძლავრი იერემით ექსარხოს პავლეზედ მივიდა: იგი გადაჭრით მოითხოვდა ექსარხოსს დაეტოვებია საქართველო, რომ ქვეყანას ასცდეს რაიმე ახალი შეცოდება, ეს უკვე მუქარა იყო, რომელსაც ვერას შემთხვევაში ვერ აპატიებდა მას ადგილობრივი ხელისუფლება; დონდუკოვ-კორსაკოვი მომენტს ეძებდა დ. ყიფიანის საბრლოო გასანადგურებლად, იგი თითქოს გრძნობდა, რომ დ. ყიფიანის დამორჩილება არც ისე ადვილი საქმე იყო, რომ იგი საფრთხეს წარმოადგენდა იმ პოლიტიკის ცხოვრებაში გატარების დროს, რომელსაც იგი ისახავდა თავის მთავარ დანიშნულებად. მომეატი უკვე დადკა და ლევალური

რომელმაც დაბადა და ის ქვეყანა, რომელმაც გამღზარდა შენი მკვლელობა“ („თემი“ № 95 1912 წ.)

¹ იქვე, გვ. 30.

ოპოზიცია განადგურებული უნდა იქნეს. რევოლუციონური ოპოზიცია მან სასტიკი რეპრესიებისა და „ოხრანის“ საქმიანობით ჩააქრო: ახალგაზრდა მოწაფეები გამოდნენ სასწავლებლებიდან, ლალიაშვილი კატორღაში გაგზავნა, რევოლუციონური ორგანიზაციები გაანადგურა. ახლა ჯგერი ლეგალურ ოპოზიციაზე მოდგა და დონდუკოვ-კარსაკოვიც მთელი თავისი მძიმე წონიანი აპარატით ამოძრავდა.

ექსარხოსი თავის პასუხში სწერს:

მოწყალეო ხელმწიფევე, დიმიტრა ივანეს ძევე.

„თქვენი აღმატებულებისაგან ჩემდამი 8 ამა ივნისს მოწერილ უცნაურ წერილის გამო საჭიროდ ვრაცხ მოგახსენოთ, რომ ჩემი სიტყვა, წარმოთქმული დეკანოზ ჩუდევკის გასვენების დროს დაბეჭდილია გაზ. „კავკაზში“ № 199, რაც შეეხება უკუხურ (пеленух) ხმებს, რომლებსაც თქვენს წერილში იხსენიებთ, ჩემ ღირსების დამამცირებლად მიმაჩნია მოგახსენოთ რაიმე განმარტება.“¹

უნდა აღინიშნოს, რომ ექსარხოსმა ვერ გაბედა მთელი თავისი სიტყვის გამოქვეყნება და იგი მხოლოდ შერბილებით იქნა დაბეჭდილი გაზ. „კავკაზში“, მაგრამ დიმ. ყიფიანის „უცნაური წერილის“ პასუხი მარტო ამით ვერ ამოიწურებოდა: თუ ერთი მხრივ, დ. ყიფიანის ენერგიულ გამოსვლას ახფრთოვანებით შეეგებენ ქართველი საზოგადოება, მეორე მხრივ, რეაქტია კბილებ დაღესილი შეუდგა მის განადგურებას. 1886 წ. 25 ივნისის თარიღით დონდუკოვმა შეატყობინა შინაგან საქმეთა მინისტრს დ. ყიფიანის გალაშქრების ამბავი ექსარხის წინააღმდეგ და მოითხოვა მისი ადმინისტრაციული წესით დასჯა. დონდუკოვის ვრცელ წერილში აწერილი იყო დ. ყიფიანის უარყოფითი მოღვაწეობა და ბოლოს იგი სწერდა:

„ბ-ნ ყიფიანისათვის ამ საქმის გამო გამოცხადებული უმაღლესი გაკიცხვას აუცილებლად უნდა შეეგნებია, რომ მისთვის მინდობილი გუბერნიის თავად აზნაურთა წინამძღვრის საპატიო თანამდებობა, აიძულებს მას, ვინემ სხვა ვინემს, იყოს უფრო წინდახედული თავის მოქმედებაში და არ გადავიდეს იმ საზღვრებიდან, რომელსაც კანონი მიუთითებს მისი პირდაპირ მოვალეობების შესახებ. სამწუხაროთ ყიფიანს სხვანაირად ესმის თავისი როლი... ბ-ნ ყიფიანს ამ შემთხვევაშიაც, ცხადია, სურდა ეთამაშა როლი მართლ-მორწმუნე ქართველ პატრიოტისა, რომელიც გამოდის დასაცავად ვითომდა შეურაცყოფილ თავისი სამშობლოს სახელისათვის, და ამით განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იმსახურებს თავის თანამემამულეთა თვალში, ეს იმითაც მტკიცდება სხვათა შორის, რომ ბ-ნ ყიფიანი შეეცადა გაეცრელებია ქართველ საზოგადოებაში თავისი წერილის ასლი ექსარხისადმი“.

შემდეგ დონდუკოვს მოყავს რა ცნობები ყიფიანის წარსულ მოღვაწეობიდან ტენდენციურად გაშუქებული, იგი დაასკვნის, რომ დ. ყიფიანი აგრ-

¹ იქვე, გვ. 31.

ძელებდა რა სადაც კი შემთხვევა ექლეოდა, თავის თავის ვიწრო ნაციონალური პატრიოტად წარმოდგენას, და, ფარავდა, რა ამას მთავრობისადმი ერთგულებას გარეგან გამოხატულებაში, ეწეოდა აგიტაციას მთავრობის მიზნების წინააღმდეგ, ბ-ნმა ყიფიანმა წარსულში არა ერთხელ დაიმსახურა უკმაყოფილება დიდი მთავრისა ყოფილი მეფის მოადგილისა:

„წლებმა და წარსულმა გამოცდილებამ ვერ დაახშვეს ბ-ნ ყიფიანის ავადმყოფური მისწრაფება ითამაშოს როლი ქართველი ეროვნების პირველი დამცველისა და მოიპოვოს პოპულიარობა ადგილობრივ თავად-აზნაურთა ოპოზიციონურად (противяущей) განწყობილ ნაწილში.

ყიფიანის ამ სუსტ მხარეებს მე არ მივცემდი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას რომ მას არ ეჭიროს გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლის თანამდებობა და რომ მას, ამ თანამდებობაზე დამტკიცების დღიდან, არ დაეწყო ერთობ აშკარად და მკვახედ აგიტაციის წარმოება ამჟამად მომქმედი... თანახმად მისი უმაღლესობის სურვილისა, მართველობის სისტემის წინააღმდეგ და განსაკუთრებით კი სასწავლო უწყების მიერ დასახულ ამოცანათა წინააღმდეგ, უკანასკნელი გამოსვლა ბ-ნ ყიფიანისა კი, რომელიც მიმართულია ეკლესიის უმაღლესი წარმომადგენლის გავლენის დამხობისაკენ... მაიძულებს მე განვაცხადო, რომ არა მარტო შემდეგი დარჩენა ბ. ყიფიანისა თავად აზნაურთა წინამძღვრის თანამდებობაზე, არამედ იმ მცხოვრებთა შორისაც კი, რომელნიც მასში ხედავენ ყალბად გაგებულ მათი ინტერესების დამცველს, მე მიმაჩნია საზიანოდ მთავრობისათვის“.¹

ბოლოს დონდუკოვი სთხოვს მინისტრს, რათა დიმ. ყიფიანი გადასახლებული იქნეს ადმინისტრატიული წესით სტავროპოლში. რამოდენიმე დღის შემდეგ დონდუკოვმა მეტად სასიხარულო ბრძანება მიიღო: პლევე ატყობინებდა მას, რომ იმპერატორმა შეიწყნარა მისი წინადადება და დ. ყიფიანი გადასახლებული უნდა იქნას სტავროპოლში.²

ამრიგად, დონდუკოვ-კარსაკოვმა უმაღლეს გამარჯვებას მიაღწია ქუთაისის თავად-აზნაურთა წინამძღოლთან ბრძოლაში. მან ყოველ ფრონტზე და ყოველ საკითხში დაამარცხა „თავხედი ყიფიანი“ და ბოლოს ადმინისტრატიული წესითაც გადაასახლა სტავროპოლში. დ. ყიფიანი უკვე ბოროკილებ დადებულია, თანამდებობიდან გადაყენებულია, იმპერატორის მიერ გაკიცხული და ბოლოს უნდა მოსცილდეს ქართველ საზოგადოებას და გადაასახლონ სტავროპოლში. მაგრამ დონდუკოვ-კარსაკოვს მაინც რალაც არ ასვენებს; მას თითქოს ყიფიანის აჩრდილი კვლავ ელანდება, კვლავ ფიქრობს მდგომარეობის გართულებაზე და მიტომ წინასწარ აზადებს ნიადავს დ ყიფიანის გადასახლების შესახებ. მას სურს დაარწმუნოს თავისი თანამშრომლები დ. ყიფიანის ანტისახელმწიფოებრივ საქმიანობაში და 22 აგვისტოს თარიღით იგი ვრცელ წერილში ახასიათებს დ. ყიფიანის უარ-

¹ იქვე, გვ. 32—34.

² იქვე, გვ. 35.

ყოფით მოღვაწეობას და წინადადებას აძლევს ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორს სისრულეში მოიყვანოს იმპერატორის ბრძანება.¹ გადასახლება რალაც მიზეზის გამო ბრკოლდებოდა და 16 სექტემბერს დონდუკოვი სთხოვს ტფილისის გუბერნატორს „მიიღოს ზომები იმისათვის, რომ ბნ ყიფიანის გამგზავრების დროს ქვიშხეთიდან არ მოხდეს რაიმე უწყესობა (неаппетитности) ან დემონსტრაციები, ხოლო წამყვან ოფიცერს ან მოხელეს წინადადება მიეცეს რომ ყიფიანი სტავროპოლში წაყვანისას წარუდგინოს უშუალოდ იქაურ გუბერნატორს.“²

ასე განვითარდა დ. ყიფიანისა და ადგილობრივი ხელისუფლების ბრძოლა 80-იან წლებში. დ. ყიფიანი დამარცხდა, დონდუკოვ-კარსაკოვმა გაიმარჯვა, მაგრამ ბრძოლა ამით არ დამთავრებულა, ამ ბრძოლის უკანასკნელ ეტაპს ჩვენ შემდეგ თავში გავეცნობით. დონდუკოვ-კარსაკოვმა გაანადგურა თავისი მოწინააღმდეგენი; მან ადვილად აღმოთხვრა კრამოლა. ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ სასტიკად დაამარცხა ლეგალური ოპოზიცია. მაგრამ ეს გამარჯვება დონდუკოვ-კარსაკოვს ვერ ჩაეთვლება აქტივში: უკვე მთელი რუსეთის მასშტაბით რევოლიუციონური მოძრაობა დამარცხებული იყო და რეაქციონური დიქტატურა მძვინვარებდა; საქართველოს რევოლუციონური მოძრაობა სუსტი და განუვითარებელი იყო რამდენიმე აქტიურად მომქმედ ახალგაზრდა, გამოუცდელ მოწაფის დამარცხება და განადგურება სრულიად იოლი საქმე იყო. აქ დონდუკოვ-კარსაკოვი ადვილად ახერხებდა მტრის დამარცხებას. საფრთხესა და სიძნელეს იგი ფართო საზოგადოებრივ ოპოზიციაში ხედავდა, რომელსაც იმ ხანებში დიმ. ყიფიანი ხელმძღვანელობდა. მაგრამ ეს ფართო საზოგადოებრივ უძლური და პასიური იყო: ის სოციალური ფენა, რომელსაც დ. ყიფიანი ეყრდნობოდა ტახტის ერთგულებაში ხედავდა თავის არსებობის წყაროს და ამიტომ გადაამქრელი ბრძოლის წარმოება მას არ შეეძლო. იგი უბრალო სიტყვიერი პროტესტით კმაყოფილდებოდა; თავდა-აზნაურობის გარდა, საზოგადოების მეორე საგრძნობ ფენას ინტელიგენცია წა-მოადგენდა: იგიც უორგანიზაციო და პასიური იყო; სხვა სოციალური ფენა ამ ბრძოლის დროს არ არსებობდა და არც შეიძლებოდა არსებულყო. ასეთ პირობებში დონ-კარსაკოვისათვის ადვილი იყო მტრის დამარცხება; მაგრამ თუ ბრძოლა გაჭიანურდა ეს უნდა მიეწეროს იმ დიდ სახელს, რომლითაც დ. ყიფიანი სარგებლობდა საზოგადოების და მართველობის წრეებში. დიდ მთავართან კავშირის გამბით დ. ყიფიანმა თავზარი დასცა დონ-კარსაკოვს. მაგრამ ტლანქმა ფიზიკურმა ძალამ მაინც თავისი გაიტანა და დამარცხებულ დ. ყიფიანს სტავროპოლი მიუჩინეს საცხოვრებლად. მართალია დ. ყიფიანმა დამარცხდა უსწორმასწორო ბრძოლაში, მაგრამ მორალურად მან გაიმარჯვა: მისი ავტორიტეტი და სახელი მეტის მეტად გაიზარდა ქართველ საზოგა-

¹ იქვე გვ. 38.

² იქვე, გვ. 61.

დროებაში. სწორედ ამ ბრძოლის ნაყოფია ის დიდი სახელი რომლითაც დღემდე სარგებლობს დ. ყიფიანი ჩვენში. დ. ყიფიანისადმი ამ დიდ თანაგრძნობას სრული გულწრფელობას გამოხატავს იმ ხანებში მისდამი გაგზავნილი მოსკოვის სტუდენტთა წერილი. მოგვყავ ეს წერილი მთლიანად.

ღირს—პატივცემულო ბატონო დიმიტრი.

ჩვენ ყოვლად დამაშინებელ და სასტიკ დროში, როცა განუქცივებლად ბატონობენ მჩაგვრელი ძაღნი და სდევნიან ყოველსავე რასაც ცოტაც არის ამჩნევია დამოუკიდებულობის ნიშან-წყალი, როცა ასეთს იშვიათს მოვლენას წარმოადგენს მოქალაქობრივი ვაჟკაცობის გამოჩენა და პირთველთ გაბედული სიტყვა, სიხარულით და იმედით შესტკერის ყოველი ქართველი იმ დიდათ საქებსა და პატიოსანს თავ-გამოდებას, რომელიც გამოიჩინეთ ექსარხოს პავლესადმი მიმართულ წერილში. ამ შემთხვევაში თქვენ ღირსეულად აღასრულეთ თქვენი კაცური მოვალეობა, ვითარცა საქართველოს ერთი კუთხისაგან რჩეულმა წინამძღვარმა და დაუფარავად გამოსტკეით მთელი ქართველების დაფარული გრძნობა. თუმცა, მართალია პირველის შეხედვით თქვენმა სიტყვამ ვერ მიაღწია სასურველ შედეგს და დიდი უსიამოვნებაც შეგამთხვიათ, მაგრამ თვით ის, რაც მოხდა, ამტკიცებს; რომ სამართლიანად აღელვებულის გრძნობით განატყორცინი ისარი არ ასცდენია მიზანს. თქვენი ქცევა ამშვენებს თქვენს ჭალარა გვირგვინს და სრულს ნებას გვაძლევს ვსტკვათ პოეტთან ერთად, რომ „თუმცა აწმყო არა გვწყალობს, მომავალი ჩვენია“. ეჭვი არ არის რომ ის ქვეყანა, რომელსაც ჯერ არ გამოლევია თქვენისთანა მოხუცივე არ მომკვდარა მხოლოდ სძინავს“, პოეტისა არ იყოს.

გვაქვს რა პატივი მოგახსენოთ ჩვენი უგულვითადეცი თანაგრძნობა დემონებით, მოწიწებით და უღრმესად თქვენი პატივის-მცემელნი მოსკოვში მოსწავლე ქართველნი.“¹

6

ზემოდ მოყვანილი ფაქტებიდან ჩვენ ნათლად დავინახეთ, თუ როგორი სახით განვითარდა საქართველოში ის მწვავე ბრძოლა, რომელიც რეაქციასა და ოპოზიციონურ-რევოლუციონურ ძალთა შორის სწარმოებდა. რეაქციამ შესძლო თავისი მოწინააღმდეგეთა განადგურება: მოწაფეთა რევოლუციონური ორგანიზაციების აღმოფხვრა. ლალიაშვილი საქმის შესახებ კავკასიის სანხედრო-საოლქო სასამართლომ შემდეგი დადგენილება გამოიტანა: „ბრალდებული, ტფილისის სასულიერო სემინარიიდან გამორიცხული, მღვდლის შვილი იოსებ იაკობის ძე ლალიაშვილი, არა სრულ წლოვანების გამო, ვინაიდან დაბადებიდან ის არ არის სრული 21 წლის, ყველა

¹ „მიწერ მოწერა დიმიტრი ყიფიანთან“—„სახალხო გაზეთი“, № 665, 1912 წ. ცნებურულ პირობების გამო წერილი აქ დამახინჯებულად არის დაბეჭდილი—ხელნაწერი არის სიძველეთა მუზეუმში, № 5232.

ღირსების ჩამოხდის შემდეგ, გაიგზავნოს მადნებში სამუშაოდ ოცი წლით“.. ამაზე უფრო უსასტიკესი და დევნილების გამოტანა შეუძლებელი იყო ლაღიაშვილის საქმის გამო. სამხედრო სასამართლო თავის დადგენილებაში ჰფიქრობდა შიშის ზარი დაეცა საზოგადოებისათვის. როგორც დავინახეთ დ. ყიფიანი დონ.-კორსაკოვის წინადადებითა და თვით იმპერატორის დასტურით გადააყენეს მარშლობიდან და ადმინისტრატიული წესით გადაასახლეს საცხოვრებლად სტავროპოლში. ამით რეაქციამ თავიდან მოიშორა ამაყი და გაბედული ოპოზიციონერი. საზოგადოების სულიერი დაცემა უდავო იყო; დ. ყიფიანის დაპატიმრება და გადასახლება უხმოდ ჩატარდა, მის შესახებ ხმის ამოღება ვერავინ გაბედა. მაგრამ სტავროპოლში უკვე მზადდებოდა ახალი თავდასხმა დ. ყიფიანზე, რომელსაც არ შეეძლო არ გამოეწვია დიდი აღშფოთება ქართველ საზოგადოებაში.

დ. ყიფიანის ცხოვრება სტავროპოლის ტყვეობის პერიოდში არავითარ შესანიშნავს არ შეიცავს, როგორც მაშინდელი დოკუმენტებითა და მისი კერძო წერილებით მტკიცდება—დ. ყიფიანი ცხოვრობდა მარტოდ ბორჩილების სიმშვიდისა და იმედის გრძნობებით გამსჭვალული: მას სჯეროდა, რომ ბოლოს და ბოლოს ცენტრალური მთავრობა გაიგებდა საქმის ვითარებას და სიმართლისათვის მებრძოლსა და უდანაშაულოდ დასჯილ 72 წლის მოხუცს პატივითვე დააბრუნებდნენ თავის სამშობლოში: ერთ თავის კერძო წერილში დ. ყიფიანი სწერს: „მანამდისინ საქმე არ აიხსნება და მათემატიკურად არ დამტკიცდება, რომ ერთ მთავარს სიცრუის მოხსენება გაუკეთეს, ვის რა ეთქმის. ამ დამტკიცებას ორი გზის მეტი არა აქვს: ერთი — საზოგადოებისაგან მიმავალი და მეორე—პირად ჩემგან. ორივე გზით სიარული ერთსა და იმავე დროს რომ არ შეიძლება,—ამიტომ ვაცლი პირველ გზაზედ მოძრაობას“. ¹ მაგრამ დ. ყიფიანი მთელი თავისი არსებით წინააღმდეგი იყო პატიება ეთხოვით ვისმესთვის: იგი დამნაშავედ არ გრძნობდა თავს და ამიტომ არ ფიქრობდა ქედი მოეხარა ვისმეს წინაშე; იგი ჭეშმარიტებასა და სამართლიანობისათვის იბრძოდა, ერთხელაც არ გადაუხვევია ტახტის ერთგულების შეგნებისათვის და ამიტომ ნურც ნურავინ მოსთხოვს მას მოკრძალებით ქედის მოხრასა და პატიების თხოვას. დ. ყიფიანი სტავროპოლის ტყვეობაშიაც მტკიცედ და შეურყეველად იდგა თავის პრინციპებზე. იმედი კვლავ ენერგიით ავსებდა. მის მესამე წერილში იგი იწერება: „ჩემი საქმე ღვთით კარგათ მოდის. ჯერ ერთი გადააბრძანეს; მეორე მეორე. იმედია რომ მესამესაც თან მიაყოლებენ და მაშინ გაწმენდილი იქნება ჰაერი.“ ²

მაგრამ თუ თვითონ დიმიტრი ყიფიანი არ ცდილობდა აღეძრა თხოვნა სადაც ჯერ იყო, სამაგიეროდ მისი ოჯახობა და მთელი საზოგადოება დაინტერესებული იყო მისი განთავისუფლებით. 1887 წ. დ. ყიფიანის მეუღლე

¹ სიძველეთა მუზეუმი, № 5232.

² იქვე.

ნინო ყიფიანისა განცხადებას ჯგზავნის შერემეტიევსა და თხოვს გააგებინოს, თუ როგორი გზით გამოითხოვოს ქმრის დაბრუნება სამშობლოში.¹ შერემეტიევი ატყობინებს, რომ ჯერჯერობით ნიდაღი არ არის მომზადებული და ისევ თვით დონდუკოვ-კარსაკოვის საშუალებით უნდა იქნეს იგი გამოთხოვილი². რასაკვირველია, თვით დ. ყიფიანი არავის მოსწერდა წერილს დონდუკოვ-კარსაკოვისთვის ეთხოვათ მისი განთავისუფლების შესახებ. მაგრამ საქმეში ჩაერია ჩვენთვის უკვე ცნობილი დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის-ძე და სთხოვა დონდუკოვს აღედრა შუამდგომლობა დ. ყიფიანის დაბრუნების შესახებ საქართველოში. ამის შესახებ თავის კონფიდენციალურ მოხსენებაში დონდუკოვი სწერს:

„ხუთი კვირის ადრე ყიფიანის სიკვტილისა, მისმა იმპერატორობითი უმაღლესობამ დიდმა მთავარმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ, ჩემთან პირადი შეხვედრობას ბორჯომში, დაბეჯითებით მთხოვა აღმედრა შუამდგომლობა რათა მოეხსნათ ყიფიანისაგან მისჯილი სასჯელი, მისი მოხუცებულობისა და ავადმყოფობის გამო. ვინაიდან იმ დროს მე მიმანდა ყოველი ნაბიჯი ამ მიმართულებით არა დროულად და უხერხულად, მე უარი ვსთქვი დიდი მთავრის სურვილის შესრულებაზე და მის უმაღლესობას დაუკახელე ამის მიზეზები.

დიდი ხანი არ გასულა ამის შემდეგ, რომ მე მივიღე გერნერ-ლეიტენანტ შებეკოსაგან, ხელმწიფე იმპერატორის რეზოლიუციის შესასრულებლად, ყიფიანის ცოლის უქვეშევრდომილესი დეპეშა, რომელშიაც ის შუამდგომლობდა ნება დაერთო მისი ქმრის სამშობლოში დაბრუნებაზე. ამ შუამდგომლობის გამო მე ვაცნობე გენერალ-ლეიტენანტ შებეკოს, ხელმწიფე იმპერატორისათვის მოსახსენებლად, რომ ვცნობ რა ამ დროულად ყიფიანის სამშობლოში დაბრუნებას ნაადრევათ, მე ვკონებ მისი ხვედრის შემსუბუქება უნდა დაუკავშიროთ ხელმწიფე იმპერატორის კავკასიაში მოსალოდნელ ჩამოსვლას, თუ მის უდიდებულესობას ეს არ მოესურვება, მაშინ შესაძლოთ მიმანია ყოველ შემთხვევაში არა უადრეს მომავალი წლისა, ნება დაერთოს ყიფიანს დაბრუნდეს ტფილისის გუბერნიაში, იმ აუცილებელი პირობით, რომ გამოუსვლელად იცხოვრებს თავის სოფელში, პოლიციის თვალ ყურის დევნების ქვეშ.³

როგორც ოფიციალური დოკუმენტებით ირკვევა, დონდუკოვი წინააღმდეგი იყო ყიფიანის დაბრუნებისა საქართველოში. იგი მთელი თავისი ენერჯით ებრძოდა ამას და ცდილობდა სხვადასხვა მიზეზებით მოეყვანა ამის დასასაბუთებლადაც. ცხადია, დონდუკოვი და მისი თანაშემწეები დაშინებული

¹ ცენტრარქივი № 475.

² იქვე.

³ ცენტრარქივი: Дело канцелярии Главнанаачальствующего на Кавказе; О беспорядках при погребении бывшего Кутаисского Губернского предводителя дворянства Д. С. Кицаца, № 549, გვ. 25—32. 1887 წ.

იყვნენ დიმიტრი ყიფიანის სასტიკი ოპოზიციით და არ უნდოდათ დიდი მოწინააღმდეგისათვის კვლავ მიეცათ მოქმედების საშუალება. ეს ნათლად ჩანს დონდუკოვის კონფიდენციალურ წერილიდან ტოლსტოისადმი. ერთერთ მიზეზად როგორც ნიკ. ყიფიანი გადმოგვცემს, ისიც აღუნიშნავს, რომ „ვინაიდან ახლა კავკასიის მხარეში კაცებია ჯარში გაყვანა მზადდება, ვბოე, რომ დიმიტრი ყიფიანის შინ დაბრუნება დაბრკოლებას მოგვცემსო და სანამ კაცების ჯარში გაყვანა არ გათავდება სჯობს სტავროპოლში დარჩეს“... „მაგრამ პეტერბურგში გადასწყდა ნების მიცემა დიმიტრი ყიფიანისათვის შინ დაბრუნებისა, როდესაც მოვიდა ეს ამბავი თბილისში, დიმიტრი ყიფიანი აღარ იყო: წინა დღით უცნობის უღმერთო ხელმა მოუსპო სიცოცხლე“.¹... პირველი და უმთავრესი კითხვა ეს არის: ვინ მოკლა დ. ყიფიანი? პოლიტიკური საბაბი ხომ არ ედვა მას სარჩულად? „ივერიაში“ ვკითხულობთ: „უბედური დიმიტრი ივანეს ძე ყიფიანი, როგორც ეტყობა მძინარეა მოკლული. თავში დაუცხივით რაღაც რამ მძიმე და რგვალი. თავისა და პირისახის ნახევარი მხარეზე ძვლები სულ დაშტერებული აქვს. დაკვრის უჩაღ განუტევებია სული“.² შემდეგ ახალ ამბავში ვკითხულობთ: „გამოძიება ერთ საოცარ ამბავს მიაღდა თურმე. როგორც ამბობდნენ დიმიტრისთან ძლიერ ხშირად დაიარებოდა ერთი საეჭვო კაცი, რომელსაც ნაცრისფერი პალტო ეცვა. ეს კაცი გადაეკიდა დიმიტრისა და მოსვენებას არ აძლევდა მოხუცსა, თავაზიანმა მოხუცმა დიდხანს ითმინა, მასპინძლობას არ აკლებდა, მაგრამ რომ გაუჭირდა საქმე, ვეღარ მოითმინა და უთხრა: აღარ შემიძლიან მომეტებული; თუ შეიძლებოდეს, მომასვენეთ, ნუღარ მაწუხებთო. გამოძიებლებმა დიდი ეჭვი მიიტანეს ამ კაცზე და საჭიროდ დაინახეს მისი გამოკითხვა, — მაგრამ ვერას ღონისძიებით ვერ იპოვეს. შემდეგ დიდი გამოკითხვისა ნახეს სტავროპოლის ერთი მცხოვრებელი, რომელიც თურმე იცნობს ნაცრისფერი პალტოიან კაცსა. ჰკითხეს ამ მცხოვრებელსა მაგრამ ამითაც ჯერ ვერაფერს გახდენ, იმითომ, რომ ეს მცხოვრებელი თურმე ამბობს, რომ ვერ ვიტყვი იმის ვინაობასა, რადგან მეშინია მეც არ მომკლანო“. შეიძლება ინტერესს არ იყოს მოკლებული ერთი პატარა კორესპონდენცია სტავროპოლიდან გამოგზავნილი „Новое известие“-ს მისამართით კორესპონდენტის ავტორი ა. სურინი სწერს: „დიმიტრი ყიფიანის ტრაგიკულმა ისტორიამ სტავროპოლის მცხოვრებლებზე მეტად მძიმე, დამალონებელი შთაბეჭდილება მოახდინა, როგორც კი ხმა გავრცელდა ქალაქში ამ სამწუხარო ამბების შესახებ ყველა აღელდა, ყველამ დაიწყა საუბარი ამის შესახებ, და დღემდე ყველგან ჯერ კიდევ ამაზე ლაპარაკობენ. მგონებ მთელი ქალაქი მივიდა შემთხვევის ადგილას. მთელი ჯგუფები დილა ადრინად დაწყებული შუადღემდე დღევანდლამდე ბინაში და მის ახლოს, სადაც ეს გამოუცნობი (загадочное) ბოროტ-მოქმედება მოხდა. ბინა, სადაც ცხო-

¹ ნიკ. ყიფიანი: „დიმიტრი ყიფიანის უკანასკნელი დღენი“ — გაზ. „თემი“, № 95, 1912 წ.

² „ივერია“, 1887, ოქტომბრის 29.

ვრობდა განსვენებული და სადაც მოხდა ეს მხეტლამე მკვლელობა, ნაკლებად იწვევდა შიშს პირადი საფრთხის შესახებ“. განსვენებული ცხოვრობდა ქალაქის ცენტრში, გუბერნატორის სახლის ახლო, და იმავე ეზოში სადაც მოთავსებულია აფთიაქი, სადაც ბლომად ცხოვრობდნენ მოხელენი, მცხოვრებნი და მოსამსახურენი. გარდა ამისა პატარა შესავალი და ჭიშკარი ამ გზაში სალამოს 10 საათიდან ყოველთვის იკეტებოდა, და ვინაც გასვლა და შემოსვლა უნდოდა უნდა გაეგლო საპარადო შემოსასვლელი, სადაც კარებს ყოველთვის დარაჯობდა მეფოვე. სტავროპოლში ყოფნის პერიოდში, განსვენებულს ძლიერ უმნიშვნელო ფულის რესურსები ჰქონდა... ასე რომ ამ მხრივაც იგი საესებით უზრუნველყოფილი იყო: მის ირგვლივ მყოფ პირებს უნდა სცოდნოდათ, რომ მას არა აქვს ფულის რაიმე მნიშვნელოვანი თანხა. რომლისათვისაც შესაძლებელი ყოფილიყო მისი მოკვლა. უკანასკნელმა გარემოებამ აზრი დაბადა, ხომ არ არის ეს მკვლელობა გამოწვეული შურისძიების (мести) ნიადაგზე და რომ გატაცება უმნიშვნელო თანხისა, რომელიც განსვენებულს ჰქონდა, და საათის შეიძლება ჩადენილი იყო იმ მიზნით, რომ დაეფარათ ნამდვილი ბოროტ-მოქმედნი და მათი მიზნები. დღემდე გამოძიებამ ვერ შესძლო ვერც ბოროტ-მოქმედების ჩამდენელთა აღმოჩენა ვერც რაიმე საბუთს წააწყდა¹. ეს კორესპონდენცია, შეიძლება დ. ყიფიანის საქმის სრულიად უცნობ ავტორისა, საინტერესოა იმ მხრივ რომ მაშინვე თვით სტავროპოლის საზოგადოებაში გარკვევით შემუშავებულია აზრი, რომ დ. ყიფიანი პირად ინტერესებზე და შურისძიებისათვის იყო მოკლული. რასაკვირველია მათ არ ესმოდათ, რომ ეს შურისძიება პოლიტიკური ხასიათისა იყო და შირდაპირ მომდინარეობდა იმ პირებიდან, რომელნიც რეაქციონურ დიქტატურის წარმომადგენლნი იყვნენ კავკასიაში. მაგრამ ის, რაც გაუგებარი იყო სტავროპოლელებისათვის, გასაგები და ნათელი იყო ქართველი საზოგადოებისათვის: მათ იცოდნენ, რომ დ. ყიფიანი პოლიტიკურ ნიადაგზედ იყო მოკლული. დღემდე ყიფიანის მკვლელობა რომ პოლიტიკური ხასიათის აქტი იყო, ამაში ეჭვი არავის ეპარებოდა იმ ჟამამდე როგორც საქმის ვითარებიდან ირკვევა, წინააღმდეგ ადგილობრივი მთავრობის სურვილისა, უმაღლესი განკარგულებით დ. ყიფიანი დაბრუნებული უნდა ყოფილიყო საქართველოში. დონდუკოვის აგენტებმა ეს თავიანთ დამარცხებად ჩასთვალეს, მისთვის საფრთხეს წარმოადგენდა კვლავ ბრძოლის გაგრძელება დ. ყიფიანთან და ამიტომ არჩიეს მისი ფიზიკურად მოსპობაც. ასე დაუკავშირდა დ. ყიფიანის განთავისუფლების საქმეს, მისი ფარულად მოკვლის საქმე. ეს იყო შავი რეაქციის ტერრორისტული აქტი, პოლიტიკური ხასიათის ღონისძიებუ შეუდრეკელი ოპოზიციონერის თავიდან მოსაცილებლად. ამით რეაქციამ თავისი მოლკაწეობა

¹ ეს წერილი აღმოჩნდა ნ. ნიკოლაძის არქივში, რომელიც იმ ხანებში „Новое общество“-ს რედაქტორი იყო. წერილი როგორც სჩანს ცენზურას არ გაუშვია დასაბეჭდათ, იგი გასწორებულია რედაქტორი მიერ და მომზადებულია დასაბეჭდათ,

თავის შესაფერ. ლოდიკურ დასკვნამდე მიიყვანა: მან გამოიყენა პოლიტიკური რეაქციის ყოველი ღონისძიება და საშუალებანი თავისი მიზნების მიხედვით.

დ. ყიფიანი ამ შავი რეაქციის მსხვერპლი გახდა. მაგრამ შავი რეაქციის ტერორისტულ აქტს თავისი შესაფერისი პოლიტიკური შედეგებიც მოყვა: მან ხელი შეუწყო საზოგადოების გამოფხიზლებასა და პოლიტიკური თვითცნობიერების განვითარებას; დ. ყიფიანის მკვლელობას არ შეეძლო უხმოდ ჩაეარა; იგი პოლიტიკური ხასიათის აქტი იყო და ამკარად მიმართული ყოველგვარ სახის ოპოზიციონურ მოძრაობის წინააღმდეგ. იმ ხანებში ქართველი საზოგადოება დ. ყიფიანს თავის მეთაურად სთვლიდა რუსიფიკატორულ პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში და ამიტომ მისი ვერაგულად მოკვლას დიდი აღშფოთება უნდა გამოეწვია საზოგადოებაში. გაზ. „ივერიის“ მოწინავეში კვითხულობთ: „ყველა სწუხს, ყველა ჰგლოვობს, ყველა მისტირის უკან დიმიტრი ყიფიანსა: დიდი თუ პატარა, ყრმა თუ ხნიერი, სწავლული თუ უსწავლელი, მაღალი თუ დაბალი; ნაცნობი თუ უცნობი, მახლობელი თუ შორეული — ყველანი ერთად და თვითეული ცალკე ჰგრძნობს რომ რაღაც დააკლდა, რაღაც დაეკარგა, რაღაც ძარღვი ჩაწყდა გულში... რით აიხსნება იგი საიდუმლოება, რომ ჩვენი სული და გული ჰკენესის და იხუთება დიმიტრი ყიფიანის დაკარგვის გამო?.. ცხადია, რა კაცი იყო დიმიტრი ყიფიანი. იგი იყო გულთა-სრული კაცი... იგი იყო კაცი ხასიათისა... ყოველი დიდებული საქმე რითაც კი კაცობრიობა ჰქადაგობს და თავს იწონებს, ქმნილია ხასიათიან კაცთა მიერ და არა ვისმე სხვისაგან. ამიტომაც ხასიათის კაცის წინაშე ყველა უნებლიეთ თავს იბრის მოწიწებით და სასოებით; ამიტომაც ყველა დიდი და პატარა, უკან მისტირის, როცა ამისთანა კაცი მიდის უკან დაუბრუნებლად და სამუდამოდ“.¹ ეს წერილი დაწერილი მძიმე ცენზურულ პირობებში მაინც გარკვევით მიგვითითებს იმ საერთო მწუხარებას, რომელიც დ. ყიფიანის დაღუპვამ გამოიწვია და იმასაც, რათ გლოვობდა საზოგადოება მას: დიმ. ყიფიანში იგი ხედავდა საზოგადოების ინტერესების გაბედულ დამცველს მტკიცე ხასიათისა და მოუდრეკელი ნებისყოფის პიროვნებას. ვალ. გუნია თავის მოგონებაში მოგვითხრობს: „ხალხის აღშფოთებას, მის აფორიაქებულ მღელვარებას საზღვარი არ ჰქონდა. მთელი საქართველო სდღღდა სამართლიანის გულის წყრომით, ყველა აღვსილი იყო მართებელის შურისძიებით... ხალხი დიდი თუ პატარა ამკარად გრძნობდა, რომ დიმიტრი ყიფიანის სახელთან რაღაც არა ჩვეულებრივი ხდება და თანდათან თვალი ეხილებოდა მთავრობის ვერაგობაზე.“² მაგრამ განსაკუთრებულის სიძლიერით ეს უკმაყოფილებებისა და პროტესტის გრძნობა დ. ყიფიანის დამარხვის დროს გამოამჟღავნდა. მთავ-

¹ გაზ. „ივერია“, № 227, 1887 წ. წერილი ხელმოწერილია და იგი ეკუთვნის ი. ჭავჭავაძეს.

² ვალ. გუნია „დიმიტრი ყიფიანის დაკრძალვა“, „ლდმისი“ № 11, 1922 წ.

რობა ცდილობდა დიმ. ყიფიანის ჩაქოსვენება და დამარხვის პროცესია უხმაუროდ ჩატარებულიყო, წინასწარ იღებდა ზომებს, რომ პროცესია რაც შეიძლება მცირე რიცხოვანი ყოფილიყო და არ მიეღო მას პოლიტიკურ-დემონსტრაციული ხასიათი. მაგრამ, მეორეს მხრივ, საზოგადოების აღშფოთებული გრძნობა გამოსავალს ეძებდა, იგი ცდილობდა პროცესია ფართო დემონსტრაციად გადაეცია და ამით გამოეთქვა თავისი პროტესტი საქართველოში გამეფებულ რეჟიმის წინააღმდეგ, იმ აშკარა და ფარული რეაქციონური ტერორის წინააღმდეგ, რომელიც გამეფდა ამიერ-კავკასიაში დონდუკოვ-კარსაკოვისა და მისი თანამშრომლების ხელმძღვანელობით. თავისი საზოგადოებრივ-ისტორიული მნიშვნელობით ეს დემონსტრაცია პოლიტიკური ხასიათისა იყო, მხოლოდ იმ ფორმაში შესძლო საზოგადოების ხელმძღვანელმა ძალებმა თავისი პროტესტის გამოცხადება. ასე უყურებდნენ ამ დემონსტრაციას მაშინდელი მმართველებიც. პოლიციისათვის არ იყო დაფარული, რომ საზოგადოება აღშფოთებული იყო დ. ყიფიანის ტრაგიკული დაღუპვით, ის გრძნობდა რომ მისი ფიზიკური მოსპობა ეს გაგრძელება იყო იმ პოლიტიკისა და რეჟიმის, რომელიც გამეფებული იყო მაშინდელ საქართველოში. ამიტომ მთავარმართებელის ბრძანებით მთელი ადმინისტრაცია ფეხზედ იქნა დაყენებული და წინასწარ იქნა შემუშავებული ზომები დემონსტრაციის საწინააღმდეგოდ. თვით დონდუკოვ-კარსაკოვი შინაგან საქმეთა მინისტრს დებეშებს უგზავნიდა და კონფიდენციალურად ატყობინებდა საქმის ვითარებას. მაგრამ ავალაპარაკოთ ამ პროცესას შესახებ ტფილისის გუბერნატორისა და თვით დონდუკოვ-კარსაკოვის საიდუმლო მიწერ-მოწერები: ამ დოკუმენტებიდან ნათელი გახდება საქმის ვითარების შანაარსი და მისი მნიშვნელობა. 8 ნოემბერს 1887 წ. ტფილისის გუბერნატორის საიდუმლო მოხსენებაში მთავარ მართებელის სახელზე ვკითხულობთ: „ამავე დროს გავიგე რა, რომ განსვენებულ ყიფიანის ქირის-უფალთ განზრახვა აქვთ კუბო დაატარონ სხვადასხვა რაიონების ეკლესიებში, ხოლო ერთს მათგანში (ანჩიხატის ეკლესიაში) დასტოვონ მთელი ღამით, მე უბრძანე პოლიცემისტერს განუტხადოს პროცესიის ხელმძღვანელთ რომ ასეთი ხეტიალი განსვენებულის გვამისა, დაშვებული არ იქნება, და რომ კუბო აუცილებლად უნდა იქნეს წადებული პირდაპირ აღნიშნულ მონასტერში (მამადავითის). ეს განკარგულება ეცნობა ეპისკოპოს ალექსანდრესაც რომელიც დროებით მართავს საქართველოს ექსარხატს, რომ შესაფერისი განკარგულება გაცეათ სასულიერო უწყებისათვისაც. ამრიგად, განსვენებულის ნამდვილი და ყალბი თაყვანის მცემლებისაგან გამზადებული სრულიად უწესო დემონსტრაცია (Неприличная демонстрация) მოხსნილი იქნა და მე ვფიქრობდი, რომ ახლობელნი ქირისუფალნი განსვენებულისაგონს მოვლენ და აღარ დაუშვებენ, რომ ცხედარი მათი ახლობელი ადამიანისა გამზადრყო სათამაშოდ არა კეთილსაიმედო ადამიანთა ხელში, რომელთაც სურდათ ესარგებლათ მისი დამარხვით მთავრობისადმი თავიანთი

მტრული გრძნობების გამოსამქლავნებლად. სამწუხაროთ, ჩემი მოლოდინი არ გაამართლა; განიცადეს რა მარცხი პირველ თავიანთ განზრახვაში, ყიფიანის პროცესიის ხელმძღვანელებმა გადასწყვიტეს მოეწყოთ მანიფესტაცია სხვა ფორმით და ამ განზრახვით აუწყეს პოლიცემისტერს, რადგან, ვიროპ-და ძნელი არის პირდაპირი გზით კუბოს ზტანა სასაფლაოზე, ამიტომ მათ განზრახვა აქვე გაატარონ ის მთელს ქალაქში, გოლოვინის პროსპექტით, თქვენი ბრწყინვალეების სასახლესთან გავლით, ერევნის მოედნით და ლაბა-რატორული ქუჩით, ჩემი სახლის ახლოს; ამრიგად მათ სურდათ ყოველგვარ მიზეზის გარეშე გაეველოთ რამოდენიმე ზედმეტი ვერსი, მაგრამ გაჩეკული მიზნით სახალხოთ გამოეყვანათ განსვენებული, როგორც ნაციონალური იდეისათვის წამებრივი სიკვდილით დაღუპული. გავიგე რა ასეთი განცხადების შემოტანა, მე თანახმად თქვენი ბრწყინვალეების მიერ მიღებულ ინსტრუქციისა, ვუბრძანე პოლიცემისტერს განკარგულება მოეხდინა, რომ პროცესიას არ შეეცვალა თავისი ბუნებრივი გზა და წასულიყო წინად განსაზღვრული მიმართულებით—ჭავჭავაძის, გრიბაედოვისა და დავიდოვის ქუჩებით. მიუხედავად ჩემი ასეთი კატეგორიული ბრძანებისა, დამკრძალავი კორტეჟა, მუსიკითა და საიდგანდაც მოგროვილ, ნაციონალურ კასტუმებში გამოწყობილ ახალგაზრდებით, გაემართა, პოლიციის პროტესტის წინააღმდეგ, მოვლილი გზით, სასახლის გვერდით ჩავლით მცხოვრებთა დაბალი ფენების აშკარა მოხიბვლით, რომელთათვისაც არ შეიძლება დაფარული დარჩენილიყო გუბერნიის აღმასრულებლის განკარგულება.

„მივაკუთნებ რა აღნიშნულ მოვლენას იმ ფაქტთა წყებას, რომელთაც აქვე მნიშვნელობა განსაკუთრებულ საზოგადოებრივსა და პოლიტიკურ ცხოვრების მოვლენებში, და რომელიც არ უნდა დარჩეს დაუსჯელი ყოველ შემთხვევაში მთავარ დამნაშავეთათვის მინც“ და სხვა.¹

ჩვენთვის საინტერესო არ არის ყველა იმ დეტალების ვადმოცემა, რომელიც დ. ყიფიანის დამარხვის დროს მოხდა ადმინისტრაციასთან შეტაკების სახით, აღსანიშნავია მხოლოდ ის დიდათ მნიშვნელოვანი ფაქტი, რომ ამ დამარხვამ დემონსტრაციის ხასიათი მიიღო და შეატაკა ერთი მეორეს საზოგადოება და პოლიცია.² თავის კონფიდენციალურ მოხსენებაში გრ. დ. ტოლსტოისადმი ღონღუკოვ-კარსაკოვი დ. ყიფიანის დამარხვის შესახებ სწერდა:

„ჯერ კიდევ რამდენიმე დღით ადრე სანამ ცხედარს ტფილისში ჩამოსვენებდნენ პოლიციამ გაიგო, რომ გარდაცვალებული ყიფიანის ნათესავებს განზრახვა ჰქონდათ ჩამოეტარებიათ ცხედარი ტფილისის შემთავრეს

¹ Дело канцелярии Главноначальника гражданской частью на Кавказе: О беспорядках при погребении бывшего Кутаисского Губернского представителя дворянства Д. С. Кипиани и проч. 1887 г. № 519.

² ამ ფაქტებს ეხება თავის მოგონებებში ვალ. გუნიას იხ. „ღრმისი“, 11, 1912 წ. და „თემი“, № 96, 1912 წ.

ეკლესიებში და ერთ მათგანში დაეტოვებიათ ის მთელი ღამით. ტფილისის გუბერნატორმა, რომელმაც ამაში სამართლიანად დაინახა უადგილო მანქანა, პოლიცემისტერის საშუალებით გააფრთხილა დასაფლავების ხელმძღვანელნი, რომ განზრახულ ეკლესიებში ცხედრის ტარება, როგორც მართლმადიდებელი ეკლესიისათვის მიუღებელი დამარხვის წესი, დაშვებული არ იქნება და რომ კუბო უნდა მიტანილ იქნეს პირდაპირ მონასტრის გალავანში, სადაც განზრახულია დასაფლავება. მაშინ დასაფლავების ხელმძღვანელებმა ხელი აიღეს რა თავდაპირველ განზრახვაზე გადასწყვიტეს გამართათ მანიფესტაცია სხვა სახით და ამ მიზნით განუცხადეს პოლიცემისტერს, რომ ვინაიდან, ვითომც და, უახლოესი გზით სასაფლაოზე კუბოს ატანა ძნელია, მათ განზრახვა აქვთ კუბო გაატარონ მთელ ქალაქზე. ყველა უმთავრეს ქუჩებზე და მოედნებზე, რომლითაც ისინი ყოველივე საჭიროების გარეშე, იგრძელებდნენ გზას რამოდენიმე ვერსით. დავინახე რა ამაში ახალი განზრახვა რათა დასაფლავებისათვის მიეცათ დემონსტრაციული ხასიათი, მე მივანდე გუბერნატორს მოეხდინა განკარგულება, რომ დასაფლავების პროცესიას გაეელო პოლიციის მიერ წინდაწინ ნაჩვენებ უახლოესი გზით ვაგზიდან მამადავითის მონასტრამდე; აგრეთვე დაევალებე ტფილისის საგუბერნიო ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსს დასწრებოდა და საფლავებს და თუ პროცესიას ხელმძღვანელნი მოინდომებდნენ გადაეხვიათ ნაჩვენებ გზიდან, მოეწოდებია ისინი, რათა აესრულებინათ სისწორით მათთვის გამოცხადებული პოლიციის განკარგულება. მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ ჩემი განკარგულებები შესრულებული იქნა სისწორით, მიცვალებულის ნათესავებმა, მისმა ძმისწულმა ტფილისის ნატარიუსმა დავით ყიფიანმა და სიძემ თავადმა ლორთქიფანიძემ, უარი განაცხადეს პოლიციის მოთხოვნის ასრულებაზე, გენერალ მაიორ იანოვსკის განუცხადეს რომ გასვენებაზე მთავრობა არ არსებობს, არამედ ყველაფერს განაგებს ყიფიანის ქვრივი, რომ პროცესია უფრო ადრე დაბრუნდება უკან, ვინემ წავიდოდეს ნაჩვენები გზით. ამის შემდეგ პროცესია მუსიკითა და ნაციონალურ კოკტუიმებში გამოწყობილი ახალგაზრდობით, გაემგზავრა, პოლიციის პროტესტის წინააღმდეგ, მიხვეულ-მოხვეული გზით, ქალაქის მთავარ ქუჩებზე გავლით; დანიშნულ სასაფლაოსაკენ, სადაც ცხედარი მიაბარეს მიწას, ქართველი პოეტის და ნაფიცი სასაფლაოს ორატორის წერეთელის მოკლე სიტყვის შემდეგ, რომელიც შესანიშნავი იყო მარტოოდენ განსვენებულის პირადი ხასიათისა და საზოგადოებრივი დამსახურების განდიდებით. გენერალ მაიორ იანოვსკისა და პროცესიის ხელმძღვანელთა შორის მომხდარი უთანხმოების გაგების შემდეგ ხელათვე მიატოვეს სამგლოვიარო პროცესია მანამდე მასში მონაწილეებმა: ტფილისის გუბერნიის თავად აზნაურთა წინამძღოლმა, ქალაქის თავმა და სხვ. პირებმა, რომელნიც სარგებლობენ საზოგადოებაში ასე თუ ისე თვალსაჩინო მდგომარეობით, უკანასკნელთაგან დარჩა მხოლოდ რამდენიმე კაცი და საკმაოდ მრავალ-რიცხოვანი ხალხის

გროვა შესდგებოდა, უმთავრესად, ქართველი ახალგაზრდობისაგან და ჩვეულებრივი ყოველგვარი ქუჩის სანახაობის კონტიგენტისაგან. პროცესიის მსვლელობის დროს საზოგადო წესიერება არ ყოფილა დარღვეული.

ტფილისის გუბერნატორმა, მიიჩნია რა აღწერილი შემთხვევა გამო-ნაკლისის ხასიათის მოვლენათ, რომელმაც არ უნდა ჩაიაროს დაუსჯელად, ყოველ შემთხვევაში, უმთავრეს დამაშავეთაფვის, მთხოვა რომ ნება და-მერთო დაუყოვნებლივ დაეპატიმრებია და გადაესახლებია ტფილისიდან ნოტარიუსი ყიფიანი, რომელიც, პოლიციის ცნობით, იყო უმთავრესი მი-ზეზი მომხდარი უწყესრიგობისა.

ვინაიდან არ ვიზიარებდი ზისერმანის შეხედულებას, რომ მომხდარი ფაქტი იყო განსაკუთრებული მნიშვნელობის, მე არ ვსცანი შესაძლებლად დამეკმაყოფილება მისი შუამდგომლობა, რადგან ამგვარი განსაკუთრებული ზომების მიღება იქნებოდა პოლიტიკურ მოვლენის შეუფერებელ სიმაღლეზე აყვანა ისეთი ფაქტის, რომელიც, არსებითად უმნიშვნელო იყო როგორც თავისი განზრახვით ისე შედეგებითაც. ნამდვილად ეს საქმე იყო რამდენი-მედ ცუდათ განწყობილ პირთა ცდა, რომ გამოეწვიათ საზოგადოებრივი გაკიცხვა, გარდაცვალებული ყიფიანის მთავრობის მიერ დასჯის გამო; ეს იყო ცდა, რომელმაც ვერ გაიმარჯვა, ვინაიდან ქართული საზოგადოების უფრო კონსერვატიულმა ელემენტებმა ის არ მოიწონეს, მაგრამ რომლის დროსაც ადგილი ჰქონდა პოლიციის კანონიერ მოთხოვნილებათა არ შესრულებას. ცხადია რომ აქ არ არის საფუძველი განსაკუთრებული ზომების მიღებისათვის და რამდენადაც ამ საქმეს ნაკლები შედეგები მოჰყვება, იმ-დენად უმნიშვნელო იქნება მისი გავლენა აქაურ საზოგადოებაზე.

ამ მოსაზრებათა გამო, მე მივიჩნიე სასარგებლოდ დაგკმაყოფილებუ-ლიყავით დამნაშავეთა პასუხისგებაში მიცემით ჩვეულებრივი წესით, პო-ლიციის კანონიერი მოთხოვნილების არ შესრულებისათვის, რაც შესრულე-ბულია პოლიციის მიერ შედგენილ ოქმის საუბნო მომრიგებელ მოსამარ-თლისადმი გადაცემით.

ყველა ამის შემდეგ, თუ თქვენი ბრწყინვალება დაინახავს აუცილებ-ლად, რომ დამნაშავეთა მიმართ მივმართოდ აღმინისტრაციულ ზომებს, მაშინ, ჩემის აზრით, ნოტარიუს ყიფიანსა და თავად ლორთქიფანიძეზე, რომელთაც გამოიჩინეს ამ საქმეში არაკეთილსაიმედო აზრები, უნდა და-წესდეს პოლიციის ამკარა მეთვალყურეობა, მათ საცხოვრებელ ადგილზე”.

ცხადია, რომ დონდუკოვ-კარსაკოვზ ცდილობდა მომხდარი ფაქტის მნიშვნელობის შესუსტებას; მას არ სურდა ის ფაქტი, რომელშიაც მას მო-ნაწილეობა ჰქონდა მიღებული, დიდ პოლიტიკურ მოვლენად გადაექცია. მაგრამ დონდუკოვის კონფიდენციალური წერილი ვერც თვითმპყრობელო-ბის თვალში შეარყვდა იმ უდავო ფაქტს, რომ დ. ყიფიანის ტრადიკულად დაღუპვამ გააღრმავა უკმაყოფილება საზოგადოებასა და თვითმპყრობელო-ბის შორის. რომ მისი დაკრძალვის დროს მოხდა იმ პერიოდისათვის მეტად

მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ხასიათის დემონსტრაცია საქართველოში გამეფებულ სასტიკი რეჟიმის წინააღმდეგ; უნდა აღვნიშნოთ რომ ისტორიულად ეს საზოგადოების უკმაყოფილებების პირველი დემონსტრაცია იყო საქართველოში.

მაგრამ ახლა დრო არის ისტორიული შეფასება გაუკეთოდ დ. ყიფიანის მოღვაწეობას და ბრძოლას 80-იან წლებში. როგორც მკითხველმა უკვე დაინახა, 80-იანი წლები მკაცრი რეაქციისა და რეაქციონური დიქტატურის რეჟიმს გამოხატავდა საერთოდ მთელს რუსეთში და კერძოდ — ამიერ-კავკასიასა და საქართველოში. მაგრამ აქ ამ რეჟიმმა დამატებით აშკარად მიიღო რუსიფიკატორული და აგრესიული პოლიტიკის ხასიათი: რეაქცია ებრძოდა არა მარტო ანტი-სახელმწიფოებრივ მოძრაობას, არამედ ძირშივე ანადგურებდა ყოველივე ნაციონალურს, სპობდა ქართული კულტურის ყოველგვარ ფორმას. ამ რეაქციურმა რეჟიმმა რადიკალური ინტელიგენცია და მოწინავე-ახალგაზრდობა სტიქიურ ბრძოლის მეთოდებიდან გაბედულად გადავიდა ორგანიზაციულ ბრძოლის საშუალებებზე და სწორედ ამ მოძრაობის შედეგი იყო ლალიაშვილის ტერორისტული აქტი, მაგრამ ფართო საზოგადოებას ბრძოლის საშუალება გამოცლილი ჰქონდა ხელიდან: არალეგარული გზით ბრძოლა მას არ შეეძლო და არც სურდა; პრესა სასტიკი რეჟიმით ენა აკრული იყო; საზოგადოებრივი დაწესებულებანი — ხელფეხ შეკრულნი, სხვა საშუალება კი არ არსებობდა ფართო საზოგადოების პროტესტის გამოხატვადებად.¹ უფრო მეტი, ვ. გუნიას გადმოცემით, — „საზოგადოება დაიძრა, საზოგადოებრივი აზრი და ნებისყოფა შიშმა მოიცვა, მორალური დაქსაქსვა და გაწი-მაწიობა აშკარად გამოიხატა მაშინდელ ბანკობიაში, უაზრო და უიდეო ბრძოლაში. ყოველ ფრონტზე გარუსებისა და გადაგვარების დროში ფრიალებდა...“² აი ასეთს პერიოდში იკისრა დ. ყიფიანმა ბრძოლის წარმოება ლეგალური გზით დონდუკოვ-კარსაკოვის და იანოვსკისა და სხვათა აგრესიულ რუსიფიკატორულ პოლიტიკის წინააღმდეგ; მან გამოიყენა თავად აზნაურობის ორგანიზაცია ოპოზიციური ბრძოლის საწარმოებლად და ეროვნული კულტურის დასაცავად. **ისტორიულ ობიექტურად** დ. ყიფიანის ბრძოლა ქართული სკოლის, ქართული ენის და კულტურის დასაცავად 80-იან წლებში მნიშვნელოვან ეტაპს წარმოადგენდა ჩვენი საზოგადოების უახლოვეს ისტორიაში. ობიექტურად ეს ბრძოლა პოლიტიკურ ხასიათის ბრძოლად გადაიქცა და უფ-

¹ აქ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ინტელიგენციის ზოგიერთმა წრეებმა სცადეს 80-იან წლებში საზღვარ გარეთის პრესისა და სახელმწიფოებისათვის მიემართათ. ცნობილია გ. წერეთელმა, დ. მიქელაძემ და გ. შერვაშიძემ — ნ. ნიკოლაძის პირადი გადმოცემით, — მემორანდუმი გაუგზავნეს 1885 წ. ვლადსტონს, რომელშიაც მოითხოვედნ საქართველოს განთავისუფლებას რუსეთის ბატონყმობისაგან და ინგლისის მართველობაში გადასვლას. ეს რასაკვირველია, სანიტარესო ფაქტია, მაგრამ ამ გზით ბრძოლას იმ ხანებში არ შეეძლო შესაფერისი ნაყოფის გამოღება.

² ვ. გუნიას მოგონება — „ლომისი“, № 11, 1922 წ.

სკრული გათხარა საზოგადოების მოწინავე წრეებსა და თვითმართველობის შორის. თვით დ. ყიფიანის ტრადიკულად დაღუპვამ, — რომელიც შავი რეაქციის ფარული ტერორისტული აქტის ნაყოფი იყო, — და მისი გასვენების დროს მომხდარმა ამბებმა ობიექტურად ერთგვარი რევოლუციონური როლი ითამაშა, უფრო ნათელჰყო მთავრობის ვერაგული პოლიტიკა და ხელი შეუწყო ახალთაობის ინტელიგენციის პოლიტიკურ გამოფხიზლებას. ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების იმ პერიოდში, როდესაც სოციალურ კლასთა შეგნება ჯერ კიდევ განუვითარებელი იყო, რომელსაც დაჩაგრული კლასები, — საზოგადოებრივი ცხოვრების მოუმწიფებლობის გამო, — მხოლოდ სტიქიურ-ეკონომიურ ხასიათის ბრძოლებში გამოხატავდნენ თავიანთ ჯერ კიდევ მოუმწიფებელ უკმაყოფილებას, ზემოთ აღნიშნულ საზოგადოებრივ ხასიათის მოვლენებს საკმაოდ დიდი პოლიტიკური ხასიათის ფაქტორის როლი შეეძლო ეთამაშა და ხელი მოეწყო საზოგადოებრივი კლასების გამოფხიზლებისათვის. და სრულიად არ არის გასაკვირი ის ფაქტი, რომ 1887 წ. **ქართველმა ასოთ ამწყობებმა** დ. ყიფიანის ცხედარი გვირგვინით შეამკეს შემდეგი საგულისხმიერო ზედ წარწერით: **„ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირული სულის კვეთება“**.¹ თუ ზოკადად შევხედავთ საკითხს — ეს გამოხატავდა ჩვენი მუშათა კლასის შეუგნებლობას, რადგან მან გვირგვინით შეამკო იმ პირის ცხედარი, რომელიც პროლეტარიატს „პოლიტიკური სხეულის ავადმყოფობას“ უწოდებდა და რომელიც მის კლასიურ მტერს წარმოადგენდა მაგრამ **ისტორიულად** თუ განვიხილავთ საკითხს ეს ფაქტი სხვა რამის მაჩვენებელი იყო; ეს იყო იმის მაჩვენებელი რომ ჩვენი მუშათა კლასი სტიქიურ-ეკონომიურ ბრძოლიდან პოლიტიკურ ცხოვრებისაკენ იყურებოდა, რომ მასაც აინტერესებდა ჩვენი ცხოვრების საზოგადოებრივ ფონზე მომხდარი ამბები და ჩემ პროტესტს გამოსთქვამდა სასტიკი რეჟიმის წინააღმდეგ. ამრიგად დ. ყიფიანის ენერგიულმა ბრძოლამ ადგილობრივ ხელისუფლების წინააღმდეგ და ნისმა ტრადიკულად დაღუპვამ ისტორიულ ობიექტურ პირობების გამო ხელი შეუწყო ჩვენი პოლიტიკური აზროვნების გამოცოცხლებას, საზოგადოების თვალში თვითმართველობის პრესტიჟის დაცემისა და მისი ვერაგული პოლიტიკის გამოაშკარაებას. რასაკვირველია, **სუბიექტიურად** თვით დ. ყიფიანს ასეთი მიზნები არ ჰქონდა დასახული: იგი ერთი წუთითაც არ ფიქრობდა ცარიზმის საფუძვლების შერყევასა და ტახტისადმი ერთგულების შეგნების მოსპობას ქართველ საზოგადოებაში, როგორც დავინახეთ, დ. ყიფიანის ერთგულ-პოლიტიკური აზროვნებას ორი ძირითადი საფუძველი ედვა სარჩულად: რუსეთის ტახტისადმი ერთგულება და სამშობლოსადმი სიყვარული. ამ პოლიტიკურ პროგრამის საფუძვლებზე ბოლომდე ურყევად იდგა დიმი ყიფიანი, როდესაც იგი ებრძოდა დონდუკოვის რეჟიმს — მას ამ შემთხვე-

¹ იხ. ვ. გუნიას დასახელებული მოგონება.

ვაში უნდოდა თვითმპყრობელობისა და სამშობლოს შორის აღმოჩენილი წინააღმდეგობა მოესპო, მთელი დანაშაული აღნიშნული საქმისა ადგილობრივ მთავრობის უხეშ პოლიტიკისათვის დაებრალეზა და ამით აღედგინა ათეული წლობით შემუშავებული ძველი პოლიტიკურა პრინციპის მთლიანობა.

მაგრამ ისტორიამ დ. ყიფიანის მოლოდინი არ გააძარტლა. რგი ფიზიკურად დამარცხდა ადგილობრივ ხელისუფლებასთან ბრძოლაშია— და ეს სრულიად მოსალოდნელი იყო იმდენად. რამდენადაც 80-იან წლებში დ. ყიფიანს ამ ბრძოლის დროს აღარ ყავდა აქტიური დამხმარე საზოგადოებრივი ძალა,—თავად-აზნაურობა, როგორც ასეთი, იმ პერიოდში უკვე მოტეხილი იყო და მთავრობის შემყურე.— დ. ყიფიანის ეს დამარცხება მის ზნეობრივ გამარჯვებას უდრიდა. მაგრამ დ. ყიფიანმა მეორე ნაირი დამარცხებაც განიცადა: 80-იანმა წლებმა მისი სამოღვაწეო პროგრამა ფერფლად აქცია, მისი ეროვნულ-პოლიტიკური პრინციპი საანის შერთვით დამსხვრია: „ტახტმა“ აღარ დაინდო „სამშობლო“; მათი ერთ „პროგრამაში“ მოთავსება შეუძლებელი შეიქნა; ეს ყველაზე უფრო მწვავე პოლიტიკური დამარცხება იყო დ. ყიფიანისათვის; ეს მთელი მისი ცხოვრების ტრაგედია იყო, რადგან ხუთი ათეული წლის განმავლობაში ტანჯვით შემუშავებული და თითქოს ბევრჯერ ნაცადი პრინციპი 80-იან წლების რეაქციამ დაუნდობლად გაანიავა. და დ. ყიფიანის თავდადებული ბრძოლა 80-იან წლებში ამ რომანტიული პოლიტიკის უკანასკნელი რაინდის უკანასკნელი ბრძოლა იყო.

პირთა სახელწოდების საკიბელო

აბას-მირზა 116.
 აბაშიძე, გიორგი 18.
 — ივანე 18, 19.
 — კიტა 30, 50, 55, 76.
 — როსტომ 18.
 — სიმონ 18.
 — ქაიხოსრო 18.
 აბხაზი, ილია 148.
 ავალიანი, სიმონ 8, 109, 111, 122, 130,
 139, 140, 146, 148.
 ავთანდილოვი, გ. 50.
 ავთანდილოვი, ხ. 57, 58, 59, 62, 72,
 73, 74, 75.
 აკაკი, ნ. წერეთელი, აკაკი.
 ალექსანდრე ბატონიშვილი 10, 11, 61.
 ალექსანდრე ეპისკოპოსი 258.
 ალექსანდრე მეორე 3, 85, 94, 122, 205,
 206, 207.
 ალექსანდრე მესამე 192, 203, 205, 206, 242.
 ალექსიშვილი, ე. 187.
 Alter, პრუფ. 188.
 ამილახვარი, სარდალი 8.
 ანდრონიკოვი, რამაზ 148.
 ანტონ კათალიკოსი 29.
 არაგვისპირელი, შ. 233, 234.
 არღუთაშვილი, მოსე 199.
 არწრუნია, ი. 95.
 ასათიანი, ლ. 240, 241, 242.
 აღამაშაძე-ხანი 4.
 აღმაშენებელი, დავით 223.

ბაგრატიონი, პეტრე 199.
 ბაგრატიონ-მუხრანსკი 11.
 ბაგრატ მეფე 17.
 ბარათაშვილი, ნიკ. 34, 179, 180.
 ბარიატინსკი 26, 81, 86, 87, 122, 211.
 ბარნაბიშვილი, ივანე 231.
 ბარნოვსკი, ნ. 163.
 ბებუთოვი, ვასილ 199.

ბელინსკი 230.
 ბერანუე 234.
 ბლუაშვილი, ლაზარა 102.
 — სიმონ 102.
 Бороздин, К. 85, 86.

გამაზოვი 179.
 Гамгелов, А. С. 64.
 განი 116.
 გელეიშვილი, პ. 121, 122, 123, 126, 130,
 გერცენი 87, 193.
 გიორგაძე, გრ. 130, 207, 208, 220.
 გიორგი XIII 9, 51.
 გლადსტონი 262.
 გოგებაშვილი, იაკობ 94, 95, 224, 228.
 გოგიაძე გ. 17, 18.
 გოზალიშვილი, გ. 61.
 გოლოვინი 116.
 გომართელი, ივ. 2, 18.
 გორგასლანი, ვახტანგ 223.
 გუნია, ვალერიან 26, 257, 259, 262.

ლადიანისა, ეკატერინე 85.
 დადიანი, ნიკ. 85, 88.
 დავითი, მეფე 9.
 დარსკი, უ. 210.
 დიმიტრი ბატონიშვილი 51, 52, 53.
 დობროლიუბოვი, ნ. 230.
 დოდაშვილი, სოლომონ 3, 50, 53, 54,
 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64,
 65, 67, 71, 74, 179.
 დონდუკოვ-კორსაკოვი 32, 198, 209, 228,
 230, 235, 237, 239, 240,
 241, 242, 243, 244, 246,
 247, 248, 249, 250, 251,
 252, 253, 254, 255, 256,
 258, 259, 261.

Джавахов, И. 51, 67.

Евецкий О. 7.

ეკატერინე მეორე 9.

ელიოზოვი 234.

ერეკლე მეორე 9.

ერისთავი, გიორგი 3, 50, 52, 58, 60,
61, 72, 73, 81, 179, 181,
199.

ერისთავი, დიმიტრი 52, 227.

ერისთავი, დ. გ. 227.

ერისთავი, ელიზბარ 50, 52, 53, 54, 56,
57, 58, 68, 76.

Эсадзе, С. 82.

Заннаძე, რ. 148.

ვახტანგ მე-VI 20, 41, 43, 185, 223.

ვეიდენბაუმი 92.

ვიციი, ლეი 179.

ვოდოვი 163.

ვოიცეხოვიჩი, სენატორი 201.

ვორონცოვი, მ. ს. 11, 26, 32, 43, 44,
81, 108, 109, 110, 112,
115, 116, 117, 118, 120,
191, 192, 195, 196, 209.

ვრანგელი, ბარონი 215.

Зиссерман К. 14, 123, 261.

თამარ იულონის ასული 54.

„თერგდალეულნი“ 1.

თუთბერიძე, თომა 231.

თულაშვილი, ე. 94.

თუმანიშვილი, მ. 96, 97, 123, 125, 126,
180.

თუმანოვი, ი. დ. 95.

თურქესტანიშვილი, ივ. 187.

ინოვსკი, ვ. 200, 209, 222, 223, 224,
225, 228, 230, 246, 247,
248.

Иваненко, В. 8, 14, 35, 50, 110, 116,
117.

ინგოროყვა, პ. 51, 54, 64.

იოსელიანი, პლატონ 3, 4, 9, 44, 89, 187.

კაკაბაძე, ს. 4.

Каладесь, Х. 44.

კალაძე, რ. 1.

კარაკოზოვი 204.

კარბელაშვილი, პ. 59.

კასი-მულა 57.

კატკოვი, მ. 130, 147, 192, 193, 195,
197.

კეზელი, დავით 220.

კერესელიძე, ივ. 181.

კიკნაძე, ფილადელფოს 59, 60, 61, 67,
72, 74.

კრუზენბერგი 122.

კუეშინსკი 220.

კუხიანიძე, კონსტანტინე 231.

ლადინსკი, პ. ა. 118.

ლაველი 232.

ლავროვი, კ. ლ. 204.

ლანგთემური 223.

ლალიაშვილი, იოსებ 207, 230, 231, 232,
233, 234, 235, 237, 247,
249, 252, 262.

ლეონიძე, სოლომონ 9.

ლორთქიფანიძე, ანტონ 212, 213, 260,
261.

ლორთქიფანიძისა, ელენე 212, 213.

ლორის-მელიქოვი, გრაფი 98, 211.

ლორის-მელიქოვი, მ. ტ. 199.

Макаров, А. 95.

მამაცაშვილი, იოსებ 3, 50, 58, 59, 62,
67, 72, 73, 74.

მამაცაშვილი, კონსტანტინე 3, 130, 141,
142, 145, 179.

მამაცაშვილი, მ. 161, 164, 165.

მამაცაშვილი, ქრ. 130.

მამულოვი 103.

მატინოვი 96.

მაჩაბელი, ივანე 60, 169, 170, 227, 228.

მელიქიშვილი, ლევან 180, 199.

მენაბდე, ნესტორი 231.

მესხი, ს. 11, 96, 97, 166, 198, 222, 223.

მეუნარგია, იონა 6, 50, 63, 77, 90, 220.

მენიკოვი, ს. 14, 15.
 მინგრელსკი, ნ. 83, 88.
 მიტჩელი 29, 178, 183.
 მიქელაძე, დ. 262.
 მიქელაძე, ვლ. 83.
 მიხეილ ნიკოლოზის ძე, დიდი მთავარი
 92, 104, 214, 215, 218,
 240, 241, 244, 254.
 მოლიერი 178, 183.
 მოლოდინაშვილი, გ. 187.
 მოსეშვილი, ბართლომე 231.
 მურავიოვი 26, 81.
 მუხრანბატონი, თეიმურაზ 69.
 მუხრანსკი, გიორგი 118.
 მუხრანსკი, ივანე 61, 90, 91, 92, 134,
 146.
 მჭედლიშვილი, ნიკოლოზ 232.

 წადირშაპი. 223.
 წვევროვი 222.
 წეჩაევი 204.
 წიკოლაი, ბარონი ა. 181, 211.
 წიკოლაძე, ნ. (ნ. აგრეთვე რიონელი) 84,
 159, 167, 168, 178, 256,
 262.
 წიკოლოზ I 14, 30, 35, 75, 77.

 ჩემერ—ფაშა 81,82.
 ჩორბელიანი, ალექსანდრე 3, 10, 34, 50,
 53, 54, 56, 57, 58, 59, 68,
 69, 73, 76, 152, 153, 179.
 ჩორბელიანი, გრიგოლ 3, 6, 28, 31, 32,
 34, 50, 59, 64, 74, 90, 92,
 125, 146, 156, 179, 180,
 199, 220.
 ჩორბელიანი, დიმიტრი 50, 52, 199.
 ჩორბელიანი, ვასტანგ 3, 34, 50, 52, 56,
 57, 58, 59, 62, 73, 75,
 179, 180.
 ჩორბელიანი, მამუკა 58.
 ჩორლოვსკი, გუბერნატორი 159.
 ჩოქროპირ ბატონიშვილი 51, 53, 54, 55,
 56, 58.

ჰავლე, ეგზარხოსი 229, 230, 235, 236,
 237, 247, 248, 252.
 პატარიძე, სოლო 217.
 პესტუროვი, პ. 211, 212.
 პეტრიძე, მ. (პ. უშიკაშვილი) 11.
 პეტრიწი, ი. 223.
 პლევე 250.
 პობედონოსევი 203.
 პოლიევქტოვი, მ. 51.
 პროვკლიშვილი, იოსებ 232.
 პუგაჩოვი 15.
 Пурцеладзе, Д. 129.

 შორდანი, ნ. 167.
 შუკოვსკი 163.

 რაზმაძე, სოლომონ 2, 50, 59, 61, 67,
 72, 179.
 რილევი, დეკაბრისტი 64.
 რიონელი (ნ. აგრეთვე: ნიკოლაძე ნ.)
 122, 130, 147, 193.
 Розен, А. 64.
 რტიშნევი 116.
 რუსთაველი, შოთა 223.

 სახოკია, თ. 230, 231, 235.
 სამეფსკი 62.
 სიდამონიძე, ნესტორ 231.
 სმიტენსი, ვას. ი. 118, 119.
 Соколов, А. 10, 11.
 სტეფანოვი, ი. სტ. 230, 232, 234, 235.
 სტრეულეცკი, უ. 210.
 სულზანოვი, ალექსანდრე 15.
 სურინი, ა. 255.

 Тер-Мосесян 116.
 ტოლსტოი, გრაფი დ. 202, 242, 247,
 255, 259.
 Толстой Вл. 11, 108.
 Тулаев, Вахтанг 91.
 Туманов, Г. 97.

უზნაძე, ზაქარია 231, 233.
 უმიკაშვილი, პეტრე (მ. პეტრიძე) 11.

ვალავანდიშვილი, იესე 56, 61, 62.
 ფალავანდოვი, ზ. 67.
 ფანცხავა, რომანოზ (ზომლელი) 230.
 ფარნაოზ ბატონიშვილი 52.
 ფელიეტი, ოქტავ 183.
 ფეოდოროვი 21, 22, 25.
 ფურცელაძე, ანტონ 1, 90, 91, 159.
 ფურცელაძე, ბარბალე 19.

ქართლელი, ბაქარ (ნ. აგრეთვე: ყიფი-
 ანი დ.) 28, 31, 46.

ჟიფიანი, დავით 168, 260, 261.
 ყიფიანი, დიმიტრი (ნ. აგრეთვე: ქართ-
 ლელი, ბაქარ) 1—3, 12,
 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22,
 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29,
 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43,
 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65,
 66, 67, 70, 73, 74, 75, 76,
 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83,
 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91,
 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98,
 99, 100, 101, 102, 103,
 104, 105, 107, 108, 109,
 110, 111, 112, 114, 115,
 117, 118, 119, 120, 121,
 122, 123, 124, 125, 126,
 128, 130, 131, 132, 133,
 134, 138, 139, 140, 141,
 142, 143, 144, 145, 146,
 147, 148, 149, 150, 151,
 152, 153, 154, 155,
 156, 157, 158, 159, 160,
 161, 162, 163, 164, 165,
 166, 167, 168, 169, 170,
 171, 172, 173, 174, 175,
 176, 177, 178, 179, 180,

181, 182, 183, 184, 185,
 186, 187, 188, 189, 190,
 191, 192, 193, 194, 195,
 196, 197, 198, 199, 200,
 201, 202, 203, 208, 209,
 210, 211, 214, 215, 217,
 218, 219, 222, 223, 224,
 225, 226, 227, 228, 229,
 237, 238, 239, 240, 241,
 242, 243, 244, 246,
 248, 249, 250, 251,
 253, 254, 255, 256, 257,
 258, 259, 261, 262, 263,
 264.

ყიფიანი, კოტე 18, 50.
 ყიფიანი, ნიკოლოზ 19, 21, 81, 91, 94,
 96, 100, 212, 213, 238,
 240, 247, 255.

ყიფიანისა, ნინო 81, 254, 260.
 ყიფიანი, ქაიხოსრო 21.
 ყიფიანი, ქოჩო 18, 19, 20, 21.
 ყორღანაშვილი, გ. 187.
 ყორღანოვი, ანტ. 96, 97.

შანიძე, აკ. 187, 188, 189, 190.

შაპოვალოვი 234.

შაჰაბაზი 223.

შებეკო, გენ. ლეიტ. 254.

შერემეტოვი 254.

შერვაშიძე, ალექსანდრა 82.

შერვაშიძე, გ. 262.

შერვაშიძე, მიხეილ 82.

შექსპირი, უ. 178, 179, 182, 183.

შიპუღლინი 22.

ჩადუნელი, შაქრო 217.

ჩაიკოვსკი 204.

ჩეკვინი 30, 77.

ჩერნიშევი 117.

ჩერნიშევსკი, ნ. 129, 230.

ჩინგისხანი 223.

ჩიკვაძე, როსტომი 232.

ჩიტაძე, გრიგოლ 231.

ჩიქვილაძე, ზოტიკე 231, 233, 235, 236.

ჩოლოყაშვილი, ალექსანდრე 52.
 ჩუბინაშვილი, დ. 3, 186, 187, 188.
 ჩუღდუცი, სემინარიის რექტორი 230,
 235, 236, 249.

ცაგარელი. აღ. 186, 187.
 ციციანოვი, პ. 23, 24, 199.
 ციციშვილი, გრ. 92.
 ცხაკაია, მიხეილ 232.
 ძველადე, ნიკოლოზ 210—211.

წერეთელი, აკაკი 91, 99, 172, 260.
 წერეთელი, გიორგი 89, 153, 154, 183,
 262.

ჭავჭავაძე, ალექსანდრე 34, 179, 199.
 ჭავჭავაძე, დ. 146.
 ჭავჭავაძე, ილია 121, 130, 151, 166, 167,
 168, 171, 175, 176, 177,
 183, 224, 239, 257.

ჭავჭავაძე, გენ.-მაიორი 54.
 ქილაშვილი 61, 116.
 კიჭინაძე, ზაქარია 58, 100, 181.
 კრელაშვილი, სტ. 221.

სახანაშვილი, ალექსანდრე 50, 59, 65, 96.
 ხახუტაშვილი, ნიკ. 232, 233.
 ხრიკაძე, ივანე 217.
 ხუნდაძე, სიმონ 129.

ჯანგომეჩაშვილი, ივანე 217.
 ჯიბლაძე 236.
 ჯორჯაძე, არჩილ 1, 2, 30, 51, 63, 80,
 83, 86, 90, 96 102, 105,
 132, 133, 159, 160, 163,
 230, 243, 246.

ჯორჯაძე, ბარბაღე 122.

კამზად-ბეგი 57, 61,
 ჭიუგო, ვ. 183.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

83

თავი პირველი

1. დიმიტრი ყიფიანის ეპოქა. 1— 16

თავი მეორე

2. დიმიტრი ყიფიანის პიროვნება და მისი სოციალ-პოლიტიკური სოფლმხედველობა 17— 48

თავი მესამე

3. 1832 წლის შეთქმულება და დიმიტრი ყიფიანი 49— 77

თავი მეოთხე

4. დიმიტრი ყიფიანი საზოგადოებრივ და სახელმწიფო სამსახურში. 78— 99

თავი მესამე

5. ბატონყმობის საკითხი და დიმიტრი ყიფიანი. 100—151

თავი მეთხუთე

6. დიმიტრი ყიფიანის საბანკო პოლიტიკა 152—177

თავი მეთხუთე

7. დიმიტრი ყიფიანის ლიტერატურული მოღვაწეობა. 178—202

თავი მერვე

8. 80-იანი წლები და დიმიტრი ყიფიანი. 203—264

შეცდომების განსწორება

მწ.	სტრ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
მწ.	ქვევ.		
3	—	6	—
10	—	18	—
"	—	7	—
"	—	3	—
15	14	—	—
16	1	—	—
24	8	—	—
"	9	—	—
25	—	7	სქოლ.
27	1	—	—
"	10	—	—
"	—	5	—
30	—	14	—
31	—	5	—
32	3	—	—
"	—	4	—
33	16	—	—
39	1	—	სქოლ.
"	"	—	"
40	4	—	—
42	8	—	—
"	"	—	—
44	15	—	—
"	—	3	სქოლ.
49	—	15	—
55	—	11	—
67	1	—	სქოლ.
72	—	2	"
84	—	1	"
85	—	2	"
"	—	"	"
89	3	—	"
"	"	—	"
94	"	8	—

95	2		სკოლ.	არწუხნი	—	არწოხნი
96	—	1	"	словестной	—	словесности
97	1	—	"	характ и ристки	—	Характеристики
103	17	—	—	ტაშკრის	—	ტაშირის
104	1	—	—	იმით	—	იმათ
"	9	—	—	ყალაური	—	ყარაული
106	—	14	—	კომლთა	—	კომლითა
110	2	—	"	Акти	—	АКТЫ
"	4	1	"	Акти	—	АКТЫ
113	3	—	—	ხალხის—შემ. ჩასამატ.	—	(черни)
114	1	—	სკოლ.	удалять	—	удалять
"	1	—	"	владни	—	владении
116	3	—	"	Иваннико	—	Иваненко
"	—	1	"	Акти	—	АКТЫ
"	—	"	"	обехах.	—	о бегах
117	1	"	"	Акти	—	АКТЫ
118	—	3	"	мненя	—	Мнения
"	—	2	"	сослова	—	сословия
"	—	1	"	бексому	—	бекскому делу
119	2	—	"	мнение	—	мнение
122	2	—	სკოლ.	крестьян	—	крестьян
"	"	—	"	грузны	—	Грузны
123	2	—	"	Зякерман	—	Зиссерман
126	12	—	—	შესათანხმეელი	—	შესათანხმებელი
"	1	—	სკოლ.	устройству	—	устройству
127	14	—	—	მივაჩეგებთ	—	მივაჩეგებთ
130	5	—	—	კავკავადე	—	ნ. კავკავადე
"	6	—	სკოლ.	დ. ყიფიანის	—	დავით ყიფიანის
"	—	7	"	существования	—	существования
139	2	—	"	крестьянский	—	крестьянский
140	—	2	—	მიიტყევა	—	მიიტყევა
142	—	1	სკოლ.	შემდეგ უნდა ჩაემატ.	—	თვით
152	—	4	—	ალარც	—	რალაც
153	—	1	—	ყველმა	—	ყველამ
160	—	3	—	ვიტყვით	—	ვიტყვით
163	14	—	—	გადაზრით	—	გადაზრათ
169	1	—	სკოლ.	„დროშაში“	—	„დროშაში“
171	9	—	—	აგდებდა	—	აგდებდა
"	12	—	—	გულკეთილობა	—	გულკეთილობისა
172	—	12	—	მოუწყობლივ	—	მიგვლებიყო
174	7	—	—	გადაგვიშლის	—	დაგვიშლის
"	9	—	—	ანკმა	—	ბანკმა
175	—	7	—	მეთაური.	—	მეთაურად
"	—	2	—	ვალის	—	კაცის
179	8	—	—	ლეი ვიცისა	—	ლეივიციისა
182	3	—	—	და	—	ან
"	7	—	—	აზრის	—	აზრით
"	11	—	—	მიზანშეწონილნი	—	მიზანშეწონილი

183	5	—	—	თურმენური	—	თურქმენული
185	7	—	—	გააზდილობინებდა	—	გააზდილობინებდა
"	18	—	—	უდრტუნველად	—	უდრტუნველად
"	—	7	—	იპყრობოდა	—	იპყრობდა
"	—	2	—	ჯულის მღებლის	—	რჯულის წღებლის
191	2	—	—	к достижении	—	შემ. ჩასამატ.—п.д.и.
193	5	—	—	სასტიკა	—	სასტიკი
194	—	17	—	იკითხეთ	—	იკითხეთ
201	—	2	—	გადმოეტანა	—	გადმოეტანათ
203	8	—	—	დიქტატორისა	—	დიქტატურისა
207	5	—	—	ნაროდნიკებმა	—	ნაროდნიკულმა
212	18	—	—	მხედველთაში	—	შემ. ჩასამატ.—რომ
"	—	16	—	რომელთა	—	რომელიც
"	—	3	—	მიიღო	—	მიიღოთ
214	—	16	—	შეკრებითა	—	ჯერებითა
"	—	15	—	მხარზე	—	მხარეზე
"	—	14	—	ყოველმიზეზოს გარეშე	—	ყოველ მიზეზს გარეშე
215	20	—	—	ბეშთისა	—	ბეშეთისა
223	—	3	—	დროშას	—	„დროებას“
"	2	—	—	მის	—	მის
227	10	—	—	Кайковская	—	Кайковская
228	16	—	—	მორიდებულაღლა	—	მოურიდებულადღლა
"	—	—	—	ვირიანი	—	ვარიანი
230	4	—	—	პროგრამ	—	პროგრამა
231	—	9	—	გ. ჩიქველადის	—	ზ. ჩიქვილადის
"	11	—	—	გ. ჩიქვილადე	—	ზ. ჩიქვილადე
232	—	10	—	სტეპანიჩი	—	სტეპანიჩი
234	—	3	—	отечественные	—	отечественные
238	—	17	—	მოლაპარაკების	—	მოლაპარაკებამ
243	—	17	—	შვილებში	—	სკოლებში
244	1	—	—	კმაყოფილებით	—	მორჩილებით
245	14	—	—	მკვიდრისათვის	—	მკვიდროათვის
249	19	—	—	აზფროთოვანებით	—	აფროთოვანებით
"	—	17	—	გალაშქრების	—	გალაშქრების
251	7	—	—	წაყვანისას	—	ჩაყვანისას
252	3	—	—	გულწრფელობას	—	გულწრფელობით
"	—	14	—	მოხუცივე	—	მოხუცი
"	—	11—12	—	დამონებიით	—	დაეშთებით
253	—	17	—	გაუყე თეს	—	გაუბედეს
254	11	—	—	სიკვიტილსა	—	სიკვიდილსა
256	6	—	—	გზაში	—	ეზოში
"	—	9	—	უამამდე	—	ყამიდან
257	—	5	—	მართებელი	—	მართებულის
261	4	—	—	აღწერელი	—	აღწერილი
262	8	—	—	საეროო ფ	—	საერთოდ

სახლი 9 ანბ.

უფა 1 ანბ.

301.19

ბ 931

СЕМЕН Хундәдзә
ДИМИТРИЙ КИПИДНИ
Издательство Гос. Университета
Тифлис 1936